

วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตภูมิกถา: การศึกษาวรรณศิลป์และสังคม

โดย
พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2563

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณณา: การศึกษาวรรณศิลป์และสังคม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2563

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

PĀLI LITERATURE, SAMANTAKŪṬAVANĪANĀ: THE STUDY OF LITERARY
AND SOCIAL ASPECTS

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2020

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ	วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณิชณา: การศึกษาวรรณศิลป์และ สังคม
โดย	กวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์
สาขาวิชา	จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับ ปริญญาโท
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชขิมา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย
..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กังวล คัชขิมา)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(อาจารย์ ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิทย์ พิมพวง)

60114201 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : วรรณกรรมบาลี, สมันตกุฎวณณา, ภูเขาสมันตกุฎ

พระมหา กวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์: วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณณา: การศึกษาวรรณศิลป์และสังคม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล คัชขิมา

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณณา ในเชิงวรรณศิลป์และสังคม ต้นฉบับหลักที่ใช้ศึกษาคือต้นฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจชำระโดย Godakumbura ในปี 1958 เบื้องต้น ผู้วิจัยได้ปริวรรตสมันตกุฎวณณาจากอักษรโรมันเป็นอักษรไทย และแปลตัวบทจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย จากนั้นจึงศึกษาตามจุดประสงค์ที่ตั้งไว้

จากการศึกษาวรรณศิลป์พบว่า สมันตกุฎวณณามีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ดังนี้ (1) ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น ได้แก่ เนื้อหาพุทธประวัติที่มีความแปลกใหม่ เนื้อหาด้านตำนาน และเนื้อหาด้านกาวะหรือกวีนิพนธ์ (2) ลักษณะการประพันธ์ ใช้ฉันททั้งหมด 10 ชนิด ได้แก่ ปฐมาวตฉันท์ อุปชาติฉันท์ วสันตติลฉันท์ วิบุลาฉันท์ มาลินีฉันท์ ลิขริณีฉันท์ อินทรวงศ์ฉันท์ สัทธราฉันท์ ภูขงคพายาตฉันท์ และสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ และสำนวนภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ ได้แก่ สนธิ ม อาคม กริยากิตก์ ตวา ปัจจัย समाส คำไวพจน์เกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้า และคำยืมภาษาสันสกฤต (3) อลังการ พบว่าอุดมไปด้วยอลังการทั้ง 2 ประเภท ได้แก่ สัททาลังการ (อลังการด้านเสียง) คือ ยมกและอนุปราเส และอรรถาลังการ (อลังการด้านความหมาย) พบ 20 ประเภท จำแนกได้เป็น 6 กลุ่ม ได้แก่ 1) เน้นการเปรียบเทียบ 2) เน้นพลังจินตนาการ 3) เน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริง 4) แสดงความหมายแฝงนัย 5) แสดงความหมายที่มีเหตุผลรองรับกัน และ 6) แสดงความหมายหนักแน่นหรือเน้นความหมาย และ (4) รสวรรณกรรมปรากฏครบทั้ง 9 รส

จากการศึกษาด้านสังคมพบว่า สมันตกุฎวณณามีคุณค่าด้านสังคม 5 ประการ ดังนี้ (1) ความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อทางศาสนาพุทธ ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และความเชื่อดั้งเดิม (2) ภูมิศาสตร์ ได้แก่ ชื่อภูเขาต่าง ๆ ในลังกา ภูเขาสมันตกุฎ พิษพันธ์ุไม้ สัตว์ และสถานที่ต่าง ๆ ในลังกา (3) วัฒนธรรม ได้แก่ การละเล่นของนางสนมในพระราชวัง การสร้างมณฑปต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ และการใช้แหวนประทับตรา (4) ค่านิยม ได้แก่ ความงามของสตรี และสินสอด (5) หลักธรรมคำสอน ซึ่งมุ่งเน้นในเรื่องปัญญา สังสารวัฏเป็นทุกข์ โทษแห่งการทะเลาะวิวาท ทาน ศีล ภาวนา และเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

60114201 : Major (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Keyword : Pāli literature, Samantakūṭavaṇṇanā, Mount Samantakūṭa

PHRAMAHA KAWESAK WAPEEKUNLASET : PĀLI

LITERATURE, SAMANTAKŪṬAVANṆANĀ: THE STUDY OF LITERARY AND SOCIAL ASPECTS THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR KANGVOL KHATSHIMA, Ph.D.

The objective of this thesis is to study the literary and social aspects of the Pāli literature entitled *Samantakūṭavaṇṇanā*. The manuscript used in the study is the Romanized text edited by Godakumbura and published by the Pāli Text Society in 1958. Initially, the researcher transliterated *Samantakūṭavaṇṇanā* from the Romanized script into Thai and translated the text into Thai.

The findings of the literary values in *Samantakūṭavaṇṇanā* are as follows: (1) the distinctive contents which were never been seen in other texts that are some specific events happen in the biography of the lord Buddha, legends and poetries; (2) the 10 metres of verses, namely Paṭhyāvatta, Upajāti, Vasantatilaka, Vipulā, Mālinī, Sikhariṇī, Indavaṃsa, Saddharā, Bhujanḡgapayāta and Saddūlavikkīṭita and the following specific language usage: the usage of combination, m infix, the gerund in tvā suffix, compounds, synonyms of the Lord Buddha's names, and Sanskrit loan words; (3) two types Alaṅkāras in *Samantakūṭavaṇṇanā*, i.e. Saddālaṅkāra and the Atthālaṅkāra. The former consists of Anuprāsa and Yamaka, but the latter consists of 20 types divided into 6 groups, i.e. 1) The Atthālaṅkāra of the comparison; 2) that of the power of imagination; 3) that of the description of reality; 4) that of the different levels of meaning; 5) that of the reasonable arguments; 6) that of powerful description; and (4) all 9 Rasas.

In *Samantakūṭavaṇṇanā* it is evident that there are 5 social values as follows; (1) Buddhist, Hindu and local beliefs; (2) in the aspect of geography many names of various mountains in Lanka, Mount Samantakūṭa, plants, animals, and various places in Lanka. (3) in the aspect of culture the games of royal concubines, the construction of a pavilion for the Buddha and monks, and the use of ring-seals; (4) in the aspect of social practices, there are the beauty of women and the dowry; and (5) the Buddhist teachings focusing on wisdom, the suffering of perpetual reborn in Saṃsāra, the wickedness of the quarrel, the practice of generosity, discipline, mental development, and the ultimate goal that is Nirvana.

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณวัดสามพระยาอันประหนึ่งตักสิลาประสิทธิ์ประสาทความรู้ภาษาบาลี

ขออนุโมทนาขอบพระคุณ ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์, ผศ.ดร.กังวล คัชขิมา อาจารย์ที่ปรึกษา, อ.ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ กรรมการสอบ และ รศ.ดร.โกวิทย์ พิมพวง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก สำหรับคำแนะนำที่มีประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์เล่มนี้ อนุโมทนาขอบพระคุณ อ.ดร.จตุพร โคตรกนก อ.ดร.ทรงธรรม ปานสุกน และ อ.ดร.ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง ที่ได้คำแนะนำเมื่อตอนสอบโครงร่างและนำเสนอความก้าวหน้า

ขออนุโมทนาขอบพระคุณ ผศ.ดร.อรุณวรรณ บุญยฤทธิ์ ที่ได้ให้คำแนะนำเมื่อตอนสอบโครงร่างเรื่องภาษาศาสตร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ รวมถึงทุนการศึกษา และการสอนความเป็นครูที่มากกว่าครู

ขอขอบคุณนักศึกษาจาริกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ปี 2560 ผู้เป็นกัลยาณมิตรทุกท่าน ได้แก่ พระมหาถาวร งามจันทร์ ผู้ให้คำแนะนำเรื่องภาควิทยา, คุณปิยะพงษ์ โพธิ์เย็น ผู้ประหนึ่งกฤษณะคอยซักรถศึกให้ออรุณ, คุณปรีศนิภรณ์ พลายนาค ผู้ช่วยเหลือเรื่องต้นฉบับ ณ หอสมุดแห่งชาติ, คุณกมลรัตน์ วิเศษสิริวรกุล ผู้รับเป็นธุระในการสอบป้องกัน, คุณประติรพ พรหมบุตร ผู้ช่วยเหลือเรื่อง itthesis และต้นฉบับ ณ หอสมุดแห่งชาติ นครพนม, คุณวรดี วารีผล ผู้ให้ความรู้เรื่องพจนานานาพันธุ์, คุณภาณุวิทย์ หนูยิ้มซ้าย และคุณเฟิร์ล โปมิล ผู้ช่วยเหลือธุระต่าง ๆ ร่วมชั้นเรียน

ขอขอบคุณพระมหาญาณธวัช ญาณทฺธโช (หรือท่านศิรีวัน มารัฐชยะ) ผู้ประจูดต้นกัลปพฤกษ์แห่งสรรพวิทยาที่สามารถวิสังขนาในทุกปัญหาของผู้วิจัย, พระมหาพรภวิทย์ อุปชัย ผู้แลกเปลี่ยนความรู้ด้านสันสกฤตศึกษาและอลังการศาสตร์, พระมหาสุทัศน์ วรรณทอง ผู้ช่วยตรวจสอบเลขบัญชีใบลานและคุณสุกัญญา เจริญวิรุณ ผู้พิสูจน์อักษรและช่วยตรวจจบทศด้อยภาษาอังกฤษ

ขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจาริก หอสมุดแห่งชาติ ที่ได้ให้คำแนะนำและความรู้เกี่ยวกับเอกสารใบลาน

ขออนุโมทนาขอบคุณผู้อุปถัมภ์ทุนการศึกษา ได้แก่ พระครูสิทธิสรคุณ เจ้าอาวาสวัดตะโก, คุณศิริวรรณ กฤษณะสมิต, คุณจันทนี ทุมไผ่ชิต และผู้ไม่ประสงค์ออกนาม

ขอขอบพระคุณบิดาและมารดา ผู้เป็นดุจพรหมของบุตร ขอขอบคุณผู้ประพันธ์หนังสือทุกเล่มที่ผู้วิจัยได้ใช้เพื่อแสวงหาความรู้ คุณงามความดีทุกประการอันเกิดแต่วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอมอบให้แก่พระเวทเทเถระ ผู้ประพันธ์กาวะอันทรงคุณค่าเรื่องนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
คำชี้แจงในการใช้อักษรย่อและหมายเลข.....	ด
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	8
ขอบเขตของการศึกษา.....	8
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	8
วิธีดำเนินการศึกษา.....	10
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
บทที่ 2 ปรีทรรศน์วรรณกรรมและข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสมันตภูฏาวันณา.....	12
ปรีทรรศน์วรรณกรรม	12
1. กรอบแนวคิดที่ว่าด้วยวรรณศิลป์	12
1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเชิงวรรณศิลป์.....	13
1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเชิงวรรณศิลป์.....	15
2. กรอบแนวคิดที่ว่าด้วยสังคม.....	19
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคคุณค่าด้านสังคม.....	20
ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับสมันตภูฏาวันณา	22

1. ชื่อเรื่อง	23
2. ประวัติผู้ประพันธ์ และสมัยที่ประพันธ์	23
2.1 ประวัติผู้ประพันธ์	23
2.1 สมัยที่ประพันธ์	25
3. จุดมุ่งหมายในการประพันธ์	26
4. โครงสร้างและเนื้อหาโดยสังเขป	26
5. แหล่งที่มาของเนื้อหา	34
6. การจัดสมันตกุฎวณณาเข้าในประเภทวรรณกรรมบาลี	49
7. ความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในประเทศไทย	50
7.1 ต้นฉบับในหอพระมณเฑียรธรรม	51
7.2 ต้นฉบับที่จัดเก็บและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุด แห่งชาติ กรุงเทพมหานคร	51
7.3 ข้อสังเกตที่ได้จากการสำรวจต้นฉบับตัวเขียน	52
8. ต้นฉบับหลักที่นำมาศึกษา	53
บทที่ 3 การศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณณาในเชิงวรรณศิลป์	55
ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น	55
1. ลักษณะเด่นด้านพุทธประวัติที่มีเนื้อหาแปลกใหม่	55
1.1 การพรรณนาเมืองกบิลพัสดุ์	57
1.2 การพรรณนาคุณลักษณะพระเจ้าสุทโธทนะ	58
1.3 การพรรณนาคุณลักษณะของพระนางมhamายา	59
1.4 ระยะเวลาที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์ของพระนางมhamายา	59
1.5 การพรรณนาคุณลักษณะของพระนางยโสธรา	60
1.6 การพรรณนาคุณลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะ	61
1.7 การพรรณนาเหตุการณ์การเสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ของพระโพธิสัตว์	62

1.8 การพรรณนาท่วงท่าการประทับนั่งสมาธิ	64
1.9 การพรรณนาเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ขณะพญามาร 11 ครั้ง	65
1.10 การสรรเสริญความยิ่งใหญ่ในการชนะมารของพระพุทธเจ้า	67
1.11 การปรากฏตัวของนางราตรี เทวีในฤคเวทสัมหิตา	69
1.12 พระฉัพพรรณรังสีปรากฏในสัปดาห์ที่ 3 แห่งการเสวยวิมุตติสุข	69
1.13 การพรรณนาเหตุการณ์ที่เหล่าธิดาพญามารมาขัดขวางพระพุทธเจ้า	70
2. ลักษณะเด่นด้านตำนาน	72
2.1 เล่าเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล	74
2.2 เล่าเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกา 3 ครั้ง	75
2.3 พรรณนาถึงประวัติสถานที่สำคัญตามจุดประสงค์ของเรื่องนั้น ๆ	78
3. ลักษณะเด่นด้านกายะ	81
3.1 เริ่มต้นด้วยบทสวดอำนวยการแสดงความเคารพ หรือแสดงถึงจุดสำคัญของเรื่อง ..	84
3.2 เนื้อเรื่องต้องนำมาจากนิทานหรือเรื่องเล่าต่อมาแต่โบราณ ไม่ใช่เรื่องแต่งขึ้นเอง	86
3.3 มีการพรรณนาถึงบ้านเมือง พระราชวัง ธรรมชาติ ความรัก การสู้รบ	87
3.4 มีการประดับตกแต่งบทประพันธ์ให้ไพเราะ	89
3.5 ใช้ฉันทที่ไพเราะ และมีการเปลี่ยนชนิดของฉันทที่ก่อนจบสรรคเสมอ	90
ลักษณะคำประพันธ์	91
1. รูปแบบฉันทลักษณะ	92
1.1 ปันยวาทฉันท	93
1.2 วิปุลฉันท	95
1.3 อุปชาติฉันท	97
1.4 อินทรวงศ์ฉันท	101
1.5 ภูษกษยัตฉันท	102
1.6 วสันตติลกฉันท	103

1.7 มาลีนิฉันท์	104
1.8 สีขริณีฉันท์.....	106
1.9 สัททูลวิกกีฬิตฉันท์.....	107
1.10 สัทธราฉันท์	108
2. ลักษณะสำนวนภาษา	110
2.1 สนธิ (Junction).....	110
2.2 การใช้ ม อาคม (Infix).....	111
2.3 กริยาภิตก์ “ตฺวา” ปัจจัย (Gerund).....	112
2.4 สมาส (Compound).....	114
2.5 การใช้คำไวพจน์ (การหลากคำ) เกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้า	116
2.6 คำยืมภาษาสันสกฤต.....	124
อสังการในสมันตภูฏวณณา.....	131
1. สัททาลังการ (อสังการด้านเสียง).....	131
1.1 ยมก.....	131
1.2 อนุปราสะ	133
2. อัธถาลังการ (อสังการด้านความหมาย).....	139
2.1 กลุ่มที่ 1 อสังการที่เน้นการเปรียบเทียบ	140
2.2 กลุ่มที่ 2 อสังการที่เน้นพลังจินตนาการของกวี	149
2.3 กลุ่มที่ 3 อสังการที่เน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริง.....	157
2.4 กลุ่มที่ 4 อสังการที่เน้นความหมายแฝงนัย.....	160
2.5 กลุ่มที่ 5 อสังการที่แสดงความหมายที่มีเหตุผลรองรับกัน	166
2.6 กลุ่มที่ 6 อสังการที่แสดงความหมายที่หนักแน่นหรือเน้นความหมาย.....	170
รสีในสมันตภูฏวณณา	180
1. อัพภุตรส.....	180

2. สันตรส.....	181
3. ลิงคารรส.....	182
4. ภยานกรส.....	184
5. วีรรส.....	185
6. หัสสรส.....	186
7. รุททรส.....	187
8. กรุณารส.....	189
9. พีภัจฉรส.....	190
บทที่ 4 การศึกษารรณกรรมบาลีเรื่องสมันตภูฏาภิธานนาในเชิงสังคม.....	192
ความเชื่อ.....	192
1. ความเชื่อทางศาสนาพุทธ.....	192
1.1 พระพุทธเจ้า.....	193
1.2 สถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา.....	204
1.3 ความเชื่อเรื่องสัญลักษณ์มงคลในพุทธศาสนา.....	228
1.4 ความเชื่อเรื่องการบูชาเจดีย์แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์.....	238
1.5 ความเชื่อเรื่องนรก.....	241
1.6 เทพในพุทธศาสนา.....	242
2. ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.....	245
2.1 เทพฮินดู.....	245
2.2 ความเชื่อเรื่องช่างประจำทิศทำหน้าที่แบกโลก.....	257
3. ความเชื่อดั้งเดิม.....	259
3.1 สุมนเทพ.....	259
3.2 สัญลักษณ์และลางอัปมงคล.....	263
3.3 ยักษ์.....	264

3.4 นกกระยางตั้งท้องเพราะฟ้าร้อง.....	265
3.5 จันทรูปราคา.....	267
ภูมิศาสตร์.....	268
1. ชื่อภูเขาในสมันตกุฎวิถณนา.....	268
2. ภูเขาสมันตกุฎ.....	271
3. พืชพันธุ์ไม้.....	274
4. สัตว์.....	278
5. สถานที่ต่าง ๆ ในลังกาที่ปรากฏในสมันตกุฎวิถณนา.....	281
วัฒนธรรม.....	284
1. การละเล่นของนางสนมในพระราชวัง.....	284
2. การสร้างมณฑปต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ.....	285
3. การใช้แหวนประทับตรา.....	287
ค่านิยม.....	288
1. ความงามของสตรี.....	288
2. ลินสอด.....	290
หลักธรรมคำสอน.....	292
บทที่ 5 สรุปลงการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	302
สรุปลงการศึกษา.....	302
อภิปรายผล.....	303
ข้อเสนอแนะ.....	306
รายการอ้างอิง.....	307
ภาคผนวก.....	322
ภาคผนวก ก การเทียบอักษรโรมัน-ไทย อักษรย่อของต้นฉบับที่ตรวจชำระ และหลักเกณฑ์การ ปริวรรต.....	323

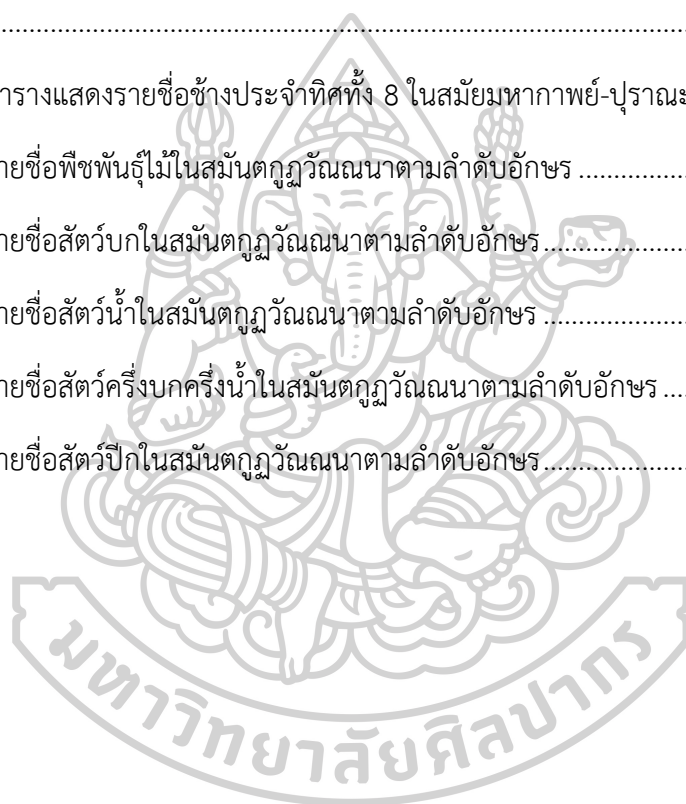
ภาคผนวก ข บทปริวรรตสมันตกุฎวณิชนาเป็นอักษรไทย	326
ภาคผนวก ค บทแปลสมันตกุฎวณิชนาเป็นภาษาไทย	416
ประวัติผู้เขียน	495

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ลำดับปริจเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป.....	27
ตารางที่ 2 เปรียบเทียบเนื้อหาในนิทานกฤตและสมันตภูฏาวัณณา.....	34
ตารางที่ 3 เปรียบเทียบเนื้อหาในนิทานกฤตและสมันตภูฏาวัณณา (2).....	36
ตารางที่ 4 เปรียบเทียบเนื้อหาในมหาวงศ์และสมันตภูฏาวัณณา.....	38
ตารางที่ 5 เปรียบเทียบเนื้อหาในมารชิตสูตรและสมันตภูฏาวัณณา.....	41
ตารางที่ 6 เปรียบเทียบเนื้อหาในพรหมยาจนกฤตและสมันตภูฏาวัณณา.....	43
ตารางที่ 7 เปรียบเทียบเนื้อหาในลลิตวิสตรและสมันตภูฏาวัณณา.....	44
ตารางที่ 8 เปรียบเทียบเนื้อหาในชินาลังการฎีกาและสมันตภูฏาวัณณา.....	45
ตารางที่ 9 แสดงความถี่ของฉันทิในสมันตภูฏาวัณณา เรียงลำดับจากมากไปน้อย.....	109
ตารางที่ 10 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ เป็นราชา.....	116
ตารางที่ 11 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้มีคุณธรรมหรือลักษณะเฉพาะประจำพระองค์.....	118
ตารางที่ 12 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นที่พึงพิงของชาวโลก.....	120
ตารางที่ 13 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด ไม่มีผู้ใดเทียบได้.....	120
ตารางที่ 14 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้มีพระปัญญา.....	121
ตารางที่ 15 พระนามที่เกี่ยวกับโคตรตระกูล.....	121
ตารางที่ 16 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกเบิกบานใจ.....	122
ตารางที่ 17 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ชนะ.....	122
ตารางที่ 18 คำยืมภาษาสันสกฤตที่ยังไม่แจกวินัยติในสมันตภูฏาวัณณา.....	125
ตารางที่ 19 ตัวอย่างการกลายเสียงสระจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี (1).....	127
ตารางที่ 20 ตัวอย่างการกลายเสียงสระจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี (2).....	127
ตารางที่ 21 ตัวอย่างการกลายเสียงพยัญชนะจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี.....	128

ตารางที่ 22 ตัวอย่างคำที่เกิดจากการกร่อนเสียงจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี.....	129
ตารางที่ 23 ตัวอย่างการกลมกลืนตามเสียงหลังจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี.....	130
ตารางที่ 24 ตัวอย่างการสลับเสียงจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี.....	130
ตารางที่ 25 กลุ่มอสังการด้านความหมายตามเนื้อหาที่ปรากฏในสมันตกุฎวณิชนา.....	140
ตารางที่ 26 สัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปในสมันตกุฎวณิชนา (เรียงตามลำดับที่ปรากฏ).231	
ตารางที่ 27 ตัวอย่างเปรียบเทียบชื่อสัญลักษณ์มงคลในสมันตภัททิกา ชินาลังการฎีกา และสมันตกุฎ- วณิชนา.....	235
ตารางที่ 28 ตารางแสดงรายชื่อช่างประจำทิศทั้ง 8 ในสมัยมหากาพย์-ปุราณะ	257
ตารางที่ 29 รายชื่อพืชพันธุ์ไม้ในสมันตกุฎวณิชนาตามลำดับอักษร	274
ตารางที่ 30 รายชื่อสัตว์บกในสมันตกุฎวณิชนาตามลำดับอักษร.....	278
ตารางที่ 31 รายชื่อสัตว์น้ำในสมันตกุฎวณิชนาตามลำดับอักษร	279
ตารางที่ 32 รายชื่อสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำในสมันตกุฎวณิชนาตามลำดับอักษร	280
ตารางที่ 33 รายชื่อสัตว์ปีกในสมันตกุฎวณิชนาตามลำดับอักษร.....	280

คำชี้แจงในการใช้อักษรย่อและหมายเลข

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ มีดังต่อไปนี้

อักษรย่อ	ย่อมาจาก
อง.ตึก.อ.	องค์ตตรนิกาย ตึกนิปาตภุชฎา (มโนรณปุรณี)
อง.นวก.	องค์ตตรนิกาย นวกนิปาต
อภิธาน.	อภิธานปทีปิกา
อภิธาน.ฎี.	อภิธานปทีปิกาฎีกา (เรียงเรียงโดย พระศรีสุทธีวงศ์)
อภิ.	อภิธมปิฎก ปุณฺณานวณฺณา
อลง.	อลังการศาสตร์ของวาทภุชฎา (แปลโดย ป.ส.ศาสตร์)
ช.อิตี.	ชุตทกนิกาย อิติวุตตก
ช.ช.	ชุตทกนิกาย ชุตทกปาฐ
ช.ชา.อ.	ชุตทกนิกาย ชาตภุชฎา
ช.เถร.อ.	ชุตทกนิกาย เถรคาถาภุชฎา (ปรมตลที่ปนี)
ช.ธ.	ชุตทกนิกาย ธมมปท
ช.อป.อ.	ชุตทกนิกาย อปทานภุชฎา (วิสุทฺชนวิลาสินี)
จกก.	จกกกวาฬที่ปนี (กรมศิลปากร)
จุฬ.	จุฬคณฺถวํส (แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย)
ฉนท.	ฉนทวุตติปทีป (เอกสารโบราณหมายเลข 8672 หอสมุดแห่งชาติ)
ชิน.	ชินจิริต (ปริวรรตและแปลโดย วาสน์ มุขยานวรงค์)
ชินา.	ชินาลังการ (ปริวรรตและแปลโดย วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์)
ชินา.ฎี.	ชินาลงการฎีกา
ชินา.ฎี.(ไทย).	ชินาลังการฎีกา (แปลโดย รัชชี่ สุทนต์ และคณะ)
ชินมหา.	ชินมหานิทาน (เรียงเรียงโดย กรมศิลปากร)
เตล.	เตลภุชฎา (เรียบเรียงโดย พระคณฺธสาราภิวํส)
ตำรา.	ตำราไตรปิฎก (ภาพสำเนาโบราณโดย ศานติ ภัคคิคำ)
ไตรภูมิ.	ไตรภูมิภุชฎา (เรียบเรียงโดย พิฑูร มลิวัลย์)
ทฐา.	ทฐาวงศ์ (แปลโดย สวาท เหล่าอูต)
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวคค

อักษรย่อ	ย่อมาจาก
ทีป.	ทีปวิโส (เรียงเรียงโดย ฉัมนานันทมหาเถระ)
ป.	ภาษาบาลี
ปชช.	ปชชมธุ (เรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์)
ปญจ.	ปญจคติทีปนี (เรียบเรียงโดย รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล)
ปทา.	ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
พุทธ.	พุทธจริต (แปลและเรียงเรียงโดย สำเนียง เลี่ยมใส)
ม.ม.	มชฌมินิกาย มชฌมปณณาส
ม.ม.(ไทย).	มชฌมินิกาย มชฌมปณณาสก์ ฉบับแปลภาษาไทย
ม.ม.อ.	มชฌมินิกาย มูลปณณาสกุฎฐกา (ปญจสุทนี)
ม.อุ.	มชฌมินิกาย อุปริปณณาส
ม.อุ.อ.	มชฌมินิกาย อุปริปณณาสกุฎฐกา (ปญจสุทนี)
มหา.	มหาวโส (ปฐโม-ทุติโย ภาค)
มหา.(ไทย).	มหาวงศ์ (แปลโดย สุเทพ พรหมเลิศ)
มหาวส	มหาวัสตอวทาน เล่ม 1-3 (แปลโดย สำเนียง เลี่ยมใส)
มิลินท.	มิลินทปญหปรกรณ์
ลลิต.	ลลิตวิสตร (เรียบเรียงโดย แสง มนวิฑูร)
ลลิต.(ไทย).	ลลิตวิสตรระ (แปลโดย แสง มนวิฑูร)
วิ.อ.	วินยปิฎกกุฎฐกา (สมนตปาสาทิกา)
วิ.ม.	วินยปิฎก มหาวคค
วิ.มหา.อ.(ไทย).	วินยปิฎก มหาวิภังค์ อรรถกถา ฉบับแปลภาษาไทย
วิมติ.	วิมตวิโนทนีฎีกา
วุตโต.มัญ.	วุตโตทยมัญชรี (เรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์)
ส.	ภาษาสันสกฤต
สมนต.	สมนตภททิกา (ปริวรรตและแปลโดย พระมหาสมลักษณ์)
สารตถ.	สารตถทีปนีฎีกา
สุโพ.	สุโพธาลังการ (แปลโดย แยม ประพัฒน์ทอง)
สุโพ.ฎี	สุโพธาลังการฎีกา (เรียงเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์)
สุโพ.มัญ.	สุโพธาลังการมัญชรี (เรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังค์)

อักษรย่อ	ย่อมาจาก
สุวฤต.	สุวฤตตติลล (แปลและเรียงเรียงโดย ปราณี พาพานิช)
ส.ส.	สํยุตตนิกาย สคาวคค
ส.ส.(ไทย)	สํยุตตนิกาย สคาวรรค ฉบับแปลภาษาไทย
ส.ส.อ.	สํยุตตนิกาย สคาวคคคคคคคคคค (สารตลปกาสินี)
เสานทร.	เสานทรนันทะ (แปลและเรียงเรียงโดย สำเนียง เลื่อมใส)
Amara.	Amarakośa
AVŚ	Avadānaśataka
BṇḍP.	Brahmaṇḍa Purāṇa
Div	Divyāvadāna
GG.	Gitagovindakāvya
Hattha.	Hatthavanagallavihāravamsa (edited by Godakumbura)
KMgD.	Meghadūta
Ks.	Kumārasambhava
Kāvya.	Kāvyaḷāṅkāra (edited by Naganatha Sastry)
MBh.	Mahābhārata
Mahā.Ṭī	The Mahāvamsa Ṭīkā (edited by Sohoni)
PTSD.	The Pali Text Society’s Pali-English Dictionary by Davids and Stede
Saddham.	Saddhammopāyana (edited by Morris)
Sāhitya.	Sāhityadarpaṇa (edited by Kane)
SED.	A Sanskrit-English Dictionary by Monier-Monier Williams from sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/
RV.	Rgveda
R.	Rāmāyaṇa
Rasa.	Rasavāhinī (edited by Gandhi)

การใช้หมายเลขในการอ้างอิง

1. การอ้างอิงพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา

1.1 พระไตรปิฎกในที่นี้ หมายถึงพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย จะระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อ เช่น ส.ส.15/161/151-152 หมายถึง สํยุตตนิกาย สคาวคค เล่ม 15 ข้อ 161 หน้า 151-152

1.2 อรรถกถาในที่นี้ หมายถึงอรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย จะระบุเล่ม/หน้า หลังคำย่อ เช่น วิ.อ.1/81 หมายถึง วินยปิฎกคคคคคคคคคค (สมนตปาสาทิกา) เล่ม 1 หน้า 81

1.3 ฎีกาในที่นี้ หมายถึงฎีกาฉบับมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย จะระบุเล่ม/หน้า หลังคำย่อ เช่น สารตล.2/147 หมายถึง สารตลที่ปนีฎีกา เล่ม 2 หน้า 147

2. การอ้างอิงวรรณกรรมบาลีนอกเหนือจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา

2.1 วรรณกรรมที่เป็นทั้งเรื่องและแบ่งเป็นปริจเฉท จะระบุปริจเฉทและลำดับคาถา เช่น มหา.1/1 หมายถึง มหาวงศ์ ปริจเฉทที่ 1 คาถาที่ 1

2.2 วรรณกรรมที่เป็นร้อยกรองทั้งเรื่องจนจบไม่ได้แบ่งเป็นปริจเฉท จะระบุเฉพาะลำดับคาถา เช่น ชินา.1 หมายถึง ชินาลังการ คาถาที่ 1

2.3 วรรณกรรมที่เป็นร้อยแก้ว จะระบุเฉพาะลำดับหน้า เช่น ชินา.ฎี.1 หมายถึง ชินาลงการฎีกา หน้า 1

3. วรรณกรรมพุทธศาสนาที่ใช้ภาษาสันสกฤต

3.1 วรรณกรรมที่มีหลายเล่ม จะระบุเล่มและลำดับหน้า เช่น มหาส.1/1 หมายถึง มหาวัสตุ เล่ม 1 หน้า 1

3.2 วรรณกรรมที่มีเล่มเดียว จะระบุเฉพาะลำดับหน้า เช่น ลลิต.(ไทย).1 หมายถึง ลลิตวิสตรฉบับแปลภาษาไทย หน้า 1

3.3 วรรณกรรมที่เป็นร้อยกรองล้วนและแบ่งเป็นสรรค จะระบุสรรคและลำดับโคลก เช่น พุทธ.1/1 หมายถึง พุทธจรีต สรรคที่ 1 โคลกที่ 1

4. วรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

วรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเหล่านี้ คือ อมรโกศะ, อวทานศตกะ, พรหมณ์ทปุราณะ, ทิวยาวทาน, คีตโควินทกาวยะ, เมฆทุตะ, กุมารลัมภวะ, มหาภารตะ รามายณะ และฤคเวท มีระบบการอ้างอิงที่เป็นสากลอยู่แล้ว ผู้วิจัยจึงอ้างอิงจากเว็บไซต์ <http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil.html>

ส่วนกาวยาลังการะ และสาหิตยทรปณะ ผู้วิจัยอ้างอิงจากหนังสือ โดยมีระบบการอ้างอิงดังนี้ คือ กาวยาลังการะ จะระบุปริจเฉทและลำดับโคลก เช่น Kāvya.1/15 หมายถึง กาวยาลังการะ ปริจเฉทที่ 1 โคลกที่ 15 ส่วนสาหิตยทรปณะจะระบุเฉพาะลำดับหน้าเท่านั้น เช่น Sāhitya.3 หมายถึง สาหิตยทรปณะ หน้า 3

5. พจนานุกรมภาษาบาลีและสันสกฤต

จะระบุเฉพาะลำดับหน้าเท่านั้น เช่น SED.1 หมายถึง พจนานุกรม A Sanskrit-English Dictionary by Monier-Monier Williams หน้า 1

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 9 ได้มีการบันทึกพงศาวดารของลังกาด้วยภาษาบาลีเป็นครั้งแรก ในชื่อว่า *ทีปวงศ์* (Malalasekera, 1958: 131) และ*ทีปวงศ์*นี้เป็นรากฐานในการประพันธ์*มหาวงศ์* ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 (Banerji, 1964: 87) ซึ่งถือว่าเป็นพงศาวดารลังกาที่สมบูรณ์และมีชื่อเสียงที่สุด ประวัติศาสตร์ของลังกาจึงกล่าวได้ว่าเป็นที่รู้จักจากวรรณกรรมบาลีประเภท*ทวงศ์*¹นี้เอง (Hinüber, 1996: 87; Mendis, 1946: 1) ทั้งสองเรื่องนี้เป็นรากฐานในการประพันธ์วรรณกรรมบาลีประเภท*ทวงศ์*สมัยต่อมา ไม่ว่าจะเป็น*อุปวงศ์* (ตำนานการสร้างพระสถูปเจดีย์) *ท้าววงศ์* (ตำนานพระเขี้ยวแก้ว) หรือ*นลาฏาตวงศ์* (ตำนานการประดิษฐานพระนลาฏาตุในลังกา) วรรณกรรมบาลีประเภทนี้มักมีเนื้อหาที่เริ่มต้นด้วยเรื่องราวในสมัยพุทธกาล การเสด็จมาลังกาของพระพุทธองค์ การประดิษฐานพระพุทธรูปในลังกา และประวัติของศาสนสถานสำคัญในแต่ละเรื่อง

จนมาถึงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 วรรณกรรมบาลีถูกประพันธ์ขึ้นมาอย่างมากมาย โดยเฉพาะประเภทร้อยกรองซึ่งมีลีลาการประพันธ์อย่างวรรณกรรมสันสกฤต (Banerji, 1964: 96; Law, 2000: 599; Norman, 1983: 156) กวีได้มุ่งแสดงความสามารถในการประพันธ์เป็นสำคัญคล้ายกับขนบแนวความคิดการประพันธ์วรรณกรรมกาวยะของสันสกฤตที่ให้ความสำคัญกับกลวิธีการประพันธ์หรือความงามทางกวีนิพนธ์มากกว่าให้ความสนใจเนื้อเรื่อง (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2550: 52) ในหนังสือ *A History of Indian Literature* Norman (1983: 156-160) จึงจัดวรรณกรรมบาลีที่โดดเด่นในช่วงนี้ไว้ในวรรณกรรมประเภทกาวยะ (Kāvya works) ได้แก่ *เตลลภูทาคา* *ชินาลังการ* *ชินจรีต* *ปัชชมธู* *สมันตภูฏา* *วัฒนนา* *สัทธัมมโฆปายนะ* และ*ปัญจคิตติปิ*

บรรดาวรรณกรรมเหล่านี้ *ชินาลังการ* หรือ*ชินจรีต* เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ไม่ได้มีความโดดเด่นในด้านเนื้อหามากนัก เพราะเรื่องราวพุทธประวัติเป็นที่ทราบกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้วและไม่ได้มีเนื้อหาใหม่ที่เพิ่มเติมขึ้นมา ส่วน*สัทธัมมโฆปายนะ* หรือ*ปัญจคิตติปิ*เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับหลักธรรมก็ไม่ได้มีเนื้อหาอะไรที่แปลกใหม่เช่นกัน (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 394)

¹ วรรณกรรมประเภท*ทวงศ์* หมายถึง วรรณกรรมที่มีกลองท้ายชื่อเรื่องด้วยคำว่า “วงศ์” นักวิชาการส่วนใหญ่เรียกวรรณกรรมประเภทนี้ว่า วรรณกรรมบาลีประเภทพงศาวดาร เพราะเนื้อหาของวรรณกรรมบาลีประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ ตำนาน หรือเรื่องเล่า ดังนั้นวรรณกรรมบาลีประเภท*ทวงศ์*อาจแยกได้เป็น 3 ประเภทคือ (1) พงศาวดาร เช่น *ทีปวงศ์* *มหาวงศ์* *อุฬวงค์* (2) ตำนาน เช่น *มหาโพธิวงค์* *ท้าววงศ์* (3) เรื่องในอนาคตซึ่งมีอยู่เรื่องเดียวคือ *อนาคตวงศ์* (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 395-401)

แต่ทว่า*สมันตภูฏวณณนา*ที่ประพันธ์โดยพระเถระนามว่า เวเทหะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 มีเนื้อหาที่โดดเด่นกว่าวรรณกรรมบาลีประเภทกาวยะเรื่องอื่น ๆ กล่าวคือนอกจากจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติในตอนต้นเรื่อง ยังมีตำนานการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตภูฏ และการบรรยายถึงสภาพแวดล้อมบริเวณภูเขาสมันตภูฏอีกด้วย

เนื้อหาหลักของวรรณกรรมเรื่องนี้มีแหล่งที่มาจาก*นิทานกถาของอรรถกถาชาดก* และ*มหาวงศ์* กล่าวคือเนื้อหาในส่วนต้นเรื่องที่เป็นพุทธประวัติมีที่มาจาก*นิทานกถา* ส่วนเนื้อหาการเสด็จมาลังกาของพระพุทธเจ้ามีที่มาจาก*มหาวงศ์* มีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

เนื้อหาเริ่มต้นด้วยบทประณามพจน์แสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัย (คาถาที่ 1-3) แล้วแสดงจุดประสงค์ของผู้ประพันธ์ โดยขอให้ผู้อ่านตั้งใจสดับฟังเรื่องนี้เพื่อจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน (คาถาที่ 4-6) จากนั้นเริ่มบรรยายเรื่องราวพุทธประวัติกล่าวคือ ตั้งแต่ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต (คาถาที่ 7-10) แล้วบรรยายสภาพแวดล้อมของเมืองกบิลพัสดุ์ (คาถาที่ 11-19) เรื่องราวของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมหายา (คาถาที่ 20-26) การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ (คาถาที่ 27-37) ชีวิตขณะทรงพระเยาว์และการอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา (คาถาที่ 38-53) จากนั้นบรรยายเรื่องราวขณะเจ้าชายสิทธัตถะทรงเปื้อนหน่ายชีวิตในพระราชวัง การประสูติของราหุลกุมาร และการเสด็จออกมหาภิเนษกรรม (คาถาที่ 54-93) พระโพธิสัตว์ทรงรับจีวรจากท้าวมหาพรหม และเสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์ (คาถาที่ 94-105) พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ปฏิเสธข้อเสนอของพระเจ้าพิมพิสาร และเสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลา (คาถาที่ 106-132) พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา พบนางสุชาดา เสด็จไปสู่แม่น้ำนิลวาหิณี จากนั้นเสด็จไปสู่สาละวัน พบโสดยิปราหมณ์ และประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ (คาถาที่ 133-146) พระโพธิสัตว์ทรงตั้งปณิญา และขณะมารที่มาผจญถึง 11 ครั้ง และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (คาถาที่ 147-402) พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์ภายหลังการตรัสรู้ และได้ขณะธิดาของพญามารที่มารบกวนในสัปดาห์ที่ 5 (คาถาที่ 403-469) จากนั้นเป็นการบรรยายถึงการเสด็จมาลังกาครั้งที่ 1 ของพระพุทธเจ้า (คาถาที่ 470-552) การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 2 (คาถาที่ 553-594) การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 และเสด็จไปยังแม่น้ำกัลยาณี (คาถาที่ 595-717) สุมณฑ (เทพผู้รักษาเขาสมันตะ) นิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปภูเขาสมันตภูฏ และบรรยายรายละเอียดของภูเขานี้ (คาถาที่ 718-746) พระพุทธเจ้าพร้อมกับเหล่าภิกษุเสด็จไปภูเขาสมันตภูฏ (คาถาที่ 747-752) พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้บนยอดเขาสมันตภูฏ (คาถาที่ 753-790) พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่ฆวาปี ณ ตำบลโรหณะ (คาถาที่ 791-792) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เมืองอนูราชปุระ (คาถาที่ 793-794) พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตวัน

(คาถาที่ 795) บทสรุป (คาถาที่ 796) นิคมนครคาถา (บทส่งท้าย) แสดงประวัติของพระเวทเทหะ (คาถาที่ 797-802)²

จุดประสงค์หลักของการประพันธ์เรื่องนี้คือการพรรณนาสรรเสริญภูเขาสมันตภูมที่มีรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งชาวพุทธในลังกาเชื่อว่าเป็นรอยเท้าของพระพุทธองค์ พระเวทเทหะจึงมุ่งหมายที่จะให้ผู้อ่านหรือฟังเรื่องนี้เกิดความเคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยประพันธ์ให้สอดคล้องกับตำนานการเสด็จเยือนลังกาของพระพุทธองค์เหมือนกับวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์เรื่องอื่น ๆ (เช่น *มหาวงศ์*) ดังนั้น เมื่อพระพุทธศาสนาจากลังกาถูกนำไปเผยแพร่ยังนานาประเทศ เรื่องรอยพระบาทบนยอดเขาสมันตภูมนี้ก็ได้อิทธิพลต่อความเชื่อในต่างประเทศด้วย ดังเช่นในประเทศพม่าหรือไทย

สำหรับประเทศไทย ความรู้เรื่องรอยพระบาทบนยอดเขาสมันตภูมของลังกานั้นมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังที่ปรากฏหลักฐานใน*จารึกนครชุม* ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไท) ที่พระองค์รับสั่งให้ไปจำลองรอยพระบาทที่ภูเขาสมันตภูมในลังกา เพื่อให้มาประดิษฐานไว้ ณ สถานที่ 4 แห่ง คือ เหนือจอมเขาแห่งหนึ่ง (ข้อความใน*จารึกชำระุด*) ในเมืองศรีสัชชนาลัย เหนือยอดเขาสมันตภูมในเมืองสุโขทัย เหนือยอดเขานางทองในเมืองบางพาน และเหนือยอดเขาที่ปากพระบาง (ดู กรมศิลปากร, 2547: 69-70) และใน*จารึกเขาสุมนภูม* (พ.ศ. 1911) ก็ปรากฏเรื่องราวที่ให้ไปจำลองเอารอยพระบาทที่ภูเขาสมันตภูมของลังกามาประดิษฐานไว้เช่นกัน (ดู กรมศิลปากร, 2547: 91) สืบเนื่องมาถึงสมัยอยุธยาตอนต้น ก็มีการจำลองรอยพระบาทบนยอดเขาสมันตภูมของลังกามาไว้ในการสร้างพระบาทศิลาคู่ที่เมืองชัยนาท เมื่อ พ.ศ. 1970 ในรัชกาลของพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมपाल) ดังที่ปรากฏใน*จารึกรอยพระยุคลบาทวัดบวรฯ* (พ.ศ. 1970) (ดู กรมศิลปากร, 2547: 338) หรือรัชกาลของพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) ก็ได้มีพระภิกษุสงฆ์ไทยกลุ่มหนึ่งไปตั้งลังกาเพื่อจะบูชารอยพระบาทที่เขาสุมันตภูม (กรมศิลปากร, 2511: 24)

แม้แต่ในบทสวดบูชารอยพระบาท 5 รอย ที่พระสงฆ์ไทยสวดเป็นประจำก็ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงเขาสมันตภูมว่า

ย นมมทาย นทียา ปุลิเน จ ตีเร

² จากเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องนี้ที่เป็นการเล่าเรื่องตั้งต้นแต่สมัยพุทธกาลจนถึงตำนานการเสด็จมาลังกาแล้วประทับรอยพระบาทบนนั้น เมื่อพิจารณาตามหลักเกณฑ์ของสุภาพรรณ ฦ บางช้าง (2526: 395-401) ก็อาจกล่าวได้ว่าเรื่องนี้จัดอยู่ในวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ เช่นเดียวกับ*ทีปวงศ์* *มหาวงศ์* หรือ*นลาภูธราชวงศ์* ได้ถึงแม้ Norman (1983: 156-160) จะจัดไว้ในวรรณกรรมบาลีประเภทกาวยะก็ตาม ในเรื่องนี้เป็นทรงคนะที่แตกต่างกันไปของนักวิชาการผู้ศึกษาวรรณกรรมบาลี โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับ*สมันตภูมวิณณา* และบทที่ 3 ลักษณะเด่นด้านตำนาน และลักษณะเด่นด้านกาวยะ

ยี่ สัจจนทริโกะ สุมนาจลเค

ยี่ ตตถ โยนกปุเร มุนิโน จ ปาทิ

ติ ปาทลณชนมहि สิริสา นมามิ

สุวรรณมालิเก สุวณฺณปพฺพเต สุมณฺณญฺญ โยนกปุเร นมมทาย นทียา ปณฺจ
ปาทวริ ฐานํ อหิ วนทามิ ทูโรโต

รอยพระพุทธรูปที่ใด อันพระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงไว้บนหาดทรายแทบฝั่ง
แม่น้ำนัมมทา รอยพระพุทธรูปที่ใด อันพระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงไว้ เห็นอุณา
สัจพันธ์และเหนือยอดภูเขาสมณะ รอยพระพุทธรูปที่ใด อันพระพุทธรองค์ได้
ทรงแสดงไว้ ในเมืองโยนก ข้าพเจ้าขอนมัสการพระบาทและรอยพระบาท
นั้น ๆ ของพระมุนี ด้วยเศียรเกล้า ข้าพเจ้าขอนมัสการสถานที่ที่มีรอยพระบาท
5 สถานที่ไกล คือ ที่ภูเขาสุวรรณมालิก 1 ที่ภูเขาสุวรรณบรรพต 1 ที่ภูเขา
สุมณญญ 1 ที่โยนกบุรี 1 ที่แม่น้ำนัมมทา 1

(พระศาสนโศภน, 2519: 41)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า คนไทยรับรู้เรื่องราวรอยพระพุทธรูปบนยอดเขา
สมันตภูฏของลังกาเป็นอย่างดี³ เพราะเขาสุมณญญในสุโขทัยก็คงเอาชื่อจากลังกามาสมมติเรียก
(กรมศิลปากร, 2547: 88) แต่ถึงกระนั้น การรับรู้ว่ามีวรรณกรรมเรื่อง *สมันตภูฏวณฺณนา* ในฐานะ
วรรณกรรมบาลีที่แต่งสรรเสริญภูเขาสมันตภูฏกลับไม่ปรากฏกว้างขวางมากนัก ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่า
อาจเป็นเพราะคนไทยคุ้นชินชื่อภูเขาว่า “สุมณญญ” มากกว่าคำว่า “สมันตภูฏ” ฉะนั้น วรรณกรรม
บาลีเรื่องนี้ที่เข้ชื่อว่า “สมันตภูฏ” จึงไม่เป็นที่แพร่หลายในประเทศไทย

แต่ว่าการแพร่กระจายต้นฉบับตัวเขียน *สมันตภูฏวณฺณนา* จากลังกาถึงประเทศไทยนั้น
คาดว่าอย่างน้อยที่สุดน่าจะเป็นที่รู้จักมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย จากหลักฐานคือชื่อเรื่องและการ
แบ่งเนื้อหาที่ปรากฏใน *ตำราไตรปิฎก*⁴ (ดู ตำรา.โก/1) ถึงแม้จะไม่พบต้นฉบับและไม่ได้บอกจำนวนผูก
ไว้เลยก็ตาม สืบเนื่องมาจากจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ชื่อของวรรณกรรมเรื่องนี้ปรากฏในหนังสือ *บายูชี
คัมภีร์ภาษาบาลีแลคัมภีร์สันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร* ซึ่งสมเด็จพระ

³ แม้จะถูกเรียกในชื่อที่แตกต่างกันว่า สุมณญญ สุมณบรรพต สุมณญญบรรพต สุมณคีรี หรือสมันตคีรี
แต่โดยใจความแล้วก็คือภูเขาลูกเดียวกัน

⁴ *ตำราไตรปิฎก* เป็นใบลานที่บันทึกรายชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เก่าแก่ที่สุดฉบับหนึ่งซึ่งพบในภาคใต้
ของไทย จารด้วยอักษรขอม สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ภาษาบาลี-ไทย จำนวน 1 ผูก สะท้อนให้เห็นว่าพระภิกษุ
หรือคนในสมัยกรุงศรีอยุธยามีความรู้ความเข้าใจในการจัดหมวดหมู่คัมภีร์และวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา และ
ยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับรายชื่อพระไตรปิฎกหรือวรรณกรรมพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ในสมัยนั้น ถึงแม้หลายเรื่องจะ
ยังไม่พบต้นฉบับก็ตาม (ศานติ ภัคคีคำ, 2560: คำนำ)

กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงจัดให้รองอำมาตย์เอก หลวงพินิจวรรณการ (แสง สาลีตุล) เปรียญ เป็นผู้สำรวจเรียบเรียงบัญชีคัมภีร์ภาษาบาลี โดยได้จัด*สมันตกุฎฎณนา*นี้ไว้ในวรรณกรรมหมวดพระสูตร ลำดับที่ 105 แสดงรายละเอียดเพียงคำว่า “*สมันตกุฎฎณนา ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธรูป 2 ผูก*” (กรรมการหอสมุดวชิรญาณ, 2464: 26) และภายหลังในหนังสือ*ชื่อเรื่องและชื่อแบบฉบับหนังสือตัวเขียนทางพระพุทธศาสนา* ของสำนักหอสมุดแห่งชาติ ได้จัดเรื่องนี้ไว้ในหมวดตำนาน-ประวัติ (สวาท เหล่าอูต, 2549: 24)

เมื่อผู้วิจัยสำรวจต้นฉบับเพิ่มเติมได้พบว่า เรื่องนี้ถูกจัดเก็บไว้และให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร จำนวน 4 ฉบับ ๆ ละ 2 ผูก ได้แก่ เลขที่ 2298, 2303, 6086 และ 10646 แต่เมื่อตรวจสอบต้นฉบับโบราณทั้งสี่ฉบับกับฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) แล้วพบว่า ต้นฉบับโบราณทั้งสี่ฉบับนั้นมีเนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากมีคาถาที่ขาดหายไปเป็นจำนวนร้อยกว่าคาถาเหมือน ๆ กัน⁵ คือตั้งแต่คาถาที่ 222 ถึง 362 คาดว่าคงคัดลอกมาจากที่เดียวกัน และสันนิษฐานว่าต้นฉบับโบราณที่สมบูรณ์อาจมีจำนวนมากกว่า 2 ผูก

จากการสำรวจในเบื้องต้น วรรณกรรมเรื่องนี้ถูกประพันธ์ในรูปแบบฉันทลักษณ์ทั้งหมด 802 คาถา โดยใช้ฉันท์ทั้งหมด 10 ชนิด ได้แก่ ปัฐยาวัตฉันท์ 419 คาถา อุปะชาติฉันท์ 161 คาถา วสันตติลลฉันท์ 90 คาถา วิปุลฉันท์ 78 คาถา มาลินีฉันท์ 42 คาถา สิขริณีฉันท์ 6 คาถา อินทรวงศ์ฉันท์ 2 คาถา สัทธราฉันท์ 2 คาถา ฤชงคปะยาตฉันท์ 1 คาถา และสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 1 คาถา ผู้ประพันธ์ใช้ฉันท์แต่ละชนิดสลับกันไปเพื่อบรรยายเรื่องราวในแต่ละตอน มีรูปแบบดำเนินไปอย่างมหากาพย์และกวีนิพนธ์ (Old epic and ballad style) (Godakumbura, 1958: xx; Norman, 1983: 159; Pathak, 1990: xvi) ทั้งยังมีความโดดเด่นในด้านเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติที่มีความแปลกใหม่และมีกลวิธีการประพันธ์ที่ดำเนินตามหลักอสังการศาสตร์กล่าวคือผู้ประพันธ์ตั้งใจใช้ภาษาบาลีอย่างวิจิตรเพื่อให้เกิดความไพเราะในด้านเสียงหรือมีการใช้อุปมาอุปไมยที่งดงามเพื่อให้เกิดความซาบซึ้งในด้านความหมาย ทั้งมีเอกลักษณ์ในด้านไวยากรณ์คือการสนธิคำและมีการใช้คำสมาสที่ยาวในแต่ละคาถา รวมถึงมีการใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตและการแปลงศัพท์ภาษาสันสกฤตให้เป็นภาษาบาลีอีกด้วย⁶ วรรณกรรมเรื่องนี้จึงสะท้อนให้เห็นความชำนาญในด้านศัพทศาสตร์ ฉันทศาสตร์ และอสังการศาสตร์ของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

ใน พ.ศ. 2501 Godakumbura ได้ตรวจชำระเรื่องนี้เป็นฉบับพิมพ์อักษรโรมัน แล้วได้ศึกษาอสังการในเรื่องนี้ไว้เล็กน้อย โดยมุ่งกล่าวแต่เพียงสัททาลังการ (อสังการด้านเสียง) คือ การเล่น

⁵ รายละเอียดต้นฉบับโบราณ ดูในบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

⁶ ลักษณะการประพันธ์ ดูในบทที่ 3 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

คำ (เศลข) การซ้ำคำ (ยมก) และการซ้ำอักษร (อนุปราสะ) เท่านั้น โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเพิ่มเติมแล้วพบว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีอঙ্การที่โดดเด่นในด้านอัทถาลังการ (อঙ্การทางความหมาย) อีกด้วย ว่าจะเป็นอঙ্การที่แสดงความหมายเชิงเปรียบเทียบ เช่น อุปมา รูปกะ หรืออঙ্การที่แสดงพลังในรูปแบบจินตนาการ เช่น ปริกัปปนา (ส. อุตเปรกษา) เพราะฉะนั้น *สมันตภูฏวณณนา* นี้จึงมีความโดดเด่นในด้านอঙ্การครบทั้ง 2 ประเภท คือ สัททาลังการ (อঙ্การด้านเสียง) และอัทถาลังการ (อঙ্การด้านความหมาย) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างของสัททาลังการ (อঙ্การด้านเสียง) ดังความว่า

มุณินเท ปยนเต สมิทฺธิ์ ติโลกิ์
 คิริณฑากินนทา ทุมินทา ปพฺพธา
 มิคินทา สุตฺตภูฏา ขคินทา สุขฺภูฏา
 ปวฺภูโฐ มหินโท ปณฺภูโฐ นิทาโฆ //749//

ในคานานี้เป็นอঙ্การประเภทอนุปราสะถึง 3 ประเภท ได้แก่ (1) เป็น *อันตยานุปราสะ* คือการซ้ำเสียงสระ - 2 ครั้ง ในบาทที่ 1 ในคำว่า มุณินเท ปยนเต, ซ้ำเสียงสระ ิ 2 ครั้ง ในบาทที่ 1 ในคำว่า สมิทฺธิ์ ติโลกิ์, ซ้ำเสียงสระ -า 8 ครั้ง ในบาทที่ 2 และ 3 ในคำว่า คิริณฑากินนทา ทุมินทา ปพฺพธา มิคินทา สุตฺตภูฏา ขคินทา สุขฺภูฏา, ซ้ำเสียงสระ โ- 4 ครั้ง ในบาทที่ 4 ในคำว่า ปวฺภูโฐ มหินโท ปณฺภูโฐ นิทาโฆ (2) เป็น *วฤตตยานุปราสะ* ที่ซ้ำกลุ่มเสียงพยัญชนะสังโยค /นท/ 7 ครั้ง และซ้ำเสียง /ภูฏ/ 4 ครั้ง, ซ้ำเสียงพยัญชนะเดี่ยว เสียง ม 5 ครั้ง, เสียง ส 3 ครั้ง และยังเป็น *ฉกานุปราสะ* ที่ซ้ำเสียงคู่พยัญชนะสังโยคแค่ครั้งเดียวคือ คู่เสียง ท กับ ธ ในคำว่า สมิทฺธิ์ และ ปพฺพธา เพื่อให้เกิดความไพเราะในขณะที่สาธยายหรือขณะฟัง

ตัวอย่างของอัทถาลังการ (อঙ্การด้านความหมาย) ดังความว่า

กนฺโต วสนตราชาว กนฺทปโปว สุรูปวา
 สสิว ทสฺสนีโย จ สุริโย วีย เตชวา //52//

(เจ้าชายสิทธัตถะ) เป็นผู้งดามราวกะวสันตราชา หล่อเหลาปาน
 ประหนึ่งพระกามเทพ นำเขยชมเพียงดังพระจันทร์ และมีพระเดช
 ร้อนแรงประดุจดังพระอาทิตย์ฉะนั้น //52//

ในคานานี้ พระเวทเทเถระได้ยกย่องเจ้าชายสิทธัตถะผู้ทรงพระเยาว์ว่าทรงมีความงดงาม น่าใคร่เปรียบเสมือนวสันตราชา (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ, สหายของกามเทพ) เพราะธรรมชาติในฤดูใบไม้ผลินั้นงดงามด้วยต้นไม้พืชผลที่ผลิดอกออกใบ มีรูปโฉมงามเปรียบเหมือนพระกามเทพ ผู้ซึ่งถูกรับรู้ว่าเป็นเทพผู้งดงาม น่าเชยชมเปรียบเหมือนพระจันทร์ซึ่งมีรัศมีที่เย็นสงบ และมีพระเดชเกรียงไกรร้อนแรงเปรียบเหมือนแสงของพระอาทิตย์ โดยใช้ศัพท์ที่แสดงการเปรียบเทียบคือ อิว และ วีย ซึ่งกลวิธีการประพันธ์เช่นนี้จัดเป็นอรรถาঙ্গการ (อรรถการด้านความหมาย) ประเภทอุปมา

นอกจากนี้ รสวรรณกรรมซึ่งเป็นกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมกับบทประพันธ์ก็ปรากฏในเรื่องนี้ เช่น ฉากที่บรรยายการสู้รบระหว่างพระโพธิสัตว์และพญามารพร้อมทั้งเหล่าเสนามาร (คาถาที่ 346-353) พระเวทเทเถระได้บรรยายฉากสู้รบต่อสูระหว่างนักรบของพระพุทธองค์กับเหล่าเสนามารไว้อย่างดุเดือด กล่าวคือนักรบคือบารมีของพระพุทธองค์ต่างแปลงกายในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อประหารประหารเหล่าเสนามาร ในขณะที่เดียวกันมุ่งสรรเสริญความกล้ากล้าอาญาของพระพุทธองค์ในการขจัดกิเลสและความกล้ากล้าในการรบกับพญามาร ซึ่งในตอนนี้นำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมคือความฮึกเหิมด้วย จึงจัดว่าเป็น “วีรรส” (รสแห่งความกล้าหาญ)

นอกจาก *สมันตภูฏาวิณณา* จะมีคุณค่าด้านวรรณศิลป์แล้ว ยังมีคุณค่าด้านสังคมอีกประการหนึ่ง ดังที่ Malalasekera (1958: 1) กล่าวไว้ว่า วรรณกรรมบาลีของลังกานั้นมีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี สัมพันธ์กับความเห็นของสุภาพรณ ณ บางช้าง (2526: 346) ว่า วรรณกรรมบาลีตั้งแต่ชั้นอรรถกถาลงมาเป็นที่ประมวลความรู้เกี่ยวกับสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สถาปนามาศาสตร์ของลังกาในสมัยนั้นด้วย ซึ่ง *สมันตภูฏาวิณณา* ก็ได้สะท้อนให้เห็นภาพต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านภูมิศาสตร์ที่มีความโดดเด่นอย่างมาก พระเวทเทเถระได้บรรยายถึงภูเขาสมันตภูฏาและบริเวณโดยรอบภูเขาในสมัยนั้นว่ามีแมกไม้นานาพันธุ์ และสิ่งสาราสัตว์นานาชนิด ดังตัวอย่างว่า

ทลิตวิปินสนุทา ยตถ เสเล สมندا

สมุคตชนานัน จิตตมาโมทยนติ

มธุกวฏกเรรีโพธิชมพีรภลลีส-

ขทिरภยกทมพา ฝุลลเสลลูปลาสา //733//

ที่ภูเขาลูกโต มีชฎาแห่งป่าซึ่งถูกปกคลุมไปด้วยต้นไม้ ยังใจของเหล่าชนผู้เข้าไปใกล้ให้รำเรงยินดี (ภูเขาลูกนั้นงดงามแล้วด้วยถ่องแถวแนวพฤกษานานาพันธุ์ เป็นต้นว่า) ต้นชะเอมเทศ ต้นไทร ต้นกุ่มบก ต้นโพ ต้นมะงั่ว ต้นรักขน ต้นสีเสียดเหนือ ต้นสมอไทย ต้นกระท่อม ต้นเสลลู และต้นทองกวาว ซึ่งมีผลดก //733//

ตสมิ วเน หรินโรหิตปฺณชริก-

โคกณณสลลสสมพุกสุกรา จ

สาขามีเคณิมิคพพुरुรุกุงค-

โคธาขุปมปกกปีควยา จนกา //742//

ที่ป่าแห่งนั้น มีสิ่งสาราสัตว์นานาชนิด ได้แก่ เนื้อ ละมั่ง เสือโคร่ง วัว
กระทิง เม่น กระต่าย หมาจิ้งจอก หมู ลิง เนื้อทราย แมว กวาง กวางทอง
ตะกวด หนู ค่าง ลิง และโคลาน //742//

และเรื่องนี่ยังได้สะท้อนให้เห็นคุณค่าด้านต่าง ๆ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น
ความเชื่อเกี่ยวกับบรอยพระพุทธรบาท (คาถาที่ 762-764, 771-780, 782-790) ความเชื่อเกี่ยวกับ
สัญลักษณ์มงคลใต้ฝ่าพระพุทธรบาท อันประกอบด้วยรูปเรือนยอด รูปสวัสดิกะ รูปดอกไม้กรอบบน
ศิระษะ รูปปราสาท เป็นต้น (คาถาที่ 765-770) ความเชื่อเรื่องการบูชาบรอยพระพุทธรบาทแล้วจะได้ขึ้น
สวรรค์ (คาถาที่ 781, 788-789) หรือโสฬสมหาเจดีย์ (คาถาที่ 539-564, 589, 783, 779, 792-795)
เป็นต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า*สมันตกุฎฎวณณนา*นี้มีความโดดเด่นในด้านวรรณศิลป์
รวมทั้งมีคุณค่าในเชิงสังคมที่สะท้อนภาพของสังคมในช่วงสมัยที่ประพันธ์เรื่องนี้ด้วย ผู้วิจัยจึงใคร่ที่จะ
ศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่อง*สมันตกุฎฎวณณนา* นี้ โดยจะใช้ฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์
(Pāli Text Society) เป็นฉบับหลัก เนื่องจากมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ เพื่อจะเผยแพร่วรรณกรรมเรื่องนี้ให้
เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่อง*สมันตกุฎฎวณณนา*ในเชิงวรรณศิลป์
2. เพื่อศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่อง*สมันตกุฎฎวณณนา*ในเชิงสังคม

ขอบเขตของการศึกษา

*สมันตกุฎฎวณณนา*ที่นำมาศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ได้แก่ ฉบับพิมพ์อักษรโรมันของ
สมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจชำระโดย Godakumbura เมื่อปี 1958 (พ.ศ. 2501)
ณ ประเทศอังกฤษ

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดข้อตกลงเบื้องต้น เพื่อเป็นมาตรฐานในการ
นำเสนอ ดังต่อไปนี้

1. การเน้นข้อความโดยผู้วิจัย

1.1 อักษรตัวเข้ม ใช้เพื่อต้องการจะแสดงความสำคัญของข้อความนั้น

1.2 อักษรตัวเอน ใช้ในกรณีที่เป็นชื่อเฉพาะของเอกสาร เช่น *สมันตกุฎวิณนวมหาวงศ์ จารึกเขาสุมณภูมิ*

2. ในแวดวงวิชาการไทย คำว่า “วรรณกรรมบาลี” และ “วรรณคดีบาลี” ยังคงถูกใช้อยู่ทั้งสองคำ แต่ผู้วิจัยได้แยกความหมายระหว่าง “วรรณคดี” และ “วรรณกรรม” ออกจากกัน ผู้วิจัยหมายเอางานเขียนทุกประเภทที่ใช้ภาษาบาลีว่า “วรรณกรรมบาลี” ดังนั้น เพื่อให้เป็นมาตรฐานเดียวกันในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จึงจะใช้คำว่า “วรรณกรรมบาลี” ในทุกแห่ง

3. การแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย มีหลักเกณฑ์ดังนี้

3.1 การแปลชื่อเฉพาะหรือคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะแปลตามความนิยมในภาษาไทยตามที่คนไทยเข้าใจอยู่แล้ว โดยยึดเอาคำศัพท์ตามที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หรือในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมและพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ของ ป.อ. ปยุตโต เช่น คำว่า “กบิลวัตถุ” จะแปลว่า “กบิลพัสดุ์” คำว่า “อาณนท” จะแปลว่า “พระอาณนท” จะไม่แปลโดยถอดตัวอักษรตามรูปคำในภาษาบาลีเป็น กบิลวัตถุ พระอาณนทะ เป็นต้น

3.2 การแปลต้นฉบับภาษาบาลี*สมันตกุฎวิณนวม*เป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะแปลโดยอรรถ ไม่ได้แปลโดยพยัญชนะ แต่จะรักษาคำและความหมายในต้นฉบับไว้ให้มากที่สุด หากประโยคใดแปลออกมาแล้วไม่ได้ความหมายที่ชัดเจนในภาษาไทย ผู้วิจัยจะเพิ่มเติมข้อความไว้ในนขลิขิต เพื่อเสริมความให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของประโยคนั้น หากข้อความใดที่ผู้วิจัยเห็นว่าควรอธิบายเพิ่มเติมจะกล่าวไว้ในเชิงอรรถ

4. เมื่อมีการอ้างถึงข้อความจากต้นฉบับภาษาบาลีทั้งคาถาหรือบางส่วน ผู้วิจัยจะใส่ลำดับคาถาไว้ในนขลิขิตไว้ท้ายข้อความนั้น ดังนี้

4.1 เมื่ออ้างเนื้อความบางส่วนจากคาถา เช่น สตตวิตติกิตติ (1) หมายความว่า คำนี้ อยู่ในคาถาที่ 1

4.2 ในกรณีที่อ้างคำแปลภาษาไทยแบบสรุปความ ผู้วิจัยจะใส่ลำดับคาถาไว้ในนขลิขิตท้ายข้อความนั้น เช่น พระเจ้าจุฬารักษ์ รับสั่งให้ก่อบุญสูง 30 ศอก (คาถาที่ 543) หมายความว่า เนื้อหาส่วนนี้อยู่ในคาถาที่ 543

4.3 ในกรณีที่อ้างทั้งคาถาภาษาบาลีหรือคำแปลภาษาไทยทั้งหมด ผู้วิจัยจะใส่เครื่องหมาย // คั่นลำดับคาถาไว้บาทสุดท้ายของคาถานั้นทั้งในคาถาภาษาบาลีและคำแปลภาษาไทย เช่น

โย โลกติลโก นาโถ ปุเรตวา ทสปารมี
 ชาโตลี ตูสิเต กาเย สนตุสิโตติ วิสสุโต //7//

พระผู้เป็นที่พึ่ง เป็นยอดของชาวโลก บำเพ็ญบารมี 10 ประการแล้ว ได้เกิดแล้วในสวรรค์
 ชั้นดุสิต ปรากฏนามว่า สันตุสิตเทวราช //7//

วิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยในหัวข้อ “วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณิชมนา: การศึกษาวรรณศิลป์และ
 สังคม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบการวิจัยเอกสาร
 (Documentary research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical
 description) โดยมีขั้นตอนการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. การเตรียมข้อมูล

1.1 สืบหาต้นฉบับสมันตกุฎวณิชมนาในหอสมุดแห่งชาติ พบต้นฉบับอักษรขอม 4
 ฉบับ ๆ ละ 2 ผูก

1.2 สืบหาต้นฉบับพิมพ์ของต่างประเทศ พบฉบับพิมพ์อักษรสิงหล ตรวจสอบชำระ
 โดย Dhammānanda และ Ñāṇissara เมื่อปี 1890 (พ.ศ. 2433) ประเทศศรีลังกา ฉบับพิมพ์อักษร
 โรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจสอบชำระโดย Godakumbura เมื่อปี 1958
 (พ.ศ. 2501) ประเทศอังกฤษ และฉบับพิมพ์อักษรเทวนาครี ตรวจสอบชำระโดย Pathak เมื่อปี 1990
 (พ.ศ. 2534) ประเทศอินเดีย

1.3 สืบหางานวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

2. การรวบรวมข้อมูล

2.1 เลือกต้นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุดมาปริวรรตเป็นอักษรไทย ได้แก่ ฉบับพิมพ์อักษร
 โรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ตรวจสอบชำระโดย Godakumbura

2.2 แปลสมันตกุฎวณิชมนาเป็นภาษาไทย

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาในเชิงวรรณศิลป์

3.2 นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาในเชิงสังคม

4. ขั้นตอนการนำเสนอการศึกษา

4.1 เรียบเรียงและนำเสนอผลการศึกษาโดยวิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา

4.2 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

4.3 นำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบวิทยานิพนธ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เห็นคุณค่าด้านวรรณศิลป์ในสมัยตฤณวัณณา
2. ทำให้เห็นคุณค่าด้านสังคมในสมัยตฤณวัณณา

บทที่ 2

ปริทรรศน์วรรณกรรมและข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับ *สมันตภูฏา* วัฒนธรรม

ในบทนี้เป็นการปริทรรศน์วรรณกรรมและข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับ *สมันตภูฏา* วัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

ปริทรรศน์วรรณกรรม

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง *สมันตภูฏา* วัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นศึกษาคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ในบทที่ 3 และศึกษาคุณค่าด้านสังคม ในบทที่ 4 ดังนั้น การปริทรรศน์วรรณกรรม ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. กรอบแนวความคิดว่าด้วยวรรณศิลป์ และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. กรอบแนวความคิดว่าด้วยสังคม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. กรอบแนวความคิดว่าด้วยวรรณศิลป์

วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะในการประพันธ์หนังสือ หรืออีกนัยหนึ่งว่าหนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 1,100) สิ่งที่จะกำหนดว่าหนังสือเล่มนั้นแต่งดีหรือไม่ หรือศิลปะในการประพันธ์หนังสือเป็นเช่นไรนั้นควรจะต้องมีหลักเกณฑ์ต่าง ๆ กำหนดไว้เป็นแบบฉบับ (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2520: 277) เพื่อใช้วิจารณ์คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนั้นได้ ซึ่งทฤษฎีที่เป็นที่นิยมมากที่สุดในการวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีและสันสกฤตคือ ทฤษฎีอสังการและทฤษฎีส

อสังการ คือ เครื่องประดับถ้อยคำให้มีความไพเราะ ไม่ว่าจะไพเราะด้านเสียง ซึ่งทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดอารมณ์สุนทรีย์กับบทประพันธ์นั้น และความงามด้านความหมายซึ่งทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านซาบซึ้งประทับใจกับเนื้อหาของบทประพันธ์นั้น อสังการจึงถือว่าเป็นกรอบแนวคิดที่ผ่านการกลั่นกรองจากกวีแล้วถ่ายทอดลงในบทประพันธ์

นักปราชญ์ชาวอินเดียมีความคิดว่าวรรณกรรมมีทั้งร่างกายและวิญญาณเช่นเดียวกับมนุษย์ โครงสร้างของกวีนิพนธ์บทหนึ่ง ๆ ไม่ต่างกับสรีระของมนุษย์ กล่าวคือ สรีระของมนุษย์จะงดงามได้ก็ด้วยอวัยวะเครื่องประดับ ดังนั้น บทประพันธ์จะงดงามได้ก็ด้วยถ้อยคำที่งดงามและไพเราะ เพราะอสังการศาสตร์มาจากความคิดที่ว่าสิ่งที่ทำให้วรรณกรรมมีคุณค่าคือสิ่งที่ประดับตกแต่งวรรณกรรม (กุสุมา รักษมณี, 2549: 23) อสังการจึงเป็นสาระที่สำคัญที่สุดของวรรณกรรม และมีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้บทประพันธ์น่าอ่าน (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2520: 278)

ส่วนรส ถือว่าเป็นทฤษฎีที่เก่าแก่ที่สุดในการวิเคราะห์วรรณกรรม (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2520: 277) มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีสในการละครซึ่งมีต้นตำรับคือ *นาฏยศาสตร์* ของภทรตมุนี แต่ภายหลังมี

ผู้นำทฤษฎีนี้มาใช้วิเคราะห์วรรณกรรม เพราะถือว่าวรรณกรรมคล้ายกับละครในแง่ที่ว่าเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดอารมณ์ของศิลปิน ต่างกันแต่เพียงสื่อที่แสดงอารมณ์กล่าวคือ ละคร ใช้ผู้แสดงหรือฉากสื่ออารมณ์ แต่วรรณกรรมใช้ตัวอักษรแทน วรรณกรรมจึงถือว่าเป็นกลวิธีที่จะทำให้งานประพันธ์มีคุณค่าได้เช่นกัน เพราะรสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี (กุสุมา รักษมณี, 2549: 24) กล่าวคือผู้อ่านอ่านร้อยกรองชนิดใดแล้วส่งใจไปตามกระแสความของบทร้อยกรองนั้นแล้วบังเกิดความชื่นชมอันใดขึ้นมา ความชื่นชมพอใจอันนั้นเป็นรส (แย้ม ประพัฒน์ทอง, 2521: 313)

ความสำคัญของรสนั้น วาควณูช ผู้ประพันธ์*อสังการศาสตร์*ก็ได้อธิบายไว้ว่า “ถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาดเกลือแล้ว อาหารไม่อร่อยฉันใด ภาพยนตร์ปราศจากรสก็ไม่อร่อยฉันนั้น...” (ป.ส. ศาสตรี, 2550: 51) ทั้งนี้ แย้ม ประพัฒน์ทอง (2521: 313) ผู้แปล*สุโธธาสังการ*ก็ได้ให้ความสำคัญของรสนั้นไว้อย่างเดียวกันว่า “เปรียบเหมือนคนทั้งหลายบริโภคอาหารที่ประกอบด้วยกับแกงต่าง ๆ อันปรุงอย่างอร่อย ย่อมชื่นชมพอใจรสต่าง ๆ ของอาหารนั้น ๆ ฉะนั้น”

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าอสังการและรสนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับวรรณกรรม ดังที่วิศวานาถะกล่าวไว้*สาหิตยทรรปณะ*ว่า “ศัพท์ (ศัพท์ศาสตร์) และความหมาย (อรรถศาสตร์) คือร่างกายของกาวยะ ส่วนรสคือวิญญาณ”⁷ ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นสมควรที่จะใช้ทฤษฎีทั้งสองในการวิเคราะห์*สมันตภูฏาวิณณา*ในเชิงวรรณศิลป์โดยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเชิงวรรณศิลป์ดังต่อไปนี้

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเชิงวรรณศิลป์

พระคัมภีร์สุโธธาสังการ (2512) แปลว่า “อสังการเข้าใจง่าย” เป็นตำราอสังการศาสตร์ของฝ่ายบาลี แต่งโดยอาศัย*กาวยทรรค*ของทีฆนินเป็นหลัก (กุสุมา รักษมณี, 2549: 105; พระคันธสาราภิงค์, 2546: (21); Banerjee, 1978: 201; Chatterjee, 1960: vii) ประพันธ์เป็นร้อยกรองล้วน โดยพระเถระชาวลังกานามว่า พระมหาสามีสังฆรักชิต ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาทุ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 คัมภีร์นี้ได้แนะนำวิธีการประพันธ์ภาษาบาลี โดยแบ่งเป็น 5 ประเภท ได้แก่ (1) โทสวาโพธะ แถลงเรื่องโทษของคำ ความ และประโยค (2) โทสปริหาราวโพธะ แถลงเรื่องวิธีแก้ไขโทษต่าง ๆ นั้น (3) คุณาวโพธะ แถลงเรื่องคุณของการแต่งหนังสือ (4) อัดถาลังการาวโพธะ แถลงเรื่องการแต่งความ (อสังการทางความหมาย) (5) แถลงภาวะและรส *พระคัมภีร์สุโธธาสังการ*นี้ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยและอธิบายความโดยแย้ม ประพัฒน์ทอง ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นหลักในการวิเคราะห์อสังการและรสนั้นใน*สมันตภูฏาวิณณา*

⁷ กาวยสย ศพทธารเถา ศรีร์, รสาทิจจาตมา (Sāhitya.3)

นาฏยศาสตร์ (2541) ของภทรตมูณีกล่าวถึงเรื่องรสวรรณกรรมไว้ในอรรถาธิบายที่ 6 ว่า ความรู้ ว่าสิ่งที่เรียกว่า รส ในนาฏยศาสตร์มี 8 อย่างคือ (1) ศฤงคารรส รสคือเหตุให้เกิดความรัก (2) หาสยรส รสคือเหตุให้เกิดการหัวเราะ (3) กรุณารส รสคือความกรุณา (4) เราทรรส รสคือความดุร้าย (5) วีรรส รสคือความกล้า (6) ภยานกรส รสคือความกลัว (7) พีภัตสรส รสคือความเปื้อน (8) อัทฤตสรส รสคือความอัศจรรย์ใจ เนื่องจากนาฏยศาสตร์นี้ถือว่าเป็นตำราอภินิหารศาสตร์เล่มแรก แล้วภายหลัง จึงมีการแตกแขนงแนวคิดไปสู่ตำราอภินิหารศาสตร์ชั้นหลัง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะนำคำอธิบายของทฤษฎี รสที่ปรากฏในตำราเล่มนี้มาใช้ประกอบกับคำอธิบายของสุโธธาสังการเพื่อวิเคราะห์รสวรรณกรรมใน สมันตกุฎวณณาต่อไป

สุฤฤตติลลิก ยอดแห่งฉันทวรรณพฤติ (2542) เป็นตำราฉันทภาษาสันสกฤตของเกษเม นทระ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 แปลและเรียบเรียงโดยปราณี พาพานิช ตำราเล่มนี้แบ่งเป็น 4 บท คือ (1) บทแปลภาษาไทย ประกอบด้วย วินยาสน์ที่ 1 (การพิจารณาฉันท) วินยาสน์ที่ 2 (การแสดงคุณ และโทษของฉันท) และวินยาสน์ที่ 3 การประยุกต์ใช้ฉันท (2) ต้นฉบับภาษาสันสกฤต ประกอบด้วย พรหม วินยาสะ ฤตดาวจยะ ทวีติโย วินยาสะ คุณโทษทรศนม และตฤติโย วินยาสะ ฤตตวินโยคะ (3) บทอธิบายบทแปลภาษาไทยทั้ง 3 วินยาสะและอธิบายศัพท์เฉพาะ (4) บทสรุป สุฤฤตติลลิกเป็น ตำราฉันทลักษณะที่มีความโดดเด่นเพราะเกษเม นทระได้แสดงทั้งข้อเด่นและข้อด้อยของการเลือกใช้ ฉันทลักษณะในบทประพันธ์ ทั้งยังแนะนำถึงความเหมาะสมระหว่างฉันทลักษณะกับเนื้อหาที่จะบรรยาย อีกด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากฉันทลักษณะสันสกฤตและบาลีมีความคล้ายคลึงกันอยู่แล้ว ผู้วิจัยจึงปรับใช้ ทฤษฎีความเหมาะสมระหว่างเนื้อหาและฉันทลักษณะของเกษเม นทระมาวิเคราะห์ฉันทลักษณะใน สมันตกุฎวณณาต่อไป

สุโธธาสังการมัญชรี (2546) แปลว่า “ชื่อดอกไม้แห่งสุโธธาสังการ” เป็นงานที่พระคันท- สาราภิวค์แปลสุโธธาสังการเป็นภาษาไทยอีกสำนวนหนึ่ง พร้อมทั้งได้อธิบายข้อความในสุโธธา- สังการโดยใช้ตำราอื่น ๆ เพื่อประกอบการแปล เช่น สุโธธาสังการฎีกา หรือตำรานิสสัยภาษาพม่า เพื่อความสมบูรณ์ จุดเด่นของสุโธธาสังการมัญชรีคือแนวทางในการอธิบายเนื้อหา ดังนี้คือ (1) เทียบเคียงคาถาที่เหมือนหรือคล้ายกับกาวยทรรคของทณจิน (2) แปลโดยอรรถตามคำอธิบายใน สุโธธาสังการฎีกาทั้งเก่าและใหม่ (3) แปลแบบยกศัพท์และแปลตามรูปวิเคราะห์ที่ปรากฏในฎีกา (4) อธิบายความตามคำอธิบายในฎีกา (5) ยกตัวอย่างจากพระไตรปิฎกและกาวยทรรคมาสาธก (6) แสดงรูปวิเคราะห์ที่ฎีกาได้แสดงไว้ (7) ตัดบทสนธิของศัพท์ยากในคาถาทั้งหมด และ (8) นำกวีนิพนธ์ ของไทยมาเทียบเคียงกับอภินิหารด้านเสียงและอภินิหารด้านความหมายเป็นตัวอย่างประกอบเพื่อให้ เข้าใจชัด ด้วยแนวทางอันโดดเด่นเช่นนี้ ผู้วิจัยจึงใช้ตำราเล่มนี้เป็นหลักในการวิเคราะห์อภินิหารและรส ในสมันตกุฎวณณา

อลังการศาสตร์ (2550) เป็นตำราภาษาสันสกฤต ประพันธ์เป็นร้อยกรองล้วน โดย วาควภูมู สันนิษฐานว่าประพันธ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เนื้อหาทั้งหมดแบ่งออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ (1) คำนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คำแนะนำผู้ฝึกหัดการประพันธ์ (2) ภาษาต่าง ๆ อันพึงใช้ในการประพันธ์ ประเภทคำประพันธ์ และสิ่งที่เป็นความบกพร่องในการประพันธ์ (3) สิ่งที่เป็นลักษณะดีในทางประพันธ์ (4) อลังการต่าง ๆ คำอธิบายและบทอุททาหรณ์ของอลังการฝ่ายเสียงและอลังการฝ่ายความหมาย ทฤษฎีวิธี (5) รสต่าง ๆ บทอวยพรและสรุปความ โดยผู้วิจัยจะนำคำอธิบายของทฤษฎี อลังการและรสที่ปรากฏในตำราเล่มนี้มาใช้ประกอบกับคำอธิบายของ*สุไพศาลังการ*เพื่อวิเคราะห์ อลังการและวรรณกรรมใน*สมันตภูมู*ต่อไป

วุดโตทยมัญชรี (2551) แปลว่า “ช่อดอกไม้แห่งวุดโตทัย” เป็นงานที่พระคันทสราภิกษณ์ แปล*วุดโตทัย* (แหล่งกำเนิดคาถา) ตำราฉันทลักษณ์ภาษาบาลีเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งได้อธิบายข้อความใน*วุดโตทัย*โดยใช้ตำราอื่น ๆ เพื่อประกอบการแปล เช่น ตำรานิสสัยภาษาพม่า ตำราฉันท สันสกฤต จุดเด่นของ*วุดโตทยมัญชรี*คือผู้เรียบเรียงได้เทียบเคียงคาถาใน*วุดโตทัย*กับตำราฉันท สันสกฤตคือ*วฤตตรัตนาร*และ*ปิงคฉันทสูตร* และเมื่อแปลคาถาแต่ละชนิดแล้วได้ยกตัวอย่างคาถา จากพระไตรปิฎกหรือวรรณกรรมบาลีอื่น ๆ มาประกอบด้วย พร้อมทั้งได้อธิบายถึงความนิยมในการ เลือกลงฉันทบางชนิด ซึ่งผู้วิจัยจะใช้ตำราเล่มนี้เป็นหลักในการวิเคราะห์ฉันทลักษณ์ใน*สมันตภูมู- วรรณ* รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างฉันทกับเนื้อหา

1.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเชิงวรรณศิลป์

วชิราภรณ์ วรรณดี (2522) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศัพท์พหุการในเรื่องพุทธจริตของ อัสวโฆษ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาศัพท์พหุการ (อลังการด้านเสียง) ในภาษาสันสกฤต ในแง่ของ ความเป็นมา ลักษณะ และประเภท โดยศึกษาจากตำราอลังการศาสตร์คือ *กาวยประกาศ*ของมัมมภูมู เป็นหลัก และศึกษาจากตำราอลังการศาสตร์เล่มอื่นประกอบ ได้แก่ *สาหิตยทรปณะ*ของวิศวานาถ *อลังการศาสตร์*ของวาควภูมู และเล่มอื่น ๆ และมุ่งเน้นศึกษาศัพท์พหุการในวรรณกรรมสันสกฤต เรื่อง *พุทธจริต*ของอัสวโฆษ โดยศึกษาจากต้นฉบับพิมพ์ของจอห์นสันตัน จำนวน 1,011 โศลก และ ฉบับของเคาเวล จำนวน 347 โศลก ผลการศึกษาพบว่า ศัพท์พหุการใน*กาวยประกาศ*ของมัมมภูมู มี 6 ประเภท ได้แก่ อนุปราสะ ยมก เศลชะ วโกรกติ จิตร และปุณรุทวาทาสา แต่ปรากฏใน*พุทธจริต* เพียง 3 ประเภทคือ (1) อนุปราสะ ปรากฏมากที่สุด สามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภทคือ วฤตตยา- นุปราส เฉกานุปราส และลาฎานุปราส (2) ยมก ปรากฏ 1 ชนิดคืออยู่ในตำแหน่งที่ไม่แน่นอนในบท ประพันธ์ (3) เศลชะ ปรากฏ 1 ชนิดคือ อังกคเศลชะ ซึ่งศัพท์พหุการใน*พุทธจริต*นี้มีลักษณะตรงกัน กับหลักอลังการศาสตร์ อันแสดงให้เห็นว่าศัพท์พหุการเป็นกลวิธีการประพันธ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งที่เป็น

เครื่องประดับถ้อยคำให้เกิดความไพเราะ มีความจำเป็นต่อการประพันธ์วรรณกรรมสันสกฤตเป็นอย่างดี

งานวิจัยเรื่องนี้มีความโดดเด่นในด้านการศึกษาวิเคราะห์หรือการด้านเสียงในภาษาสันสกฤตอย่างลึกซึ้ง จึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาอรรถศาสตร์ด้านเสียงใน *สมันตภูฏา-วัฒนธรรม* ได้เป็นอย่างดี

วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์ (2522) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “*ชินาลังการ: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์*” มีวัตถุประสงค์คือตรวจชำระต้นฉบับที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ปรีวรรตเป็นอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งศึกษาวิเคราะห์ด้านฉันทลักษณ์และอรรถศาสตร์ โดยศึกษาจากต้นฉบับใบลานอักษรขอม ภาษาบาลี 5 ฉบับ ๆ ละ 1 ผูก ผลการศึกษาด้านฉันทลักษณ์และอรรถศาสตร์พบว่า ด้านฉันทลักษณ์ ผู้ประพันธ์ใช้ฉันท์ทั้งหมด 12 ชนิด โดยใช้ปัฐยาวัตฉันท์มากที่สุด รองลงมาได้แก่ฉันท์ผสม คือคาถาหนึ่ง ๆ รจนาด้วยฉันท์ที่แตกต่างกันตั้งแต่ 2 จนถึง 4 ชนิด นอกจากนี้มีอุปชาติฉันท์ วรรณคดีฉันท์ และอินทรวีเชียรฉันท์ และฉันท์อื่น ๆ ด้านอรรถศาสตร์ปรากฏมีทั้งสหพยางค์ (อรรถศาสตร์ด้านเสียง) และอรรถศาสตร์ (อรรถศาสตร์ด้านความหมาย) โดยสหพยางค์ที่ปรากฏอย่างโดดเด่น ได้แก่ อนุปาสะ (การซ้ำอักษร) ยมก (การซ้ำคำ) และจิตตะ (การรจนาฉันท์บทหนึ่ง ๆ ด้วยอักษรตัวเดียว หรือรจนาด้วยการย้อนอักษรแบบกลบทของไทย) ส่วนอรรถศาสตร์ พบการใช้อุปมา (การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าคล้ายกับอีกสิ่งหนึ่ง) และรูปกะ (การเปรียบโดยตรง)

วาสน์ มุขยานวงศ์ (2531) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “*การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ชินจรีต*” มีวัตถุประสงค์คือตรวจชำระต้นฉบับ ปรีวรรตเป็นอักษรไทยแล้วแปลเป็นไทย และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ในด้านประวัติของเรื่อง ประวัติผู้แต่ง เนื้อเรื่อง ที่มาของเนื้อเรื่อง ข้อบกพร่องในการจารและการพิมพ์ ต้นฉบับ โครงสร้างเรื่อง ฉันทลักษณ์ อรรถศาสตร์ และสำนวนภาษา โดยศึกษาจากต้นฉบับใบลานอักษรขอม ภาษาบาลี 3 ฉบับ ๆ ละ 2 ผูก ฉบับพิมพ์อักษรโรมันของวารสารสมาคมบาลีปกรณ์ (*Journal of The Pāli Text Society*) 1 ฉบับ และต้นฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสหภาพพม่า 1 ฉบับ ผลการศึกษาด้านฉันทลักษณ์และอรรถศาสตร์พบว่า *ชินจรีต* นี้ใช้ฉันท์วรรณพฤติทั้งสิ้น 12 ชนิด มีปัฐยาวัตฉันท์มากที่สุด รองลงมาเป็นวรรณคดีฉันท์และอุปชาติฉันท์ ส่วนด้านอรรถศาสตร์ปรากฏทั้งสหพยางค์และอรรถศาสตร์อย่างโดดเด่น สามารถกล่าวได้ว่า *ชินจรีต* คือวรรณกรรมบาลีชิ้นเอกที่ควรแก่การยกย่องอย่างแท้จริง

เนื่องจากว่าวิทยานิพนธ์ของ วัลลีย์ ภิงคารวัฒน์ (2522) และวาสน์ มุขยานวงศ์ (2531) ศึกษาวรรณกรรมบาลีที่แต่งเป็นร้อยกรองล้วนเช่นเดียวกับ *สมันตภูฏาวัฒนธรรม* ทั้งยังได้วิเคราะห์ตามแนวอรรถศาสตร์กล่าวคือ *สุไพศาลังการ* ดังนั้นงานวิจัยทั้งสองเรื่องนี้จึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ *สมันตภูฏาวัฒนธรรม* ตามแนวอรรถศาสตร์และฉันทศาสตร์ได้เป็นอย่างดี

กุสุมา รัชชมนณี (2549) ทำวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักการวิเคราะห์วรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต เพื่อพิจารณานำหลักการวิเคราะห์ที่เหมาะสมมาใช้กับวรรณคดีไทย และเพื่อหาแนวทางในการวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ผลการศึกษาพบว่า หลักการวิเคราะห์วรรณคดีสันสกฤตตามหลักอรรถศาสตร์มี 8 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีรส (ปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่าน) ทฤษฎีอรรถการ (ความงามในการประพันธ์) ทฤษฎีคุณ (ลักษณะเด่นของการประพันธ์) ทฤษฎีรिति (ลีลาในการประพันธ์) ทฤษฎีธvani (ความหมายแฝงในการประพันธ์) ทฤษฎีวโภภคิต (ภาษาในการประพันธ์) ทฤษฎีอนุมิติ (การอนุมานความหมายในการประพันธ์) และทฤษฎีเอาจิตยยะ (ความเหมาะสมในการประพันธ์) เมื่อพิจารณาหลักการวิเคราะห์วรรณคดีตามทฤษฎีทั้ง 8 เพื่อหาแนวทางในการวิเคราะห์วรรณคดีไทยแล้วพบว่า ทฤษฎีรส เหมาะแก่การนำมาวิเคราะห์วรรณคดีไทยมากที่สุด เนื่องจากว่ารสเป็นเรื่องของปฏิกิริยาทางอารมณ์ซึ่งเป็นสากลเกิดแก่มนุษย์ทุกชนชาติ ทั้งทำให้ประจักษ์คุณค่าของวรรณคดีได้มากกว่า กล่าวคือทำให้ผู้อ่านตระหนักถึงความหมายที่เป็นเนื้อหาสาระ อารมณ์ของกวี วิธีการจำลองอารมณ์ของกวี และปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่าน เพราะว่าทฤษฎีรสไม่ได้ผูกติดกับกลวิธีการประพันธ์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องรส รวมถึงคำอธิบายเกี่ยวกับอรรถการบางประเภทเพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์ *สมันตภูมिवัณณนา*

นิพัทธ์ แยมเดช (2558) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาอรรถการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” มีวัตถุประสงค์คือเพื่อแปลจารึกปราสาทตาพรหมจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย แล้วศึกษาขนบการสร้างสรรค์อรรถการ อรรถการด้านเสียงและอรรถการด้านความหมาย ผลการศึกษาพบว่า จากการวิเคราะห์อรรถการด้านเสียง จารึกหลักนี้ถูกประพันธ์ขึ้นมาตามขนบของคัมภีร์หรือบทสวดทางศาสนาเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ และจากการวิเคราะห์อรรถการด้านความหมาย จารึกหลักนี้ถูกประพันธ์ตามขนบการสดุดีพระมหากษัตริย์ เนื่องจากประกอบด้วย (1) ขนบด้านการใช้ภาษาและฉันทลักษณ์ (2) ขนบการเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์ (3) ขนบการดำเนินเรื่อง (4) ขนบการปิดท้ายหรือจบเรื่อง และอรรถการด้านเสียงที่ปรากฏมี 2 รูปแบบ คือ อนุปราสะและยมก ส่วนอรรถการด้านความหมายปรากฏ 7 กลุ่ม ได้แก่ (1) อรรถการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบมี 3 รูปแบบ คือ อุปมา รูปกะ และวยติเรก (2) อรรถการที่แสดงความหมายในการบรรยายหรือพรรณนาความมี 1 รูปแบบ คือ ชาติ หรือสวภาโวภคิต (3) อรรถการที่แสดงความหมายหลายระดับมี 2 รูปแบบ คือ อากเชป และเศลชะ (4) อรรถการที่แสดงความหมายในรูปพลังของจินตนาการมี 1 รูปแบบ คือ อุตเปรกษา (5) อรรถการที่แสดงความหมายหนักแน่นมี 2 รูปแบบ คือ อดิสยะหรืออดิสโยภคิต ทิปกัมหรือทูปกะ (6) อรรถการที่แสดงความหมายในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลมี 1 รูปแบบ คือ เหตุ (7) อรรถการที่แสดงความหมายโดยการกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ เรียงต่อกันมี 2 รูปแบบ คือ ยถาสังขัม และเอกาวัลลี

งานวิจัยของนิพัทธ์ แยมเดช (2558) เป็นประโยชน์ในการใช้เป็นแนวทางการจัดกลุ่มอรรถศาสตร์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันให้เป็นหมวดหมู่ เช่น อรรถศาสตร์ที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ ได้แก่ อุปมา รูปกะ และวยติเรกะ เพื่อประยุกต์ใช้กับการจัดกลุ่มอรรถศาสตร์ใน*สุโฆธาสังการ*แล้วนำมาวิเคราะห์อรรถศาสตร์ใน*สมันตภูฏาณนนา*ต่อไป

นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ได้ศึกษาวรรณกรรมพระพุทธศาสนาพากย์ไทยในเชิงวรรณศิลป์ดังนี้

วงเดือน สุขบาง (2524) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ” มีวัตถุประสงค์คือเพื่อศึกษารสคำ รสความ และท่วงทำนองเขียนใน*พระปฐมสมโพธิกถา* โดยศึกษาจาก*พระปฐมสมโพธิกถา* ฉบับกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส ผลการศึกษาสรุปรวมใน*พระปฐมสมโพธิกถา* โดยใช้ทฤษฎีรสใน*สุโฆธาสังการ*เป็นหลัก พบว่า รสรวมปรากฏใน*พระปฐมสมโพธิกถา* ครบทั้ง 9 รส คือ ศฤงคารรส กรูณารส วีรรส หาสยรส อัฏฐตรส ฌยานกรส รุทธรส พีภิตสรส และศานตรส

ลลลนา ศิริเจริญ (2525) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “อรรถศาสตร์ในมหาชาติคำหลวง” มีวัตถุประสงค์คือศึกษาทฤษฎีการประพันธ์ในอรรถศาสตร์และนำมาวิเคราะห์ความงามใน*มหาชาติคำหลวง* ทั้ง 13 กัณฑ์ และศึกษาวิเคราะห์ว่า*มหาชาติคำหลวง* ทั้ง 13 กัณฑ์มีความงามตรงกับทฤษฎีการประพันธ์ในอรรถศาสตร์อย่างไรบ้าง โดยใช้*อรรถศาสตร์ของวาทกฤษณะ*เป็นหลัก และใช้*สุโฆธาสังการ*ประกอบ ผลการศึกษาพบว่า วิธีการประพันธ์ของ*มหาชาติคำหลวง* เป็นไปตามหลักทฤษฎีอรรถศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะป็นศัพทสังการ (อรรถศาสตร์ด้านเสียง) มี 3 ประเภท คือ อนุปราสาสะ ยมก และปุนรุกตวาทาส และอรรถศาสตร์ (อรรถศาสตร์ด้านความหมาย) มี 14 ประเภท คือ อุปมา รูปกะ ชาติ สังศยะ อติศยะ ประติวัสตูปมา สังกร อุตเปรกษา อากเชบ เหตุ ทิปกัม อวสระ ปริวฤตติ และปรัศโนตตรัม ซึ่งความงามที่ตรงกับทฤษฎีอรรถศาสตร์ของสันสกฤตนั้นอาจเกิดจากความบังเอิญหรือความตั้งใจของกวีก็ได้ ส่วนรสรวมใน*มหาชาติคำหลวง* มีครบทั้ง 9 รส คือ ศฤงคารรส หาสยรส กรูณารส เราทรรส วีรรส ฌยานกรส พีภิตสรส อัฏฐตรส และศานตรส

นิธอร พรอำไพสกุล (2549) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “สุนทรียภาพในอรรถกถาเวสสันตรชาดก” มีวัตถุประสงค์คือศึกษาสุนทรียภาพด้านการใช้ภาษาและรสรวม โดยศึกษาจาก*อรรถกถาเวสสันตรชาดก* ฉบับแปลเป็นภาษาไทยของมหาบัณฑิตวิทยาลัย ผลการศึกษาสรุปรวมใน*อรรถกถาเวสสันตรชาดก* พบว่า แม้ใน*สุโฆธาสังการ*จะมีรสรวม 9 รส แต่มีเพียง 6 รสเท่านั้นที่ปรากฏใน*อรรถกถาเวสสันตรชาดก* อย่างเด่นชัด ได้แก่ สันตรส สิงคารรส กรูณารส อัฏฐตรส วีรรส และวิภังกรรส รสที่ปรากฏโดดเด่นที่สุดคือ สันตรส ซึ่งเป็นรสที่สำคัญที่สุดของวรรณกรรมบาลีซึ่งมีจุดมุ่งหมายหลักคือทำให้ผู้อ่านสงบเอิบอิ่มซาบซึ้งในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ การศึกษารสในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ยังมีความโดดเด่นบางประการคือ ไม่ได้ศึกษาแต่รสรวมเพียงอย่างเดียว แต่ยังศึกษาตัวละครหรือฉากที่ทำให้เกิดรสอีกด้วย

แม้วิทยานิพนธ์ของวงเดือน สุขบาง (2524) ลัลลนา ศิริเจริญ (2525) และนิธอร พรอำไพสกุล (2549) จะไม่ใช่งานที่ศึกษาจากภาษาบาลีโดยตรงกล่าวคือเป็นการศึกษาจากงานภาษาไทยซึ่งแปลมาจากภาษาบาลีอีกทอดหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นงานวิจัยทั้งสามเรื่องนี้ก็สามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษา*สมันตกุฎวณณา*ได้ เพราะเรื่องรสุวรรณกรรมก็ถือว่าเป็นทฤษฎีสากลที่สามารถศึกษางานวรรณกรรมภาษาใดก็ได้ (กุสุมา รัชชมนี, 2549)

สรุปจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเชิงวรรณศิลป์ ผู้วิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่อง*สมันตกุฎวณณา*ในเชิงวรรณศิลป์ในบทที่ 3 ดังนี้ คือ (1) ลักษณะการประพันธ์ ได้แก่ ฉันทลักษณ์และสำนวนภาษา (2) ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น (3) อลังการใน*สมันตกุฎวณณา* และ (4) รสใน*สมันตกุฎวณณา*

2. กรอบแนวคิดว่าด้วยสังคัม

วรรณกรรมถือเป็นภาพสะท้อนของสังคัมในช่วงเวลาที่ถูกประพันธ์ขึ้น ดังที่ตรีศิลป์ บุญขจร (2542: คำนำ) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า วรรณกรรมไม่ว่าเรื่องใดย่อมสัมพันธ์กับสังคัมในช่วงเวลาที่วรรณกรรมเรื่องนั้นได้รับการสร้างขึ้น ความสัมพันธ์กันระหว่างวรรณกรรมและสังคัมจึงเป็นอีกมิติหนึ่งที่ช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่วรรณกรรมได้ นอกจากสร้างความบันเทิงแก่ผู้อ่านแล้ว ยังเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ทางความคิดและจิตใจของมนุษยชาติในช่วงเวลาหนึ่ง แม้ผู้เขียนจะมีได้เจาะจงเช่นนั้นก็ตาม ผู้วิจัยจึงใช้กรอบแนวคิดความสัมพันธ์ของวรรณกรรมและสังคัมของตรีศิลป์ บุญขจรเป็นหลัก (2542: 5-7) ซึ่งมี 3 ลักษณะดังนี้

1. วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนสังคัม ภาพสะท้อนนี้มีใช่เป็นการบันทึกเหตุการณ์แบบเอกสารประวัติศาสตร์ แต่เป็นภาพสะท้อนประสบการณ์ของกวีหรือนักเขียนและเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคัม วรรณกรรมจึงมีความเป็นจริงของสังคัมแทรกอยู่ วรรณกรรมอาจสะท้อนสังคัมในด้านรูปธรรมและนามธรรม ด้านรูปธรรม หมายถึงเหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดในสังคัม ด้านนามธรรม หมายถึงค่านิยมในชีวิตจิตใจของคนในสังคมตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียน
2. สังคัมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือนักเขียน เพราะนักเขียนอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ปรัชญา และการเมือง
3. วรรณกรรมหรือนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคัม นักเขียนสามารถสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเพื่อโน้มน้าวจิตใจของผู้อ่านได้

ผู้วิจัยจึงจะปรับใช้กรอบแนวคิดของตรีศิลป์ บุญขจร (2542: 5-7) ในการวิเคราะห์วรรณกรรมบาลีเรื่อง*สมันตกุฎญาณนา*ในเชิงสังคม ทั้งนี้ได้ทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมในเชิงสังคม ดังต่อไปนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาคุณค่าด้านสังคม

คมกฤษณ์ ศิริวงษ์ (2533) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง*ชินกาลมาลีปกรณ์*” มีจุดประสงค์คือศึกษาประวัติผู้ประพันธ์ ความมุ่งหมายในการประพันธ์ ต้นฉบับของ*ชินกาลมาลีปกรณ์* เนื้อเรื่อง ที่มาของเนื้อเรื่อง และความสำคัญของ*ชินกาลมาลีปกรณ์*ในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของล้านนา โดยศึกษาจากต้นฉบับพิมพ์ภาษาบาลีที่ตรวจสอบชำระแล้วของกรมศิลปากรเป็นฉบับหลัก ผลการศึกษาด้านคุณค่าของเรื่องนี้พบว่า สะท้อนให้เห็นถึงขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของล้านนาในด้านศาสนา เช่น การอุปสมบท การหล่อพระพุทธรูป การสร้างวัด เป็นต้น ความเชื่อในด้านไสยศาสตร์ เช่น การใช้ฤกษ์ยาม การใช้มนต์คาถา การถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น การเมืองการปกครอง เช่น การสงคราม ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองหรือประเทศ ประมุขของบ้านเมืองหรือประเทศ เป็นต้น และขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมเบ็ดเตล็ด เช่น การแรกรนาขวัญ การลอยเคราะห์ เป็นต้น

ศรี แนวณรงค์ (2533) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “*ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่*” มีวัตถุประสงค์คือศึกษาวิเคราะห์ลักษณะอักษรและอักขรวิธีของอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี เนื้อหา และศึกษาวิเคราะห์ในแง่วรรณกรรม ประวัติศาสตร์ และสังคมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณีและศาสนา โดยศึกษาจากต้นฉบับใบลานอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี ฉบับวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ เป็นหลัก แล้วใช้ฉบับใบลานอักษรธรรมล้านนาซึ่งจารที่จังหวัดน่าน และฉบับพิมพ์อักษรไทย ภาษาบาลีและแปลเป็นภาษาไทยโดยพระปริยัติธรรมธาดา และพระญาณวิจิตร ปี 2463 มาเป็นฉบับสอบทาน ผลการศึกษาด้านคุณค่าของเรื่องนี้พบว่า สะท้อนให้เห็นถึงด้านสังคมความเป็นอยู่ล้านนา เช่น ฐานะของบุคคลหรือการงานอาชีพ ด้านวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น การต้อนรับ การเคารพกราบไหว้ เป็นต้น ด้านประเพณีต่าง ๆ เช่น การถือน้ำพิพัฒน์สัตยา การสืบทอด การลอยกระทง เป็นต้น ด้านศาสนา เช่น การนำพระพุทธรูปจากกรุงละโว้ขึ้นมาเผยแพร่ในหริภุญชัยนคร การสร้างวัด การสร้างพระพุทธรูป เป็นต้น

สุเทพ พรมเลิศ (2553) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “*การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์*” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติ ความเป็นมา เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ คุณค่า และวิเคราะห์อิทธิพลของ*มหาวงศ์*ที่มีต่อวรรณกรรมบาลีในประเทศไทย รวมถึงอิทธิพลต่อประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรมไทย โดยศึกษาจากต้นฉบับภาษาบาลี อักษรไทย ภาค 1-2 ปี 2541 และฉบับแปลเป็นภาษาไทยโดยสุเทพ พรมเลิศ ภาค 1-2 ปี 2553 ผลการศึกษาในด้านคุณค่าเชิงสังคมของเรื่องนี้พบว่า

สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องการบูชารอยพระพุทธรูป การบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น ด้านประวัติศาสตร์ สะท้อนให้เห็นเรื่องราวของบุคคลประวัติศาสตร์ในลังกา เช่น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พระมหินทเถระ เป็นต้น ด้านการเมืองการปกครอง สะท้อนให้เห็นคุณธรรมเป็นเครื่องปกครองของกษัตริย์ เช่น ทศพิธราชธรรม ราชสังคหัตถุธรรม 4 เป็นต้น ด้านประเพณี สติปัญญาสะท้อนให้เห็นวิธีการสร้างสถูปและพระพุทธรูป เป็นต้น

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559) ทำวิจัยเรื่อง “ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน” จากการศึกษาด้านคุณค่าของชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์นั้นพบว่า ชินกาลมาลินีสะท้อนให้เห็นคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ เพราะเป็นการบันทึกเรื่องราวความเป็นไปและความเจริญของพระพุทธศาสนาในล้านนาอันมีพระยามหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์ จึงเป็นการบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ไว้ด้วย คุณค่าด้านวัฒนธรรม เช่น ปีกุนคือปีที่มีการบูชา เป็นสัญลักษณ์ คติเรื่องการสร้างพระพุทธรูปเพื่อบูชาพระพุทธศาสนา พระแก้วมรกตคือพระแก้วอมรกต เป็นต้น คุณค่าด้านแนวคิด ภาษิต และคติธรรม เช่น กษัตริย์ที่ดีต้องประกอบด้วยธรรมะ เป็นต้น ส่วนจามเทวีวงศ์สะท้อนให้เห็นคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ เช่น ชื่อบ้านนามเมืองที่แต่งเป็นภาษาบาลี เป็นต้น คุณค่าด้านแนวคิด ภาษิต และคติธรรม เช่น แนวคิดและคติเรื่องธรรมิกราช แนวคิดและคติเรื่องการสงคราม แนวคิดและคติสำหรับบุคคลสามัญ เป็นต้น

ถึงแม้วิทยานิพนธ์ของคมกฤษณ์ ศิริวงษ์ (2533) ศรี แนวรงค์ (2533) และงานวิจัยของอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559) จะเป็นงานที่คุณค่าด้านสังคมของอาณาจักรล้านนาก็ตาม แต่ก็เป็นการศึกษาจากรวบรวมภาษาบาลี ซึ่งผู้วิจัยจะประยุกต์ใช้เป็นแนวความคิดในการวิเคราะห์ *สมันตภูมวิถินนา* ซึ่งเป็นวรรณกรรมภาษาบาลีเช่นเดียวกัน ส่วนวิทยานิพนธ์ของสุเทพ พรหมเลิศ (2553) นั้นสามารถใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ *สมันตภูมวิถินนา* ซึ่งเป็นวรรณกรรมบาลีที่ถูกประพันธ์ขึ้นในลังกาเช่นเดียวกับมหาวงศ์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพระพุทธศาสนาพากย์ไทยในด้านคุณค่าเชิงสังคม ดังนี้

สมเกียรติ แสงอรุณเฉลิมสุข (2541) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง *มธุรสวาหิณี ชมพู*” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะตัวอักษรและอักขรวิธีอักษรขอมจากต้นฉบับโบราณที่ใช้ศึกษา เพื่อให้เข้าใจรูปแบบและอักขรวิธีของอักษรขอมไทยในช่วงปี 2421 แล้วศึกษาความเป็นมาของเรื่อง จุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ เนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ และเพื่อวิเคราะห์คุณค่าในด้านค่านิยมในสังคม ความเชื่อ ประเพณี และคติธรรมคำสอน โดยศึกษาจากต้นฉบับโบราณอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย 5 ฉบับ ใช้ฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด จำนวน 12 ผูกเป็นฉบับหลัก ผลการศึกษาในด้านคุณค่าเชิงสังคมของเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคม เช่น เรื่องการทำบุญให้ทาน ยกย่องผู้มีศีล เป็นต้น ด้านความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ การเกิดใหม่ เป็นต้น ด้านประเพณี เช่น การตั้ง

ชื่อในสมัยนั้นที่ตั้งโดยถือเอาเหตุการณ์หรือสถานที่เกิดขณะนั้นและโดยการพิจารณาจากรูปร่างหน้าตาของทารก การสร้างพระสถูปเจดีย์ การไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นต้น ด้านคติธรรมคำสอน เช่น สอนเรื่องการสร้างกุศลหรือความกตัญญู เป็นต้น

อาภาโสสม ฉายแสงจันทร์ (2541) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องมธุรสวาทีนี ลังกาทิป” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะตัวอักษรและอักขรวิธี ที่มาของเรื่อง รูปแบบการนำเสนอ และคุณค่าทางสังคม โดยศึกษาจากต้นฉบับโบราณอักษรขอม ภาษาบาลี-ไทย 4 ฉบับ ใช้ต้นฉบับที่สมบูรณ์ที่สุด จำนวน 17 ผูก เป็นฉบับหลัก และใช้อีก 3 ฉบับ เพื่อสอบทาน ผลการศึกษาในด้านคุณค่าเชิงสังคมของเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นค่านิยม เช่น การยกย่องพระมหากษัตริย์ การนับถือพระพุทธศาสนา เป็นต้น ด้านความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ การเกิดใหม่ เป็นต้น ด้านประเพณี เช่น การแต่งกาย เป็นต้น ด้านคติธรรมคำสอน เช่น หลักธรรมบุญกิริยาวัตถุ เป็นต้น

เนื่องจากแต่เดิมต้นฉบับของวรรณกรรมเรื่องมธุรสวาทีนี ลังกาทิปและมธุรสวาทีนี ชมพูทีปนั้นก็คือวรรณกรรมบาลีที่มีชื่อว่า รสวาทีนี ประพันธ์โดยพระเถระชาวลังกานามว่า รัฐपालเถระ ดังนั้นวรรณกรรมเรื่องนี้จึงสะท้อนให้เห็นคุณค่าด้านสังคมต่าง ๆ ของลังกา เช่น ด้านค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี เพราะฉะนั้นวิทยานิพนธ์ของสมเกียรติ แสงอรุณเฉลิมสุข (2541) และอาภาโสสม ฉายแสงจันทร์ (2541) จึงสามารถใช้เป็นแนวทางในการศึกษา *สมันตกุฎฎวัฒนนา* อันเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในลังกาได้เป็นอย่างดี

สรุปจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเชิงสังคม ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่อง *สมันตกุฎฎวัฒนนา* ในเชิงสังคมในบทที่ 4 ดังนี้ คือ (1) ความเชื่อ (2) ภูมิศาสตร์ (3) วัฒนธรรม (4) ค่านิยม และ (4) หลักธรรมคำสอน

การบริหารศันวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการศึกษา *สมันตกุฎฎวัฒนนา* ในเชิงวรรณศิลป์ในบทที่ 3 และในเชิงสังคมในบทที่ 4 ต่อไป

ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับ *สมันตกุฎฎวัฒนนา*

ข้อมูลทั่วไปของ *สมันตกุฎฎวัฒนนา* ผู้วิจัยจะกล่าวในประเด็นดังต่อไปนี้

1. ชื่อเรื่อง
2. ประวัติผู้ประพันธ์ และสมัยที่ประพันธ์
3. จุดมุ่งหมายในการประพันธ์
4. เนื้อหาโดยสังเขป
5. แหล่งที่มาของเนื้อหา
6. การจัด *สมันตกุฎฎวัฒนนา* เข้าในประเภทวรรณกรรมบาลี

7. ความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในประเทศไทย

8. ต้นฉบับที่นำมาศึกษา

1. ชื่อเรื่อง

คำว่า **สมนตกุฎาวณณา** เป็นคำสมาสระหว่างคำ 3 คำ คือ คำว่า **สมนต** แปลว่า “โดยรอบ” หรืออีกนัยหนึ่งเป็นชื่อเฉพาะของภูเขา คำว่า **กุฎ** แปลว่า “ปลาย, ยอด, หรือภูเขา” (ปทา.243; PTSD.225) และคำว่า **วณณา** แปลว่า “ถาเคื่องพรรณนาซึ่งเนื้อความ, การพรรณนาการอธิบาย, การขยายความ, หรือการสรรเสริญ” (ปทา.675; PTSD.597)

แม้จะสามารถแยกคำออกเป็น 3 คำก็จริง แต่ทว่าชื่อ “**สมนตกุฎ**” นั้นเป็นชื่อเฉพาะของภูเขา ฉะนั้น เมื่อรวมเป็นคำว่า **สมนตกุฎาวณณา** จึงแปลว่า “การสรรเสริญภูเขาสมันตกุฎ”

ชื่อเรื่องนี้มีที่มาจากภูเขาสมันตกุฎที่พระพุทธองค์ได้ประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้ โดยชื่อนี้ปรากฏในเนื้อเรื่อง หลังคาถาที่ 796 ก่อนหน้านิคมนคาถาว่า “อติ **สมนตกุฎาวณณา** นิภูจिता” แปลว่า “การสรรเสริญภูเขาสมันตกุฎจบลงด้วยประการฉะนี้”

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตบางประการคือเนื่องจากมีเทพผู้ชื่อว่า **สุমনะ** เป็นเทพประจำภูเขาสมันตกุฎ จึงทำให้มีผู้เรียกภูเขานี้ว่า **สุมนกุฎ** และจากการสำรวจคัมภีร์ใบลานในประเทศไทย ก็พบต้นฉบับเรื่องนี้ที่ถูกบันทึกในชื่อว่า **สุมนกุฎวณณา** **สมนกุฎวณณา** หรือ**สมันตกุฎวณณา** (ดู ตำรา.โก/1) แต่ถึงกระนั้น ชื่อเรื่องที่ถูกต้องการจะเป็น **สมนตกุฎาวณณา** มากกว่าชื่ออื่น ๆ เนื่องจากชื่อนี้ปรากฏในเนื้อเรื่องเอง และวรรณกรรมบาลีสัมยหลังก็อ้างถึงชื่อนี้เช่นเดียวกัน ดังในนิคมนคาถาของรสวาทีที่ว่า “โย จ **สมนตกุฎาสฺต วณณนํ วณณยิ สุภํ**” (Rasa.467) แปลว่า “ภิกษุรูปใดประพันธ์เรื่อง**สมันตกุฎวณณา**อันงดงาม” หรือ**อุพคันทวงศ์**ก็กล่าวไว้ว่า “เวเทโท นามาจริโย **สมนตกุฎาวณณา** นาม ปกรณํ อกาสิ” (จุพ.74) แปลว่า “พระอาจารย์นามว่าเวเทหะได้ประพันธ์ปกรณ์ชื่อว่า**สมันตกุฎวณณา**” ดังนั้น จึงเป็นข้อสรุปที่ว่า ชื่อเรื่องที่ถูกต้องการจะเป็นชื่อว่า **สมนตกุฎาวณณา**

2. ประวัติผู้ประพันธ์ และสมัยที่ประพันธ์

2.1 ประวัติผู้ประพันธ์

ผู้ประพันธ์**สมันตกุฎวณณา** คือ พระเวเทหเถระ ซึ่งประวัติของท่านปรากฏในนิคมนคาถาของเรื่องดังความว่า

พระผู้อาศัยอยู่ในป่า (อรัญญวาสี หมายถึงพระเวเทหเถระ) ได้รับนิมนต์ (ในการประพันธ์เรื่องนี้) จากพระราชาผู้เป็นปราชญ์ทรงคุณความดีมีชื่อเสียงบนผืนแผ่นดิน //798//

พระอริยญรัตนานันทมหาเถระ (พระอานันทมหาเถระผู้อยู่ในป่าแก้ว หรือ พระอานันทมหาเถระผู้เป็นดุจดวงแก้วในป่า) ผู้เป็นหัวหน้าของภิกษุหมู่ใหญ่ ผู้ปรากฏขึ้นบนโลกประหนึ่งดวงตะวันตระหง่านเด่นท่ามกลางท้องนภา ผู้เป็นมหากวี ผู้มั่นคงในข้อปฏิบัติอันดีงามทั้งหลาย ผู้ข้ามฝั่งมหาสมุทรแห่งสรรพศาสตร์ รวากับมีชีวิตที่เป็นไปเพื่อคำสอนของพระศาสดา มีพระลูกศิษย์ผู้เป็นดุจธงเพียงหนึ่งเดียวของตระกูลวิปคาม ผู้ชำนาญพระบาลี อาศัยอยู่ในป่า ประดับประดาด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ได้ประพันธ์*สิหสัททลักขณะ* ด้วยภาษาสิงหฬ บทประพันธ์นี้ (*สมันตกุฎวณณนา*) ก็เป็นอันพระลูกศิษย์ผู้รักในศิลานามว่าเวเทหเถระ ได้ประพันธ์ขึ้นมาแล้ว //799-802//

จากข้อมูลนี้ทำให้ทราบว่าผู้ประพันธ์เรื่องนี้คือ พระเวเทหเถระ ผู้มาจากตระกูลวิปคาม ซึ่งเป็นหมู่บ้านพราหมณ์และหมายความว่าพระเวเทหเถระเคยเป็นผู้อยู่ในวาระพราหมณ์มาก่อน (Godakumbura, 1958: x; Matsumura, 1992: xxvi) แต่ภายหลังได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา อยู่ในนิกายอริยญวาสี (วนวาสี) ได้เป็นศิษย์ของพระมหาเถระผู้มีนามว่า อริยญรัตนานันทมหาเถระ โดยมีผลงานการประพันธ์ก่อนหน้าก็คือ *สิหสัททลักขณะ* และท่านประพันธ์ *สมันตกุฎวณณนา* นี้ตามคำนิมนต์ของพระราหุลเถระผู้อยู่ในนิกายเดียวกัน

Godakumbura (1958: xi) สันนิษฐานว่า พระเวเทหเถระคงจะอาศัยอยู่บริเวณโดยรอบภูเขาสมันตกุฎ ภูมิกัตตเสละ⁸ โดยพำนักอยู่ที่ไหนสักแห่ง ซึ่งสามารถมองเห็นยอดเขาอันงดงามของภูเขาสมันตะนั้นที่ถูกรายล้อมไปด้วยยอดภูเขาเล็ก ๆ

ต่อมาภายหลัง พระเวเทหเถระได้ประพันธ์วรรณกรรมขึ้นมาอีกเรื่องหนึ่ง ชื่อว่า *รสวาหินี* ซึ่งปรับปรุงจาก*รสวาหินี*สำนวนเดิมของพระรัฐฐपालเถระ (Malalasekera, 1958: 221) ในนิคมนคาถาของ*รสวาหินี*จึงได้ระบุข้อมูลเพิ่มเติม ดังนี้

พระมหาเถระผู้มีนามว่ากาลิงคะ ถึงความเป็นพระอุปัชฌาย์ของภิกษุรูปใด พระมหาเถระผู้มีนามว่ามังคละ ผู้เป็นใหญ่แห่งขันตสีมา ผู้ชำนาญในสรรพศาสตร์ ได้เป็นอาจารย์ของภิกษุรูปใด พระมหาเถระผู้มีนามว่าอริยญวายตนะ อานันทะ ผู้เป็นหัวหน้าของพระภิกษุหมู่ใหญ่ เป็นผู้ข้ามฝั่งมหาสมุทรแห่งสรรพศาสตร์ ถึงความเป็นครูของภิกษุรูปใด ภิกษุรูปใดเป็นดุจธงเพียงหนึ่งเดียวแห่งตระกูลวิปคาม ในนิกายแห่งสิงหลทั้ง 3 ภิกษุรูปใดได้ประพันธ์*สิหสัทท*

⁸ ภูมิกัตตเสละ คือ สถานที่สำหรับพระปานิกายอริยญวาสีซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เชิงภูเขาสมันตกุฎรับสั่งให้สร้างโดยพระเจ้าปรักกมพาหุ (Godakumbura, 1958: xi; Malalasekera, 1938: 219)

ลักษณะด้วยภาษาสิงหล และภิกษุรูปใดประพันธ์*สมันตกุฎวณณา*อังดงาม
*รสวาทินี*ก็เป็นอันภิกษุรูปนั้นประพันธ์ไว้แล้ว⁹

(แปลโดยผู้วิจัย)

นิคมนคาถาของ*รสวาทินี*นี้มีบางส่วนที่คล้ายกับนิคมนคาถาของ*สมันตกุฎวณณา*คือ บอกว่าพระเวทเทเถระ เป็นศิษย์ของพระอานันทะ และเคยเป็นพราหมณ์จากตระกูลวิปคามา แต่ *รสวาทินี*ก็ระบุข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระเวทเทเถระมีพระอุปชฌาย์นามว่ากาลิงคมาเถระ และมีพระอาจารย์นามว่ามังคละมาเถระ และยืนยันว่าผลงานก่อนหน้า*รสวาทินี*ก็คือ *สีหพัทท์ลักขณะ* และ *สมันตกุฎวณณา* จึงทำให้ทราบว่า *รสวาทินี*คือผลงานลำดับที่สามของท่าน

2.1 สมัยที่ประพันธ์

สำหรับช่วงเวลาที่พระเวทเทเถระมีชีวิตอยู่นั้น นักวิชาการหลายท่านให้ความเห็นที่ใกล้เคียงกัน โดยแบ่งได้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกให้ความเห็นว่า พระเวทเทเถระมีชีวิตอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนกลุ่มหลังให้ความเห็นว่า พระเวทเทเถระอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 แต่มีได้บอกว่าเป็นช่วงปลาย

สำหรับนักวิชาการกลุ่มแรก Dhammānanda และ Naṇissara (1890: Preface) กล่าวไว้ในคำนำฉบับพิมพ์อักษรสิงหล ใน พ.ศ. 2433 ว่า “พระเวทเทเถระมีชีวิตอยู่เมื่อ 650 ปีที่แล้ว” โดยมีได้บอกเหตุผลว่าทำไมต้องเป็นเช่นนั้น ซึ่งหากนับย้อนไปตามที่กล่าวมาจะตรงกับ พ.ศ. 1783-1784 คือช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ส่วน Mutsumura (1992: xxviii-xxx) กล่าวว่า “พระเวทเทเถระมีชีวิตอยู่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 หรือหลังจากนั้น” มีเพียง Godakumbura (1958: ix-xi) และ Norman (1983: 159) ที่ระบุชัดเจนพร้อมให้เหตุผลคล้ายกัน ว่า พระเวทเทเถระมีชีวิตอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 หรือช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1813) เพราะท่านเป็นศิษย์ของพระวณฺรตนาณันทะ ซึ่งมี

⁹ กาลิงควมมาเถโร ยสโสภชฌายตฺ คโต
 มงคละโว มหาเถโร ขณฺทสิมาปติ ยติ
 ยสส อัจจโย อาสิ สพฺพสตถวิสารโท
 อธฺมญายตนาณนท- มหาเถโร มหาคณฺี
 คุรุตตํ อาคโต ยสส สตถสาครปารคุ
 โย วิปคามาวิเสก- เกตฺตุโกติ ติสีหเพ
 โยกา สีหพัทฺทาสาย สีหฬํ สทฺทลภฺทณฺ์
 โย จ สมฺนตฺกุฎฺฐสฺส วณฺณนํ วณฺณนํ สุกฺภํ
 เตน เวทเทเถเรณ กตายํ รสวาทินี (Rasa.466-467)

ศิษย์ร่วมสำนักเดียวกันได้แก่ พระพุทธอัปปิยะ และพระอโนมทัสสี ที่สามารถกำหนดได้ว่าอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1813)

ส่วนนักวิชาการกลุ่มหลัง Malalasekera (1938: 923) Geiger (1968: 43) Pathak (1990: xix) และพิณน์ เพ็งผลา (2542: 171) กล่าวไว้โดยภาพรวมว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 มีเพียง Rahula (1981: xii) ที่ระบุว่าเจาะจงว่าเป็นช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 18

จากข้อมูลต่าง ๆ ข้างต้น ผู้วิจัยถือเอาตามมติของ Godakumbura (1958: ix-xi) และ Norman (1983: 159) เพราะให้เหตุผลที่ชัดเจนที่สุด นอกจากนี้จุดประสงค์หลักของ *สมันตกุฎฎวณนา* ที่สรรเสริญความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสมันตกุฎฎก็สัมพันธ์กับเรื่องราวในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 ที่ระบุใน *มทววงศ์* ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปว่า พระเวทเทเถระคงมีชีวิตอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และ *สมันตกุฎฎวณนา* ก็ถูกประพันธ์ในช่วงนี้เอง ถึงแม้จะไม่ได้ระบุช่วงเวลาไว้ในเรื่องก็ตาม

3. จุดมุ่งหมายในการประพันธ์

จุดมุ่งหมายของเรื่องนี้คือเพื่ออธิบายยอดเขาค้างคางที่พระพุทธเจ้าได้เคยประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้ในคราวเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 เพื่อที่ภูเขาสมันตนี้จะได้รับการบูชาจากพุทธศาสนิกชนในภายภาคหน้า ข้อความดังกล่าวปรากฏในเนื้อเรื่องตั้งแต่คาถาที่ 718 ถึง 796

4. โครงสร้างและเนื้อหาโดยสังเขป

สมันตกุฎฎวณนา ไม่ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นปริจเฉท มีเพียง Pathak (1990: xix) ผู้ปริวรรตเป็นฉบับอักษรเทวนาครีเท่านั้นที่แบ่งออกเป็น 6 ปริจเฉท พร้อมกับตั้งชื่อภาษาบาลีกำกับตอนไว้ ได้แก่ ปริจเฉทที่ 1 คนถารมกนถา ปริจเฉทที่ 2 โพธิสตตจริตถา ปริจเฉทที่ 3 มารวิชยกถา ปริจเฉทที่ 4 สมโพธิกถา (สมโพธิยา อนนตรสตตสตาหกถา) ปริจเฉทที่ 5 พุทธสส ลงกาคมนกถา และ ปริจเฉทที่ 6 พุทธสส สมโณลคมนกถา ส่วนใน *ตำราไตรปิฎก*¹⁰ แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน คือ “อภิ-สมโพธิก, ลงกาย ปถมคมน, ลงกาย ทุตติคมน, กลยาณิเทศคมน” (ดู ตำรา.โก/1) แต่ถึงกระนั้น การแบ่งปริจเฉทตาม *ตำราไตรปิฎก* นี้ไม่ได้บอกว่าแต่ละปริจเฉทจบลงที่คาถาใด จึงเป็นการยากต่อการกำหนด ผู้วิจัยจึงมิได้ถือเอาการแบ่งปริจเฉทใน *ตำราไตรปิฎก* แต่ถือเอาตามมติของ Pathak (1990: xix) จึงทำตารางพร้อมกับสรุปเนื้อหาโดยสังเขป ดังต่อไปนี้

¹⁰ *ตำราไตรปิฎก* โปรดดูในเชิงอรรถที่ 4

ตารางที่ 1 ลำดับปริเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป

ปริเฉท	ชื่อ	ลำดับคาถา	เนื้อหาโดยย่อ ¹¹
1	คนถารมกนถา - ตีรตนกถา - คาถาย ปโยชนั	1-6	แสดงบทปณามคาถา คือ บทไหว้ครู บูชาพระรัตนตรัย แล้วตั้งปฎิญาณว่า จักพรรณนาถึงภูเขาสมันตะ อันเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปและเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าทวยเทพ แล้วขอให้ผู้ที่ตั้งใจฟัง พุท และกราบไหว้เรื่องสมันตกุณวัณณานี้มีความสุขและเข้าถึงพระนิพพาน แล้วเชิญชวนให้สาธุชนทั้งหลายสดับรับฟังเรื่องสมันตกุณวัณณานี้
2	โพธิสตตจกริตกถา - ตุสิตโลก โพธิสตโต - กปิลวตถุณคร - ราชา สุทโธทโน - มหสิ มหามายา - สิทธตถสส ปฐิสนธิ - สิทธตถสส โยพพน - สิทธตถสส อุตยานคมน - ราหุลสส ปฐิสนธิ - สิทธตถสส วิจารณ์ - สิทธตถสส มหาภินิกขมน - สิทธตถสส อโนมานที่ปาร - สิทธตถสส ปพพชชา- ปริกขารคคหณ - สิทธตถสส ราชคคหณ	7-147	เล่าเรื่องราวตั้งแต่พระพุทธเจ้าประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วเทวดาอาราธนาให้ลงมาจุติที่โลกมนุษย์เพื่อโปรดสัตว์โลกให้ข้ามพ้นสังสารวัฏ จากนั้นบรรยายเรื่องราวภายในเมืองกบิลพัสดุ์ที่พร้อมไปด้วยปราสาทราชวัง ประชาชนเดินขวักไขว่ อีกทั้งกด้วยเสียงวิ้งของช้างและม้า แล้วบรรยายคุณลักษณะภายในและภายนอกของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมหามายา จากนั้นพระโพธิสัตว์ปฐิสนธิในครรภ์ของพระนางมหามายา 10 หรือ 11 เดือนแล้วก็ประสูติ พระองค์ทรงศึกษาศิลปวิทยาการขณะทรงพระเยาว์ ครั้นมีพระชนมายุ 16 พรรษา ก็ได้อภิเษกกับพระนางยโสธราผู้สมบุรณ์ด้วยความงาม

¹¹ เนื้อหาโดยย่อของแต่ละปริเฉทนี้ ผู้วิจัยสรุปเองตามลำดับคาถาที่ Pathak กำหนดไว้

ตารางที่ 1 ลำดับปริเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป (ต่อ)

ปริเฉท	ชื่อ	ลำดับคาถา	เนื้อหาโดยย่อ
	- สิทธตถสส อรุเวลคมนิ - สิทธตถสส ทุภกรจริยา - สุขตตาย ชีรทานิ - นิลวาหิณินทีคมนิ - สาลวนคมนิ - โปธิสณทคมนิ		แล้วเสด็จเที่ยวไปในอุทยาน กลับมาที่พระราชวังก็พลันเปื้อนหน้ายเหล่านางสนม นักพื่อน พระองค์จึงเสด็จออกมหาภิเนษกรรมพร้อมกับนายฉันทะและม้ากัณถะในเวลาเที่ยงคืน โดยเสด็จไปถึงแคร์ิมฝั่งแม่น้ำโนมาแล้วม้ากัณถะไปต่อไม่ได้ เพราะหนทางที่ไปต่อเต็มไปด้วยดอกไม้ที่เหล่าทวยเทพโปรยลงมาเต็มถนนแล้วพระองค์ก็ทรงเอาพระขรรค์ตัดมวยผมผนวช ณ ริมฝั่งแม่น้ำโนมา ขณะที่ทำวสัฏกเทวราชก็ได้เอาผอบแก้วมณีมารองรับมวยผมนั้นแล้วนำไปสู่เทวโลกแล้วมาบรรจุไว้ในสฤบแก้วมณี จากนั้นทำมหาพรหมนำอัฐบริขารมาถวาย พระโปธิสัตว์จึงนุ่งห่มผ้ากาสาวะและโยนพระภูษาขึ้นไปในอากาศ ทำมหาพรหมจึงรับพระภูษานั้นไปบรรจุไว้ในพระสฤบบนเทวโลก ครั้นผนวชแล้วพระองค์เสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์ ชาวเมืองครั้งเห็นความงดงามพระองค์จึงเกิดความสงสัยว่าพระองค์เป็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ กามเทพ พระศิวะ พระวิษณุ พระอินทร์ หรือพระพรหม จากนั้นพระองค์ได้สนทนากับพระเจ้าพิมพิสาร และรับคำนิมนต์ในการเสด็จมาโปรดพระ-

ตารางที่ 1 ลำดับปริเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป (ต่อ)

ปริเฉท	ชื่อ	ลำดับคาถา	เนื้อหาโดยย่อ
			เจ้าพิมพ์สารอีกครั้งเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว และทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา 6 ปี ทรงทราบว่าไม่ใช่หนทางแห่งความหลุดพ้นจึงทรงมุ่งปฏิบัติทางสายกลางแล้วประทับนั่งใต้ต้นอชปาลนิโครธ นางสุชาดาเข้าใจว่าพระองค์เป็นเทวดาจึงถวายก้อนข้าว 49 ก้อน จากนั้นพระองค์เสด็จไปสู่ควงไม้โพธิ์ โสถถียพราหมณ์ถวายหญ้าคา 8 กำ
3	มารวิชยกถา - ปฐโม วิชโย - ทุตติโย วิชโย - ตตติโย วิชโย - จตุตถโย วิชโย - ปญจโม วิชโย - ฉกฺขโม วิชโย - สตตโม วิชโย - อฏฐโม วิชโย - นวโม วิชโย - ทสโม วิชโย - เอกาทสโม วิชโย - อภิสมโพธิกถา	148-402	พระองค์ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์แล้วทรงอธิบายว่า “ถึงแม้ว่าหนิง เอ็น และกระดุก จะเหลืออยู่ เนื้อและเลือดทั้งหมดในกายเราจะเหือดแห้งไปก็ตามที่ เราไม่ตรัสรู้แล้วจะไม่ลุกขึ้น เราจะไม่ละทิ้งความเพียรของเรา” จากนั้นทรงจัดแจงทำนั้งสมาธิ เทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาลมาประชุมพร้อมกัน ณ สถานที่นั้น พร้อมทั้งท้าวสัทัมบดีพรหม ท้าวสักกเทวราช สุยามเทวราช สันตสิตเทวราช ปัญจสิขเทพบุตร นางสุริยวัจนสา ท้าวโลกบาลทั้งสี่ ท้องฟ้าจึงดงามพรั่งพรวยไปด้วยดอกไม้และเครื่องประดับต่าง ๆ เต็มไปด้วยความน่าอัศจรรย์นานาประการที่เกิดขึ้นในโลก ครั้นเมื่อพญามารเห็นวิมานเทวดาวางเปล้าจึงถามเสนามารและทราบว่าเหล่าเทวดาไปเฝ้าเจ้าชายสิทธัตถะ จึงได้ตามไปเพื่อ

ตารางที่ 1 ลำดับปริเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป (ต่อ)

ปริเฉท	ชื่อ	ลำดับคาถา	เนื้อหาโดยย่อ
			ขัดขวาง โดยรับสั่งให้เสนามารแปลงกายเป็นร่างต่าง ๆ เมื่อเหล่าเทวดา ท้าวมหาพรหม พญานาคมากาลเห็นกองทัพพญามารแล้วจึงหวาดกลัวแล้วหนีไปลำดับนั้น ความมืดมิดแผ่ปกคลุมไปทั่วท้องฟ้า บรรรยากาศครึ้มฟ้าครึ้มฝน อุกกาบาตตกลงมา สายฟ้าผ่าตกลงมา ณสถานที่ที่เจ้าชายสิทธัตถะประทับนั่ง จากนั้นพญามารบันดาลลมพายุประลัย กล้วยพัดถอนต้นไม้ ยอดภูเขา เพื่อจะประทุษร้ายเจ้าชายสิทธัตถะ แต่ก็ไม่สามารถแม้แต่จะทำชายฉกรรจ์ให้กระดิกได้ แม้จะบันดาลน้ำท่วม ฝนถ่านเพลิง ฝนกรวด ฝนอาวุธ ฝนถ้ำร้าง ฝนเม็ดทราย โคลนตม และความมืดมิด ก็ไม่อาจจะทำอันตรายแก่เจ้าชายสิทธัตถะได้ แม้จะขว้างจักรอาวุธของตน แต่ก็ไม่อาจจะทำอันตรายได้ พญามารจึงให้เสนามารแปลงร่างเป็นสัตว์ประหลาดนานาชนิดเพื่อเข้าไปทำร้ายเจ้าชายสิทธัตถะทรงนึกถึงบารมี 10 ประการที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมา บารมี 10 ประการจึงกลายร่างเป็นนักษัตรพุ่งเข้าไปประหัตประหารเหล่าเสนามารอย่างดุเดือดจนได้รับชัยชนะ โลกก็กลับมาสงบ

ตารางที่ 1 ลำดับปริเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป (ต่อ)

ปริเฉท	ชื่อ	ลำดับคาถา	เนื้อหาโดยย่อ
			สุขตามเดิม จากนั้น เจ้าชายสิทธัตถะก็ได้ทรงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ณ โคนต้นโพธิ์
4	สมโพธิกถา (สมโพธิยาอนนตรสตตสตาหกา)	403-507	ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่เสวยวิมุตติสุขตลอด 7 สัปดาห์ โดยมีเหตุการณ์ที่สำคัญ คือ สัปดาห์ที่ 5 ลูกสาวทั้งสามของพญามารก็ได้เข้ามาประเล้าประโลมพระพุทธเจ้าโดยวิธีต่าง ๆ เพื่อให้พระองค์สละความเพียร แต่พระองค์ไม่ได้สนใจ ลูกสาวพญามารจึงปลาดลับไป และสัปดาห์ที่ 7 พ่อค้า คน 2 คือ ตปุสสะและภัลลิกะได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและถึงความเป็นเทววาจิกอุบาสก (ผู้เข้าถึงรัตนะสองประการคือ พระพุทธและพระธรรม) จากนั้นพระพุทธองค์ทรงพิจารณาว่าพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเป็นสิ่งที่เข้าใจยากสำหรับชาวโลก พระองค์จึงถ่ายทอดความเพียร แต่ท้าวสหัมบดีพรหมก็ได้มาทูลนิมนต์เพื่อให้พระองค์ประกาศธรรมแก่สัตว์โลก พระพุทธองค์จึงรับคำนิมนต์แล้วเสด็จเดินทางไปเพื่อแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ ภัททวัคคีย์ และชฎิล 3 พี่น้อง

ตารางที่ 1 ลำดับปริเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป (ต่อ)

ปริเฉท	ชื่อ	ลำดับคาถา	เนื้อหาโดยย่อ
5	พุทธสส ลงกาคมนกถา - ปฐมคมนิ - ทุตติคมนิ - ตติยคมนิ	508-717	พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นว่าในอนาคตกาลภายภาคหน้า ดินแดนลังกาทวีปจะกลายเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนา แต่ขณะนี้มียักษ์ผู้ร้ายปกครองเต็มทั่วเกาะ พระพุทธองค์จึงเสด็จไปในวันเพ็ญเดือนมุสสะ (2) อันเป็นเดือนที่ 9 นับแต่การตรัสรู้ เพื่อปราบปรามยักษ์เหล่านั้น พระพุทธองค์จึงทรงบันดาลลมฝน ความมีดमित เพื่อให้เหล่ายักษ์เกรงกลัว เมื่อยักษ์ยอมจำนนแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงย้ายยักษ์เหล่านั้นไปไว้ ณ คิริทวีป จากนั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่มนุษย์และอมมนุษย์ ณ สถานที่นั้น ในตอนนั้น สุมนเทพ ผู้สถิตอยู่บนเขาสมันตภูฏได้ฟังธรรมแล้วบรรลุโสดาบัน จึงทูลขอสิ่งของสำหรับบูชาแล้วได้รับพระเกศากำหนึ่งแล้วจัดทำเป็นพระสถูปไว้ ณ ที่นั้น จากนั้นพระพุทธองค์จึงเสด็จกลับสู่ตำบลอรุเวลา ถัดจากนั้น 4 ปี ณ เกาะลังกา พญานาคมโหทร ผู้เป็นลุง กับพญานาคจุฬโหทรผู้เป็นหลาน ได้ทะเลาะวิวาท ทำสงครามกัน เพราะเหตุแห่งการแย่งชิงบัลลังก์ พระพุทธองค์จึงเสด็จไปเมื่อจะระงับการวิวาทและตรัสเทศนาแสดงโทษของการทะเลาะเบาะแว้งและคุณของความสามัคคี พญานาค-

ตารางที่ 1 ลำดับปริเฉทและเนื้อหาโดยสังเขป (ต่อ)

ปริเฉท	ชื่อ	ลำดับคถา	เนื้อหาโดยย่อ
			เหล่านี้จึงตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ และ พญานาคมณิกชิกะจึงทูลนิมนต์ให้พระ พุทธองค์เสด็จมาอีกที่แม่น้ำกัลยาณี ถัด จากนั้น ในปีที่ 8 นับแต่การตรัสรู้ พระ พุทธองค์จึงได้เสด็จไปเกาะลังกา พร้อมกับ พระสาวก 500 รูป แล้วได้แสดงพระ สัทธรรมแก่พญานาคมณิกชิกะ และเหล่า นาคบริวาร
6	พุทธสส สมโณลคมนกถา - สุมณฑเวทสส อามนตน์ - สมณฑกุฎสส สัณณนา - พุทธสส สสงฆ์ คมนน์ - สมโณลสีลาภูฏ พุทธเณ ปทางกูรูปน์ - สมโณลสีลาภูฏ อจฉริยานิ - ทิฆวาปีคมนน์ - อนูราชปุเร พุทธิ - เซตวเน ปจจาคมนน์ - สารคถา นิคมนกถา	718-802	สุมณฑพ ผู้สถิตอยู่เหนืยอดเขาสมันตะ ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่พระพุทธรองค์ตรัส สอนแก่เหล่าพญานาคด้วย จึงมีใจเลื่อมใส แล้วเข้าไปพระพุทเจ้า กราบทูลถึงความ ดงามแห่งภูเขสมันตะที่สมบุรณ์ไปด้วย แมกไม้ นานาพันธุ์และสิ่งสาราสัตว์ นานา ชนิด พร้อมทั้งสรรเสริญพระพุทบาทที่ ดงามด้วยลวดลายมงคตต่าง ๆ แล้วทูล นิมนต์พระพุทธรองค์ประทับรอยพระบาท ไว้บนยอดเขา พระพุทธรองค์รับคำนิมนต์ นั้นแล้วประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้ จากนั้นเสด็จไปสู่โรทณชนบทและเมืองอนู ราชปุระแล้วเสด็จกลับพระวิหารเซตวัน จากนั้นเป็นนิคมนคถา คำลงท้ายแสดง ประวัติของพระเวทเทเถระ

5. แหล่งที่มาของเนื้อหา

ภาพรวมของเนื้อหาใน *สมันตกุฎวณิชนา* สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน คือ เนื้อหาที่เป็นพุทธประวัติและเนื้อหาที่เป็นตำนาน ในส่วนที่บรรยายพุทธประวัติ พระเวทเทเถระได้แรงบันดาลใจจากนิทานกथाของ *อรรถกถาชาดก* แล้วมาย่อประพันธ์เป็นฉันท ส่วนเนื้อหาที่เป็นตำนานได้แรงบันดาลใจจาก *มหาวงศ์*

ผู้วิจัยยกตัวอย่างทำเป็นตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบเนื้อหาใน *นิทานกथा* และ *สมันตกุฎวณิชนา*

นิทานกथाแห่งอรรถกถาชาดก	สมันตกุฎวณิชนา
ทวิณฺณํ ปน นครานํ อนฺตเร อุกฺกยนครวาสิณฺปิ ลุมพินีนํ นาม มงฺคลสาละนํ อตฺถิ. ตสฺมี สมเย มุลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคสาขา สพฺพํ เอกผาลิผลลํ อโหสิ. สาขนฺตเรหิ เจว ปุปฺพนฺตเรหิ จ ปฺลยจวณฺณา ฆมรคณฺา นานปฺปการา จ สกฺกณ- สงฺฆา มธฺรสุสเรน วิกุชฺชนฺตา วิจรนฺติ. สกฺกํ ลุมพินีนํ จิตฺตลตาวนสทิสํ มหานุภาวสฺส รณฺโถ สุสฺสขชิตฺตํ อापานมณฺทลํ วิย อโหสิ. (ขุ.ชา.อ.1/79) ในระหว่างพระนครทั้งสองได้มีป่าไม้สาละอันเป็น มงคล ชื่อว่าลุมพินีวัน สำหรับชาวพระนครทั้ง สอง. ในสมัยนั้น ป่าไม้สาละทั้งปวงได้มีดอกไม้ บานเป็นอย่างเดียวกัน ตั้งแต่โคนต้นจนถึงปลาย กิ่ง. จากระหว่างกิ่งและระหว่างดอก มีฝูงภมรห้า สี และมีฝูงนกจำนวนมากมาย เทียวบินร้อง ประสานเสียง. ลุมพินีวันทั้งสิ้นจึงเป็นเช่นกับ จิตรลดาวัน ดูประหนึ่งเป็นมณฑลของพื้นที่ มาร่วมตีกันสำหรับพระราชามีอานุภาพมาก	เทวดานํ มโนนท- กรนฺนทสนฺนิภํ ทิสวาน ลุมพินิ นาม อุกฺกยณํ มนฺนทนํ //31// (พระนางมัทมาया) ได้ทอดพระเนตรอุทยาน นามว่า ลุมพินี อันเป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์พระ หฤทัย คล้ายกับอุทยานนันทวัน อันทำความ เพลิดเพลินใจให้แก่เทวดาทั้งหลายฉะนั้น //31//

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบเนื้อหาในนิทานกथाและสมันตกุฎวณณา (ต่อ)

นิทานกथाแห่งอรรถกถาชาดก	สมันตกุฎวณณา
เทเวีย ตั ทิสวา สาลวนกีฬ กิฬิตุกามา อุทปาติ. อมจจา เทวี คเหตุวา สาลวนั ปวิสีสุ. สา มงคล- สาลมุลั คนตวา สาลสาขั คณ หิตุกามา อโหสิ, สาลสาขา สุเสทิตเวตตคคั วีย โอนมิตวา เทเวีย อุพหตถั อุปคจฉิ, สา หตถั ปสาเรตวา สาขั อคคหเสสิ. ตาวเทว จสสา กมมชวาตา จลิสสุ. อถสสา สาณั ปริกขิปิตวา มหาชโน ปฏิกกมิ, สาลสาขั คเหตุวา ติฏฐมานายเอว จสสา คภวภูฏานั อโหสิ. ตงขณเวยว จตตาโร วิสุทฐ- จิตตา มหาพรหมาโน สุวณณชาลั อาทาย สมปตตา เตน สุวณณชาเลน โปธิสตัดั สมปฏิจฉิตวา มาตุ ปุโรโต ฐเปตวา... (ขุ.ชา.อ.1/79-80) พระเทวีมีพระประสงค์จะทรงเล่นกีฬาในศาลวัน เพราะทอดพระเนตรเห็นลุมพินีวันนั้น. พวกอำมาตย์พาพระเทวีเข้าไปยังป่าไม้สาละ. พระนางได้ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปยังโคนต้นสาละ อันเป็นมงคลแล้ว ทรงจับที่กิ่งต้นสาละ กิ่งต้นสาละก็น้อมลง ประคุดยอดหวายที่ถูกรมให้ร้อน พระหัตถ์พระเทวีพอจะเอื้อมถึงได้. พระนางทรงเหยียดพระหัตถ์ออกจับกิ่ง ทันใดนั้น ลมกัมมชวาตของพระนางก็เกิดปั่นป่วน. ที่นั้นมหาชนแวดวงพระวิสูตรแก่พระนาง แล้วหลีกไป	ตสมิ กิฬิตมุสสาหา ปวิสิตวาน ตั วณั กิฬนตี อุปคนตวาน มงคลั สาลปาหปปี //32// วิโลลปลลวากิณณั สุพุลลกุสุโมนตั คเหตุวา สาลสาขั สา สุรตตรกปลลวา //33// เทเวหิ คหิตารกขา มหมานเ สเทวเก ขนเสสิ ตนยั มายา ตตรภูฏา โลกโลจณั //34// พรหมาน โลกปาลา จ มนุสสา กมโต ตทา โสณณชาลาชินาทีหิ คณหีสสุ ขนณนทณั //35// ทรงมีพระประสงค์จะทรงเล่นสำราญในอุทยาน ลุมพินีวันนั้น จึงเสด็จเข้าไปยังป่าไม้สาละ ทรงเสด็จเข้าไปใกล้ต้นสาละทุกอันเป็นมงคล //32// พระนางผู้มีชื่อพระกรแดงระเรื่อ ทรงเหนี่ยวกิ่งสาละที่พรั่งพร้อมด้วยใบอ่อนที่พลิ้วไหว ที่โอนอ่อนลงมาด้วยดอกที่บ้านสะพรั่ง //33// พระนางมหายา เป็นผู้อันเทวดาทั้งหลายให้การอารักขาแล้ว ได้ประทับยืนประสูติพระราชโอรส ผู้เป็นดั่งแสงสว่างของชาวโลก ณ ที่นั้นนั่นเอง ในขณะที่มหาชนพร้อมทั้งเทวดาก็ต่างพากันเฉลิมฉลอง //34//

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบเนื้อหาในนิทานกถาและสมันตกุฎวณณา (ต่อ)

นิทานกถาแห่งอรรถกถาชาดก	สมันตกุฎวณณา
เมื่อพระนางทรงจับกิ้งก้านสาละ ประทับยืนอยู่นั้น แผละ ได้ทรงประสูติแล้ว. ในขณะนั้นนั่นเอง ท้าวมหาพรหมผู้มีจิตบริสุทธิ์ 4 องค์ก็มาถึงพร้อมกับถือข่ายทองมาด้วย เอาข่ายทองนั้นรับพระโพธิสัตว์ วางไว้ตรงพระพักตร์ของพระราชมารดา ...	ในกาลนั้น ท้าวมหาพรหมทั้งหลาย ท้าวโลกบาลทั้งหลาย และมนุษย์ทั้งหลาย ตามลำดับ พากันใช้ตาข่ายทองคำและหนังสือเหลืองเป็นต้น มารองรับพระกุมารผู้เป็นที่เพลิดเพลิดใจของมหาชน //35//

หรือตอนที่พญามารยกกองทัพมาเข้ามาประชิดพระโพธิสัตว์ ดังตัวอย่างในตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบเนื้อหาในนิทานกถาและสมันตกุฎวณณา (2)

นิทานกถาแห่งอรรถกถาชาดก	สมันตกุฎวณณา
มารพล ปน โพธิมณฑล อุปสงกมนเต เตสุ เอโกปิ ฐาตุ นาสกขิ. สมมุขสมมุขภูฐาเนว ปลายีสสุ. กาล- นาคราชา ปฐวียัง นิมุขชิตวา ปญจโยชน- สติก มณเชริกนาคภวนัน คนตวา อุโกหิ หตเถหิ มุข ปิหิตวา นิปนโน. สกโก วิชยตตรสงขัง ปิฏฐิย กตวา จกกวาพมุขวภูมีย อภูฐาสี. มหาพรหมา เสตจจตตัง โภภุยิ คเหตุวา พรหมโลกเมว อคมาสี. เอกเทวตวาปี ฐาตุ สมตถา นาม นาโหสิ. มหา- ปุริโส เอกโกว นิสีทิ. (ขุ.ชา.อ.1/107)	ทิสวาน ทูโรต เอนต์ เทวา มาร์ สวาหินี ภยภูฏาปคมุ ขิปปี ชาวมานา ทิโสทิส //213// สขิปปีขิปปี สจจตตัง พรหมา ธาวิ ปรมมุโข กตวาน ปิฏฐิย สงขัง สกโก ธาวิ วิสงกิตโต //214// มหากาโลปิ นาคินโท นิมุชช มหิยั ตทา วตตทตตกรโร ภีรู สเก นิปติ มณจเก //215// ยั ยั ปุชาวิธานนตุ ฉชเทตวาน สเทวกา คตาสู สุลญุก อาสี จกกวาพมิท ตทา //216// นิสสิริกั ปเทส ตัง อโสภัง อสมณชส อโหสิ ปติตถาเนก- ปุชาภณฑสมากุล //217// เอโกว ตตถ สุกโต นิสีทิ วชิราสเน ปชชล นิชสิริยา สุริโยว ยุคนธเร //218//

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบเนื้อหาในนิทานกฤตและสมันตกุฎวณณา (2) (ต่อ)

นิทานกฤตแห่งอรรถกถาชาดก	สมันตกุฎวณณา
แต่เมื่อพลมารเข้าไปใกล้ดวงตันโพธิ์ บรรดา เทวดาเป็นต้นเหล่านั้น แม้องค์หนึ่งก็ไม่อาจดำรง อยู่ได้ ต่างพากันหนีไปเฉพาะในที่ที่ตรงหน้า กาล- นาคราชดำดินลงไปยังนาคภพอันมีมณเฑียร ประมาณ 500 โยชน์ นอนเอามือทั้งสองปิดหน้า ทำวสัฏกเขาสังขวิชัยยุตรไว้ข้างหลัง ได้ยินอยู่ที่ ขอบปากจักรวาล ทำวสัฏกเขาประหมัดจับปลาย เศวตฉัตรไปยังพรหมโลกทันที แม้เทวดาองค์หนึ่ง ชื่อว่าสามารถดำรงอยู่ก็มีได้มี มีเพียงพระมหา- บุรุษพระองค์เดียวเท่านั้นประทับนั่งอยู่	อกมโป จ อสนตราสี โลมหส์วิวชชิตโต อภีโต สีหราชาว มิคฉญาปานมคคโต //219// เหล่าเทวดาครั้นเห็นพญามารพร้อมทั้งกองทัพมา แต่ที่ไกล จึงถูกความกลัวบีบคั้นแล้วพากันรีบหนี ไปยังทิศต่าง ๆ //213// ทำวสัฏกเขาประหมัดผู้อยู่ด้านหน้าก็โยนเศวตฉัตรของ ตนทิ้งรีบหนีไปอย่างรวดเร็ว ทำวสัฏกเขาผู้สงสัยก็ ฉวยเอาสังขวิชัยยุตรไว้เบื้องปฤษฎางค์แล้วหนีไป //214// แม้พญานาคมหากาลก็แทรกแผ่นดินหนีไป ใน ลำดับนั้น หวาดหวั่น เอามือปิดหน้านอนบนพระ แท่นของตน //215// ส่วนเทวดาทั้งหลายก็พากันทอดทิ้งการบูชาทุก อย่าง หนีไปแล้ว ในทันใดนั้น จักรวาลนี้ก็ได้ว่าง เปล่า //216// สถานที่นั้นก็กลายเป็นสถานที่ที่ไร้สิริ ไม่งดงาม มี ถนนหนทางไม่สม่ำเสมอ เคลื่อนกล่นไปด้วยของ บูชาหลายหลากที่ร่วงตกลงมา //217// ณ ที่นั้น คงเหลือเพียงพระสุคตเจ้าผู้เดียวเท่านั้น ประทับนั่งบนวชิราสนะ รุ่งเรืองสว่างไสวด้วย พระสิริของพระองค์เอง ราวกะดวงอาทิตย์โชติ ช่วงอยู่เหนือเขายุคันธรณะนั้น //218//

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบเนื้อหาในนิทานกฤตและสมันตกุฎวณณา (2) (ต่อ)

นิทานกฤตแห่งอรรถกถาชาดก	สมันตกุฎวณณา
	พระองค์เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ไม่สะดุ้งกลัว และปราศจากความขมพองสยองเกล้า ไม่เกรงกลัว ปานประหนึ่งพญาราชสีห์ที่อยู่ท่ามกลางหมู่เนื้อฉะนั้น //219//

ส่วนที่บรรยายเหตุการณ์พระพุทธเจ้าเสด็จมาล้างก้าง 3 ครั้ง แม้พระเวทเทเถระได้เค้าโครงหลักมาจากมหาวงศ์ แต่ท่านก็ได้ให้รายละเอียดที่แตกต่างกัน โดยยังคงเค้าเรื่องหลักไว้ ดังตัวอย่างในตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบเนื้อหาในมหาวงศ์และสมันตกุฎวณณา

มหาวงศ์	สมันตกุฎวณณา
สิริ ปรามลิตวาน นิลามลสิโรรุโห	สุตวาน ตั อติมตี ปริมชช สีสี
ปาณิมตเต อทา เกเส สพพปาณหิโต ชิโน //34//	สัสตตฉปปทสโรรุทสนนิเกน
โส ตั สุวณณจงโคฎว- วเรนาทาย สตถุโน	หตเถน นิลสกกุนตลธาตุมุฎฐี
นิสินนฏฐานวจิต นานารตนสยจเย //35//	ทชชถา โส มณิเมเยน กรณทเกน //539//
สพพโต สตตตรตเน เต ฐเปตวา สิโรรุเห	ปกคยห พาทุยกเลน จิต นมิตวา
โส อินทนีลฎเปเน ปิทเหลสิ นมสสิ จ //36//	มุทธา ทธาสิ มกุฎ วีย ปิณตโต
ปรีนิพพตมहि สมพพเท จิตกาโต จ อิทธิยา	กตวถ โส วรมหิ ติติเวหิ สทธิ-
อาทาย ชินคิวัฎฐี เถโร สรณนามโก //37//	มปเปตว ธีรปริภุตตวสุนธราย //540//
เถรสส สาริปุตตสส สิสโส อาเนีย เจติเย	โสกาสิ นิลรัตนหิ มหารเหหิ
ตสมิเยว ฐเปตวาน ภิกขุหิ ปรีวาริโต //38//	อุพเพตโต รตนสตตปมาณฎูป
ฉาทาเปตวา เมทวณณ- ปาสาณหิ มทิตธิโก	นาเถ ธรรนตสมเยว ปติฎฐหิ โส
ฎูป ทวาทสทตถุจจัง การาเปตวาน ปกภูมิ //39//	ฎูป เทโลกสุขโท มณิกามโทว //541//
เทวานปิยติสสสส รณญเภาตุ กุมารโก	
อุทจจุฬาภโย นาม ทิสวา เจติยมพฎตัม //40//	

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบเนื้อหาในมหาวงศ์และสมันตกุฎวณณา (ต่อ)

มหาวงศ์	สมันตกุฎวณณา
ต่ ฉาทยิตวา กาเรสิ ตีสหตฤจเจติยั มทหนโต ทมิเพ ราชชา ตตรภูฐุ ทุฏฐคามณี //41// อสีติหตถั กาเรสิ ตสส กณจุกเจติยั มหियงคณญโปย- เมโส เอวั ปติฏฐิตโต //42// (มหา.1/34-42) พระชินเจ้าผู้ทรงมีเส้นพระเกศาสีนิลบริสุทธิ์ ทรง เกี้ยวเกล้าสรพสัตัว จึงทรงลูบพระเศียรแล้วได้ ประทานเส้นพระเกศาประมาณฝ่าพระหัตถ์ //34// พระมหาสมณจอมเทพนั้นจึงเอาผอบทองคำอัน ประเสริฐรองรับเส้นพระเกศานั้นไว้แล้วประดิษฐาน เส้นพระเกศาเหล่านั้นไว้บนกองรัตนะต่าง ๆ สูง 7 ศอกพอดี ที่ตกแต่งไว้ในสถานที่ที่พระศาสดา ประทับนั่ง //35// ทรงครอบด้วยพระสถูปสี่มรกต (อินทนิล) และทรง นมัสการ //36// อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสรภู เถระผู้เป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระ มีมติอธิษฐาน นำเอาพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระศอกของพระชิน เจ้ามาจากพระจิตกาธานด้วยอธิษฐาน //37// ประดิษฐานไว้ที่พระเจดีย์นั้นนั่นเอง แวดล้อมด้วย ภิกษุทั้งหลาย //38// ให้เอาแผ่นหินอ่อน ก่อสร้างเป็นพระสถูปสูง 12 ศอกแล้วหลีกไป //39//	ปจฉา ติโลกสรณ ปรีนิพพุตมทิ ชีณาสโว สมทิม สรภูยติโนโท อาทาย ต่ จิตกโต ชินคิวัธาตุ ตสมี นิธายกริ พารสทถถูป //542// จุฬากยวหวนิปโป สมเยปรสมิ พตตีสหตถมกรียตถ วโรฎฐูป ทุฏฐาทิคามณีโนโป ทมิเพ หนนโต กาเรสิ กณจุกมโถ จตสภูฐิตถถั //543// พระผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ ครั้นได้สดับ คำนั้นแล้วทรงใช้พระหัตถ์ที่เหมือนกับดอกบัว ที่มีหม่อมมรดอมตมลูบพระเศียร ประทานกำ แห่งเกศาธาตุของพระองค์อันมีสีดำ ลำดับนั้น สมณเทพนั้นจึงเอาผอบทำจากแก้วมณี ประคอง (กำแห่งพระเกศาธาตุ) ไว้ด้วยแขนทั้ง สองข้าง ยืนนมัสการแล้วทรง (ผอบนั้น) ไว้ ด้วยศิระษะ เหมือนสวมมงกุฎฉะนั้น ยินดีปรีดา แล้ว ต่อจากนั้น สมณเทพนั้น พร้อมกับเหล่า ทวยเทพ ทำการบูชาอันเลิศ ผิง (ผอบนั้น) ไว้ บนภาคพื้นปฐธาที่พระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์ ทรงครอบครองแล้ว //539-540// สมณเทพนั้นได้สร้างพระสถูปสูงประมาณ 7 ศอก ด้วยแก้วอินทนิลอันมีค่ามาก พระสถูป นั้นเป็นพระสถูปที่ประทานความสุขให้แก่ทั้ง สามโลก รวากะแก้วมณีที่ให้สมบัติตามที่-

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบเนื้อหาในมหาวงศ์และสมันตกุฎวรมณนา (ต่อ)

มหาวงศ์	สมันตกุฎวรมณนา
พระราชกุมารทรงพระนามว่าอุทธรุพาทย์ผู้เป็นพระ กนิษฐาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทอดพระเนตร เห็นเจดีย์อันน่าอัศจรรย์ //40// จึงรับสั่งให้ก่อพระเจดีย์สูง 30 ศอกครอบพระสถูป นั้น พระเจ้าทุฏฐคามินีเสด็จไปประทับอยู่ตรงนั้น เมื่อทำการปราบพวกทมิฬ //41// ทรงรับสั่งให้สร้างพระเจดีย์ครอบเจดีย์องค์เดิมนั้น สูงถึง 80 ศอก พระสถูปนี้จึงชื่อว่ามหายังคนสถูป ประดิษฐานอยู่ด้วยประการอย่างนี้ //42// (มหา.(ไทย).1/34-42)	ปรารถนา (แ ก้าวสารพัด นึก) ฉะนั้น ประดิษฐานอยู่ตรงที่ที่พระนางเจ้ายังทรง พระชนม์อยู่ //541// ในกาลภายหลัง เมื่อพระผู้เป็นที่พึ่งของทั้งสาม โลกเสด็จปรินิพพานแล้ว พระสรภูเถระ ผู้เป็น ใหญ่แห่งคณะสงฆ์ ผู้เยือกเย็นด้วยความสงบ ผู้เป็นพระชินาสพ นำเอาพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนพระศอกจากพระจิตกาธานมาแล้ว เก็บไว้ ในพระสถูปนั้น ได้ก่อสร้างเป็นพระสถูปสูงขึ้น 12 ศอก //542// ในกาลต่อมา พระราชาทรงพระนามว่า จูฟา ภัย รับสั่งให้ก่อพระสถูปสูงขึ้นเพิ่มเป็น 32 ศอก ภายหลัง พระเจ้าทุฏฐคามินีเมื่อ ปราบปรามพวกทมิฬให้สิ้นซาก ก็ได้รับสั่งให้ ทำการครอบ (เจดีย์องค์นั้น) สูงขึ้นเป็น 64 ศอก //543//

ทั้งนี้ มีคาถาที่พระเวทเทเถระคัดมาจากพระไตรปิฎกโดยตรง กล่าวคือคัดมาจากมารอรรถ
สูตร ซึ่งท่านได้อ้างอิงที่มาของคาถาไว้ด้วยคำว่า “อิมมา เทว ปาฬิย์” แปลว่า “สองคาถาเหล่านี้มีใน
พระบาลี (พระไตรปิฎก)” หรือ “อิมมา ปญจ ปาฬิย์” แปลว่า “ห้าคาถาเหล่านี้มีในพระไตรปิฎก”
แต่กระนั้นก็มีข้อความที่ผิดเพี้ยนกันเล็กน้อย ซึ่งน่าจะเกิดจากการคัดลอกต้นฉบับที่สืบ ๆ กันมา ดัง
ตัวอย่างในตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบเนื้อหาในมารีตูลูตรและสมันตภูฏวณณา

มารีตูลูตร	สมันตภูฏวณณา
โสภากวติณโณ นุ วณสมิ ฌายสิ วิตตํ นุ ชิโน อุท ปตถยาโน อาคฺคฺคฺคา มคฺคฺคฺคาสิ กิณฺจ กสฺมา ชเนน น กโรสิ สกฺขี สกฺขี น สมฺปชฺชติ เกนฺจ เตติ ฯ อตถสฺส ปตฺตี ททยสฺส สนฺตี เขตฺวาน เสนํ ปิยสาตรูปํ เอกาหํ ฌายํ สุขมนฺุโพธิํ ตสฺมา ชเนน น กโรม สกฺขี สกฺขี น สมฺปชฺชติ เกนฺจ เมติ ฯ (สํ.ส.15/161/151-152)	โสภากวติณโณ นุ วณฺมฺหิ ฌายสิ จิตฺตณฺุ ชิโต อุท ปตถยาโน อาคฺคฺคฺคา มคฺคฺคฺคาสิ กิณฺจ ชเนน กสฺมา น กโรสิ สกฺขี //449// - อตถสฺส ปตฺตี ททยสฺส สนฺตี เขตฺวาน เสนํ ปิยสาตรูปํ เอโกหํ ฌายํ สุขมนฺุโพธิํ ชเนน ตสฺมา น กโรม สกฺขี //450// -
ท่านถูกความโศกทับถมหรือ จึงมาขอเขาอยู่ใน ป่าอย่างนี้ ท่านเสื่อมจากทรัพย์สมบัติหรือ หรือ ว่ากำลังปรารถนาอะไรอยู่ ท่านได้ทำความ เสียหายร้ายแรงไว้ในหมู่บ้านหรือ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่เป็นมิตรกับชนทั้งปวงเล่า หรือว่าท่าน เป็นมิตรกับใคร ๆ ไม่ได้ เราชนะเสนามารคือรูปที่น่ารักและรูปที่น่าพอใจ แล้ว พง์พินิจอยู่ผู้เดียว ได้รู้ความสุข เพราะเหตุ นั้น เราจึงไม่เป็นมิตรกับชนทั้งปวง เพราะความ เป็นมิตรกับใคร ๆ ไม่สำเร็จประโยชน์แก่เรา (ส.ส. (ไทย).15/161/213-214)	ท่านถูกความเศร้าโศกทับถมหรือ จึงได้มาขอเขา อยู่ในป่าเช่นนี้ ท่านเสื่อมจากทรัพย์เครื่องปล้ม ใจหรือ หรือว่ากำลังปรารถนาอะไรอยู่ ท่านได้ทำ ความเสียหายอะไรไว้ในหมู่บ้านหรือ เพราะเหตุ ไร ท่านจึงไม่สร้างมิตรภาพกับปวงชนเล่า //449// เราชนะเสนามาร (กองทัพอิเลส) คือรูปที่น่ารัก และรูปที่น่าพอใจ (ปิยรูปและสาตรูป) แล้ว พง์ พินิจอยู่ผู้เดียว ได้รู้ความบรรลุประโยชน์และ ความสงบแห่งหทัยแล้วว่าเป็นความสุข เพราะฉะนั้น เราจึงไม่สร้างมิตรภาพกับปวงชน //450//

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบเนื้อหาในมารรฐิตุสูตรและสมันตภูฏวณณา (ต่อ)

มารรฐิตุสูตร	สมันตภูฏวณณา
กถวิหารีพหุโลธ ภิกขุ ปญโจขตติณโณ อตริธ ฌฏฐั กถ ฌายั พหุลั กามสณญา ปริพาหิรา โหนติ อลทช โย ตนติ ปสสททกาโย สุวิมุตตจิตโต อสงขราโน สติมา อนโนโก อณญาช ฌมม อวิตกกถายี น กุปปตี น สรตี น ถิโน เอวิหารีพหุโลธ ภิกขุ ปญโจขตติณโณ อตริธ ฌฏฐั เอว ฌายั พหุลั กามสณญา ปริพาหิรา โหนติ อลทชโย ตนติ (ส.ส.15/161/152)	กถวิหารี พหุโล จ ภิกขุ ปญโจขตติณโณ อตริธ ฌฏฐั กถ ฌายี พหุลั กามสณญา ปริพาหิรา โหนติ อลทช โย ต //452// ปสสททกาโย สุวิมุตตจิตโต อสงขราโน สติมา อนโนโก อณญาช ฌมม อวิตกกถายี น กุปปตี นสรตี น ถิโน //453// เอวิหารี พหุโล จ ภิกขุ ปญโจขตติณโณ อตริธ ฌฏฐั เอว ฌายี พหุลั กามสณญา ปริพาหิรา โหนติ อลทช โย ต //454//
ภิกขุในพระศาสนานี้ มากไปด้วยวิหารธรรม อย่างไหน จึงข้ามโอชะทั้ง 5 ได้ บัดนี้ ท่านข้าม โอชะที่ 6 ได้แล้วหรือ บุคคลเพ่งฉานอย่างไหน มาก กามสัญญาทั้งหลายจับยึดเขาไม่ได้ จึงห่าง เเหินไป บุคคลมีกายอันสงบแล้ว มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว เป็น ผู้ไม่มีมีอะไร ๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มี ความอาลัยรู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่งพินิจอยู่ด้วยฌาน ที่ 4 อันหาวิตกมิได้ ย่อมไม่กำเร็บ ไม่ชานไป	ภิกขุในพระศาสนา มากไปด้วยด้วยธรรมเป็น เครื่องอยู่อย่างไหน จึงข้ามโอชะทั้ง 5 ได้ บัดนี้ ได้ข้ามโอชะที่ 6 แล้วหรือ บุคคลผู้เพ่งฉาน อย่างไหนมาก กามสัญญาทั้งหลาย (ความคิด เกี่ยวข้องกับกาม) จึงจับยึดเขาไม่ได้แล้วห่างเหิน ไป” //452// บุคคลผู้มีกายสงบแล้ว มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว เป็นผู้ ไม่มีปัจจัยอะไร ๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มี ความอาลัย รู้ทั่วซึ่งธรรม (อริยสัจ 4) มีปกติเพ่ง พินิจอยู่ด้วยฌานที่ 4 อันหาวิตกมิได้

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบเนื้อหาใน*มารีตฺสูตฺร*และ*สมันตภูฏวณฺณา* (ต่อ)

<i>มารีตฺสูตฺร</i>	<i>สมันตภูฏวณฺณา</i>
ไม่เป็นผู้อยู่ท้อ ภิกษุในศาสนานี้ มากไปด้วยวิหารธรรมอย่างนี้ จึงข้ามโอชะทั้ง 5 ได้ บัดนี้ เธอข้ามโอชะที่ 6 ได้ แล้ว ภิกษุผู้เฟื่องฉานอย่างนี้มาก กามสัญญาทั้งหลายจับยึดเธอไม่ได้ จึงห่างเหินไป (ส.ส. (ไทย).15/161/214-215)	ยอมไม่กำเร็บ ไม่ชานไป ไม่เป็นผู้อยู่ท้อ //453// ภิกษุในพระศาสนานี้ มากไปด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ จึงข้ามโอชะทั้ง 5 ได้ บัดนี้ ได้ข้ามโอชะที่ 6 แล้ว ภิกษุผู้เฟื่องฉานอย่างนี้มาก กามสัญญาทั้งหลาย (ความคิดเกี่ยวข้องกับกาม) จึงจับยึดเขาไม่ได้แล้วห่างเหินไป //453- 454//

และมีคาถาที่ยกมาจากบางทีในพระไตรปิฎก แต่ก็มีได้อ้างอิงไว้เหมือนที่ยกมาจาก *มารีตฺสูตฺร* ดังตัวอย่างในตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6 เปรียบเทียบเนื้อหาใน*พรหมยาจนกถา*และ*สมันตภูฏวณฺณา*

<i>พรหมยาจนกถา</i>	<i>สมันตภูฏวณฺณา</i>
อปารุตา เตสํ อมตสส ทวารรา เย โสตวนโต ปมฺณจนตุ สหฺริ วิหีสสณฺณิ ปคฺณํ น ภาสี ธมฺมํ ปณฺนิตํ มนุเชสุ พรหมเม (วิ.ม.4/9/9)	อปารุตา เตสํ อมตสส ทวารรา เย โสตวนโต ปมฺณจนตุ สหฺริ วิหีสสณฺณิ ปคฺณํ น ภาสี ธมฺมํ ปณฺนิตํ มนุเชสุ พรหมเม //487//
พรหม สัตว์เหล่าใดมีโสตประสาท จงปล่อย ศรัทธามาเถิด เราได้ปิดประตูอมตธรรมสำหรับ สัตว์เหล่านั้น แต่เรารู้สึกว่าเป็นการลำบากจึงไม่ คิดจะแสดงธรรมอันประณีตที่เราคล่องแคล่ว ใน หมู่มนุษย์ (วิ.ม.(ไทย).4/9/15)	สัตว์เหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด ประตุ แห่งอมตธรรม (พระนิพพาน) เปิดแล้วสำหรับชน เหล่านั้น ดูกรท่านมหาพรหม เพราะเราสำคัญ เห็นถึงความลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีต ขำนิขานาญในหมู่มนุษย์ //487//

นอกจากนี้ มีเนื้อหาบางตอนที่น่าสังเกตว่า พระเวทเทเถระอาจได้แรงบันดาลใจจากวรรณกรรมเรื่องอื่น เช่น *ลลิตวิสตระ* ในตอนที่พระพุทธเจ้าผจญธิดามาร ดังตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 7 เปรียบเทียบเนื้อหาในลลิตวิสตรระและสมันตภูฏวณณา

ลลิตวิสตรระ	สมันตภูฏวณณา
สุวสนตเก ฤตวร อาคตเก รมิโม ปริย พุทธิตปาทปก / ตว รูป สุรูป สุโสภนเก วศวรรตีสุภกษณจิตริตเก //90// วย ชาต สุชาต สุสัทธิติกา สุขการณ เทวนราณ สุสัทธิติกา / อุตถิ ลขุ ปริภุณข สุเขาวนิก ทุรลภโพธิ นีวรตย มานสกม //91// (ลลิต.356)	วสนตกนโต นวโยพพโนสิ สุวณณวณโณ ททยงคโมสิ เอโก นิสินโนสิ วภูสสุ มูเล สีมินตินี สามิ กุหิณนุ ตยหิ //435// วสนตกาโล จ วนํ สุพุลลํ นิสากราภา ภมราลิตีตํ สุขนธมมโทปคตา สมิรา วิโรจสี ตวมปิ จ โยพพเนน //437// มยมปิ เจตเถว สมากตมท มโนนุกุลา จ มนุณณรูปา กโรติ กิณนวชช ส กามทาโท กามากโรทานิ สมากโต โน //438//
ในฤดูประเสริฐ คือฤดูวสันต์ ได้มาถึงแล้ว เป็นที่ รื่นรมย์ ที่รัก! ต้นไม้ผลิดอกออกใบสะพรั่ง รูปของ พระองค์เป็นรูปดี รูปงาม วิจิตรด้วยลักษณะดี ทำ ให้ผู้อยู่ในอากาศในอำนาจได้ //90// เราเกิดกันมาดีแล้ว ตั้งมั่นอยู่ดีแล้ว เป็นเหตุแห่ง ความสุข เป็นที่สรรเสริญของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลาย ลูกขึ้นไว สวยกำลังหนุ่มหน้า ความ ตรัสรู้ยากที่จะได้ จงกลับพระทัยเสียเถิด //91// (ลลิต.(ไทย).361)	ท่านเป็นผู้งดงามราวกะฤดูใบไม้ผลิ เป็นคนหนุ่ม แฉก มีผิวพรรณสีทอง น่าเฝ้าใจ ท่านนั่งอยู่คน เดียวใต้ต้นไทร (อชปาลนิโครธ) ข้าแต่ นายท่าน ภรรยาของท่านไปไหนเสียละ //435// ออึ่ง นี่เป็นฤดูใบไม้ผลิ ป่าไม้ผลิดอกออกใบ สะพรั่ง มีแสงนวลแห่งดวงจันทร์ มีเพลงขับกล่อม จากหมู่ภุมรินหึ่ง ๆ ลมอ่อน ๆ กลิ่นหอมพัดโชย มา แม้ท่านก็เปล่งปลั่งอยู่ด้วยความเป็นคนหนุ่ม หน้า //437//

ตารางที่ 7 เปรียบเทียบเนื้อหาในลลิตวิสตระกูลและสมันตภูฏวณณา (ต่อ)

ลลิตวิสตระกูล	สมันตภูฏวณณา
	ส่วนพวกดิฉันมาพร้อมกัน ณ ที่นี้ เป็นผู้อนุกุลแก่ใจ มีรูปงดงามยิ่ง ไฟคือกามนั้นจะกระทำอะไร (แก่พวกเรา) หนอแลในวันนี้ บ่อเกิดแห่งกามประจวบเหมาะแก่พวกเราแล้วในบัดนี้ //438//

เนื้อหาในตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์ พระเวทเทเถระอาจได้แรงบันดาลใจจากชินาลังการฎีกา ดังตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบเนื้อหาในชินาลังการฎีกาและสมันตภูฏวณณา

ชินาลังการฎีกา	สมันตภูฏวณณา
เตสั มนุสสานั อญญตรี อญญตรี เอวมาห “กั โภ ราชุกเยน นิคุพหิกรณชาโล ปุณณจนโท มนุสสลอกมาคโตติ. ตมณญู สิตั กตวา เอวมาห “กั กเถสิ สมม, กทา นาม ตยา ปุณณจนโท มนุสสลอกมาคโต ทิฏฐุปุโพ, นนุ เอสกุสมเกตุกามเทโว เวสนตรมาทาย อมหากั มหาราชสส จ นาครานญจ ปรมลัฬาวิภูติ ทิสวา กัพิตุกาโม อาคโตติ. ตมณญู หลิตั กตวา เอวมาห “กั โภ ตวั อุมมตตโกสิ, นนุ กามิ อีสสรโกธหุตาสปริททตมสรโร เอวรูปุ สुरुปติทสสตนยโน เอโส อมรปุรสญญาย อิศาคโตติ. ตมณญู อีสกั หลิตวา “กั กเถสิ โภ เต ปุพพาปรวโรธั, กุโต ปนสส ทสสตนยนานิ, กุโต วชิรึ, กุโต เอราวณ, อทธา พรหมา เอส พรหมณชนั ปมตตั ญุตวา เพทเพทงคาทีสุ	วิสิขนตเรน คจจนต์ โลเกกนยณั ชนา ทิสวา เอวั วิจันเตสุ นายั โย โส ชนาธิโป //106// กามั ปุรวฐุโสสม- วตตสมพนธการณา จนุทยมาคโต อชช สกเวเสน โน มติ //107// สุตวาน ตั ตทา เกจิ หสนตา วจันนตรี นายั สลั สสงโก โส ภาณุเมโสติ โน มติ //108// โพเธตุมาคโต กามั โปรีนั วทนมพุเซ สกัเยเนว รุเปน วิมหยั โปริมานุเส //109// กั โภ อุมมตตกา อตถ เอวั มา วทธานุชา สตรึสี อุนหรัสี น โส เอโส อวิคคโท //110// กามเณลสชนตฺหิ กัพิตุ ปุรมาคโต สรุเปน น โน อตถิ สัสโย ชลุ มานเส //111// เตสั ตั วจัน สุตวา หสนตา เกจิ ชนตฺโน ตุมเท ชลุ น ชานาถ สพาณ สธนู หิ โส //112//

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบเนื้อหาในชินาลังการฎีกาและสมันตภูฏาวันณนา (ต่อ)

ชินาลังการฎีกา	สมันตภูฏาวันณนา
นิโยชนตถาย อาคโตติ. เต สพเพปิ อปสาเทตวา อณโฏ ปณชิตชาติโก เอวมาห “เนวายํ ปุณณจฺนโท, น จ กามो, นาปิ ทส- สตนยโน, น จาปิ พรหฺมา, อทฺธา สพฺพโลก- นายโก สตฺถา เอส อจฺฉริยมนุสฺสตี. (ชินา.ฎี.245)	อิสสิโร กนฺตรูเปน ตุงคมนทฺริตา ปุริ เกลาโส อิติ สมปตฺโต ชหาถ วิมตี อธิ //113// เตสมปิ วจฺนํ สุตฺวา หสนฺเตเก ชนา ตทา นายํ ทฺโร ตินฺตโต โส เกสเวโส อธิคฺคโต //114// วิจฺฉินฺนโต สิริ อชฺช ปุเรสฺสจฺจมุปาคตํ เวเสนญฺเณน มญฺญาม เอตถ โน นตฺถิ สํสโย //115// ปหฺริตฺวา กรํ เกจฺจ สุตฺวา ตํ วจฺนํ นรา หสนฺเตวํ ตทาโวจฺจํ วาสุเทโว น เว อยํ //116// กามํ สโรชนาโก โส วามโน กณฺหวิคฺคโห อยฺมญฺญตฺรวญฺเณน อาคโต ปากสาสนโน //117// ปุริ เทวปุรฺนเตตํ มญฺญมาโน มหาชุตฺตี ปสฺสิตฺตุนฺตํ ปฏฺธิญฺญาโต มา โภจนฺโต วิลปนฺตฺ เว//118// สุตฺวา เตสํ คิริ เกจฺจ เกพฺปี กตฺวาน เนกธา ตุมฺเห สกํ น ชานาถ โส ทิ โภ วชิรายุโธ //119// เอโส ทิ โภ มหาพรหฺมา พรหฺมโลกา อธิคฺคโต ปมตฺตา กิณฺนุ เวทฺมทฺธิ พรหฺมพฺนฺธุ ปุเร อธิ //120// อเถสํ วจฺนํ สุตฺวา เกจฺจ ปณชิตฺตชาติกา เนเต จนฺทาทโย กามํ มา โมหํ โภ ปกาสถ //121// จตฺตฺรานโน มหาพรหฺมา โสสมฺโสมนานโน อยํ ส มนฺตโปตฺถโก พรหฺมา ปตฺตทตฺถโยมพฺภุโต //122// กามํ ปารมิตาปุณฺณ- ปสฺตโถ ปุริโส อยํ นิจฺจํ วนฺทถ ปุเชถ โถเมเถตํ มหาชุตฺตี //123//

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบเนื้อหาในชินาลังการฎีกาและสมันตภูฏาวันณนา (ต่อ)

ชินาลังการฎีกา	สมันตภูฏาวันณนา
บรรดาประชาชนเหล่านั้น คนหนึ่งกล่าวกับอีกคนหนึ่งว่า “ผู้เจริญ ดวงจันทร์เพ็ญถูกภัยคือราหูบดบังแสงรัศมีมาสู่มนุษยโลกได้อย่างไร” อีกคนหนึ่งยิ้มแล้วกล่าวกับเขาว่า “สหาย ท่านพูดอะไร ท่านเคยเห็นดวงจันทร์เพ็ญมามนุษยโลกเมื่อไร นั่นเป็นพระกามเทพผู้มีธงดอกไม้แปลงเพศมา ทรงเห็นความสง่างามอย่างยิ่งของมหาราชและชาวพระนครของพวกเรา ประสงค์จะเล่นจึงเสด็จมาต่างหาก” อีกคนหนึ่งหัวเราะแล้ว กล่าวกับเขาว่า “ผู้เจริญ ท่านเป็นบ้าหรือ พระกามเทพนั้นถูกไฟคือโทษของพระอิศวรเผาเผาสรณะแล้ว ท่านที่มีรูปร่างนี้นั้นเป็นท้าวสหสเนตรจอมเทพเสด็จมาด้วยทรงเข้าพระทัยว่าเป็นอมรินทร์” อีกคนหนึ่งหัวเราะนิดหน่อยแล้วกล่าวกับเขาว่า “ผู้เจริญ ท่านพูดอะไร คำพูดตอนต้นกับตอนท้ายของท่านขัดกัน ท่านผู้นั้นมีนัยน์ตา 1,000 ดวงที่ไหน มีวชิระที่ไหน มีช้างเอราวัณที่ไหน ท่านนั้นเป็นพรหมแน่ ท่านรู้ว่าพรหมณ์ประมาทแล้ว จึงมาเพื่อทรงชักชวนในเวทเวททางคศาสตร์เป็นต้น” อีกคนหนึ่งเป็นคนฉลาด กล่าวติเตียนพวกนั้นทั้งหมดว่า “นี่ไม่ใช่ดวงจันทร์เพ็ญ ไม่ใช่กามเทพ ไม่ใช่ท้าวสหสเนตร ไม่ใช่พรหม ท่านผู้มีเป็นพระศาสดา	ประชาชนครั้งนั้นเห็นพระผู้เป็นดวงตาเพียงหนึ่งเดียวของโลกผู้เสด็จไปโดยระหว่างแห่งถนน จึงพากันคิดอย่างนี้ว่า “ผู้นี้มีใช้พระเจ้าแผ่นดินสามัญธรรมดา พวกเรามีความคิดว่า ‘แท้จริงนี่คือพระจันทร์ลอยลงมาในวันนี้ด้วยเพศของตน เพราะมีความเกี่ยวข้องกับใบหน้าอันดุจดั่งพระจันทร์ของหญิงสาวในเมือง’ //106-107// ทันใดนั้นชนบางพวกได้ฟังคำนั้นแล้วก็พากันหัวเราะว่า “นี่มิใช่พระจันทร์ (เพราะว่า) พระจันทร์นั้นจะมีรอยกระต่าย แต่พวกเราคิดว่า ‘นั่นคือพระอาทิตย์อย่างแน่นอน’ แท้จริงแล้ว พระอาทิตย์ลอยลงมาเพื่อจะทำให้ประชาชนรับรู้ดอกบัวคือใบหน้า (ของท่าน) จึงทำให้ประชาชนประหลาดใจด้วยรูปของตนเอง นั่นแหละ” //108-109// (ชนบางพวกฟังคำนั้นแล้วจึงพากันหัวเราะว่า) “ท่านผู้เจริญ พวกท่านเป็นคนบ้าไปแล้วหรือ พวกท่านอย่ากล่าวเช่นนั้นในบัดนี้เลย พระอาทิตย์มีรัศมีนัยน์ตาร้อย มีรัศมีอันแรง นั่นจึงไม่ใช่พระอาทิตย์เลย หากแต่เป็นพระผู้ไร้ร่าง (พระกามเทพ) ต่างหาก ท่านมาสู่พระนคร ด้วยรูปของตน เพื่อจะเล่นกับชนทั้งหลายผู้มีความเห็นตื้นเขินด้วยความรัก พวกเราจึงไม่มีความสงสัยในใจเลย” //110-111// ชนบางพวกฟังคำนั้นของชนเหล่านั้นแล้วจึงหัวเราะกล่าวว่า “พวกท่านช่างไม่รู้อะไรเลย แท้จริงแล้ว

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบเนื้อหาในชินาลังการฎีกาและสมันตภูฏาวันณนา (ต่อ)

ชินาลังการฎีกา	สมันตภูฏาวันณนา
ผู้นำสัตว์โลกทั้งปวง ท่านผู้นี้เป็นมนุษย์ อัครจรรยแน่นอน” (ชินา.ฎี.(ไทย).357)	กามเทพนั้นจะมีธนูพร้อมกับลูกศร แต่นี่คือท่านผู้เป็น ใหญ่ (พระศิวะ) เสด็จมาด้วยพระวรกายที่งดงาม ด้วยคิดว่า ‘พระนครนี้เป็นภูเขาไกรลาส เพราะมีพระ ราชมนเทียรสูงตระหง่าน’ พวกท่านจงละความ เคลือบแคลงสงสัยในเรื่องนี้เสียเถิด” //112-113// ขณะนั้น ชนบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นของพวกชนแม่ เหล่านั้นแล้วก็พากันหัวเราะกล่าวว่า “นี่ไม่ใช่พระผู้ เป็นใหญ่ (พระศิวะ) (เพราะว่า) พระผู้เป็นใหญ่นั้น เป็นผู้ทำลายล้าง (พระ) และเป็นผู้มีสามตา แต่นี่คือ พระผู้มีผวมงาม (เกสวะ - พระวิษณุ) มาตามหาพระศรี (ลักษมี) ผู้เข้ามาในพระนครอันประเสริฐ จึงมาในที่นี้ ในวันนี้ พวกเรารู้จัก (พระวิษณุ) ด้วยเพศอย่างอื่น พวกเราจึงไม่มีความสงสัยในเรื่องนี้เลย” //114- 115// ชนบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นแล้วก็พากันปรบมือ หัวเราะ ได้กล่าวอย่างนี้ในขณะนั้นว่า “นี่ไม่ใช่ท่าน वासเทพ (พระวิษณุ) เพราะว่าท่านवासเทพนั้นจะมี ดอกบัวที่พระนาภี ตัวเตี้ยและผิวดำ แต่นี่คือพระปาก สาสนะ (พระอินทร์) ผู้จำแลงเพศอย่างใดอย่างหนึ่ง มา คงจะคิดว่า ‘พระนครนี้เป็นเทวโลก’ จึงเป็นผู้อัน มหาชนรับรู้แล้วว่า (ท่านมาแล้ว) เพื่อจะเห็นความ โชติช่วงอันยิ่งใหญ่ ท่านผู้เจริญ พวกท่านอย่าพรั่นเพื่อ กันมากนัก” //116-118//

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบเนื้อหาในชินาลังการฎีกาและสมันตภูฏาวัณณา (ต่อ)

ชินาลังการฎีกา	สมันตภูฏาวัณณา
	ชนบางพวกครั้งได้ฟังคำของชนเหล่านั้นแล้วก็พากันหัวเราะรำโดยประการต่าง ๆ กล่าวว่่า “พวกท่านไม่รู้จักท้าวสักกะ (พระอินทร์) เพราะว่าท้าวสักกะนั้นมีวิชระเป็นอาวุธ ท่านผู้เจริญ นี่แหละคือท้าวมหาพรหม จากพรหมโลกมาในที่นี้ (ด้วยคิดว่า) ‘เผ่าพันธุ์แห่งพระพรหม (พราหมณ์) ในพระนครนี้ เป็นผู้ประมาทแล้วในพระเวทเกินไปกรรมัง” //119-120// เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนบางพวกผู้มีชาติแห่งบัณฑิตฟังคำของชนเหล่านั้นแล้ว จึงกล่าวว่่า “แท้จริงแล้ว นี่ไม่ใช่พระจันทร์ (พระอาทิตย์ พระกามเทพ พระศิวะ พระวิษณุ หรือพระอินทร์) เป็นต้นเลย พวกท่านจงอย่าป่าวประกาศความโง่เขลาของตัวเองเสีย ทั้งท้าวมหาพรหมนั้นก็เป็นผู้มีสี่หน้า แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิไบน้าคลายกับพระจันทร์วันเพ็ญ ท้าวมหาพรหมนั้นเป็นผู้ถือคัมภีร์พระเวท แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิบาตรอยู่ในมือ เป็นผู้นำอศจรรยั แท้จริงแล้ว บุรุษผู้นี้เป็นผู้บริบูรณด้วยบารมีและมหาชนสรรเสริญ ท่านทั้งหลายจงกราบไหว้บูชาและสรรเสริญท่านผู้มีความรุ่งเรืองใหญ่่นั้นเป็นนิตยั เทอญั” //121-123//

6. การจัดสมันตภูฏาวัณณาเข้าในประเภทวรรณกรรมบาลี

Bapat (1956: 139) Banerji (1964: 21) และ Geiger (1968) แบ่งวรรณกรรมบาลีออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ วรรณกรรมที่เป็นพระไตรปิฎก (Canonical literature) และวรรณกรรมบาลีนอกพระไตรปิฎก (Non-canonical literature) ในสมัยต่อมาที่มีผู้ประพันธ์หนังสือเกี่ยวกับวรรณกรรมบาลีเพิ่มขึ้นจึงได้แบ่งประเภทของวรรณกรรมบาลีให้ละเอียดกว่าเดิม สมันตภูฏาวัณณาจึงถูกจัดไว้ในประเภทของวรรณกรรมบาลีที่แตกต่างกันไป โดย Norman จัดเรื่องนี้ไว้ใน

วรรณกรรมบาลีประเภทกาพย์ (Kāvya works) ส่วน Hinüber จัดเรื่องนี้ไว้ในวรรณกรรมประเภทวงศ์ (Chronicles) พัฒน์ เพ็งผลา ซึ่งแบ่งวรรณกรรมบาลีออกเป็นยุค ได้จัดเรื่องนี้ไว้ในยุคภิกษา และพระมหาดิศร ธีรสีโล จัดเรื่องนี้ไว้ในประเภทคัมภีร์คัมภีร์พระสูตร¹²

จากเนื้อหาของ*สมันตกุฎฎญาณนา* จะเห็นได้ว่า เรื่องนี้มีได้เป็นเรื่องที่อธิบายขยายความพระสูตรหรืออรรถกถาตามการจำแนกประเภทของพัฒน์ เพ็งผลา และพระมหาดิศร ธีรสีโล โดยผู้วิจัยเห็นว่าการจัดประเภทของ Norman และ Hinüber มีความสอดคล้องกับเนื้อหาของ*สมันตกุฎฎญาณนา*มากที่สุด ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่นไว้ในบทที่ 3 ซึ่งจะสัมพันธ์กับการจัด*สมันตกุฎฎญาณนา*เข้าในประเภทแห่งวรรณกรรมบาลี¹³

7. ความแพร่หลายของต้นฉบับตัวเขียนในประเทศไทย

แม้ประเทศไทยจะรับรู้เรื่องภูเขาสุมนกุฎฎของลังกาดั้งแต่สมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตามหลักฐานที่คาดว่าประเทศไทยรู้จัก*สมันตกุฎฎญาณนา*ในฐานะวรรณกรรมบาลีน้นอย่างน้อยที่สุดก็คือสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากว่าพบรายชื่อเรื่องนี้และการแบ่งเนื้อหาใน*ตำราไตรปิฎก*¹⁴ ว่า “อภิสมโพธิก ลงกาย ปถมคณ ลงกาย ทุตติคณ กลยาณิเทศคณ ๔ สมณตกุฎฎญาณนา” (ตำรา.โก/1) ถึงแม้จะไม่พบต้นฉบับเรื่องนี้และไม่ทราบจำนวนผูกเลยก็ตาม

ภายหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีผู้สำรวจต้นฉบับตัวเขียนของวรรณกรรมบาลีที่พบต้นฉบับในประเทศไทยแล้วจัดทำเป็นบัญชีไว้ ซึ่ง*สมันตกุฎฎญาณนา*ถูกจัดไว้ในหมวดที่แตกต่างกัน เช่น

1. *บัญชีคัมภีร์ภาษาบาลีแลคัมภีร์สันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร* (2463) แบ่งวรรณกรรมบาลีออกเป็น 3 หมวดใหญ่คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม แล้วได้จัด*สมันตกุฎฎญาณนา*ไว้ในวรรณกรรมหมวดพระสูตร และให้รายละเอียดต้นฉบับว่า “*สมันตกุฎฎญาณนา ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธบาท 2 ผูก*”

2. หนังสือ *สยามบาลีวรรณกรรม* (2545) ของปีเตอร์ สกิลลิง และศานติ ภัคคีคำ ได้เรียบเรียงข้อมูลมาจากหนังสือ*ศัพท์สงเคราะห์*ของนายทอง (มหากิม) หงศ์ลดาธรมภ์ ในปี 2468 และได้เพิ่มเติมข้อมูลจาก*บัญชีคัมภีร์ภาษาบาลีแลคัมภีร์สันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร* ในปี 2463 อีกทอดหนึ่ง ใน*สยามบาลีวรรณกรรม*ได้แบ่งวรรณกรรมบาลีออกเป็น 3 หมวดใหญ่คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม และได้จัด*สมันตกุฎฎญาณนา*ไว้ในวรรณกรรม

¹² คัมภีร์คัมภีร์พระสูตรคือ คัมภีร์ที่อธิบายปมสำคัญของพระสูตร (พระมหาดิศร ธีรสีโล, 2553: 89)

¹³ โปรดดูบทที่ 3 ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น

¹⁴ *ตำราไตรปิฎก* โปรดดูเชิงอรรถที่ 4

หมวดพระสูตร เลขที่ 2.221 ให้รายละเอียดเช่นเดียวกับเล่มที่ผ่าน ๆ มาว่า “ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธบาท (บนภูเขาสุมนกฎ ประเทศศรีลังกา) มีจำนวน 2 ผูก”

3. หนังสือ **ชื่อเรื่องและชื่อแบบฉบับหนังสือตัวเขียนทางพระพุทธศาสนา** (2549) ของกรมศิลปากร แบ่งวรรณกรรมบาลีให้ละเอียดยิ่งขึ้น โดยจัดเป็นหมวดใหญ่ได้ 14 หมวด ซึ่งทำขึ้นเพื่อใช้เป็นคู่มือปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในการทำบัญชี ทำบัตรรายการ และเพื่อการศึกษาค้นคว้าหนังสือประเภทตัวเขียนโดยเฉพาะหนังสือใบลาน (สวาท เหล่าอุด, 2549: ค) ได้จัด**สมันตกฎวณณา**ไว้ในหมวดตำนาน-ประวัติ

ผู้วิจัยจึงได้สำรวจต้นฉบับ**สมันตกฎวณณา**ที่อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรทั้ง 2 แห่ง คือ หอพระมณเฑียรธรรม และกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร แล้วพบว่า ต้นฉบับ**สมันตกฎวณณา**มีอยู่ 5 ฉบับ ดังนี้

7.1 ต้นฉบับในหอพระมณเฑียรธรรม

ต้นฉบับหมายเลข 859/1-2 ตู 8 ชั้น 2 ฉบับของใหญ่ ร.1 ไม่ประทับทองทึบ มีตราประจำรัชกาล จำนวน 2 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ทรงสร้างโดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไม่ปรากฏปีที่สร้าง

ในบัตรรายการที่กลุ่มจารึกและเอกสารตัวเขียน สำนักหอสมุดแห่งชาติให้รายละเอียดว่า **สมันตกฎวณณา** ประพันธ์โดยพระวาจิสสระ ชื่อเรื่องในหน้าใบลานปรากฏว่า **พระสมันตกฎวณณา (สีห)** อยู่ในหอผ้าร่วมกับ**สมณกฎ** ที่มีจำนวน 4 ผูก

อนึ่ง แม้บัตรรายการที่กลุ่มจารึกและเอกสารตัวเขียน สำนักหอสมุดแห่งชาติ จะบอกว่่าที่หอพระมณเฑียรธรรมยังมีต้นฉบับ**สมณกฎวณณา** หมายเลข 860/1-4 อยู่ด้วยก็ตาม แต่ฉบับนี้ไม่ใช่**สมันตกฎวณณา** ผู้วิจัยจึงไม่ได้นับว่ามี 6 ฉบับ¹⁵

7.2 ต้นฉบับที่จัดเก็บและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

พบต้นฉบับจำนวน 4 ฉบับ ได้แก่

7.2.1 ต้นฉบับหมายเลข 2298/ก/1-2 ตู 10 ชั้น 4/1 ฉบับรดน้ำแดง ร.2 ไม่ประทับประดับเกล็ดหอย มีตราประจำรัชกาล จำนวน 2 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ทรงสร้างโดยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไม่ปรากฏปีที่สร้าง อยู่ในหอผ้าร่วมกับ**เตลกฎาทคาถา** 1 ผูก และ**ชินจรีต** 2 ผูก

¹⁵ ดูรายละเอียดได้ในข้อสังเกตที่ได้จากการสำรวจต้นฉบับตัวเขียน

7.2.2 **ต้นฉบับหมายเลข 2303/ก/1-2** **ตู้ 10 ชั้น 4/1** ฉบับทองทึบ ร.5 ไม่ประกบ ทารักคำ จำนวน 2 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง อยู่ในหอผ้าร่วมกับชินจรีต 1 ผูก

7.2.3 **ต้นฉบับหมายเลข 6086/ก/1-2** **ตู้ 126 ชั้น 4/3** ฉบับทองทึบ ไม่ประกบ ทารัก จำนวน 2 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง อยู่ในหอผ้าร่วมกับ*มาเลยยสุตต* 1 ผูก, *มาเลยยทีปนีฎีกา* 2 ผูก และชินจรีต 3 ผูก¹⁶

7.2.4 **ต้นฉบับหมายเลข 10646** **ตู้ 99 ชั้น 2/3** ฉบับล่องชาด ไม่ประกบ ธรรมดา จำนวน 2 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ไม่ปรากฏผู้สร้างและปีที่สร้าง

ทั้ง 4 ฉบับมีชื่อเรื่องปรากฏบนหน้าปกเหมือนกันทั้งหมดว่า *พระสมณตฤฎฎณนา สีห* และฉบับ 2303 ให้ข้อมูลบนไม้ประกบต่างจากหน้าปกเล็กน้อย คือ ใช้คำว่า *พระ-* แทน *พร*

ต้นฉบับตัวเขียนทั้งหมดที่พบมีจำนวน 2 ผูกเท่ากันทั้งหมด และเมื่อผู้วิจัยได้ตรวจสอบกับฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) แล้วพบว่า ต้นฉบับใบลานทั้งสี่ฉบับนี้มีเนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากมีคาถาที่ขาดหายไปเป็นจำนวนร้อยละคาถาในที่แห่งเดียวกัน กล่าวคือ หายไปตั้งแต่คาถาที่ 222 ถึงบาทที่ 1 และ 2 ของคาถาที่ 362 ผู้วิจัยคาดว่าต้นฉบับตัวเขียนทั้ง 4 ฉบับนี้คงคัดลอกมาจากแหล่งเดียวกัน ซึ่งอาจเป็นฉบับที่มีจำนวนคาถาขาดหายไปตั้งแต่ตอนแรกก็เป็นได้

7.3 ข้อสังเกตที่ได้จากการสำรวจต้นฉบับตัวเขียน

จากการสำรวจศึกษาต้นฉบับ ผู้วิจัยพบข้อสังเกต 2 ประการ คือ (1) ชื่อผู้ประพันธ์ และ (2) ความสับสนระหว่าง*สมันตฤฎฎณนา*และ*สมณฤฎฎ* ดังนี้

7.3.1 ชื่อผู้ประพันธ์

บัตร์รายการของหอพระมณเฑียรธรรมระบุว่า พระวาจิสสระเป็นผู้ประพันธ์เรื่องนี้ หรือบัตร์รายการของหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม ก็ระบุว่า พระวาจิสสระเป็นผู้ประพันธ์เรื่องนี้

แต่แท้จริงแล้วผู้ประพันธ์เรื่องนี้คือพระเวททะ เพราะปรากฏชื่อของท่านเองในตอนท้ายเรื่อง ทั้งบัตร์รายการเลขที่ 6086 และ 10646 ก็มีรอยปากกาขีดทับชื่อพระวาจิสสระเพื่อแสดงว่าข้อมูลไม่ถูกต้อง โดยแก้ไขเป็นพระเวททะเถระแล้ว

¹⁶ ในบัตร์รายการของกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก มีบัตร์รายการเรื่อง*สมันตฤฎฎณนา*ที่มีหมายเลข 6086 อีกหนึ่งใบ และให้รายละเอียดต่างกันว่า เป็นฉบับทองทึบ ไม่ประกบ ธรรมดา แต่เมื่อผู้วิจัยได้ขอใช้บริการต้นฉบับแล้วพบว่าบัตร์รายการหมายเลข 6086 ทั้งสองใบคือต้นฉบับอันเดียวกัน

7.3.2 ความสับสนระหว่าง *สมันตภูฏาวณณา* และ *สมณภูฏ*

บัตรรายการที่กลุ่มจารึกและเอกสารตัวเขียน สำนักหอสมุดแห่งชาตินอกจากจะระบุว่าเป็นหอพระมณเฑียรธรรมมีต้นฉบับ *สมันตภูฏาวณณา* 1 ฉบับ กล่าวคือหมายเลข 859/1-2 แล้ว ยังระบุอีก 1 ฉบับคือ หมายเลข 860/1-4 แต่บันทึกชื่อรายการไว้ว่า “*สมณภูฏาวณณา*” และมีรายละเอียดว่าเป็นฉบับทองใหญ่ ร.1 ไม่ประทับทองทึบ จำนวน 4 ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจาร หน้าละ 5 บรรทัด ทรงสร้างโดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พ.ศ. 2330 ไม่ปรากฏผู้ประพันธ์ ชื่อเรื่องในใบหน้าลานปรากฏว่า *สมณภูฏ* ผูก 2 ไม่มีใบปก อยู่ในห่อผ้าร่วมกับเลขที่ 859

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า “-*วณณา*” ที่เขียนต่อท้ายคำว่า “*สมณภูฏ*-” นั้น เป็นรอยหมึกปากกาคนละชนิดกัน แสดงว่าน่าจะเคยมีผู้แก้ไขบัตรรายการ อีกทั้งจำนวนผูกของ *สมณภูฏ* ก็มี 4 ผูก และในทะเบียนก็ไม่ระบุชื่อผู้ประพันธ์

เมื่อผู้วิจัยตรวจสอบ *สมณภูฏ* กับ *สมันตภูฏาวณณา* โดยใช้ต้นฉบับ *สมณภูฏ* หมายเลข 6755, 7344 และ 6361 ที่จัดเก็บและให้บริการไว้ที่กลุ่มจารึกและตัวเขียน สำนักหอสมุดแห่งชาติ หลังจากตรวจสอบอ่านต้นฉบับจริง ทำให้ทราบว่าบนหน้าปกของต้นฉบับ *สมณภูฏ* หมายเลข 6755, 7344 และ 6361 จะระบุเพียงว่า “*สมณภูฏ*” เท่านั้น ซึ่งถ้าหากเป็น *สมันตภูฏาวณณา* จริง จะใช้ชื่อในหน้าปกว่า “*พุทธสมันตภูฏาวณณา สีห*” นอกจากนี้ *สมณภูฏ* ยังมีเนื้อหาต่างจาก *สมันตภูฏาวณณา* อย่างสิ้นเชิง ดังนั้น จึงได้ขอยุติว่า *สมันตภูฏาวณณา* และ *สมณภูฏ* เป็นคนละเรื่องกัน

นอกจากนี้ ในบัตรรายการของหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ นครพนม แม้จะระบุในทะเบียนว่า “*สมันตภูฏาวณณา*” ประพันธ์โดยพระวาจิสสะ แต่เมื่อตรวจสอบต้นฉบับจริง ๆ แล้ว ปรากฏว่า บนหน้าปกใช้ชื่อเรื่องว่า “*วินัยวินิจฉัย ผูกที่ 10*” จึงได้ข้อสรุปเช่นกันว่ามีแต่เพียงชื่อในทะเบียนเท่านั้น

สรุปแล้วจากการสำรวจต้นฉบับตัวเขียน *สมันตภูฏาวณณา* ที่อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรทั้ง 2 แห่ง คือ หอพระมณเฑียรธรรม และกลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร พบว่า ต้นฉบับ *สมันตภูฏาวณณา* มีอยู่ 5 ฉบับดังที่กล่าวมา

8. ต้นฉบับหลักที่นำมาศึกษา

เนื่องจากต้นฉบับใบลานที่ถูกจัดเก็บและให้บริการที่กลุ่มจารึกและเอกสารตัวเขียน สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ทั้ง 4 ฉบับนั้นไม่สมบูรณ์ ดังนั้น ต้นฉบับหลักที่ผู้วิจัยจะนำมาศึกษาก็คือ ฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ซึ่งตรวจชำระโดย Godakumbura ในปี 1958 (พ.ศ. 2501)

ต้นฉบับที่ Godakumbura นำมาใช้ในการตรวจชำระมีดังนี้

1. ฉบับพิมพ์อักษรสิงหลครั้งที่ 1 ปี 1890 (พ.ศ. 2433) และครั้งที่ 2 ปี 1910 (พ.ศ. 2453) โดย Dhammānanda
2. คำที่แตกต่างซึ่งให้ไว้ในเชิงอรรถของของฉบับพิมพ์อักษรสิงหลครั้งที่ 2 ปี 1910
3. ต้นฉบับตัวเขียนในบริติชมิวเซียม (British Museum)
4. ต้นฉบับพิมพ์อักษรเทวนาครี 113 คาถาแรกของเรื่อง ในวารสาร *Journal of the Buddhist Text Society of India, vol.1, pt.2, Calcutta* ปี 1893 (พ.ศ. 2436)
5. บางคาถาที่ปรากฏในวรรณกรรมสิงหลสมัยหลังคือเรื่อง *Saddharmaratnākara*
6. ต้นฉบับตัวเขียนในโคลอมโบมิวเซียม (Colombo Museum)

บทที่ 3

การศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่อง *สมันตกุฎวณณา* ในเชิงวรรณศิลป์

วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะในการประพันธ์หนังสือ หรืออีกนัยหนึ่งว่าหนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1,100) *สมันตกุฎวณณา* มีคุณสมบัตินี้อย่างเด่นชัด ในบทนี้ผู้วิจัยจึงจะศึกษาออกเป็น 4 หัวข้อ คือ (1) ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น (2) ลักษณะคำประพันธ์ (3) อลังการใน *สมันตกุฎวณณา* และ (4) รสใน *สมันตกุฎวณณา* ดังนี้

ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น

ผู้วิจัยวิเคราะห์ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่นของวรรณกรรมเรื่องนี้ 3 ประการ ได้แก่ (1) ลักษณะเด่นด้านพุทธประวัติที่มีเนื้อหาแปลกใหม่ (2) ลักษณะด้านตำนาน และ (3) ลักษณะด้านกาวะ ดังนี้

1. ลักษณะเด่นด้านพุทธประวัติที่มีเนื้อหาแปลกใหม่

ในพระไตรปิฎก ประวัติของพระพุทธเจ้ามิได้ถูกประพันธ์ตั้งแต่ต้นจนจบในคราวเดียว แต่ปรากฏเป็นตอน ๆ ไม่ได้ร้อยเรียงเรื่องราวต่อกัน เช่น เรื่องประสูติปรากฏใน *มหาปทานสูตร* แห่ง *ทีฆนิกาย มหาวรรค* เรื่องครั้งยังทรงพระเยาว์ปรากฏใน *ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย* เรื่องตั้งแต่ปรารถนาเหตุที่เสด็จออกบรรพชาจนถึงปัจจุวัคคีย์บรรลุพระอรหันต์ปรากฏใน *ปาสาลีสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์* หรือเรื่องตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงอัครสาวกบรรพชาปรากฏใน *มหาวรรค* แห่งพระวินัย (สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว), 2559: ข-ค; ดู อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 5, 11-42)

ในวรรณกรรมชั้น *อรรถกถา* ประวัติของพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ได้ถูกประพันธ์แยกออกเป็นเอกเทศ แต่ปรากฏเป็นส่วนนำของ *อรรถกถาของชาตก (ชาตกัฎฐกถา)*¹⁷ ในชื่อว่า “*นิทานกถา*”¹⁸ (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 42) โดยเก็บความจากที่ปรากฏเป็นตอน ๆ ในพระไตรปิฎกมาเรียงร้อยต่อกันเป็นลำดับ *นิทานกถา* จึงนับว่าเป็นความพยายามครั้งแรกในการรวบรวมเนื้อหาประวัติของ

¹⁷ *อรรถกถาของชาตก (ชาตกัฎฐกถา)* ประพันธ์ขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 9 หรือ 10

¹⁸ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอนว่า *นิทานกถา* ถูกแต่งโดยผู้ใด สมัยใด แต่งในคราวเดียวกับที่แต่ง *อรรถกถาชาตก* หรือว่าแต่งขึ้นภายหลังแล้วผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ *อรรถกถาชาตก* แม้โดยทั่วไปมักเชื่อกันว่า ผู้แต่ง *อรรถกถาชาตก* ก็คือผู้แต่ง *นิทานกถา* แต่เรื่องนี้ก็ยังเป็นประเด็นที่นักวิชาการถกเถียงกันอยู่ (ดู อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 42-45)

พระพุทธเจ้าให้เป็นพุทธประวัติภาษาบาลีฉบับเต็มสำนวนแรก¹⁹ (Jayawikrama, 1990: xi-xii, อ้างถึงใน เชษฐ ติงสัญชลี, 2555: 34)

นิทานกถาแบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ (1) **ทุเรนิทาน** แปลว่า “นิทานในกาลไกล” มีความยาวประมาณครึ่งหนึ่งของนิทานกถา มีเนื้อหาเกี่ยวกับอดีตชาติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เกิดเป็นสุเมธดาบส และเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีต 24 พระองค์ เนื้อหาเกือบทั้งหมดนำจากพุทธวงศ์มาแล้วใหม่ มีเนื้อหาจบที่พระโพธิสัตว์จุติจากอัฐภาพของพระเวสสันดรไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต (2) **อวิทูเรนิทาน** แปลว่า “นิทานในกาลไม่ไกล” เป็นเรื่องพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตสวรรค์มาเกิดใหม่ในมนุษย์โลกจนบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้า และ (3) **สันติเกนิทาน** แปลว่า “นิทานในกาลใกล้” เป็นประวัติพระพุทธเจ้าตั้งแต่ทรงตรัสรู้จนถึงอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างเขตวันมหาวิหาร²⁰ (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 45-48)

จากการที่นิทานกถามีเนื้อหาร้อยเรียงประวัติของพระพุทธเจ้ามาเป็นลำดับจึงได้กลายเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญแก่วรรณกรรมพุทธประวัติในสมัยหลัง (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2529: 131; อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 59; Hinüber, 1996: 56) เพราะวรรณกรรมพุทธประวัติสมัยหลังทั้งในลังกาหรือไทย เช่น *ชินาลังการ* *ชินจริต* *ปฐมสมโพธิ* *ชินมหานิทาน* *พุทธานุปริวัตต์* *สัมภารวិภา* *โสตัดถกิมหานิทาน* *สัมปิณฑิตมหานิทาน*²¹ มักจะนำโครงเรื่องมาจากนิทานกถาทิ้งสิ้น

สมันตภูฏวัณณานี้ก็เช่นเดียวกัน แม้จุดประสงค์หลักของเรื่องคือการพรรณนาสรรเสริญภูเขาสมันตภูฏ แต่ในส่วนต้นเรื่องที่บรรยายเหตุการณ์เกี่ยวกับพุทธประวัตินั้นก็ได้นำเนื้อหาหลักมาจากนิทานกถา คือเริ่มตั้งแต่อวิทูเรนิทานจนถึงสันติเกนิทาน แต่เนื่องจากจุดประสงค์หลักของเรื่องไม่ได้มุ่งกล่าวเฉพาะพุทธประวัติ จึงไม่ได้มีเนื้อหาจบการปรินิพพาน พุทธประวัติในสมันตภูฏวัณณาจึงยุติเพียงเหตุการณ์ที่พระเจ้าพิมพิสารถวายวัดเวฬุวัน เพราะจากนั้นจะเป็นตำนานภูเขาสมันตภูฏ

¹⁹ ส่วนวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายสันสกฤตเท่าที่มีหลักฐาน *ลลิตวิสตระ* เป็นเรื่องแรกที่มุ่งบอกเล่าประวัติของพระพุทธเจ้าสมณโคดมแต่เพียงพระองค์เดียว แต่ *ลลิตวิสตระ* ก็ไม่ใช่พุทธประวัติที่มีเนื้อเรื่องสมบูรณ์ตลอดแต่ต้นจนจบ (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 5)

²⁰ เนื้อหาของ *สันติเกนิทาน* นักวิชาการบางท่าน (เช่น สุภาพรรณ ณ บางช้าง (2529: 131) และ Hinüber (1996: 56)) ให้ข้อมูลว่ามีเนื้อหายาวไปถึงปรินิพพาน และสุภาพรรณ ณ บางช้าง (2529: 131) ยังระบุอีกด้วยว่า “บางที่เล่าขยายเหตุการณ์ไปจนถึงเรื่องการประชุมเพลิงพระบรมศพ การแบ่งพระธาตุ และการสังคายนาพระไตรปิฎก”

²¹ *ปฐมสมโพธิ* *ชินมหานิทาน* *พุทธานุปริวัตต์* *สัมภารวិภา* *โสตัดถกิมหานิทาน* *สัมปิณฑิตมหานิทาน* เป็นวรรณกรรมบาลีเกี่ยวกับพุทธประวัติที่แต่งขึ้นในประเทศไทย โปรดดูเพิ่มเติมใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง (2529: 131-213) และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2546: 10-100)

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พุทธประวัติใน *สมันตกุฎวณณา* แล้วก็พบว่า มีเนื้อหาที่แปลกใหม่ พิเศษกว่า *นิทานกถา* และวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นอย่างมาก ดังต่อไปนี้

1.1 การพรรณนาเมืองกบิลพัสดุ์

สมันตกุฎวณณา พรรณนาถึงเมืองกบิลพัสดุ์อย่างวิจิตรพิสดารในทำนองกวี โวหารที่มีความประณีตแหลมซ้ออย่างยิ่ง ดังนี้

(คือ) ได้มีพระนครนามว่า กบิลพัสดุ์ อันประคองฝักบัวอันงดงามในดอกบัว อันเลอเลิศคือชมพูทวีป และเปรียบดังภูเขอันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น //11//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีปราสาทเคลื่อนกล่นไปด้วยสีหบัญชร ที่ประดับด้วยแก้วมณี เพียบพร้อมด้วยยอดสูงแห่งรัศมี (ที่งดงาม) ที่ทำจากเงิน ทอง (ทองคำและเครื่องประดับ) รุ่งโรจน์อยู่ //12//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่สุกสกาวพราวแสง มีธงสีทองคล้ายกับ ตะเกียงที่ถูกลมพัด ปานประหนึ่งสายฟ้าแลบ 100 ครั้ง เนื่อง ๆ เหนือท้องนภา ที่หนาแน่นด้วยก้อนเมฆ //13//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่พื้งนำมาซึ่งความมั่งคั่งแห่งสระบัวที่ถูก ปกคลุมโดยมวลภมร เพราะนัยน์ตาสีเขียวและใบหน้าของชนทั้งหลาย //14//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่คล้ายกับมหาสมุทรอันสั้นไหวไปด้วย เสียงดังและระลอกคลื่นสูงใหญ่ เพราะมีน้ำตัวใหญ่ที่วิ่งไปมาและข้างซบมัน ทั้งหลาย //15//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีธงล้อมด้วยสีนानาพรรณสูงใหญ่พัด สะบัดโบกอย่างช้า ๆ ปานประหนึ่งแขนสองข้างของพระลักษมีผู้อยู่เบื้องหน้า เทวดาทั้งหลายกำลังเชิญชวน (ให้เข้ามา) ฉะนั้น //16//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีผู้คนหลากหลายอาชีพ ตกแต่งด้วย เครื่องประดับนานาชนิด ประกอบพร้อมด้วยสมบัติต่าง ๆ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งวิชา ความรู้หลากหลายประการ //17//

(พระนครกบิลพัสดุ์) มีชนทั้งหลายที่คะนองวัยด้วยความเป็นคนหนุ่มสาว และน่ารักน่าใคร่ด้วยรูปโฉม ยินดี (ยึดมั่น) ในคำสัตย์ อยู่ในตระกูลที่ไม่มีการด่า ทอกันเนื่องนิตย์ //18//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีความเหมาะสม อันชายและหญิง ทั้งหลายผู้แข็งแรงด้วยการละเล่น และมีปกติกล่าวคำไพเราะน่าฟัง อาศัยอยู่ //19//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่แปลกใหม่จากนิทานกฤตคือการที่ผู้ประพันธ์เปรียบเทียบกบิลพัสดุ์ว่าเป็นประดู่ฝักบัวในดอกบัว หมายความว่า เป็นจุดศูนย์กลางของชมพูทวีป และเปรียบเหมือนภูเขาสูงอันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดา ทั้งยังพรรณนาถึงความงดงามเลอเลิศของปราสาทราชวัง มีช้างและม้าสำจรไปมาในพระนคร มีประชาชนหลากหลายอาชีพ และตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ซึ่งสำนวนเหล่านี้ไม่ปรากฏในนิทานกฤต

1.2 การพรรณนาคุณลักษณะพระเจ้าสุทโธทนะ

สมันตกุฎวณณาพรรณนาคุณลักษณะพระเจ้าสุทโธทนะว่าเป็นผู้ร่ำพร้อมด้วยคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของกษัตริย์เมืองอื่น ทรงพระราชทานแก่ผู้ยากไร้เป็นประจำ และทรงรุ่งเรืองในแผ่นดิน ดังนี้

ในพระนครนั้นได้มีพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า สุทโธทนะ ผู้เป็นดุจธงชัยแห่งราชวงศ์โอกกการาชที่ประกอบด้วยคุณธรรมทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น เป็นผู้ที่มีชื่อเสียงปรากฏในทั้งสามโลก //20//

หม่อมมรรคคือแก้วมณีบนมงกุฎของพระราชาทรงปวงในภาคพื้นปฐพีต่างบินมาละเล่นไม่หยุดหย่อนแทบดอกบัวคือเบื้องพระยุคลบาทของพระองค์ (พระเจ้าสุทโธทนะ) //21//

ด้วยพระบรมเดชานุภาพของพระองค์ที่ขยายออกไป พระอาทิตย์แม่ (จะอุทัย) ในภายในแห่งพระนคร แต่ก็ยังนำความมั่งคั่งแห่งแสงจันทร์มาในเวลากลางวันได้เหมือนกัน //22//

และ (พระเจ้าสุทโธทนะ) เป็นผู้มีกระแสแห่งการให้ทาน (หรือห้วงน้ำคือการให้) ก้าวล่วงที่สุดแห่งฝั่ง (หรือล่วงเลยที่สุดขอบเขต) ในท้องทะเลคือจิตใจสำหรับเหล่าชนผู้ขอทั้งหลาย โดยไม่ขาดสาย (ตลอดเวลา) //23//

(พระเจ้าสุทโธทนะ) ย่อมรุ่งเรือง ณ ภาคพื้นปฐพี ราวกะพระสุรมนตรี (พระพลหัทสบัติ) ผู้รุ่งโรจน์ด้วยสติปัญญา ประหนึ่งท้าวธนะ (ท้าวภูเวร) ผู้ร่ำรวยด้วยทรัพย์สมบัติ และประดุจพระผู้มีลูกศรคือดอกไม้ (พระกามเทพ) ผู้หล่อเล้าด้วยรูปโฉมฉนั้น //24//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่แปลกใหม่จากนิทานกฤตคือสำนวนการพรรณนาว่าพระเจ้าสุทโธทนะเป็นดุจธงชัยของราชวงศ์โอกกการาช (ส. อิกษวากุ) เป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่พระราชามืออื่น ๆ ต่างเข้ามาน้อมกราบแทบเบื้องพระยุคลบาท ประกอบด้วยคุณธรรมและมีชื่อเสียงในทั้งสามโลก โดยเฉพาะการเปรียบพระเจ้าสุทโธทนะกับพระพลหัทสบัติผู้เป็นครูของทวยเทพ ร่ำรวยด้วยทรัพย์

สมบัติเหมือนท้าวकुเวร และมีรูปโฉมงดงามเหมือนกามเทพ สำนวนเหล่านี้เป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้พระเจ้าสุทโธทนะมีความยิ่งใหญ่ สมกับเป็นพระราชบิดาของพระพุทธเจ้า ซึ่งไม่ปรากฏในนิทานกถา

1.3 การพรรณนาคุณลักษณะของพระนางมหายา

สมันตกุฎวณณนาพรรณนาคุณลักษณะของพระนางมหายาว่าเป็นสตรีผู้เลอโฉมในด้านความงามและเลอเลิศในด้านคุณความดี โดยเปรียบเปรยกับพระนางปารวตี พระลักษมี และนางสีดา ดังนี้

หญิงใด เป็นผู้อันพระเจ้าสุทโธทนะนั้นอภิเษกแล้วด้วยความเป็นพระราช
ปรากฏพระนามว่า มหายา หญิงนั้นได้เป็นพระมเหสีสตรีผู้เพียบพร้อม ผู้
งดงามเลอเลิศ ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณงามความดี เป็นผู้ (สว่างไสว) ราวกะวาร์ตมีแห่ง
ดวงจันทร์ ปานประหนึ่งพระนางคิริชา (พระนางปารวตี) ชายาของพระผู้ถือหัว
กะโหลก (พระศิวะ) คู่ดั่งพระลักษมีของวาสุเทพ (พระวิษณุ) และเปรียบดั่งนาง
สีดาของพระรามฉะนั้น //25-26//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่แปลกใหม่จากนิทานกถาคือการพรรณนาว่าพระนางมหายาเป็นผู้งดงามเลอเลิศ ประกอบด้วยคุณงามความดี สว่างไสวดุจแสงจันทร์ โดยเฉพาะสำนวนการเปรียบพระนางมหายากับพระนางปารวตีชายาของพระศิวะ พระลักษมีของพระวิษณุ และนางสีดาของพระราม สำนวนเหล่านี้เป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้พระนางมหายาเป็นผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม เป็นเทพีแห่งโชคลาภและความอุดมสมบูรณ์ สมกับเป็นพระราชมารดาของพระพุทธเจ้า ซึ่งไม่ปรากฏในนิทานกถา

1.4 ระยะเวลาที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์ของพระนางมหายา

ตามปกติวรรณกรรมพุทธประวัติทั้งฝ่ายบาลีและสันสกฤต²²จะระบุตรงกันว่าพระโพธิสัตว์จะประทับอยู่ที่พระครรภ์ของพระมารดา 10 เดือนเท่านั้น แต่สมันตกุฎวณณาระบุว่าอาจเป็น 10 หรือ 11 เดือนก็ได้ ดังความว่า

เมื่อครบ 10 หรือ 11 เดือน พระนางมหายาได้มีพระดำริเพื่อจะเดินทางไปเยี่ยมพระนครของพวกญาติในครั้งนั้น //29//

²² วรรณกรรมพุทธประวัติในที่นี้ ฝ่ายบาลีหมายถึงมหาปทานสูตร นิทานกถา ชินาลังการ และชินจิริต ฝ่ายสันสกฤตหมายถึงลลิตวิสตรระ และมหาวัสตุ

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์ระบุว่าพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์ของพระราชมารดา 10 หรือ 11 เดือน จากคำบาลีว่า “ทเสกาทสมาเสน” แยกสมาสเป็น “ทส” แปลว่า “10” + “เอกาทส” แปลว่า “11” + “มาเสน” แปลว่า “ด้วยเดือน, โดยเดือน” ซึ่งต่างไปจากวรรณกรรมพุทธประวัติภาษาบาลีและสันสกฤตที่ระบุว่า เป็น 10 เดือนเท่านั้น เช่น มหาปทานสูตร (ที.ม. 10/20/11) และนิทานกถา (ขุ.ชา.อ.1/79) ระบุว่า “สตรีทั่วไปจะคลอดลูกหลังจากตั้งครรภ์ได้ 9 เดือนหรือ 10 เดือน พระมารดาของพระโพธิสัตว์จะประสูติพระโอรสเมื่อทรงพระครรภ์ครบ 10 เดือนเท่านั้น” แม้สมันตกุฎฎวัฒนนาจะระบุว่า เป็น 10 เดือนเช่นเดียวกับวรรณกรรมเรื่องอื่น แต่ความแปลกใหม่ก็คือการระบุเพิ่มเติมว่าอาจเป็น 11 เดือนก็ได้ ซึ่งจะขัดแย้งต่อแนวคิดเรื่องมารดาพระโพธิสัตว์ที่จะตั้งครรภ์ 10 เดือน ในเรื่องนี้ผู้วิจัยยังไม่ได้ข้อสรุปที่แน่ชัด อาจเป็นแนวคิดของผู้ประพันธ์เองหรือมีฉะนั้นก็ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ก็เป็นไปได้

1.5 การพรรณนาคุณลักษณะของพระนางยโสธรา

สมันตกุฎฎวัฒนนาพรรณนาคุณลักษณะของพระนางยโสธรา คือพรรณนาความงามตั้งแต่พระพักตร์ พระเนตร พระขนง พระนาสิก พระกรรณ พระเกศา พระถัน พระนขา พระโลมา พระอูรุ จนถึงพระชงฆ์ ดังนี้

(เจ้าชายสิทธัตถะ) ทรงยังเกล้าพระประยูรญาติ ทวยเทพ และหมู่มนุษย์ให้
 ราบรื่นดี ได้รับแล้วซึ่งพระเทวี พระนามว่า ยโสธรา ผู้เหมาะสม ผู้มีชาติวงศ์
 อันสมควรแก่ชาติวงศ์ (ของพระองค์) //43//

ผู้ประดับด้วยพระพักตร์อันทรงพระสิริโฉมงดงามดุจดั่งแว่นกระจกทองคำ
 บริสุทธิ์ ผู้มีพระเนตรกลมโตดังดอกบัวเขียว //44//

ผู้มีพระขนงทั้งสองข้างโค้งงอนดังหงอนที่ประตู่พระมณเฑียรทอง ผู้มีพระ
 นาสิกคล้ายกับแตงอ่อนทอง ด้วยพระสิริโสภาคย์ของพระองค์ //45//

ผู้มีเครื่องประดับพระกรรณน่าพิงใจดุจดั่งวงจักรสายฟ้าแลบเนือง ๆ ที่
 ปลายก้านเมฆทั้งสองคือพระเกศาที่ถักเป็นเปียสีดำขลับ //46//

ผู้มีขามทั้งสองกล่าวคือคู่พระถันที่งามนวลเนียนดังทองคำ ผู้มีสร้อยคอ
 ไข่มุกคล้ายกับธารน้ำตกบนเนินเขาแห่งสุวรรณบรรพต //47//

ผู้มีพระกรทั้งสองคล้ายกับกิ่งไม้ที่ห้อยย้อยลงมาจากต้นไม้อันเขียว
 (กลีบพฤกษ) คือพระกาย (ของพระองค์) ผู้มีถ้องแฉวงแห่งพระนขาขางงดงามดังหยด
 น้ำอันมีในที่สุดแห่งปลายพระองค์ //48//

ผู้ผูกดวงด้วยแนวแห่งพระโลมา (ไรชน) อันคล้ายกับหมู่มร (บินว่อนอยู่) เหนือพวงดอกไม้คือพระกาย (ของพระองค์) ผู้ส่ง่างามด้วยรอยย่น 3 ชั้นอันคล้ายกับระลอกคลื่นมหาสมุทรบนพระกาย //49//

ผู้ดงามด้วยพระอรุอันกลมอวบอัดตั้งลำต้นกล้วยทองคำ ผู้ประดับด้วยพระขงส์ที่งดงามคล้ายกับหน่ออ่อนของลูกมะพร้าวไฟ //50//

ผู้ปานประหนึ่งพระลักษมีซึ่งมีรูปโฉมงามประจักษ์แจ้ง ผู้คล้ายกับว่าเป็นเครื่องรวบรวมความงามทั้งหมดเอาไว้ ผู้เป็นบ่อเกิดอันดีงามแห่งคุณงามความดีทั้งหลาย ผู้ปานประหนึ่งชายฝั่งในมหาสมุทรแห่งความรื่นรมย์นั้น //51//

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์ชมพระนางยโสธราว่ามีพระพักตร์งามเหมือนแว่นกระจกทองคำ มีพระเนตรกลมโตเหมือนดอกบัวเขียว มีพระขนงโค้งเหมือนธงทิว มีพระนาสิกงอนเหมือนแตรทอง มีเครื่องประดับพระกรณแวววาวเหมือนสายฟ้าแลบ มีพระเกศาเหมือนบุษเมฆ มีพระถันกลมโตเหมือนขาม มีพระกรเรียวยาวเหมือนกิ่งต้นกล้วยกษัตริย์ มีพระนขางดงามเหมือนหยดน้ำ มีเส้นพระโลมาระยิบระยับคล้ายกับมีแมลงภูบินว่อน มีพระอรุกลมเหมือนลำต้นกล้วย และมีพระขงส์ที่เนียนเหมือนหน่ออ่อนของลูกมะพร้าวไฟ ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้ไม่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่น

การพรรณนารูปลักษณ์สตรีโดยละเอียดลออเช่นนี้คล้ายกับวรรณกรรมสันสกฤตอย่างมาก เช่น *กุมารสัมภวะ* ของกาลีทาสพรรณนาความงดงามแห่งอวิยะในร่างกายทุกภาคส่วนของพระนางปารวตี เริ่มตั้งแต่เท้า ขา ขาอ่อน สะโพก แนวเส้นขน เอว รอยทั้งสามบนหน้าท้อง หน้าอก แขน คอ หน้า ริมฝีปาก ดวงตา คิ้ว และมวยผม (ดู Ks.1/32-1/48) หรือพุทธจริตของอัครโฆษที่พรรณนารูปลักษณ์ของนางสนมฝ่ายในอย่างละเอียด ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจน ชวนให้คิดว่าไม่น่าจะเป็นงานประพันธ์ของพระภิกษุในพุทธศาสนา (ดู พุท.8/28-8/29) เนื้อหาส่วนนี้ใน *สมันตกุฎวณณา* จึงนับว่าแปลกกว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ เป็นอย่างมาก

1.6 การพรรณนาคุณลักษณะของเจ้าชายสิทธัตถะ

สมันตกุฎวณณา พรรณนาคุณสมบัติภายนอกของเจ้าชายสิทธัตถะขณะทรงพระเยาว์โดยวางดงามเหมือนกามเทพและวสันตตะผู้เป็นสหาย และพรรณนาคุณสมบัติภายในว่าเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมต่าง ๆ ดังนี้

(เจ้าชายสิทธัตถะ) เป็นผู้ดงามราวกะวสันตราชา (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ) หล่อเหลาปานประหนึ่งพระกามเทพ น่าเชยชมเพียงดังพระจันทร์ และมีพระเดชอันแรงประดุจดั่งพระอาทิตย์นั้น //52//

เป็นผู้หนักแน่นราวกะเขาพระสุเมรุ เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว เป็นผู้มีพระหฤทัยลึกซึ้งปานประหนึ่งห้วงมหรณพ เพราะเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งคัมภีร์ภาพ เป็นผู้มีพระสุรเสียงไพเราะเพียงดังเสียงแห่งพรหม เป็นผู้มีปากติกล่าวเฉพาะถ้อยคำที่น่ารักน่าพอใจ และเป็นผู้ไม่มีใครจะมาเสมอเหมือนได้ด้วยพระปัญญาฉะนั้น //53//

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์ได้ยกย่องเจ้าชายสิทธัตถะขณะทรงพระเยาว์ว่าทรงมีความงดงามน่าใคร่เปรียบเสมือนนันทราชา (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ) ผู้เป็นสหายของกามเทพ เพราะธรรมชาติในฤดูใบไม้ผลินั้นงดงามด้วยต้นไม้พืชผลที่ผลิดอกออกใบ มีรูปโฉมงามเปรียบเหมือนพระกามเทพ ผู้ซึ่งถูกรับรู้ว่าเป็นเทพผู้งดงาม น่าเชยชมเปรียบเหมือนพระจันทร์ซึ่งมีรัศมีที่เย็นสงบ และมีพระเดชเกรียงไกรร้อนแรงเปรียบเหมือนแสงของพระอาทิตย์ ทั้งยังเป็นผู้หนักแน่นราวกับเขาพระสุเมรุและลึกซึ้งประดุจห้วงมหรณพ เป็นผู้มีพระสุรเสียงไพเราะและเลิศล้ำด้วยพระปัญญา

เนื้อหาที่มีความแปลกใหม่จากพุทธประวัติของวรรณกรรมบาลีคือขนบการอุปมากับเทพอินทูดังข้อความข้างต้น ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้ไม่ปรากฏในนิทานกถา ชินาลังการ หรือชินจริต

1.7 การพรรณนาเหตุการณ์การเสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ของพระโพธิสัตว์

สมันตภูฏาวัดบรรยายเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์เสด็จไปยังเมืองราชคฤห์แล้วประชาชนต่างสงสัยว่าพระองค์เป็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ พระกามเทพ พระคิเวะ พระวิษณุ พระอินทร์ และพระพรหม จนมีชาวบ้านบางพวกมาเฉลยว่าพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ ดังนี้

ประชาชนครั้งเห็นพระผู้เป็นดวงตาเพียงหนึ่งเดียวของโลกผู้เสด็จไปโดยระหว่างแห่งถนน จึงพากันคิดอย่างนี้ว่า “ผู้นี้มีใช่พระเจ้าแผ่นดินสามัญธรรมตา พวกเรามีความคิดว่า ‘แท้จริงนี่คือพระจันทร์ลอยลงมาในวันนี้ด้วยเพศของตน เพราะมีความเกี่ยวข้องกับใบหน้าอันดุจดั่งพระจันทร์ของหญิงสาวในเมือง’ //106-107//

ทันใดนั้นชนบางพวกได้ฟังคำนั้นแล้วก็พากันหัวเราะว่า “นี่มิใช่พระจันทร์ (เพราะว่า) พระจันทร์นั้นจะมีรอยกระต่าย แต่พวกเราคิดว่า ‘นั่นคือพระอาทิตย์อย่างแน่นอน’ แท้จริงแล้ว พระอาทิตย์ลอยลงมาเพื่อจะทำให้ประชาชนรับรู้ดอกบัวคือใบหน้า (ของท่าน) จึงทำให้ประชาชนประหลาดใจด้วยรูปของท่านเองนั่นแหละ” //108-109//

(ชนบางพวกฟังคำนั้นแล้วจึงพากันหัวเราะว่า) “ท่านผู้เจริญ พวกท่านเป็นคนบ้าไปแล้วหรือ พวกท่านอย่างกล่าวเช่นนั้นในบัดนี้เลย พระอาทิตย์มีรัศมีนับ

ร้อย มีรัศมีร้อนแรง นั่นจึงไม่ใช่พระอาทิตย์เลย หากแต่เป็นพระผู้ไร้ร่าง (พระกามเทพ) ต่างหาก ท่านมาสู่พระนคร ด้วยรูปของตน เพื่อจะเล่นกับชนทั้งหลาย ผู้มีความเหน็ดเหนื่อยด้วยความรัก พวกเราจึงไม่มีความสงสัยในใจเลย” //110-111//

ชนบางพวกฟังคำนั้นของชนเหล่านั้นแล้วจึงหัวเราะกล่าวว่า “พวกท่านช่างไม่รู้อะไรเลย แท้จริงแล้วกามเทพนั้นจะมีธนูพร้อมกับลูกศร แต่นี่คือท่านผู้เป็นใหญ่ (พระศิวะ) เสด็จมาด้วยพระวรกายที่งดงาม ด้วยคิดว่า ‘พระนครนี้เป็นภูเขาไกรลาส เพราะมีพระราชมณเฑียรสูงตระหง่าน’ พวกท่านจงละความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องนี้เสียเถิด” //112-113//

ขณะนั้น ชนบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นของพวกชนแม่เหล่านั้นแล้วก็พากันหัวเราะกล่าวว่า “นี่ไม่ใช่พระผู้เป็นใหญ่ (พระศิวะ) (เพราะว่า) พระผู้เป็นใหญ่นั้นเป็นผู้ทำลายล้าง (พระ) และเป็นผู้มีสามตา แต่นี่คือพระผู้มีผมงาม (เกศวะ - พระวิษณุ) มาตามหาพระศรี (ลักษมี) ผู้เข้ามาในพระนครอันประเสริฐ จึงมาในที่นี้ในวันนี้ พวกเรารู้จัก (พระวิษณุ) ด้วยเพศอย่างอื่น พวกเราจึงไม่มีความสงสัยในเรื่องนี้เลย” //114-115//

ชนบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นแล้วก็พากันปรบมือหัวเราะ ได้กล่าวอย่างนั้นในขณะนั้นว่า “นี่ไม่ใช่ท่านวาสเทพ (พระวิษณุ) เพราะที่ท่านวาสเทพนั้นจะมีดอกบัวที่พระนาภี ตัวเตี้ยและผิวดำ แต่นี่คือพระปากสาสนะ (พระอินทร์) ผู้จำแลงเพศอย่างใดอย่างหนึ่งมา คงจะคิดว่า ‘พระนครนี้เป็นเทวโลก’ จึงเป็นผู้อันมหาชนรับรู้แล้วว่า (ท่านมาแล้ว) เพื่อจะเห็นความโชติช่วงอันยิ่งใหญ่ ท่านผู้เจริญ พวกท่านอย่าพรั่นเพ้อกันมากนัก” //116-118//

ชนบางพวกครั้งได้ฟังคำของชนเหล่านั้นแล้วก็พากันหัวเราะรำโดยประการต่าง ๆ กล่าวว่า “พวกท่านไม่รู้จักท้าวสักกะ (พระอินทร์) เพราะท้าวสักกะนั้นมีวัชระเป็นอาวุธ ท่านผู้เจริญ นี่แหละคือท้าวมหาพรหม จากพรหมโลกมาในที่นี้ (ด้วยคิดว่า) ‘เผ่าพันธุ์แห่งพระพรหม (พราหมณ์) ในพระนครนี้เป็นผู้ประมาทแล้วในพระเวทเกินไปกรรมัง’” //119-120//

เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนบางพวกผู้มีชาติแห่งบัณฑิตฟังคำของชนเหล่านั้นแล้วจึงกล่าวว่า “แท้จริงแล้ว นี่ไม่ใช่พระจันทร์ (พระอาทิตย์ พระกามเทพ พระศิวะ พระวิษณุ หรือพระอินทร์) เป็นต้นเลย พวกท่านจงอย่าป่าวประกาศความโง่เขลาของตัวเองเสีย ทั้งท้าวมหาพรหมนั้นก็เป็นผู้มีสี่หน้า แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิไบนาคล้ายกับพระจันทร์วันเพ็ญ ท้าวมหาพรหมนั้นเป็นผู้ถือคัมภีร์พระเวท แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิบาตรอยู่ในมือ เป็นผู้นำอัศจรรย์ แท้จริงแล้ว บุรุษผู้นี้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยบารมีและมหาชนสรรเสริญ ท่าน

ทั้งหลายจงกราบไหว้บูชาและสรรเสริญท่านผู้มีความรุ่งเรืองใหญ่นั้นเป็นนิตย์
เทอญ” //121-123//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่แปลกใหม่จากนิทานกถาคือการที่ประชาชนต่างสงสัยว่า พระองค์เป็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ พระกามเทพ พระศิวะ พระวิษณุ พระอินทร์ และพระพรหม ต่างจากนิทานกถา (ขุ.ชา.อ.1/98) ที่บอกเพียงว่า “ประชาชนสงสัยว่าพระองค์เป็นเทวดา มนุษย์ นาค หรือครุฑ” สำนวนนี้ใน*สมันตกุฎวณณา*จึงนับว่ามีความพิสดารกว่านิทานกถาอย่างมาก แม้จะสันนิษฐานได้ว่ารับอิทธิพลมาจาก*ชินาลังการฎีกา*²³ (ดู ชินา.ฎี.245) แต่ก็นับว่าสำนวนนี้ใน*สมันตกุฎวณณา*มีรายละเอียดที่เพิ่มขึ้นมาจาก*ชินาลังการฎีกา*อย่างน่าตื่นตาตื่นใจ²⁴

1.8 การพรรณนาท่วงท่าการประทับนั่งสมาธิ

หลังจากที่พระโพธิสัตว์ทรงตั้งจิตอธิษฐานเพื่อจะบำเพ็ญเพียรให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า *สมันตกุฎวณณา*บรรยายเหตุการณ์ท่วงท่าการประทับนั่งสมาธิเป็นลำดับขั้นตอนซึ่งทำให้ผู้อ่านเห็นภาพตามได้ไม่ยาก คือ เริ่มตั้งแต่ทรงยกพระบาทข้างหนึ่งไว้เหนือพระบาทอีกข้างหนึ่ง ให้เสมอพอดี ทรงวางข้อพระบาทซ้อนกันเหมือนกลีบดอกบัวคือนั่งขัดสมาธิเพชร ทรงวางฝ่าพระหัตถ์ขวาไว้เหนือฝ่าพระหัตถ์ซ้าย ทรงทอดพระเนตรลงต่ำเหมือนปิดพระเนตรครึ่งหนึ่ง ดังนี้

พระชินเจ้าพระองค์นั้นทรงยกพระบาทข้างหนึ่งไว้เหนือพระบาทอีกข้างหนึ่ง ไม่ให้เลยกัน (ให้เสมอพอดี) ทรงวางข้อพระบาท ราวกะซ้อนดอกบัวด้วยดอกบัว (นั่งขัดสมาธิเพชร) ทรงวางฝ่าพระหัตถ์ (ขวา) อันเป็นที่ผลิตเพลินแห่งนัยน์ตาไว้เหนือฝ่าพระหัตถ์อีกข้างหนึ่ง (ซ้าย) ราวกะจัดวางใบอ่อนแห่งต้นอโศก ใบอื่นไม่ให้ยุ่งกับใบอโศกอ่อนอีกใบหนึ่ง ทรงงดงามด้วยพระวรกายที่ผุดผ่อง ปิดบังด้วยจีวรสีกรัก เสมือนภูเขาทองสูงใหญ่่งดงาม (วาววับ) เพราะท้องฟ้าในเวลาตอนเย็น ทรงประดับด้วยมณฑลแห่งพระพักตร์ที่สว่างไสวเหนือพระศอ ราวกะดวงอาทิตย์ส่องสว่างอยู่เหนือยอดอุทัยคีรี ทรงปิดพระเนตรครึ่งหนึ่ง ทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว จากด้านข้างที่หวั่นไหว (เปลือกตาที่กระพริบ) ราวกะสีหบัญชรสีเขียวแก่เหนือท้องนภาสีทอง ทรงสัมผัสลำต้นโพธิ์ซึ่งมีก้านสีเงิน ราวกะ

²³ *ชินาลังการฎีกา*เป็นวรรณกรรมบาลีที่แต่งอธิบาย*ชินาลังการ* พระพุทธรักรัชิตะแต่งขึ้นในลังกา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 อาจรู้จักกันในชื่ออื่นว่า *ชินาลังการวณณา*

²⁴ ภายหลัง วรรณกรรมพุทธประวัติในประเทศไทย เช่น *ปฐมสมโพธิกถา* สำนวนของกรมพระปรมาธิบดีชินอรสก็มีเนื้อหาที่คล้ายกับ*สมันตกุฎวณณา* แต่น่าจะได้รับอิทธิพลจาก*ชินาลังการฎีกา*มากกว่า

กำหนดอกอุบลเขียว อันเป็นที่โผลงแห่งผุ้งภมรคือนัยน์ตาของชนทั้งหลาย
//150-155//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่แปลกใหม่จากนิทานกฤตคือการพรรณนาท่วงท่าการ
ประทับนั่งสมาธิของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียดเป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งทำให้ผู้อ่านเห็นภาพตามได้อย่าง
ง่ายดาย เหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในนิทานกฤตหรือวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องใดเลย

1.9 การพรรณนาเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ขณะพญามาร 11 ครั้ง

หลังจากพระโพธิสัตว์ประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์เพื่อบำเพ็ญเพียรหวังจะตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้า พญามารและได้บัณฑิตลมหยาและท่าผนเพื่อจะขัดขวางพระพุทธเจ้า ทั้งเสนามารก็ได้
แปลงกายเป็นสัตว์ประหลาดนานาชนิด แต่ก็ไม้อาจจะทำอะไรพระโพธิสัตว์ผู้สงบนิ่งได้เลย

สมันตกุฎวณณาบรรยายเหตุการณ์นี้อย่างพิสดารและยืดยาว คือ ตั้งแต่คาถาที่ 198-
386 ดังตัวอย่างว่า

ลำดับนั้นเสนามารนั้นผู้หนักกลัว ได้ไปแล้วพร้อมกับคำสั่ง (ไปในทันทีทันใด)
นำสะพริงกล้วด้วยรูปร่างแห่งสัตว์ทั้งหลายมีม้า เสือ ช้าง และราชสีห์เป็นต้น
//302//

เสนามารนั้นยืนอยู่ทั้งสองข้างประมาณ 24 โยชน์ของพญามาร ในส่วนข้าง
หลังยืนอยู่สิ้นเขตแดนแห่งภูเขจักรวาล //303//

เสนามารนั้นเต็มรอบประมาณ 9 โยชน์ ด้วยความหนาแน่น นำมาซึ่งความ
น่ากลัว ด้วยเพศแห่งยักษ์ เปรตและปิศาจเป็นต้น //304//

เสียงนำเกรงกลัวปั่นป่วนถึงเขตแดนแห่งพรหมโลก ปานประหนึ่งเสียงน้ำ
กระเพื่อมสั่นไหวเพราะท่าผนลมหมุนรอบ (พายุหมุน) ฉะนั้น //305//

เสนามารแวดล้อมด้วยวงแหวนแห่งไฟอันเกิดจากการขบเคี้ยวฟัน ลูกโพลง
โชติช่วง ราวกะถ่านเพลิง เบิกตาโพลงด้วยความเกรี้ยวโกรธ //306//

(เสนามารบางพวก) นำกลุ่มก้อนแห่งควันไฟออกมาด้วยช่องปากจำนวน
โกฏิหนึ่ง (พันไฟ) แลบลิ้นแลลิบ ๆ แปลงเป็นพญานาคที่น่าสยดสยอง //307//

เสนามารบางพวกถอนต้นตาลเป็นต้นขึ้นมาทำเป็นลูกศร และทำพญานาค
ทั้งหลายเป็นคันธนู แล้วตั้งมาอย่างมั่นคง //308//

เสนามารบางพวกขว้างเสือ หมี สิงโตเป็นต้นไปไว้เบื้องหน้าในตอนนั้น ยึด
เอาบรรดาบรรพตที่ไฟลุกโชติช่วงแล้ววิ่งไปข้างหน้า //309//

เสนาमारบางพวก บันดาลศีรชะหลายหัวอันน่ากลัวไว้ที่ร่างกายแต่ละตน
วิ่งไปแล้วข้างหน้า //310//

เสนาमारบางพวก (แปลงกาย) คล้ายกับราชสีห์โดยส่วนหัว คล้ายกับมนุษย์
โดยส่วนร่างกาย วิ่งไปอยู่หน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า //311//

เสนาमारบางพวกมีร่างกายคล้ายกับราชสีห์ มีหน้าเป็นรากลษ วิ่งมาโดยเร็ว
//312//

เสนาमारบางพวก (แปลงกาย) เป็นทัณฑมานวกะ นำมาซึ่งความน่ากลัว
อย่างยิ่งด้วยส่วนแห่งศีรชะ มีร่างกายเป็นรากลษ วิ่งมา //313//

เสนาमारบางพวกบันดาลศีรชะใหญ่คล้ายกับศีรชะเสือเหลือง หมี ช้าง ม้า
เสือ แรด หมูป่า กระบือ นกยูง งู และสิงโต ไว้ที่ร่างกายแต่ละตนแล้ววิ่งมา
โดยเร็ว //314-315//

เสนาमारบางพวกใช้นิ้วมือทั้งหลายฉีกกระพุงแก้ม แสดงเขี้ยวอันใหญ่ พา
กันมา เฉพาะพระพักตร์ (ของพระพุทธเจ้า) //316//

เสนาमारบางพวกมีปลายเล็บแหลมคม ฉีกท้องตัวเอง คvikลำไส้ใหญ่มาพัน
ที่ลำคอ พวกกันวิ่งมา //317//

เสนาमारบางพวกกลืนงูเข้าไปและค่อยอ้วกออกมา เสนาमारบางพวกทรง
ไว้ซึ่งงูพิษตัวมีควันและเปลวไฟเป็นพิษ ในทั่วทั้งสรีระ ไม่ว่าจะเป็หัว คอ ปลาย
หู แขน และนิ้วเป็นต้น นำมาซึ่งความน่ากลัว พวกกันวิ่งมา //318-319//

เสนาमारบางพวกถือเอาก้อนเหล็กอันลุกโหลงโชติช่วงขวางไปโดยประการ
ต่าง ๆ บางพวกเม้มกัตรีเมฬีปาก มีตาน่ากลัว ขึ้นไปสู่ภูเขอันไฟลุกโหลงแล้ว
ขวางกะโหลกโหลงมา แล้วพวกกันวิ่งมา //320//

เสนาमारบางพวกแลบลิ้นของตน ตั้งค้อนไว้ที่ไหล่ มาด้วยเพศแห่งพญานาค
ตัวคึกคะนอง //321//

เสนาमारบางพวกเที่ยวตีมเลือด บางพวกเที่ยวกัดกินเนื้อ ท่องเที่ยวไปราว
กะวาปีศาจฉนั้น เบื้องหน้าพระพักตร์ของพระมุนีราช //322//

เสนาमारบางพวกเป็นยักษ์ทรงไว้ซึ่งเพศที่น่ากลัว หน้านิ้วคิ้วขมวด กระโดด
โลดเต้น ส่งเสียงโหร้อง ถืออาวุธที่ไฟลุกโหลง พวกกันวิ่งมา //323//

ห้องฟ้า เต็มไปด้วยฝนลูกศร หลาว โดมร ฉมวก ดาบ และจักร ที่พุ่งออกมา
//324//

ใครเล่าจะพรรณนาการต่อสู้นั้นให้หมดสิ้นได้ เพราะเพียงได้เห็นหรือได้ฟัง
การต่อสู้นั้นแล้ว ชาวโลกก็จะถึงความตายหรือความสับสนแห่งจิตใจได้ //325//

พญามารขึ้นขี่ช้างคิริเมชล ตัวราวกะว่าภูเขา ตัวประกอบด้วยเปลวเพลิงอัน
พวยพุ่งออกมาจากงาหลายพัน ตัวมีกระแสน้ำเชื่อมวรากคือน้ำมันข้าง ตัว

คำรามร้องอย่างน่าหวาดกลัว ใช้ปลายวงหลายร้อยถืออาวุธต่าง ๆ เช่น ไม้ค้อน เหล็ก มีตัวหุ้มเกราะเป็นต้น แล้วยกธงชัยขึ้นบนหลังช้างนั้น ผู้มีปลายเขี้ยวทึ้งงุ้มลงอย่างใหญ่ ผู้มีจุมองงุ้ม ผู้มีเม้มกัศริมฝีปาก หน้าตาน่ากลัว หน้านิ้วคิ้วฆราวาด หน้าผากเหี้ยม ผู้มีตาใหญ่ถลนออก ด้วยไฟคือความโกรธ ผู้มีเคราสีแดง ผู้มีร่างกายไม่สม่าเสมอคล้ายกับภูเขาสีดำ ผู้มีท้องใหญ่ ผู้นำสยดสยองอย่างยิ่ง เพราะประดับร่างกายด้วยงูเห่า พญานาค และงูพิษเป็นต้น เนมิตแดนหนึ่งพัน แขน ฉวยเอากริช ไม้พลอง หอก เกาทัณฑ์ ลูกธนู จักร หลาว ตะบอง ตะปู ดาบ โคน (หรือตะขอเบ็ด) ขวาน แร้ว ค้อน ตะขอสับข้าง ฉมวก ตรีศูล และวชิราวุธ หมุนควง (อาวุธเหล่านั้น) ในอากาศ เพราะการกระทบกันแห่งอาวุธเหล่านั้น จึงทำให้ร่างกายของตนเป็นปานประหนึ่งการแผ่ขยายออกแห่งจักรเพลิงฉะนั้น ด้วยเปลวไฟที่พวยพุ่งออกมาโดยรอบ นำความน่ากลัวมาให้แก่พวกพรหม เทวดาและนักสิทธิ์เป็นต้นในตอนนั้น พญามารพร้อมทั้งเสนามารนั้น เข้าไปหา พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว //326-334//

จากตัวอย่างข้างต้น เนื้อหาที่มีความแปลกใหม่จากวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นคือ การแบ่งเนื้อหาที่พระพุทธเจ้าขณะพญามารแต่ละครั้งออกเป็นตอน ๆ ตั้งแต่ครั้งที่ 1 (ปฐม วิชโย) จนถึงครั้งที่ 11 (เอกาทสโม วิชโย) ซึ่งนิทานกถาหรือพุทธประวัติเรื่องอื่นไม่ได้ระบุไว้ (2) การพรรณนาการที่เหล่าเสนามารแปลงกายเป็นสัตว์ประหลาดต่าง ๆ และถืออาวุธต่าง ๆ เช่น กริช ไม้พลอง หอก เกาทัณฑ์ ลูกธนู จักร หลาว ตะบอง ตะปู ดาบ โคน สำนวนนี้ใน *สมันตกุฎฎวัฒน์นา* จึงนับว่าพรรณนาได้อย่างน่ากลัวและดุเดือดยิ่งกว่า *นิทานกถา* แต่น่าสังเกตว่าสำนวนนี้มีความคล้ายกับตอนการชนะพญามาร (มารวิชโย) สรรคที่ 13 ใน *พุทธจริต* และตอนความพ่ายแพ้ของพญามาร (มารนิรชโย) ใน *มหาวัสสุ*²⁵ อย่างมาก (ดู พุทธ.13/18-55; ดู มหาวัส.2/307-308) อาจเป็นไปได้ว่า *สมันตกุฎฎวัฒน์นา* ได้รับอิทธิพลมาและขยายเพิ่มให้มีรายละเอียดมากยิ่งขึ้น

1.10 การสรรเสริญความยิ่งใหญ่ในการชนะมารของพระพุทธเจ้า

หลังจากที่พญามารและเสนามารไม่สามารถทำอันตรายต่อพระพุทธเจ้าได้ *สมันตกุฎฎวัฒน์นา* ก็ได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าแม้พระองค์ไม่ได้ประทุษร้ายต่อพญามารแต่ก็สามารถชนะได้โดยง่าย ดังความว่า

²⁵ *มหาวัสสุ* เป็นพระวินัยปิฎกของนิกายโลโคตรวาทซึ่งเป็นนิกายย่อยของสำนักมหาสังฆิกะที่รุ่งเรืองอยู่ในมัธยมประเทศของอินเดีย สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 8 และอาจมีการแก้ไขเพิ่มเติมต่อมาอีกหลายครั้งจนถึงพุทธศตวรรษที่ 9 หรือหลังจากนั้น (สำเนียง เลื่อมใส, 2553: (5)-(6))

พระชินเจ้าครั้นทรงส่งเสนาผู้ไม่มีร่างกาย ผู้กล้าหาญชาญชัยไปอย่างนั้นแล้ว ก็ทรงประทับนั่งด้วยพระเดชานุภาพของพระองค์ กองทัพ (ของพญามาร) นั้นก็ไร้ความอดสาหะแล้ว //354//

ไอโฮ ท่านผู้เจริญ บัดนี้ พวกท่านจงฟังความน่าอัศจรรย์แห่งพระมุนีของเรา พระองค์ประทับอยู่ผู้เดียวเท่านั้นก็เอาชนะมารพร้อมเสนามารได้ //355//

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่ประทุษร้ายเลย แต่ก็เอาชนะท้าวประชาบดี (พญามาร) ผู้ประทุษร้าย ผู้เกรี้ยวกราด ผู้ถูกไฟคือความโกรธเผาผลาญแล้ว อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //356//

เสนาของท้าวสวัตตี (พญามาร) ทั้งขว้างอาวุธอันลุกโหลงโชนดิชวง ทั้งตีแทง (ด้วยอาวุธเหล่านั้น) แต่พระพุทธองค์ผู้ไร้อาวุธก็เอาชนะเสนาของพญามารนั้นได้ อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //357//

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่ทรงเคลื่อนไหวเลย แต่ก็เอาชนะพญามารผู้มี ความโอ้อวด มีความอหังการ มีความโง่เขลา ในตอนนั้น อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //358//

พระชินเจ้าผู้ประทับนั่งอยู่เท่านั้น แต่ก็เอาชนะพญามารผู้วิ่งมาจากข้างโน้น และข้างนี้ด้วยพลข้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //359//

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไร้เสียง (ไม่ได้ตรัสอะไร) แต่ก็เอาชนะพญามาร ผู้กล่าวคำพูดเสียงดังระคายหู โดยประการต่าง ๆ ได้ อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //360//

พญามารได้เข้ามายืนประชิด แต่ก็ไม่สามารถจะกระโดดข้ามปราการแห่งไฟ คือพระบรมเดชานุภาพของพระพุทธเจ้า อันลุกโหลง พวยพุ่งขึ้นอย่างมั่นคงได้เลย //361//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่มีความแปลกใหม่จากวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นคือ การสรรเสริญพระพุทธเจ้าหลังจากเอาชนะพญามาร โดยพระเวทเทเถระพรรณนาว่าพระพุทธเจ้าแม่จะปราศจากกองกำลังทหาร ประทับอยู่เพียงพระองค์เดียว ไม่มีพระหฤทัยประทุษร้ายต่อพญามาร ปราศจากอาวุธ ประทับนั่งไม่เคลื่อนไหว และไม่เปล่งพระคำรัส แต่พญามารก็ทำร้ายพระพุทธเจ้าไม่ได้

1.11 การปรากฏตัวของนางราตรี เทวีในฤคเวทสัมหิตา

หลังจากที่พระโพธิสัตว์ขณะพญามารแล้วก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ในรุ่งเช้า *สมันตกุฎวณณาระบุว่า* มีหญิงสาวในเวลากลางคืนได้ปรากฏกายขึ้นมา ดังความว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงได้รับชัยชนะแล้วประทับนั่งบนวชิราสนะ เทวดา
ทั้งหลายเป็นต้นได้กลับมาแวดล้อม เหมือนในครั้งก่อนฉะนั้น //387//

เทวดาทั้งหมดเหล่านั้น นำของบูชาต่าง ๆ จากที่นั่นกลับมาแล้ว ยินดีแล้ว
ได้กระทำงานมงคลเนื่องในชัยชนะอันยิ่งใหญ่แด่พระมุนี //388//

ลำดับนั้น หญิงสาวในเวลากลางคืน (นางราตรี) ผู้มีตมหูคือพระจันทร์และ
พระอาทิตย์ห้อยอยู่เหนือท้องฟ้าด้านตะวันออกและด้านตะวันตก มาถึงแล้วเพื่อ
จะนอบน้อมจอมแห่งพระมุนี (มุนิสสร) //389//

นางมีชื่อพวงมาลัยคือกลุ่มดวงดาวที่ตัดไว้บนผมที่ถักเป็นเปียคือท้องฟ้าสี
ดำ พัดอยู่ซึ่งจามรคือดอกมะม่วงที่ผลิสะพรั่ง ด้วยแขนคือทิศ //390//

ในขณะนั้น ผุ่ภมรก็มีวมาเกล้าช่อดอกมะลิ ส่งเสียงดังหึ่ง ๆ อันไพเราะ
ราวกะเป่าสังข์ขณะนั้น //391//

ลมอ่อน ๆ เกล้าแสงจันทร์พัดโชยมาด้วยกลิ่นเกสรดอกไม้ที่หอมหวาน ทำให้
ฤดูกาลถือเอาความเย็นสบาย ภายใต้วงพระจันทร์คือพระชินเจ้า //392//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่มีความแปลกใหม่จากวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่นคือ เหตุการณ์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ได้มีหญิงสาวในเวลากลางคืน (นิสากนฺตา) ปรากฏตัวออกมา พร้อมกับทำให้บรรยากาศเย็นสบาย ลมโชยกลิ่นเกสรดอกไม้หอมหวาน ผุ่ภมรส่งเสียงไพเราะ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หญิงสาวในเวลากลางคืนนี้คือนางราตรี เทวีในฤคเวทสัมหิตา²⁶ จึงนับว่ามีความแปลกใหม่อย่างมาก

1.12 พระฉัพพรรณรังสีปรากฏในสัปดาห์ที่ 3 แห่งการเสวยวิมุตติสุข

หลังจากที่เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้ประทับเสวยวิมุตติสุขต่ออีก 7 สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ 3 (รัตนจกกรมเจติย) พระองค์ทรงจกกรม ณ ที่ที่เหล่าเทวดาเนรมิตขึ้นมา *สมันตกุฎวณณาระบุว่า* พระองค์ทรงรุ่งโรจน์งดงามด้วยพระฉัพพรรณรังสี ดังความว่า

²⁶ โปรดดูเพิ่มเติมในบทที่ 4 เรื่องเทพอินดู

ผู้อันพระราชานาคราช และเทวราชบุชาแล้ว รุ่งโรจน์อยู่ด้วย
ฉัพพรรณรังสี ทรงจกรมแล้ว ณ ที่นั้น ตลอด 7 วัน ปานประหนึ่งพระจันทร์
เคลื่อนกล่นแล้วด้วยหมู่ดาวเหนือท้องฟ้าสีครามฉนั้น //414//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่แปลกใหม่จากวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นคือการที่ระบุว่า
พระฉัพพรรณรังสีปรากฏในสัปดาห์ที่ 3 ณ รัตนจกรมเจดีย์ เพราะโดยปกติเรื่องอื่น ๆ จะระบุว่า
ปรากฏในสัปดาห์ที่ 4 ณ รัตนขรเจดีย์ ในตอนที่พระพุทธเจ้าประทับบนบัลลังก์แล้วทรงพิจารณาพระ
อภิธรรมพร้อมทั้งสมันตปฏิฐาน เนื้อหาส่วนนี้จึงนับว่าแปลกกว่าวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่น ๆ

1.13 การพรรณนาเหตุการณ์ที่เหล่าธิดาพญามารมาขัดขวางพระพุทธเจ้า

ในสัปดาห์ที่ 5 แห่งการประทับเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธเจ้า ธิดาพญามาร
ทั้ง 3 คือ นางคันทา นางราคา และนางอรดีได้เข้ามาพูดและแสดงกิริยายั่วยวนพระพุทธเจ้าให้
หลงใหลและล้มเลิกความเพียรในการที่จะประกาศธรรม *สมันตภูมวิถนณา* บรรยายเหตุการณ์นี้อย่าง
พิสดารคือพระเวทเทพระใช้ลีลาการประพันธ์ที่ลุ่มลึกชวนหลงใหลในกามารมณ์ ซึ่งถ้าเป็นคนธรรมดา
คงติดกับธิดาพญามารอย่างแน่นอน แต่พระพุทธเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น ซึ่งผู้ประพันธ์เน้นย้ำให้เห็นว่า
พระพุทธเจ้าทรงปราศจากความกำหนัดอย่างสิ้นเชิง ดังนี้

(ลูกสาวพญามารกล่าวว่า) “ความจริง ธรรมดาว่ามนุษย์ทุกคนล้วนแต่มี
จิตใจ แม้ถ้าพวกดิฉันจะเข้าไปใกล้ชิดคนผู้ไม่มีจิตใจ พวกดิฉันก็ยังทำให้คนนั้น
ตกอยู่ในอำนาจของพวกดิฉันได้เลย จึงไม่มีอะไรน่าแปลกใจในเรื่องนี้ ขอพ่อจงดู
กำลังของพวกดิฉันโดยทันทีเถิด พวกดิฉันจะผูกนัยน์ตาด้วยรูปอันกระซางใจ จะ
ผูกจมูกด้วยเครื่องหอม จะผูกหูด้วยเสียง จะผูกร่างกายด้วยสัมผัส จะผูกลิ้นด้วย
รส จะผูกใจด้วยบ่วงอันเกิดจากกาม จะผูกคอของพระมุนีนั้นด้วยบ่วงคือแขนอัน
เรียวงาม จะผูกแขนทั้งสองข้างด้วยพวงดอกไม้ที่ตัดไว้ แล้วจะนำพระมุนีนั้นมา
ในบัดนี้แล พ่อเอ๋ย ขอพ่อจงคอยดูกำลังของพวกดิฉันในบัดนี้เถิด” //429-
431//

ลูกสาวพญามารครั้นบอกแก่บิดาอย่างนี้แล้ว น้อมลงไปสู่เท้า (ของพญา
มาร) เป็นผู้มีจิตใจเด็ดเดี่ยว มีจิตใจร่าเริง พลันเข้าไปในสถานที่ที่พระผู้เป็นอธิ
ของพญามาร (พระพุทธเจ้า) ประทับนั่งรุ่งโรจน์อยู่ //432//

ลูกสาวพญามารเหล่านั้น มีหน้าอก (ที่ประดับ) ด้วยเส้นผมตัดด้วยพวง
มาลากลิ้นหอมหวาน มีสร้อยคอสีสวยงามคล้ายกับหญ้าฝรั่น มีริมฝีปากคล้ายผล
ตาลิ่งสุก มีถ้อยคำไพเราะ ทำจิตใจของชนทั้งหลายให้คลั่งใคล้ได้ //433//

ลูกสาวพญามารเหล่านั้น ผู้ฉวยเอาสติปัญญา (ของบุรุษ) ได้ด้วยการเหลียวดูเท่านั้น เปล่งวาจาที่เร้าใจ ผสมกับความไร้เดียงสา จมลงในความหวานฉ่ำ เิบอาบไปด้วยความรัก ทะลุทะลวงไปด้วยรส (ความรู้สึก) ว่า “ท่านเป็นผู้งดงามราวกะตุใบไม้ผลิ เป็นคนหนุ่มแน่น มีผิวพรรณสีทอง น่าเร้าใจ ท่านนั่งอยู่คนเดียวใต้ต้นไทร (อชปาลนิโครธ) ข้าแต่ นายท่าน ภรรยาของท่านไปไหนเสียละ มหาสมุทรแม้ปราศจากระลอกคลื่นแล้วจะงดงามได้เช่นไร ราตรีที่สดหากว่าไร้วางจันทราจะเปล่งประกายอย่างไรเล่า สระบัวที่บ้านสะพรั่งแน่นว่าไร้มงกุฎ และมวลงมรแล้วจะเบิกบานได้หรือหรือ แม้สามีหากว่าไร้อภรรยาเสียแล้วก็ย่อมไม่รุ่งเรืองเช่นเดียวกัน อนึ่ง นี่เป็นกะตุใบไม้ผลิ ป่าไม้ผลิดอกออกใบสะพรั่ง มีแสงนวลแห่งดวงจันทร์ มีเพลงขับกล่อมจากหมู่ภุมรินหึ่ง ๆ ลมอ่อน ๆ กลิ่นหอมพัดโชยมา แม้ท่านก็เปล่งปลั่งอยู่ด้วยความเป็นคนหนุ่มแน่น ส่วนพวกดิฉันมาพร้อมกัน ณ ที่นี้ เป็นผู้อนุกุลแก่ใจ มีรูปงามยิ่ง ไฟคือกามนั้นจะกระทำอะไร (แก่พวกเรา) หนอแลในวันนี้ บ่อเกิดแห่งกามประจวบเหมาะแก่พวกเราแล้วในบัดนี้ ท่านจงอย่าใช้จิวรปกปิดร่างกายอันมีทรวดทรงดี มีความงดงามแห่งความหนุ่มแน่นเป็นสาระเช่นนี้เลย ข้าแต่ นายท่าน เพราะเหตุนี้ฉันนั้นแล ขอท่านจงยังความเร้าร้อนในแก้วตาและดวงใจของพวกดิฉันซึ่งกลายเป็นทาสรับใช้ของท่านแล้วให้เพลิงเพลิงเถิด ข้าแต่ นายท่าน ท่านเย็บปักไพลินคือดวงตา (ของพวกดิฉัน) ไม้ที่ตายคือรัศมีแห่งเล็บบนมือและเท้าสีแดงระเรื่อ (ของท่าน) พวกดิฉันปรารถนาท่านแล้ว เพราะเหตุไรหมู่ภุมรินคือดวงตาของท่านจึงไม่บินมาเหนือดอกบัวคือใบหน้า (ของพวกดิฉัน) เล่า ข้าแต่ ท่านผู้เป็นปราชญ์ ท่านมิได้ถูกเนรมิตขึ้นมาด้วยปูน หิน อิฐ โลหะ หรือท่อนไม้ ข้าแต่ นายท่าน แม้ท่านก็เป็นผู้หล่อเหลา เป็นผู้ผุดผ่อง เหตุใดท่านจึงขับไล่กามราคะจากใจ (ของท่าน) เล่าหญิงสาวผู้นี้เป็นผู้ชำนาญในกามกริษา ท่านจงละความสงสัยในใจที่ว่า “(หญิงนั้น) เป็นผู้อ่อนหัด” เสียเถิด ซ่อดอกไม้มที่บ้านสะพรั่งจะเหี่ยวเฉาในเมื่อฝั่งผู้ราชา มัวเมาเคล้าจวบหรือ และหญิงนี้เป็นผู้ยังใจให้อินดี มีรูปโฉมที่น่ารื่นรมย์ใจ มีขาอ่อนอวบอืดและแก้มเิบอิม มีหน้าอกกลม ท่านจงเสพสมกะหญิงผู้มีความรักนั้นเถิด ราวกะหงส์ (ท่าน) กำหนดยิ่งแล้วต่อใยบัวที่แย้มบานฉนั้น แท้จริงเหล่าสัตว์โลกผู้ตักยาก ได้รับแก้วจินตามณี ภัทรชฎะและต้นกัลปพฤกษ์แล้วย่อมไม่ถึงความยากจน ท่านปรากฏแก่พวกดิฉันเช่นนั้นนั่นแหละ พวกดิฉันเป็นคนรับใช้ซึ่งเท่าของท่านแล้ว” //434-444//

แท้จริง ดังพรรณนามาฉนี้ ลูกสาวเหล่านั้นมีเสียงไพเราะชวนกำหนดเนรมิตเทศ 1,000 แบบบ้าง 800 แบบบ้าง โดยชอบ ประเล้าประโลมจอมมุนีนั้นโดยประการต่าง ๆ //445//

จากข้อความข้างต้น เนื้อหาที่แปลกใหม่จากวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นคือการที่เหล่า
 ธิดาพญามารใช้วาจาเหย้ายวนพระพุทเจ้าอย่างยืดยาวถึงจำนวน 10 คาถา (คาถาที่ 434-444) ซึ่งม
 ความวิจิตรพิสดารกว่านิทานกถาหรือวรรณกรรมพุทธประวัติภาษาบาลีเรื่อง ๆ ที่ประพันธ์อย่างย่อ
 แม้จะสันนิษฐานได้ว่า*สมันตกุฎฎวัฒนาร*รับอิทธิพลมาจาก*ลลิตวิสตร*²⁷ ตอนมารธรมปิรวรต (ดู
 ลลิต.356, ลลิต.(ไทย.).361) แต่เนื้อหาส่วนนี้ใน*สมันตกุฎฎวัฒนาร*ก็มีความละเอียดลออยิ่งกว่า*ลลิต-*
*วิสตร*ด้วยซ้ำ ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงนับว่าเป็นสำนวนที่แปลกใหม่จากวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่น ๆ

ฉะนั้น เมื่อพิจารณามาตังนี้ จะเห็นได้ว่าเนื้อหาพุทธประวัติที่ปรากฏใน*สมันตกุฎฎวัฒนาร*
 นี้มีสำนวนที่แปลกใหม่ น่าสนใจ สำนวนการพรรณนาตัวละครที่คล้ายกับวรรณกรรมสันสกฤตนั้นอาจ
 เกิดจากการที่ผู้ประพันธ์ประสงค์จะแสดงอัจฉริยภาพทางกวี ส่วนสำนวนการสรรเสริญพระพุทเจ้า
 นั้นอาจเป็นเพราะผู้ประพันธ์มุ่งเน้นพรรณนาความอัศจรรย์และความเป็นวีรบุรุษของพระพุทเจ้า ทำ
 ให้ผู้อ่านและผู้ฟังเรื่องนี้มีความตื่นเต้นโดยตลอด ไม่เกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายหรือความซ้ำซากจำเจ

2. ลักษณะเด่นด้านตำนาน

วรรณกรรมบาลีประเภทหนึ่งในลังกามักตั้งชื่อเรื่องลงท้ายด้วยคำว่า “วิส”²⁸ ซึ่งใช้ใ
 ความหมายว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือพงศาวดาร ปรากฏหลักฐานที่เก่าที่สุดคือ *ทีป-*
วงค์ รวบทศตวรรษที่ 9 และเป็นรากฐานในการแต่ง*มหาวงค์* ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 นอกจากนี้
 ยังมี*มหาโพธิวงค์* (ประวัติของต้นพระศรีมหาโพธิ์) *มหาอุบวงค์* (ประวัติศาสตร์ของพระมหาสถูป)
ท้าววงค์ (ประวัติศาสตร์ของพระเจ้าอโศก) และเรื่องอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกั
 ประวัติศาสตร์ของพระบรมธาตุหรือสถานที่สำหรับสักการบูชา (Banerji, 1964: 87;
 Godakumbura, 1956: ix; Malalasekera, 1958: 131) สัมพันธ์กับแนวคิดของสุภาพรรณ ณ บาง
 ช้าง (2526: 395-401) ซึ่งได้จำแนกวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. พงศาวดาร ซึ่งมีเรื่องปาฏิหาริย์แทรกเข้ามาบ้าง เช่น *ทีปวงค์ จุฬวงค์*
2. ตำนาน เช่น *มหาโพธิวงค์* (ตำนานเกี่ยวกับเรื่องต้นโพธิ์ที่เมืองอนุราธปุระ) *ท้าววงค์*
 (ตำนานเรื่องพระทันตธาตุ)

²⁷ *ลลิตวิสตร*เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติภาษาสันสกฤตของนิกายสรวาสตีวาท อาจรู้จักในชื่ออื่นว่า
ไวปุลยสูตร หรือ*มหานิทาน* *ลลิตวิสตร*มาจากคำว่า “ลลิต” แปลว่า การเล่นสนุกสำราญ “วิสตร” แปลว่า
 กว้างขวาง พิศดาร เมื่อรวมกันแล้ว “*ลลิตวิสตร*” หมายถึงชีวประวัติและงานของพระพุทเจ้าอย่างกว้างขวาง
 พิศดาร (แสง มนวิฑูร, 2558ก: (33))

²⁸ รูปคำภาษาบาลีใช้ว่า “วิส” สันสกฤตใช้ว่า “วิศ” แต่เนื่องจากคำนี้ถูกยืมมาใช้ในประเทศไทยในคำ
 ว่า “วงค์” ฉะนั้น ตามความนิยม ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจึงใช้คำว่า “วงค์” ทั้งหมด

3. เรื่องในอนาคต ซึ่งไกลตัวออกไปมาก แต่เล่าลำดับบุคคลที่คาดว่าจะมาเกิดอยู่ในอนาคตที่ว่่านั้น เรื่องลำดับเหตุการณ์และบุคคลในอนาคตของวรรณคดีประเภทนี้ มีเรื่องเดียวคือ *อนาคตวงศ์*

ส่วนชานปวีชห์ ทัดแก้ว (2560: 91) กล่าวรวมทั้งในแง่ของวรรณกรรมบาลีและสันสกฤตว่า วรรณกรรมประเภทนี้จะบันทึกความเป็นไปของเหตุการณ์ในราชวงศ์ ราชสำนัก แวนแคว้น แม้บางครั้งจะเป็นการตกแต่งเกินจริงไปบ้าง แต่ก็ยังมีเค้าเหตุการณ์จริงในประวัติศาสตร์ มีส่วนที่เป็นการสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์แทรกอยู่ เช่น *ทริวงค์ ที่ปวงค์ มหาวงค์* หรือที่แต่งในไทย เช่น *จามเทวีวงค์ ลังคีตยวงค์* เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม บาลี พุทธรักษา (2544: 220) แสดงทรรศนะว่าวรรณกรรมบาลีแม้ไม่มีคำว่า “วงศ์” อยู่ในชื่อเรื่อง แต่ถ้ามีเนื้อหาที่เป็นพงศาวดาร ตำนาน หรือเรื่องเล่า ก็สามารถจัดเข้าในวรรณกรรมประเภทวงศ์ได้ โดยยกตัวอย่างวรรณกรรมบาลีของล้านนา ได้แก่ *ทันตธาตุนิทาน ลิหิงค-นิทาน ชินกาลมาลินี สัทธัมมสังคหะ พุทธโฆสนิทาน พุทธโฆสุปัติติ* ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดนี้

ฉะนั้น เมื่อได้แนวคิดเช่นนี้แล้ว และจากการพิจารณาเนื้อหาของวรรณกรรมประเภทนี้²⁹ จะได้ลักษณะเด่นที่สำคัญโดยภาพรวม 3 ประการ ดังนี้³⁰

1. เล่าเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล
2. เล่าเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกา 3 ครั้ง หรือเหตุการณ์ที่พระมหินทเถระนำพุทธศาสนาจากอินเดียมาเผยแผ่ในลังกา
3. พรรณนาถึงประวัติสถานที่สำคัญตามจุดประสงค์ของเรื่องนั้น ๆ

สมันตกุฎฎณนา ประกอบไปด้วยลักษณะเด่นเหล่านี้ ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

²⁹ เนื้อเรื่องโดยสังเขปของวรรณกรรมเหล่านี้ ดูเพิ่มเติมในบาลี พุทธรักษา (2544: 219 - 226), สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (2526: 395-423), Hinüber (1996: 87-99), Law (2000: 509-984) และ Norman (1983: 114-118, 138-145)

³⁰ ผู้วิจัยพิจารณาจากวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ในลังกาเท่านั้น มิได้ครอบคลุมถึงพม่าและไทย ทั้งนี้วรรณกรรมบาลีของลังกาบางเรื่อง เช่น *หัตถถวนคัลลวิทวารวงค์* แม้จะไม่ได้เป็นไปตามลักษณะเด่นครบทั้ง 3 ข้อ แต่ที่ผู้วิจัยแบ่งเช่นนั้น เพราะหมายเอาโดยภาพรวม ทั้งนี้ ผู้ที่สนใจวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ในประเทศไทยสามารถศึกษาในได้วิทยานิพนธ์ของพระมหาประเสริฐ รุณรา (2547: 4-5, 119) และงานวิจัยของบาลี พุทธรักษา (2544)

2.1 เล่าเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล

สมันตภูฏาภิธาน คาคาที่ 7 ถึง 507 เล่าตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิตมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จนออกบวชและตรัสรู้ กล่าวคือ ตั้งแต่ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต (คาคาที่ 7-10) แล้วบรรยายสภาพแวดล้อมของเมืองกบิลพัสดุ์ (คาคาที่ 11-19) เรื่องราวของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมหายา (คาคาที่ 20-26) การประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ (คาคาที่ 27-37) ชีวิตขณะทรงพระเยาว์และการอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา (คาคาที่ 38-53) จากนั้นบรรยายเรื่องราวขณะเจ้าชายสิทธัตถะทรงเบื่อหน่ายชีวิตในพระราชวัง การประสูติของราหุลกุมาร และการเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ (คาคาที่ 54-93) พระโพธิสัตว์ทรงรับจีวรจากท้าวมหาพรหม และเสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์ (คาคาที่ 94-105) พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ปฏิเสธข้อเสนอของพระเจ้าพิมพิสาร และเสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลา (คาคาที่ 106-132) พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา พบนางสุชาดา เสด็จไปสู่แม่น้ำนีลวานิ จากนั้นเสด็จไปสู่สาละวัน พบโสตถิยพราหมณ์ และประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ (คาคาที่ 133-146) พระโพธิสัตว์ทรงตั้งปณิญา และชนะมารที่มาผจญถึง 11 ครั้ง และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (คาคาที่ 147-402) พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุข 7 สัปดาห์ภายหลังการตรัสรู้ และได้ชนะธิดาของพญามารที่มารบกวนในสัปดาห์ที่ 5 (คาคาที่ 403-469) มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 เล่าเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วจุติมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ดังความว่า

พระผู้เป็นที่พึง เป็นยอดของชาวโลก บำเพ็ญบารมี 10 ประการแล้ว ได้เกิดแล้วในสวรรค์ชั้นดุสิต ปรากฏนามว่า สันดุสิตเทวราช //7//

พระผู้อันเทวดาทิ้งหลายเป็นต้นอาราธนาแล้วว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ บัดนี้เป็นเวลาอันสมควรของพระองค์แล้ว ขอเชิญพระองค์ผู้ข้ามพ้นแล้ว จงช่วยให้สัตว์โลกเป็นอันมากเหล่านั้นข้ามพ้นโลก (วิภูสงสาร) นี้ด้วยเถิด (เพราะว่า) สัตว์โลกเป็นอันมากเป็นผู้มีธุลีคือกิเลสในจักขุ //8//

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระวิริยะมาก บารมี 10 ประการ อันพระองค์ทรงบำเพ็ญมาแล้ว ย่อมมีเพื่อประโยชน์ในการพาสัตว์โลกให้ข้ามพ้นไปจากสังสารวัฏนี้ (เพราะว่า) สัตว์โลกย่อมอาศัยพระองค์ ดุจดั่งบุตรยึดเหนี่ยวแขนของบิดาไว้ ฉะนั้น” //9//

พระมหาสัตว์ (พระโพธิสัตว์) ผู้มีพระปัญญามาก ผู้มีนัยน์ตาทามลทินมิได้ ครั้นได้สดับถ้อยคำนั้นของเทวดาเหล่านั้นแล้วก็พิจารณาตุมหาวิโลกนะ 5 ประการ //10//

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์ระบุว่าพระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตแล้ว ทวยเทพทูลอาราธนาขอให้พระองค์ลงมาประสูติบนโลกมนุษย์เพื่อช่วยเหลือสัตว์ให้ข้ามพ้นจากสังสารวัฏ พระองค์จึงทรงตรวดุมหาวิโลกนะ 5 ประการ ได้แก่ เวลา ทวีป ประเทศ วงศ์ตระกูล และพระชนมายุของพระมารดา

เนื้อหาส่วนนี้อยู่ในส่วนที่เรียกว่า อวิทุเรนิทาน (นิทานไม่ไกล) ของนิทานกถา ถือว่าเป็นเนื้อหาที่มีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องเล่าตามธรรมเนียมการเขียนวรรณกรรมประเภทวงศ์ (สุภาพรรณ ฦ บางข้าง, 2526: 415)

ตัวอย่างที่ 2 เล่าเหตุการณ์การแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์ ดังนี้

จากนั้นพระองค์เสด็จเข้าไปในหนทางสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันทอดพระเนตรเห็นหัวหน้านักบวช (โกณฑัญญะ) แล้วได้เสด็จเข้าไปหานักบวชทั้งหลาย (ที่เหลือ) นักบวชเหล่านั้นเป็นผู้ยึดมั่นในข้อปฏิบัติ จึงได้ประพตวิตร (แก่พระองค์) พระองค์ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไปในนักบวชเหล่านั้นแล้ว (ทรงแสดงธรรมจักรแก่นักบวชเหล่านั้น) //493//

นักบวชทั้งหลายมีอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธาน ได้บรรลุอมตธรรมแล้ว ผู้เกิดในดอกบัว (พระพรหม) 18 โภกวิ หมู่แห่งเทวดา 80 โภกวิ ก็ได้รู้แจ้งธรรมจักรโดยลำดับ ในตอนนั้น //494//

จากเนื้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์ระบุว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้วแสดงพระธรรมเทศนาคือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์จนปัญจวัคคีย์บรรลุอมตธรรม แม้แต่พรหม 18 โภกวิ และเทวดา 80 โภกวิภายในบริเวณนั้นก็ได้รับแจ้งธัมมจักกัปปวัตตนสูตรด้วย

เนื้อหาในตอนที่ 2.1 นี้เป็นขนบของวรรณกรรมประเภทวงศ์ที่จะเริ่มเล่ามาตั้งแต่ตอนที่พระพุทธเจ้าเป็นท้าวสันดุสิตเทวราชบนเทวโลกชั้นดุสิตเรื่อยมาจนถึงพระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระธรรมเทศนาและส่งพระสาวกไปประกาศพระธรรมเทศนาของพระองค์ วรรณกรรมประเภทวงศ์จะดำเนินเรื่องส่วนนี้ตามนิทานกถา แม้สมันตกุฎวณณาก็ได้รับอิทธิพลจากนิทานกถาเช่นเดียวกัน

2.2 เล่าเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกา 3 ครั้ง

สมันตกุฎวณณา คาถาที่ 508 ถึง 717 เล่าการเสด็จมาลังกาทั้ง 3 ครั้งของพระพุทธเจ้า ตามขนบที่เล่าในทีปวงศ์และมหาวงศ์ กล่าวคือ บรรยายการเสด็จมาลังกาครั้งที่ 1 ของ

พระพุทธเจ้า (คาถาที่ 470-552) การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 2 (คาถาที่ 553-594) การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 และเสด็จไปยังแม่น้ำกัลยาณี (คาถาที่ 595-717) มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 เล่าเหตุการณ์การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 1 ในเดือนมุสสะ (เดือน 2) ซึ่งเป็นเดือนที่ 9 นับแต่การตรัสรู้ เพื่อจะปราบยักษ์แล้วตระเตรียมเกาะลังกาให้เป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในอนาคต ดังนี้

ในตอนนั้น พระผู้มีพระภาคมุนีเจ้า เสด็จไปสู่อุตตรกุรุทวีป เทียวบิณฑบาต เสด็จมาถึงภูเขามาลียอันน่ารื่นรมย์ เสวยภัตตาหารที่ริมสระอโนดาตอันอภิรมย์ สมบูรณ์ด้วยน้ำอันมีรสหวาน ทรงดำริว่า “เราจักอยู่ชั่วคราวเล็กน้อยเท่านั้น ด้วยว่าในอนาคตกาล ศาสนาของเราจะดำรงอยู่ที่ภาคพื้นเกาะลังกา แต่ทว่าบัดนี้ ณ สถานที่นั้น ที่นั้นถูกเบียดเบียนไปด้วยหมู่มุขี แต่เมื่อเหล่าสาวกของเราพากันไปบนเกาะนั้น ความกลัวอันเกิดต่อมนุษย์ทั้งปวงก็จักพินาศไปได้” พระสงฆ์ผู้ประเสริฐ (ยติวร) ครั้นดำริเช่นนั้นแล้ว เพราะทรงมีความกรุณาในหมู่มสัตว์ จึงทรงผ้าบังสุกุลอันประเสริฐซึ่งคล้ายกับผลต้นไทรอันสุก มีสีแดง จึงเป็นผู้ราวกะดวงอาทิตย์ห่อหุ้มด้วยก้อนเมฆในตอนเย็น ทรงมีพระหัตถ์ถือบาตรอันงดงามซึ่งทำจากศิลา ทรงทำให้หมู่แห่งพระฉัพพรรณรังสีบริบูรณ์ทั่วทุกทิศ ได้เสด็จไปทางอากาศ เพื่อจะทรงพิชิตเกาะลังกา **ในวันเพ็ญเดือนมุสสะ (เดือน 2) อันเป็นเดือนที่ 9 นับแต่การตรัสรู้ //508-511//**

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปสู่อุตตรกุรุทวีป เทียวบิณฑบาตแล้วเสด็จไปสู่ภูเขามาลีย เสวยภัตตาหารที่ริมสระอโนดาตแล้วทรงดำริว่าจักพักอยู่ชั่วคราวสักเล็กน้อย เพราะว่าในอนาคตพระพุทธศาสนาจักประดิษฐานอยู่ในเกาะลังกา แต่เกาะลังกาตอนนี้เต็มไปด้วยยักษ์ พระองค์จึงทรงตระเตรียมพระองค์แล้วเสด็จไปสู่เกาะลังกา ในวันเพ็ญเดือนมุสสะ (เดือน 2) อันเป็นเดือนที่ 9 นับแต่การตรัสรู้ เพื่อที่จะไปจะปราบยักษ์เหล่านั้น

ตัวอย่างที่ 2 เล่าเหตุการณ์การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 2 ในวันแรม 15 ค่ำ เดือนมธุมาส (เดือน 5) อันเป็นปีที่ 5 หลังจากการตรัสรู้ เพื่อจะระงับสงครามของพญานาค ดังนี้

ลำดับนั้น ในวันเดียวกันนั้น พระมุนีทรงแผ่ชายแห่งพระญาณไปในที่สุดแห่งเวลากลางคืน ทรงตรวจดูสัตว์โลก ได้ทอดพระเนตรเห็นอนาคตของเหล่าพญานาคผู้ยังตกอยู่ในอำนาจแห่งสงคราม และความเจริญของเกาะลังกา หลังจากนั้น //562//

ลำดับนั้น ในวันอุโบสถ ภาพปักข์ (ข้างแรม) เดือนมกราคม (เดือน 5) พระมุนี ทรงจัดแจงกิจทั้งหมดเสร็จสรรพ ทรงถือเอาสังฆาฏิเป็นต้น ผู้ทรงมีจักขุ 5 ประการ เมื่อทอดพระเนตรดูผู้ติดตามรอบ ๆ ได้เห็นเทพชื่อว่าสมมติสมณะผู้ใจดี //563//

ในวันนั้น สุมณฑเทพ สถิตอยู่ที่ต้นราชายตนะ (ซีริกา) อันสมบุรณ์ด้วยกิ่งไม้ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ซุ้มประตู ในพระวิหารเซตวันอันนารีนรมย์อย่างยิ่ง นอบน้อมบูชาพระสุคตเจ้า ทุก ๆ วัน //564//

พระมุนีผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ครั้นทอดพระเนตรเห็นสุมณฑเทพนั้น จึงตรัสเรียกให้เข้ามาหา ครั้นเมื่อสุมณฑเทพนั้นมาแล้ว จึงได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า “ดูกรผู้เจริญ เธอจงมาเกาะลังกากับเราเถิด เธอจงรอคอยเถิด (เพราะว่า) ที่อยู่อาศัยของเธอจะมีในประเทศที่เธอเคยอยู่อาศัยมาก่อนแต่ภพนี้ และความเจริญก็จะมีแก่เหล่าพญานาค” //565//

ครั้งนั้น สุมณฑเทพนั้นน้อมรับพระดำรัสของพระมุนีด้วยเศียรเกล้าแล้ว ร่าเริงบันเทิงใจ ถอนต้นไม้นั้นขึ้นจากโคนแล้วถือไว้เหนือพระสุคตเจ้า ทำให้ดอกไม้บานสะพรั่ง ทำเป็นฉัตรกันประดุจนกยูงรำแพนหาง แล้วไปในท้องฟ้า //566//

เพราะการไปด้วยกันกับพระรัศมีจากพระวรกายของพระทศพล จอมแห่งต้นไม้นั้นจึงถูกมหาชนพากันสรรเสริญ ปานประหนึ่งแก้วมณีที่แพรวพราวไปด้วยแสงสว่างนานาประการ ฉะนั้น แม้นต้นไม้และก้อนหินเป็นต้นทั้งหมดก็ประดุจดั่งแสงแวววาว แม้จะปราศจากแสงของตนเอง แต่ก็มีแสงเปล่งปลั่งรุ่งเรืองแล้ว //567//

ครุฑ นาค และเทวดาเป็นต้น กลมกลืนไปกับพระฉัพพรรณรังสี จึงต่างสับสนแล้วในสามิและภริยาของตน ๆ พระมุนินท์เสด็จไปแล้ว ทรงงดงามอยู่ในท่ามกลางท้องฟ้าสีคราม ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์มีรัศมีต่าง ๆ แผ่พุ่งไปฉะนั้น //568//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นว่าเหล่าพญานาคในเกาะลังกากำลังทำสงครามกัน และทอดพระเนตรเห็นว่าหลังจากนั้นความเจริญรุ่งเรืองจะบังเกิดมีแก่เกาะลังกา พระองค์จึงเสด็จไปสู่ลังกาครั้งที่ 2 ในวันแรม 15 ค่ำ เดือนมกราคม (เดือน 5) อันเป็นปีที่ 5 หลังจากการตรัสรู้ เพื่อจะระงับสงครามของพญานาค

ส่วนการเสด็จไปลังกาครั้งสุดท้ายนั้น พระองค์เสด็จไปในปีที่ 8 ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ หลังจากการตรัสรู้

เนื้อหาในตอนที่ 2.2 นี้เป็นชนบของวรรณกรรมประเภทวงศ์ที่จะเล่าว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาเกาะลังกา 3 ครั้ง ซึ่งล้วนมีต้นธารจากที่ *ปวงค์และมหาวงศ์* และช่วงเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเกาะลังกาทั้ง 3 ครั้งใน *สมันตภูฏาณน* นี้ก็ได้ผิดแผกไปจาก *มหาวงศ์*

2.3 พรรณนาถึงประวัติสถานที่สำคัญตามจุดประสงค์ของเรื่องนั้น ๆ

สมันตภูฏาณน คาถาที่ 718 ถึง 796 พรรณนาถึงความมั่งคั่ง ความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสมันตภูฏา รวมถึงสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งเป็นจุดประสงค์หลักของเรื่องนี้ กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่สุมนเทพ (เทพผู้รักษาเขาสมันตภูฏา) นิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปภูเขาสมันตภูฏา และพรรณารายละเอียดของภูเขานี้ (คาถาที่ 718-746) พระพุทธเจ้าพร้อมกับเหล่าภิกษุเสด็จไปภูเขาสมันตภูฏา (คาถาที่ 747-752) พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้บนยอดเขาสมันตภูฏา (คาถาที่ 753-790) พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ที่ฆมาปี ณ ตำบลโรหณะ (คาถาที่ 791-792) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เมืองอนูราชปุระ (คาถาที่ 793-794) พระพุทธเจ้าเสด็จกลับพระเชตวัน (คาถาที่ 795) บทสรุป (คาถาที่ 796) มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 พรรณนาความมั่งคั่งและความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสมันตภูฏา ดังนี้

ภูเขาลูกโตงดงามด้วยถ่องแฉวแนวป่าสีเขียวหนาประการ อากุลด้วยสายฝนที่ตกหนัก และสายน้ำอันไหลลงมาจากภูเขา มีแนวแห่งใบไม้อ่อนสีเหลืองเขียว และแดง สูงขึ้นไป รุ่งเรืองอยู่ ปานประหนึ่งยอดแห่งก้อนเมฆฉะนั้น //723//

ภูเขาลูกโตเป็นยอดแห่งภูเขาซึ่งประกอบด้วยยอดอันใหญ่และสูงตระหง่าน รุ่งเรืองอยู่ ปานประหนึ่งพระจักรปาณี (พระวิษณุ) แหวกสินธุวารีด้วยออกมาแล้วเพราะเหตุคือการนอบน้อมต่อพระบาทของพระองค์ฉะนั้น //724//

ภูเขาลูกโต มีภรรยาชื่อแม่น้ำ ทรงไว้ซึ่งมงกุฎคือยอด (แห่งภูเขาลูกอื่น) เป็นดั่งแม่ทัพของจอมขุนเขารอบ ๆ เป็นราชันผู้ยิ่งใหญ่เหนือภูเขา (อื่น ๆ) รุ่งเรืองแล้วเหนือภาคพื้นแห่งพระนครคือเกาะลังกา //725//

ภูเขาลูกโตย่อมรุ่งโรจน์ ปานประหนึ่งพญาคชสารของท้าวสุธาธิบตี (พระอินทร์) มีกิ่งไม้เป็นงา มียอดที่ก่อตัวสูงขึ้นเป็นกระพอง มีตระพังมากมายเป็นดวงตา มีแม่น้ำเป็นวง มีธารน้ำตกเป็นการหลั่งไหลแห่งน้ำมันช้าง //726//

ที่ภูเขาลูกโต มีราชาแห่งต้นไม้ทั้งหลายยืนต้นอยู่ ปานประหนึ่งพระราชานึ่งมีนิกยงตัวต้องการดอกไม้ที่แย้มบานเป็นร่ม มีหน่อสีแดงที่อยู่ติด ๆ กัน

เป็นมาลามงกุฏ มีลำต้นที่ถูกโอบกอดโดยเถาวัลย์คือภรรยาเป็นพระวรกาย
//727//

ที่ภูเขาลูกโต มีสระบัวบนพื้นศิลา ส่องประกายอยู่ มีเท้าสีแดงของเหล่า
ภรรยานักสิทธิ์เป็นถ้องแถวแห่งดอกบัว ประกอบด้วยเครื่องประดับมือที่ระคน
กันเป็นหมู่ภุมร มีหมุ่นกยุงเป็นมาลาดอกอุบล //728//

ภูเขาลูกโตเป็นภูมิภาคที่ประดับด้วยสระบัวที่เต็มไปด้วยสายน้ำเย็น ไสและ
หวานอร่อย เป็นที่เจริญใจ มียอด (แห่งภูเขาลูกอื่น ๆ) อยู่โดยรอบ รุ่งโรจน์อยู่
ทางทิศตะวันออก ภูเขาลูกนั้นชื่อว่า สมันตกุฎ //732//

ข้าแต่พระมุนินท์ ภูเขาที่ปรากฏเช่นกับคอกของนกยูงที่สูงยาวและมีสีเขียว
ด้วยยอดเขาทั้งหลายตั้งงามด้วยถ้องแถวแนวพนา ประดับประดาแล้วด้วย
เหล่านางอัปสรผู้พริ้งเพรา มีประการดังกล่าวมาแล้วนี้ คือภูเขาสมันตตะ ที่อยู่
ของข้าพระองค์” //746//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่า ภูเขาสมันตกุฎตั้งงามด้วยถ้องแถวแนวป่าสีเขียว
มีฝนตกตลอดเวลา มีสายน้ำไหลลงมาจากภูเขา มีต้นไม้ซึ่งมีใบไม้อ่อนสีเขียว และแดง เป็น
ภูเขาที่มียอดอันสูงใหญ่และโดดเด่นกว่าภูเขาลูกอื่น ๆ เป็นเหมือนแม่ทัพของจอมขุนเขารอบ ๆ เป็น
ราชันผู้ยิ่งใหญ่เหนือภูเขาลูกอื่น ๆ มีสระบัวที่เต็มไปด้วยสายน้ำใสเย็นและมีรสหวานอร่อย มียอด แห่ง
ภูเขาลูกอื่น ๆ อยู่โดยรอบ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก

จากข้อมูลเหล่านี้ทำให้ทราบว่าภูเขาลูกนี้ได้ชื่อว่าสมันตกุฎก็เพราะว่ามีภูเขาลูกอื่น ๆ
หลายลูกรายล้อมอยู่โดยรอบ

ตัวอย่างที่ 2 พรรณนาความอุดมสมบูรณ์แห่งแมกไม้นานาพันธุ์และสัตว์ป่านานาชนิด
บนภูเขาสมันตกุฎ ดังนี้

ที่ภูเขาลูกโต มีชฎแห่งป่าซึ่งถูกปกคลุมไปด้วยต้นไม้ ยิ่งใจของเหล่าชนผู้เข้า
ไปใกล้ให้รำเรงยินดี ภูเขาลูกนั้นตั้งงามแล้วด้วยถ้องแถวแนวพฤษานานาพันธุ์
เป็นต้นว่า ต้นชะเอมเทศ ต้นไทร ต้นกุ่มบก ต้นโพ ต้นมะจั่ว ต้นรักขน ต้น
สีเสียดเหนือ ต้นสมอไทย ต้นกระท่อม ต้นเสลลู และต้นทองกวาว ซึ่งมีผลดก
//733//

ต้นขนุน ต้นอมตะ ต้นไทรเลียบ ต้นเจตมูลเพลิงขาว (หรือปิดปิวขาว) ต้น
สมอพิเภก ต้นมะขาม ต้นมะหาด ต้นพุทราจีน ต้นกระท่อม ต้นทองกวาว ต้นราช
พฤกษ์ (หรือลมแล้ง, คุณ) ต้นพิกุล ต้นประดู่ ต้นมะม่วงหัวแมงวัน ต้นเลียบ ต้น

รกฟ้าขาว ต้นหมาก ต้นสละ ต้นแสงใจ ต้นมะเตือ ต้นมะม่วง ต้นสาละ
//734//

ต้นกาเกทิง ต้นจำปา ต้นทุมปละ ต้นทับทิม ต้นอินทผลัม ต้นตะขบป่า
ต้นพุทพิชญา ต้นโสก ต้นตาล ต้นปรัง ต้นบุษราคัม ต้นจิกน้ำ ต้นเสี้ยวดอกขาว
ต้นสะเดา ต้นเสตัมพะ ต้นมะหาด ต้นลำเจียก //735//

ที่ป่าแห่งนั้น มีสิ่งสาราสัตว์นานาชนิด ได้แก่ เนื้อ ละมั่ง เสือโคร่ง วัวกระทิง
เม่น กระต่าย หมาจิ้งจอก หมู ลิง เนื้อทราย แมว กวาง กวางทอง ตะกวด หนู
ค่าง ลิง และโคลาน //742//

หมู่สัตว์สี่เท้านานาชนิดมีหยาบกระ (สัตว์ที่ฆ่ามาได้, ควาย?) เป็นต้น
เหล่านั้นเที่ยวหากินเป็นฝูง อาศัยอยู่อย่างพลัดพลิน แม้หมู่สุกษาได้แก่ นกยูง
นกพิราบ นกยูง กา นกเงือก นกมูลไถ นกคู้เหว่า และผึ้ง //743//

หมู่สุกษานานาชนิดส่งเสียงร้องเจื้อยแจ้วไพเราะ มีปีกงดงาม มีตัวน่าฟัง
พอใจ ได้แก่ ไก่ป่า นกต้อยตีวิด นกกต (หรือนกเขาไฟ) นกสาธิตา นกจากพราภ
นกแก้ว นกออกขาว เขี้ยว นกอีลุ้ม (หรือเขี้ยวแดง) ต่างมาพร้อมกันอาศัยอยู่
ที่ป่าแห่งนั้น //744//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่ามีสัตว์นานาชนิดที่เต็มไปด้วยต้นไม้และสัตว์นานาชนิด
เช่น ต้นชะเอมเทศ ต้นไทร ต้นกุ่มบก ต้นโพ ต้นมะม่วง ต้นรักขน ต้นสีเสียดเหนือ ต้นสมอไทย ต้น
กระท่อม ต้นเสลลู ต้นทองกวาว มีสิ่งสาราสัตว์นานาชนิด เช่น เนื้อ ละมั่ง เสือโคร่ง วัวกระทิง เม่น
กระต่าย หมาจิ้งจอก หมู ลิง เนื้อทราย แมว กวาง กวางทอง ตะกวด หนู ค่าง ลิง และโคลาน หรือมี
สัตว์ปีกนานาชนิด เช่น ไก่ป่า นกต้อยตีวิด นกกต (หรือนกเขาไฟ) นกสาธิตา นกจากพราภ นกแก้ว
นกออกขาว เขี้ยว นกอีลุ้ม เนื้อความเหล่านี้ถือว่าเป็นจุดเด่นที่สุดของ*สมันตภูมวณนา* และ
แตกต่างจากวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์เรื่องอื่นอย่างชัดเจน อันเป็นจุดประสงค์หลักของเรื่องนี้ที่
พรรณนาสรรเสริญภูเขาสมันตภูม

ดังนั้น เมื่อพิจารณาลักษณะและความหมายของวรรณกรรมประเภทวงศ์แล้ว ผู้วิจัยจึง
เห็นว่า*สมันตภูมวณนา*นี้สมควรแก่การจัดไว้ในวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ได้ ถึงแม้จะไม่ได้มีชื่อ
เรื่องที่ลงท้ายด้วยคำว่า “วงศ์” ก็ตาม เพราะมีเนื้อหาที่เล่าเรื่องมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล การเสด็จมา
ลังกา 3 ครั้งของพระพุทธเจ้า และโดยเฉพาะการพรรณนาถึงความศักดิ์สิทธิ์ของยอดเขาสมันตภูมที่
พระพุทธองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ ซึ่งอาจเป็นผลเหตุที่ Hinüber (1996: 87-99) จัด*สมันตภูม*-

วัฒนธรรมเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งในหนังสือ *A Handbook of Pāli Literature*³¹ เช่นเดียวกับบทความ *Relevance of Pāli Tipinika Literature to Modern World*³² ของ Shakyā (2013: 88)

ลักษณะพิเศษของวรรณกรรมประเภทนี้ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2546: 94) ถึงกับกล่าวว่า เป็น “ลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของตำนานของลังกาที่จะรวมตำนานของดินแดนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตำนานของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต้องการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญอย่างยิ่งยวดของพุทธศาสนาต่อสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมของลังกา และต้องการให้ดินแดนลังกาเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์เป็นดินแดนแห่งพุทธศรัทธาเอกเช่นเดียวกับแว่นแคว้นต่างๆ ในสมัยพุทธกาลที่อ้างอิงไว้ในพระไตรปิฎก” ด้วยแนวคิดนี้จึงทำให้วรรณกรรมบาลีของลังกาที่มีลักษณะเนื้อหาเช่นนี้ทรงคุณค่าอย่างยิ่งในฐานะวรรณกรรมที่เป็นตำนาน

3. ลักษณะเด่นด้านกาวยะ

ภามหะ นักอรรถาธิบายผู้ประพันธ์ตำรา *กาวยาลังการ (Kāvyaḷankāra)* ให้ความหมายว่า “เสียง (ศัพทาลังการ) และความหมาย (อรรถาลังการ) ที่ผสมผสานเข้ากันจึงได้ชื่อว่า กาวยะ”³³ (Kāvya.1/15) ส่วนกุสุมา รักษมณี (2549: 65) ให้ความหมายว่า ผลงานของกวี โดยเจาะจงว่าเป็นงานที่มีวรรณศิลป์ มุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์ โดยสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ อาจมีรูปแบบเป็นนิทาน นิยาย บทกวี หรือบทละคร ดังนั้น กาวยะจึงมักถูกประพันธ์ด้วยถ้อยคำวิจิตรบรรจง ให้ความสำคัญกับความไพเราะของภาษาและกลวิธีการแต่งมากกว่าให้ความสนใจเนื้อเรื่อง (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2551: 52) หากเรื่องใดแต่งได้งดงาม มีคุณค่าและความดีเด่น ชาวอินเดียก็จะยกย่องกาวยะเรื่องนั้นให้สูงขึ้นด้วยการขนานนามว่า มหากาวยะ (มหากาพย์) (ชลดา เรื่องรักษลิขิต , 2541: 66; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2551: 55)

วรรณกรรมสันสกฤตที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นมหากาวยะนั้นมี 5 เรื่อง ได้แก่ *รชวงค์* (วงศ์ของพระรช บรพบุรุษของพระราม) และ *กุมารสัมภวะ* (กำเนิดพระสกันทกุมาร) ของกาลิทาส *ศิคุपालวณะ* (การสังหารศิคุपालะ) ของมาฆะ *กิราตารชุนีเย* (พระอรชุนและชาวเขา) ของภารวิ และ *ไนษธจริต* (การผจญภัยของเจ้าชายแห่งนิษธ) ของศรีหรรษะ (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2560: 99-

³¹ ได้แก่ ทีปวงค์ มทวงค์ วังสมาลิวาลินี มหาโพธิวงค์ ฐปวงค์ ทาฐววงค์ นลาฐฐาตวงค์ ฉเกสธาตวงค์ หัตถวานคัลลิวาทวงค์ *สมันตภูฏวัณณา* สังคีตวงค์ อนาคตวงค์ ทลโพธิสัตตอุทเทส และทลโพธิสัตตูปัตติกา (Hinüber, 1996: 87-99)

³² ได้แก่ ทีปวงค์ มทวงค์ วังลัตถปกาลินี มหาโพธิวงค์ ฐปวงค์ ทาฐววงค์ *สมันตภูฏวัณณา* หัตถวานคัลลิวาทวงค์ ลัทธัมมสังคหะ ฉเกสธาตวงค์ คันธวงค์ สาสนวงค์ (Shakyā, 2013: 88)

³³ ศพทารเถา สหิตา กาวย (Kāvya.1/15)

100) แต่กระนั้น นักวิชาการบางท่าน เช่น Macdonell (1928: 326-330) นับวรรณกรรมที่เป็นมหากาพย์ 6 เรื่อง โดยรวม*มหากาพย์*³⁴เข้าด้วย

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ทันทิน ได้ประพันธ์ตำราอรรถศาสตร์ชื่อ*กาวยทรรศะ (กาวยทรรศ)* (กุสุมา รัชชมนี, 2549: 51) แล้วบัญญัติกฎเกณฑ์ของความเป็นมหากาพย์ไว้ดังนี้

ลักษณะของมหากาพย์ คือ ประพันธ์เป็นสรรค เริ่มต้นด้วยบทสวดอัน วอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชี้แนะว่าเนื้อเรื่องต่อไปจะกล่าวถึงอะไร เนื้อเรื่องจะต้องนำมา จากนิทานหรือเรื่องเล่าต่อมาแต่โบราณ ไม่ใช่เรื่องแต่งขึ้นเอง เช่น จากอิติहाสะ กถา หรือเรื่องราวที่ดั่งามอื่น ๆ ที่ได้ยินได้ฟังมา มีจุดมุ่งหมายของชีวิต 4 ประการ คือ กาม อรรถ ธรรม และโมกษะ พระเอกของเรื่องจะต้องเป็นคน ชั้นสูงและมีความเฉลียวฉลาด ต้องมีการพรรณนาถึงเมือง ทะเล ภูเขา ฤดูกาล พระจันทร์ และพระอาทิตย์ขึ้นและตก พรรณนาการเล่นสนุกสนานในสวนหรือ ในน้ำ พรรณนาการดื่ม การเลี้ยงฉลองเกี่ยวกับความรัก พรรณนาการแยกจาก กัน การแต่งงาน และการให้กำเนิดบุตรชาย การประชุมสภา พรรณนาเกี่ยวกับ ราชทูต การศึกสงคราม พรรณนาการมีชัยชนะของพระเอกแม้ข้าศึกจะมีความ เก่งกาจ เป็นเรื่องที่ไม่สิ้นเกินไป ประกอบด้วยรสทางวรรณคดี (Sentiments) และภาวะ (Emotions) ต่าง ๆ โดยสมบูรณ์ การสืบทอดเรื่องดี ฉันทน์ที่ใช้มีความ งดงาม แต่ละสรรคไม่ยาวเกินไป ตอนจบสรรคต้องเปลี่ยนฉันทน์ กาพย์จะต้อง ก่อให้เกิดความปราโมทย์แก่โลกและประดับตกแต่งอย่างงดงาม ตั้งแต่ต้นจนจบ การประพันธ์³⁵

³⁴ เนื่องจากมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระรามจึงมีชื่ออื่น ๆ อีก ได้แก่ *รามจริต* (การผจญภัยของพระราม) *ราวณวระ* (การสังหารราวณะ) และ*รามกาพย์* (กาพย์เรื่องพระราม) (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2560: 95)

³⁵ สรรคพนโธ มหากาพย์มูจยเต ตสย ลกษณม /
 อาศิรณมสกริยา วสตุนิรเทโศ วาปี ตนมุขม //1.14//
 อิตีहाสะกโถพุทธมิตรทวา สทาศรยม /
 จตุรรวมโลเปต์ จตุโรทาทตนายกม //1.15//
 นครารณวไศลรัตน จนุทราฐโกทยวณไนะ /
 อุทยานสลิลกริชามธูปานโรตตสไวะ //1.16//
 วิปุลมโภรวีวาโศจ กุมารโทยวณไนะ /
 มนตรทูตปยามาชินายกาภุทไยริปี //1.17//
 อลงกตมสงกษิปต์ รสภาวนิรัตนม /
 สรวไครนตีวิสตริโณะ ศรวยวฤตโตะ สุนธิภิยะ //1.18//
 สรวตฺร ภินนฤตตวานไทรุเปต์ โลกธรณขม /

(จำลอง สารพัดนึก, 2546: 64-65)

กฎเกณฑ์นี้เป็นบรรทัดฐานให้วรรณกรรมสันสกฤตสมัยหลังว่า วรรณกรรมเรื่องใดที่มีองค์ประกอบครบถ้วนตามลักษณะของมหากาพย์ที่ทัศนินกล่าวไว้ใน *กาวยทรรค* ก็สามารถนับว่าเป็นมหากาพย์ได้เช่นกัน เห็นได้จากวรรณกรรมสันสกฤตอีกหลายเรื่อง (ดู จำลอง สารพัดนึก, 2546: 64-73)

ในช่วงที่วรรณกรรมสันสกฤตมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมบาลีในลังกา ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20³⁶ ได้มีวรรณกรรมบาลีประเภทร้อยกรองถูกประพันธ์ขึ้นอย่างมากมาย (Banerji, 1964: 96; Law, 2000: 599; Norman, 1983: 156) โดยกวีได้มุ่งแสดงความสามารถในการประพันธ์เป็นสำคัญ คล้ายกับขนบแนวความคิดการประพันธ์กาพย์ของสันสกฤต ในหนังสือ *A History of Indian Literature* ของ Norman (1983: 156-160) จึงจัดวรรณกรรมบาลีที่แต่งเป็นร้อยกรองทั้งเรื่อง ไว้ในวรรณกรรมประเภทกาพย์³⁷ (*Kāvya works*) แต่ความเป็นกาพย์นั้นไม่ได้หมายถึงวรรณกรรมที่ประพันธ์เป็นร้อยกรองอย่างเดียว ฉะนั้นในงานของ Warder (2004) จึงหมายเอาวรรณกรรมบาลีที่แต่งเป็นร้อยแก้วสมร้อยกรอง³⁸ เช่น *หัตถวนคัลลวิทวารวศ์* หรือ *รสาวิทนี* ว่าเป็นกาพย์ด้วยเช่นกัน ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ลักษณะความเป็นกาพย์ของวรรณกรรมบาลีนั้นเป็นไปโดยคล้อยตามนิยามของสันสกฤต แต่โดยทั่วไปแล้วจะไม่มีวรรณกรรมบาลีเรื่องใดที่นักวิชาการจะขนานนามว่าเป็นมหากาพย์อย่างเอกฉันท์ อย่างไรก็ตาม ลักษณะมหากาพย์ของทัศนินนั้นก็ถูกกล่าวถึงในวรรณกรรมบาลีด้วยเช่นกัน กล่าวคือ พระสังฆรักขิตมหาสามีเถระ ได้ปริวรรตจากภาษาสันสกฤตของทัศนินมาเป็นภาษาบาลี³⁹ใน *สุโพธาสังการฎีกา*⁴⁰ ซึ่งอาจเป็นมิตรองรับได้ว่าพระ

กาพย์ กลปนตรสถายี ชาเยต สทลภฤติ //1.19//

³⁶ สุภาพรรณ ณ บางช้าง (2529: 132) ให้ข้อมูลที่จำกัดกว่านี้ว่าเป็นช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-19

³⁷ ได้แก่ *เตลภฏาทคธา* *ชินาลังการ* *ชินจรีต* *ปชชมรุ* *สมันตกฎวินณนา* *ลัทธัมโมปายนะ* และ *ปัญจคตตีปนี* (Norman, 1983: 156-160)

³⁸ บาลีเรียกงานประพันธ์ร้อยแก้วสมร้อยกรองว่า “วิมิสส” ส่วนสันสกฤตเรียกว่า “จมพู” บ้าง “มิศร” บ้าง

³⁹ สคคพนโธ มหากพพ- มุจเจเต ตวสส ลกขณั
ปณาโม วตถุณิเทโส อาสีสาปี จ ตมมุขั ฯ
อิตทาสกถุภฤต สนตสนนิสสมปี วา
จตุวคคผลายตต์ จตุโรทาตตนายกั ฯ
ปุรณณวุตฺตเสลินทุ- สวิตุพยวณณนั
อุยฺยานสลิลกกีฬา- มรฺพานรตฺตสฺสวั ฯ

เถรานุเถระของลังกาก็ยอมรับนิยามมหากาเวของฝ่ายสันสกฤต แม้จะไม่ปรากฏวรรณกรรมบาลี เรื่องใดที่ถูกขนานนามว่ามหากาเวก็ตาม⁴¹

ในเมื่อ Godakumbura (1958: xx) Norman (1983: 159) และ Pathak (1990: xvi) ตั้งข้อสังเกตว่า *สมันตกุฎวณณนา* มีรูปแบบการประพันธ์ดำเนินไปอย่างมหากาเว ฉะนั้น ผู้วิจัย จึงจะวิเคราะห์ *สมันตกุฎวณณนา* ตามนิยามมหากาเวของทณทิน และตามแนวทางงานวิจัยของ วชิราภรณ์ วรรณดี (2522: 12-16) และมณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2560: 95-117) ดังต่อไปนี้

3.1 เริ่มต้นด้วยบทสวดอำนวยการแสดงความเคารพ หรือแสดงถึงจุดสำคัญของเรื่อง

ใน *สมันตกุฎวณณนา* พระเวทเทเถระได้ประพันธ์ประณามบทแสดงความนอบน้อม ต่อพระรัตนตรัย (คาถาที่ 1-3) และคำปฏิญาณที่จะพรรณนาภูเขาสมันตกุฎ (คาถาที่ 4) ดังนี้

ข้าพเจ้า (พระเวทเทเถระ) ขอนมัสการพระสุคต ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้มีพระเกียรติคุณขจรขยายไปอย่างต่อเนื่อง ผู้จัดความหยิ่งโสของพญามาร (กนทป) ได้แล้ว ผู้ทรงสร้างประโยชน์เกื้อกูลให้แก่ภพทั้งสาม ผู้เป็นดุจธงชัยเพียงหนึ่งเดียวของโลกทั้งปวง ผู้ล้ำค่าด้วยพระหฤทัยอันนับประมาณมิได้ ผู้ประทานความสุข ผู้มั่นคงประดุจตั้งเขาพระสุเมรุ ผู้เป็นแก่นแท้แห่งความงดงาม //1//

ข้าพเจ้า ขอน้อมนมัสการดวงอาทิตย์คือพระธรรม ดวงใหญ่ อันอุทัยขึ้นจากยอดขุนเขาด้านทิศบูรพาคือพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องจัดความเหินห่างคือบาป เป็นเครื่องเข้าไปแผดเผาโคลนตมคือโมหะ เป็นเครื่องทำให้ดอกโกมลคือใจของชนทั้งหลายทั้งปวงแย้มบาน เป็นเครื่องทำลายดอกโกมุตคือมิจฉาทิฐีให้พินาศไป //2//

วิปปลมภวิวาเทหิ กุมาโรททวชฺชิตฺติ
มนตทุตปฺปยานาชิ- นายกภุทฺเทหิปี ฯ
อลงกต’มสงฺขิตต- รสภาวนินฺตรํ
นาตีวิตฺถิณฺณสฺสคฺเคหิ ปิยวุตฺตสุสนฺธิภิ ฯ
สพฺพตฺถล ภินฺนสคฺคนฺเต- หุเปตํ โลกฺกรณชกํ
กพฺพํ กบปฺนตฺรฐฺฐายิ ชายเต สาทฺรงกตฺตี ฯ (สุโผ.ฎี.16-17)

⁴⁰ *สุโผทาลงการฎีกา* เป็นฎีกาที่แต่งอธิบายสุโผทาลังการ

⁴¹ ภายหลัง ใน พ.ศ. 2460 มีวรรณกรรมบาลีเรื่อง *ชินวาลทีป* ประพันธ์โดยท่านเมธาธิบดี มีลักษณะการประพันธ์เป็นสรรคจำนวน 30 สรรค มีคาถาประมาณ 2,000 คาถา และมีลีลาอย่างวรรณกรรมสันสกฤต จึงถูกกล่าวว่าเป็นมหากาเวของฝ่ายบาลี แต่เนื่องจากเป็นวรรณกรรมบาลีสสมัยใหม่ที่ห่างจากวรรณกรรมบาลีในสมัยเก่าอย่างมาก จึงไม่ได้อยู่ในขอบเขตที่ผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์ร่วมกันในที่นี้ โปรดดูใน *Jinavamsadīpa* (n.d.)

ข้าพเจ้า ขอนมัสการคณะสงฆ์ ผู้มีศีลปราศจากมลทินทั้งปวง ผู้จัดข่าย
แห่งข้าศึกคือบาป ผู้เป็นที่ตั้งแห่งการบูชาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ควร
แก่การต้อนรับและผู้ควรแก่สิ่งของที่เขานำมาบูชา ผู้ปฏิบัติไปสู่หนทางตรง ผู้
เป็นเนืองนิตย์ของชนทั้งหลาย ผู้ให้ซึ่งธรรมอันมีแก่นสาร ด้วยใจอันประกอบ
ความเอื้อเฟื้อ //3//

ข้าพเจ้าครั้งกำจัดอุปสรรคทั้งปวง เพราะความนอบน้อมที่ข้าพเจ้าได้
กระทำแล้วดังนี้ก็จักพรรณนาถึงราชาแห่งขุนเขานามว่า สุมนะ อันเป็นที่อยู่ของ
เทวดาทั้งหลาย อันเป็นที่ประดิษฐานดอกบัวคือรอยพระบาทอันปราศจาก
มลทินของพระสุคตเจ้า อันหาที่เปรียบมิได้ ขอสาธุชนทั้งหลาย จงสดับรับฟังคำ
พรรณนานั้น (ดังต่อไปนี้) //4//

จากข้อความข้างต้น พระเวทเทเถระแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ
พระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อขอให้อำนาจแห่งพระรัตนตรัยช่วยปิดเป่าอุปสรรคขวางกั้นในการ
ประพันธ์*สมันตกุฎฎวณณา* จากนั้นผู้ประพันธ์แสดงเจตน์จำนงว่าจะพรรณนาถึงภูเขาสุมนกุฎฎ (หรือ
สมันตกุฎฎ) ซึ่งเป็นราชาแห่งขุนเขา อันเป็นที่อยู่ของทวยเทพ เป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทของ
พระพุทธเจ้า และขอให้ผู้อ่านจงตั้งใจสดับรับฟัง*สมันตกุฎฎวณณา*ด้วยดี

ประณามบทอันเป็นบทที่เริ่มต้นคำประพันธ์น้อมไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นมิมาตั้งแต่
วรรณกรรมสันสกฤตสมัยพระเวท โดยเหล่าพราหมณาจารย์จะแต่งบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าและขอ
พรในขณะที่ประกอบพิธี เรียกว่า “อาคิส” (พระมหาสายัญ ศรีอ่อน, 2550: 9) หรือวรรณกรรม
สันสกฤตประเภทบทละครก็จะมีประณามบทที่สรรเสริญเทพเจ้า กษัตริย์ เป็นต้น เรียกว่า “นานที”
(อนงค์ นาคสวัสดิ์, 2522: 12) แนวคิดนี้สืบเนื่องมาจนถึงวรรณกรรมบาลีประเภทอรรถกถาที่ประพันธ์
ขึ้นบนเกาะลังกา⁴² (พระมหาสายัญ ศรีอ่อน, 2550: 177) และสืบต่อมายังวรรณกรรมบาลีสมัยหลัง
ทั้งในลังกา พม่า ไทย เป็นต้น ฉะนั้นจึงสรุปว่าพระเวทเทเถระได้สืบทอดขนบการเปิดเรื่องด้วย
ประณามบทนี้มาจากวรรณกรรมประเภทอรรถกถาที่ประพันธ์ขึ้นบนเกาะลังกาอันเป็นแนวคิดที่สืบมา
ตั้งแต่วรรณกรรมสมัยพระเวท

⁴² ประณามบทในวรรณกรรมบาลีของลังกาบางเรื่องยังแสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่สืบมาจากวรรณกรรม
สันสกฤต เนื่องจากปรากฏร่องรอยการสรรเสริญเทพฮินดูบางอย่าง เช่น ประณามบทของ*สุโพลลังการ*เป็นบท
นมัสการพระพุทธเจ้าและพระธรรม แต่เมื่อแปลด้วยอรรถการประเภทเคลษะทำให้ได้ความหมายอีกนัยหนึ่งซึ่งเป็น
การสรรเสริญพระนางสร้อยศรี (สุโ.1) หรือ*ชีวลังการ*มีบทสรรเสริญขอพรพระนางสร้อยศรีผู้เป็นเทพีแห่งอักษร
ศาสตร์ต่อจากบทนมัสการพระรัตนตรัย (ชินา.4)

3.2 เนื้อเรื่องต้องนำมาจากนิทานหรือเรื่องเล่าต่อมาแต่โบราณ ไม่ใช่เรื่องแต่งขึ้นเอง

มหากาพย์จะต้องมีเนื้อเรื่องที่เป็นเรื่องราวโบราณ เป็นเรื่องของวีรบุรุษ นิยายโบราณ เรื่องเกี่ยวกับความเป็นจริง พรรณนาวีรกรรมของพระเอกผู้ถึงพร้อมด้วยสติปัญญาและความเป็นผู้สูงส่ง (จำลอง สารพัดนึก, 2546: 64; วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 13) และมีการกล่าวถึงปुरुชาณะ (จุดมุ่งหมายของชีวิต) 4 ประการ คือ กาม (ความรัก) อรรถ (การดำเนินชีวิตทางโลก) ธรรม (การประกอบคุณงามความดีตามคติความเชื่อของศาสนา) และโมกษะ (ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในโลก) (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2526: (ค))

ใน*สมันตกุฎญาณนา*ก็ปรากฏเรื่องราวในลักษณะนี้ เพราะเป็นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ มีการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าผู้เลิศด้วยพระบารมีที่พระองค์สั่งสมมาหลายแสนกัปจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้

ลำดับนั้น พระผู้เป็นใหญ่ในหมู่คน (นริศสร) ทรงปรารถนาเพื่ออันถนอมขึ้นซึ่งต้นไม้มิใช่คือสังสารวัฏ ซึ่งมีรากอันใหญ่คืออวิชชาเป็นต้นและมีลำต้นอันแข็งคือภพทั้ง 3 ในปฐมยาม ทรงเจริญภาวนา ทรงระลึกถึงขั้นธสันดาน ได้แล้วซึ่งปุพเพนิวาสานุสติญาณ อนึ่ง เพราะการชำระทิพยจักขุให้หมดจดในมัชฌิมยาม จึงได้ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ โดยประการทั้งปวง ในปัจฉิมยามแห่งเวลากลางคืน ทรงดำริถึงชราเป็นต้น พิจารณาเห็นแจ้งซึ่งนามรูป ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์แล้ว พิจารณาแยกพระหทัยของพระองค์ให้สัจจากกิเลสทั้งหลายแล้ว ได้แล้วซึ่งผลอันเลิศ ในขณะนั้น เพราะรู้แจ้งในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอัสวะทั้งหลาย (อัสวักขยญาณ) ถึงซึ่งพระนครคือพระนิพพาน ทรงเป็นจอมแห่งรัตนะคือโพฆงค์ ทรงเป็นพระราชแห่งพระสัทธรรม เปล่งวาจาอันประกอบด้วยปีติว่า “เราแสวงหานายช่างผู้กระทำเรือน (ตัมहा) เมื่อไม่พบ (ไม่พบโพธิญาณ) จึงแล่นไปสู่สงสารมิชาติเป็นอนเอกประการ เพราะว่าการเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกขอยู่ร่ำไป ดูกรนายช่างผู้กระทำเรือน เราเห็นท่านแล้ว ท่านจักไม่ทำเรือนอีก ซี่โครงทั้งหมด (กิเลส) ของท่านเราก็กักได้แล้ว เรือนยอด (อวิชชา) เราก็จัดได้แล้ว เพราะว่าจิตของเราปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุถึงความสิ้นตัมहाแล้ว” //393-400//

จากข้อความข้างต้น พระเวทเทเถระพรรณนาตอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือพระองค์ทรงถนอมต้นไม้มิใช่คือสังสารวัฏ ซึ่งมีรากใหญ่คืออวิชชาและมีลำต้นที่แข็งคือภพทั้ง 3 ได้ในปฐมยาม แล้วทรงเจริญภาวนาระลึกถึงขั้นธสันดาน ได้บรรลุจุตูปุพเพนิวาสานุสติญาณ จากนั้นทรงบรรลุจุตูปปาตญาณในมัชฌิมยาม และทรงบรรลุอัสวักขยญาณในปัจฉิมยาม โดยผู้ประพันธ์แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยสติและปัญญาอย่างสูงสุด

เรื่องราวของพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมพุทธประวัติถือว่าเป็นเรื่องเล่าบุคคลจริงในประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องที่มีมาแต่โบราณ เพราะหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมีอายุห่างจาก *สมันตกุฎฎวณณา* ประมาณ 1,800 ปี *สมันตกุฎฎวณณา* จึงเป็นวรรณกรรมที่มีลักษณะเนื้อหาดำเนินไปอย่างวรรณกรรมอัตชีวประวัติ พรรณนาเรื่องราวของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ทรงพระเยาว์ การดำเนินชีวิตทางโลก การประกอบคุณงามความดีตามคติความเชื่อของศาสนา และความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในโลกก็คือการเข้าถึงพระนิพพาน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นคุณสมบัติของมหาภาวะในข้อ 3.2

3.3 มีการพรรณนาถึงบ้านเมือง พระราชวัง ธรรมชาติ ความรัก การสู้รบ

มหาภาวะจะต้องมีการพรรณนาถึงบ้านเมือง ทะเล ภูเขา ฤดูกาล การขึ้นของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ กรีกขาในอุทยานและในน้ำ การดื่มเหล้า การเลี้ยงอย่างใหญ่โต ฉากรัก การพลัดพรากจากคนรัก งานฉลองประจำปี งานแต่งงาน การให้กำเนิดบุตรชาย การประชุมสภา การทูต การเดินทัพ การสู้รบของวีรบุรุษ (จำลอง สารพัดนึก, 2546: 64; วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 14)

สมันตกุฎฎวณณา ไม่มีการพรรณนาถึงการพลัดพรากจากคนรัก งานฉลองประจำปี การประชุมสภา การทูต แต่ก็มีพรรณนาถึงความงามของเมืองกบิลพัสดุ์ (คาถาที่ 11-19) ความมั่งคั่งสมบูรณ์ของเมืองสาวัตถี (คาถาที่ 596-602) การกรีกขาในอุทยานของเจ้าชายสิทธัตถะ (คาถาที่ 55-60) ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภูเขาสมันตกุฎฎ (คาถาที่ 718-796) เป็นต้น

ตัวอย่างการพรรณนาถึงเมืองกบิลพัสดุ์ว่ามีความสมบูรณ์พร้อมด้วยสภาพแวดล้อมต่าง ๆ และชาวเมืองที่เป็นคนดีมีศีลธรรม ดังนี้

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีธงล้อมด้วยสีนानาพรรณสูงใหญ่พัดสะบัดโบกอย่างช้า ๆ ปานประหนึ่งแขนสองข้างของพระลักษมีผู้อยู่เบื้องหน้า เทวดาทั้งหลายกำลังเชิญชวน (ให้เข้ามา) ฉะนั้น //16//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีผู้คนหลากหลายอาชีพ ตกแต่งด้วยเครื่องประดับนานาชนิด ประกอบพร้อมด้วยสมบัติต่าง ๆ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งวิชาความรู้หลากหลายประการ //17//

(พระนครกบิลพัสดุ์) มีชนทั้งหลายที่ร่าเริงบันเทิงใจด้วยความเป็นคนหนุ่มสาว และน่ารักน่าใคร่ด้วยรูปโฉม ยินดี (ยึดมั่น) ในคำสัตย์ อยู่ในตระกูลที่ไม่มีการด่าทอกันเนื่องนิตย์ //18//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีความเหมาะสม อันชายและหญิงทั้งหลายผู้แข็งแรงด้วยการละเล่น และมีปกติกล่าวคำไพเราะน่าฟัง อาศัยอยู่ //19//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงความสวยงามโอ่อ่าของเมืองกบิลพัสดุ์ว่ามีธงย้อมสีหลากหลายสีพัดอยู่เหนือพระนคร มีผู้คนหลากหลายอาชีพสัญจรไปมา มีประชาชนหนุ่มสาวผู้น่ารักใคร่ พุดจาไฟเราะ

ตัวอย่างการพรรณนาการกรีธาในอุทยานของเจ้าชายสิทธัตถะและได้ลำดับข่าวการประสูติของพระโอรส ดังนี้

พระผู้เป็นที่พึ่ง ทรงยินดีอย่างยิ่งในการออกบรรพชา ทรงรื่นรมย์ในภาคพื้นอุทยานแล้ว อาศัวยวนอุทยานอันประดับประดาด้วยพวงดอกจามปา อโศก และกาะกิงที่ผลิบานเต็มที อันอาภูลดด้วยบ่อน้ำ 100 แห่ง ซึ่งเต็มไปด้วยดอกบัว และบัวขาบอันแย้มบาน อบอวลด้วยกลิ่นดอกไม้หอมหวานหลายชนิดที่มาจากสายลมโอบอ่อนพัดโชยมาอย่างช้า ๆ อันเป็นที่ที่หมู่ภุมรินวนไปมารวมกัน ดูดดื่มจากสระหนึ่งไปอีกสระหนึ่ง เป็นที่ที่หมู่สุภณาซึ่งคะนองด้วยรสแห่งผลไม้ และดอกไม้ส่งเสียงร้องแซ่ซ้อง คล้ายกับโรงละครถาวรเป็นที่ร้ายรำของฝูงนกยูงที่เฝ้ามา ยานประหนึ่งลานกีฬาเป็นที่ละเล่นของหมู่มฤค เป็นอุทยานที่งดงาม ทำความเพลิดเพลินแก่มหาชน ด้วยแสงสายแห่งน้ำพุ (ที่พุ่งกระเซ็น) เพราะสายลมที่พัดเย็นสบายและสายฝนโปรยปรายจากเบื้องสูง ทรงเล่นกีฬาอยู่ คล้ายกับองค์เทวราช (พระอินทร์) อาศัวยุทยานนั้นทวันฉะนั้น ได้ลำดับข่าวการประสูติของพระโอรสผู้เกิดแต่พระองค์แล้ว //55-60//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงการที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงเล่นกีฬาอยู่ภายในอุทยานที่เต็มไปด้วยดอกจามปา อโศก และกาะกิงที่ผลิบาน อาภูลดด้วยบ่อน้ำ 100 แห่งซึ่งเต็มไปด้วยดอกบัวและบัวขาบ อบอวลด้วยกลิ่นดอกไม้หอมหวานหลายชนิดที่พัดมาจากสายลมโอบอ่อน มีหมู่ภุมรินวนไปมา มีเสียงร้องเจื้อยแจ้วของฝูงนก มีน้ำพุที่พุ่งกระเซ็น จากนั้นเจ้าชายสิทธัตถะจึงได้ลำดับข่าวการประสูติของพระโอรส

ลักษณะเด่นในข้อ 3.3 ที่ปรากฏใน *สมันตภูมวณณนา* คือพรรณนาถึงภูเขาสมันตภูม ในระหว่างคาถาที่ 718 ถึง 796 ซึ่งพระเวทเทเถระบรรยายสภาพแวดล้อมของภูเขาว่าอุดมไปด้วยแมกไม้ นานาพันธุ์และสรรพสัตว์หลากหลายชนิด

ส่วนการพรรณนาที่จัดได้ว่า *สมันตภูมวณณนา* มีลีลาการประพันธ์ต่างจากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ คือ การพรรณนาความงดงามเกือบทุกสัดส่วนบนร่างกายของนางยโสธรา (คาถาที่ 44-51) และการชมพระสิริโฉมนางมหายา (คาถาที่ 25-26) การชมเจ้าชายสุทโธทนะ (คาถาที่ 20-24) และ

เจ้าชายสิทธัตถะ (คาถาที่ 52) โดยเปรียบกับเทพอินดู ซึ่งลีลาการประพันธ์เช่นนี้คล้ายกับวรรณกรรมสันสกฤตอย่างมาก ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นคุณสมบัติของมหากาพย์ในข้อ 3.3

3.4 มีการประดับตกแต่งบทประพันธ์ให้ไพเราะ

มหากาพย์ต้องมีความงดงาม บริบูรณ์ด้วยรสและภาวะ มีถ้อยคำที่รื่นหูและมีการร้อยกรองอย่างดี (วชิราภรณ์ วรรณคดี, 2522: 15) ใน *สมันตกุฎวณณนา* ก็มีถ้อยคำที่วิจิตรบรรจง ประณีตลึกซึ้ง อุดมด้วยอลังการทั้ง 2 ประเภท และบริบูรณ์ด้วยรสต่าง ๆ เช่น วีรรส และสันติรส เป็นต้น⁴³

ตัวอย่างการประพันธ์ที่ประกอบด้วยอลังการด้านเสียง (สัททาลังการ) ประเภทอนุปาสะ (ส. อนุปาส) ดังนี้

มุขินเท ปยนเต สมิทธิ์ ติโลกิ์
 คิริณฑากินนทา ทุมินทา ปพุทธา
 มิคินทา สุตถุฐา ขคินทา สุขุฐา
 ปวภูโฐ มหินโท ปณภูโฐ นิทาโฆ //749//

จากตัวอย่างข้างต้น อนุปาสะคือการซ้ำเสียง /นท/ 7 ครั้ง และซ้ำเสียง /ฐฐ/ 4 ครั้ง เพื่อทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะ ในจังหวะที่สมมาตร

ตัวอย่างการประพันธ์ที่ประกอบด้วยอลังการด้านความหมาย (อรรถาลังการ) ประเภทปริกัปปนา (ส. อุตเปรกษา) ดังนี้

ในพระวิหารใด มีจอมแห่งต้นไม้ที่เหล่าภิกษุได้อาศัย รุ่งเรืองอยู่ แชนขึ้น ได้
 หัวเราะเยาะต้นไม้ของเทวดา (ต้นกัลปพฤกษ์) ว่า “พวกท่านเป็นผู้เสื่อมอย่างยิ่ง
 แล้วเพราะคลุกคลีอยู่กับเหล่าชนผู้ยังมีราคะ (เทวดา) แต่ว่าพวกเราเป็นผู้มีบุญ
 เพราะคบค้าสมาคมกับเหล่าชนผู้ไร้มลทินแล้ว (พระภิกษุ)” //608//

จากตัวอย่างข้างต้น พระเวทเทเถระพรรณนาว่าต้นไม้ในพระวิหารเขตวันหัวเราะเยาะต้นกัลปพฤกษ์บนสวรรค์ ซึ่งการที่ต้นไม้หัวเราะได้นั้นเป็นกริยาที่ไม่สามารถเป็นไปได้ แต่ว่าวจินตนาการให้สามารถเป็นไปได้ จึงจัดเป็นอลังการประเภทปริกัปปนาคือการแสดงจินตนาการของกวี

⁴³ โปรดดูเพิ่มเติมในหัวข้ออลังการใน *สมันตกุฎวณณนา* และรสใน *สมันตกุฎวณณนา*

หรือตัวอย่างการพรรณนาวีรรส (รสนแห่งความกล้าหาญ) ในฉากที่นักรบคือบารมีของ พระพุทธเจ้าต่อสู้กับเสนามารอย่างดุเดือด (คาถาที่ 347-353) มีตัวอย่างดังนี้

นักรบผู้สวมเกราะ นามว่าเนกขัมมบารมีก็เช่นเดียวกัน พร้อมด้วยเหล่า เสนา วิ่งมาแล้ว ปานประหนึ่งเสือดาวตัวดุร้ายวิ่งไล่ขย้ำหมู่มฤคคือเสนามาร ฉะนั้น //349//

เมื่อนักรบคือปัญญาบารมีเมื่อวิ่งไปก็มีความฮึกเหิมและอหังการ กราบพูลว่า “วันนี้ ข้าพระองค์พร้อมกับเหล่าเสนาจะพากันถอนเขาพระสุเมรุคือพญามาร ขึ้นมา” ดังนี้วิ่งไปแล้ว //350//

นักรบคือวิริยบารมี เม้มกัตรีฝีปาก คำรามอย่างน่าเกรงกลัว กราบพูลว่า “ข้าพระองค์จะทำให้มหาสมุทรคือพญามารเหือดแห้งไปด้วยความเร่าร้อนของ ข้าพระองค์” //351//

จากนั้น นักรบผู้มีนามว่าขันติบารมี สัจจบารมี และอธิษฐานบารมี ต่างก็พากันวิ่งเข้ามาแล้ว เพื่อจะล้มธงที่มีรูปมกรของพญามารให้ตกไป //352//

จากข้อความข้างต้น พระเวทเทพระพรรณาน่าว่าบารมีทั้ง 10 ของพระพุทธเจ้าเป็น บุคลาธิษฐานของนักรบที่ต่างวิ่งเข้าไปพาดพิงต่อสู้กับเหล่าเสนามาร ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก ตื่นเต้นเร้าใจ จึงจัดเป็นวีรรส ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นคุณสมบัติของมหากาวยะในข้อ 3.4 นี้

3.5 ใช้ฉันทที่ไพเราะ และมีการเปลี่ยนชนิดของฉันทก่อนจบสรรคเสมอ

ลักษณะเด่นข้อหนึ่งของมหากาวยะคือใช้ฉันทที่ไพเราะงดงาม เชื่อมต่อกันอย่างดี จบแต่ละตอน (สรรค) ด้วยฉันทต่างชนิด (จำลอง สารพัตนิก, 2546: 65; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2560: 99) เช่น พุทธจริตของอัสวโฆษ ในสรรคที่ 1 โศลกที่ 1-79 แต่งด้วยตรีษฎกฉันท ได้เปลี่ยนเป็น ปุชปีตาคารฉันทในโศลกที่ 80-89 ก่อนจบสรรค เป็นต้น (สำเนียง เลื่อมใส, 2547: (8))

สมันตกุฎวณณา แต่งเป็นร้อยกรอง 802 คาถา ใช้ฉันททั้งหมดจำนวน 10 ชนิด แสดงให้เห็นถึงความชำนาญในด้านฉันทศาสตร์ของผู้ประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

แต่ข้อแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งคือ *สมันตกุฎวณณา* ไม่ได้มีรูปแบบการประพันธ์ที่ แบ่งเป็นสรรคเช่นกับรรณกรรมสันสกฤต อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็พบข้อสังเกตบางประการ กล่าวคือ ถึงแม้ *สมันตกุฎวณณา* จะไม่ได้มีรูปแบบการประพันธ์เป็นสรรค แต่ในเรื่องก็มีคำที่ระบุตอนจบในแต่ละเนื้อหาที่พอให้ผู้อ่านสังเกตได้บ้าง เช่น เมื่อจบคาถาที่ 402 จะมีคำที่ระบุว่า “อภิสมโพธิกา” แปลว่า “ถ้อยคำเป็นเครื่องกล่าวถึงการตรัสรู้ (จบแล้ว)” และเมื่อจบคาถาที่ 717 มีคำระบุว่า “กลยาณิเทศาคมน์” แปลว่า “การเสด็จมาสู่แม่น้ำกัลยาณิ (จบแล้ว)” เป็นต้น และเมื่อเป็นเช่นนั้น

ก่อนที่จะถึงคำที่ระบุตอนจบในแต่ละเนื้อหา พระเวทเทเถระก็ได้เปลี่ยนฉันทก่อนจะจบเนื้อหา เช่น คาถาที่ 5-400 แต่งด้วยปัฐยาวัตรฉันทและวิปุลฉันท ได้เปลี่ยนเป็นวสันตติลกฉันทในคาถาที่ 401-402 ก่อนจบเนื้อหาการตรัสรู้ หรือคาถาที่ 705-716 แต่งด้วยวสันตติลกฉันท ได้เปลี่ยนเป็นสัทธาฉันทในคาถาที่ 717 ก่อนจบเนื้อหาการเสด็จมาสู่แม่น้ำกัลยาณี ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า การเปลี่ยนฉันทในลักษณะนี้อาจเป็นไปได้ตามรูปแบบของมหากาเวยของสันสกฤต ถึงแม้*สมันตภูฏาภิธาน*จะไม่ได้แบ่งเป็นสรรคเหมือนวรรณกรรมสันสกฤตเลยก็ตาม

เมื่อศึกษา*สมันตภูฏาภิธาน*ด้วยแนวคิดเรื่องมหากาเวยใน*กาวยทรรค*ของทัมทินแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะมหากาเวยปรากฏใน*สมันตภูฏาภิธาน*ทุกประการ ยกเว้นการแบ่งเป็นสรรค ซึ่งถึงแม้*สมันตภูฏาภิธาน*จะไม่ได้แบ่งเป็นสรรคแต่ก็ไม่ได้ทำให้*คุณค่าด้านกาเวย*ด้อยค่าลงไปแต่อย่างใด และไม่ว่าลักษณะมหากาเวยที่ปรากฏจะเกิดจากความบังเอิญหรือไม่ก็ตาม แต่ความงดงาม ความไพเราะแห่งบทประพันธ์ก็เป็นที่ตั้งแห่งความเพลิดเพลินพร้อมกับเกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อผู้ได้ยินหรือได้อ่านอย่างประจักษ์แจ้ง

จากการศึกษาลักษณะกาเวยใน*สมันตภูฏาภิธาน*พบว่าวรรณกรรมเรื่องนี้มีกลิ่นอายคล้ายกับวรรณกรรมสันสกฤตอย่างมาก โดยเฉพาะขนบการอุปมาอุปไมยกับเทพอินทูนั่นคล้ายกับขนบของกวีในราชสำนักอินเดีย (ชานบีวิช ทัดแก้ว, 2560: 63) ลักษณะกาเวยที่ปรากฏใน*สมันตภูฏาภิธาน*นี้สัมพันธ์กับช่วงสมัยที่วรรณกรรมบาลีของลังกาหลายเรื่องได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต

ลักษณะคำประพันธ์

วรรณกรรมบาลีมีลักษณะการประพันธ์ 3 รูปแบบ คือ ปัชชะ (ร้อยกรอง) คัชชะ (ร้อยแก้ว) และวิมิสสะ (ร้อยกรองผสมร้อยแก้ว) (สุโพ.8) *สมันตภูฏาภิธาน*มีลักษณะการประพันธ์เป็นร้อยกรองทั้งหมด 802 คาถา จึงจัดอยู่ในลักษณะการประพันธ์แบบปัชชะ (ร้อยกรอง)

ในหัวข้อลักษณะคำประพันธ์นี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ใช้ในเรื่องนี้และลักษณะสำนวนภาษาต่อไป

1. รูปแบบฉันทลักษณ์⁴⁴

รูปแบบร้อยกรองในภาษาบาลีเรียกว่า “คาถา”⁴⁵ ซึ่งคาถาแต่ละบทจะมี 4 บาท⁴⁶ โดยสิ่งที่ก่อให้เกิดคาถาก็คือ “ฉันท” ซึ่งกำหนดด้วยคณะอันเป็นกลุ่มคำที่เป็นครุ⁴⁷ (พยางค์หนัก) และ ลหุ (พยางค์เบา)

รูปแบบฉันทภาษาบาลีถูกกล่าวไว้ใน *วุตโตทัย*⁴⁸ โดยพระสังฆรักขิตมหาสามีแสดงฉันทไว้ 108 ชนิด จัดเป็น 2 ประเภทคือ (1) ฉันทวรรณพฤติ 82 ชนิด (2) ฉันทมาตราพฤติ 26 ชนิด⁴⁹ (ดู *วุตโต.มัญ.5*)

สมันตภูฏวณณา ไม่ปรากฏการใช้ฉันทมาตราพฤติแต่อย่างใด พบแต่ฉันทวรรณพฤติเท่านั้น ซึ่งฉันทวรรณพฤตินี้กำหนดด้วยพยางค์ครุและลหุ คณะละ 3 พยางค์ มี 8 คณะ เขียนเป็นสัญลักษณ์ได้ดังนี้

ม คณะ	— — —	เช่น สพพณญ
น คณะ	U U U	เช่น สุมุณี
ภ คณะ	— U U	เช่น มารชิ
ย คณะ	U — —	เช่น มเหสี
ส คณะ	U U —	เช่น สุโคโต

⁴⁴ สัญลักษณ์ที่ใช้แทนครุและลหุนั้น แต่ละประเทศหรือแต่ละคัมภีร์ใช้แตกต่างกันออกไป (ดู *วุตโต.มัญ.26-27*) แต่ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะใช้ตามขนบนิยมอินเดีย กล่าวคือ สัญลักษณ์ที่ใช้แทนพยางค์ครุคือ — สัญลักษณ์ที่ใช้แทนพยางค์ลหุคือ U (นาวิน วรรณเวช, 2551: 72)

⁴⁵ โดยทฤษฎี คำว่า “ฉันท” และ “คาถา” ในฝ่ายบาลีถือว่ามีความหมายต่างกัน แต่ปัจจุบันโดยความนิยมถือว่าเป็นสิ่งเดียวกัน (*วุตโต.มัญ.45-47*)

⁴⁶ พระคันธสาราภิวังศ์ระบุว่า “ส่วนใหญ่คาถา 1 บทจะมี 4 บาท แต่บางคาถาก็มี 3 บาทบ้าง 5 บาทบ้าง 6 บาทบ้าง ตามสมควรแก่ข้อความนั้น ๆ” (*วุตโต.มัญ.45*)

⁴⁷ พยางค์ที่จัดว่าเป็นครุ มี 4 ประเภท ได้แก่ (1) สังโยคาคิครุ พยางค์ที่มีตัวสะกด (2) ทีฆครุ พยางค์ที่มีเสียงสระยาว (3) นิคคหิตปรครุ พยางค์ที่มีนิคคหิต (4) ปาทันตครุ พยางค์ที่อยู่ท้ายบาทคาถา ส่วนพยางค์ที่จัดว่าเป็นลหุ หมายถึง พยางค์ที่มีสระเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกด (วาสน์ มุขยานวงค์, 2531: 43; ดู *วุตโต.มัญ.24-28*)

⁴⁸ *วุตโตทัย* เป็นตำราฉันทบาลีที่แปลงมาจาก *วฤตตรัตนนาคร* ตำราฉันทสันสกฤตของเกทการภัญญะ (*วุตโต.มัญ.19*), (21))

⁴⁹ ฉันทมาตราพฤติ คือ ฉันทที่กำหนดด้วยช่วงเวลาในการออกเสียง พยางค์ที่ประกอบด้วยเสียงสระสั้นนับเป็น 1 มาตรา ส่วนพยางค์ที่ประกอบด้วยเสียงสระยาวหรือสระเสียงสั้นตามด้วยพยัญชนะซ้อนนับเป็น 2 มาตรา (ปราณี หภาพานิช, 2542: 74) โปรดดูความหมายของมาตราพฤติเพิ่มเติมใน (*วุตโต.มัญ.5*)

ต คณะ	— — U	เช่น มาราริ
ช คณะ	U — U	เช่น มุนินท
ร คณะ	— U —	เช่น นายโก ⁵⁰

จากการศึกษาพบว่า *สมันตกุฏวณณา* ใช้ฉันททั้งหมด 10 ชนิด ได้แก่ ปุฏยาวัตฉันท 419 คาถา อุปชาติฉันท 161 คาถา วสันตติลฉันท 90 คาถา วิปูลาฉันท 78 คาถา มาลินีฉันท 42 คาถา สีขริณีฉันท 6 คาถา อินทรวงศ์ฉันท 2 คาถา สัทธาฉันท 2 คาถา ภูซงคปยาตฉันท 1 คาถา และสัททูลวิกกีฬิตฉันท 1 คาถา

ผู้วิจัยจะแสดงรายละเอียดฉันทที่ปรากฏโดยเรียงลำดับจากฉันทที่มีพยางค์น้อยที่สุดไปจนถึงฉันทที่มีพยางค์มากที่สุด พร้อมทั้งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างฉันทและเนื้อหา ตามแนวคิดใน *วุดโตทัยมัญชรี* ของพระคันธสาราภิงศ์ (2551) และ *สุวฤตติลกะ* ของเกษเมนทระ⁵¹ แปรและเรียบเรียงโดยปราณี ฬาพานิช (2542) ดังต่อไปนี้

1.1 ปุฏยาวัตฉันท (8 พยางค์)

ปุฏยาวัตฉันท แปรว่า วัตตคาถาที่ฟังออกเสียง (วุดโต.มัญ.319) โบราณจารย์ แปรว่า ฉันทที่สวดเป็นทำนองจตุราวัตร คือ หยุดทุก 4 คำ (พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), 2532: 16) แต่ละบาทมี 8 พยางค์ มีกฎว่า พยางค์ที่ 1 และ 8 ของทุกบาทเป็นครุหรือลหุก็ได้ พยางค์ที่ 2-3-4 ใช้ได้ทุกคณะ ยกเว้น ส และ น คณะ พยางค์ที่ 5-6-7 ในบาทที่ 1 และ 3 ต้องใช้ ย คณะ และพยางค์ที่ 5-6-7 ในบาทที่ 2 และ 4 ต้องใช้ ช คณะ เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

⁵⁰ ตัวอย่างคำที่มีพยางค์ตามคณะทั้ง 8 ซึ่งเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนี้ปรากฏใน *ฉันททุดติปทีปะ* ว่า “สพพณญโม สุมุณีโน มารชิโก มหเสโย สุกโตโส มาราริโต มุนินทโซ นายโกโร...” (ฉันททุดติ.2) ภายหลังปรากฏใน *จินตามณี* ของพระโหราธิบดี (อักษรวิธิตามอักษรขอมในสมุดไทย) ว่า “สพพณญ โม สุมุณี โน สุกโต โส มุนินท โซ มาราริ โต มารชิ โภ นายโก โร มหเส โย” (กรมศิลปากร, 2558: 105)

อนึ่ง ลำดับคณะฉันทและสูตรการจำคณะฉันทนั้นมีความแตกต่างกันในทุกคัมภีร์ฉันท แล้วแต่ความพึงพอใจในการเลือกจำและเลือกใช้ (ดู วุดโต.มัญ.7-15)

⁵¹ เกษเมนทระ (Ksemendra) เป็นชาวกัสมีระ (แคชเมียร์) เป็นกวีและนักวิจารณ์วรรณกรรมสันสกฤต ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นผู้นำในทฤษฎีเอาจิตยะ (ทฤษฎีว่าด้วยความเหมาะสมของบทประพันธ์ ซึ่งเป็นทฤษฎีสุดท้ายในประวัติวรรณกรรมสันสกฤต) แต่งตำราที่เกี่ยวกับวรรณคดีศึกษาไว้ 3 เล่ม ได้แก่ (1) *เอาจิตยวิจจรจรจา* แสดงทฤษฎีความเหมาะสมในการประพันธ์ (2) *สุวฤตติลกะ* เกี่ยวกับหลักการเลือกฉันท ซึ่งมีผลต่อคุณค่ากวีนิพนธ์ และ (3) *กวิกัมฐารรณา* หลักการฝึกเป็นกวี เกษเมนทระเป็นผู้ที่เน้นเรื่องความเหมาะสมของการใช้ฉันท เพราะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้บทประพันธ์มีคุณค่า (กุสุมา รักษมณี, 2549: 62; ดู ปราณี ฬาพานิช, 2542: 1, 97)

— — — — U — — — — — — — — U — U —
 — — — — U — — — — — — — — U — U —

ใน*สมันตภูฏาวัดฉนวน*มีการใช้ปฐยาวัตฉนวนทั้งหมด 419 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 5-400 (ยกเว้นคาถาที่เป็นวิปุลฉนวนจำนวน 60 คาถา ดูในวิปุลฉนวน), 456, 459, 614-704 (ยกเว้นคาถาที่เป็นวิปุลฉนวนจำนวน 18 คาถา ดูในวิปุลฉนวน), 797, 799, 800 และ 802

ตัวอย่างของปฐยาวัตฉนวนใน*สมันตภูฏาวัดฉนวน* เช่น

โย โลกติลโก นาโถ ปุเรตวา ทสปารมี
 ชาโตสิ ตฺสิเต กาเย สนตฺสิโตติ วิสฺสุโต //7//

อนึ่ง แม้ปฐยาวัตฉนวนจะมีข้อกำหนดว่าต้องมี 8 พยางค์ก็จริง แต่บางครั้งก็มีเกินมาเป็น 9 พยางค์บ้าง เพราะเกิดจากการแปลงคำภาษาสันสกฤต 2 พยางค์ให้มาเป็นภาษาบาลี 3 พยางค์ เช่น จรฺยา (ส.) กลายเป็น จรฺยา (ป.) ในกรณีนี้ โบราณจารย์ทางฝ่ายบาลีเรียกกันว่า “**นวิกฺขริกะ**” แปลว่า “มี 9 พยางค์” ไม่จัดว่ามีโทษต่อฉนวนลักษณะ (ดู ธงชัย สุมนจักร, 2538: 69-71, 274-276; ดู วุตโต.มัญ.312-316)

ผู้วิจัยพบว่า พระเวทเททเถระใช้นวิกฺขริกะจำนวน 33 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 12, 31, 68, 86, 106, 117, 112, 150, 157, 159, 160, 205, 207, 229, 239, 253, 332, 338, 341, 347, 351, 363, 368, 375, 380, 383, 460, 632, 674, 683, 687, 704 และ 779

ตัวอย่างนวิกฺขริกะในบาทที่ 3 ของคาถาที่ 12 ว่า

สิงคินีภขมยาภาส- ตุงคสิงคสมงคิตา
 มณีสีหปฺลฺขราก็ณฺณ- ปาสาทา ยตถ ภาสเร //12//

ปฐยาวัตฉนวนเป็นฉนวนที่ถูกใช้มากที่สุด*ในสมันตภูฏาวัดฉนวน* เนื่องจากคุณลักษณะของปฐยาวัตฉนวนซึ่งมีเสียงครุและเสียงลหุเสมอกัน คือ มีอย่างละ 6 พยางค์เท่ากัน จึงก่อให้เกิดเสียงประสานที่นุ่มนวลไพเราะ เป็นที่นิยมแต่งทั้งในวรรณกรรมบาลีและสันสกฤต⁵² (วุตโต.มัญ.318) ใน*ฉันทโภทสพฺยาขยา*ถึงกับกล่าวไว้ว่า เพราะความสม่ำเสมอทั้งครุและลหุ ปฐยาวัตฉนวนที่จึงดงามไพเราะดังเสียงของหงส์และการรำแพนของนกยูง (วุตโต.มัญ.319) ส่วนเกษเมนทระแสดงทรรศนะไว้ว่า ฉันทชนิดนี้ควรใช้ในบทประพันธ์ที่คล้ายคลึงกับปุราณะ ซึ่งเน้นเรื่องความแจ่มชัดที่แทรกสาระคำ

⁵² ปฐยาวัตฉนวนในบาลีมีรูปแบบตรงกับโคลก (หรืออนุษฏฺภฉนวน) ในสันสกฤต ดูใน ปราณี พาพานิช (2542: 75-76)

สอนเป็นสำคัญ (สุวฤตต.3/9) ผู้ที่มีความรู้จึงนิยมใช้ในตอนต้นของสรรคัพณะ⁵³ (หรือมหากาวยะในราชสำนัก) ในการย่อจากเรื่องราวพิสดาร หรือในเรื่องราวที่มุ่งสอนความสงบสุข (สุวฤตต.3/16) เหมาะแก่การเริ่มคำประพันธ์ที่เป็นมหากาวยะ (ปราณี พาพานิช, 2542) กวีพึงใช้ประพันธ์ในงานเขียนที่เน้นความหมายให้ชัดเจน (สุวฤตต.3/6) เมื่อพิจารณาจากทรรศนะเหล่านี้จึงพอสรุปได้ว่าฉันทชนิดนี้เป็นที่นิยมทั้งในวรรณกรรมบาลีและสันสกฤตและมักถูกใช้ในการดำเนินเรื่องเพื่อให้มีความกระชับและรวดเร็วยิ่งขึ้น ดังวรรณกรรมบาลีที่ใช้ร้อยกรองทั้งเรื่องอย่าง *ชินาลังการ* หรือ *ชินจริต* (ดู วัลลีย์ ภิคารวัฒน์, 2522; ดู วาสน์ มุขยานวงศ์, 2531) ก็ใช้ปฐยาวัตฉันทในการดำเนินเรื่องมากกว่าฉันทอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด

คุณลักษณะนี้สัมพันธ์กับเนื้อหาของ *สมันตกุฎวณณา* เห็นได้จากการใช้ปฐยาวัตฉันทในตอนเริ่มเรื่องกล่าวคือ ในคาถาที่ 5-400 ซึ่งเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตแล้วจุติลงมาบนโลกมนุษย์ เล่าเหตุการณ์ประสูติไปจนถึงตรัสรู้ สอดคล้องกับทรรศนะของเกษเมนทระที่ว่ากวีควรเริ่มสรรคัพณะด้วยฉันทชนิดนี้

คาถาที่ 456 และ 459 เป็นพระพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนธิดาพญามาร พระเวเทหเถระคัดมาจาก *มารวิสูตร* สัมพันธ์กับทรรศนะของเกษเมนทระที่ว่าควรใช้ฉันทชนิดนี้เพื่อเน้นคำสั่งสอนเป็นสำคัญ

คาถาที่ 614-704 เล่าเหตุการณ์ตามมหาวงศ์ที่พญานาคมนิอักษิเกกราบนิมนต์พระพุทธเจ้าเพื่อให้เสด็จมาแสดงธรรมที่แม่น้ำกัลยาณี พระเวเทหเถระได้พรรณนาการที่พระพุทธเจ้าทรงตระเตรียมพระองค์ก่อนเสด็จไปเกาะลังกาพร้อมกับพระสาวกอย่างประณีตแจ่มชัด

คาถาที่ 797-802 เป็นนิคมณฑา (Colophon) พระเวเทหเถระกล่าวมูลเหตุแห่งการประพันธ์และแสดงประวัติของตนเอง ซึ่งฉันทชนิดนี้เป็นที่นิยมใช้เป็นนิคมณฑามาตั้งแต่วรรณกรรมชั้นอรรถกถาและฎีกาอยู่แล้ว (ดู พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน, 2550: 165-169)

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าพระเวเทหเถระบรรจงเลือกใช้ฉันทชนิดนี้โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะของฉันทกับเนื้อหาอย่างแน่นอน

1.2 วิปุลฉันท (8 พยางค์)

วิปุลฉันท เป็นฉันทที่อยู่ในกลุ่มอนุฎฐกาฉันท มีความคล้ายกับปฐยาวัตฉันท เพราะมีจำนวน 8 พยางค์ และมีพยางค์ที่ 5-6-7 ในบาทที่ 2 และ 4 เป็น ช คณะเช่นเดียวกัน

⁵³ สรรคัพณะ (หรือที่รู้จักในชื่อวามหากาวยะ) คือ งานประพันธ์ที่มีการแบ่งเป็นสรรค (Canto) เช่น *พุทธจริต* และ *เสนาทรรนท* ของอัครโฆษ *กุมารสมภพ* หรือ *รชวงค์* ของกาลิทาส ศึกษาเพิ่มเติมได้ในจำลอง สารพัตนิก (2546: 64-73) มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2560) วชิราภรณ์ วรรณดี (2522)

วิปูลาฉันทที่มีกฎเกณฑ์บังคับเฉพาะบาทที่ 1 และ 3 เท่านั้น คือ พยางค์ที่ 2-3-4 ของบาทที่ 1 และ 3 ห้ามใช้ ส และ น คณะ ส่วนพยางค์ที่ 5-6-7 ใช้ทั้งได้ ม ร ต ก ส น ช คณะ จึงมีชื่อเรียกต่างกันไป (ดู วุศโต.มัญ.328-339) คือ ถ้าเป็น ม คณะ ในบาทที่ 1 วิปูลาฉันทชนิดนี้จะมีชื่อว่า ปฐมมการวิปูลาฉันท แปลว่า “วิปูลาฉันทที่มี ม คณะ อยู่ในบาทที่ 1 (ในพยางค์ที่ 5-6-7)” ถ้าเป็น ม คณะ ในบาทที่ 3 วิปูลาฉันทชนิดนี้จะมีชื่อว่า ตติยมการวิปูลาฉันท แปลว่า “วิปูลาฉันทที่มี ม คณะ อยู่ในบาทที่ 3 (ในพยางค์ที่ 5-6-7)” ชื่ออื่น ๆ ก็พึงกำหนดรู้ได้ด้วยตัวอย่างนี้

นอกจากนี้ ยังมีวิปูลาฉันทที่มีพยางค์ที่ 5-6-7 ในบาทที่ 1 และบาทที่ 3 ซึ่งใช้คณะต่างกัน อีก วิปูลาฉันทชนิดนี้จะมีชื่อว่า สังกิลฉนวิปูลาฉันท เช่น ถ้าพยางค์ที่ 5-6-7 ของบาทที่ 1 เป็น ม คณะ ส่วนพยางค์ที่ 5-6-7 ของบาทที่ 3 เป็น ก คณะ ในกรณีนี้ วิปูลาฉันทชนิดนี้จะมีชื่อว่า ปฐมมการตติยมการวิปูลาฉันท แปลว่า “วิปูลาฉันทที่มี ม คณะ อยู่ในบาทที่ 1 (ในพยางค์ที่ 5-6-7) และมี ก คณะ อยู่ในบาทที่ 3 (ในพยางค์ที่ 5-6-7)” สังกิลฉนวิปูลาฉันทประเภทอื่นก็เป็นไปในแบบข้างต้นและจะมีชื่อต่างกันไปซึ่งอาจแบ่งย่อยได้เป็น 40 ประเภท (ดู วุศโต.มัญ.340-344)

ใน*สมันตกุฎวณนา* มีการใช้วิปูลาฉันททั้งหมด 78 คาถา แบ่งออกเป็น 17 ประเภทดังต่อไปนี้

1. ปฐมมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 25, 124, 128, 131, 214, 223, 230, 259, 307, 331, 334, 623
 2. ตติยมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 74, 76, 99, 149, 158, 159, 160, 176, 178, 179, 193, 195, 692, 695
 3. ปฐมมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 11, 62, 136, 205, 318, 329
 4. ตติยมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 90, 310, 459, 680, 704
 5. ปฐมมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 262, 332, 701
 6. ตติยมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 54, 87, 97, 100, 105, 168, 301, 621, 630,
- 638
7. ปฐมมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 140, 170, 312, 654, 677, 702, 798, 801
 8. ตติยมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 110, 202, 271, 280, 396, 639, 678
 9. ปฐมสการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 337, 347, 362, 619, 656
 10. ตติยสการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 375
 11. ปฐมตการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 625
 12. ตติยตการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 394
 13. ตติยชการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 374
 14. ปฐมนการตติยมการวิปูลาฉันท ได้แก่ คาถาที่ 218

15. ปฐมภูการตติยมการวิปูลาฉันท์ ได้แก่ คาถาที่ 369
16. ปฐมภูการตติยมการวิปูลาฉันท์ ได้แก่ คาถาที่ 398
17. ปฐมภูการตติยมการวิปูลาฉันท์ ได้แก่ คาถาที่ 667

ตัวอย่างของวิปูลาฉันท์ ประเภทปฐมภูการวิปูลาฉันท์ คือ มี น คณะอยู่ในพยางค์ที่ 5-6-7 ของบาทที่ 1 ใน*สมันตภูฏาฉณนา* เช่น

ชมพู่ที่ปกคกมล	กณณิกาว มโนรมา
ปฐิ กปฬตถุสิ	วิสาณาว สุธาสนิ //11//

ตัวอย่างของวิปูลาฉันท์ ปฐมภูการตติยมการวิปูลาฉันท์ มี น คณะอยู่ในพยางค์ที่ 5-6-7 ของบาทที่ 1 และมี น คณะอยู่ในพยางค์ที่ 5-6-7 ของบาทที่ 3 ใน*สมันตภูฏาฉณนา* เช่น

เอโกว ตตถ สุกโต	นิสิทิ วชิราสเน
ปชชล นิชสิริยา	สุริโยว ยุกนธเร //218//

ความสัมพันธ์ระหว่างวิปูลาฉันท์กับเนื้อหาอันเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับปฐุยาวัตฉันท์ จึงดูเทียบได้ในปฐุยาวัตฉันท์ข้างต้น เพราะอยู่ในกลุ่ม “อนุฎุภาฉันท์” เช่นเดียวกัน⁵⁴ (ดู วุตโต.มัญ. 304) ผู้วิจัยจึงไม่ต้องกล่าวซ้ำในที่นี่อีก และจากการใช้วิปูลาฉันท์ถึง 17 ประเภทนี้ก็แสดงให้เห็นถึงความชำนาญในด้านการประพันธ์ของพระเวทเทเถระเป็นอย่างดี⁵⁵

1.3 อุปชาติฉันท์ (11 พยางค์)

อุปชาติฉันท์ แปลว่า ฉันท์ที่คล้ายคลึงกับฉันท์สองชนิดที่อยู่ใกล้กัน กล่าวคือผสมระหว่างอินทรวีเชียรและอุเปนทรวีเชียร (วุตโต.มัญ.194, 203) ส่วนปราณี ฬาพานิช (ดู 2542: 78-

⁵⁴ ฝ่ายสันสกฤตเรียกฉันท์กลุ่มนี้ว่า “โคลก หรืออนุษฎุภาฉันท์” (ดู Morgan, 2011: 74-76) สำหรับการศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฐุยาวัตฉันท์และวิปูลาฉันท์ ในฝ่ายบาลี ผู้สนใจสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ในวิทยานิพนธ์ของ วาสน์ มุขยานวงค์ (2531: 44-52) ส่วนฝ่ายสันสกฤต ศึกษาได้ในวิทยานิพนธ์ของนาวิณ วรรณเวช (2550: 72)

⁵⁵ *สมันตภูฏาฉณนา*ฉบับพิมพ์อักษรโรมัน ผู้ตรวจชำระเรียกฉันท์ชนิดนี้โดยรวมว่า “โคลก” เช่นกับสันสกฤต ไม่ได้จำแนกว่าเป็นปฐุยาวัตฉันท์หรือวิปูลาฉันท์ (ดู Godakumbura, 1958: 79) แต่เนื่องจากขนบนิยมการศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทย คือ ในชั้นประโยค ป.ธ.8 นักเรียนบาลีจะได้เรียนวิชาแต่งฉันท์ภาษามคร ซึ่งฉันท์ลักษณะที่ใช้เรียนมีอยู่ 6 ประเภท โดยปฐุยาวัตฉันท์เป็นหนึ่งในนั้น เห็นได้ว่าขนบนิยมในไทยแยกระหว่างปฐุยาวัตฉันท์กับวิปูลาฉันท์ออกจากกันอย่างชัดเจน ฉะนั้น ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาฉันท์ 2 ประเภทนี้แยกจากกันเพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาสืบต่อไป

79) แสดงพรรณนาว่าอาจเป็นการผสมระหว่างอินทรวงศ์กับวงศ์สละก็ได้ เช่นเดียวกับพระคันธसारภาพิงค์ก็ได้แสดงพรรณนาไว้ว่า อุปชาติฉันทไม่ได้จำกัดแค่การผสมอินทริเชียรและอุปทริเชียรเข้าด้วยกัน แต่ว่าฉันทที่ผสมฉันทแต่ละชนิดซึ่งมีพยางค์เท่ากันหรือไม่เท่ากันเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการผสมวังสฎฐฉันทกับอินทรวงศ์ ซึ่งมี 12 พยางค์เท่ากัน หรือผสมอินทรวงศ์ (12 พยางค์) กับอินทริเชียร (11 พยางค์) เป็นต้น ก็ชื่อว่า อุปชาติฉันท ได้เช่นเดียวกัน (ดู วุตโต.มัญ.202)

ในสมันตกุฎฎฉันทนา มีการใช้อุปชาติฉันททั้งหมด 161 คาถา ซึ่งเป็นการผสมกันระหว่างอินทริเชียรฉันท อุปทริเชียรฉันท อินทรวงศ์ฉันท วังสฎฐฉันท กมลฉันท และฉันทที่ไม่ทราบชื่ออีก 1 ชนิด ก่อนที่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์อุปชาติฉันทในสมันตกุฎฎฉันทนาต่อไป จึงใคร่แสดงข้อกำหนดของฉันทเหล่านี้ (ที่ก่อให้เกิดอุปชาติฉันท) เป็นเบื้องต้น ดังนี้

อินทริเชียรฉันท (11 พยางค์) แปลว่า ฉันทที่มีลีลาเหมือนคทาเพชรของพระอินทร์ เพราะมีเสียงหนักในตอนต้นฉันทเนื่องจากเสียงครุในพยางค์ที่ 1-2-4-5 (วุตโต.มัญ.191) ประกอบด้วย ต ต ช คณะ และครุ 2 พยางค์ ดังนี้

— — U — — U U — U — —

อุปทริเชียรฉันท (11 พยางค์) แปลว่า ฉันทที่มีคณะใกล้เคียงกับอินทริเชียรฉันท (วุตโต.มัญ.194) เนื่องจากมี ช คณะแทนที่ ต คณะของอินทริเชียร ดังนี้

U — U — — U U — U — —

อินทรวงศ์ฉันท (12 พยางค์) แปลว่า ฉันทที่เป็นวงศ์ของอินทริเชียร (วุตโต.มัญ.221) มีลักษณะคล้ายกับอินทริเชียรเพียงแต่เปลี่ยนจากครุ 2 พยางค์หลังของอินทริเชียรเป็น ร คณะ ดังนี้

— — U — — U U — U — U —

วังสฎฐฉันท (12 พยางค์) แปลว่า ฉันทที่มีเสียงไม่สม่ำเสมอเหมือนเสียงขลุ่ยที่มีเสียงสูงและต่ำ (วุตโต.มัญ.219) มีลักษณะคล้ายกับอินทรวงศ์ฉันทเพียงแต่เปลี่ยน ต คณะแรกของอินทรวงศ์ให้เป็น ช คณะ ดังนี้

U — U — — U U — U — U —

กมลฉันท (12 พยางค์) แปลว่า ฉันทที่ดังงามเหมือนดอกบัว (วุตโต.มัญ.239) ประกอบด้วย ส ย ส และ ย คณะ ดังนี้

— — U — U — — — U — U —

ฉันทที่ยังไม่ทราบชื่อ (12 พยางค์) ไม่ปรากฏในชุดโตทัยตำราฉันทฝ่ายบาลี หรือวฤต-
รัตนกรตำราฉันทฝ่ายสันสกฤต⁵⁶ ประกอบด้วย ช ส ส และ ย คณะ ดังนี้

U — U U U — U U — U — —

อุปชาติฉันทในสมันตกฎวณนา แบ่งออกเป็น 6 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. อินทริเชียรฉันทผสมอุเพนทริเชียรฉันท จำนวน 155 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 404-455, 457-458, 461-507, 595-603, 718-722, 724-732, 751-752, 760-791 และ 793-795 (ยกเว้นคาถาที่ 414, 451, 449, 752 และ 788) เช่น คาถาที่ 404 บาทที่ 1 3 และ 4 เป็นอินทริ-
วิเชียรฉันท ส่วนบาทที่ 2 เป็นอุเพนทริเชียรฉันท ดังนี้

ทานาทโย ปารมิตา จินิตวา
อสงขกปปานี จ เขปยิตวา
อเสว ปลลงกวรสส เหตุ
สนธาวิตฺ ตํ ภชิตํ มยชช //404//

2. อินทริเชียรฉันทผสมวังสัฎฐฉันท จำนวน 1 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 414 คือ บาทที่ 1
เป็นวังสัฎฐฉันท ส่วนบาทที่เหลือเป็นอินทริเชียรฉันท ดังนี้

นรินทนาคินทสุรินทบุชิตโต
ฉพพณณรสีหิ สมุชชลนโต
นีลมพเร ตารกิต สสีว
โส จงกมี สตต อหานิ ตตถ //414//

3. อินทริเชียรฉันทผสมอุเพนทริเชียรฉันทและวังสัฎฐฉันท จำนวน 2 ได้แก่ คาถาที่
403 และ 451 คือ บาทที่ 1 เป็นวังสัฎฐฉันท บาทที่ 2 เป็นอุเพนทริเชียรฉันท บาทที่ 3 และ 4 เป็น
อินทริเชียรฉันท ดังนี้

ติโลกนาโถ สุกโต ตโต ตทา
อุทานวาจํ สมุทาทริตวา
ปลลงกมาภุชช ทุมินทมุเล

⁵⁶ อาจปรากฏในตำราฉันทสันสกฤตเล่มอื่น ๆ ที่ผู้วิจัยยังไม่พบ

จินตลี เอว วชิราสนสมิ //403//

4. อินทริเชียรฉันทผสมอุเพนทริเชียรฉันทและอินทรวงศ์ฉันท จำนวน 1 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 449 คือ บาทที่ 1 เป็นอินทรวงศ์ฉันท บาทที่ 2 และ 3 เป็นอินทริเชียรฉันท และบาทสุดท้ายเป็นอุเพนทริเชียรฉันท ดังนี้

โสกาวิกิณโณ นุ วนมหิ ฉายสิ
จิตตานุ ชิโต อุท ปตถยาโน
อาคูนุ คามมหิ อกาสิ กิณจิ
ชเนน กสมาน กโรสิ สกชี //449//

5. อินทริเชียรฉันทผสมอุเพนทริเชียรฉันทและกมลฉันท จำนวน 1 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 788 คือ บาทที่ 1 และ 4 เป็นอินทริเชียรฉันท บาทที่ 2 เป็นกมลฉันท และบาทที่ 3 เป็นอุเพนทริเชียรฉันท ดังนี้

ตสมิ นเค ปาทรวงกิตสมิ
ชลมณฑโลกาสปเทศตเต
สโมสรนเต พหุเก ชเนปี
โทเตว โอภาสมโท ปทงกั //788//

6. อินทริเชียรฉันทผสมอุเพนทริเชียรฉันทและฉันทที่ยังไม่ทราบชื่อ จำนวน 1 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 752 คือ บาทที่ 1 และ 3 เป็นฉันทที่ยังไม่ทราบชื่อ บาทที่ 2 เป็นอุเพนทริเชียรฉันท และบาทที่ 4 เป็นอินทริเชียรฉันท ดังนี้

อเนน วิริณา ชคเทกนาโถ
ปวตตมานesu มหามhesu
ทิสญจ วิทิสั ปริปุรยโนโต
ฉพพณณรสิหิ อคา นคินทั //752//

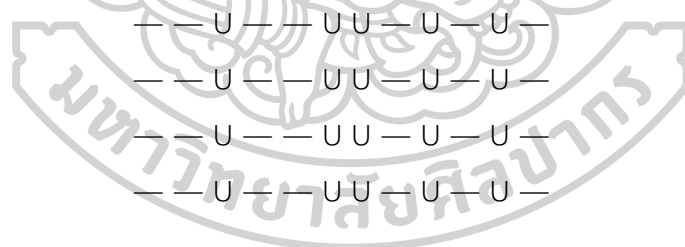
เกษเมนทระแสดงทรรศนะไว้ว่าอุปชาติฉันทเหมาะแก่การพรรณนาความงามของนางเอกผู้สูงส่งในฐานะเป็นตัวเร่งเร้าความรัก หรือพรรณนาองค์ประกอบของสิ่งที่สามารถกระตุ้นรักได้ เช่น วสันตฤดู (ฤดูใบไม้ผลิ) (สุวฤตต.3/17) และก่อให้เกิดความมดงามความมีเสน่ห์แห่งอุทยานที่เต็มไปด้วยดอกมะลิที่มีคุณค่าเลิศล้ำซึ่งสร้างความน่าพิศวงได้ (สุวฤตต.3/30)

พระคัมภีร์สาราถิวงศ์ไม่ได้แสดงพรรณนาถึงอุปชาติฉันท์โดยตรง แต่ว่าได้กล่าวถึงฉันท์ที่ทำให้เกิดอุปชาติฉันท์ กล่าวคือ อินทรวชิเชียรฉันท์ อุเปนทรวชิเชียรฉันท์ วัสสกุฎฉันท์ อินทรวงศ์ เป็นต้นว่าเป็นที่นิยมของเหล่ากวีทั้งในงานประพันธ์ภาษาบาลีหรือสันสกฤตที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์หรือที่เป็นกวีนิพนธ์ (วุตโต.มัญ.192)

อุปชาติฉันท์ที่ปรากฏใน*สมันตกุฎฉันทนา*ในช่วงคาถาที่ 404-455, 457-458, 461-507 คือการบรรยายเหตุการณ์หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คาถาที่ 595-603 บรรยายความมั่งคั่งของเมืองสาวัตถีและพระวิหารเชตวัน คาถาที่ 718-722, 724-732 และ 751-752 บรรยายความมั่งคั่งของธรรมชาติบนภูเขาสมันตกุฎ ฉันทาที่ 760-791 จะเห็นได้ว่าการใช้อุปชาติฉันท์ใน*สมันตกุฎฉันทนา*เพื่อบรรยายความมั่งคั่งแห่งธรรมชาตินั้นสัมพันธ์กับแนวคิดของเกษมณทระ ส่วนคาถาที่ 793-795 พระเวทเทพระบรรยายความมั่งคั่งแห่งพระบาทของพระพุทธเจ้า ความศักดิ์สิทธิ์และความยิ่งใหญ่ของรอยพระพุทธรูปบาท

1.4 อินทรวงศ์ฉันท์ (12 พยางค์)

อินทรวงศ์ฉันท์ แปลว่า ฉันท์ที่เป็นวงศ์ของอินทรวชิเชียรคาถา (วุตโต.มัญ.221) โบราณจารย์ให้ความหมายไว้ว่า ฉันท์ที่มีเสียงไพเราะเหมือนปีพระอินทร์ (พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุธรรมา), 2532: 23) จัดอยู่ในกลุ่มชคตีฉันท์ มี 12 พยางค์ อินทรวงศ์ฉันท์ประกอบด้วย 4 คณะ ได้แก่ ต ต ช และ ร คณะ เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

ใน*สมันตกุฎฉันทนา* มีการใช้อินทรวงศ์ฉันท์ทั้งหมด 2 คาถา คือ คาถาที่ 723 และ 792 ตัวอย่างของอินทรวงศ์ฉันท์ใน*สมันตกุฎฉันทนา* เช่น

โย นีลน่านาวนราชิราชีโต
 อาสารธาราครินิชมรากลโ
 อาปิตนีสารุณปลลวาลี
 ชีมุตกุฎ วีย ภาติ อุคคโต //723//

เกษเมนพระไม่ได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับอินทรวงศ์ฉันท์ แต่ว่าความนิยมของอินทรวงศ์ฉันท์นั้นผู้วิจัยกล่าวไว้แล้วในหมวดอุปชาติฉันท์ (ดู วุตโต.มัญ.192) ที่นี้เมื่อพิจารณาบนพื้นฐานว่าอินทรวงศ์สามารถกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดอุปชาติฉันท์ได้ ซึ่งคุณสมบัติของอุปชาติฉันท์นั้น กวีมักใช้พรรณนาถึงฤดูกาลที่ทำให้เกิดรสรัก เช่น ฤดูใบไม้ผลิ หรือพรรณนาถึงอุทยานที่งดงามด้วยทิวทัศน์แห่งธรรมชาติ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็สัมพันธ์กับคาถาที่ 723 ที่พรรณนาถึงความงดงามของภูเขาสมันตภูฏว่ามีสีเขียวขจี มีฝนตกลงมาไม่ขาดสาย มีสายน้ำไหลลงมาจากภูเขา และอยู่สูงเสียดฟ้า แต่คาถาที่ 792 พระเวทเทเถระกล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติ ณ แผ่นดินที่จะกลายเป็นที่ฆวาปีเจดีย์ในอนาคต ไม่ได้สัมพันธ์กับแนวคิดของเกษเมนพระ

1.5 ภูขงคพายตฉันท์ (12 พยางค์)

ภูขงคพายตฉันท์ แปลว่า ฉันท์ที่มี ย คณะ 4 คณะดำเนินไปไม่ขาดสายเหมือนงูเลื้อยติดต่อกันไม่ขาดช่วง (วุตโต.มัญ.229) จัดอยู่ในกลุ่มชคตีฉันท์ มี 12 พยางค์ ภูขงคพายตฉันท์ ประกอบด้วย 4 คณะ ได้แก่ ย ย ย และ ย คณะ เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

U — U — U — U —
 U — U — U — U —
 U — U — U — U —
 U — U — U — U —

ในสมันตภูฏวณณา มีการใช้ภูขงคพายตฉันท์ 1 คาถา คือ คาถาที่ 749 ได้แก่

มุนินเท ปยนเต สมิทธี ตีโลกิ

คิริณฑาภินนทา ทุมินทา ปพุทธา

มิตินทา สุตภูฏา ขคินทา สุขภูฏา

ปฏภูฏม หินโท ปณภูฏ นิทาโฆ //749//

แม้เกษเมนพระและพระคันธसारากวีวงศ์ไม่ได้แสดงทรรศนะว่าภูขงคพายตฉันท์ควรใช้อย่างไร แต่ก็น่าสังเกตว่า ภูขงคพายตฉันท์ที่ปรากฏในสมันตภูฏวณณาเพียงครั้งเดียวนี้ถูกใช้อย่างมีนัยสำคัญ คือ ปรากฏก่อนหน้าคาถาที่ 750 ซึ่งใช้สัทพุลวิกกีฬิตฉันท์ โดยทั้ง 2 คาถาที่ต่อกันนี้กล่าวสรรเสริญความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าว่าเมื่อเสด็จไปที่ภูเขาสมันตภูฏแล้ว ต้นไม้ สัตว์ป่านานาชนิดต่างยินดีปรีดาร์้องแซ่ พระอินทร์บันดาลฝนให้ตกลงมาเพื่อระงับความร่าร้อน กรณีนี้สัมพันธ์กับ

ชินจรีต คาลาที่ 432-434 (ดู ชิน.432-434) ที่ใช้กล่าวสรรเสริญว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นที่พึ่งของไตรโลก จึงน่าสังเกตว่าในวรรณกรรมบาลี ภาษกษัตริย์ที่ก็น่าจะเหมาะแก่การใช้สรรเสริญพระพุทธเจ้า

1.6 วสันตติลกฉันท (14 พยางค์)

วสันตติลกฉันท แปลว่า ฉันทที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในวสันตฤดู (ฤดูใบไม้ร่วง) (วุตโต.มัญ.250) ในสุวฤตติลกให้ความหมายว่า ยอดแห่งฤดูใบไม้ผลิ (ปราณี พาทาณิข, 2551: 84) นักปราชญ์โบราณจารย์ได้ให้ความหมายว่า ฉันทที่มีคณะเหมือนเมฆที่มีดมนในเดือน 5 เดือน 6 อันเป็นส่วนของฤดูฝน (พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), 2532: 27) จัดอยู่ในกลุ่มสักกฉันท มี 14 พยางค์ วสันตติลกฉันทมี 12 พยางค์แรกประกอบด้วย 4 คณะ ได้แก่ ต คณะ ภ คณะ ช คณะ ข คณะ ตามลำดับ และ 2 พยางค์สุดท้ายเป็นครุลอย เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

— U — U U U — U U — U — —
 — — U — U U U — U U — U — —
 — — U — U U U — U U — U — —
 — — U — U U U — U U — U — —

ในสมันตกุฎวณณา มีการใช้วสันตติลกฉันททั้งหมด 90 คาลา คือ คาลาที่ 401-402, 508-552, 604-613, 705-716, 735-748 และ 753-759

ตัวอย่างของวสันตติลกฉันทในสมันตกุฎวณณา ได้แก่

อิจเจวมคคमतทานวิธิปปริณ-

การุณยปุลลยททเยน มโทยเยน

ปตวา ภาณณวมปารมนนตทุกุขิ

เยโนจิตา ปรมปารมิตา ชินเน //401//

เกษเมนพระแสดงพรรณนาไว้ว่า วสันตติลกฉันทที่ย่อมงดงามเมื่อใช้พรรณนารสแห่งความกล้าหาญรวมกับรสโหดร้าย (สุวฤตต.3/19) พระคันธสาราภิงค์ กล่าวว่า ฉันทชนิดนี้เป็นที่นิยมอย่าง มากทั้งในวรรณกรรมบาลีและสันสกฤต (ดู วุตโต.มัญ.192) ในขนบของวรรณกรรมบาลี โบราณจารย์ มักกล่าวว่า วสันตติลกฉันทเหมาะแก่การใช้สรรเสริญพระพุทธเจ้า

พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช) (2532: 28) แสดงพรรณนาว่า “วสันตติลกฉันทถือว่ ว่าเป็นฉันทที่สุดยอด เป็นที่นิยมมากในคัมภีร์ต่าง ๆ กวีทั้งหลายมักจะแต่งฉันทชนิดนี้เพื่อเป็นการอวด

ฝีมือของตน หากฝีมือถึงเช่นที่อวดแล้ว บทประพันธ์นั้นย่อมเป็นอมตะ และเป็นแบบอย่างแก่กวีรุ่นหลังได้ เช่น บทถวายพรพระ (บทพาหุง)”

วสันตดิถีฉันทที่ปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* ในช่วงคาถาที่ 401-402 สรรเสริญพระพุทธเจ้าหลังจากเอาชนะพญามาร คาถาที่ 508-552 บรรยายเหตุการณ์การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 1 ของพระพุทธเจ้า คาถาที่ 604-613 พรรณนาความงดงามของพระวิหารเชตวัน คาถาที่ 705-716 แสดงพระธรรมเทศนาโปรดพญานาค คาถาที่ 735-748 พรรณนาความอุดมสมบูรณ์แห่งแมกไม้ंनाพันธุ์และสัตว์ป่าหลากประเภทบนภูเขาสมันตกุฎ และคาถาที่ 753-759 สรรเสริญความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้า

จะเห็นว่า วสันตดิถีฉันทใน *สมันตกุฎวณณา* มีลักษณะเนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) สรรเสริญพระพุทธเจ้า และ (2) พรรณนาความงดงามของธรรมชาติ ไม่ได้จำกัดอย่างแน่นอนว่าจะต้องใช้กับเนื้อหาแบบไหน แต่ถ้าตีความในทางธรรมว่าการสรรเสริญพระพุทธเจ้านั้นเป็นการสวดตีความกล้าหาญในทางธรรมก็อาจจะสัมพันธ์กับแนวคิดของเกษมธระว่า วสันตดิถีฉันทที่ยอมงดงามเมื่อใช้พรรณนารสแห่งความกล้าหาญ (สุวฤตต.3/19)

1.7 มาลินีฉันท (15 พยางค์)

มาลินีฉันท แปลว่า ฉันทที่มีลำดับคณะอันประกอบด้วย น คณะ เป็นต้น (วุตโต.มัญ. 255) จัดอยู่ในกลุ่มมุตีสักกรีฉันท มี 15 พยางค์ ประกอบด้วย 5 คณะ ได้แก่ น น ม ย และ ย คณะเขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

U U U U U U — — — U — — — U — — —
 U U U U U U — — — U — — — U — — —
 U U U U U U — — — U — — — U — — —
 U U U U U U — — — U — — — U — — —

ใน *สมันตกุฎวณณา* มีการใช้มาลินีฉันททั้งหมด 42 คาถา คือ คาถาที่ 1-4, 553-575, 582-594, 733-734

ตัวอย่างของมาลินีฉันทใน *สมันตกุฎวณณา* เช่น

สตตวิตตกิตตี ธสตกนทปทปทปปี
 ติภวหิตติธานํ สพพโลเกกเกตุ
 อमितมนอนคฺขํ สนตฺธิทํ เมรุสสารํ
 สุขตมหมุทาทํ รูปสสารํ นนามิ //1//

เกษมทรแสดงทรรศนะไว้ว่ากวีควรใช้มาลินีฉันทซึ่งมีจังหวะเร็ว ในช่วงจบแต่ละตอน (สรรค) โดยยกตัวอย่างจาก *กุมารสัมภวะ* ของกาลิทาส (สุวฤตต.3/19) ผู้วิจัยได้สำรวจวรรณกรรม สันสกฤตประเภทมหากาพย์เพิ่มเติมก็พบว่า เป็นจริงดังที่เกษมทรกล่าวไว้ คือ *กุมารสัมภวะ* ใช้ปิด สรรคที่ 2, 3, 7, *รฆวงคี* ใช้ปิดสรรคที่ 2, 7, *คิคุปาลวะระ* ใช้ปิดสรรคที่ 4, 7, 10, *กิราตารชุนียะ* ใช้ปิด สรรคที่ 1, 4, 5, 6, 9 เป็นต้น แม้แต่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต เช่น *พุทธจริต* ซึ่งทั้ง เรื่องใช้มาลินีฉันทเพียง 2 บทเท่านั้นและก็ใช้ปิดสรรคทั้งสองบท (ดู พุทธ.2/56, 13/72) ไม่เพียงแต่ ในวรรณกรรมสันสกฤตเท่านั้น แม้แต่วรรณกรรมบาลี เช่น *มหาวงศ์* ซึ่งมีทั้งหมด 99 ปริจเฉท⁵⁷ (10,000 กว่าคาถา)⁵⁸ ได้ใช้มาลินีฉันทในการปิดปริจเฉทจำนวน 9 บท (ดู มหา.4/66, 21/34, 34/94, 65/96, 74/336, 75/108, 78/86, 85/74, 95/41) จึงน่าสังเกตว่าอาจเป็นขนบร่วมกันของกวีที่สืบ มาแต่โบราณ

อย่างไรก็ดี *สมันตภูฏวัณณา* ไม่ได้มีการแบ่งเป็นปริจเฉท แต่ก็พบว่าผู้ประพันธ์ใช้มาลินี ฉันทในช่วงคาถาที่ 582-594 ซึ่งเป็นช่วงจบเนื้อหาการเสด็จมาลงกาครั้ง 2 (อติ ลงกาย ทูตียาคมณี) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าผู้ประพันธ์ดำเนินขนบนี้ตามแบบกาพย์ของสันสกฤต นอกจากนี้ *สมันตภูฏวัณณา* ยัง ใช้มาลินีฉันทในประณามบท (คาถาที่ 1-4) ซึ่งน่าสังเกตว่า แปรไปจากขนบวรรณกรรมบาลีชั้นนอรธ กถาและฎีกาซึ่งมักใช้ปฐยาวัตฉันท อินทวิเชียรฉันท อุปนทวิเชียรฉันท และวิปุลฉันทเท่านั้น (ดู พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน, 2550: 140-145) หรือโดยที่พูดแล้วแม้แต่วรรณกรรมบาลีประเภทกาพย์ที่ ประพันธ์ในสมัยไล่เลี่ยกันกับ *สมันตภูฏวัณณา* ก็ไม่มีเรื่องใดที่ใช้มาลินีฉันทในประณามบทเลย⁵⁹ แต่

⁵⁷ “ปริจเฉท” ในบาลี คือการแบ่งเนื้อหาของเรื่องคล้ายกับ “สรรค” ในสันสกฤต

⁵⁸ การเรียกชื่อ “*มหาวงศ์*” นั้น นักวิชาการหลายท่านมีทรรศนะที่ต่างกัน เช่น Geiger ระบุว่า *มหาวงศ์* คือปริจเฉทที่ 1 ถึงปริจเฉทที่ 37 คาถาที่ 50 หลังจากนั้นควรเรียกว่า *อุหวงศ์* ส่วนท่านพุทธทศตะ (ผู้ตรวจชำระจัดพิมพ์ *มหาวงศ์* ภาษาบาลี อักษรสิงหน) ว่าเป็น *มหาวงศ์* ทั้งหมด (ดู พระมหานามเถระ, 2553: (11)-(14)) ใน วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยถือเอามติของท่านพุทธทศตะ

⁵⁹ *ชินาลังการ* ใช้ตติยมการวิปุลฉันท (ชินา.1) *เตลภูฏาหคาถา* ใช้สันตติลฉันท (เตล.1) *ปชชมธู* ใช้ สันตติลฉันท (ปชช.1) *สัทธัมโมปายนะ* ใช้ปฐยาวัตฉันท (Saddham.1) *ชินจริต* ใช้ปฐยาวัตฉันท (ชิน.1) *ปัญญาคติ* ที่ปนีใช้ปฐยาวัตฉันท (ปญจ.1) *หัตถวนคัลลวิทารวงคี* ใช้สันตติลฉันท (Hattha.1) หรือ *รสวาที* (สำนวนของพระ เวทเถระ) ใช้สันตติลฉันท (Rasa.1) นอกจากนี้วรรณกรรมบาลีในฐานข้อมูลโปรแกรม *Chattha Sangayana Tipitaka 4.0* ก็ไม่พบเรื่องใดที่ใช้มาลินีฉันทในประณามบท อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในวรรณกรรมบาลีที่แต่งขึ้นใน ล้านนา คือ *ฉันทตติปิปะ* (ยังไม่ทราบปีที่ประพันธ์อย่างแน่ชัด แต่กำหนดอายุได้ว่าประพันธ์ก่อน *มังคลัตถที่ปนี* เนื่องจากถูกอ้างถึงใน *มังคลัตถที่ปนี*) ซึ่งเป็นตำราแต่งฉันทภาษาบาลี ประพันธ์โดยพระญาณมงคลเถระ (ยังไม่ได้รับการตรวจชำระและพิมพ์เผยแพร่) ก็ใช้มาลินีฉันทในประณามบทคาถาที่ 1-2 เป็นต้นว่า

ผู้วิจัยกลับพบการใช้มัลินีฉันท์เป็นประณามบทในวรรณกรรมสันสกฤตบางเรื่อง เช่น *จารีกบณกัณ-*
หิณที่เมืองชุนาคาตมของพระเจ้าสกันทคุปตะ (ดู จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2523: 20-21) *จารีกวัตพระ-*
งาม จังหวัดนครปฐม บทละครสันสกฤตเรื่อง *วิทศาลภัญชิกา* (ดู อนงค์ นาคสวัสดิ์, 2522: 42) เป็น
ต้น จึงอาจเป็นไปได้ว่าพระเวทเทเถระได้รับขนบนี้มาจากวรรณกรรมสันสกฤตที่แต่งมาก่อนนั่นเอง

นอกจากนี้ คาถาที่ 553-575, 582-594 ใช้ดำเนินเรื่องการเสด็จไปลังกาครั้งที่ 2 ของ
พระพุทธเจ้าจนจบ ส่วนคาถาที่ 733-734 ใช้พรรณนาต้นไม้บานาพันธุ์ที่มีอยู่บนภูเขาสมันตภูฏ เห็น
ได้ว่ามัลินีฉันท์ใน *สมันตภูฏวณณา* เป็นไปใน 3 ลักษณะที่แตกต่างกัน คือ (1) เป็นประณามบท (2)
ดำเนินเรื่องการเสด็จไปลังกาตามมหาวงศ์ และ (3) พรรณนาต้นไม้หลากชนิด การใช้มัลินีฉันท์ใน
สมันตภูฏวณณา จึงไม่มีข้อกำหนดตายตัว เมื่อเทียบกับวรรณกรรมบาลีร้อยกรองในสมัยใกล้เคียงกัน
เช่น *ชินาสังการ* ใช้เพียง 2 คาถา ส่วน *ชินจริต* ใช้เพียง 8 คาถา ในกรณีนี้ ผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่าอาจ
เป็นฉันท์ที่พระเวทเทเถระชื่นชอบและประสงค์ที่จะแสดงฝีมือก็เป็นได้

1.8 ลิขริณีฉันท์ (17 พยางค์)

ลิขริณีฉันท์ แปลว่า ฉันท์ที่มีลหุในต้นคาถาเหมือนยอดไม้ (วุดโต.มัญ.260) จัดอยู่ใน
กลุ่มอัจฉริณีฉันท์ มี 17 พยางค์ ประกอบด้วย 5 คณะ ได้แก่ ย ม น ส ภ คณะ พยางค์ลหุ 1 พยางค์
และพยางค์ครุ 1 พยางค์ตามลำดับ เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

U — — — — — U U U U U — — U U U —
U — — — — — U U U U U — — U U U —
U — — — — — U U U U U — — U U U —
U — — — — — U U U U U — — U U U —

ใน *สมันตภูฏวณณา* มีการใช้ลิขริณีฉันท์ทั้งหมด 6 คาถา คือ คาถาที่ 576-581
ตัวอย่างของลิขริณีฉันท์ใน *สมันตภูฏวณณา* เช่น

น โภ โภ สัสสาเร ขลุ ภวติ สารี ลวมปิ
วิเส สาด์ สัตต์ ชลิตททเน วิชชติ กทา
สทา ราค์ โรงค์ พยธติ ชนตฺ เนกทุริตฺ

คุณคณวีรชนธ์ สัตตโมหนธการ
สุชนกมุทสนนท์ สนตตปผลลยนต์
สุวิมลมนิจนทฺ เกน กนตฺ นมิตวา //1// (ฉนทวุดติ. 1)
และ *ไตรภูมิภคา*ของมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไทย) ก็ใช้ในคาถาที่ 2-4 (ดู ไตรภูมิ.1)

ตถา ปายุ ปาโต รวีรภิมุขุสสาวสทิสฺส //576//

เกษเมนทระแสดงทรรศนะไว้ว่าศิขรินีฉันท์เหมาะสมในการจำแนกแจกแจงรายละเอียดให้เห็นชัด (สุวฤตต.3/20) พระคันธसारากิวงศ์ไม่ได้แสดงทรรศนะว่าฝ่ายบาลีเหมาะกับเนื้อหาเช่นไร แต่ได้ยกตัวอย่างบทที่ใช้สรรเสริญพระพุทธเจ้าจากมหาปณามะ (ดู วุตโต.มัญ.259-260)

คาถาที่ 576-581 ของสมันตภูฏวณณนาเป็นบทที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงพระธรรมเทศนาโทษแห่งการทะเลาะเบาะแว้ง เพื่อทรงประสงค์จะระงับสงครามของเหล่าพญานาค ซึ่งอาจสัมพันธ์กับแนวคิดของเกษเมนทระ

1.9 สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ (19 พยางค์)

สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ แปลว่า ฉันท์ที่ออกเสียงเหมือนการก้าวกระโดดของเสือดาว กล่าวคือฉันท์นี้มีการหยุดในพยางค์ที่ 12 เหมือนเสือดาวที่กระโดดได้ 12 คอก (วุตโต.มัญ.270) จัดอยู่ในกลุ่มมอติฉิตฉันท์ มี 19 พยางค์ สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ประกอบด้วย 6 คณะ ได้แก่ ม ส ช ส ต ต คณะ และพยางค์ครุ เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

— — — — — U U — U — U U U — — — — — U — — — — — U —
 — — — — — U U — U — U U U — — — — — U — — — — — U —
 — — — — — U U — U — U U U — — — — — U — — — — — U —
 — — — — — U U — U — U U U — — — — — U — — — — — U —

ในสมันตภูฏวณณนา มีการใช้สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 1 คาถา คือ คาถาที่ 750 ได้แก่

คจฉนเต คคนายเนน สุกเต ภาณุสิ สนโต ตทา

วาเรสุ สุรียาตปญจ ชลทา สิณจีสุ ภูมยา ชล

มนทามนทสุคนธมุทปวนา ปาเปนติ สิต์ สุขิ

เทวาที ธชฉตตจามรกรา ปุเชนติ มาเนนติ จ //750//

เกษเมนทระแสดงทรรศนะไว้ว่าท่าน (โบราณจารย์) กำหนดให้ใช้สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ในการสวดตีความกล้าหาญของพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น (สุวฤตต.3/22) พระคันธसारากิวงศ์ไม่ได้แสดงทรรศนะว่าฝ่ายบาลีเหมาะกับเนื้อหาเช่นไร แต่ได้ยกตัวอย่างบทที่ยกย่องคัมภีร์สัททวินีติปทมาลาว่าเป็นดุจเรือพาข้ามมหาสมุทรคือพระธรรม และบทที่สรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ฉลาดในสภาวะธรรมจากนามรูปปริจเฉท (ดู วุตโต.มัญ.269)

ส่วนคาถาที่ 750 ของ *สมันตกุฎวັณณนา* ก็ใช้สรรเสริญความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าว่า เพียงแค่เสด็จเหาะไปภูเขาสมันตกุฎ รัศมีความเร่าร้อนแห่งดวงอาทิตย์ก็เย็นลง สายฝนโปรยปรายลงมา สายลมพัดหอบกลิ่นหอมมาให้ ซึ่งสัมพันธ์กับตัวอย่างบทสรรเสริญของพระคันธสาราภิงค์และแนวคิดของเกษเมนทระ ซึ่งถ้าในสันสกฤตใช้สฤติราชาในทางโลก ในบาลีก็ใช้สฤติราชาในทางธรรมซึ่งก็คือพระพุทธเจ้า

1.10 สัทธิราฉันท์ (21 พยางค์)

สัทธิราฉันท์ แปลว่า ฉันท์ที่ก่อให้เกิดความพึงใจในการฟังเพราะมีจังหวะหยุดในพยางค์ที่ 7 สามครั้งเท่ากัน (วุตโต.มัญ.274) จัดอยู่ในกลุ่มปกติฉันท์ มี 21 พยางค์ สัทธิราฉันท์ประกอบด้วย 7 คณะ ได้แก่ ม คณะ ร คณะ ภา คณะ น คณะ ย คณะ ย คณะ และ ย คณะ เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

— — — — — U — — — — — U U U U U U — — — — — U — — — — — U — — —
 — — — — — U — — — — — U U U U U U — — — — — U — — — — — U — — —
 — — — — — U — — — — — U U U U U U — — — — — U — — — — — U — — —
 — — — — — U — — — — — U U U U U U — — — — — U — — — — — U — — —

ใน *สมันตกุฎวັณณนา* มีการใช้สัทธิราฉันท์ทั้งหมด 2 คาถา คือ คาถาที่ 717 และ 796 ตัวอย่างของสัทธิราฉันท์ใน *สมันตกุฎวັณณนา* เช่น

เอว โส รมมราชา ชนหิตวิหิต วิตโทसारิวคโค
 ลงการมาย รมเม สุมนคิริสิเรกาสิ ยํ ปาทลณฉ
 ตํ โว สคคาปวคคํ ททติ มุณิสมํ จิตตมตเตต ปสนเน
 ตสมา โภ โภ ปกฎจา นมถ มหต ตํ สาธุ สาธูปสตุถํ //796//

เกษเมนทระแสดงทรรศนะไว้ว่าท่าน (โบราณจารย์) กำหนดให้ใช้สัทธิราฉันท์ในการพรรณนาลมที่มีกำลังแรง (สุวตต.3/22) ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าเป็นความหมายที่อาจเข้าใจได้ยาก อย่างไรก็ตาม กวีสมัยโบราณก็อาจทราบกันว่า สัทธิราฉันท์เหมาะแก่การสรรเสริญเทพเจ้าหรือกษัตริย์ ดังที่กาลิทาสใช้ฉันท์นี้สรรเสริญพระศิวะใน *อภิษยานคกุนตลา* (ปราณี ฬาพานิช, 2542: 97) เมื่อฝ่ายพราหมณ์-ฮินดูใช้ฉันท์นี้สรรเสริญเทพเจ้า แน่แน่นอนว่าในฝ่ายพุทธศาสนาก็ต้องใช้ฉันท์นี้สรรเสริญพระพุทธเจ้า เช่น คาถาที่ 5 และ 186 ของ *ชินาลังการ* (ดู ชินา.5, 186) ภายหลังอาจใช้เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในบทอัญเชิญเทวดา (เทวดานิมันตนคาถา)

ในสมันตกุฎวภัณณาใช้สัทธาฉันท 2 ครั้ง คือ คาถาที่ 717 สรรเสริญคุณของพระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ และคาถาที่ 796 สรรเสริญพระพุทธเจ้าผู้เป็นราชาแห่งกองทัพธรรมและรอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสมันตกุฎซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นไปตามความเหมาะสมในการเลือกใช้ฉันทกับเนื้อหา

ตารางที่ 9 แสดงความถี่ของฉันทในสมันตกุฎวภัณณา เรียงลำดับจากมากไปน้อย

ชื่อฉันท	ความถี่	ร้อยละ
ปฐยาวัตฉันท	419	52.24
อุปชาติฉันท	161	20.07
วสันตติลลฉันท	90	11.22
วิปุลฉันท	78	9.72
มาลินีฉันท	42	5.23
สิขริณีฉันท	6	0.74
อินทรวงศ์ฉันท	2	0.24
สัทธาฉันท	2	0.24
ภุชงคปยาตฉันท	1	0.12
สัทพุลวิกกีฬิตฉันท	1	0.12
รวม 10 ชนิด	802 คาถา	

จากข้อมูลการใช้ฉันท 10 ประเภท ในตารางที่ 9 บ่งบอกว่าพระเวทเทเถระชอบใช้ปฐยาวัตฉันทมากที่สุด รองลงมาคือ อุปชาติฉันท วสันตติลลฉันท วิปุลฉันท มาลินีฉันท ตามลำดับ ซึ่งท่านใช้แต่ละฉันทมากกว่า 40 คาถาขึ้นไป ส่วนฉันทที่ใช้น้อย ได้แก่ สิขริณีฉันท อินทรวงศ์ฉันท สัทธาฉันท ภุชงคปยาตฉันท และสัทพุลวิกกีฬิตฉันท

ปฐยาวัตฉันทถูกใช้มากที่สุดเนื่องจากเป็นฉันทที่เหมาะสมแก่การเล่าเรื่อง กล่าวคือ พระเวทเทเถระได้ย่อเรื่องราวพุทธประวัติที่พิสดารให้กระชับขึ้น มุ่งเน้นความสงบสุข และดำเนินตามขนบของวรรณกรรมประเภทมหากาพย์ อุปชาติฉันทถูกใช้เป็นลำดับถัดมาเนื่องจากเป็นฉันทที่เหมาะสมแก่การพรรณานาเนื้อหาที่มุ่งเน้นสังการรสคือรสแห่งความรักอันเกิดจากการพรรณนาความงดงามของธรรมชาติหรือตัวละคร วสันตติลลฉันทถูกใช้เพื่อสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าและพรรณนาธรรมชาติ วิปุลฉันทถูกใช้แทรกอยู่ในระหว่างปฐยาวัตฉันทเนื่องจากอยู่ในกลุ่มอนุภุชงคฉันทเหมือนกันจึงมีลักษณะการใช้ที่คล้ายคลึงกัน และมาลินีฉันทถูกใช้เป็นประณามบท ใช้ดำเนินเรื่องการเสด็จไปปลงกาศและพรรณนาธรรมชาติ รวมถึงใช้ปิดเนื้อหาการเสด็จมาลังกาคครั้งที่ 2 การใช้มาลินีฉันท

ถึงจำนวน 42 คำคำนี้เห็นว่าแตกต่างจากรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ เช่น ชินาลังการ ชินจริต เป็นอย่างมาก มาลีนี้ฉันท์จึงถือว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพระเวทเทเถระก็ว่าได้

ฉันทลักษณ์ทั้ง 10 ชนิดที่ปรากฏใน*สมันตกุฎวณณนา*นี้บ่งบอกถึงความมุงดงามของบทประพันธ์ อันเกิดจากความประณีตบรรจงร้อยเรียงภาษาของผู้ประพันธ์ สะท้อนความเป็นอัจฉริยะในเชิงกวีของพระเวทเทเถระเป็นอย่างยิ่ง รวมถึงต่อกย้ำความเป็นกาวะของ*สมันตกุฎวณณนา*อย่างไม่ต้องสงสัย เพราะสะท้อนให้เห็นถึงกลิ่นอายของวรรณกรรมสันสกฤตอย่างชัดเจน สัมพันธ์กับลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่นในด้านกาวะที่ผู้วิจัยศึกษามาแล้วข้างต้น

2. ลักษณะสำนวนภาษา

การใช้ภาษาบาลีใน*สมันตกุฎวณณนา* ผู้วิจัยวิเคราะห์เฉพาะลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของพระเวทเทเถระ ดังต่อไปนี้

2.1 สนธิ (Junction)

สนธิ แปลว่า “การต่อ” หรือ “การเชื่อม” หมายถึง การเชื่อมเสียงของคำ 2 คำขึ้นไปที่อยู่ติดกันให้ออกมามากมกลืน เพื่อให้เปล่งเสียงคำนั้นออกมาได้อย่างสะดวก ลื่นหู และเป็นประโยชน์ในการแต่งฉันท์ ผู้วิจัยพบว่าพระเวทเทเถระใช้การสนธิที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของไวยากรณ์บาลี แต่บางคำก็สนธิหลายคำซึ่งทำให้มองเห็นรูปคำเดิมได้ยาก มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

คณมหมภิวนเท (3) แยกสนธิเป็น คณ+อห+อภิวนเท

วสติมตุลเมต (4) แยกสนธิเป็น วสตี+อตฺลี+เอต

โสคากาสา (271) แยกสนธิเป็น โส+อค+อากาสา

อิจจจจุ (470) มาจาก อิติ+อจจจุ

เตถาคมุ (497) มาจาก เต+อถ+อคมุ

เอวมหมบปตริ (509) มาจาก เอว+อห+อปปตริ

ยชเชวมิติมปยาติ (528) มาจาก ยทิ+อชช+เอว+อีติ+ม อาคม+อปยาติ

กตเววมสมสโมปสมนตมิตี (534) มาจาก กตว+เอว+เอส+ม อาคม+อสโม+อุปสม+ต+

อีติ

นอกจากนี้ยังพบว่ามีคำที่สนธิตามกฎเกณฑ์ของภาษาสันสกฤตอีกด้วย เช่น

ชคเทกนาถ (752) มาจาก ชคต (ส.) + เอก (ส., ป.) + นาถ (ส., ป.)

ชคทานนท (653) มาจาก ชคต (ส.) + อานนท (ส., ป.)

สนธิตามกฎของสันสกฤตในสองคำนี้คือ การแปลง ต ในคำว่า “ชคต” เป็น ท เนื่องจากตามหลักสนธิของภาษาสันสกฤตที่ว่า คำที่มีพยัญชนะสะกดเป็น ต ถ้าคำที่ตามมาขึ้นต้นพยางค์แรกด้วยเสียงโฆษะ (พยัญชนะตัวที่ 3, 4, 5 ของวรรคทั้งห้า, พยัญชนะ ย ร ล ว ห พ และสระทุกตัว) ให้เปลี่ยนตัว ต เป็น ท (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2554: 39)

ผู้วิจัยนับว่าสองคำนี้เป็นการสนธิตามแบบสันสกฤต เนื่องจากทั้งสองคำไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD ใดๆก็ดี อาจมองว่าเป็นการยืมมาจากภาษาสันสกฤตโดยตรงเลยก็ได้⁶⁰

2.2 การใช้ ม อาคม (Infix)

อาคม แปลว่า “การมาถึง” ในที่นี้จะกล่าวถึงพยัญชนะอาคม คือ การแทรกพยัญชนะตัวใดตัวหนึ่งในบรรดาพยัญชนะ 8 ตัว ได้แก่ ย ว ม ท น ต ร ล⁶¹ ลงในระหว่างคำ 2 คำที่สนิทกัน เมื่อใช้แล้วไม่ได้ก่อให้เกิดความหมายที่ผิดแผกไปจากเดิม แต่กลับทำให้คำนั้นออกเสียงสะดุดและเพื่อความไพเราะยิ่งขึ้น⁶²

ผู้วิจัยพบว่า เอกลักษณะในการใช้อาคมของพระเวทเทถระคือการลง ม อาคม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อติมุขชิปี (96) มาจาก อติ+ม+อุกชิปี
 ภาณุเมโส (108) มาจาก ภาณุ+ม+เอโส
 อาสิมณญ์ (171) มาจาก อาสี+ม+อณญ์
 ปารมีภูตมุตโตโม (348) มาจาก ปารมีภู+ม+อตุตโตโม
 อติมปยาติ (528) มาจาก อติ+ม+อปยาติ
 เอสมสโม (534) มาจาก เอส+ม+อสโม
 ยามนียามมนเต (562) มาจาก ยามี+ม+อนเต
 มุทุธนามคคเหตุวา (566) มาจาก มุทุธนา+ม+อคคเหตุวา
 อติมุฬาริ (584) มาจาก อติ+ม+อุฬาริ

⁶⁰ คำว่า “ชคต” แปลว่า “โลก” เป็นปุงลิงค์ในภาษาสันสกฤต และมีอีกคำหนึ่งคือ “ชคตี” เป็นอิตถีลิงค์ ส่วนในภาษาบาลีมีแค่คำว่า “ชคตี” (ดู สุโพ.มัญ.620) ฉะนั้น คำว่า “ชคเทกนถ” และ “ชคทานนท” ใน *สมันตภูฏวณณนา* จึงน่าจะเกิดจากกระบวนการสร้างคำแบบสันสกฤตมากกว่าบาลี

⁶¹ ดังสูตร (1/35) ที่ปรากฏใน *กัจจายนวยาकरणะ* ว่า “ย-ว-ม-ท-น-ต-ร-ลา จากมา”

⁶² แนวคิดเรื่องอาคม (หน่วยคำเติมกลาง) ในภาษาบาลีต่างจากแนวคิดในบางภาษา เช่น มอญ เขมร เป็นต้น ซึ่งเมื่อลงอาคมแล้วทำให้ความหมายของคำ ชนิดของคำ หรือหน้าที่ของคำเปลี่ยนไป โปรดดูเพิ่มเติมใน *สำนักงานราชบัณฑิตยสภา* (2560: 225)

นตวามสมั (747) มาจาก นตวา+ม+อสมั

การที่พระเวทเทเถระมักแทรก ม อากมนั้นทำให้ผู้วิจัยมักประสบปัญหาในการแปล เนื่องจากเกิดความสับสนว่า ม ที่ปรากฏนั้นเป็นอากมหรือว่าเป็น ม ที่แปลงมาจาก – นิคคหิต⁶³ แต่เมื่อได้ข้อสรุปว่า ม ในตัวอย่างข้างต้นเหล่านี้เป็นอากมที่ไม่มีความหมาย ผู้วิจัยจึงคาดว่าเป็นเอกลักษณ์อีกประการหนึ่งของของพระเวทเทเถระ

2.3 กริยาภิกตฺ “ตวา” ปัจจย⁶⁴ (Gerund)

ภิกตฺ แปลว่า “เรียกราย, กระจัดกระจาย” มาจาก √กริ⁶⁵ ประกอบกับ ต ปัจจย ได้รูปเป็น กิต แล้วเติม ก ปัจจยที่เป็นสัทตะ⁶⁶ จึงสำเร็จรูปเป็น ภิกตฺ หมายถึง การใช้ปัจจยจำนวนหนึ่งประกอบกับธาตุเพื่อกระจายหรือทำให้มีคำใช้ในภาษาหลากหลายยิ่งขึ้น (พรชัย หะพินรัมย์, 2560: 45) ส่วนกริยาภิกตฺ แปลว่า “ภิกตฺที่เป็นกริยา” หมายถึง การเอาปัจจยต่อท้ายธาตุเพื่อสร้างคำกริยา ในที่นี้ผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะ ตวา ปัจจย เพราะเป็นเอกลักษณ์ของพระเวทเทเถระ

“ตวา” ปัจจย เป็นกริยาภิกตฺที่แสดงร่วมกับกริยาหลัก หรืออาจเกิดก่อนกริยาหลัก ไม่ว่าจะประธานในประโยคจะเป็นพจน์หรือบุรุษอะไรก็ตาม กริยาประเภทนี้จะคงรูปเดิมอยู่เสมอ โดยปกติจะแปลว่า “ครั้น...แล้ว” “เมื่อ...แล้ว” “...แล้ว” หรือ “เพราะ...” (วิสุทธ์ บุชยกุล, 2554: 234, 240; ดุสุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2558: 614-615)

เอกลักษณ์ในการใช้ ตวา ปัจจยของพระเวทเทเถระนั้น ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ในแง่ของการสร้างคำ ไม่ใช่ในแง่ของความหมาย ซึ่งพบว่าเป็นไปใน 2 ลักษณะ ดังนี้คือ

⁶³ การแปลง – นิคคหิต เป็น ม คือ นิคคหิตสนธิ มีสูตร (1/34) ในกัจจายนวชากรณะว่า “มทา สเร” หรือในโมคคัลลานวชากรณะ (1/44) ว่า “มยทา สเร” เช่น ต อหิ = ตมหิ (ดู สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2558: 96)

⁶⁴ มีสูตร (7/564) ในกัจจายนวชากรณะว่า “ปุพพกาเล กตตูกานันฺ ตุนตวานตวา วา” ในสัททหนิติปกรณ์ (1150) ว่า “ปุพพกาเล กตตูกานันฺ ตุนตวานตวา ปาเยน” (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2558: 614)

⁶⁵ สัญลักษณ์ √ คือเครื่องหมายที่ใช้ระบุถึงธาตุ (รากศัพท์)

⁶⁶ ก ปัจจย ใช้ในความหมายเดิม เรียกว่า สกตตะ (ป. สกตถ) มาจาก สก (ของตัวเอง) + อตถ (ความหมาย) กล่าวคือ เมื่อเติม ก ปัจจยที่เป็นสัทตะหลังคำนามแล้วไม่ได้ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด ยังคงความหมายเดิมของตัวเองเอาไว้

2.3.1 การแปลง ตวา เป็น ตว เช่น

พระเวทเทเถระนิยมแปลง ตวา เป็น ตว เนื่องจากข้อบังคับของฉันทลักษณ์ ซึ่งในวรรณกรรมร้อยแก้วมักจะไม่พบการแปลงเช่นนี้ แต่การแปลงเช่นนี้ก็ไม่ได้ทำให้ความหมายผิดไปจากเดิม ซึ่งมีตัวอย่างดังนี้

- หนตว (4) มาจาก หนตวา แปลว่า “ฆ่าแล้ว”
- ปนุทิตว (402) มาจาก ปนุทิตวา แปลว่า “ขจัดแล้ว, บรรเทาแล้ว”
- ปตว (402) มาจาก ปตวา แปลว่า “ถึงแล้ว”
- คนตว (419) มาจาก คนตวา แปลว่า “ไปแล้ว”
- อาโรปิตว (533) มาจาก อาโรปิตวา แปลว่า “ยกขึ้นแล้ว”
- วนทิตว (537) มาจาก วนทิตวา แปลว่า “ไหว้แล้ว”

2.3.2 การแปลง ตวา เป็น ย โดยไม่มีอุปสรรคอยู่หน้าธาตุ

โดยปกติในไวยากรณ์บาลี สามารถแปลง ตวา ปัจจัย เป็น ย ได้ เมื่อมีอุปสรรค (Prefix) อยู่หน้าธาตุ⁶⁷ (ดู มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2551: 211-212) ในสมันตกุฎวณณามีตัวอย่างดังนี้

- อาทหาย (472) มาจาก อา อุปสรรค + √ทา + ตวา แปลว่า “ถือเอาแล้ว”
- อาหุย (83) มาจาก อา อุปสรรค + √หฺ + ตวา แปลว่า “เรียกแล้ว”
- โอหาย (94) มาจาก โอ อุปสรรค + √ทา + ตวา แปลว่า “ละแล้ว”
- วิจินตย (142) มาจาก วิ อุปสรรค + √จินฺต + ตวา แปลว่า “คิดแล้ว”

แต่เอกลักษณ์อีกประการหนึ่งของพระเวทเทเถระที่ผู้วิจัยค้นพบคือ แม้ไม่มีอุปสรรคอยู่หน้าธาตุ ท่านก็มักแปลง ตวา ปัจจัย เป็น ย เช่น

- จินตย (250, 280) มาจาก √จินฺต + ตวา แปลว่า “คิดแล้ว”
- พุนธย (427) มาจาก √พฺนฺธ + ตวา แปลว่า “ผูกแล้ว”
- มาปย (622) มาจาก √มาป + ตวา แปลว่า “เนรมิตแล้ว”
- วนทย (696) มาจาก √วนฺท + ตวา แปลว่า “ไหว้แล้ว”

⁶⁷ ในไวยากรณ์สันสกฤตก็เช่นเดียวกัน โปรดดูเพิ่มเติมใน วิสุทธิ์ บุษยกุล (2554: 234-240)

2.4 สมาส (Compound)

สมาส แปลว่า “การอยู่รวมกัน” มาจาก ส อุปสัค แปลว่า “พร้อม, รวม” + √ อส แปลว่า “มี” + ณ ปัจจัย นามกิตก์ อีกนัยหนึ่งแปลว่า “การย่อคำให้อยู่รวมกัน” มาจาก ส อุปสัค แปลว่า “พร้อม, รวม” + √อส แปลว่า “ย่อ” + ณ ปัจจัย นามกิตก์ เป็นวิธีสร้างคำโดยนำคำศัพท์มากกว่า 2 คำขึ้นไปมารวมเข้าเป็นคำเดียวกัน เพื่อย่อความหมายให้สั้นลง พระเวทเทเถระประพันธ์เรื่องนี้โดยใช้บทสมาสเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่บทสมาสที่ใช้เพียง 2 บท หรือมากจนถึง 11 บท มีตัวอย่างดังนี้

2.4.1 สมาสที่เกิดจากบท 2 บท เช่น

สารุชนตุ (4) มาจาก สารุ+ชนตุ แปลว่า “คนดี”

ทสปารมี (9) มาจาก ทส+ปารมี แปลว่า “บารมี 10 ประการ”

2.4.2 สมาสที่เกิดจากบท 3 บท เช่น

ธสตกนทปทปป (1) มาจาก ธส+ต+กนท+ป+ท+ปป แปลว่า “ความหึงยโสคือกามราคะถูกกำจัดแล้ว”

สกลวิมลสีล (3) มาจาก สกล+วิมล+สีล แปลว่า “ศีลที่ปราศจากมลทินทั้งปวง”

2.4.3 สมาสที่เกิดจากบท 4 บท เช่น

พุทธบุพพาจลคค (2) มาจาก พุ+ธ+บุ+พ+พา+อ+จ+ล+ค+ค แปลว่า “ยอดขุนเขาด้านทิศตะวันออกคือพระพุทธเจ้า”

นิชมรสารมทปวาโ (726) มาจาก นิ+ช+ม+ร+ส+าร+ม+ท+(ป)+ป+วา+โ แปลว่า “การหลั่งไหลของน้ำมันข้างคือธารแห่งน้ำตก”

2.4.4 สมาสที่เกิดจากบท 5 บท เช่น

สามนตเสลินทจมุปตีโก (725) มาจาก สาม+น+ต+เส+ล+ิน+ท+จ+มุ+ป+ตี+โก แปลว่า “เป็นหัวหน้ากองทัพแห่งจอมภูเขาโดยรอบ”

สมมุลลภณทิสุมชชกยูถิกา (736) มาจาก สม+มุ+ล+ล+ภ+ณ+ท+ิ+ส+ุม+ช+ช+ก+ยู+ถิ+กา แปลว่า “ต้นบานเที่ยง ต้นสถาน ต้นยี่หระ ต้นมะลิ ที่มีดอกบานสะพรั่ง”

2.4.5 สมาสที่่เกิดจากบท 6 บท เช่น

กมุกสลตตินทุพุมพรมพสุสกณณา (734) มาจาก กมุก+สลต+ตินทุ+อุทุม
พร+อมพ+อสสุกณณ แปลว่า “ต้นหมาก ต้นสละ ต้นแสงใจ ต้นมะเดื่อ ต้นมะม่วง ต้นสาละ”

สิทฺธงคนารตตปทมพูชาลี (728) มาจาก สิทฺธ+องคนา+รตต+ปท+อมพ+
ชาลี แปลว่า “มีถ้องแถวแห่งดอกบัวคือเท้าสีแดงของเหล่าภรรยาของพวกนักสิทธิ์”

2.4.6 สมาสที่่เกิดจากบท 7 บท เช่น

สมมตตทตโถสภหฺสสิหสมานลีลาย (762) มาจาก สมมตต+ทตถ+อุสภ+
หฺส+สิห+สมาน+ลีลาย แปลว่า “ด้วยการเยื้องกรายอันคล้ายกับช้างตัวضبมัน โคอุสภะ หงส์ และ
ราชสีห์”

2.4.7 สมาสที่่เกิดจากบท 8 บท เช่น

มงฺคุรปาจันสวงกสิงฺคุโรหิจจมุณฺชามรปาวุเสหิ (729) มาจาก มงฺคุร+
ปาจัน+สวงก+สิงฺคุ+โรหิจจ+มุณฺช+อมร+ปาวุเสหิ แปลว่า “ด้วยปลาชนิดต่าง ๆ (ได้แก่) ปลาภา ปลา
หลด ปลาตุก ปลาตะเพียน ปลาข้าว ปลาไหล และปลากระบอก”

หริณโรหิตปฺนุทริกโคกณณสลลสสชมฺพุทสุกรา (742) มาจาก หริณ+
โรหิต+ปฺนุทริก+โคกณณ+สลล+สส+ชมฺพุท+สุกรา แปลว่า “เนื้อ ละมั่ง เสือโคร่ง วัวกระทิง เม่น
กระท่าย หม่าจิ้งจอก หมู”

2.4.8 สมาสที่่เกิดจากบท 9 บท เช่น

มธุกวฏฺฏเรรีโพธิชมฺพิรภลลีสฺขทริภยทมฺพา (733) มาจาก มธุ+วฏฺฏ+กร
เรี+โพธิ+ชมฺพิร+ภลลีสฺ+ขทริ+ภย+ทมฺพา แปลว่า “ต้นชะเอมเทศ ต้นไทร ต้นกุ่มบก ต้นโพ ต้นมะงั่ว
ต้นรักขน ต้นสีเสียดเหนือ ต้นสมอไทย ต้นกระทุ่ม”

2.4.9 สมาสที่่เกิดจากบท 10 บท เช่น

โจจฺจุกฺกิกกหฬิทฺทิวิงฺคิพิมฺพินีสฺวจาติวิสลาพุ (737) มาจาก โจจ+อุจฺจ+กฺ
ก+หฬิทฺท+ิวิงฺคิ+พิมฺพิ+นีสฺ+วจ+อติวิส+ลาพุ แปลว่า “ต้นโจจะ ต้นอ้อย ต้นกัจจะ ต้นขมิ้น ต้น
ส้มกึ่ง ถาด้ำลิ่ง ต้นคราม ว่านน้ำ เต๋อยไก่อ น้ำเต้า”

สาขามิคณมิคพพฺพุรฺรุทฺทฺจโคธาขุปมฺปกกปีควยา (742) มาจาก สาขา
มิก+เอณิมิก+พพฺพุ+รฺรุ+ทฺทฺจ+โคธา+อาขุ+ปมฺปก+กปี+ควยา แปลว่า “ลิง เนื้อทราย แมว กวาง
กวางทอง ตะกวด หนู ค่าง ลิง และโคลาน”

2.4.10 สมาสที่เกิดจากบท 11 บท เช่น

สนธิ์รหิตดาลคสิททิปุกดาลมพสาลาทิมหิรุหิตินทา (751) มาจาก สนธิ์ร+หิตดาล+อค+สิททิ+ปุก+ดาล+อมพ+สาลา+อาทิมหิรุห+อินทา แปลว่า “จอมแห่งต้นไม้ใหญ่ ทั้งหลายมีต้นมะพร้าวไฟ ต้นเต่าร้าง ต้นอินทผลัม ต้นหมาก ต้นตาล ต้นมะม่วง และต้นรังเป็นต้น”

การใช้สมาสของพระเวทเทเถระที่มีมากถึง 11 คำนั้นแสดงความสามารถในเชิงกวีเป็นอย่างมาก เพราะการใช้คำสมาสในฉันทลักษณ์ซึ่งกำหนดด้วยพยางค์หนักเบา นั้นยากกว่าคำประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้วเป็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น การใช้สมาสในบทร้อยกรองนี้จึงนับว่าเป็นอัจฉริยภาพของกวีอย่างแท้จริง

2.5 การใช้คำไวพจน์ (การหลีกคำ) เกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้า

การหลีกคำ คือ ศิลปะการใช้ถ้อยคำเพื่อลดการใช้คำที่ซ้ำซ้อน ไม่ให้เกิดความซ้ำซาก น่าเบื่อ แต่กลับทำให้ภาษาไพเราะ สละสลวย ทั้งยังทำให้เกิดความน่าสนใจแก่ผู้อ่านอีกด้วย ซึ่งผู้วิจัยพบว่าพระเวทเทเถระนิยมใช้คำไวพจน์เป็นอย่างมาก เช่น คำที่ใช้เรียกภูเขาสันตภูฏว่า สุมณสิขิรราช (4), สุมณภูฏ (516, 536, 754), สุมณคิริ (796), สุมณททิ (797), สุมณตรุราช (589), สมนตภูฏ (722, 732, 781), สมนตคิริ (746), สมนตค (753)

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้าเท่านั้น เพราะปรากฏมากถึง 76 พระนาม โดยแบ่งตามกลุ่มความหมายออกเป็น 7 กลุ่ม เรียงลำดับจากมากที่สุดถึงน้อยที่สุดดังต่อไปนี้⁶⁸

ตารางที่ 10 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ เป็นราชา⁶⁹

พระนาม	คำแปล	คาถา
เทวเทว	ผู้เป็นเทพของเหล่าทวยเทพ	677
เทววร	ผู้เป็นเทพผู้ประเสริฐ	413
เทवादิว	ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ	406
ธมมราชา	ผู้เป็นราชาแห่งธรรม	796
นรสารถิ	ผู้เป็นสารถิของนรชน	235, 247, 257, 264, 269,

⁶⁸ พระนามของพระพุทธเจ้าสามารถแปลได้หลายนัย ฉะนั้น คำแปลของผู้วิจัยในงานวิจัยนี้ถือว่าเป็นเพียงสำนวนหนึ่งเท่านั้น ยังไม่นับว่าเป็นอันสิ้นสุด

⁶⁹ พระสมัญญานามในทุกกลุ่ม ผู้วิจัยจะเรียงตามลำดับอักษร

ตารางที่ 10 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ เป็นราชา (ต่อ)

พระนาม	คำแปล	คาถา
		274, 278, 283, 289, 297, 386
นราสภ	ผู้องอาจในหมู่ชน	141
นริศสร	ผู้เป็นจอมนรชน	181, 394
นายก	ผู้นำ	69, 100, 102
บุริสาสภ	ผู้องอาจในหมู่บุรุษ	127
บุริศุตม	ผู้สูงสุดในหมู่บุรุษ	124
มุรินทร์	ผู้เป็นจอมแห่งมุนี	420, 445, 463, 465, 497, 562, 568, 583, 593, 602, 641, 746, 749, 777
มุรินทร์ราช	ผู้เป็นราชาแห่งมุนี	322
มุรินทร์สร	ผู้เป็นจอมแห่งมุนี	186, 389
ยติปติ	ผู้เป็นจ้าวแห่งนักบวช	589
ยติราชราชา	ผู้เป็นราชาเหนือราชาแห่งเหล่านักบวช	468, 471
ยติศสร	ผู้เป็นจอมแห่งนักบวช	131
ยติส	ผู้เป็นใหญ่เหนือเหล่านักบวช	493, 765
โลกคคณายก	ผู้นำที่ล้ำเลิศของชาวโลก	676
วสีส	ผู้เป็นใหญ่เหนือเหล่าภิกษุ	495
สทรมมราชา	ผู้เป็นพระราชแห่งพระสัทธรรม	398
สามิ	ผู้เป็นเจ้าของ	381, 537, 615
สุขทมุรินทร์	ผู้เป็นจอมมุนีที่ประทานความสุข	594

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือเหล่าพระภิกษุและเหล่าทวยเทพ แสดงถึงความเป็นผู้นำของปวงชน และเป็นราชาแห่งธรรมะ โดยพระนามว่า “มุรินทร์” และ “นรสารถิ” ถูกใช้บ่อยที่สุดตามลำดับ

ตารางที่ 11 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้มีคุณธรรมหรือลักษณะเฉพาะประจำพระองค์

พระนาม	คำแปล	คาถา
ตถาคต	ผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ⁷⁰	456, 692, 702
ทสพล	ผู้มีกำลัง 10 ประการ	567, 587, 590
พุทฺธ	ผู้ตรัสรู้	2, 245, 258, 311, 361, 387, 524, 632, 641, 646, 647, 672, 690, 705, 712
ภควา	ผู้มีโชค ⁷¹	105, 336, 370, 501, 508, 534, 538, 553, 587, 717, 759, 791, 793, 795
มหาชุตี	ผู้มีความโชติช่วงอย่างยิ่ง	123
มหานาค	ผู้แกลัวกล้ำ ⁷²	617
มหาวิร	ผู้แกลัวกล้ำอย่างยิ่ง	54, 346
มเหสี	ผู้แสวงหาคุณที่ยิ่งใหญ่	612
มาราริ	ผู้เป็นศัตรูของมาร	284, 342, 372
มุณี	ผู้เป็นพระมุณี	127, 271, 286, 337, 388, 408, 410, 474, 479, 491, 545, 552, 563, 566, 575, 583, 592, 638, 645, 649, 652, 661, 663, 664, 706, 747, 780, 792
ยติวร	ผู้เป็นนักบวชผู้ประเสริฐ	510

⁷⁰ พระนามว่า “ตถาคต” สามารถแปลได้อีกหลายความหมาย โปรดดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2556: 98)

⁷¹ พระนามว่า “ภควา” สามารถแปลได้อีกหลายความหมาย เช่น ผู้จำแนกแจกแจงธรรม โปรดดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2556: 279)

⁷² พระนามว่า “มหานาค” สามารถแปลได้อีกหลายความหมาย โปรดดูเพิ่มเติมใน ปทา.606

ตารางที่ 11 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้มีคุณธรรมหรือลักษณะเฉพาะประจำพระองค์ (ต่อ)

พระนาม	คำแปล	คาถา
วริณฺฐ	ผู้ประเสริฐที่น่าปรารถนา	506
วีร	ผู้แก้แค้น	9, 537
สตถุ	ผู้เป็นครู	384, 406, 450, 461, 466, 477, 491, 525, 571, 584, 590, 650, 696, 703, 800
สมณ	ผู้สงบ	369
สมนตจกฺขุ	ผู้มีจักขุรอบด้าน	722
สมนตนยน	ผู้มีจักขุรอบด้าน	550
สมพุทฺธ	ผู้ตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง	234, 246, 250, 256, 263, 267, 268, 273, 277, 281, 282, 288, 296, 356, 358, 360, 385, 532, 607, 615, 633, 643, 644, 660, 680, 757
สุคต	ผู้เสด็จไปแล้วด้วยดี ⁷³	1, 4, 218, 403, 409, 547, 551, 564, 566, 585, 586, 612, 701, 717, 750, 783, 784

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นผู้มีคุณธรรมประจำพระองค์ เช่น ผู้ห่างไกลจากกิเลส ผู้ตรัสรู้ ผู้มีพระจักขุมองรอบด้าน สะท้อนลักษณะเฉพาะประจำพระองค์ เช่น ผู้เป็นครูของสรรพสัตว์ ผู้เป็นศัตรูของมาร และสะท้อนความเป็นผู้มีพระจริยาวัตรตรงดงาม เช่น ผู้สงบ ผู้เสด็จไปแล้วด้วยดี โดยพระนามว่า “พุทฺธ” “ภควา” “มุณี” “สตถุ” “สมพุทฺธ” และ “สุคต” จะถูกใช้มากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของพระองค์ และเป็นพระนามที่ปรากฏทั่วไปในวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ

⁷³ พระนามว่า “สุคต” สามารถแปลได้อีกหลายความหมาย โปรดดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2556: 279)

ตารางที่ 12 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นที่พึงพิงของชาวโลก

พระนาม	คำแปล	คาถา
ชคเทกนาค	ผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวของโลก	752
ติภเวกนาค	ผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวของสามโลก	406
ติภวนนาค	ผู้เป็นที่พึ่งของสามโลก	571
ติโลกนาค	ผู้เป็นที่พึ่งของสามโลก	403
ติโลกสรณ	ผู้เป็นที่พึ่งของสามโลก	542
นาค	ผู้เป็นที่พึ่ง	7, 55, 82, 96, 144, 295, 472, 504, 541, 631, 659, 680, 693, 717, 779
โลกนาค	ผู้เป็นที่พึ่งของโลก	658, 720, 753
โลเกกนาค	ผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวของโลก	790

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นที่พึ่งพิงเพียงหนึ่งเดียวของสรรพสัตว์ทั้ง 3 โลก เพราะพระองค์สามารถนำพาสรรพสัตว์ให้ข้ามผ่านจากทุกข์ทั้งปวงได้ โดยพระนามว่า “นาค” ถูกใช้มากที่สุด

ตารางที่ 13 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด ไม่มีผู้ใดเทียบได้

พระนาม	คำแปล	คาถา
อคค	ผู้เลิศล้ำ	528
อตูล	ผู้ไม่มีคนอื่นเทียบได้	537
อสม	ผู้ไม่เสมอกับคนอื่นใด	588
อสมมุณี	พระมุณีผู้ไม่เสมอกับคนอื่นใด	565
มหามุณี	พระมุณีผู้ยิ่งใหญ่	135, 233, 287
มหาสตต	ผู้มีคุณความดีอันยิ่งใหญ่	10

ตารางที่ 13 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด ไม่มีผู้ใดเทียบได้ (ต่อ)

พระนาม	คำแปล	คาถา
โลกคคบุคคล	ผู้เป็นบุคคลผู้เลิศในโลก	537
มุนิวร	ผู้เป็นมุณีผู้ประเสริฐ	508, 526, 533

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุดในทั้ง 3 โลก ไม่มีผู้ใดจะมาเทียบเทียมกับพระองค์ได้เลย พระนามในกลุ่มนี้ที่ถูกใช้มากที่สุด คือ ใช้เพียง 3 ครั้งเท่านั้น ได้แก่ พระนามว่า “มหามุณี” และ “มุนิวร”

ตารางที่ 14 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้มีพระปัญญา

พระนาม	คำแปล	คาถา
อนนตปถญ	ผู้มีปัญญาไม่สิ้นสุด	497
ติชิตสุธิมา	ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม	582
ธิติมตี	ผู้ทรงปัญญาเครื่องทรงจำ	539
ธีร	ผู้เป็นนักปราชญ์ (ผู้หนักแน่น)	36, 92, 137, 139, 236, 441, 473, 489, 526, 528, 537, 540, 615, 721, 759
ธีส	ผู้เป็นจอมปราชญ์	537
มหามติ	ผู้มีปัญญามาก	93, 99, 132
วรมติ	ผู้มีปัญญาเลิศล้ำ	575, 717
วิมลปถญ	ผู้มีปัญญาไร้มลทิน	594

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นผู้มีพระปัญญาล้ำเลิศ ทรงเป็นนักปราชญ์ โดยพระนามว่า “ธีร” ถูกใช้มากที่สุด

ตารางที่ 15 พระนามที่เกี่ยวกับโคตรตระกูล

พระนาม	คำแปล	คาถา
โคตม	ผู้มีวงศ์ตระกูลชื่อโคตมะ	460
สิทธตถ	ผู้สำเร็จประโยชน์, ผู้มีพระนามว่าสิทธัตถะ	205, 362, 382

ตารางที่ 15 พระนามที่เกี่ยวกับโคตรตระกูล (ต่อ)

พระนาม	คำแปล	คาถา
สุทโธทตรช	ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ	209
สุทโธทนีย	ผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ	426
สุทโธทนิยสิทธตถ	สิทธัตถะผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ	200

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์เกี่ยวกับวงศ์ โคตร ตระกูล และความเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ซึ่งเป็นไปตามธรรมเนียมของคนอินเดียที่มักจะเรียกชื่อตระกูล หรือชื่อที่สัมพันธ์กับพ่อแม่ เช่น คำว่า “โมคคัลลานะ” แปลว่า “บุตรของนางโมคคัลลี” พระนามในกลุ่มนี้ที่ถูกใช้มากที่สุด คือ ใช้เพียง 3 ครั้งเท่านั้น ได้แก่ พระนามว่า “สิทธตถ”

ตารางที่ 16 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกเบิกบานใจ

พระนาม	คำแปล	คาถา
ชคทานนุท	ผู้เป็นที่ผลิตเพลินของชาวโลก	653
ขนานนุท	ผู้เป็นที่ผลิตเพลินของปวงชน	35
โลกสาร	ผู้เป็นแก่นสารของชาวโลก	591
โลเกกนยณ	ผู้เป็นตาเพียงหนึ่งเดียวของชาวโลก	106, 126

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นผู้เอื้อเพื่อต่อชาวโลก เพราะทำให้ชาวโลกมีแต่ความเบิกบานใจ ร่าเริงใจ ไม่มีความทุกข์ โดยพระนามในกลุ่มนี้ที่ถูกใช้มากที่สุด คือ ใช้เพียง 2 ครั้ง ได้แก่ พระนามว่า “โลเกกนยณ”

ตารางที่ 17 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ชนะ

พระนาม	คำแปล	คาถา
ชิน	ผู้ชนะแล้ว	151, 185, 244, 272, 276, 298, 354, 355, 359, 365, 373, 374, 392, 401, 405, 419, 421, 457, 542, 470,

ตารางที่ 17 พระนามที่เกี่ยวกับความเป็นผู้ชนะ (ต่อ)

พระนาม	คำแปล	คาถา
		475, 476, 481, 489, 507, 521, 527, 535, 537, 542, 595, 613, 614, 634, 635, 636, 637, 639, 644, 648, 649, 651, 652, 654, 657, 662, 665, 666, 673, 679, 688, 691, 704, 747, 764, 781, 782
ชินราชา	พระราชารู้ชนะ	754
ชินวร	ผู้ชนะอย่างประเสริฐ	548

พระนามในกลุ่มนี้สะท้อนภาพลักษณ์ความเป็นผู้มีแต่ชัยชนะ เพราะพระองค์ทรงชนะมารคืออภิลุสทั้งหลายในโลกนี้ได้อย่างหมดจด โดยพระนามว่า “ชิน” ถูกใช้มากที่สุด

จากพระนามทั้ง 76 พระนาม พระเวทเทเถระใช้พระนามที่มีความหมายแบ่งออกได้ 8 กลุ่ม ได้แก่ (1) ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำ เป็นราชา (2) ความเป็นผู้มีคุณธรรมหรือลักษณะเฉพาะประจำพระองค์ (3) ความเป็นที่พึงพิงของชาวโลก (4) ความเป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด ไม่มีผู้ใดเทียบได้ (5) ความเป็นผู้มีพระปัญญา (6) ระบุถึงโคตรตระกูล (7) ความเป็นผู้ทำให้ชาวโลกเบิกบานใจ และ (8) ความเป็นผู้ชนะ ซึ่งความหมายเหล่านี้สะท้อนแนวคิดของผู้ประพันธ์ที่มีต่อพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดา เพราะคำเรียกชื่อต่าง ๆ นั้นมีความหมายได้ตามการปรุงแต่งภายในจิตใจของผู้ใช้ภาษาซึ่งเกิดจากความเคยชินที่ได้ยินการใช้คำเหล่านั้นมาก่อน (สุริยา รัตนกุล, 2560: 51-52)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า มีพระนามที่ถูกใช้มากกว่า 10 ครั้ง ได้แก่ พระนามว่า นรสารถิ, มุนินท, พุทธ, ภควา, มุนิ, สตถุ, สมพุทธ, สุตต, นาถ, ธีร และชิน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความนิยมของผู้ประพันธ์ อันเป็นพระนามที่สามารถพบได้ในวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ ขณะเดียวกันก็พบว่า มีพระนามใหม่ที่ไม่ค่อยปรากฏในวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ เช่น พระนามว่า ชคเทกนาถ ชคทานนท ยติราชราชา เป็นต้น ซึ่งถือว่าการแสดงภูมิของกวีในการสรรคำ ประณีตร้อยเรียงอักษร ประหนึ่งว่าเป็นนายของภาษา

พระนามทั้งหมดเหล่านี้ปรากฏการใช้ในลักษณะทั่วไป ผู้ประพันธ์มิได้เจาะจงว่าต้องปรากฏในเหตุการณ์ไหน ดังจะเห็นได้จากผู้ประพันธ์เรียกพระพุทธเจ้าว่า “พุทธ” หรือ “สมพุทธ” ทั้ง

ในตอนก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้และหลังจากตรัสรู้แล้ว เพราะว่าการสร้างคำทั้งหมดขึ้นอยู่กับฉันทลักษณะเป็นสำคัญ คำไหนเหมาะแก่การลงพยางค์ในฉันทลักษณะ ผู้ประพันธ์ก็เลือกใช้คำนั้น ฉะนั้นพระนามที่มีสองพยางค์และสามพยางค์จึงถูกใช้มากที่สุด เนื่องจากลงคณะฉันทที่ได้ง่ายกว่าพระนามที่มีหลายพยางค์

การหลากคำเกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้าใน *สมันตกุฎวณณา* จึงสะท้อนภาพลักษณะอันยิ่งใหญ่สมกับเป็นเอกบุรุษของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะเดียวกันก็สะท้อนความเป็นอัจฉริยภาพในด้านกวีของพระเวทเทระอย่างแท้จริง

2.6 คำยืมภาษาสันสกฤต⁷⁴

การยืม (Loan, Borrowing) หมายถึง การนำเสียง คำศัพท์ ลักษณะทางไวยากรณ์ หรือความหมายของภาษาหนึ่งมาใช้ในอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้ใช้ภาษาที่ต่างกัน 2 กลุ่ม จึงทำให้ภาษามีการสัมผัสกันและมีอิทธิพลต่อกัน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2560: 265)

ช่วงที่ประพันธ์ *สมันตกุฎวณณา* เป็นช่วงที่วรรณกรรมบาลีได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤตเป็นอย่างมาก (ดู พระมหาพจน์ สุวโจ, 2559ก: 165-177) ไม่ว่าจะเป็นอิทธิพลต่อรูปแบบการประพันธ์ เช่น การใช้ฉันทลักษณะดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษาไปแล้ว หรืออิทธิพลต่อการใช้คำศัพท์ ซึ่งผู้วิจัยพบว่าใน *สมันตกุฎวณณา* มีการยืมคำภาษาสันสกฤตมาใช้หลากหลายรูปแบบ อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาษาสันสกฤตและบาลีมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ บางคำศัพท์ก็มีในทั้งสองภาษา บางคำศัพท์มีในภาษาบาลีแต่ไม่มีในภาษาสันสกฤต หรือบางคำศัพท์มีในภาษาสันสกฤตแต่ไม่มีในภาษาบาลี ดังนั้น เพื่อให้มีกฎเกณฑ์การตัดสินว่าคำศัพท์ใดที่ยืมมาจากภาษาสันสกฤต ผู้วิจัยจึงยึดเอาจากพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD เป็นสำคัญ เนื่องจากเป็นพจนานุกรมภาษาบาลีที่ได้รับการยอมรับในวงวิชาการ ฉะนั้น ถ้าคำใน *สมันตกุฎวณณา* ไม่มีในพจนานุกรม PTSD แต่ว่ามีในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต ผู้วิจัยจะถือว่าคำนั้นเป็นคำยืมมาจากภาษาสันสกฤตทั้งหมดในงานวิจัยนี้ ดังที่จะวิเคราะห์ต่อไป

2.6.1 การยืมคำที่ยังไม่แจกวิภัติ หมายถึง การยืมคำที่ไม่มีใช้ในภาษาบาลี กล่าวคือ ไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD หรือแม้บางคำจะปรากฏในพจนานุกรมภาษาบาลี แต่ไม่มีความหมายเหมือนที่มีในภาษาสันสกฤต ผู้วิจัยก็ถือว่าคำนั้นถูกยืมมาจากภาษาสันสกฤตทั้งหมด เช่น

⁷⁴ ความหมายของคำภาษาสันสกฤต ผู้วิจัยอ้างอิงจาก SED

ตารางที่ 18 คำยืมภาษาสันสกฤตที่ยังไม่แจกวัดติใน*สมันตภูฏวณณา*

ภาษาสันสกฤต	สมันตภูฏวณณา	คาถา	คำแปล
อาลีฒ	อาลีฒ	152	เลีย, ชัด

พระเวทเทเถระยืมคำว่า “อาลีฒ” ในภาษาสันสกฤตมาใช้เนื่องจากคำนี้ไม่มีในภาษาบาลี ทั้งนี้ ถ้าหากเป็นภาษาบาลี เสียง ฒ จะเทียบได้กับเสียง พห เช่น ลีฒ (ส.) กลายเป็น ลีพหา (ป.)

2.6.2 การยืมคำที่แจกวัดติแล้ว หมายถึง การยืมคำที่มีรูปคำที่แจกวัดติตามแบบภาษาสันสกฤต ซึ่งแม้บางคำจะอธิบายได้ด้วยสูตรไวยากรณ์ภาษาบาลีของ*กัจจายนวยาकरणะ* หรือ*โมคคัลลานวยาकरणะ* ก็ตาม แต่เนื่องจากคำเหล่านี้มิได้ปรากฏอย่างทั่วไป ฉะนั้น ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจึงถือว่าเป็นคำยืมที่แจกวัดติแล้วจากภาษาสันสกฤต ซึ่งพระคันธसारากวีวงศ์ก็ยอมรับเรื่องนี้ (ดูสุโพ.มัญ.620) ใน*สมันตภูฏวณณา*ปรากฏคำยืมที่แจกวัดติจากภาษาสันสกฤต ดังนี้

1. คำว่า “สัสติ” (535, 548) แปลว่า “ในการประชุม” มีศัพท์เดิมในภาษาสันสกฤตว่า “สัสท” เป็นสตรึงค์ แปลว่า “การประชุม” เมื่อแจกเป็นรูปวิภัตติที่ 7 เอกวจนะจึงได้ว่า “สัสติ” คำนี้มีศัพท์เดิมในภาษาบาลีว่า “สัสท” เป็นปุงลิงค์ เมื่อแจกเป็นสัทตมีวิภัตติ เอกวจนะ ควรมีรูปว่า “สัสเท”⁷⁵

2. คำว่า “ทิสี” (511, 591, 753) แปลว่า “ในทิศ” มีศัพท์เดิมในภาษาสันสกฤตว่า “ทิส” เป็นสตรึงค์ แปลว่า “การประชุม” เมื่อแจกเป็นรูปวิภัตติที่ 7 เอกวจนะจึงได้ว่า “ทิสี” แล้วพระเวทเทเถระแปลง ศ เป็น ส อีกชั้นหนึ่ง จึงได้รูปคำว่า “ทิสี” คำนี้มีศัพท์เดิมในภาษาบาลีคือ “ทิสา” เป็นอิตถิลิงค์ เมื่อแจกเป็นสัทตมีวิภัตติ เอกวจนะ ควรมีรูปว่า “ทิสาย, ทิสาย”⁷⁶

3. คำว่า “ชคโต” (778) แปลว่า “แห่ง/ของโลก” มีศัพท์เดิมในภาษาสันสกฤตว่า “ชคต” แปลว่า “โลก” เมื่อแจกเป็นรูปวิภัตติที่ 6 เอกวจนะจึงได้ว่า “ชคตส” แต่เมื่อสนธิกับเสียงที่เป็นโฆษะ (พยัญชนะตัวที่ 3, 4, 5 ของวรรคทั้งห้า, พยัญชนะ ย ร ล ว ห ฟ และสระทุกตัว) จะได้รูปเป็น “ชคโต” ดังที่ปรากฏใน*สมันตภูฏวณณา*ว่า “ชคโต หิตาย” (778) “เพื่อ

⁷⁵ แต่ที่อาจอธิบายได้ด้วยสูตร (2/206) ใน*กัจจายนวยาकरणะ* ว่า “ตโต สมิ”มี” คือ แปลง สมิ วิภัตติท้าย อาร เป็น อิ จึงได้รูปสัทตมีวิภัตติว่า สัสติ นอกจากนี้รูปคำนี้ยังมีการแปลง ท เป็น ต อีกด้วย ดังที่ปรากฏว่า สัสติ มีใช้ใน*ชาดก* (ขุ.ชา.27/24/199) ซึ่งอรรถกถาอธิบาย สัสติ ว่า ปริสมขณเม แปลว่า ในท่ามกลางแห่งบริษัท

⁷⁶ แต่ที่อาจอธิบายได้ด้วยสูตร (2/206) ใน*กัจจายนวยาकरणะ* ว่า “ตโต สมิ”มี” คือ แปลง สมิ วิภัตติท้าย อาร เป็น อิ หรือสูตร (2/175) ใน*โมคคัลลานวยาकरणะ*ว่า “ทิวาโทโต” คือ แปลง สมิ วิภัตติที่อยู่ท้ายนามศัพท์มี ทิวา เป็นต้นเป็น อิ ด้วยสูตรทั้งสองนี้จึงได้รูปสัทตมีวิภัตติว่า ทิสี

ประโยชน์ของโลก” คำนี้มีศัพท์เดิมในภาษาบาลีคือ “ชคต” เป็นอิตถิลิงค์ เมื่อแจกเป็นฉกฐวิภัตติ เอกวจนะ ควรมีรูปว่า “ชคตยา”⁷⁷

การทำงานประพันธ์ภาษาบาลีใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตในรูปที่แจกวิภัตติแล้วนี้ส่วนมากจะปรากฏในงานรูปแบบร้อยกรอง เนื่องจากเมื่อถูกกำหนดด้วยฉันทลักษณ์ คำที่แจกวิภัตติในภาษาบาลีมีเสียงหนักเบาไม่เข้ากับพยางค์ที่ฉันทลักษณ์กำหนด ฉะนั้น เพราะความเคร่งครัดในฉันทลักษณ์ กวีผู้แต่งภาษาบาลีจึงเลือกใช้คำภาษาสันสกฤตที่แจกวิภัตติแล้วในงานประพันธ์ของตัวเอง

2.6.3 การยืมคำบุพพท “อา” คือ คำบุพพท “อา” นี้มักจะปรากฏในวรรณกรรมสันสกฤตสมัยเก่า โดยใช้นำหน้าคำนามที่แจกเป็นปัญจมีวิภัตติหรือทุตยวิภัตติ คือ ถ้านำหน้าคำที่แจกเป็นปัญจมีวิภัตติจะแปลว่า “จาก...(ปัญจมี)...มาจนถึงที่นี่” หรืออาจแปลเอาความว่า “ตั้งแต่ที่นี่จนกระทั่งถึง...(ปัญจมี)” ถ้านำหน้าคำที่แจกเป็นทุตยวิภัตติจะแปลว่า “ไปจนถึง, จนถึง” เช่น อา กรณม “จนถึงหู”, อา ศิระปาทม “จดศีรษะจดเท้า” (วิสุทธิ์ บุชยกุล, 2554: 28) ผู้วิจัยพบว่าการใช้คำบุพพทชนิดนี้ปรากฏใน*สมันตกุฎวณณา* 2 แห่ง ดังนี้

1. อา โพรธมุโตะ มคเค (143) แปลว่า “ในหนทางจนถึงโคนต้นโพธิ์” คือ “อา” บุพพทในประโยคนี้นำหน้าคำที่เป็นปัญจมีวิภัตติคือคำว่า โพรธมุโตะ
2. อา พรหมภวนุคคम्म (189) แปลว่า “ขึ้นไปสูงจดพรหมโลก” คือ “อา” บุพพทในประโยคนี้นำหน้าคำที่เป็นทุตยวิภัตติคือคำว่า พรหมภวนุ

การใช้คำบุพพทแบบวรรณกรรมสันสกฤตในเรื่องนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นเพราะผู้ประพันธ์ยังได้รับขนบจากวรรณกรรมภาษาสันสกฤตอยู่ และช่วยให้ฉันทลักษณ์มีพยางค์ที่ครบพอดี ทั้งยังทำให้มีความหมายที่กระจ่างชัดเจน มิได้ทำให้ความหมายด้อยลงไปแต่อย่างใด

2.6.4 การเปลี่ยนแปลงทางเสียง (Sound change)

ภาษาสันสกฤตและบาลีเป็นภาษาในตระกูลอินโด-ยูโรเปียนเหมือนกัน จึงมีบางคำศัพท์ที่ใช้ร่วมกันเป็นจำนวนมาก แต่บางคำศัพท์ก็มีใช้เฉพาะในภาษาใดภาษาหนึ่ง และเนื่องจากเสียงควบของภาษาสันสกฤตมีมากกว่าภาษาบาลี ฉะนั้น บางคำในภาษาสันสกฤตเมื่อเทียบกับภาษาบาลีจึงมีวิธีการเปลี่ยนทางเสียงที่หลากหลายแบบ เพื่อให้ออกเสียงง่ายกว่าเดิม (ดู Geiger, 1968: 59-107; Hazra, 1998: 50-85; Müller, 1884: 4-58) ผู้วิจัยพบว่า พระเวทเทเถระมี

⁷⁷ แต่ที่อาจอธิบายได้ด้วยสูตร (2/182) ใน*กัจจายนวยาकरणะ* ว่า “สสส โจ” คือ หลังจากศัพท์มี มโนคณะ เป็นต้น แปลง ส วิภัตติ เป็น โอ จึงได้รูปว่า ชคโต ซึ่งคำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ใน*อิติวุตตะกะ* (ขุ.อ.ติ. 25/111/332)

ความคิดสร้างสรรค์และเข้าใจระเบียบวิธีการแปลงเสียงจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลีเป็นอย่างดี จึงได้ประยุกต์กฎเกณฑ์การแปลงเสียงนี้มาใช้ใน*สมันตภูฏวณณา* โดยไม่ได้คัดชนบจากการกลายเสียงแต่อย่างใด ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1. การกลายเสียงสระ

สระในภาษาสันสกฤตและบาลีจะมีไม่เท่ากัน คือ ภาษาสันสกฤตมีสระ 13 ตัว ได้แก่ อ อา อิ อี อุ อู ฤ ฦ ร ฤ เอ โอ โเอ เอา ส่วนภาษาบาลีมีสระ 8 ตัว ได้แก่ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ โดยจะไม่มีสระฤ ฦ ร ฤ โอ เอา เหมือนในภาษาสันสกฤต ดังนั้น คำบางคำในภาษาสันสกฤตเมื่อกลายมาเป็นภาษาบาลีจึงมีวิธีการกลายเสียงสระ ดังนี้

สระเอา ในภาษาสันสกฤตมักจะกลายมาเป็นสระอุหรือโอ ในภาษาบาลี เช่น เอารส (ส.) กลายเป็น โอรส (ป.) แปลว่า “โอรส, ลูกชาย”, ส่วนสระโอ ในภาษาสันสกฤตมักจะกลายมาเป็นสระเอหรืออิ ในภาษาบาลี เช่น ไมตรี (ส.) กลายเป็น เมตติ (ป.) (Geiger, 1968: 68) ซึ่งวิธีเช่นนี้ก็ปรากฏใน*สมันตภูฏวณณา* ดังตัวอย่างในตารางที่ 19 ดังนี้

ตารางที่ 19 ตัวอย่างการกลายเสียงสระจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี (1)

ภาษาสันสกฤต	<i>สมันตภูฏวณณา</i>	คาถา	คำแปล
เสาทามินี	โสทามินี	240	สายฟ้า

ผู้ประพันธ์แปลงเสียงสระเอาของคำนี้มาเป็นสระโอ โดยรูปคำว่า “โสทามินี” นี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD

นอกจากนี้ เสียง ฤ ในภาษาสันสกฤตมักจะกลายมาเป็นสระ อ, อิ, อุ ในภาษาบาลี (Geiger, 1968: 66) เช่น ฤทธิ (ส.) กลายเป็น อิทธิ (ป.), ฤตุ (ส.) กลายเป็น อุตุ (ป.) ซึ่งใน*สมันตภูฏวณณา* มีตัวอย่างดังในตารางที่ 20 ดังนี้

ตารางที่ 20 ตัวอย่างการกลายเสียงสระจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี (2)

ภาษาสันสกฤต	<i>สมันตภูฏวณณา</i>	คาถา	คำแปล
กฤต	กพิต	4	อัน...กระทำแล้ว
นฤป	นูป	543	พระเจ้าแผ่นดิน

เนื่องจากทั้งสองคำนี้อยู่ในฉันทลักษณ์ จึงถูกกำหนดด้วยพยางค์เสียงสั้น/ยาว และคำศัพท์ภาษาบาลีเองก็มีจำนวนพยางค์ไม่ครบตามที่ผู้ประพันธ์ต้องการ กล่าวคือ คำว่า “กฤต” ในภาษาสันสกฤตเทียบกับบาลีได้ว่า “กต” ซึ่งมีเพียง 2 พยางค์เท่านั้น แต่ในบริบทนี้ ผู้ประพันธ์ต้องการ

พยางค์เสียงสั้นติดกัน 3 พยางค์เพื่อให้ลงในมัลลีนิฉันท์ จึงแปลงสระ ฤ ในคำว่า “กฤต” ให้เป็นสระอิ จากนั้นแทรกเสียง ห จึงได้รูปเป็น หิ แล้วกลายเป็นคำว่า “กหิต” อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเชิงภาษาศาสตร์ เสียงสระ ฤ ออกเสียงว่า รี้ หรือ รือ อยู่แล้ว จึงอาจอธิบายได้ว่าเสียงสระ ฤ กลายมาเป็นเสียง หิ เลยก็ได้ คำว่า “กหิต” จึงเป็นคำเสียงสั้น 3 พยางค์ดังที่ผู้ประพันธ์ต้องการ ซึ่งคำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD

ส่วนคำว่า “นุป” มาจากคำว่า “นฤป” โดยแปลงสระ ฤ ให้เป็นสระอุ เนื่องจากผู้ประพันธ์ต้องการศัพท์ที่แปลว่า “พระราช” ซึ่งจะแจกเป็นปฐมวิภัติ เอกพจน์ ทำหน้าที่ประธานในตำแหน่งพยางค์ที่ 7-8 ของวสันตติลกันท์ โดยต้องการคำ 2 พยางค์ที่มีเสียงสั้นและยาว ในข้อความว่า “ทฤษฏาทิศามณินุโป ทมิเห หนุนโต” แปลว่า “พระราชนามว่าทฤษฏคามณิเมื่อปราบปรามพวกทมิฬ” ซึ่งคำว่า “นฤป” นี้ไม่มีคำเทียบในภาษาบาลี ฉะนั้น ผู้ประพันธ์จึงแปลงให้เป็นคำว่า “นุป” ดังที่กล่าวมา

2. การกลายเสียงพยัญชนะ

พยัญชนะเสียงเสียดแทรก (Sibilant) ทั้ง 3 ตัวในภาษาสันสกฤต ได้แก่ ศ ช ส จะกลายเป็นเสียง ส อย่างเดียวในภาษาบาลี เช่น ศรณ (ส.) กลายเป็น สรณ (ป.), ปुरुช (ส.) กลายเป็น บุริช (ป.) ใน *สมันตกุฎวณณา* มีตัวอย่างในตารางที่ 21 ดังนี้

ตารางที่ 21 ตัวอย่างการกลายเสียงพยัญชนะจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี

ภาษาสันสกฤต	<i>สมันตกุฎวณณา</i>	คาถา	คำแปล
อนิลาศน	อนิลาสน	704	สัตว์ที่กินลม, พญานาค
ศราสณ	สราสณ	308	ลูกศร

ผู้ประพันธ์ได้แปลงเสียง ศ ในภาษาสันสกฤตทั้งสองคำนี้ให้กลายเป็น ส ในภาษาบาลีทั้งสองคำ ซึ่งนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD

3. การกร่อนเสียง

เนื่องจากเสียงควบของภาษาสันสกฤตมีมากกว่าภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตบางคำเมื่อเทียบกับภาษาบาลีจะพบว่าการกร่อนเสียงควบนั้นออกไป บางคำอาจขดเซยเสียงด้วยการซ้ำพยัญชนะหรือทำสระให้เป็นเสียงยาว แต่บางคำก็ไม่มีขดเซยเสียง (ดู พรชัย หะพินรัมย์, 2560: 37-38) ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการกร่อนเสียงที่ไม่มีการขดเซยเสียง เช่น พยัญชนะที่เสียง ร เป็นต้นว่า ตริ (ส.) กลายเป็น ติ (ป.) อินทร (ส.) กลายเป็น อินท (ป.) พยัญชนะที่มีเสียง ย เช่น โชยติส (ส.) กลายเป็น โชติ (ป.) เป็นต้น ใน *สมันตกุฎวณณา* มีตัวอย่างในตารางที่ 22 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 22 ตัวอย่างคำที่เกิดจากการกร่อนเสียงจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี

ภาษาสันสกฤต	สมันตกฎวณณนา	คาถา	คำแปล
ครุหครามณี	คหังคามณี	682	หัวหน้าของดาวเคราะห์, ดวงอาทิตย์
ชคตตฺรย	ชคตตย	207	โลกทั้ง 3
ทฺยุมณิ	ทฺยุมณิ	525	แก้วมณีบนท้องฟ้า, ดวงอาทิตย์

ทั้งสามคำนี้เป็นตัวอย่างของการกร่อนเสียงควบที่เป็นพยัญชนะเสียงอ่อนคือ ร และ ย ดังนี้

คำว่า “ครุหครามณี” ในภาษาสันสกฤตมีใช้ใน*พาลรามายณะ*เป็นต้น (SED.371) แยกออกเป็น 2 คำ คือ “ครุห” แปลว่า “ดาวเคราะห์” + “ครามณี” แปลว่า “หัวหน้า” พระเวทเทเถระกร่อนเสียง ร ในคำว่า “ครุห” และคำว่า “ครามณี” ให้เป็นคำว่า “คห” และ “คามณี” ตามลำดับ แล้วแทรกเสียงพยัญชนะ ง มาอยู่หน้าคำว่า คามณี แล้วสำเร็จรูปเป็นคำว่า “คหังคามณี” ใน*สมันตกฎวณณนา* ซึ่งคำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD

คำว่า “ชคตตฺรย” ในภาษาสันสกฤตมีใช้ใน*กถาสริตสาคร*เป็นต้น (SED.408) แยกออกเป็น 2 คำ คือ “ชคต” แปลว่า “โลก” + “ตฺรย” แปลว่า “หมวดสาม” ผู้ประพันธ์กร่อนเสียง ร ในคำว่า “ตฺรย” ให้เป็นคำว่า “ตย” แล้วสำเร็จรูปเป็นคำว่า “ชคตตย” ใน*สมันตกฎวณณนา* ซึ่งคำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD

คำว่า “ทฺยุมณิ” ในภาษาสันสกฤตมีใช้ใน*จตุรวรรคจินตามณี*เป็นต้น (SED.499) แยกออกเป็น 2 คำ คือ “ทฺย” แปลว่า “ท้องฟ้า” + “มณิ” แปลว่า “แก้วมณี” ผู้ประพันธ์กร่อนเสียง ย ในคำว่า “ทฺย” ให้เหลือเพียงคำว่า “ท” แล้วสำเร็จรูปเป็นคำว่า “ทฺยุมณิ” ใน*สมันตกฎวณณนา* ซึ่งคำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD

4. การกลมกลืนตามเสียงหลัง (Regressive assimilation)

การกลมกลืนเสียง หมายถึง การที่เสียงหนึ่งเปลี่ยนไปเหมือนกับเสียงที่อยู่ข้างเคียง อาจกลมกลืนได้โดยเปลี่ยนนามิฐานกรณ์เดียวกัน เปลี่ยนนามิลักษณะทางเสียงเหมือนกัน หรือเปลี่ยนนามิความก้อง-ไม่ก้องของเสียงเหมือนกัน ซึ่งอาจกลมกลืนไปเหมือนหรือคล้ายพยัญชนะตัวที่อยู่ข้างหน้าหรือหลังก็ได้ เป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงทางเสียงที่สามารถเกิดขึ้นได้ในหลายภาษา (อรรวรรณ บุญยฤทธิ, ม.ป.ป.: 78) ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะการกลมกลืนตามเสียงหลังในภาษาสันสกฤตและบาลี เช่น เสียงพยัญชนะวรรค ต หรือ ฎ ถ้ามีเสียง ย อยู่ด้านหลังก็สามารถเปลี่ยนฐานกรณ์มาอยู่ที่เพดานแข็งได้ด้วยอิทธิพลของเสียง ย (Hazra, 1998: 79) เช่น สตย (ส.) กลายเป็น สจย (ป.) ปุณย (ส.) กลายเป็น ปุณย (ป.) ใน*สมันตกฎวณณนา*มีตัวอย่างในตารางที่ 23 ดังนี้

ตารางที่ 23 ตัวอย่างการกลมกลืนตามเสียงหลังจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี

ภาษาสันสกฤต	สมันตกฎวณณนา	คาถา	คำแปล
ตารุณย	ตารุณฺย	707	ความเยาว์วัย

ผู้ประพันธ์ได้แปลงเสียง ญย ของคำว่า “ตารุณย” ในภาษาสันสกฤต ให้เป็นเสียง ญญ ด้วยอิทธิพลของเสียง ย ที่อยู่ด้านหลัง จึงกลายเป็นคำว่า “ตารุณฺย” ในสมันตกฎวณณนา ซึ่งคำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรม PTSD

5. การสลับเสียง (Metathesis)

การสลับเสียง หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเสียงที่เกิดจากการที่ผู้พูดออกเสียงที่อยู่เรียงกันสลับที่กัน ซึ่งอาจอยู่ในพยางค์เดียวกันหรือไม่ก็ได้ เช่น ask ที่ปัจจุบันออกเสียง [ask] แต่เดิมเคยออกเสียงว่า [aks] ซึ่งเป็นการสลับเสียงในพยางค์ ในภาษาไทยมีการสลับเสียง เช่น กำจัด เป็น จำกัด ซึ่งเป็นการสลับเสียงนอกพยางค์ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2560: 280) หรือในภาษาสันสกฤตกับบาลีมีการสลับเสียง ห และ ล เช่น ชิวหา (ส.) เป็น ชิวหา (ป.) เป็นต้น ซึ่งการสลับเสียงปรากฏในสมันตกฎวณณนา ดังตัวอย่างในตารางที่ 24 ต่อไปนี้

ตารางที่ 24 ตัวอย่างการสลับเสียงจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลี

ภาษาสันสกฤต	สมันตกฎวณณนา	คาถา	คำแปล
กหลหาร	กฺลหฺร	89, 182	ดอกบัวขาว

ในพจนานุกรมภาษาบาลี PTSD.200 มีคำว่า “กฺลหฺร” ซึ่งระบุว่าแปลงมาจากภาษาสันสกฤตว่า “กหลหาร” และมีใช้ในทีปวงศ์ (ทีป.16/20) ฉะนั้น คำว่า “กฺลหฺร” ในสมันตกฎวณณนา นี้ จึงเป็นวิธีที่พระเวทเทเถระยืมมาจากภาษาสันสกฤตด้วยวิธีทางภาษาศาสตร์คือการสลับเสียง เพราะคำว่า “กหลหาร” ในเรื่องนี้มีความใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤตมากกว่าคำว่า “กฺลหฺร” ที่ระบุในพจนานุกรม PTSD ซึ่งเพิ่มเสียง ล เข้ามาอีกตัวหนึ่ง

ผู้ประพันธ์ใช้คำภาษาสันสกฤตทั้งที่แจกวิภัตติแล้วและยังไม่แจกวิภัตติในงานของตัวเอง โดยไม่ยึดติดกับแนวคิดที่ว่างานภาษาบาลีจะต้องใช้ภาษาบาลีเพียงอย่างเดียว เนื่องจากบางตำแหน่งของฉันทลักษณ์ใช้รูปคำการแจกวิภัตติแบบภาษาบาลีไม่ได้ ท่านจึงจำเป็นต้องใช้รูปคำที่แจกวิภัตติตามแบบภาษาสันสกฤต หรือบางคำศัพท์ในภาษาบาลีมีพยางค์ครู/ลหุไม่ลงคณะฉันท์ ท่านจึงจำเป็นต้องหาคำศัพท์จากภาษาสันสกฤตที่ลงคณะฉันท์ได้และแปลงให้เป็นภาษาบาลีด้วยวิธีทางภาษาศาสตร์ ทั้งหมดนี้นับว่าเป็น “เอกสิทธิ์ของกวี” อย่างแท้จริง กล่าวคือเป็นอิสระของพระเวทเท

เถระ ผู้เป็นเจ้าของ *สมันตกุฎวณณา* แต่เพียงผู้เดียว แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ในทั้งสองภาษาอย่างไม่ต้องสงสัย

อลังการใน *สมันตกุฎวณณา*

ดังที่ได้ศึกษาไปในเบื้องต้นทั้งฉันทลักษณ์ สำนวนภาษา และเนื้อหาที่โดดเด่น จะเห็นได้ว่า *สมันตกุฎวณณา* มีความประณีตและสละสลวยเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งไม่ได้เกิดจากความบังเอิญโดยประการใด หากแต่ผู้ประพันธ์ตั้งใจที่จะสรรค์สร้างงานให้ออกมางดงามอย่างดีเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้ฟัง

การที่ผู้ประพันธ์รังสรรค์งานให้มีความงดงามเช่นนี้ ในสันสกฤตและบาลีเรียกกันว่า “อลังการ” แปลว่า “การทำให้พอดี, การประดับตกแต่งให้งดงาม” จากที่ผู้วิจัยได้ปริวรรตบทกวี อลังการไปแล้วในบทที่ 2 ฉะนั้น ในที่นี้จะได้ศึกษาอลังการที่ปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* ดังต่อไปนี้

1. สัททาลังการ (อลังการด้านเสียง)

อลังการด้านเสียง เป็นกลวิธีที่จะทำให้งานประพันธ์มีน้ำเสียงที่ไพเราะเมื่อยามสวดออกมา ดังจุดประสงค์ของผู้ประพันธ์ *สมันตกุฎวณณา* ที่ระบุไว้ชัดเจนว่าประพันธ์เรื่องนี้ขึ้นมาสำหรับการฟัง การสวด การสนทนา (คาถาที่ 4-6) ฉะนั้น พระเวทเถระจึงใส่ใจรายละเอียดของถ้อยคำ สรรคาคำที่ประณีตลุ่มลึกเพื่อให้เกิดความไพเราะเสนาะหู อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก *สุโธลลังการ* ไม่ได้เน้นสัททาลังการมากนัก กล่าวคือ ไม่ได้อธิบายสัททาลังการเป็นเอกเทศเหมือนอรรถาลังการ หากแต่กล่าวแทรกไว้ห้วงข้ออื่น คือ ยมกปรากฏในเรื่อง *โธสวโรโธ*⁷⁸ (แสดงข้อต่อของบทประพันธ์) *อนุปปาสะ* ปรากฏในเรื่อง *คุณาวโธ* (แสดงเรื่องคุณของบทประพันธ์) แต่ก็ไม่ได้แสดงรายละเอียดมากนัก และเนื่องจาก *สมันตกุฎวณณา* อุดมไปด้วยอนุปปาสะที่หลากหลายแบบ ฉะนั้น ในกรณีนี้เฉพาะอนุปปาสะ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องปรับใช้จากอลังการศาสตร์ของสันสกฤต⁷⁹

สัททาลังการปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* ดังต่อไปนี้

1.1 ยมก คือ การซ้ำคำเดียวกัน อาจซ้ำที่ต้นบาท กลางบาท หรือปลายบาท (สุโ.มัญ. 42) วาคณฺเฐให้ความหมายว่า “การกล่าวซ้ำซึ่งบาท คำ หรือตัวอักษรของคำไว้ติดกันหรือไม่ติดกัน ณ

⁷⁸ ทั้งนี้ พระสังฆรักขิตะผู้ประพันธ์ *สุโธลลังการ* ยังระบุอีกด้วยว่า ยมกไม่ใช่เรื่องที่จะเข้าใจได้ง่าย จึงไม่ได้แสดงเรื่องยมกไว้โดยพิสดาร เพราะกลัวศิษย์จะลำบาก (สุโ.33) แต่กรอบแนวคิดเรื่องยมกใน *สุโธลลังการ* ก็มากพอที่สามารถนำมาใช้ศึกษาได้อยู่

⁷⁹ อนุปปาสะ (ป.) ตรงกับ อนุปราสะ (ส.) เนื่องจากผู้วิจัยวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดเรื่องอนุปราสะของสันสกฤต ดังนั้น ต่อจากนี้จะใช้คำว่า “อนุปราสะ” แทน “อนุปปาสะ” ทั้งหมด

ที่เบื้องต้น ตอนกลาง หรือเบื้องปลาย (ของบทหรือบาท) และให้ความหมายต่างกัน” (อลัง.22) ส่วน กุสุมา รัชชมณี (2549: 27) กล่าวว่า “ยมก คือ การเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์ แต่สื่อความหมายต่างกันในคำประพันธ์วรรคเดียวกันหรือบทเดียวกัน” ซึ่งแม้สุไพเราะหลังการจะไม่ได้ระบุว่าคำที่ซ้ำต้องมีความหมายต่างกัน แต่จากตัวอย่างทั้งหลายที่ปรากฏในสุไพเราะหลังการก็ทำให้อนุมานได้ว่าคำซ้ำต้องมีความหมายต่างกัน (ดู สุโพ.27-30) ดังตัวอย่างว่า

สุขนาสุชานา สพเพ คุณนาปิ วิเวกโน

วิเวกโน สมายนติ อวิเวกชนนติเก //สุโพ.27//

คนดีและคนไม่ดีทั้งหมด แม้ต่างกันโดยคุณธรรม ย่อมไม่ถึงความ
ต่างกันในสำนักของชนผู้ไม่รู้จักแจกแจง //สุโพ.27//

จากตัวอย่างนี้ ยมกคือคำว่า สุขนาสุชานา แยกออกเป็น 2 คำว่า คือ สุขนา (คนดี) + อสุชานา (คนไม่ดี) เห็นได้ว่าแนวคิดที่สำคัญของยมกคือการซ้ำคำที่จะต้องมีความหมายแตกต่างกัน⁸⁰

ยมกปรากฏในสมันตภูฏาวัฒนธรรมจำนวน 28 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 82, 205, 207, 302, 325, 349, 353, 371, 374, 402, 412, 415, 404, 418, 462, 467, 469, 476, 482, 495, 515, 553, 642, 684, 692, 694, 732 และ 737 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ทานมานาทิกมเม เม กมปนตี ชาติชาติย

กิมชช นิสสนาสิตี ชิโน วาจุมหาหริ //374//

พระชินเจ้าตรัสแล้วว่า “ในการกระทำเป็นต้นว่าการถวายทานและความ
พยายาม (หรือความพยายามในการถวายทาน) ของเรา เธอสิ้นสะเทือนเลื่อน
ลั่นในทุก ๆ ชาติ แต่ในวันนี้เธอเป็นไขแล้วหรือ” //374//

จากตัวอย่างนี้ ยมกคือคำว่า เม ในคำว่า –กมเม เม คำว่า “เม” ในคำว่า “–กมเม”
แปลว่า “ในการกระทำ” อีกคำหนึ่งแปลว่า “ของเรา” ยมกนี้เป็นตัวอย่างให้เห็นถึงยมกที่ซ้ำพยางค์
บางส่วนของคำก็ได้

⁸⁰ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559: 389-390ข) ระบุว่า “เนื่องจากยมกมีความหมายว่า “คู่, เป็นคู่, ซ้ำ” ผู้ศึกษาวรรณคดีไทยส่วนใหญ่จึงมักเข้าใจผิดว่า ยมกตรงกับกลวิธีที่คนไทยเรียกว่า การเล่นคำซ้ำ แต่ที่ถูกต้องการเล่นคำซ้ำคืออนุพราสะ ส่วนยมกคือการเล่นคำ”

ตัวอย่างที่ 2

สัจจสาโททกสมปยุณ-

สโรชินีลงกตภูมิภาโค

โยยํ ปุเร ภาติ มนุญญรูปุ

สมนตกุโฏ ส สมนตกุโฏ //732//

ภูเขาลูกไต่เป็นภูมิภาคที่ประดับด้วยสระบัวที่เต็มไปด้วยสายน้ำเย็น ไสและ
หวานอร่อย เป็นที่เจริญใจ มียอด (แห่งภูเขาลูกอื่น ๆ) อยู่โดยรอบ รุ่งโรจน์อยู่
ทางทิศตะวันออก ภูเขาลูกนั้นชื่อว่า **สมันตกุฏ** //732//

จากตัวอย่างนี้ ยมกคือคำว่า **สมนตกุโฏ** ซึ่งคำหนึ่งต้องแปลว่า “มียอด (แห่งภูเขาลูกอื่น ๆ) อยู่โดยรอบ” ส่วนอีกคำหนึ่งต้องแปลเป็นชื่อภูเขาว่า “**สมันตกุฏ**” ยมกนี้เป็นตัวอย่างให้เห็นการซ้ำ ทั้งคำแต่แปลต่างกัน ซึ่งต่างจากตัวอย่างที่ 1 ที่ซ้ำเพียงบางส่วน

1.2 อนุพราสะ คือ การออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ (สุโพ.มัญ.255) ส่วนสันสกฤตจะให้ความหมายที่ชัดเจนกว่า เช่น *กาวประกาศะ* ของมัมมภูจะกล่าววว่า “อนุพราสะคือการซ้ำอักษรเดียวกันมุ่งความเหมือนกันของพยัญชนะเสียงหนึ่ง ๆ แม้พยัญชนะนั้นจะผสมด้วยสระต่างกัน” (อ้างถึงใน วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 45) มีตัวอย่างในสุโพธาลังการว่า

มุณินทมนทหสา เต

กุนทสนโทหวิพภมา

ทิสนต'มนุชานติ

ทสนตา จนทกนติโย //สุโพ.129//

จากตัวอย่างนี้ อนุพราสะคือการซ้ำเสียง /นท/ 4 ครั้ง ในคำว่า มุณินท มนท กุนท สนโท และซ้ำเสียง /นต/ 4 ครั้ง ในคำว่า ทิสนต ทสนตา ชานติ กนติโย (ถ้าเทียบสันสกฤต อนุพราสะประเภทนี้คือวฤตตยานุพราสะ ดังจะกล่าวต่อไป)

ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยจำแนกอนุพราสะออกเป็น 4 ประเภท จากที่ปรากฏใน *อลังการศาสตร์ของวาคภุจะ*⁸¹ *กาวประกาศะ* ของมัมมภูจะ⁸² และ *สาทิยทรรพะ* ของวิศวานถะ คือ (1) เฉกานุพราสะ (อนุพราสะอันนักปราชญ์นิยมใช้) (2) ลาฎานุพราสะ (อนุพราสะที่ชาวลาฎะนิยมใช้)

⁸¹ *อลังการศาสตร์ของวาคภุจะ* ระบุ 2 ประเภท ได้แก่ เฉกานุพราสะและลาฎานุพราสะ (อตตปะหะ สยจเฉกานาม ลาฎานา ตตปทศจ สะ) (ดู อลง.4/17)

⁸² *กาวประกาศะ* ของมัมมภูจะ ระบุ 2 ประเภท ได้แก่ เฉกานุพราสะและวฤตตยานุพราสะ (เฉโก- วฤตติคโต ทวิธา) (อ้างถึงใน วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 45)

(3) วฤตตยานุปราสะ (อนุปราสะที่ซ้ำพยัญชนะเดียวหรือหลายตัว) และ (4) อันตยานุปราสะ (อนุปราสะที่ซ้ำพยางค์สุดท้ายระหว่างบทหรือระหว่างบาท)

อนุปราสะปรากฏในสมันตกุฎวณณาดังต่อไปนี้⁸³

1.2.1 เณยานุปราสะ แปลว่า อนุปราสะของผู้ฉลาด คือ การซ้ำกลุ่มพยัญชนะเป็นคู่เพียงครั้งเดียว หมายถึงซ้ำกลุ่มพยัญชนะเดี่ยวที่ผสมกับสระต่างกัน หรือซ้ำพยัญชนะสังโยคก็ได้ พยัญชนะคู่ที่ซ้ำไม่ควรห่างกันเกินหนึ่งบาท (นาวิณ โปษกรณัญญ, 2560: 111) มีตัวอย่างใน*สาहितย-ทรรปณะ*ของวิศวานาถะว่า

อาทาย วกุลคนธานนธิกรวน ปเท ปเท ฎรมราน /

อยเมติ มนุทมนุท กาวริวาริปาวนะ ปวนะ //10.634//

จากตัวอย่างนี้ เณยานุปราสะคือ (1) การซ้ำคู่พยัญชนะสังโยค **นธ** ในคำว่า **คนธานนธิ** (2) ซ้ำกลุ่มพยัญชนะเดี่ยวที่ผสมสระต่างกัน คือ **ม** กับ **นท** ในคำว่า **มนุทมนุท**, **ว** กับ **ร** ในคำว่า **วาริ** และ **ป ว น** ในคำว่า **ปาวนะ ปวนะ** (นาวิณ โปษกรณัญญ, 2560: 112)

เณยานุปราสะปรากฏในสมันตกุฎวณณาจำนวน 260 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 1, 7, 10, 12, 13, 15, 24, 25, 26, 29, 56, 57, 66, 78, 86, 88, 90, 91, 100, 120, 135, 138, 140, 147, 148, 150, 151, 153, 154, 158, 160, 163, 164, 165, 166, 168, 170, 176, 178, 179, 180, 188, 192, 193, 197, 199, 200, 202, 207, 213, 214, 215, 221, 225, 226, 227, 229, 230, 234, 239, 241, 244, 246, 256, 258, 261, 263, 267, 268, 273, 275, 277, 280, 281, 282, 284, 288, 292, 296, 300, 302, 307, 310, 320, 322, 326, 327, 338, 342, 347, 353, 355, 358, 359, 372, 374, 378, 379, 385, 392, 400, 401, 406, 407, 408, 415, 416, 417, 418, 419, 422, 424, 427, 429, 430, 432, 433, 435, 438, 443, 445, 446, 448, 451, 453, 458, 468, 471, 473, 477, 482, 493, 505, 507, 508, 513, 515, 518, 520, 522, 526, 528, 529, 530, 535, 536, 537, 544, 545, 547, 548, 549, 550, 554, 556, 558, 561, 562, 564, 567, 568, 571, 572, 574, 576, 578, 580, 581, 583, 584, 586, 587, 590, 595, 596, 597, 598, 599, 603, 606, 607, 609, 610, 612, 613, 615, 617, 621, 622, 626, 627, 628, 629, 630, 634, 636, 647, 653, 654, 657, 659, 663, 667, 669, 673, 674, 675, 676, 677, 680, 681,

⁸³ เนื่องจากอนุปราสะเป็นเรื่องของเสียง ไม่เกี่ยวกับความหมาย ผู้วิจัยจึงยกมาเฉพาะตัวบทบาลีเท่านั้น อนึ่ง เนื่องจากบางคาถาอุดมไปด้วยอนุปราสะหลายชนิดผสมกัน ฉะนั้น จึงไม่แปลกที่บางคาถาอาจเป็นอนุปราสะได้มากกว่า 1 ประเภท

683, 685, 686, 687, 689, 694, 698, 699, 703, 706, 707, 708, 710, 711, 714, 715, 719, 720, 724, 725, 727, 728, 730, 731, 732, 735, 738, 739, 740, 741, 742, 744, 750, 751, 752, 753, 754, 757, 764, 773, 774, 776, 779, 781, 782, 785, 789, 796 และ 802 มีตัวอย่าง ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

สรา สรี สมายาต- มรฺพพตนิเสวิตํ
ผลปุปรสพฺรสุททาม- ทฺวิซสงฆนิกุชิตํ //57//

ตัวอย่างนี้ เฉกานุปราสะคือคู่เสียง ส กับ ร ในคำว่า สรา สรี

ตัวอย่างที่ 2

คิริกฺกุณฺณาการ- มตฺตา ฉพฺพณฺณรฺสีโย
อาเวลเวลา ธาวนติ ทิปฺปมาเนตเรตรา //667//

จากตัวอย่างนี้ เฉกานุปราสะคือ (1) คู่เสียง ก กับ ฎ ในคำว่า กุณฺณา และ (2) คู่เสียง ว กับ ล ในคำว่า เวลา และ (3) คู่เสียง ต กับ ร ในคำว่า ตเรตรา

1.2.2 ลาฎานุปราสะ แปลว่า อนุปราสะที่ชาวลาฎานิยมใช้ หมายถึง การซ้ำคำที่มีความหมายเดียวกัน แต่นำไปใช้ในที่ต่างกัน (วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 60) จึงอาจเป็นการซ้ำบางคำหรือซ้ำทั้งบาท ไม่จำกัดจำนวนการซ้ำ ลาฎานุปราสะทำให้เกิดคู่เสียงเช่นเดียวกับยมก ต่างกันที่ยมกนับพยางค์หรือความหมายที่แตกต่างกันหรือจะไม่มี ความหมายก็ได้ แต่ลาฎานุปราสะเป็นการซ้ำความหมายด้วย (นาวิน โขษกรณัฐ, 2560: 91) มีตัวอย่างในพุทธจรีตดังนี้

ส มามนาถา สหธรรมจาริณิ มปาสย ธรรม ยทิ กรตุมิจจติ /
กุโตะสย ธรรมะ สหธรรมจาริณี วินา ตโป ยะ ปริโภกตุมิจจติ //พุทธ.8.61//

จากตัวอย่างนี้ ลาฎานุปราสะคือการซ้ำคำว่า สหธรรมจาริณี 2 ครั้ง, ซ้ำคำว่า –มิจจติ 2 ครั้ง (วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 64)

ลาฎานุปราสะปรากฏในสมันตกุฎวณฺณนาจำนวน 134 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 10, 15, 17, 31, 33, 43, 49, 58, 59, 65, 72, 73, 88, 99, 110, 120, 122, 179, 180, 184, 187, 188, 194,

203, 209, 211, 214, 216, 222, 225, 229, 239, 240, 242, 244, 270, 276, 307, 354, 368, 369, 381, 390, 410, 414, 425, 436, 456, 465, 468, 470, 494, 495, 498, 499, 509, 534, 546, 550, 554, 557, 558, 559, 561, 562, 563, 564, 566, 568, 572, 573, 575, 576, 589, 591, 592, 594, 596, 605, 607, 619, 620, 622, 623, 627, 639, 645, 650, 669, 674, 676, 677, 679, 681, 684, 686, 687, 689, 690, 695, 705, 707, 710, 711, 712, 713, 714, 717, 718, 722, 723, 735, 737, 738, 741, 743, 746, 750, 751, 755, 756, 758, 759, 760, 765, 767, 771, 773, 774, 777, 778, 784, 796, และ 799 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

นानาเวสธรา ยสมิ นานาภูสนภูสิตา
 นานาสมปตติสยุตตา นานาวิชาสุ ปารคา //17//

จากตัวอย่างนี้ ลาภานุปราสะคือการซ้ำคำว่า นานา ในตอนต้นของทุกบาท

ตัวอย่างที่ 2

นัจจนต์ มตตโมรานัน นิจจ มณฑปสนนิกั
 ทิพพนต์ มิคสงฆานัน กิจามณฑปสนนิกั //58//

จากตัวอย่างนี้ ลาภานุปราสะคือการซ้ำคำว่า มณฑปสนนิกั ในตอนท้ายของบาทที่ 2 และบาทที่ 4

1.2.3 วฤตตยานุปราสะ คือ การซ้ำพยัญชนะเดี่ยวหรือกลุ่มพยัญชนะมากกว่าหนึ่งครั้ง (วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 55) ดังตัวอย่างว่า

อปสarayฆนสาร์ กุรุ หาร์ ทูร เอว ก็ กมไละ /
 อลมลมาลี มฤณาไลริติ วหติ ทิวานิศำ พาลา //

จากตัวอย่างนี้ วฤตตยานุปราสะได้แก่ เสียง /ร/ ซ้ำกัน 5 ครั้ง, เสียง /ก/ ซ้ำกัน 3 ครั้ง, เสียง /ล/ ซ้ำกัน 6 ครั้ง และเสียง /ม/ ซ้ำกัน 3 ครั้ง (วชิราภรณ์ วรรณดี, 2522: 55)

วฤตตยานุปราสะปรากฏในสมันตภูฏวิณณนาทุกคาถา มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

สตตวิตตกิตตี ธสตกนทปทปปี
 ติภาหิตวิธานัง สพพโลเกกเกตุ
 อมิตมนอนคัม สนติหิ เมรुสารี
 สுகตมหมุทาร์ รูปสารี นมามิ //1//

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นนฤตตยานุปราสะประเภทซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียว ได้แก่เสียง /ต/
 ซ้ำกัน 13 ครั้ง, เสียง /ก/ ซ้ำกัน 5 ครั้ง, เสียง /ม/ ซ้ำกัน 7 ครั้ง และเสียง /ส/ ซ้ำกัน 7 ครั้ง

ตัวอย่างที่ 2

สคโค วิสาทรตนาลยสมปกิณโณ
 สานนทมนทสุรสุทริสุนุทโร โส
 ผลลพุชากรวนาหิหิ นนุทนีโย
 ตตถามรา วियมราวิรตัม รมนติ //715//

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นทั้งนฤตตยานุปราสะประเภทซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวและซ้ำเสียง
 กลุ่มพยัญชนะ ได้แก่ เสียง /ส/ ซ้ำกัน 8 ครั้ง, เสียง /ร/ ซ้ำกัน 9 ครั้ง, เสียง /นุท/ ซ้ำกัน 5 ครั้ง

1.2.4 อันตยานุปราสะ คือ การซ้ำพยางค์สุดท้ายในบทหรือยกรอง อาจเป็นพยางค์
 สุดท้ายระหว่างบท หรือระหว่างบาทก็ได้ (นาวิโน โบษกรณัฐ, 2560: 96) ดังตัวอย่างในมหาภารตะว่า

ปศยลศฤณวณสปลศยชิฆรณนศนนคจณสวปยศวสน /
 พรลปนวิสุทชนคฤหนนุมิชนนิมิชนนิ //

อันตยานุปราสะในตัวอย่างนี้ ได้แก่ การซ้ำเสียงพยัญชนะตัวสุดท้ายของแต่ละคำ คือ ซ้ำ
 เสียง -ณ 3 ครั้ง, ซ้ำเสียง -นุ 7 ครั้ง, ซ้ำเสียง -นุณ 3 ครั้ง ซึ่งให้เห็นอันตยานุปราสะในระหว่างบทหรือ
 คำต่าง ๆ ที่แจกวินัดติแล้วในบทประพันธ์ (นาวิโน โบษกรณัฐ, 2560: 96)

อันตยานุปราสะปรากฏในสมันตภูฏวณณนาแทบทุกคาถา ยกเว้นคาถาที่ 9, 12, 22, 24,
 27, 37, 39, 45, 48, 77, 78, 84, 90, 96, 104, 107, 111, 118, 127, 132, 133, 140, 141, 149,
 150, 172, 173, 175, 176, 179, 183, 197, 236, 249, 251, 286, 304, 305, 309, 318, 336,
 338, 342, 347, 365, 371, 372, 373, 394, 395, 398, 411, 431, 440, 465, 476, 486, 495,

508, 524, 526, 534, 540, 544, 547, 558, 562, 606, 607, 609, 615, 617, 620, 624, 626, 632, 661, 665, 667, 668, 673, 647, 685, 702, 711, 724, 737, 755, 777, 779, 789, 799 และ 800 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

สุนีลาภาสธมมิลเล ธตตตาราสิมาลิกา
วิเชนตีว ทิสาวาหา ผลลจตุคจามเร //390//

ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นอันตยานุป्राสะที่ซ้ำเสียงในพยางค์สุดท้ายของบาท คือ ซ้ำเสียง ๕-2 ครั้ง ในบาทที่ 1 และบาทที่ 4 และซ้ำเสียง -า 2 ครั้งในบาทที่ 2 และบาทที่ 3

ตัวอย่างที่ 2

มุนินเท ปยนเต สมิทธิ ตีโลกิ
คิริณฑาภินนทา ทุมินทา ปพุทธา
มิคินทา สุตฎฐา ขคินทา สุฎฐฐา
ปฎฐฐุ มหิโนโท ปณฎฐุ นิทาโฆ //749//

ตัวอย่างนี้ อันตยานุป्राสะคือการซ้ำเสียง ๕-2 ครั้ง ในบาทที่ 1 ในคำว่า มุนินเท ปยนเต , ซ้ำเสียง - 2 ครั้ง ในบาทที่ 1 ในคำว่า สมิทธิ ตีโลกิ, ซ้ำเสียง -า 8 ครั้ง ในบาทที่ 2 และ 3 ในคำว่า คิริณฑาภินนทา ทุมินทา ปพุทธา มิคินทา สุตฎฐา ขคินทา สุฎฐฐา, ซ้ำเสียง โ- 4 ครั้ง ในบาทที่ 4 ในคำว่า ปฎฐฐุ มหิโนโท ปณฎฐุ นิทาโฆ⁸⁴

อลังการด้านเสียงที่ปรากฏใน *สมันตกุฎฐวณณนา* พบทั้ง 2 ชนิด คือ ยมกและอนุปราสะ ยมกปรากฏเพียง 28 คาถา ส่วนอนุปราสะปรากฏเป็นจำนวนมาก สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ประเภท คือ (1) เฉกานุปราสะ จำนวน 260 คาถา (2) ลาฎานุปราสะ จำนวน 134 คาถา (3) วฤตตยานุป्राสะปรากฏทุกคาถา และ (4) อันตยานุป्राสะ จำนวน 709 คาถา จะเห็นได้ว่า *สมันตกุฎฐวณณนา* อุดมไปด้วยอนุปราสะหลากหลายแบบ สมดังจุดประสงค์ของผู้ประพันธ์ที่บอกว่าแต่ง

⁸⁴ สังเกตว่าคาถานี้ นอกจากจะเป็นอันตยานุป्राสะดังกล่าวแล้วยังเป็นวฤตตยานุป्राสะที่ซ้ำกลุ่มเสียงพยัญชนะ (ในคาถานี้คือพยัญชนะสังโยค) /นท/ 7 ครั้ง และซ้ำเสียง /ฎฐ/ 4 ครั้ง, ซ้ำเสียงพยัญชนะเดี่ยว เสียง ม 5 ครั้ง, เสียง ส 3 ครั้ง และยังเป็นเฉกานุปราสะที่ซ้ำเสียงคู่พยัญชนะสังโยคแค่ครั้งเดียวคือ คู่เสียง ท กับ ธ ในคำว่า สมิทธิ และ ปพุทธา

ขึ้นมาเพื่อฟัง สวด และสนทนา ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการเข้าเสียงพยัญชนะจึงถูกใช้ทุกคาภา เพื่อทำให้เกิดเสียงที่สัมผัสและคล้องจองกันเพื่อให้ไพเราะรื่นหู และดูสั้นไหลเมื่อยามที่เปล่งเสียง อันตยานุป्राสะซึ่งเป็นการซ้ำเสียงเดียวกันในพยางค์สุดท้ายระหว่างคำหรือระหว่างปลายบาทถูกใช้ เพื่อทำให้เกิดเสียงที่รับกันในจังหวะที่สมมาตร ทำให้เกิดเสียงไพเราะลงจังหวะพอดีกันเข้ากับฉันทลักษณ์ ส่วนฉกานุป्राสะและลาฎานุป्राสะแม้จะพบน้อยกว่า แต่ก็พบในจำนวนที่มากพอจะกล่าวได้ว่าเป็นลีลาเฉพาะตัวของพระเวทเทถระ เนื่องจากวรรณกรรมบาลีประเภทกาวะในยุคใกล้เคียงกัน เช่น *ชินาลังการ* หรือ *ชินจริต* ก็ไม่มีใครที่จะเน้นอนุป्राสะมากเช่นนี้

อลังการด้านเสียงเหล่านี้จึงเป็นประจักษ์เครื่องประดับทำให้ *สมันตกฎวณณา* เป็นบทประพันธ์ที่มีความงดงามและทรงเสน่ห์ไปด้วยเสียงที่ไพเราะเพราะพริ้ง ควรค่าแก่การอยู่ในฐานะบทประพันธ์ที่แต่งขึ้นมาเพื่อสำหรับฟังและสวดโดยไม่ต้องสงสัย ซึ่งในภาษาสันสกฤตมีคำเรียกกาวะประเภทนี้ว่า ศรวยกาวะ

2. อรรถาลังการ (อลังการด้านความหมาย)

อลังการด้านความหมาย เป็นกลวิธีที่โดดเด่นที่ทำให้งานประพันธ์มีความหมายที่ลึกซึ้ง มีมิติที่ลุ่มลึก ซึ่ง *สมันตกฎวณณา* นอกจากจะประกอบด้วยสัททาลังการแล้ว ยังอุดมไปด้วยอรรถาลังการอย่างหลากหลาย ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาโดยใช้ทฤษฎีอลังการของฝ่ายบาลีคือ *สุโธธา* ลังการเป็นหลัก และของฝ่ายสันสกฤตคือ *อลังการศาสตร์* ของวาคภฏะเป็นรอง รวมทั้งนำคำอธิบายอลังการบางประเภทจาก กุสุมา รักษมณี (2549) มาประกอบเพื่อยืนยันความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จากอรรถาลังการ 36 ประเภทใน *สุโธธา* ลังการ⁸⁵ ผู้วิจัยพบว่าปรากฏใน *สมันตกฎวณณา* 20 ประเภท และผู้วิจัยได้จัดอรรถาลังการ 20 ประเภทนั้นออกเป็น 6 กลุ่ม ตามลักษณะร่วมของอลังการแต่ละชนิด ตามแนวทางของนิพัทธ์ แยมเดช (2559: 244-459) เพราะทำให้วิเคราะห์ข้อมูลออกมาได้อย่างเป็นเอกภาพและเห็นจุดประสงค์ของผู้ประพันธ์ในการใช้อรรถาลังการแต่ละชนิดได้อย่างเด่นชัด

ก่อนที่จะวิเคราะห์อรรถาลังการใน *สมันตกฎวณณา* ผู้วิจัยใคร่แสดงอรรถาลังการด้านความหมายใน *สมันตกฎวณณา* ที่ถูกจัดเป็นกลุ่มดังต่อไปนี้⁸⁶

⁸⁵ *สุโธธา* ลังการแยกย่อยอรรถาลังการเป็น 2 ประเภท ได้แก่ (1) *สภาวะวฤตติ* กล่าวโดยตรง (2) *วังกฤตติ* กล่าวโดยอ้อม (*สภาวะวังกฤตติ* เนภา ทวีธา อลักรียา) (*สุโ.*165) ซึ่งวังกฤตติแยกย่อยออกไปอีก 35 ประเภท (ดู *สุโ.*168-172) ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ผู้วิจัยนับสภาวะวฤตติและวังกฤตติรวมกันจึงกล่าวว่า อรรถาลังการใน *สุโธธา* ลังการมี 36 ประเภท

⁸⁶ บางคาถาอาจมีลักษณะอรรถาลังการหลายอย่างผสมกัน (หรือที่ *สุโธธา* ลังการเรียกว่า “มิสสะ” (ดู *สุโ.*มัญ.651-655)) จึงเป็นอรรถาลังการได้หลายประเภท ฉะนั้น บางคาถาผู้วิจัยจึงระบุลำดับคาถาไว้ในหัวข้ออรรถาลังการหลายแห่งด้วยกัน

ตารางที่ 25 กลุ่มอสังการด้านความหมายตามเนื้อหาที่ปรากฏใน *สมันตกุฎฎวิณณา*

กลุ่มที่	ลักษณะร่วมของอสังการ	ประกอบด้วย
1	เน้นการเปรียบเทียบ	อุปมา, รูปกะ, พยติเรกะ
2	เน้นพลังจินตนาการของกวี	ปริกัปปนา, อติสยวุตติ, มหันตัตตะ
3	เน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริง	สภาววุตติ
4	แสดงความหมายแฝงนัย	อักษปะ, ลีเลสสะ, พยาโชปวิณณะ, ปริยายวุตติ, วิเสสวุตติ
5	แสดงความหมายที่มีเหตุผลรองรับ	อถันตรันยาสะ, เหตุ, วิภาวนา, สมาหิตะ
6	แสดงความหมายที่หนักแน่นหรือเน้น ความหมาย	ทีปกะ, อาวุตติ, อาสี, รุพหาหังการะ

ต่อไปนี้จะวิจัยจะแสดงรายละเอียดแต่ละกลุ่ม ระบุนิยามความหมายของอสังการแต่ละประเภทไปทีละอย่าง แล้วแสดงจำนวนคาถาใน *สมันตกุฎฎวิณณา* ที่เป็นอสังการประเภทนั้น และยกตัวอย่างเพื่ออธิบายพอสังเขป ดังต่อไปนี้

2.1 กลุ่มที่ 1 อสังการที่เน้นการเปรียบเทียบ

อสังการกลุ่มนี้เป็นการเปรียบเทียบวัตถุสองสิ่ง สิ่งทีกวินำมาเปรียบนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ผู้อ่านหรือคนในสังคมนั้นรับรู้กันอยู่แล้ว อสังการกลุ่มนี้สร้างเสน่ห์ให้แก่ภาษาเพื่อให้บทประพันธ์มีอรรถรสน่าอ่าน ไม่จืดชืดจนเกินไป อสังการกลุ่มนี้ปรากฏใน *สมันตกุฎฎวิณณา* 3 ประเภท ได้แก่ อุปมา รูปกะ และพยติเรกะ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1. **อุปมา** คือ ความเป็นสภาพเสมอกันระหว่างอุปมานะ (ตัวเปรียบเทียบ) และอุปไมย (สิ่งที่รับเปรียบเทียบ) มี 3 ประเภทคือ รู้ด้วยศัพท์ (สททคมมา) รู้ด้วยความหมาย (อถถคมมา) และมีความหมายของทั้งประโยคทำให้รู้ได้ว่าเป็นอุปมา แม้ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา (สุโพ.มัญ.364-365)

ส่วนกุสุมา รักษมณี (2549: 28) อธิบายว่า “อุปมาคือการนำสิ่งที่กวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นที่เป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยคำที่มีความหมายทำนองว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความหมายเปรียบเทียบ”

ในสุุโธธาลังการมีตัวอย่างว่า “พระพักตร์ของพระสุคตงดงามยิ่งดั่งบัวบาน”⁸⁷ (สุุโ.186) ตัวอย่างนี้ สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ (อุปมานะ) คือบัวบาน มีลักษณะเด่นคือความงดงาม สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ (อุปไมย) คือพระพักตร์ของพระสุคต

อุปมาเป็นอลังการที่ปรากฏมากที่สุดในสมันตกุฎวณณา คือ ปรากฏจำนวน 115 คาถา จำแนกลักษณะการใช้ดังนี้

1.1. ยกย่องบุคคล คือ ผู้ประพันธ์ใช้เพื่อกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า ชมความงามของตัวละครเช่น พระนางยโสธรา ธิดาพญามาร จำนวน 56 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 9, 20, 24, 26, 27, 28, 38, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 58, 63, 66, 67, 105, 218, 219, 327, 370, 387, 424, 433, 463, 477, 525, 539, 547, 568, 569, 572, 583, 591, 639, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 681, 682, 697, 703, 715, 760, 761, 762, 799 และ 801 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

หญิงใด เป็นผู้อันพระเจ้าสุทโธทนะนั้นนอภิชกแล้วด้วยความเป็นพระราชา ปรากฏพระนามว่า มหามายา หญิงนั้นได้เป็นพระมเหสีสตรีผู้เฝียบพร้อม ผู้งดงามเลอเลิศ ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณงามความดี เป็นผู้ราวกับรัศมีแห่งดวงจันทร์ ปานประหนึ่งพระนางคิริชา (พระนางปารวตี) ชายาของพระผู้ถือหวักะโหลก (พระศิวะ) ดุจดั่งพระลักษมีของवासเทพ (พระวิษณุ) และเปรียบดั่งนางสีดาของพระรามฉะนั้น //25-26//

อุปมาในตัวอย่างนี้เป็นกรกล่าวสรรเสริญพระนางมหามายาโดยนำไปเปรียบเทียบกับรัศมีของดวงจันทร์ ซึ่งมีลักษณะร่วมกันคือความสว่างกระจ่างแจ้ง เปรียบกับพระนางปารวตี (คิริชา) ชายาของพระศิวะและพระลักษมีของวิษณุ ซึ่งเป็นที่รับรู้ว่าเป็นเทพีแห่งความอุดมสมบูรณ์ และสุดท้ายคือเปรียบกับนางสีดาชายาของพระราม ซึ่งมีลักษณะเด่นคือความซื่อสัตย์ต่อพระสวามี จะเห็นได้ว่าพระเวทเทเถระผู้ประพันธ์ไม่ได้ระบุลักษณะร่วม (สาธารณธรรม) ในอุปมานี้ แต่มุ่งหมายให้ผู้อ่านเข้าใจได้เอง เพราะชื่อเทพีเหล่านั้นมีชื่อเสียงอยู่แล้ว จึงนับว่าเป็นความชาญฉลาดของผู้ประพันธ์ได้อีกประการหนึ่ง

⁸⁷ วิกาลิปทุม’วาทิ- สุนทร สุคตานน

ตัวอย่างที่ 2

(เจ้าชายสิทธัตถะ) เป็นผู้งดงามราวกะวสันตราชา (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ)
หล่อเหล่าปานประหนึ่งพระกามเทพ นำเซยชมเพียงดังพระจันทร์ และมีพระ
เดชรื้อนแรงประดุจดั่งพระอาทิตย์ฉะนั้น //52//

อุปมาในตัวอย่างนี้ พระเวทเทเถระได้ยกย่องเจ้าชายสิทธัตถะผู้ทรงพระเยาว์ว่าทรงมีความงดงามน่าใคร่เปรียบเสมือนวสันตราชา (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ, สหายของกามเทพ) เพราะธรรมชาติในฤดูใบไม้ผลินั้นงดงามด้วยต้นไม้พืชผลที่ผลิดอกออกใบ มีรูปโฉมงามเปรียบเหมือนพระกามเทพ ผู้ซึ่งถูกรับรู้ว่าเป็นเทพผู้งดงาม และเปรียบกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ ซึ่งมีลักษณะร่วมคือความน่าดูน่ามองและมีพระเดชเกรียงไกรตามลำดับ

1.2 ยกย่องสถานที่ คือ ใช้เพื่อชมความงามของสถานที่ เช่น พระวิหารเซตวัน เมืองสาวัตถี รอยพระพุทธบาท จำนวน 13 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 11, 156, 541, 553, 597, 600, 601, 602, 603, 609, 723, 725 และ 781 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ได้มีพระนครนามว่า กบิลพัสดุ์ อันประดุจฝักบัวอันงดงามในดอกบัวอัน
เลอเลิศคือชมพูทวีป และเปรียบดังภูเขาคันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย
ฉะนั้น //11//

อุปมานี้ในตัวอย่างนี้คือการเปรียบพระนครกบิลพัสดุ์ในชมพูทวีปกับฝักบัวในดอกบัว โดยมีลักษณะร่วมการอยู่เป็นจุดศูนย์กลาง และเปรียบกับภูเขาของเหล่าเทวดา โดยมีลักษณะร่วมคือเมืองที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง

ตัวอย่างที่ 2

สุมนเทพนั้นได้สร้างพระสถูปสูงประมาณ 7 ศอก ด้วยแก้วอินทนิลอันมีค่ามาก พระสถูปนั้นเป็นพระสถูปที่ประทานความสุขให้แก่ทั้งสามโลก รวากะแก้วมณีที่ให้สมบัติตามที่ปรารถนา (แก้วสารพัดนึก) ฉะนั้น ประดิษฐานอยู่ในสมัยที่พระนางเจ้ายั้งทรงพระชนม์อยู่ //541//

อุปมานี้ในตัวอย่างนี้คือการเปรียบพระสถูปมหายังคงเจดีย์กับแก้วสารพัดนึก โดยมีลักษณะร่วมคือการให้สมบัติตามที่ปรารถนา

1.3 อธิบายวัตถุประสงค์ของ จำนวน 7 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 61, 104, 161, 292, 540, 567 และ 656 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ต่อจากนั้น ทรงทรมัจฉาเสด็จเข้าสู่เมืองราชคฤห์ ถือบาตรอันมีสีเพียงดั่งแก้วมณี ด้วยดอกบัวคือฝ่าพระหัตถ์ //104//

อุปมานี้ในตัวอย่างนี้คือการเปรียบเทียบบาตรของพระพุทธเจ้ากับแก้วมณี เพื่ออธิบายให้ผู้อ่านเห็นภาพว่าบาตรของพระพุทธองค์มีสีที่ใสเหมือนกับดวงแก้วมณีที่ใสแจ้ว

ตัวอย่างที่ 2

...ทรงเอาสังฆาฎิพาดอุตราสงค์อันเป็นผ้าบังสุกุลสีแดงเข้มประจุดผลลูกไทรสุก //656//

อุปมานี้ในตัวอย่างนี้คือการเปรียบผ้าอุตราสงค์ของพระพุทธเจ้ากับผลลูกไทรสุก เพื่ออธิบายให้ผู้อ่านเห็นภาพว่าสีของผ้าอุตราสงค์นั้นสีแดงเข้มเหมือนกับผลลูกไทรที่สุกแล้ว

1.4 อธิบายนามธรรม คือ ใช้เพื่อแสดงความกระฉ่างชัดของธรรมะ และอธิบายกริยาอาการต่าง ๆ ให้เห็นภาพชัด จำนวน 38 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 2, 68, 69, 75, 77, 78, 83, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 180, 206, 207, 286, 299, 306, 314, 315, 322, 335, 336, 378, 391, 427, 478, 490, 505, 519, 522, 557, 560, 707, 714 และ 717 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

พระพุทธรูปในการออกจากเรือนได้มีแล้วแก่พระราชินี เหมือนกับช้างที่หนี
ออกจากป่าใหญ่ที่ถูกไฟไหม้แล้วฉะนั้น //78//

อุปมานี้ในตัวอย่างนี้คือการเปรียบเทียบพระพุทธรูปที่ประสงค์จะออกผนวชของเจ้าชายสิทธัตถะกับช้างที่อยากหนีออกจากป่าที่ถูกไฟไหม้ โดยมีลักษณะร่วมกันคือการอยากหนีออกจากที่อันตราย

ตัวอย่างที่ 2

ความเยาว์วัยของชนทั้งหลาย ประดุจตั้งความงามแห่งดอกบัวชั่วคราว
เดียว ย่อมทรงไว้ซึ่งชีวิตอันไร้แก่นสารเสียยิ่งกว่าหยาดน้ำค้าง และโรคทรัพย์
อันจะสลายไปประดุจระลอกคลื่นในมหาสมุทร ใจ (ของชนทั้งหลายเหล่านั้น)
ย่อมไหม้อยู่รำไป ด้วยไฟคือความเศร้าโศกนานาประการ //707//

อุปมานี้ในตัวอย่างนี้คือการเปรียบเทียบเพื่อสื่อธรรมะให้กระจ่างชัด กล่าวคือเปรียบเทียบความเยาว์วัยเหมือนความงามของดอกบัว โดยมีลักษณะร่วมกันคือความไม่ยั่งยืน เพราะไม่นานความเยาว์วัยก็ก้าวเข้าสู่ความชราเหมือนดอกบัวที่ไม่นานก็แห้งเหี่ยว และเปรียบทรัพย์สมบัติเหมือนกับระลอกคลื่น โดยมีลักษณะร่วมกันคือความสลายหายไป เพราะทรัพย์สมบัติเมื่อถูกใช้ก็หมดลงไปเรื่อย ๆ เหมือนระลอกคลื่นที่ก่อตัวขึ้นแล้วกระทบฝั่งก็พลันละลายหายไป

2. รูปกะ คือ การแสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของสิ่งที่นำมาเปรียบและสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ กล่าวเปรียบเทียบตนเองเดียวกับอุปมา แต่กล่าวถึงซึ่งกว่าว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง (กุสุมา รักษมณี, 2549: 28) ส่วนใหญ่คำแปลที่บ่งรูปกะคือคำแปลว่า “คือ กล่าวคือ เป็น” (สุโพ.มัญ.343) ในสุโพธาลังการมีตัวอย่างว่า “ใครเล่าจะไม่โน้มเศียรประดับดอกบัวคือพระบาทของพระจอมมุนี อันงามด้วยกลีบคือพระองค์สิ ซึ่งมีรัศมีแห่งพระนขาเป็นเกสร”⁸⁸ (สุโพ.มัญ.433) ตัวอย่างนี้ กวีระบุว่าดอกบัวซึ่งงดงามด้วยกลีบและเกสรนั้นก็คือพระบาทของพระพุทธเจ้าที่งามด้วยพระองค์สิและพระนขา โดยมีคำบ่งถึงการคือคำว่า คือและเป็น ตรงกับอุปลักษณ์ในภาษาไทย

⁸⁸ องคุลิทลสัสสีกี นขทิตติเกสร
สิรสา น ปิพนธนติ เก มุนินทปทมพุขั

รูปกะปรากฏในสมันตกุฎวณิชมนาจำนวน 89 คาถา จำแนกตามลักษณะการใช้ดังนี้

2.1 ยกย่องบุคคล เช่น พระพุทธเจ้า พระนางยโสธรา พระสาวก จำนวน 59 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 3, 27, 46, 47, 48, 49, 92, 102, 104, 125, 298, 326, 337, 338, 339, 340, 341, 361, 389, 390, 392, 401, 411, 417, 440, 443, 466, 521, 526, 536, 537, 538, 546, 547, 550, 552, 573, 574, 638, 642, 645, 648, 649, 654, 658, 694, 695, 699, 700, 754, 755, 773, 774, 775, 776, 785, 786, 789 และ 796 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ชนทั้งหลาย ยังเรือคือหัวใจให้แล่นไปด้วยถ่อคือดวงตา ในมหาสมุทรคือ
รูปขององค์มุนี ไม่ได้เห็นแล้วซึ่งฝั่งในครานั้น //125//

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ เรือคือหัวใจ (มนนาวา) ถ่อคือดวงตา (เนตตาริตต) มหาสมุทรคือรูปขององค์มุนี (มุนิโน รูปสาคร) เป็นการกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นมหาสมุทรซึ่งมีความกว้างใหญ่ไพศาล แม้มหาชนจะใช้ถ่อพายเรือไปในมหาสมุทรแต่ก็ไม่เห็นฝั่งเลย ยังคงวนเวียนอยู่ในมหาสมุทรนั่นเอง

ตัวอย่างที่ 2

แก้วมณีอันล้ำค่าคือพระชินราชเจ้า อันยิ่งใหญ่ ประดับแล้วซึ่งยอดมงกุฎ
คือภูเขาสุมณภูฏของเจ้าสาวคือเกาะลังกา ตุก่อนท่านผู้เจริญ บัดนี้ ท่าน
ทั้งหลายจงสมาคมคบหาพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้ประทานประโยชน์
ตามที่ปรารถนา ผู้ประทานความร่มเย็น ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนในทั้งสามโลก
ตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ //754//

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ แก้วมณีอันล้ำค่าคือพระชินราชเจ้า (อนคฆชินราชมณี) ยอดมงกุฎคือภูเขาสุมณภูฏ (สุมณภูฏกิริฎภูฏ) เจ้าสาวคือเกาะลังกา (ลงกาวัฐ) เป็นการกล่าวสรรเสริญว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประดับตกแต่งภูเขาสมันตกุฎบนเกาะลังกาให้งดงาม เฉกเช่นเดียวกับแก้วมณีที่ประดับอยู่บนยอดมงกุฎของเจ้าสาว

2.2 ยกย่องสถานที่ จำนวน 7 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 377, 596, 606, 722, 725, 727 และ 758 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ในพระวิหารใด มีพระคันธกุฎีที่หัวเราะแล้วด้วย **พินคือเกลียวชั้นบันได** ภายใน **ช่องปากคือรัตนะที่เปล่งประกายอยู่** ประคองว่าจะหัวเราะเยาะวิมานของ หวยเทพว่า “ฉันทปราศจากราคะแล้วนะ” //606//

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ พินคือเกลียวชั้นบันได (โสปานมาลปทคณฐิทุช) ช่องปากคือ รัตนะที่เปล่งประกาย (วิชโชตมานรัตนปมฺขานน) เป็นการกล่าวยกย่องพระคันธกุฎีสถานที่ประทับ ของพระพุทธเจ้าซึ่งผู้ประพันธ์จินตนาการว่าพระคันธกุฎีกำลังหัวเราะจึงทำให้เห็นพินก็คือชั้นบันได ภายในช่องปากที่เป็นรัตนะส่องประกาย โดยรูปกะในคานานี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดลัทธิการ ประเภทปริกัปปนา (อุตเปรกษา)

ตัวอย่างที่ 2

ภูเขาลูกใด มีภรรยาชื่อแม่น้ำ ทรงไว้ซึ่งมงกุฎคือยอดเขา เป็นดั่งแม่ทัพของ จอมขุนเขารอบ ๆ เป็นราชันผู้ยิ่งใหญ่เหนือภูเขา (อื่น ๆ) รุ่งเรืองแล้วเหนือ ภาคพื้นแห่งพระนครคือเกาะลังกา //725//

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ มีภรรยาชื่อแม่น้ำ (คงคาวฐ) มงกุฎคือยอดเขา (ภูฏกิรีฎ) พระ นครคือเกาะลังกา (ลงกานคร) เป็นการกล่าวยกย่องความยิ่งใหญ่ของภูเขาสมันตภูฏบนเกาะลังกา ทั้ง ยังเป็นการพรรณานาฏมิตศาสตร์โดยอ้อมว่าภูเขาสมันตภูฏตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ และมีภูเขาลูกเล็ก ๆ อยู่ราย รอบ

2.3 เกี่ยวกับพระธรรม คือ ใช้เพื่อยกย่องพระธรรมหรืออธิบายพระธรรมเทศนา จำนวน 14 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 2, 347, 349, 350, 351, 352, 482, 498, 499, 501, 503, 704, 705 และ 707 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ข้าพเจ้า ขอน้อมนมัสการดวงอาทิตย์คือพระธรรม ดวงใหญ่ อันอุทัยขึ้น จากยอดขุนเขาด้านทิศบูรพาคือพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องขจัดความเหน็บหนาวคือบาป เป็นเครื่องเข้าไปแผดเผาโคลนตมคือโมหะ เป็นเครื่องทำให้

**ดอกโกมลคือใจของชนทั้งหลายทั้งปวงแย้มบาน เป็นเครื่องทำลายดอกโกมุท
คือมิฉชาติฐิให้พินาศไป //2//**

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ ดวงอาทิตย์คือพระธรรม (ธมมภาณ) ยอดขุนเขาด้านทิศ ตะวันออกคือพระพุทธเจ้า (พุทธบุพพาจลคค) เป็นเครื่องขจัดความเห็บหนาวคือบาป (हतทूरित तुसार) เป็นเครื่องเข้าไปแผดเผาโคลนตมคือโมหะ (โมหหงโกปตาป) เป็นเครื่องทำให้ดอกโกมลคือใจ แย้มบาน (มนกมลวิกาस) เป็นเครื่องทำลายดอกโกมุทคือมิฉชาติฐิ (कुमदिकुमुत) ซึ่งเป็นการกล่าว สรรเสริญความยอดเยี่ยมของพระธรรม โดยอิงกับธรรมชาติของดวงอาทิตย์ ซึ่งมีรัศมีร้อนและมีความ อบอุ่นจึงคลายความเห็บหนาวคือบาป และความเร่าร้อนของดวงอาทิตย์คือพระธรรมก็ทำให้โคลน ตมคือโมหะเหือดแห้ง

นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ยังแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจธรรมชาติวิทยาเป็นอย่างดี คือ โดย ปกติแล้ว ดอกโกมล (ป., ส. กมล) เป็นดอกบัวที่บานในยามเช้าเมื่อถูกต้อมกับแสงอาทิตย์ ดอกโกมุท (ป. กุมุท) (Water-Lily) เป็นดอกบัวที่บานในยามค่ำคืนเมื่อถูกต้อมกับแสงจันทร์และจะหุบในยาม เช้าเมื่อถูกต้อมกับแสงอาทิตย์ (Wijesinha, 2000: 269) ผู้ประพันธ์ทราบเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงกล่าว ว่า พระธรรมทำให้ดอกโกมลคือใจของปวงชนแย้มบาน และทำลายดอกโกมุทคือความเห็บผิด ซึ่งชนบ นี้ปรากฏในวรรณกรรมบาลีหลาย ๆ เรื่อง เช่น *มหาวงศ์* ที่กล่าวว่า “ดูจดวงอาทิตย์ที่สยิวหน้าต่อการ คบหากับดอกโกมุท” (มหา.78/57)

ตัวอย่างที่ 2

ลำดับนั้น พระผู้เป็นใหญ่ในหมู่คนทรงปรารภเพื่ออันถอนขึ้นซึ่งต้นไม้มีพิษ คือสังสารวัฏ ซึ่งมีรากอันใหญ่คืออวิชชาเป็นต้นและมีลำต้นอันแข็งคือ ไตรวัฏฏ์ //393//

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ ต้นไม้มีพิษคือสังสารวัฏ (สสารวิสรุกข) รากอันใหญ่คืออวิชชา เป็นต้น (อวิชชาทิมหามูล) ลำต้นอันแข็งคือไตรวัฏฏ์ (วัฏฏะทั้ง 3) (ติวฏฏตถิรชนชก) เป็นการอธิบาย ธรรมะอันลุ่มลึกให้ผู้อ่านเห็นภาพชัดเจนว่า อวิชชาคือความหลงอันเป็นเหตุให้รู้ไม่จริงนั้นเป็นรากที่ หล่อเลี้ยงก่อให้เกิดวัฏฏะทั้ง 3 คือ กิเลส กรรม และวิบาก (ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 120) ซึ่งเป็นลำต้นที่ทำหน้าที่หลักในการค้ำจุนต้นไม้นั้น โดยลำเลียงสารอาหารไปให้ส่วน ต่าง ๆ เช่น กิ่ง ก้าน ใบ จากรากคืออวิชชาก็จะทำให้ต้นไม้มีพิษซึ่งเป็นการเวียนว่ายตายเกิดซ้ำแล้วซ้ำ เล่าซึ่งเป็นวงจรแห่งความทุกข์

2.4 อธิบายนามธรรม กิริยา อาการ จำนวน 6 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 290, 431, 483, 518, 538 และ 586 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

พญามารครั้นทำมหาสงครามด้วยฝน 9 ชนิดดังกล่าวมานี้แล้ว แต่ก็ไม่เห็น
พระพุทธองค์ได้รับอันตราย จึงเป็นผู้เดือดร้อนเพราะไฟคือความโกรธแผดเผา
//290//

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ ไฟคือความโกรธ (โกปานล) เป็นการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม
เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพที่ชัดเจนว่าความโกรธมีความร้อนรุ่มเหมือนกับไฟ

ตัวอย่างที่ 2

ยักษ์เหล่านั้นผู้ดุร้ายพร้อมกับเหล่าบริวารมาพรั่งพร้อมที่อุทยานมหานา
ควัน (อรรุณควัน) นั้น ทิมแทงกันด้วยหอกคือคำพูดอันหยาบคายว่า “เฮ้ย เจ้า
เป็นใคร” //518//

รูปกะในตัวอย่างนี้ได้แก่ หอกคือคำพูดอันหยาบคาย (ตักเขน วาทกณเขน) เป็นการ
อธิบายว่าคำพูดหยาบคายที่กล่าวกระทบกระทั่งกันนั้นก็เหมือนกับหอกที่แทงใจ

3. พยติเรกะ คือ การแสดงความพิเศษ หมายความว่า มีวัตถุสองสิ่งติดเทียมกัน เมื่อ
กล่าวถึงความเสมอกันแห่งวัตถุสองสิ่งโดยตรงหรือโดยอ้อมแล้วได้แสดงความต่างกันของวัตถุอย่าง
หนึ่งหรือทั้งสองอย่าง (สุโ.มัญ.490) อาจเป็นการยกอุปไมยเหนือกว่าอุปมาน หรือยกอุปมาน
เหนือกว่าอุปไมยก็ได้ (กุสุมา รักษาณณี, 2549: 29)

ในสุโธธาหลังการมีตัวอย่างว่า “ข้าแต่พระชินเจ้า พระองค์เสมอกับสาครโดยคุณสมบัติคือ
ความลุ่มลึกและความยิ่งใหญ่เป็นต้น แต่ต่างกันด้วยพระสรีระเช่นนี้ของพระองค์”⁸⁹ (สุโ.มัญ.492)
ตัวอย่างนี้ กวีกล่าวว่าทั้งมหาสมุทรและพระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติที่ลุ่มลึกและยิ่งใหญ่เหมือนกัน ต่างแต่
เพียงว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระสรีระซึ่งมหาสมุทรไม่มี กวีจึงยกย่องว่าพระพุทธเจ้าเหนือกว่า
มหาสมุทร

⁸⁹ คมภีรตตมหตตาทิ- คุณา ชลธินา ชิน
ตุลโย ตว’มสิ เกโท ตู สรีเรเน’ทิเสน เต

พยติเรกะปรากฏในสมันตกุฎวณณาจำนวน 13 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 122, 123, 234, 246, 256, 263, 268, 273, 277, 282, 288, 296 และ 385 เป็นไปในลักษณะเดียวคือใช้เพื่อสรรเสริญพระพุทธเจ้า โดยเปรียบกับบุคคลอื่น ๆ ดังตัวอย่างว่า

ทั้งท้าวมหาพรหมนั้นก็เป็นผู้มีสีหน้า แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิ
ใบหน้าคล้ายกับพระจันทร์วันเพ็ญ ท้าวมหาพรหมนั้นเป็นผู้ถือคัมภีร์พระเวท
แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิบาตรอยู่ในมือ เป็นผู้นำอัครรรย แท้จริง
แล้ว บุรุษผู้นี้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยบารมีและมหาชนสรรเสริญ ท่านทั้งหลายจง
กราบไหว้บูชาและสรรเสริญท่านผู้มีความรุ่งเรืองใหญ่นั้นเป็นนิตย์เทอญ //122-
123//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์กล่าวแสดงคุณสมบัติของพระพรหมและพระโพธิสัตว์เทียบกัน
มาตามลำดับก่อนว่า (1) พระพรหมมีสีหน้า พระโพธิสัตว์มีหน้าเดียว (2) พระพรหมถือคัมภีร์พระเวท
พระโพธิสัตว์ถือบาตร แต่จากนั้น ผู้ประพันธ์ได้ยกให้พระโพธิสัตว์เป็นผู้เหนือกว่าพระพรหมโดยกล่าว
ว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้นำอัครรรย สมบูรณ์ด้วยพระบารมีและมหาชนสรรเสริญ ขอปวงชนจงกราบไหว้
พระโพธิสัตว์ ในขณะที่เดียวกันก็หมายความว่าพระพรหมไม่ควรได้รับการสรรเสริญ

สรุปการใช้ข้ออ้างในกลุ่มที่ 1

ลักษณะการใช้ข้ออ้างในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นไปใน 4 ลักษณะ คือ (1) ยกย่องบุคคล
เช่น สรรเสริญพระพุทธเจ้า ยกย่องพระสาวก ชมความงามของสตรี เช่น พระนางยโสธรา ธิตามาร
และอื่น ๆ (2) ยกย่องสถานที่ เช่น ชมความงามของเมืองสาวัตถี รอยพระพุทธบาท (3) อธิบาย
ลักษณะของวัตถุสิ่งของให้เห็นภาพชัดเจน และ (4) อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ธรรมะ หรือกริยา
อาการมีการเดิน นั่ง เป็นต้น ให้กระจ่างชัด

2.2 กลุ่มที่ 2 ข้ออ้างที่เน้นพลังจินตนาการของกวี

ข้ออ้างกลุ่มนี้คือเน้นการพรรณนาความยิ่งใหญ่เกินจริง เกินสามัญวิสัยที่มนุษย์จะ
ทำได้ เป็นการแสดงจินตนาการอันลึกซึ้งของกวี เพื่อให้จินตภาพเกิดแก่ผู้อ่าน ทำให้ตื่นตาตื่นใจ
ข้ออ้างกลุ่มนี้ปรากฏในสมันตกุฎวณณา 2 ประเภท ได้แก่ ปริกัปปนา และอติสยวุตติ ดังจะกล่าว
ต่อไปนี้

1. **ปริกัปปนา**⁹⁰ คือ การที่กวีดำริความเป็นไปของวัตถุอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง (สุโพ.268) กุสุมา รัชชมนี (2549: 30) อธิบายว่า “เป็นการกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริงว่า สิ่งหนึ่งมีลักษณะประดุจอีกสิ่งหนึ่ง” เนื่องจากเป็นอสังการที่มุ่งแสดงจินตนาการของกวี จึงมักจะใช้ใน แสดงความอัศจรรย์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ในสุโพธาลังการมีตัวอย่างว่า “ข้าแต่พระจอมมุนี สี่แดงเรื่อที่พระบาทยุคลของพระองค์ ซึ่งงามประหนึ่งดอกบัวอันน่าพิงใจคงจะเกิดมีด้วยโลหิตที่เกิดจากการขยี้บาป”⁹¹ (สุโพ.มัญ.548) คือ กวีสรรเสริญความงดงามแห่งพระบาทของพระพุทธเจ้า โดยจินตนาการว่าพระบาทของพระองค์คง จะไปขยี้บาปซึ่งเป็นเหมือนเลือดสีแดง แล้วพระบาทจึงชุ่มไปด้วยเลือด ซึ่งความเป็นจริงแล้วพระองค์ มิได้กระทำเช่นนั้น หากแต่เป็นความคิดของกวี

ปริกัปปนาปรากฏในสมันตกุฎวณณาจำนวน 92 คาถา แบ่งตามลักษณะการใช้ดังนี้

1.1 **แสดงความอัศจรรย์ของสถานที่** เช่น ภูเขาสมันตกุฎ ป่าไม้ ท้องฟ้า แม่น้ำ เป็นต้น จำนวน 43 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 13, 14, 15, 16, 173, 174, 178, 191, 194, 240, 241, 375, 376, 377, 513, 544, 590, 596, 604, 605, 606, 607, 608, 628, 629, 698, 724, 726, 727, 728, 739, 745, 746, 751, 756, 757, 758, 774, 785, 786 และ 787 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่สุกสกาวพราวแสง มีธงสีทองคล้ายกับ ตะเกียงที่ถูกลมพัด ปานประหนึ่งสายฟ้าแลบ 100 ครั้ง เนื่อง ๆ เหนือท้องนภา ที่หนาแน่นด้วยก้อนเมฆ //13//

ปริกัปปนาในตัวอย่างนี้คือการที่ผู้ประพันธ์กล่าวว่าธงสีทองที่ถูกลมพัดปลิวไสวอย่างรวดเร็วเนื่อง ๆ นั้นคือสายฟ้าแลบแปลบปลาบเหนือท้องฟ้าที่หนาแน่นด้วยกลุ่มก้อนเมฆ ซึ่งธงสีทอง ไม่สามารถแสดงกริยาของสายฟ้าแลบได้ แต่ว่าเป็นจินตนาการของผู้ประพันธ์ที่จะให้ธงสีทองเป็น สายฟ้าแลบ ตัวอย่างนี้เป็นการกล่าวยกย่องพระนครกบิลพัสดุ์ที่มีความรุ่งเรืองนั่นเอง

⁹⁰ ตรงกับอุตฺเพรภาษาในสันสกฤต

⁹¹ มุณินท ปาททวนเท เต จารุราชีวสุนทเร
มณฺเญ ปาปาภิสมมทท- ชาตโสณน โสณินมา

ตัวอย่างที่ 2

ในพระวิหารใด มีพระคันธกุฎีที่หัวเราะแล้วด้วยฟันคือเกลียวชั้นบันได ภายในช่องปากคือรตนะที่เปล่งประกายอยู่ ประดุจว่าจะหัวเราะเยาะวิมานของ ทวยเทพว่า “ฉันทปราศจากราคะแล้วนะ” //606//

ปริกัปปนาในตัวอย่างนี้คือการที่พระคันธกุฎีซึ่งเป็นเพียงสถานที่ไม่มีชีวิต แต่ผู้ประพันธ์ แสดงให้พระคันธกุฎีทำกริยาคือการหัวเราะอย่างคนมีชีวิต และมองเห็นชั้นบันไดของพระคันธกุฎีเป็น ชีพขณะหัวเราะอีกด้วย เป็นการแสดงจินตนาการที่เกินจริงของผู้ประพันธ์ที่ได้ทำให้สิ่งไม่มีชีวิตกลับ กลายว่ามีชีวิต เพื่อยกย่องพระคันธกุฎีว่าเป็นสถานที่ที่ยอดเยี่ยมเหนือกว่าวิมานของเทวดา

1.2 แสดงความอัศจรรย์ของสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น พระรัศมี กิริยา อาการ เป็นต้น จำนวน 19 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 305, 349, 368, 409, 411, 414, 458, 459, 510, 561, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 668 และ 748 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

นักรบผู้สวมเกราะ นามว่าเนกขัมมบารมีก็เช่นเดียวกัน พร้อมด้วยเหล่า เสนา วิ่งมาแล้ว ปานประหนึ่งเสือดาวตัวดุร้ายวิ่งไล่ขย้ำหมู่มฤคคือเสนามาร ฉะนั้น //349//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์จินตนาการว่าเนกขัมมบารมีของพระพุทธเจ้ากลายเป็นนักรบผู้ หัวหาญวิ่งกระโจนเข้าสู่กับเสนามารเหมือนเสือดาวไล่ขย้ำหมู่มฤค เป็นจินตนาการที่แสดงสิ่งที่เป็น นามธรรมให้เป็นบุคลาธิษฐาน

ตัวอย่างที่ 2

พระองค์ทรงรตราษาแห่งจอมต้นไม้ (ต้นโพธิ์) ด้วยการหลั่งไหลแห่งหยาด อุทกธาราอันน่าใคร่ไร้มลทินคือพระเนตรกลมโตสีเขียว ตลอด 7 วัน ทรงบูชา ต้นโพธิ์นั้นด้วยพระเนตรที่ไม่กระพริบเลย //411//

จากตัวอย่างนี้ ปรีกัปปนาคืออาการที่พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรดูต้นโพธิ์ แต่ผู้ประพันธ์จินตนาการว่านั่นคือการทอดพระเนตรดูนั่นคือการรดน้ำต้นโพธิ์ ซึ่งว่าตามเป็นจริงดวงตาไม่สามารถจะทำกริยารดน้ำต้นไม้ได้แน่นอน แต่ผู้ประพันธ์ก็ได้แสดงจินตนาการว่าทำได้

1.3 แสดงความอัศจรรย์ของสิ่งของ จำนวน 18 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 251, 252, 253, 254, 255, 260, 261, 262, 266, 267, 272, 276, 280, 281, 334, 384, 658 และ 755 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

ในขณะนั้น รัชชัฎกษัตริย์ของพระศาสดาก็ได้พัดสะบัดโบกขึ้นถึงเขตแดนแห่งพรหมโลก รวากะเชื้อเชิญแก่เทวดาทั้งหลายให้เข้ามาฉะนั้น //384//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์แสดงจินตนาการว่ารัชชัฎกษัตริย์แห่งกษัตริย์ของพระพุทธเจ้าที่พัดสะบัดโบกนั้นทำอาการคือการเชื้อเชิญเหล่าเทวดาให้พากันเข้ามา เป็นการแสดงความอัศจรรย์ที่ทำให้ธงซึ่งเป็นสิ่งของที่ไม่มีชีวิตทำกริยาอย่างผู้มีชีวิต

ตัวอย่างที่ 2

ลำดับนั้น ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระโลกนาถ ผึ้งคือบาตรบินมาถึงภายในแห่งดอกบัวคือพระหัตถ์ (ของพระองค์) พระองค์จึงทรงรับบาตรนั้นแล้ว //658//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์มีจินตนาการว่าสิ่งของคือบาตรของพระพุทธเจ้าบินมาอยู่ที่พระหัตถ์ของพระพุทธองค์ เพราะโดยปกติแล้วบาตรไม่สามารถบินได้

1.4 แสดงความอัศจรรย์ของบุคคล จำนวน 12 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 21, 22, 46, 47, 372, 373, 520, 613, 653, 655, 680 และ 685 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

ผู้มีขามทั้งสองกล่าวคือคู่พระถันที่งามนวลเนียนดังทองคำ ผู้มีสร้อยคอไข่มุกคล้ายกับธารน้ำตกบนเนินเขาแห่งสุวรรณบรรพต //47//

จากตัวอย่างนี้ ปรีกัปปนาคือการแสดงจินตนาการว่าสร้อยคอไข่มุกที่พระนางยโสธราสวมใส่ที่พระศอซึ่งห้อยย้อยลงมาที่ร่องของคู่พระถันนั้นเหมือนกับธารน้ำตกที่ไหลผ่านภูเขาทอง (สุวรรณบรรพต) สองลูก ซึ่งทั้งหมดเป็นการกล่าวชมพระนางยโสธรา

ตัวอย่างที่ 2

พระผู้เป็นอธิษฐานของพญามารครันตรัสเช่นนั้นแล้ว ทรงสอดพระหัตถ์ซึ่งรุ่งโรจน์ เป็นสีทองประดุจสายฟ้าที่แลบออกจากช่องเมฆในตอนเย็น ออกมาจากจิวรสิกรัก ในขณะนั้น ชีลิ่งที่แผ่นดินโดยเจาะจงพระแม่ธรณี //372-373//

จากตัวอย่างนี้ ปรีกัปปนาคือการแสดงจินตนาการว่าพระหัตถ์สีทองของพระพุทธเจ้าที่สอดออกมาจากจิวรสิกรักนั้นคือสายฟ้าแลบที่แลบออกมาจากช่องเมฆในเวลาตอนเย็น ซึ่งทั้งหมดเป็นการกล่าวชมพระพุทธเจ้า

2. **อติสยวูตติ**⁹² คือ ถ้อยคำประกาศคุณวิเศษ (สุโผ.173) เป็นการกล่าวเกินจริงด้วยวิธีการเดียวกับอูตเปรกษา แต่ไม่ใช่คำว่าประหนึ่ง (กุสุมา รัชมนณี, 2549: 30) อย่างไรก็ตาม นิพัทธ์ แยมเดช (2555: 425) แสดงทรรศนะไว้ว่า “อสังการอติสยะมักปรากฏร่วมกันกับอสังการรูปแบบอื่นด้วย เช่น รูปกะ และอูตเปรกษา ทั้งนี้เนื่องจากการสร้างสรรค์อสังการบางประเภทจะมีลักษณะร่วมกันเกี่ยวโยงกันอยู่” อติสยะนี้จึงอาจเกิดร่วมกับอสังการประเภทอื่นได้

ในสุโผธาสังการมีตัวอย่างว่า “ข้าแต่พระชินสีห์ หมู่ชนดิมพระรัศมีแห่งพระวรกายของพระองค์ด้วยพนมคือนัยน์ตา แม้พระองค์ทรงขจัดต้นมหาแล้ว ไฉนมีอาจหักห้ามความกระหายของพวกเขา”⁹³ (สุโผ.มัญ.361) ตัวอย่างนี้ก็สรรเสริญพระรัศมีของพระพุทธเจ้าว่ายอดเยี่ยมเหนือโลก แม้แต่พระองค์เองจะขจัดต้นมหาของเหล่าชนได้ แต่ก็ไม่มีอาจหักห้ามต้นมหาของเหล่าชนผู้จะดูพระรัศมีของพระองค์เองได้เลย เพราะพระรัศมีเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมเหนือโลกอย่างมาก และเห็นได้ว่าตัวอย่างนี้ อติสยวูตติมีรูปกะ (พนมคือนัยน์ตา) ร่วมด้วย

อติสยวูตติในสมันตกุฎวณณาปรากฏจำนวน 94 คาถา จำแนกลักษณะการใช้ได้ดังนี้

⁹² ตรงกับอติสยะ (หรืออติศโยกติ) ในสันสกฤต

⁹³ ปิวนติ เททกนตี เย เนตตตลขลิปูฏฺเณ เต
นาล์ หนตุ ชิน’สั ตวั ตณห์ ตณฺหาโรปิ ก็

2.1 ยกย่องบุคคล จำนวน 34 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 1, 10, 23, 36, 37, 41, 105, 135, 406, 408, 521, 529, 530, 566, 570, 659, 749, 750, 752, 753, 754, 761, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 775 และ 776 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

พระกุมารผู้เป็นนักปราชญ์ ประทับยืนอย่างมั่นคง (บนแผ่นดิน) ทรงแลดูทิศทั้งหลายจากที่นั่นแล้วจึงผินพระพักตร์ไปทางทิศอุดร อย่างก้าวพระบาทไป 7 ก้าวบนดอกบัวแล้วประทับยืนอยู่ //36//

ตัวอย่างนี้เป็นการกล่าวสรรเสริญความเป็นผู้เหนือโลกของเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อครั้งประสูติออกมาแล้วก้าวเดินได้ถึง 7 ก้าว

ตัวอย่างที่ 2

พระองค์ผู้มีพระจักขุเพียงดั่งดอกบัวที่แยมบาน ทรงทอดพระเนตรลงไปที่สุดทิศแล้วทรงเปล่งอาสภิวาจาด้วยพระดำรัสว่า “เราเป็นผู้เลิศ เราเป็นผู้ประเสริฐ” เป็นต้น //37//

ตัวอย่างนี้เป็นการกล่าวสรรเสริญความเป็นผู้เหนือโลกของเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อครั้งประสูติออกมาแล้วเปล่งอาสภิวาจา

2.2 ยกย่องสถานที่ จำนวน 7 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 12, 217, 610, 715, 740, 788 และ 789 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีปราสาทเคลื่อนกล่นไปด้วยสีหบัญชรที่ประดับด้วยแก้วมณี เพียบพร้อมด้วยยอดสูงแห่งรัศมี (ที่งดงาม) ที่ทำจากเงินทอง (ทองคำและเครื่องประดับ) รุ่งโรจน์อยู่ //12//

ตัวอย่างนี้เป็นการกล่าวยกย่องพระนครกบิลพัสดุ์ว่ามีปราสาทเคลื่อนกล่นด้วยสีหบัญชรที่ประดับด้วยแก้วมณีและมียอดปราสาทแหลมสูงซึ่งทำจากเงินและทอง

ตัวอย่างที่ 2

บนภูเขาเนินซึ่งมีรอยพระพุทธรูปอันประเสริฐเป็นสัญลักษณ์ แม้เมื่อชน
เป็นอันมากมาประชุมกัน ณ สถานที่ที่มีขนาดเท่าเพียงลานนวดเขา (แต่) โอโฮ!
รอยพระพุทธรูปก็ยังมีพื้นที่ว่าง (เพียงพอสำหรับจุนคน) //788//

ตัวอย่างนี้เป็นการกล่าวสรรเสริญรอยพระพุทธรูปที่บนยอดเขาสมันตภูฏาว่าแม้มีสถานที่
เล็กคับแคบ แต่ก็เพียงพอแก่การจุนคนที่ขึ้นมาบูชา

2.3 พรรณนาความอัศจรรย์หรือเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ เช่น การที่ประชาชน
หรือเทวดาน้อยมาบูชาพระพุทธเจ้า พญามารโจมตีพระพุทธเจ้า ดินฟ้าอากาศแปรปรวน จำนวน 53
คาถา ได้แก่ คาถาที่ 85, 86, 87, 88, 89, 90, 172, 188, 189, 190, 195, 196, 197, 220, 221,
222, 223, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 238, 239, 242, 243, 244, 324, 326, 327,
328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 464, 512, 549, 667, 669, 670, 671, 672, 673, 674,
675, 678, 687 และ 782 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

เหล่าเทวดาในอเนกจักรวาล มาประชุมพร้อมกันแล้วได้บูชาซึ่งประทีป รูป
ธง และของหอมและดอกไม้ทั้งหลาย ถือประทีปด้าม (คบเพลิง) 60,000 อัน
(ส่องทาง) ข้างหน้า ทั้งข้างขวา ข้างซ้าย และข้างหลัง ก็เช่นเดียวกัน //85-86//

ตัวอย่างนี้แสดงความน่าอัศจรรย์ของเหตุการณ์ที่เหล่าเทวดาทั่วทั้งจักรวาลมาประชุม
บูชาเจ้าชายสิทธัตถะในขณะออกผนวชด้วยดอกไม้ รูป เทียน และคบเพลิงอย่างแน่นขนัดทั้ง 4 ทิศ

ตัวอย่างที่ 2

เวลากลางวันก็มีดครีမ်ฟ้าครีမ်ฝน ดวงอาทิตย์ก็มีรัศมีเหือดหายไป แม้
อุกกาบาตก็ตกลงมา ความเร่าร้อนพวยพุ่งไปทั่วทุกทิศ //221//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาความอัศจรรย์เหนือธรรมชาติที่อยู่ดี ๆ กลางวันก็มีดครีမ်
รัศมีของพระอาทิตย์ก็หดหาย อุกกาบาตตก และความร้อนพวยพุ่งออกมา

3. มหันตัตตะ⁹⁴ คือ การพรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งสมบัติหรืออภยาศัยอย่างสูงสุด (สุโ.มัญ.613) ในสุโ.ธาหลังการมีตัวอย่างว่า “พระโพธิสัตว์พระองค์นั้นทรงละเอียดแม้กระทั่งพระนางพิมพาซึ่งผูกพันพระองค์ไว้ด้วยความรักลิเนหา ทรงมีพระทัยยึดมั่นในพระสัมโพธิญาณเพื่อเกื้อกูลเหล่าสัตว์”⁹⁵ (สุโ.มัญ.616) ตัวอย่างนี้แสดงความยิ่งใหญ่แห่งอภยาศัยคือการเสียดสของพระพุทธเจ้า มหันตัตตะปรากฏในสมันตกุฎฎวณณาจำนวน 27 คาถา จำแนกตามลักษณะการใช้ดังนี้

3.1 พรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งอภยาศัย จำนวน 22 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 23, 53, 70, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 94, 96, 102, 148, 149, 374, 401, 402, 404, 405, 486, 487 และ 525 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

และ (พระเจ้าสุทโธทนะ) เป็นผู้มีกระแสแห่งการให้ทาน (หรือห้วงน้ำคือ การให้) ก้าวล่วงที่สุดแห่งฝั่ง (หรือล่วงเลยที่สุดขอบเขต) ในท้องทะเลคือจิตใจ สำหรับเหล่าชนผู้ขอทั้งหลาย โดยไม่ขาดสาย (ตลอดเวลา) //23//

ตัวอย่างนี้พรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งอภยาศัยของพระเจ้าสุทโธทนะว่าเป็นผู้มักใคร่บริจาคแก่คนยากจน

ตัวอย่างที่ 2

(พระโพธิสัตว์) ได้ทรงอธิษฐานอย่างนี้ว่า “ถึงแม้ว่าหนัง เอ็น และกระดูก จะเหลืออยู่ เนื้อและเลือดทั้งหมดในกายเราจะเหือดแห้งไปก็ตามที่ เราไม่ตรัสรู้ แล้วจะไม่ลุกขึ้น เราจะไม่ละทิ้งความเพียรของเรา” พระองค์ครั้งอธิษฐาน เช่นนั้นแล้วจึงประทับนั่งบนวชิราสนะ (รัตนบัลลังก์) //148-149//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งอภยาศัยของพระโพธิสัตว์ผู้อธิษฐานว่าจะไม่ ลุกจากที่นั่ง แม้เนื้อ หนัง เอ็น กระดูกจะเหือดแห้งไป

⁹⁴ ตรงกับอุทตตะในสันสกฤต

⁹⁵ สโต สมโพธิย โปธิ- สโต สดตหิตาย โส
หิตวา เสนหฺรสาพฺท- มปี ราหุลมาตริ

3.1 พรรณนาความยิ่งใหญ่แห่งสมบัติ จำนวน 5 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 17, 24, 30, 596 และ 598 มีตัวอย่างดังนี้

พระนครนั้น (สาวัดถิ) เป็นพระนครที่มีโภคทรัพย์ไพศาล เป็นพระนครที่น่า
รื่นรมย์บนชมพูทวีป ปานประหนึ่งมวยผมขนาดใหญ่ น่าอภิรมย์ด้วยรัตนะหลาย
ชนิดผ่องอำไพอยู่เหนือศีรษะของหญิงงามคือแผ่นดิน //596//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาความยิ่งใหญ่มั่งคั่งของเมืองสาวัดถิที่พร้อมไปด้วยทรัพย์
สมบัติ

สรุปการใช้ข้ออ้างในกลุ่มที่ 2

ลักษณะการใช้ข้ออ้างในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นไปใน 5 ลักษณะ คือ (1) แสดงความ
อัครรรยหรือยกย่องของสถานที่ เช่น ภูเขาสมันตภูฏ เมืองกบิลพัสดุ์ (2) แสดงความอัครรรยของสิ่งที่เป็น
นามธรรม เช่น พระรัศมี จิตใจ กริยา อากาโร (3) แสดงความอัครรรยของวัตถุสิ่งของ เช่น ทรัพย์
สมบัติ (4) แสดงความอัครรรยของบุคคล คือ กล่าวยกย่องตัวละคร เช่น พระพุทธเจ้า และ (5) แสดง
ความอัครรรยเหตุการณ์ที่เหนือธรรมชาติ เช่น ท้องฟ้าแปรปรวน

2.3 กลุ่มที่ 3 ข้ออ้างที่เน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริง

ข้ออ้างกลุ่มนี้คือเน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริงแสดงความตรงไปตรงมา
ของกวี อาจใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย แต่ไม่แสดงจินตนาการมากนักและไม่มีการเปรียบเทียบใด ๆ
ข้ออ้างกลุ่มนี้มีอยู่ชนิดเดียวคือ สภาววุตติ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1. สภาววุตติ⁹⁶ คือ การกล่าวตรง ๆ ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราว (สุโพ.มัญ.343)
กวีจะไม่นำความรู้สึกของตัวเองเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย มักเป็นการ
พรรณนาสัตว์หรือต้นไม้ (กุสุมา รักษมณี, 2549: 36) มีตัวอย่างในสุโพธาลังการว่า “พระโพธิสัตว์หน่อ
เนื้อพุทธางกูร งามด้วยการดำเนินอย่างสง่า แลดูทิวทิศาอย่างมั่นคง ทรงเปล่งพระวาจาอันองอาจ
งามเลิศแล้ว”⁹⁷ (สุโพ.มัญ.345) ซึ่งเป็นการพรรณนาเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ทรงดำเนินไปตามสภาวะ
ของพระองค์เอง

สภาววุตติปรากฏในสมันตภูฏาภิธานจำนวน 76 คาถา เป็นไปใน 5 ลักษณะ ดังนี้

⁹⁶ ตรงกับสภาโวคติ (หรือชาติ) ในสันสกฤต

⁹⁷ สิวากินติสุภโค ทิสาดิรวิลอกโน
โพธิสตตงกุโร ภาส วิโรจิ วาจ’มาสสิ

1.1 บรรยายสถานที่ จำนวน 31 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 31, 32, 33, 55, 56, 57, 59, 91, 514, 515, 598, 599, 611, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 696, 722, 723, 732 และ 741 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

ด้วยทั้งการจัดแจงการบูชาเช่นนั้น (เจ้าชายสิทธัตถะ) เสด็จไปแม่น้ำโนมา มหานทีอันมีหาดทรายสีขาว อากุลด้วยฝูงปลามากมาย //91//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาสภาพของแม่น้ำโนมาว่ามีหาดทรายสีขาวและฝูงปลาแหวกว่ายอยู่ในแม่น้ำ

ตัวอย่างที่ 2

ได้มีอุทยานชื่อว่า อูรนาควัน (มหานาควัน) กว้างประมาณ 3 โยชน์ ยาว ประมาณ 4 คาวุต เป็นสถานที่ที่น่าอภิรมย์ต่อนัยน์ตา มีเสียงดังกระหึ่มไปด้วย สายฝนและธารน้ำตกที่เย็นฉ่ำ เป็นสถานที่ที่มีความยินดีระคนกันซึ่งเกิดจาก เสียงเพลงขับของหมู่ฝั่งตัวมัวเมาและหมู่คน อันเป็นที่สวาคมวะเวียนมาของฝูง มฤคต้าวคงามที่กำลังเปล็ดเปล็นยิ่ง เป็นสถานที่ที่มีเท้าและหางของนกยูง หลากหลายตัวที่กำลังรำแพนหางมาประชุมกัน อยู่ในสถานที่อันสะอาดและน่ารื่นรมย์ไม่ไกลจากแม่น้ำวาลูกาคงคานั้น //514-515//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาอุทยานมหานาควันว่ากว้าง 3 โยชน์ ยาว 4 คาวุต มีน้ำตก และเป็นพื้นที่ที่ฝูงสัตว์วะเวียนมาละเล่น

1.2 บรรยายธรรมชาติ จำนวน 11 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 729, 730, 731, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 742 และ 743 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

มีการแหวกว่ายละเล่นโดยปลาชนิดต่าง ๆ คือ ปลาภา (หรือปลาฉลาด) ปลาหลด ปลาตุ๊ก ปลาตะเพียน ปลาควาย ปลาไหล และปลากระบอก และด้วยปุจระเข้ หิ้งห้อย กบ และปลิง //729//

ตัวอย่างนี้เป็นการบรรยายว่ามีปลาหลากหลายชนิดอยู่ในแม่น้ำบนภูเขาสมันตกุฏ

ตัวอย่างที่ 2

ที่ภูเขาลูกโต มีชฎาแห่งป่าซึ่งถูกปกคลุมไปด้วยต้นไม้ ยังใจของเหล่าชนผู้เข้าไปใกล้ให้รำเริงยินดี ภูเขาลูกนั้นงดงามแล้วด้วยถ่องแวงแนวพฤษานานาพันธุ์ เป็นต้นว่า ต้นชะเอมเทศ ต้นไทร ต้นกุ่มบก ต้นโพ ต้นมะจั่ว ต้นรักขน ต้นสีเสียดเหนือ ต้นสมอไทย ต้นกระท่อม ต้นเสลลู และต้นทองกวาว ซึ่งมีผลดก //733//

ตัวอย่างนี้เป็นการบรรยายว่าบนภูเขาสมันตกุฏมีต้นไม้านาชนิด

1.3 บรรยายเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ จำนวน 2 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 542 และ 543 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ในกาลต่อมา พระราชาทรงพระนามว่า จูฬภักย์ รับสั่งให้ก่อพระสถูปสูงขึ้นเพิ่มเป็น 32 ศอก ภายหลัง พระเจ้าทูลฐคามณีเมื่อปราบปรามพวกทมิฬให้สิ้นซาก ก็ได้รับสั่งให้ทำการครอบ (เจดีย์องค์นั้น) สูงขึ้นเป็น 64 ศอก //543//

ตัวอย่างนี้เป็นการบรรยายเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ทั้งทางโลกและทางธรรมที่เกิดขึ้นจริง คือ เหตุการณ์ทางธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา พระเจ้าจูฬภักย์รับสั่งให้ก่อพระสถูปขึ้น 32 ศอก และพระเจ้าทูลฐคามณีรับสั่งให้ครอบสูงขึ้นอีกเป็น 64 ศอก และเหตุการณ์ทางโลกคือพระเจ้าทูลฐคามณีรบกับพวกทมิฬแล้วได้รับชัยชนะ

1.4 บรรยายเหตุการณ์ทั่วไป จำนวน 29 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 777, 778, 783, 784, 791, 792, 793, 794 และ 795 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

เหล่าภิกษุผู้ว่าง่าย ผู้มีศีลเป็นที่รัก ผู้ตั้งมั่นแล้ว ครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงมีพระสิริแล้วก็น้อมรับพระดำรัสนั้น //633//

ตัวอย่างนี้เป็นการบรรยายถึงเหล่าพระสาวกของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างที่ 2

พระองค์ผู้อันสัจจคาบสอรารณาแล้ว จึงประทับรอยพระบาทไว้บนภูเขา
สัจจกพัทธ์ (สัจจกพันธ์) เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก ขอความอนุเคราะห์
ของพระองค์เช่นนั้นจงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด //778//

ตัวอย่างนี้เป็นการบรรยายเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับรอยพระบาทไว้บนภูเขา
สัจจกพัทธ์ดังที่ปรากฏในอรรถกถาปุณณโณวาทสูตร

1.5 บรรยายประวัติผู้ประพันธ์ จำนวน 2 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 798 และ 802 มี
ตัวอย่างดังต่อไปนี้

ได้ประพันธ์คัมภีร์สี่หสหลักขณะ ด้วยภาษาสิงห บทประพันธ์ (สมันต
กุฎฎวัฒนนา) นี้ ก็เป็นอันภิกษุรูปนั้นผู้มีนามว่า เวเททเถระ ผู้มีศีลเป็นที่รัก ได้
รจนมาแล้ว (คาถาที่ 802)

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงประวัติของพระเวเททเถระผู้ประพันธ์สมันตกุฎฎวัฒนนา

สรุปการใช้ถ้อยคำในกลุ่มที่ 3

ลักษณะการใช้ถ้อยคำในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นไปใน 5 ลักษณะ คือ (1) บรรยาย
สถานที่ เช่น แม่น้ำอินมาในอินเดีย อุทยานมหานาควันบนเกาะลังกา (2) บรรยายธรรมชาติ เช่น
สัตว์ป่านานาชนิดและพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ บริเวณภูเขาสมันตกุฎฎ (3) บรรยายเหตุการณ์ทาง
ประวัติศาสตร์ของลังกา (4) บรรยายเหตุการณ์ทั่วไป คือ ใช้ดำเนินเรื่องทั่วไป (5) บรรยายประวัติของ
ผู้ประพันธ์ในนิคมณฑล

2.4 กลุ่มที่ 4 ถ้อยคำที่เน้นความหมายแฝงนัย

ถ้อยคำกลุ่มนี้คือเน้นการแสดงความหมายที่มีหลากหลายมิติ ทำให้ผู้อ่านต้อง
ตีความอีกชั้นหนึ่ง คือ นอกจากความหมายแรกที่ปรากฏในบทประพันธ์แล้วยังอาจมีความหมายที่สอง
ได้อีกด้วย หรืออีกกล่าวโดยอ้อมซึ่งผู้อ่านต้องตีความให้ออก ถ้อยคำกลุ่มนี้ปรากฏในสมันตกุฎฎ-
วัฒนนา 5 ประเภท ได้แก่ อักเขปะ ปริยายวุตติ วิเสสุตติ ลีเลสะ และพยาโชปวัฒนนะ ดังจะกล่าว
ต่อไปนี้

1. **อักเขปะ**⁹⁸ คือ การกล่าวปฏิเสธในเมื่อปรารถนาจะกล่าวถึงความพิเศษ (สุโพ. 235) ในสุโพธาลังการมีตัวอย่างว่า “พระชินเจ้าลำพังพระองค์เดียวนั้นทรงปราบมารผู้มีกองทัพมากนั้นได้อย่างไร หรือว่าอำนาจแห่งพระบารมีของพระองค์เป็นเช่นนี้”⁹⁹ (สุโพ. มัญ. 473) ตัวอย่างนี้เป็นคำปรารภในเชิงปฏิเสธว่าพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวไม่น่าจะปราบมารที่มีกองทัพมากได้ แต่ข้อความต่อมาที่ว่าอำนาจแห่งพระบารมีของพระองค์เป็นเช่นนี้คือพระองค์มีอำนาจอันใหญ่หลวงที่ปราบกองทัพมารได้ (สุโพ. มัญ. 473)

อักเขปะปรากฏใน *สมันตกุฏวณณนา* จำนวน 12 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 82, 169, 170, 171, 176, 427, 602, 612, 693, 713, 720 และ 790 เป็นไปในลักษณะเดียวคือใช้เพื่อกล่าวสรรเสริญ ยกย่อง หรือกล่าวความมีปริมาณที่มากมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

พญานาคทั้งหลายเป็นต้น ที่ภาคพื้นปฐพี ขยับเขยื้อนไม่ได้ เพราะเชิงธงอันหยั่งลงมาจากปากฟ้า จะป่วยกล่าวไปไยถึงจำนวนอันมากมายแห่งธงทั้งหลายเล่า //170//

ตัวอย่างนี้เป็นการกล่าวปฏิเสธเพื่อแสดงความยกย่อง กล่าวคือ ผู้ประพันธ์ระบุว่าไม่อยากจะพูดถึงเชิงธงทั้งหลายอีกแล้ว แต่ก็มิหนึ่ที่จะบอกให้ผู้อ่านรู้ว่า ธงเหล่านั้นมีมากมายเกินกว่าที่จะนับได้

ตัวอย่างที่ 2

(ลูกสาวพญามารกล่าวว่า) “พ่อ การทำมนุษย์ให้ตกอยู่ในอำนาจไม่ยากเย็นเลย มนุษย์คนใดเล่าจะไม่ตกอยู่ในอำนาจของพวกดิฉัน พวกดิฉันจะผูกมัดมนุษย์คนนั้นให้แน่นด้วยบ่วงคือราคะ นำมาถวาย เหมือนกับจับช้างตัวตกมัน ฉะนั้น” //427//

⁹⁸ ตรงกับอักเขปะในสันสกฤต

⁹⁹ เอกากี'เนกเสน ตั มารุ ส วิชยิ ชิโน
กลั ต'มถ วา ตสส ปารมีพล'มีทิสั

ตัวอย่างที่ 2

“ท่านเป็นผู้งดามราวกะฤดูใบไม้ผลิ เป็นคนหนุ่มแน่น มีผิวพรรณสีทอง น่า
เร้าใจ ท่านนั่งอยู่คนเดียวใต้ต้นไทร (อชปาลนิโครธ) ข้าแต่นายท่าน ภรรยาของ
ท่านไปไหนเสียละ มหาสมุทรแม้ปราศจากระลอกคลื่นแล้วจะงดงามได้เช่นไร
ราตรีที่สดใสมากกว่าไรดวงจันทร์จะเปล่งประกายอย่างไรเล่า สระบัวที่บ้าน
สะพรั่งแน่นว่าไร้หมู่หงส์และมวลภมรแล้วจะเบิกบานได้หรือหากหรือ แม้สามีหาก
ว่าไร้ภรรยาเสียแล้วก็ยอมไม่รุ่งเรืองเช่นเดียวกัน อนึ่ง นี่เป็นฤดูใบไม้ผลิ ป่าไม้ผลิ
ดอกออกใบสะพรั่ง มีแสงนวลแห่งดวงจันทร์ มีเพลงขับกล่อมจากหมู่ภมรบินหึ่ง
ๆ ลมอ่อน ๆ กลิ่นหอมพัดโชยมา แม้ท่านก็เปล่งปลั่งอยู่ด้วยความเป็นคนหนุ่ม
หน้า ส่วนพวกดิฉันมาพร้อมกัน ณ ที่นี้ เป็นผู้อนุกูลแก่ใจ มีรูปงดงามยิ่ง ไฟคือ
กามนั้นจะกระทำอะไร (แก่พวกเรา) หนอแลในวันนี้ บ่อเกิดแห่งกามประจวบ
เหมาะแก่พวกเราแล้วในบัดนี้ ท่านจงอย่าใช้จิวรปกปิดร่างกายอันมีทรวดทรงดี
มีความงดงามแห่งความหนุ่มแน่นเป็นสาระเช่นนี้เลย ข้าแต่นายท่าน เพราะเหตุ
นั้นนั่นแล ขอท่านจงยังความเร้าร้อนในแก้วตาและดวงใจของพวกดิฉันซึ่ง
กลายเป็นทาสรับใช้ของท่านแล้วให้เปลือยเปลือยเถิด...” //435-438//

ตัวอย่างนี้เป็นเหตุการณ์ที่ธิดาพญามารกล่าวประเล้าประโลมพระพุทธรูปเจ้าด้วยถ้อยคำ
หวานล่อมนอนชวนฝันต่าง ๆ เพื่อมีนัยสุดท้ายว่าอยากให้พระพุทธรูปองค์เสพสังวาสกับพวกนาง

3. วิเสสวุตติ¹⁰² คือ การแสดงความวิเศษโดยพูดถึงความบกพร่อง ซึ่งความบกพร่อง
นี้เองเป็นเครื่องแสดงความวิเศษ (สุโ.มัญ.561) ในสุโ.พธาสังการมีตัวอย่างว่า “พลรท พลช้าง พลม้า
และพลเดินเท้าไม่มีเลย พระจอมมุนีทรงขำนะข้าศึกคือมารแล้วด้วยการพิจารณาพระบรมโพธิสมภาร
เท่านั้น”¹⁰³ (สุโ.มัญ.562) ตัวอย่างนี้แสดงความวิเศษของพระพุทธรูปเจ้า โดยระบุถึงความบกพร่องคือ
แม้ไม่มีพลรท พลช้าง พลม้า หรือพลเดินเท้าก็ยังเอาชนะมารได้

วิเสสวุตติปรากฏในสมันตกุฎวณณาจำนวน 8 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 355, 356, 357,
358, 359, 360, 361 และ 567 เป็นไปในลักษณะเดียวคือเพื่อสรรเสริญสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังนี้

¹⁰² ตรงกับวิเศษคติในสันสกฤต

¹⁰³ น รถา น จ มาตงคา น หยา น ปทาตโย

ซีโต มาราริ มุนินา สมุการาวชเนน หิ

ตัวอย่างที่ 1

ไอ้โฮ ท่านผู้เจริญ บัดนี้ พวกท่านจงฟังความน่าอัศจรรย์แห่งพระมุนีของเรา
พระองค์ประทับอยู่ผู้เดียวเท่านั้นก็เอาชนะมารพร้อมเสนามารได้ //355//

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงคุณวิเศษของพระพุทธเจ้าว่าแม้จะประทับนั่งอยู่ผู้เดียวก็เอาชนะ
พญามารที่มาพร้อมกับกองทัพมารได้

ตัวอย่างที่ 2

เสนาของท้าวสุวัตดี (พญามาร) ทั้งขว้างอาวุธอันลุกโหลงโชนตีช่วง ทั้งทิ่ม
แทง (ด้วยอาวุธเหล่านั้น) แต่พระพุทธองค์ผู้ไร้อาวุธก็เอาชนะเสนาของพญามาร
นั้นได้ อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //357//

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงคุณวิเศษของพระพุทธเจ้า โดยระบุนามบกร่องของพระองค์ว่า
แม้จะไร้อาวุธ แต่ก็เอาชนะพญามารที่มีอาวุธมากมายได้

4. **ลีเลส**¹⁰⁴ คือ การซ่อนความ กล่าวคือมีความหมายแฝงนอกเหนือจาก
ความหมายเดิมด้วย อาจมีความหมายแฝงทั้งคาถาหรือเฉพาะคำก็ได้ (ดู สุโพ.มัญ.574-604) ในสุโพธา
ลังการมีตัวอย่างว่า “ข้าศึกคือมารยังโลกทั้งสิ้นให้เป็นไปในอำนาจของตน ชื่นชมการวิวาท กลับพ่าย
แต่พระธรรมราชายังโลกทั้งสิ้นให้เป็นไปในอำนาจของพระองค์ มีพระกายนำชื่นชม กลับรุ่งโรจน์”¹⁰⁵
(สุโพ.มัญ.587) ตัวอย่างนี้เป็นลีเลสเฉพาะคำ คือ คำว่า “กลลวิคโคโ” มาจาก “กลล” แปลว่า
“นำชื่นชม” + “วิคคห” แปลว่า “การทะเลาะวิวาท หรือร่างกาย” ดังนั้นคำนี้ถ้าขยายมารจะแปลว่า
“ชื่นชมการวิวาท” แต่ถ้าขยายพระธรรมราชา (พระพุทธเจ้า) จะแปลว่า “มีพระกายนำชื่นชม”

ลีเลสปรากฏในสมันตกุฎวณณาจำนวน 3 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 205, 597 และ 661
เป็นไปในลักษณะเดียวคือเพื่อแฝงความหมายที่ดี 2 ชั้น หมายถึง นอกจากความหมายที่ 1 เป็น
ความหมายที่ดีอยู่แล้ว ความหมายที่ 2 ก็เป็นความหมายที่ดีเช่นกันเพื่อสนับสนุนให้ความหมายแรกมี
พลังยิ่งขึ้น ดังนี้

¹⁰⁴ ตรงกับเศลชะ (หรือคสิชชะ) ในสันสกฤต

¹⁰⁵ สวเส วตตย โลกั อขิลั กลลวิคโคโ
ปราภวติ มาราริ ธมมราชา วิชมกเต

(คือ) รัชมีสีเขี้ยว พวยพุ่งออกมาจากพระวรกายของพระมุนี ปานประหนึ่ง
ปกคลุม (ทั่วทุกทิศ) ด้วยดอกอังกาบ (พาด) บัวบุษกร (อินทิวร) ตาของแหวหาง
นกยูง (เมจก) และไพลิน (เมจกินทมณี) ฉะนั้น //661//

ตัวอย่างนี้ สิลิสะคือคำว่า “เมจก” ในคำว่า “เมจกินทมณี” ซึ่งแปลได้ 2 ครั้ง คือ ครั้ง
แรกแปลว่า “ตาของแหวหางนกยูง” ครั้งที่ 2 แปลเป็นคำขยายของคำว่า “อินทมณี” จะได้
ความหมายว่า “แก้วมณีของพระอินทร์ซึ่งมีสีเขี้ยว” ซึ่งก็คือ “แก้วอินทนิล” นั่นเอง เพื่อเน้นย้ำถึงสี
ของพระรัชมีที่พวยพุ่งออกมา

5. พยาโชปวัตตนะ¹⁰⁶ (พยาชวัตตนะ) คือ การกล่าวสดุดีในเชิงตำหนิ (สุโ.มัญ.
557) มีตัวอย่างจากพระดำรัสของพระพุทธเจ้าในนันทกสูตรว่า “นันทกะ ธรรมบรรยายที่เธอแสดงแก่
ภิกษุทั้งหลายนี้ยืดยาวจริงนะ ตัวเราเองคอยฟังอยู่ที่ซุ้มประตูด้านนอกจนจบกาลจึงรู้สึกเมื่อยหลัง”¹⁰⁷
ตัวอย่างนี้กล่าวในลักษณะตำหนิพระนันทกะว่าทำให้พระพุทธเจ้าผู้ยืนฟังการแสดงธรรมของเธอ
ตลอดราตรีจนทำให้เมื่อยพระปฐิ ซึ่งหมายความว่าพระนันทกะแสดงธรรมได้ดีซึ่งน่าฟัง พระดำรัสนี้
จึงเป็นการกล่าวชมเชยพระนันทกะนั่นเอง

พยาชวัตตนะปรากฏในสมันตภูมวัตตนะเพียง 1 คาถา คือ คาถาที่ 524 ใช้เพื่อ
สรรเสริญพระพุทธเจ้า ดังนี้

ใครก็ตามไม่ควรคิดว่า “แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายเองก็เป็นผู้มีพระหฤทัย
ประสบทุกข์เพราะความทุกข์ลำบากของผู้อื่น แต่เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงทำ
ความเดือดร้อน (แก่ยักษ์เหล่านั้น)” (เพราะว่า) ชาวโลก เพราะประสงค์จะให้
ต้นไม้ออกผล จึงเอามัดเคาะต้นไม้ในวันจันทร์ปราคา //524//

คาถานี้แม้จะดูเหมือนตำหนิพระพุทธเจ้าว่าทำความเดือดร้อนให้แก่พวกยักษ์ แต่
ผู้ประพันธ์ก็ได้กล่าวไว้แล้วว่า เพราะว่าพระองค์ประสงค์จะให้เกาะลังกามีแต่ความเจริญรุ่งเรืองด้วย
พระพุทธศาสนาในอนาคตจึงต้องทำเช่นนั้น เปรียบเหมือนการเอามัดเคาะหรือเฉาะต้นไม้ในวัน
จันทร์ปราคา ซึ่งว่าโดยนัยแล้วก็คือการกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้านั่นเอง

¹⁰⁶ ตรงกับวยาชัตตติในสันสกฤต

¹⁰⁷ ทีโฆ โข ตยายัน นนทก ธมมปริยาโย ภิกขุณ ปฎิภาสิ ฯ อปิ จ เม ปฎฐิติ อาคิลาติ พหิทวารโกฏฐเก
ฐิตสส กถาปริโยसान อคคมยมานสส ฯ (อง.นวก.23/4/296-297)

สรุปการใช้ข้ออ้างในกลุ่มที่ 4

ลักษณะการใช้ข้ออ้างในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นไปใน 3 ลักษณะ คือ (1) เพื่อกล่าวยกย่อง สรรเสริญบุคคล เช่น พระพุทธเจ้า พระเจ้าสุทโธทนะ (2) เพื่อพรรณนาความมีปริมาณมากของวัตถุสิ่งของ และ (3) เพื่อพรรณนาความล้ำเลิศของสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น พระรัศมีสีเขียว

2.5 กลุ่มที่ 5 ข้ออ้างที่แสดงความหมายที่มีเหตุผลรองรับกัน

อสังการกลุ่มเน้นการแสดง ความหมายที่จะต้องมืเหตุและผลรองรับกัน คือ กวีไม่ได้กล่าวโดยเลื่อนลอยปราศจากหลักฐาน แต่ได้ยกสาเหตุมาเพื่อสนับสนุนคำประพันธ์ของตนเอง ทำให้บทประพันธ์นั้นมีความหมายที่เป็นเหตุเป็นผลรองรับกันอยู่ในตัว อสังการกลุ่มนี้ปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* จำนวน 4 ประเภท ได้แก่ เหตุ อุตถันตรันยาสะ วิภาวนา สมาหิตะ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1. เหตุ คือ การกล่าวถึงสาเหตุของการกระทำบางอย่าง (อลัง.106) ใน *สุโฬธาลังการ* มีตัวอย่างว่า “ความสงบแห่งทุกข์ทั้งมี เพราะการอยู่ร่วมกับธีรชนทั้งหลาย เพราะการศึกษาพระสัทธรรม และเพราะการช่มอินทริย์”¹⁰⁸ (สุโฬ.255) คือบอกสาเหตุแห่งความสงบทุกข์ว่าเกิดขึ้นได้เพราะอยู่ร่วมกับนักปราชญ์ เลาเรียนพระสัทธรรม และช่มอินทริย์

เหตุปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* จำนวน 25 คาถา เป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ บอกสาเหตุเพื่อรองรับผลที่เกิดขึ้นแล้วหรือกำลังจะเกิด และบอกเหตุผลที่ต้องกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ดังนี้

1.1 บอกสาเหตุที่ควรกราบไหว้พระพุทธเจ้าหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า จำนวน 18 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 53, 235, 245, 247, 257, 264, 269, 274, 278, 283, 289, 297, 386, 412, 418, 462, 467 และ 469 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ท่านทั้งหลายครั้งทราบว่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //283//

¹⁰⁸ ธีเรติ สห ส้วสา สทหมมสสาภิโยคโต

นิกคเหนินทริยานญจ ทุกขสสุสโปโม ลียา

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์บอกแก่ผู้อ่านว่าจงกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปเจ้า เพราะมีสาเหตุคือพระองค์ทรงเป็นที่พึ่งของปวงชนชาวพุทธ

ตัวอย่างที่ 2

แม้ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐเมื่อนั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุที่นั่นนั่นแล ชนเหล่านั้นจึงไปสู่สวรรค์ เพลิดเพลินในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบปานมิได้ //469//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์บอกแก่ผู้อ่านว่าจงกราบไหว้บูชาต้นมุจลินท์ เพราะมีสาเหตุคือเป็นต้นไม้ที่พระองค์ทรงเคยอาศัยในคราวเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์สุดท้าย

1.2 อื่น ๆ จำนวน 7 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 4, 177, 225, 325, 379, 523 และ 525 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ธรรมิมิได้จมลงด้วยดอกไม้เครื่องบูชาอันเหล่าเทวดาในชาติเขตบุชาเลย
ไอ้อโฮ ที่แท้ภาระหน้าที่นี้เป็นกำลังแห่งช้างประจำทิศ //177//

ตัวอย่างนี้บอกสาเหตุที่แผ่นดินไม่ยุบลงว่า เพราะมีกำลังของช้างประจำทิศคอยแบกโลกไว้อยู่

ตัวอย่างที่ 2

เสนามารมีเสียงร้องโอดครวญเพราะความเกรงกลัว เดินโซซัดโซเซ
เปียดเสียดกันและกันล้มลง โปรยผมทิ้งไว้เบื้องหลังพากันวิ่งหนี //379//

ตัวอย่างนี้บอกสาเหตุที่เหล่าเสนามารร้องไห้โอดครวญ เดินโซซัดโซเซวิ่งหนี เพราะเกรงกลัวต่อพระบรมเดชานุภาพของพระพุทธรูปเจ้า

2. **อัตถันตรันยาสะ**¹⁰⁹ คือ การกล่าวยืนยันข้อความที่กล่าวมาแล้ว (สุโ.มัญ.480) กุสุมา รัชมนณี (2549: 33) อธิบายว่า “คือการหาหลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง อาจเป็นการยกหลักทั่วไปมาสสนับสนุนกรณีเฉพาะ หรือยกกรณีเฉพาะมาสสนับสนุนหลักทั่วไปก็ได้ หลักทั่วไปที่นิยมยกมาอ้างมักเป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต”

ในสุโธธาหลังการมีตัวอย่างว่า “แม้พระจอมมณีพระองค์นั้นผู้เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีความชำนาญ (ในการเข้าฌาน) เป็นต้น ก็ยังเสด็จดับขันธ โดยแท้จริงแล้ว สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงแท้ถาวร”¹¹⁰ (สุโ.มัญ.484) คือก็จะถือว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยงจึงยกหลักฐานคือแม้แต่พระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาเอกของชาวพุทธก็ยังเสด็จดับขันธปรินิพพานมายืนยันแนวคิด

อัตถันตรันยาสะปรากฏในสมันตภูมิกถาจำนวน 19 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 400, 422, 428, 451, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 705, 706, 708, 709, 710, 711, 712, 714 และ 716 เป็นไปในลักษณะเดียวคือยกอุทาหรณ์ขึ้นมาเพื่อรองรับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น รองรับพระธรรมเทศนา มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

ก็ในอดีตกาล กากับนกเค้า หมีกกับไม้ตะคร้อ ที่อยู่ในป่า สร้างความคับแค้นใจ (ต่อกัน) ในฐานะอันไม่สมควร จึงได้รับความทุกข์ต่อเนื่องตลอดกาลนาน ไฉนหนอ พวกเขาจงระลึกถึงบาปอันเกิดแต่เวรนี้ นั้นว่าจะยังคงอยู่ชั่วนิรันดร์ ดูกรผู้เจริญ ความสบายใจแม้สักเล็กน้อยในเพราะการทะเลาะวิวาทนี้มีได้มีเลย ความเมตตา (นั่นแล) เป็นอมตะ //579//

ตัวอย่างนี้มุ่งเน้นการสอนเรื่องการไม่ทะเลาะวิวาทและการมีเมตตาต่อกัน โดยยกชาดกมาอ้างคือเรื่องการทะเลาะเบาะแว้งของกากับนกเค้าและหมีกกับไม้ตะคร้อ ซึ่งทะเลาะกันแล้วทำให้มีแต่ความทุกข์

ตัวอย่างที่ 2

แม้นางนภยารักษาศีลอันไร้มลทินแล้วก็ยังได้เกิดเป็นมเหสีผู้เป็นที่รักของพระอินทร์ในอุทยานนั้นวัน เพราะฉะนั้น ถ้าพวกเขาปรารถนาสมบัติที่ผู้อื่น

¹⁰⁹ ตรงกับอรรถธานตรันยาสะในสันสกฤต

¹¹⁰ สตถา เทวมนุสฺसानํ วสี โสปี มุนิสฺสโร

คโตว นินฺพุตี สพฺเพ สงฺขารา น หิ สฺสสตฺตา

สรรเสริญไชว้ กัจจรักษาศีลให้ปราศจากมลทิน ปานประหนึ่งรักษาชีวิตฉะนั้น

//714//

ตัวอย่างนี้มุ่งเน้นการสอนให้รักษาศีล โดยยกขาคมาอ้างคือเรื่องนางนงกยงที่รักษาศีลแล้วได้ไปเกิดเป็นมเหสีของพระอินทร์บนสวรรค์

3. วิภาวนา คือ การกล่าวถึงผลทั้งที่ไม่มีสาเหตุ เพื่อแสดงลักษณะพิเศษของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (กุสุมา รักษมณี, 2549: 34) ในสุโพธาลังการมีตัวอย่างว่า “ข้าแต่พระชินเจ้า พระเนตรของพระองค์ดำขลับมิใช่หยอดดยา ริมพระโอษฐ์แดงเรื่อมิใช่ย้อมสี และพระขนงก็โก่งงามมิใช่ตัดไว้”¹¹¹ (สุโพ.มัญ.249) ตัวอย่างนี้สื่อว่าโดยปกติแล้วนัยน์ตาต้องหยอดจึงจะดำ ริมฝีปากต้องทาด้วยสีทาปากจึงจะแดงเรื่อ คิ้วต้องตัดจึงจะโก่งงาม แต่กวีปฏิเสฐสาเหตุทั้งหมดแล้วมุ่งกล่าวแต่เพียงผลลัพธ์

วิภาวนาปรากฏในสมันตกุฎวณนาจำนวน 4 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 287, 295, 354 และ 355 เป็นไปในลักษณะเดียวคือเพื่อสรรเสริญพระพุทธเจ้า มีตัวอย่างดังนี้

แต่ทว่าจักรารูธอันมีอานุภาพมากซึ่งลูกโพลงโชติช่วงเข่นนั้นลอยไปอยู่บน
ท้องฟ้า แต่ครั้นถึงพระนาถเจ้าก็กลับกลายเป็นเทริดดอกไม้ตกลงมา //295//

ตัวอย่างนี้กล่าวถึงผลลัพธ์คือจักรารูธของพญามารกลับกลายเป็นเทริดดอกไม้ โดยผู้ประพันธ์มิได้กล่าวถึงสาเหตุว่าเพราะอะไร แต่ความจริงแล้วจักรารูธกลายเป็นเทริดดอกไม้ได้ก็เพราะอานุภาพอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า

4. สมာหิตะ คือ การที่ผู้ปรารถนาจะทำกิจอย่างใดแล้วได้รับสิ่งสนับสนุนให้ทำสำเร็จด้วยอำนาจแห่งบุญ (สุโพ.275) ในสุโพธาลังการมีตัวอย่างว่า “มหาปฐพีนี้คำรามก้องสนั่นเป็นลึงเกื้อหนุนต่อพระศาสดาพระองค์นั้นผู้มีพระทัยมุ่งมั่นกำราบข้าศึกคือพระยามาร”¹¹² (สุโพ.มัญ.553) คือ ความเกิดขึ้นแห่งการกำราบมารเป็นผลที่พระศาสดาทรงกระทำ ส่วนการคำรามของปฐพี ชื่อว่าเหตุที่สนับสนุนให้สำเร็จ (สุโพ.มัญ.553)

สมာหิตะปรากฏในสมันตกุฎวณนาจำนวน 4 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 374, 375, 376 และ 377 เป็นไปในลักษณะเดียวคือเพื่อกล่าวสรรเสริญพลาานุภาพของพระพุทธเจ้า มีตัวอย่างดังนี้

¹¹¹ อนนชิตา'สิต์ เนตต์ อโรร'รณชิตา'รุโณ
สมานตา ภมู จายี ชินา'นาวณชิตา ตว

¹¹² มาราริกงคาภิมุข- มนโส ตสส สตถุโน
มหามหี มหาราวี รวี'ยมุปการิกา

พระชินเจ้าตรัสแล้วว่า “ในการกระทำเป็นต้นว่าการถวายทานและความพยายาม (หรือความพยายามในการถวายทาน) ของเรา เธอสิ้นสะเทือนเลื่อนลั่นในทุก ๆ ชาติ แต่ในวันนี้เธอเป็นโง่แล้วหรือ” //374//

ลำดับนั้น พระแม่ธรณีก็ส่งเสียงกระหึ่ม ประหนึ่งจะกล่าวว่า “หม่อมฉันเป็นพยาน” ทันใดนั้นก็พอรำ จากที่สุดแห่งพื้นท้องมหาสมุทร //375//

จากตัวอย่างนี้ การที่พระแม่ธรณีส่งเสียงสะเทือนเลื่อนลั่นกล่าวว่า เป็นพยานคือเหตุสนับสนุนความสำเร็จที่พระพุทธเจ้าถวายทานมาแล้วหลายชาติและจะเอาชนะพญามารในครั้งนี้

สรุปการใช้ข้ออ้างในกลุ่มที่ 5

ลักษณะการใช้ข้ออ้างในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นไปใน 3 ลักษณะ คือ (1) เพื่อสรรเสริญพระพุทธเจ้า (2) เพื่อสรรเสริญพระเจดีย์ต่าง ๆ เช่น มหิยังคณเจดีย์ รอยพระพุทธบาท และ (3) เพื่อสนับสนุนพระธรรมเทศนาที่ผู้ประพันธ์ยกขึ้นมาแล้ว

2.6 กลุ่มที่ 6 ข้ออ้างที่แสดงความหมายที่หนักแน่นหรือเน้นความหมาย

ข้ออ้างกลุ่มนี้เน้นการแสดงความหมายที่หนักแน่นหรือย้ำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าคุณความนั้นมีความพิเศษ มักเกิดจากการใช้กริยาหลัก (Finite Verb) ในบทประพันธ์ ข้ออ้างกลุ่มนี้ปรากฏใน *สมันตกุฎวณนา* จำนวน 4 ประเภท ได้แก่ ทีปกะ อาวุตติ อาสี และรุฬหาหังการ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

1. **ทีปกะ** คือ การส่งความทั้งประโยค (สุโพ.มัญ.458) โดยมีกริยาหลักตัวเดียวที่เป็นจุดประทีปส่งความหมายทั้งหมด ดังที่กุสุมา รัชมนณี (2549: 34) แสดงทรรศนะว่า “ทีปกะแปลว่า ดวงประทีป เป็นคำที่มีความหมายหลักเปรียบดังใจกลางของดวงประทีป ข้อความต่าง ๆ เป็นเปลวไฟที่แผ่ออกมาจากจุดนั้น”

ในสุโพธาหลังการมีตัวอย่างว่า “พระพุทธเจ้าทรงกระทำความเจริญอันหาประมาณมิได้แก่เวไนยชนแล้ว และทรงกระทำกริยายี่เหล่าเดียรฉัตรเป็นอเนกพร้อมด้วยบาปทั้งหมด”¹¹³ (สุโพ.มัญ.460) ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักตัวเดียวคือ อากาสี แต่แปลสองครั้งเข้าเพื่อเข้ากับกรรมในประโยคทั้งสองคือ อมิโตหทัย (ความเจริญอันหาประมาณมิได้) และอเนกตัตถิยมททน (การย้ายี่เหล่าเดียรฉัตรเป็นอเนก)

¹¹³ อากาสี พุทโธ เวเนยย-พนฺธุน’มมิโตหทัย

สพฺพปาเปหิ จ สมฺ-เนกตัตถิยมททน

ที่ปกะปรากฏในสมันตกุฎวณิชมนวจำนวน 20 คาถา เป็นไปใน 2 ลักษณะ ดังนี้

1.1 สรรเสริญการบูชาพระพุทธรเจ้า จำนวน 9 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 86, 190, 436, 492, 512, 570, 674, 720 และ 758 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

(เหล่าเทวดา) ถือประทีปด้าม (คบเพลิง) 60,000 อัน (ส่องทาง) ข้างหน้า
ทั้งข้างขวา ข้างซ้าย และข้างหลัง ก็เช่นเดียวกัน //86//

ตัวอย่างนี้มีคำกริยาหลักตัวเดียวที่เป็นที่ปกะส่องความทั้งประโยคคือ **ธารยฺ** แปลว่า “ถือ , ทรงไว้” ซึ่งความจริงจะต้องแปลถึง 4 ครั้งว่า “ถือไว้...ข้างหน้า ถือไว้...ข้างขวา ถือไว้...ข้างซ้าย และ ถือไว้...ข้างหลัง” เป็นการเน้นความหมายว่า เทวดาท่างถือคบเพลิงเนื่องแน่นไปทั้ง 4 ทิศเพื่อแสดงความนอบน้อมต่อเจ้าชายสิทธัตถะขณะออกผนวช

ตัวอย่างที่ 2

“พระโลกนาถทั้งหลายทั้งปวง เป็นผู้เลิศด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ประสูติ
ในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พญานาคทั้งหลายอย่างเดียวยุขยามิได้ แก่มนุษย์
ทั้งหลายอย่างเดียวยุขยามิได้ แก่เทวดาทั้งหลายอย่างเดียวยุขยามิได้ แก่พรหม
ทั้งหลายอย่างเดียวยุขยามิได้ //720//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักที่เป็นที่ปกะส่องความทั้งประโยคคือ **ชายนติ** แปลว่า “ยอมเกิด” ซึ่งจะต้องแปล 4 ครั้งว่า “ยอมประสูติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พญานาคทั้งหลายอย่างเดียวกัยามิได้ ย่อมประสูติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์ทั้งหลายอย่างเดียวกัยามิได้ ย่อมประสูติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เทวดาทั้งหลายอย่างเดียวกัยามิได้ ย่อมประสูติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พรหมทั้งหลายอย่างเดียวกัยามิได้” เป็นการเน้นความหมายว่าแท้จริงพระองค์ทรงประสูติขึ้นมามาบนโลกเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์

1.2 บรรยายสถานที่ จำนวน 3 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 595, 624 และ 781 มีตัวอย่าง
ดังนี้

พระชินเจ้าทรงประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ทรงอาศัยพระนครสาวัตถิ
ประทับอยู่แล้ว (ถามว่า) ในขณะนั้น พระนคร (สาวัตถิ) นั้นเป็นเช่นไร และพระ
วิหารเชตวันนั้น เป็นเช่นไร //595//

ตัวอย่างนี้ใน 2 บาทหลังมีกริยาหลักตัวเดียวที่เป็นที่ปกะคือ **อาสิ** แปลว่า “เป็นแล้ว” ที่
ต้องแปล 2 ครั้งว่า พระนครสาวัตถิเป็นเช่นไร พระวิหารเชตวันเป็นเช่นไร เป็นการบรรยายเน้น
ความหมายในประโยคคำถาม

1.3 อื่น ๆ คือที่จำแนกเป็นกลุ่มไม่ได้ จำนวน 8 คาถา ได้แก่ 207, 221, 222, 223,
249, 494, 743 และ 744 มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

หมุ่นกคฺเหว่า นกที่มีจะงอยปาก และนกฮูกต่างส่งเสียงร้องระงม เปรตและผี
หัวขาดซึ่งนำความน่ากลัวมาให้ ลอยไปทั่วท้องฟ้า //223//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักที่เป็นที่ปกะคือ **วสฺสิสุ** แปลว่า “ส่งเสียงร้องแล้ว” ในบาทที่ 1
และ 2 ซึ่งจะต้องแปล 3 ครั้งว่า หมุ่นกคฺเหว่าส่งเสียงร้อง หมุ่นกที่มีจะงอยปากส่งเสียงร้อง และนกฮูก
ส่งเสียงร้อง ซึ่งเป็นการเน้นความหมายว่ามีเสียงร้องระงมของนกต่าง ๆ ดังอยู่ทั่วท้องฟ้า และที่ปกะ
ในบาทที่ 3 และ 4 คือ **จรีสุ** แปลว่า “เที่ยวไปแล้ว” ในที่นี้แปลเอาความ ลอยไปทั่ว ซึ่งความจริงต้อง
แปล 2 ครั้งว่า เปรตลอยไปทั่วและผีหัวขาดลอยไปทั่ว ซึ่งเน้นย้ำให้ผู้อ่านเห็นภาพจริง ๆ ว่าเปรตและ
ผีลอยอยู่เต็มท้องฟ้า

2. อาวุตติ คือ การกล่าวซ้ำอรรถ บท และทั้งอรรถและบท (สุโพ.224) หมายถึงเน้น
ย้ำความหมายโดยการใช้กริยาหลักคือ ไม่ว่าประธานในประโยคจะมีกี่ตัว แต่กริยาหลักจะต้องมีหลาย
ตัว และจะต้องเป็นไปในความหมายเดียวกัน ใน *สุโพธาสังการ* มีตัวอย่างว่า “*กองเกียรตฺติคุณของพระ
ชินเจ้านี้ย่อมจับใจชนทั้งมวล ครอบครองทิศทั้งสิบ และถือเอาความไร้มลทิน*”¹¹⁴ (สุโพ.มัญ.452)
ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักคือ ย่อมจับใจ (หฺรติ) ย่อมครอบครอง (อาททาติ) และย่อมถือเอา (คณหาติ) ซึ่ง
เป็นไปในความหมายทำนองเดียวกันทั้งนั้น

อาวุตติปรากฏใน *สมันตกุฎฎวิถณนา* จำนวน 44 คาถา เป็นไปใน 4 ลักษณะ ดังนี้

¹¹⁴ มโน หฺรติ สพเพสฺ อาททาติ ทิสสา ทส
คณหาติ นิมมตตตถจ ยโสราสิ ชินสฺสยํ

2.1 ขอให้ผู้อ่านบูชาบน้อมพระพุทธรเจ้า จำนวน 14 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 235, 247, 257, 264, 269, 274, 278, 283, 289, 297, 386, 590, 754 และ 796 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ท่านทั้งหลายครั้งทราบวา พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถึของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตยัเทอญ เพราะวาพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //235//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักคือ **วณทล** (จงกราบไหว้) และ**ปฺจูเชถ** (จงบูชา) เป็นไปในอรรถเดียวกันเพือเน้นความหมายคือขอให้ผู้อ่านกราบไหว้บูชาพระพุทธรเจ้า

ตัวอย่างที่ 2

พระธรรมราชาพระองค์นั้น ผู้ทรงประพฤดิประโยชน์เกือกุลแก่มหาชน ผู้กำจัดกองทัพข้าศึกคือโทษะได้แล้่ว ทรงประทับรอยพระพุทธรบาทใดไว้บนยอดเขาสุมนศึรืออื่นนารึนรมย์ ณ เกาะลึงกาอันเป็นที่รุ่มรึน รอยพระพุทธรบาทนั้นของพระองค์เสมอกันกับพระมุณี ครึ้นเมื่อประชาชนเพียงแค่มึจิตเลือมใส ก็ยอมประทานให้ซึ่งสวรศร์และนิพพาน ดังพรรณนามาฉะนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญ ดูก่อนท่านผู้เจริญ เพราะฉะนั้น พวกท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ร่าเรึง นอบน้อมและบูชา รอยพระพุทธรบาทนั้นผู้อันสารุชนสรรเสริญแล้่วด้วยดีเทอญ //796//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักที่เป็นอาวตติคือ **อกาสึ** แปลว่า “ได้กระทำแล้่ว” แต่ในตัวอย่างนี้แปลว่า “ประทับ (ซึ่งรอยพระบาท)” และ **ทพติ** แปลว่า “ยอมประทาน” ซึ่งเป็นไปในอรรถเดียวกันว่าได้กระทำบางสิ่งให้แก่มุใดมุหนึ่ง และยังมี **นมถ** แปลว่า “จงนอบน้อม” และ **มทล** “จงบูชา” ที่ใช้ในอรรถเดียวกันคือขอให้ผู้อ่านจงนอบน้อมบูชารอยพระพุทธรบาท

2.2 เน้นความหมายของการพรรณนา เช่น การพรรณนาความอัศจรรยั ตัวละครหรือยกย่องบุคคล จำนวน 17 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 74, 220, 221, 222, 292, 293, 294, 376, 555, 576, 738, 740, 749, 750, 764, 782 และ 802 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

เวลากลางวันก็มีดครีမ်ฟ้าครีမ်ฝน ดวงอาทิตย์ก็มีรัศมีเหือดหายไป แม้
อุกกาบาตก็ตกลงมา ความเร่าร้อนพวยพุ่งไปทั่วทุกทิศ //221//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักที่เป็นอาวตตติคือ **อาสิ** แปลว่า “เป็นแล้ว” **ปณฺญาสิ** แปลว่า
“ปรากฏแล้ว” และ **อุปฺปชฺชติ** แปลว่า “เกิดขึ้นแล้ว” ซึ่งเป็นไปในอรรถเดียวกันเพื่อเน้นความหมาย
ว่ามีเหตุการณ์ต่าง ๆ ปรากฏขึ้นมาอย่างมากมาย

ตัวอย่างที่ 2

ขณะที่พระชินเจ้าทรงเหยียดพระยุคลบาทอันประเสริฐออกไป ภูเขา
ทั้งหลายทางด้านทิศเบื้องหน้าของพระองค์ก็ชำแรกไปสู่พื้นดิน แม้เปลวไฟในขุม
นรกก็มอดดับลง และดอกปทุมเป็นต้นก็ผุดขึ้นรองรับพระยุคลบาทนั้น //764//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักที่เป็นอาวตตติคือ **วชนฺติ** แปลว่า “ยอมชำแรก” และ **นิพฺพวตฺติ**
แปลว่า “ยอมดับ” ซึ่งเป็นไปในอรรถเดียวกันเพื่อเน้นถึงความมลายหายไปของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อยก
ย่องพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า

2.2 เน้นความหมายของกริยา/อาการ จำนวน 13 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 65, 187,
203, 240, 242, 301, 341, 363, 381, 448, 459, 561 และ 675 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

บางพวกขับกล่อมเพลงขับที่ประกอบด้วยจังหวะเพลงหลากหลาย บางพวก
เป่าขลุ่ย บางพวกตีตีพิณ //65//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักที่เป็นอาวตตติคือ **คายนฺติ** แปลว่า “ยอมขับกล่อม” **ธมนฺติ** แปลว่า
“เป่า (ขลุ่ย)” และ **วณฺณฺติ** แปลว่า “ยอมตี (ซึ่งพิณ)” เป็นไปในอรรถเดียวกันเพื่อเน้นความหมายว่า
นางสนมกำลังร้องรำทำเพลง

ตัวอย่างที่ 2

บางพวกปลูลาดแผ่นดินฟ้าเพื่อพระบาท (ของพระศาสดา) กางเพดานทั้งหลาย
และโปรยดอกไม้ นานาชนิดลงมาเหนือสถานที่นั้น //675//

ตัวอย่างนี้มีกริยาหลักที่เป็นอาวูตติคือ **ปตฺถรณติ** แปลว่า “ย่อมปลูลาด” และ **วิตนฺวณติ**
แปลว่า “ย่อมกาง/กั้น” เป็นไปในอรรถเดียวกันเพื่อเน้นความหมายว่ากำลังทำการต้อนรับ
พระพุทธเจ้า

3. อาสี คือ การแสดงความปรารถนา (สุโพ.มัญ.656) ใน *สุโพธาสังการ* มีตัวอย่างว่า
“พระนางเจ้าผู้เป็นที่พึ่งแห่งเดียวของไตรโลก โปรตคัมครองโลกจากอบายด้วยเถิด”¹¹⁵ (สุโพ.334)
ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงความปรารถนาของผู้ประพันธ์ หมายความว่ากริยาหลัก (Finite Verb) ที่จะ
ทำให้เกิดอสังการประเภทนี้คือกริยาหมวดบัญญัติวิภัติ (Imperative) ใช้แสดงคำสั่ง ขอร้อง หรือ
อ้อนวอน แปลว่า “จง, เถิด, ขอจง” จึงเป็นอสังการที่เน้นความหนักแน่นของความหมายที่กวีต้องการ
จะสื่อ

อาสีปรากฏใน *สมันตกุฎฉนวน* จำนวน 23 คาถา จำแนกลักษณะตามการใช้ดังนี้

3.1 ขอให้นอบน้อมบูชาพระพุทธเจ้า จำนวน 17 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 8, 123, 235,
247, 257, 264, 269, 274, 278, 283, 289, 297, 386, 402, 590, 754 และ 796 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ท่านทั้งหลายครั้นทราบข่าว พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้
กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็น
นิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //289//

ตัวอย่างนี้เป็นความปรารถนาของผู้ประพันธ์ที่ขอให้ผู้อ่านกราบไหว้บูชาพระพุทธเจ้า
เพราะพระองค์ทรงเป็นที่พึ่งของปวงชน

¹¹⁵ ตีโลเกกคตี นาโถ ปาตุ โลก’มปายโต

ตัวอย่างที่ 2

พระธรรมราชาพระองค์นั้น ผู้ทรงประพาศประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน ผู้กำจัดกองทัพข้าศึกคือโทษะได้แล้ว ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้บนยอดเขาสมณคีรีอันน่ารื่นรมย์ ณ เกาะลังกาอันเป็นที่ร่มรื่น รอยพระพุทธรูปนั้นของพระองค์เสมอกันกับพระมุนี ครั้นเมื่อประชาชนเพียงแค่มิจิตเลื่อมใส ก็ยอมประทานให้ซึ่งสุวรรณค์และนิพพาน ดังพรรณนามาฉะนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พวกท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้ร่าเริง นอบน้อมและบูชารอยพระพุทธรูปนั้นอันสาธุชนสรรเสริญแล้วด้วยดีเทอญ //796//

ตัวอย่างนี้เป็นความปรารถนาของผู้ประพันธ์ที่ขอให้ผู้อ่านนอบน้อมบูชารอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า

3.2 อื่น ๆ เช่น ขอให้ความปรารถนาของผู้อ่านจงสำเร็จ ขอให้ผู้อ่านตั้งใจอ่าน*สมันต-ภูฏวิถณนา* จำนวน 6 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 4, 96, 138, 692, 717 และ 797 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ข้าพเจ้าครั้งกำจัดอุปสรรคทั้งปวง เพราะความนอบน้อมที่ข้าพเจ้าได้กระทำแล้วดั่งนี้ก็จักพรรณนาถึงราชาแห่งขุนเขานามว่า สุมนะ อันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย อันเป็นที่ประดิษฐานดอกบัวคือรอยพระบาทอันปราศจากมลทินของพระสุคตเจ้า อันหาที่เปรียบมิได้ ขอสาธุชนทั้งหลาย จงสดับรับฟังคำพรรณนานั้น (ดังต่อไปนี้) //4//

ตัวอย่างนี้เป็นความปรารถนาของผู้ประพันธ์ที่อยากให้ผู้อ่านตั้งใจสดับรับฟัง*สมันตภูฏ-วิถณนา*

ตัวอย่างที่ 2

การสรรเสริญอันไพเราะถึงภูเขาสมันตภูฏนี้จบลงแล้วโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล ขอความดีริโดยชอบของเหล่าสัตว์โลกจงสำเร็จโดยพลันเทอญ //797//

ตัวอย่างนี้เป็นความปรารถนาของผู้ประพันธ์ที่อยากให้ความดีของปวงชนสำเร็จ ด้วยอำนาจแห่งบุญที่ท่านประพันธ์*สมันตกุฎฎวัฒนนา*จบลง

4. รุพหาหังการ คือ การแสดงความอหังการ หมายถึง ข้อความที่แสดงความมองอาจกล้าหาญอันยวดยิ่ง (สุโ.มัญ.571) มีตัวอย่างจาก*ชาดก*ว่า “เจ้าพนักงานทั้งหลาย จงตระเตรียมรถและม้า อันวิจิตรด้วยเครื่องอสังการต่าง ๆ ทั้งหมดแข็งแรง ท่านทั้งหลายจงดูความพยายามของเราผู้กำจัดศัตรูทั้งหลายให้พ่ายแพ้ไปในบัดนี้” (ขุ.ชา.28/75/46) ตัวอย่างนี้แสดงความอหังการของพระเจ้ากุกะในการรบกับกษัตริย์เมืองอื่น ส่วนมากอสังการชนิดนี้จะใช้ในประโยคคำพูดของตัวละครในเรื่อง

รุพหาหังการปรากฏใน*สมันตกุฎฎวัฒนนา*จำนวน 35 คาถา จำแนกตามลักษณะการใช้ดังนี้

4.1 แสดงความมองอาจของพระพุทธเจ้า จำนวน 16 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 498, 499, 501, 502 และ 503 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

(พระพุทธเจ้า) ตรัสกะพลนักรบมีทานบารมีเป็นต้นผู้เป็นสหชาติ (ของพระองค์) ว่า “ดูกรผู้เจริญ พวกเธอจงฟังถ้อยคำของเรา สงคราม (มหาภว) จะมีแก่เราในวันนี้ พวกเธอจงมาเถิด จงเป็นผู้สามัคคีร่วมกันไป จงอย่าท้อถอย จงพุ่งรบ แม้เหล่าชนที่เหลือจะไม่อาจเอาชนะในการรบกับพญามารได้ก็ตาม แต่ในวันนี้สงครามนั้นจะถึงความสำเร็จ (แก่เรา) ดูกรนักรบคือบารมีทั้งหลายผู้เจริญ พวกเธอมีความอุตสาหะอย่างยิ่งใหญ่ในธรรมอันเลิศของเรา จงแสดงความเพียรพยายามของเราเถิด” //343-345//

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงความมองอาจของพระพุทธเจ้าที่ตรัสกับนักรบของพระองค์ซึ่งเป็นบุคคลาธิษฐานแห่งพระบารมีด้วยพระดำรัสที่ปลุกใจให้ฮึกเหิมเพื่อพุ่งรบกับกองทัพมาร

ตัวอย่างที่ 2

“พวกเธอทั้งหลายจงเที่ยวไป ให้เสียงคือพระธรรมของเราก้องกึกกังวาน ตีกลองคือพระธรรมของเรา เป่าสังข์คือพระธรรมของเรา แก่เหล่าเทวดาพร้อมทั้งปวงชนด้วยดีเถิด พวกเธอทั้งหลายจงเที่ยวไป ยกธงชัยของเราขึ้นสู่ผืนดิน ยกธง

คือพระธรรมของเราให้ตั้งขึ้น ชัดหอกคือพระธรรมของเราไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลกเกิด...” //498-499//

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงความมองอาจของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสกับเหล่าสาวกเพื่อให้เหล่าสาวกไปประกาศพระธรรมของพระองค์

4.2 แสดงความมองอาจของพญามารและธิดาพญามาร จำนวน 16 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 209, 225, 226, 249, 271, 279, 285, 300, 301, 362, 363, 364, 427, 429, 430 และ 431 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

(พญามารคิดว่า) “การเข้าไปหามนุษย์เพียงคนเดียวไม่เหมาะแก่เรา เพราะข้าชังยอมเข้าไปหาชังด้วยกัน ย่อมไม่เข้าไปหาสุนัขจิ้งจอก การนี้ไม่หนักหนา ถึงเวลาแล้วที่จะขับไล่เจ้าชายสิทธัตถะให้หลีกหนีไป” กำเรียบเหิมเกริมแล้ว บันดาลลมพายุคล้ายกับลมประลัยกัลป์ //225-226//

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงความมองอาจของพญามารที่ไม่เกรงกลัวพระพุทธเจ้า โดยคิดว่าตัวเองเป็นสัตว์ใหญ่คือชัง และพระพุทธเจ้าเป็นเพียงสัตว์เล็กคือสุนัขจิ้งจอก ชังยอมเข้าไปหาชังด้วยกัน ย่อมไม่เข้าไปหาสุนัขจิ้งจอก

ตัวอย่างที่ 2

(ลูกสาวพญามารกล่าวว่า) “พ่อ การทำมนุษย์ให้ตกอยู่ในอำนาจไม่ยากเย็นเลย มนุษย์คนใดเล่าจะไม่ตกอยู่ในอำนาจของพวกดิฉัน พวกดิฉันจะผูกมัดมนุษย์คนนั้นให้แน่นด้วยบ่วงคือราคะ นำมาถวาย เหมือนกับจับช้างตัวตกมัน ฉะนั้น” //427//

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงความอหังการของธิดาพญามารที่กล่าวกับพญามารผู้เป็นบิดาว่าพวกนางสามารถทำให้ใครก็ตามตกอยู่ในอำนาจของพวกนางได้

4.3 แสดงความมองอาจของพญานาค จำนวน 3 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 558, 559 และ 560 มีตัวอย่างดังนี้

“สำหรับพวกพญานาคที่เกิดในท้องทะเล จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเรา ด้วยสมบัติคือคำสรรเสริญ จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยยศและบริวาร จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยพลังกำลัง จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยอิทธิฤทธิ์ จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยการโอ้อวดว่า “อหิ (เรา) อหิ (เรา)” จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยความริษยาต่อพวกพญานาคที่เกิดในทะเลเหล่านั้นเล่า พวกข้าศึกคือความมีดมีดจะขึ้นสู่หนทางแห่งดวงอาทิตย์ได้อย่างไรกัน” //558//

ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงความอหังการของพวกพญานาคบนบกที่กล่าวว่าพญานาคในท้องทะเลไม่สามารถที่จะสู้กับพวกตนได้

สรุปการใช้ข้ออ้างในกลุ่มที่ 6

ลักษณะการใช้ข้ออ้างในกลุ่มนี้ ผู้วิจัยพบว่าเป็นไปใน 4 ลักษณะ คือ (1) สรรเสริญบูชาพระพุทธเจ้า (2) ขอให้ผู้อ่านบูชาอนุโมทนาพระพุทธเจ้า (3) เน้นความหมายสำหรับการพรรณาส่งต่าง ๆ เช่น พรรณนาเหตุการณ์ พรรณนาสถานที่ พรรณนาบุคคล และ (4) เน้นความหมายของกริยาอาการ เช่น การแสดงดนตรี

จากการศึกษาข้ออ้างด้านความหมายที่ปรากฏใน *สมันตกุฎญาณนา* ด้วยทฤษฎีใน *สุโธธาสังการ* ผู้วิจัยพบว่า ข้ออ้างด้านความหมายปรากฏทั้งหมด 20 ประเภท สามารถจัดกลุ่มตามลักษณะร่วมกันของข้ออ้างแต่ละชนิดได้เป็น 6 กลุ่ม คือ (1) เน้นการเปรียบเทียบ ได้แก่ อุปมา รูปกะ และพยติเรกะ (2) เน้นพลังจินตนาการของกวี ได้แก่ ปริกัปนา อติสยวุตติ และมหันตัตตะ (3) เน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริง ได้แก่ สภาวุตติ (4) แสดงความหมายแฝงนัย ได้แก่ อักเขปะ สิวเสสะ พยาโซปวัณณะ ปரியายวุตติ และวิเสสวุตติ (5) แสดงความหมายที่มีเหตุผลรองรับกัน ได้แก่ อัถถันตรันยาสะ เหตุ วิภาวนา และสมาหิตะ และ (6) แสดงความหมายที่หนักแน่นหรือเน้นความหมาย ได้แก่ ทีปกะ อาวุตติ อาสี และรุพหาหังการ ซึ่งข้ออ้างทั้ง 6 กลุ่มนี้ช่วยสนับสนุนให้ *สมันตกุฎญาณนา* เป็นบทประพันธ์ที่มีเนื้อหาสนุก น่าติดตาม ไม่มีเนื้อหาที่น่าเบื่อหรือซ้ำซาก อันเป็นการแสดงภูมิความสามารถของพระเวทเทเถระว่าสมควรแก่การยกย่องว่าเป็นกวีอย่างแท้จริง

ข้ออ้างด้านเสียงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ *สมันตกุฎญาณนา* เป็นบทประพันธ์มีเสียงที่ไพเราะน่าอ่านและน่าฟัง และข้ออ้างด้านความหมายทำให้บทประพันธ์มีความหมายที่ลุ่มลึก คมคาย ไม่ใช่บทประพันธ์สามัญธรรมดา ข้ออ้างทั้งสองประเภทจึงเป็นเครื่องประดับสนับสนุนให้ *สมันตกุฎญาณนา* มีคุณค่าสมกับเป็นกาวะชั้นสูงอย่างไม่ต้องสงสัย

รสในสมันตกุฎวณณา

แท้จริงแล้ว รสเป็นอสังการด้านความหมายลำดับสุดท้ายของสุโธชาลังการ ในชื่อว่า “รสวนต์” หรือ “รสี” แต่สุโธชาลังการก็ได้แยกออกมาอธิบายในปริจเฉทสุดท้ายเป็นการเฉพาะ ในชื่อว่า “รสภาวาวโพชะ”

รสในสุโธชาลังการมี 9 ประการ และมีความสำคัญในการทำให้บทประพันธ์น่าอ่าน ปรากฏในสมันตกุฎวณณาครบทั้ง 9 รส โดยเรียงตามที่ปรากฏมากที่สุดไปจนถึงน้อยที่สุด¹¹⁶ ดังต่อไปนี้

1. อัพภุตรส (ส. อทภุตรส)

หมายถึง รสแห่งความน่าอัศจรรย์ เกิดจากการประสมเรื่องราวที่เหนือโลก แล้วมี เหนือ น้ำตา และเสียงที่พลอยชื่นชมยินดี มีอาการตกตะลึง ตื่นเต้น มั่นใจ และรับรู้เข้าใจ (สุโ.366) ปรากฏในสมันตกุฎวณณาในช่วงที่ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า เพื่อจะแสดงให้ ผู้อ่านเห็นว่าพระองค์ทรงเป็นผู้เหนือโลกอย่างแท้จริง จึงเป็นรสที่ปรากฏมากที่สุด คือ จำนวน 137 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 11, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 22, 47, 46, 21, 22, 35, 36, 37, 39, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 143, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 255, 262, 267, 272, 276, 281, 287, 295, 375, 376, 377, 384, 408, 409, 510, 511, 512, 521, 529, 530, 567, 568, 569, 570, 591, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 694, 695, 698, 699, 750, 751, 755, 756, 757, 758, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 785, 786, 787, 788, 789 และ 790 มี ตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ลำดับนั้น ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระโลกนาถ ผั่งคือบาตรบินมาถึงภายในแห่ง ดอกบัวคือพระหัตถ์ (ของพระองค์) พระองค์จึงทรงรับบาตรนั้นแล้ว //658//

¹¹⁶ อย่างไรก็ดี การวิจัยเรื่องรสในสมันตกุฎวณณาของผู้วิจัยย่อมไม่มีที่สิ้นสุด เนื่องจากทฤษฎีธรรมมี ปัจจัยหลักที่ขึ้นอยู่กับผู้อ่านเป็นสำคัญ ฉะนั้น ผู้อ่านท่านอื่นเมื่ออ่านวรรณกรรมเรื่องนี้แล้วอาจเกิดรสที่ต่างจาก ผู้วิจัยก็ย่อมได้

จากตัวอย่างนี้ บาดรลอยมาอยู่ที่พระหัตถ์ของพระพุทธเจ้า เพราะว่าพระพุทธองค์ทรงมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดความอัศจรรย์ที่บาดรลอยมาเองได้ จึงนับว่าเป็นอัศจรรย์

ตัวอย่างที่ 2

ครั้นเมื่อสัตว์โลกมาประชุมพร้อมกันแล้วบูชา (รอยพระพุทธบาท) พอพากันออกไปเท่านั้น เมฆฝนก็ตั้งเค้าขึ้นแล้วชำระ (สัตว์โลกเหล่านั้น) ให้หมดจดด้วยสายฝนคือดอกไม้ด้วยดี ความอัศจรรย์ตลอดเวลาแม้เช่นนี้แลมีอยู่บนภูเขาสมันตภูมุนั้น //789//

จากตัวอย่างนี้ ความอัศจรรย์ได้เกิดขึ้นหลังจากที่ชาวโลกกราบไหว้รอยพระพุทธบาทแล้วฝนดอกไม้ก็ตกลงมา ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้ทำให้ผู้อ่านตกตะลึงในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ จึงนับว่าเป็นอัศจรรย์

2. สันตรส (ส. ศานตรส)

หมายถึง รสแห่งความสงบ เป็นความสบายใจที่เกิดจากเมตตา (ความปรารถนาดี) กรุณา (ความเอื้ออาทร) และมุทิตา (ความชื่นชมยินดี) เป็นต้น (สุโพ.367) ปรากฏใน *สมันตภูมิกถา* ในช่วงที่พระพุทธเจ้าบรรลุนิพพานและแสดงพระธรรมเทศนา จำนวน 123 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 5, 235, 247, 257, 264, 269, 274, 278, 283, 289, 297, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 365, 366, 370, 371, 374, 386, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 410, 411, 412, 415, 417, 418, 419, 450, 451, 453, 454, 456, 462, 463, 466, 467, 468, 469, 470, 474, 475, 486, 487, 494, 505, 535, 539, 540, 541, 542, 546, 548, 550, 551, 552, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 590, 592, 593, 594, 685, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 716, 717, 754, 792, 793, 794, 795, 796 และ 797 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ลำดับนั้น พระผู้เป็นใหญ่ในหมู่คน (นริศสร) ทรงปรารถนาเพื่ออันถอนขึ้นซึ่งต้นไม่มีพิษคือสังสารวัฏ ซึ่งมีรากอันใหญ่คืออวิชชาเป็นต้นและมีลำต้นอันแข็งคือภพทั้ง 3 ในปฐมยาม ทรงเจริญภาวนา ทรงระลึกถึงขันธสันดาน ได้แล้วซึ่งปุพเพ

นิวาสนุสติญาณ อนึ่ง เพราะการชำระทิพยจักขุให้หมดจดในมัชฌิมยาม จึงได้ทรงบรรลุจุตูปาตญาณ โดยประการทั้งปวง ในปัจฉิมยามแห่งเวลากลางคืน ทรงดำริถึงชราเป็นต้น พิจารณาเห็นแจ้งซึ่งนามรูป ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์แล้ว พิจารณาแยกพระหทัยของพระองค์ให้สงัดจากกิเลสทั้งหลายแล้ว ได้แล้วซึ่งผลอันเลิศ ในขณะนั้น เพราะรู้แจ้งในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (อาสวกขยญาณ) ถึงซึ่งพระนครคือพระนิพพาน ทรงเป็นจอมแห่งรัตนะคือโพชฌงค์ ทรงเป็นพระราชแห่งพระสัทธรรม เปล่งวาจาอันประกอบด้วยปิติว่า “เราแสวงหานายช่างผู้กระทำเรือน (ตัมหา) เมื่อไม่พบ (ไม่พบโพธิญาณ) จึงแล่นไปสู่สงสารมีชาติเป็นอนเอกประการ เพราะว่าการเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์อยู่ร่ำไป ดูกรนายช่างผู้กระทำเรือน เราเห็นท่านแล้ว ท่านจักไม่ทำเรือนอีก ซี่โครงทั้งหมด (กิเลส) ของท่านเราก็กักได้แล้ว เรือนยอด (อวิชชา) เราก็จักได้แล้ว เพราะวาจิตของเราปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุถึงความสิ้นตัมหาแล้ว” //393-400//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์ค่อย ๆ พรรณนาเหตุการณ์ที่พระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ซึ่งทำให้ผู้อ่านพลอยรู้สึกเกิดความสงบในจิตใจไปอย่างช้า ๆ จึงทำให้เกิดสันตรส

ตัวอย่างที่ 2

ดูกรผู้เจริญ ความเจริญแห่งพรหมโลกอันงดงาม นารี نرمย์แม้กว่าสรวงสวรรค์นั้น แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น อมตธรรม (พระนิพพาน) จึงเป็นสิ่งที่บัณฑิตนับถือบูชา เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด (กว่าสิ่งอื่นใด) เพราะฉะนั้น ประชาชนผู้มีปัญญา จึงพอใจในความต้องการของตนเอง เธอทั้งหลายจงทำความเพียรเพื่อความสิ้นไปแห่งตัมหาตลอดกาลเป็นนิത്യเทอยุ //716//

ตัวอย่างนี้เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธรเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่เลิศประเสริฐที่สุด ประชาชนพึงพอใจในความต้องการของตนเอง พึงพากเพียรเพื่อดับตัมหาให้สิ้นไป ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดความสงบในใจ จึงนับว่าเป็นสันตรส

3. ลิงคารรส (ส. ศฤงคารรส)

หมายถึง รสแห่งความรัก อาจเกิดจากการพรรณนาความงามของบุคคล ความงามแห่งธรรมชาติหรือสถานที่ หรือการพ้อนราขบร้อง (สุโพ.356) ปรากฏใน *สมันตกุฎวณณนา* ในช่วงชมความงามของตัวละคร และช่วงพรรณนาธรรมชาติ จำนวน 106 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 17, 18, 19,

20, 23, 24, 25, 26, 33, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 164, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 389, 390, 391, 392, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 440, 443, 513, 514, 515, 544, 547, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 609, 611, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746 และ 749 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ผู้ประดับด้วยพระพักตร์อันทรงพระสิริโฉมงดงามดุจดั่งแว่นกระจกทองคำ
บริสุทธิ์ ผู้มีพระเนตรกลมโตดังดอกบัวเขียว //44//

ผู้มีพระขนงทั้งสองข้างโค้งงอนดังธงทิวที่ประดุจพระมณเฑียรทอง ผู้มีพระ
นาสิกคล้ายกับแตรงอนทอง ด้วยพระสิริโสภาคย์ของพระองค์ //45//

ผู้มีเครื่องประดับพระกรรณนาพึงใจดุจดั่งวงจักรสายฟ้าแลบเนือง ๆ ที่
ปลายก้านเมฆทั้งสองคือพระเกศาที่ถักเป็นเปียสีดำลับ //46//

ผู้มีขามทั้งสองกล่าวคือคู่พระถันที่งามนวลเนียนดังทองคำ ผู้มีสร้อยคอ
ไข่มุกคล้ายกับธารน้ำตกบนเนินเขาแห่งสุวรรณบรรพต //47//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาความงดงามแจ่มชัดของพระนางยโสธราผู้เลอโฉมใน
ทุกภาคส่วนของร่างกาย ทำให้ผู้อ่านพลอยรู้สึกว้าพระนางยโสธราเป็นผู้งดงามอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นส่วนที่
ทำให้เกิดสิ่งการสรรเสริญ

ตัวอย่างที่ 2

ที่ภูเขาสูงนั้นนั่นแล มีหมู่แมกไม้บางจำพวกยืนต้นส่งกลิ่นหอมหวาน บาง
จำพวกก็ผลิผลหอมหวาน บางจำพวกก็งดงามทรงไว้ซึ่งลดาวัลย์ที่มียอดอ่อน
ผลิแตกออกซึ่งแกว่งไกว (เพราะแรงลม) ไว้บนกิ่งไม้ //738//

ที่ภูเขาสูงใด มีจอมแห่งต้นไม้ทั้งหลายที่มีใบเต็มต้นและมีผลตก ทำให้หมู่
ชนผู้เดินเข้ามาใกล้ ๆ เือบอิมใจอยู่เป็นประจำ จอมแห่งต้นไม้เหล่านั้นคล้ายกับ
ว่ากำลังเชื้อเชิญแม่เหล่าชนผู้อยู่ในคลองแห่งจักขุ (ให้เข้ามา) ด้วยใบไม้อ่อนแดง
ระเรื่อที่ปลิวไปตามสายลม //739//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาความงดงามแห่งธรรมชาติบนภูเขาสมันตภูฏซึ่งเต็มไปด้วย
ด้วยแมกไม้ที่ส่งกลิ่นหอมหวาน บางต้นก็ผลิดอกออกผลที่หวานอร่อย มีเถาวัลย์โอบอ้อมไปมา ทำให้
ผู้อ่านเกิดความรู้สึกผ่อนคลายไปกับธรรมชาติที่งดงามน่าใคร่ที่น่าปรารถนา จึงนับว่าเป็นสิ่งคารร

4. ภยานกรร

หมายถึง รรแห่งความกลัว เกิดจากเสียงหรือสัตว์ประหลาดเป็นต้น (สุโพ.364)
ปรากฏในสมันตภูฏวณนาในช่วงที่พญามารมุ่งโจมตีพระพุทเจ้าเพื่อจะขัดขวางการตรัสรู้ จำนวน
66 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 221, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 222, 223, 227, 228,
229, 230, 231, 232, 239, 240, 241, 242, 243, 251, 252, 253, 260, 261, 266, 280, 286,
302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 378,
379 และ 464 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

(พญามาร) ถอนป่าไม้ขีดขึ้นไปบนท้องฟ้าโดยพลัน ทำการถอนรากถอนโคน
กำจัดไม่ให้เหลือ เขยาดันไม้ เช่น ต้นตาลและต้นสาละ ให้เหวสั่นแล้วถอนขึ้นขีด
ไปบนท้องฟ้า แล้วขว้างเหล่าสัตว์มีมา ราชสีห์ และช้างเป็นต้นให้ตกลงไปที่สุด
ขอบภูเขจักรวาล ประหารยอดเขาช้าแล้วช้าเล่าขีดขึ้นไปให้หมุนลอยใน
ท่ามกลางท้องฟ้า วิ่งรอบที่นั่น ๆ //227-229//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงความน่ากลัวของพญามารที่มุ่งจะขัดขวางการ
บำเพ็ญเพียรของพระโพธิสัตว์ โดยทำการถอนรากถอนโคนแล้วขว้างขึ้นไปบนท้องฟ้า ขว้างสัตว์นานา
ชนิดให้ตกที่ภูเขจักรวาล แล้วประหารยอดภูเขแล้วทำให้หมุนลอยไปบนท้องฟ้า ซึ่งทำให้
ผู้อ่านเกิดความหวาดกลัวต่อสิ่งที่พญามารได้ทำ จึงนับว่าเป็นภยานกรร

ตัวอย่างที่ 2

เสนามารบางพวกใช้นิ้วมือทั้งหลายฉีกกระพุงแก้้ม แสดงเขี้ยวอันใหญ่ พา
กันมาเฉพาพระพักตร์ (ของพระพุทเจ้า) //316//

เสนามารบางพวกมีปลายเล็บแหลมคม ฉีกท้องตัวเอง ควักลำไส้ใหญ่มาพัน
ที่ลำคอ พากันวิ่งมา //317//

เสนามารบางพวกกลืนงูเข้าไปและค่อยอ้วกออกมา เสนามารบางพวกทรงไว้ซึ่งงูพิษตัวมีควันและเปลวไฟเป็นพิษ ในทั่วทั้งสรีระ ไม่ว่าจะเป็นหัว คอ ปลายหู แขน และนิ้วเป็นต้น นำมาซึ่งความน่ากลัว พากันวิ่งมา //318-319//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงความน่ากลัวของเสนามารที่พยายามจะแสดงกริยาอาการอันแปลกประหลาดน่าเกรงกลัวเพื่อจะวิ่งเข้าไปโจมตีพระพุทธเจ้า กล่าวคือ เสนามารบางพวกฉีกกระพุงแก้้ม แยกเขี้ยว เอากรงเล็บฉีกท้องตัวเอง ควักลำไส้มาพันที่คอ กลืนงูเข้าไปในปากแล้วอ้วกออกมา เป็นต้น ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดความหวาดกลัวอย่างยิ่ง จึงนับว่าเป็นภยานกรส

5. วีรรส

หมายถึง รสแห่งความกล้าหาญ เกิดจากความมุ่งมั่นในสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ การต่อสู้ (รณ) การให้ (ทาน) และการเอ็นดู (ทยา) (สุโพ.363) ปราภฏใน *สมันตกุฎฎวณณนา* ในช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งใจจะออกผนวช และช่วงสู้รบกับพญามาร จำนวน 57 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 102, 133, 148, 149, 219, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353 498 499, 500, 501, 502 และ 503 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

...ทรงประทับยืนอยู่ในที่นั้นแล้ว มีพระราชหฤทัยแน่วแน่ ได้ทรงอธิษฐานอย่างนี้ว่า “ถึงแม้ว่าหนิง เอ็น และกระดุก จะเหลืออยู่ เนื้อและเลือดทั้งหมดในกายเราจะเหือดแห้งไปก็ตามที เราไม่ตรัสรู้แล้วจะไม่ลุกขึ้น เราจะไม่ละทิ้งความเพียรของเรา” พระองค์ครั้นอธิษฐานเช่นนั้นแล้วจึงประทับนั่งบนวชิราสนะ (รัตนบัลลังก์) //147-149//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงความกล้ากล้าอาหาญของพระพุทธเจ้าผู้ตั้งทรงตั้งอธิษฐานที่จะประทับนั่งบนอาสนะจนกว่าจะตรัสรู้ แม้เลือด เนื้อ เอ็น กระดุก จะเหือดแห้งไปก็ตาม ทำให้ผู้อ่านรู้สึกอีกเทิม มุ่งมั่นไปด้วย จึงนับว่าเป็นวีรรส

ตัวอย่างที่ 2

ที่นั่น นักรบคือทานบารมีปรบมือทั้ง 2 ข้างแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก บัดนี้ ขอพระองค์จงทอดพระเนตรกำลังในการปราบมารของข้าพเจ้าเถิด” //346//

นักรบคือทานบารมีพร้อมกับเหล่าเสนา แต่งตั้งนักรบคือปรมัตถบารมีและ
นักรบคืออุปบารมีไว้ทั้งสองข้างฝั่ง มีความหวังการวิ่งไปแล้ว //347//

บารมียอดนักรบ ผู้มีนามว่าศีลบารมี ก็เช่นเดียวกัน คือออกมาพร้อมกับ
เหล่าเสนา ย้ายเสนามารแล้ว //348//

นักรบผู้สวมเกราะ นามว่าเนกขัมมบารมี ก็เช่นเดียวกัน พร้อมด้วยเหล่า
เสนา วิ่งมาแล้ว ปานประหนึ่งเสือดาวตัวดุร้ายวิ่งไล่ขย้ำหมู่มฤคคือเสนามาร
ฉะนั้น //349//

แม้นักรบคือปัญญาบารมีเมื่อวิ่งไปก็มีความอึกเขมและอหังการ กราบทูลว่า
“วันนี้ ข้าพระองค์พร้อมกับเหล่าเสนาจะพากันถอนเอาพระสุเมรุคือพญามาร
ขึ้นมา” ดังนี้วิ่งไปแล้ว //350//

นักรบคือวิริยบารมีแม้กัศริมฝีปาก คำรามอย่างน่าเกรงกลัว กราบทูลว่า
“ข้าพระองค์จะทำให้มหาสมุทรคือพญามารเหือดแห้งไปด้วยความเร่าร้อนของ
ข้าพระองค์” //351//

จากนั้น นักรบผู้มีนามว่าขันตีบารมี สัจจบารมี และอธิษฐานบารมี ต่างก็พา
กันวิ่งเข้ามาแล้ว เพื่อจะล้มธงที่มีรูปมกรของพญามารให้ตกไป //352//

มหานักรบนามว่าเมตตาบารมีกราบทูลว่า “มารเป็นผู้เหมาะสมแก่ข้า
พระองค์ (ในการสู้รบ)” แม้นักรบนามว่าอุเบกขาบารมีก็ได้ทำลายเสนามารแล้ว
//353//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าบารมีของพระพุทธเจ้าแปลงกายเป็นนักรบแล้วพุ่ง
เข้าประหัตประหารเหล่าเสนามาร จนเหล่าเสนามารพ่ายแพ้ไปอย่างราบคาบ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกอึกเขม
มุ่งมั่นไปด้วยว่า ธรรมะย่อมชนะอธรรมอย่างแน่นอน จึงนับว่าเป็นวีรรส

6. หัตถรส (ส. ทาสยรส)

หมายถึง รสแห่งความขำขัน เกิดจากลักษณะอาการที่ผิดปกติไม่ว่าจะของตนหรือ
ผู้อื่น (สุโพ.358) ปรากฏใน *สมันตกุฎวณิชฌนา* ในช่วงที่ชาวบ้านในเมืองราชคฤห์ทะเลาะกันและช่วงที่
เสนามารวิ่งหนีเพราะเกรงกลัวพระพุทธเจ้า จำนวน 22 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 106, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 200, 203, 380, 382, 383, 606 และ
608 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ประชาชนครั้นเห็นพระผู้เป็นดวงตาเพียงหนึ่งเดียวของโลกผู้เสด็จไปโดยระหว่างแห่งถนน จึงพากันคิดอย่างนี้ว่า “ผู้นี้มีใช่พระเจ้าแผ่นดินสามัญธรรมตา พวกเรามีความคิดว่า ‘แท้จริงนี่คือพระจันทร์ลอยลงมาในวันนี้ด้วยเพศของตน เพราะมีความเกี่ยวข้องกับใบหน้าอันดุจดั่งพระจันทร์ของหญิงสาวในเมือง’ //106-107//

ทันใดนั้นชนบางพวกได้ฟังคำนั้นแล้วก็พากันหัวเราะว่า “นี่มิใช่พระจันทร์ (เพราะว่า) พระจันทร์นั้นจะมีรอยกระต่าย แต่พวกเราคิดว่า ‘นั่นคือพระอาทิตย์ อย่างแน่นอน’ แท้จริงแล้ว พระอาทิตย์ลอยลงมาเพื่อจะทำให้ประชาชนรับรู้ ดอกบัวคือใบหน้า (ของท่าน) จึงทำให้ประชาชนประหลาดใจด้วยรูปของท่าน เองนั่นแหละ” //108-109//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาเหตุการณ์ที่ชาวบ้านกำลังต่อล้อต่อเถียงกันหัวเราะเยาะกันและกันเพื่อจะอ้างว่าผู้มีรูปร่างที่เข้ามาในเมืองนั้นเป็นเทพที่ตนรู้จัก จึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกตกขอบขันในกริยาของชาวเมืองอย่างยิ่ง จึงนับว่าเป็นหัสสรส

ตัวอย่างที่ 2

เสนาमारต่างพากันทิ้งอาวุธที่พวกตนถือมา เอามือปิดหน้า วิ่งหนีไป มิได้คำนึงแม้แต่ผ้าถุงผ้าห่ม (ของตัวเอง) เลย //380//

เสนาमारบางพวก มีถ้อยคำที่ถูกขัดจังหวะด้วยเสียงถอนหายใจ (ของพระพุทธรองค์) ว่า “สิทธิ์ตะผู้นี้ได้ชนะอะไรหรือหนอ” จึงสะดุ้งกลัววิ่งหนีไปมัวคำนึงดูแต่ด้านหลัง //382//

จากตัวอย่างนี้ ผู้ประพันธ์พรรณนาเหตุการณ์ที่พญามารพร้อมทั้งเสนาमारทำอันตรายต่อพระพุทธรเจ้าไม่ได้แล้วเหล่าเสนาमारพากันวิ่งหนีผ้าหลุดลุ่ย ไม่หันกลับมามองข้างหลังเลย จึงทำให้ผู้อ่านขำขันต่อกริยาอาการของเหล่าเสนาमार จึงนับว่าเป็นหัสสรส

7. รุทรส (ส. เราทรรส)

หมายถึง รสแห่งความโกรธ อาจเกิดจากอาการหวงแหน ตีนตระหนก และนัยน์ตาแดงกำเป็นต้น (สุโพ.362) ปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* ในช่วงที่พญามารมุ่งโจมตีพระพุทธรเจ้าหรือ

กล่าวบริภาษพระพุทธรูปเจ้าและช่วงที่อิติมารประเล้าประโลมพระพุทธรูปเจ้า จำนวน 13 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 203, 210, 249, 250, 259, 271, 362, 363, 364, 446, 447, 448 และ 449 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

พญามาร (นมุจ) โกรธแล้ว ยกมือขึ้นแล้วกล่าวคำเช่นนี้ว่า “เฮ้ย สิทธิตะ เจ้ารีบไปเสียเถิด อาสนะนี้เป็นสมบัติของเรา ถ้าหากเจ้าไม่ไปไซ้ร้ ข้าจะแหวก หทัยของเจ้าด้วยกรงเล็บ ข้าจะจับเท้าเจ้าแล้วพาดให้แหลกเป็นจุดที่พื้นดิน เจ้า จงมองดูเสนาหามูใหญ่ของเรา เจ้าจงมองดูคลังอาวุธของเรา เราจะเหยียบย่ำเจ้า ด้วยเสนามารและอาวุธนั้น เจ้ารีบไปเสียเถิด นี่เป็นอาสนะของเรา” //362-364//

ตัวอย่างนี้เป็นเหตุการณ์ที่พญามารกล่าวบริภาษพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นผู้ไม่สมควรกับรัตน บัลลังก์ และขู่จะฆ่าพระพุทธรูปเจ้าให้ตาย ถ้าในมุมมองผู้อ่านที่เป็นชาวพุทธหากอ่านแล้วเกิดความไม่ พอใจก็ย่อมทำให้เกิดรุกรทธรส

ตัวอย่างที่ 2

ลำดับนั้น นางคันทา กล่าวว่

“ท่านเป็นยักษ์หรือคนเมา ทำจากศิลาหรือทำจากเหล็ก จึงจะไม่มีจิตใจ ก็ ถ้าพวกดิฉันจะเล่าโลมสมณะหรือพราหมณ์ผู้ยังไม่สิ้นราคะและยังมีจิตใจอยู่ ด้วยอุบายนี้ไซ้ร้ หทัยของสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นจะพึงแตกไปโดยพลัน โลหิตอุ่น ๆ สีแดงจะพึงพุ่งออกจากปาก หรือความฟุ้งซ่านแห่งจิตก็จะพึงเกิดขึ้น โดยทันที และผู้นั้นก็จะพึงถึงความเป็นคนบ้า เหมือนอย่างว่าไม่อัสดบนพื้น ศิลาถูกลมพัดขาดแล้วล้มลงยอมเหี่ยวแห้งไปเพราะความร้อน ฉันทใด สมณะหรือ พราหมณ์ผู้นั้นก็จะซบผอม ถึงความตกต่ำ ซบเซา หลงลืม ประสพแต่ความทุกข์ ฉันทนั้น ท่านถูกความเศร้าโศกทั้บถมหรือ จึงได้มาซบเซาอยู่ในป่าเช่นนี้ ท่าน เสื่อมจากทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือ หรือว่ากำลังปรารถนาอะไรอยู่ ท่านได้ทำ ความเสียหายอะไรไว้ในหมู่บ้านหรือ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่สร้างมิตรภาพกับ ปวงชนเล่า” //446-449//

ตัวอย่างนี้เป็นเหตุการณ์ที่อิติมารบริภาษพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นยักษ์ คนเมา หรือคนไม่ จิตใจ แล้วขู่ว่าจะฆ่าพระพุทธรูปเจ้า นอกจากนี้ยังดูหมิ่นพระพุทธรูปเจ้าอีกด้วยว่าที่พระองค์มานั่งบำเพ็ญ

เพียรผู้เดียวนี้เพราะว่าไม่มีใครคบ ซึ่งถ้าในมุมมองผู้อ่านที่เป็นชาวพุทธแล้วย่อมเกิดความไม่พอใจอย่างแน่นอน จึงนับว่าเป็นรุทรส

8. กรุณารส

หมายถึง รสแห่งความเศร้าโศกหรือสงสาร เกิดจากการพบสิ่งที่ไม่ชอบหรือสูญเสียสิ่งที่ไม่ชอบแล้วมีอาการร้องไห้ แนนิง หรือตกตะลึงเป็นต้น หรือมีอาการท้อแท้ใจ ไม่อยากทำอะไร คิดถึงความตายเป็นต้น (สุโพ.361) ปรากฏใน *สมันตภูฏาณนนา* ในช่วงที่พระพุทธเจ้าบันดาลความน่ากลัวต่าง ๆ แล้วยักษ์ในเกาะลังกาเกิดความกลัว จำนวน 6 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 522, 523, 524, 525, 531 และ 532 มีตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ยักษ์เหล่านั้น จมลงในความมืดมืดดำสนิท ราวกะเป็นผู้บอดฉะนั้น พลัดหลง หวาดกลัว มองไม่เห็นทิศน้อยและทิศใหญ่ ร้องไห้เพราะหวาดกลัวต่อการตกลงมาแห่งต้นไม้จากยอดภูเขาสูงใหญ่ซึ่งถูกพายุพัดถอนขึ้นมา จึงพากันเสาะหาที่หลบภัย //522//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าบันดาลความน่าอัศจรรย์แล้วยักษ์พากันเกรงกลัวร้องไห้ พากันหาที่หลบภัย ซึ่งให้ภาพที่ผู้อ่านจะเกิดความกรุณาและน่าจะสงสารยักษ์เหล่านั้น จึงนับว่าเป็นกรุณารส

ตัวอย่างที่ 2

เหล่าคฤหะ (ยักษ์) ครั้นเห็นการเผาไหม้ด้วยเปลวเพลิงเจือประกายไฟที่แผดเผาอย่างโชติช่วงแล้ว พร้อมกับภรรยาและบุตรของตน มารวมกันแล้วต่างวิ่งหนีไป มีผมเผ้ายุ่งเหยิงและมีนัยน์ตาเอ่อล้นด้วยน้ำตา แสงหาที่พึ่งพิง //531//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าบันดาลไฟให้เกิดความเร่าร้อนแล้วพวกยักษ์พร้อมกับบุตรและภรรยาพากันวิ่งหนี ร้องไห้ แสงหาที่กำบัง ซึ่งทำให้อ่านเกิดความกรุณาและสงสารยักษ์เหล่านั้น จึงนับว่าเป็นกรุณารส

9. พิภจจรัส (ส. พิภตสรส)

หมายถึง รสแห่งความน่าเกลียด อาจเกิดจากเลือด ของเน่าเสีย หรือสภาวะที่ไม่
น่ายินดี เป็นต้น แล้วมีอาการคลื่นไส้ (โภจน) ขยะแขยง (อุพเพคิ) และรังเกียจ (กรุณายุต) (สุโพ.365)
ปรากฏใน*สมันตกุฎฎวณนา*ในช่วงที่บรรยายถึงความน่าเกลียดแห่งการนอนหลับของเหล่านางสนม
ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะเกิดความเบื่อหน่ายจำนวน 5 คาถา ได้แก่ คาถาที่ 68, 69, 73, 74 และ 75 มี
ตัวอย่างดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

บางพวกก็กรน บางพวกก็กลืนน้ำลายและคายน้ำลายออกมา บางพวกก็ส่ง
เสียงทางจมูกว่า “มรุ” (เสียงกรน) และจาม //74//

ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาเหตุการณ์ตอนที่พวกนางสนมในวังพากันนอนหลับแล้วกรน
กลืนน้ำลายและน้ำลายไหล ส่งเสียงกรนทางจมูกและจามออกมา ซึ่งเป็นความน่าเกลียดอย่างมาก ทำ
ให้ผู้อ่านขยะแขยงอย่างยิ่ง จึงนับว่าเป็นพิภจจรัส

ตัวอย่างที่ 2

บางพวกก็ปัสสาวะ บางพวกก็เปิดเผยของลับ ที่นั่นจึงเป็นที่ที่มึกลิ่นเหม็น
ฟุ้งไป คล้ายกับป่าช้าฝิบฉะนั้น //75//

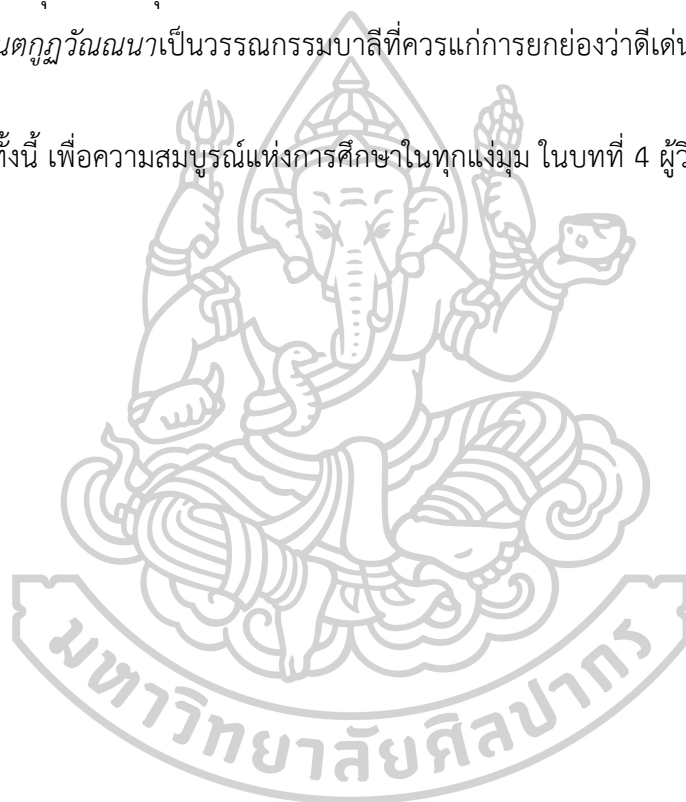
ตัวอย่างนี้เป็นการพรรณนาเหตุการณ์ตอนที่พวกนางสนมในวังพากันนอนหลับแล้ว
ปัสสาวะไหล เปิดเผยของลับ จึงกลายเป็นที่ที่น่ารังเกียจเพราะมีกลิ่นเหม็นไปทั่ว ทำให้ผู้อ่านเกิด
ความขยะแขยง จึงนับว่าเป็นพิภจจรัส

รสที่โดดเด่นมากที่สุด*ในสมันตกุฎฎวณนา*คือ อัพภูตรส สันตรส สิงคารรส และวีรรส
ตามลำดับ สัมพันธ์กับเนื้อหาของเรื่องที่มีมุ่งเน้นการสรรเสริญความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ความ
อัศจรรย์แห่งพุทธปาฏิหาริย์ การพรรณนาความงามแห่งธรรมชาติ และความสงบแห่งจิตใจของ
ผู้อ่าน การใช้รสที่สัมพันธ์กับเนื้อหาเพื่อให้ผู้อ่านได้รับอารมณ์ร่วมนั้นนับว่าเป็นอัจฉริยภาพของพระเว
เทเถระผู้ประพันธ์อย่างแท้จริง

จากการศึกษาวรรณศิลป์*ในสมันตกุฎฎวณนา* ผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมเรื่องนี้มีความโดดเด่น
ในด้านวรรณศิลป์อย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น ได้แก่ เนื้อหาพุทธประวัติที่มี
ความแปลกใหม่กว่าวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่น ๆ เช่น พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์ของ

พระมารดา 10 หรือ 11 เดือน การปรากฏตัวของนางราตรีเทวีใน *ฤคเวท* เนื้อหาด้านตำนานที่พรรณนาถึงความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสมันตภูฏ และเนื้อหาด้านกาวะที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับวรรณกรรมสันสกฤต ในด้านลักษณะคำประพันธ์ พบว่าผู้ประพันธ์แต่งเรื่องนี้ด้วยฉันททั้งหมด 10 ชนิด โดยใช้ฉันทที่เหมาะสมในการพรรณนาแต่ละช่วงเนื้อหาสัมพันธ์กับความเป็นกาวะของสันสกฤต นอกจากนี้ สำนวนภาษาของพระเวทเทหเถระยังมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น การใช้ ม อาคม การแปลง ตวา ปัจจัยเป็น ย หรือการยืมคำจากภาษาสันสกฤต ในด้านอรรถาธิบายว่า ประกอบไปด้วยอรรถาธิบายทั้ง 2 ชนิด คือ อรรถาธิบายด้านเสียง ได้แก่ ยมกและอนุปราสะ และอรรถาธิบายด้านความหมายมี 20 ชนิด ซึ่งสามารถจัดเป็นกลุ่มได้ 6 กลุ่ม และในด้านรสพบว่าประกอบไปด้วยรสทั้ง 9 ชนิด ซึ่งทั้งหมดนี้พิสูจน์ให้เห็นว่า *สมันตภูฏ* วัฒนธรรมเป็นวรรณกรรมบาลีที่ควรแก่การยกย่องว่าดีเด่นไปด้วยวรรณศิลป์อย่างแท้จริง

ทั้งนี้ เพื่อความสมบูรณ์แห่งการศึกษาในทุกแง่มุม ในบทที่ 4 ผู้วิจัยจะศึกษาในเชิงสังคมต่อไป

บทที่ 4

การศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎญาณนาในเชิงสังคม

นอกจากสมันตกุฎญาณนาจะมีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ดังที่ศึกษาวิเคราะห์ในบทที่ 3 แล้ว ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ยังมีคุณค่าด้านสังคมอย่างเด่นชัดอีกด้วย ในบทนี้ผู้วิจัยจึงศึกษาในเชิงสังคม 5 ประการ ได้แก่ (1) ความเชื่อ (2) ภูมิศาสตร์ (3) วัฒนธรรม (4) ค่านิยม และ (5) หลักธรรม คำสอน ดังต่อไปนี้

ความเชื่อ

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีตัวตนหรือไม่มีตัวตน ว่ามีอยู่จริง ซึ่งอาจจะมีหลักฐานหรือไม่มีหลักฐานก็ได้ (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2518: 5, อ้างถึงใน บุปผา บุญทิพย์, 2547: 156) ความเชื่อจึงเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้เกิดศาสนาในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ

ในดินแดนลังกา ในช่วงสมัยที่ประพันธ์สมันตกุฎญาณานี้อยู่ภายใต้รัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1813) แห่งอาณาจักรทัมพเทณียะ (Dambadeniya) พระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนา อีกทั้งวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยภาษาบาลี ฉะนั้นจึงสะท้อนความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นหลัก แต่เนื่องด้วยผู้ประพันธ์เคยเป็นพราหมณ์มาก่อน (วิปุล ความวเสกเกตุโก) จึงยังปรากฏแนวคิดความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูอยู่บ้าง และเพราะผู้ประพันธ์เป็นชนพื้นเมืองจึงสะท้อนความเชื่อดั้งเดิมของชาวพื้นเมืองไว้เช่นกัน

เนื้อหาด้านความเชื่อนี้ผู้วิจัยพบ 3 ประเด็น ได้แก่ (1) ความเชื่อทางศาสนาพุทธ (2) ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ (3) ความเชื่อดั้งเดิม ดังต่อไปนี้

1. ความเชื่อทางศาสนาพุทธ

พระพุทธศาสนาได้รับการนำมาเผยแพร่ในลังกา เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 3 โดยพระมหินทเถระ (โอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช) ซึ่งเป็นสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตไปประกาศศาสนาในประเทศต่าง ๆ การนำพระพุทธศาสนาไปเผยแพร่ในครั้งนี้นับว่าเป็นการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาเป็นครั้งแรกอย่างเป็นทางการ แม้ว່าก่อนหน้านั้นชาวลังกาอาจจะรับรู้เรื่องของพระพุทธเจ้ามาบ้างแล้วก็ตาม (ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, 2551: 17-18)

ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 นี้ พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เช่น รับสั่งให้สร้างเรือนประดิษฐานพระธาตุเขี้ยวแก้ว (มหา.80/9) ทรงนิมนต์พระภิกษุชาว

โจฬะผู้ตั้งนามด้วยศิลาจารวัตรทรงพระไตรปิฎกมาอยู่ที่ลังกาเพื่อทำให้ศาสนาทั้ง 2 แคว้นแคว้นกลมเกลียวกัน (มหา.82/10) โปรดให้สร้างสังฆารามจำนวนมากรอบราชธานี สนับสนุนพระภิกษุทั้งฝ่ายคามวาสีและอรัญญวาสี (มหา.80/18) และทรงส่งเสริมการเล่าเรียนปริยัติและปฏิบัติ (มหา.80/25-30) ศาสนาพุทธในรัชสมัยของพระองค์จึงน่าจะมีความรุ่งเรืองอย่างมาก

ในหัวข้อความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยวิเคราะห์ออกเป็น 6 ประเด็น ได้แก่ (1) พระพุทธเจ้า (2) สถานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา (3) สัญลักษณ์มงคล (4) การบูชาเจดีย์แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ (5) ความเชื่อเรื่องนรก และ (6) เทพในศาสนาพุทธ ดังต่อไปนี้

1.1 พระพุทธเจ้า

เมื่อสังคมลึกลับยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ฉะนั้นแน่นอนว่าจึงต้องนับถือพระบรมศาสดาคือพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ใน *สมันตกุฎฎวณณนา* ผู้ประพันธ์ประสงค์แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพระจริยาเลิศล้ำมั่งแสดงธรรมแก่สัตว์โลกเป็นสำคัญ แต่ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือโลกด้วยการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากมาย ดังต่อไปนี้

1.1.1 พุทธจริยา

พุทธจริยา หมายถึง พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า หรือการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า มี 3 ประการ ได้แก่ (1) โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก (2) ญาติัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ และ (3) พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลกโดยฐานะที่ทรงเป็นพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 92, 270, 274, 353)

ใน *สมันตกุฎฎวณณนา* ปรากฏเฉพาะโลกัตถจริยาและพุทธัตถจริยา ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธเจ้าทรงตระเตรียมพระองค์ก่อนจะเสด็จออกไปแสดงพระธรรมเทศนา ดังความว่า

พระชินเจ้าทรงนุ่งอันตราวาสกคือพระรัศมีอันหมดจดนานาประการ ทรงผูกประคตเอวสีแดงเหนืออันตราวาสกนั้น ปานประหนึ่งคลุมพระมหาสถูปขนาดสูงซึ่งเปล่งปลั่งด้วยทองคำอันงดงาม ด้วยผ้ากำพลสีแดงฉนั้น ทรงเอาสังฆาฏิพาดอุตราสงค์อันเป็นผ้าบังสุกุลสีแดงเข้มประดุจผลลูกไทรสุก เป็นผู้ปกปิดด้วยดี นุ่งห่มเรียบร้อย ทรงเหยียดพระหัตถ์อันมีลายประดุกตาข่ายออกไป เพื่อประโยชน์แก่บาตร (เพื่อจะหยิบเอาบาตรของพระองค์) //654-657//

พระยติวรเจ้า ครั้นดําริเช่นนั้นแล้ว เพราะทรงมีความกรุณาในหมู่มสัตว์ จึงทรงผ้าบังสุกุลอันประเสริฐซึ่งคล้ายกับผลต้นไทรอันสุกมีสีแดง จึงเป็นผู้ราวกะดวงอาทิตย์ทอหุ้มด้วยก้อนเมฆในตอนเย็น ทรงมีพระหัตถ์ถือบาตรอันงดงามซึ่งทำจากศิลา ทรงทำให้หมู่แห่งพระฉัพพรรณรังสีบริบูรณ์ทั่วทุกทิศ ได้เสด็จไปทางอากาศ เพื่อจะทรงพิชิตเกาะลังกา ในวันเพ็ญเดือนมุสสะ (เดือน 2) อันเป็นเดือนที่ 9 นับแต่การตรัสรู้ //508-511//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงกริยาอาการที่พระพุทธเจ้าทรงเตรียมพระองค์ก่อนจะเสด็จไปลังกาครั้งที่ 1 เพื่อจะปราบยักษ์บนเกาะลังกาและเตรียมเกาะลังกาให้เป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาในภายภาคหน้า จัดว่าเป็นพุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก โดยฐานะที่ทรงเป็นพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างที่ 2 พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่พ่อค้า 2 คนคือ ตปุสสะและภัลลิกะ พ่อค้าทั้งสองนั้นจึงได้เป็นเทววาจิกอุบาสกคู่แรกของโลก กล่าวคือ ขอลี้พระพุทธรูปและพระธรรมว่าเป็นสรณะ ดังความว่า

พ่อค้าสองพี่น้อง ครั้นได้ฟังธรรมของพระชินเจ้าแล้ว มีใจเลื่อมใส ถึงความเป็นเทววาจิกอุบาสก ขอแล้วซึ่งสิ่งของควรแก่การบูชาอีก //475//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวถึงการที่ตปุสสะและภัลลิกะได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วมีใจเลื่อมใส สมาทานเป็นเทววาจิกอุบาสก คืออุบาสกผู้ถือรัตนะ 2 คือพระพุทธรูปและพระธรรมเป็นที่พึ่ง

ตัวอย่างที่ 3 พระองค์ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ จนปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม ดังความว่า

จากนั้น พระองค์เสด็จเข้าไปในหนทางสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทอดพระเนตรเห็นหัวหน้านักบวช (โกณฑัญญะ) แล้วได้เสด็จเข้าไปหานักบวชทั้งหลาย (ที่เหลือ) นักบวชเหล่านั้นเป็นผู้ยึดมั่นในข้อปฏิบัติ จึงได้ประพาศวัตร (แก่พระองค์) พระองค์ทรงยังธรรมจักรให้เป็นไปในนักบวชเหล่านั้นแล้ว (ทรงแสดงธรรมจักรแก่นักบวชเหล่านั้น) //493//

นักบวชทั้งหลายมีอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธาน ได้บรรลุอมตธรรมแล้ว ผู้เกิดในดอกบัว (พระพรหม) 18 โภกวิ หมู่แห่งเทวดา 80 โภกวิ ก็ได้รู้แจ้งธรรมจักรโดยลำดับ ในตอนนั้น //494//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปสู่อโศกนิมิต
มฤคทายวันแล้วแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์จนปัญจวัคคีย์ได้รับดวงตาเห็นธรรม

ตัวอย่างที่ 4 เหตุการณ์การแสดงธรรมบนเกาะลังกา ดังความว่า

ในการประชุมนั้น พระชินเจ้าทรงแสดงสาธตธรรมเป็นเครื่องดับฟัง อัน
ประทานความเจริญ บรรเทาอาสวะในกาลทุกเมื่อ แก่มหาชน เหล่าสัตว์มี
จำนวนประมาณหลายร้อยโกฏิครั้งได้ฟัง (พระธรรมนั้น) ก็ต่างเป็นผู้ได้รับ
ดวงตาเห็นธรรมอันประเสริฐ ในขณะนั้น //535//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าพระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมเทศนาที่
ประทานความเจริญและกำจัดอาสวะแก่เหล่ามหาชน จนมหาชนหลายร้อยโกฏิได้ดวงตาเห็นธรรม

ตัวอย่างที่ 5 เหตุการณ์การแสดงธรรมแก่ขลุกล 3 พี่น้อง ดังความว่า

ณ ตำบลอรุเวลานั้น พระองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง
ทรงทำลายข่ายคือความเห็นผิดของฤๅษี (อรุเวลกัสสปะ) พร้อมกับลูกศิษย์แล้ว
ทรงประทานหนทางแห่งความสงบสุข แก่อรุเวลกัสสปะพร้อมทั้งลูกศิษย์แล้ว
ทรงทำพระนครอันงดงามคือพระนิพพานให้บริบูรณ์แล้ว //546//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ทำลายมิจฉาทิฐิ
ของอรุเวลกัสสปะและเหล่าลูกศิษย์ จากนั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนาอันเป็นหนทางแห่งพระนิพพาน
จากข้อมูลเหล่านี้ ผู้ประพันธ์สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าโดยบรรจุแง่
ผ่านการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธองค์ที่ทรงสร้างแก่ชาวโลกในฐานะที่พระองค์ทรงเป็น
พระพุทธเจ้าเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งตรึงใจ สะท้อนภาพความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าผู้เป็น
เอกบุรุษของโลกซึ่งได้เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

1.1.2 พุทธปาฏิหาริย์

ในทางพระพุทธศาสนา ปาฏิหาริย์ หมายถึง การกระทำที่กำจัดหรือทำให้
ปฏิบัติขียนยอม การกระทำที่เป็นอัศจรรย์ หรือการกระทำที่บังเกิดผลเป็นอัศจรรย์ มี 3 ประการ
ได้แก่ (1) อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือการแสดงฤทธิ์ได้ เช่น ล่องหน ดำดิน เหาะได้ (2) อาเทศนา
ปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือการหายใจ ครอบรู้กระบวนการของจิตจนสามารถกำหนดอาการที่หมายเล็กน้อย
แล้วบอกสภาพของจิต ความคิด อุปนิสัยได้ถูกต้อง และ (3) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือ

อนุศาสน์ กล่าวคือคำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 555; สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2559: 93)

ใน*สมันตกุฎวณณา*ปรากฏอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้ามากที่สุด ตามชนบเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานของพระพุทธเจ้า (สมิทธิพล เนตรนิมิตร, 2562: 75) ผู้ประพันธ์จะมุ่งเน้นแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความอัศจรรย์ใจและมีศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นเบื้องต้น ก่อนที่จะได้สดับรับฟังพระธรรมเทศนาอันลุ่มลึก มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 1 เพื่อปราบยักษ์ที่อยู่บนเกาะลังกา เพราะพระองค์ตั้งใจจะชำระเกาะลังกาเพื่อเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในภายภาคหน้า ดังความว่า

พระชินเจ้า ทรงเนรมิตความน่ากลัวอันเกิดจากฝน ความมืด ลม และความเหินบหนาว เพราะเหตุเพื่อจะทรงระงับความโกลาหลของยักษ์เหล่านั้น เมฆฝนฟ้าคะนองตกลงกระทบหมู่แห่งผู้เที่ยวไปในเวลากลางคืน (รากษส) ด้วยลูกศรคือสายฝนที่ถูกยิงไปจากธนูของทวยเทพ //521//

ยักษ์เหล่านั้น จมลงในความมืดมืดดำสนิท รวากะเป็นผู้บอดฉะนั้น พลัดหลง หวาดกลัว มองไม่เห็นทิศน้อยและทิศใหญ่ ร้องให้เพราะหวาดกลัวต่อการตกลงมาแห่งต้นไม้จากยอดภูเขาสูงใหญ่ซึ่งถูกพายุพัดถอนขึ้นมา จึงพากันเสาะหาที่หลบภัย //522//

ลำดับนั้น ยักษ์เหล่านั้น ทำให้พันกระทบกันเพราะความเหินบหนาว กอดกายของกันและกัน ร้องให้คร่ำครวญ รูปและเสียงอันน่ากลัวอเนกประการก็ยังคงเป็นไปอยู่ เพราะฉะนั้น ความกลัวนานาประการจึงได้มีแก่ยักษ์เหล่านั้น //523//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ด้วยการบันดาลฝน ความมืดมืด ลม ความเหินบหนาว เป็นต้น เพื่อทำให้เหล่ายักษ์บนเกาะลังกาเกรงกลัว

ตัวอย่างที่ 2 เมื่อพระพุทธเจ้าทรมานยักษ์เสร็จแล้ว ทรงประสงค์จะย้ายยักษ์เหล่านั้นไปอยู่ที่คิริทวิป พระองค์จึงทรงบันดาลไฟขึ้นมาเพื่อไล่อยักษ์เหล่านั้นจนถึงมุมเกาะแล้วย้ายคิริทวิปมาเทียบที่เกาะลังกา เมื่อยักษ์พากันขึ้นไปที่คิริทวิปทั้งหมดแล้ว พระองค์จึงทรงย้ายเกาะคิริทวิปกลับไปอยู่ตามเดิม ดังความว่า

พระองค์ประทับนั่งบนแผ่นหนังนั้น ทรงบำเพ็ญกสิณแล้วได้ทรงเนรมิตไฟอันลุกโพลงโชติช่วงอากาศด้วยเปลวเพลิง ไฟนั้นสูงชันพวยพุ่งไปถึงท้องฟ้า แผดเผาภูเขาและป่าไม้ทั้งหลาย ปะทุขึ้นอย่างกว้างขวาง ด้วยการกระโดดไปยังต้นไม้ ป่า และภูเขา จากต้นไม้ทั้งหลาย ไฟ (เวสสาณร) ลูกกลมติดฝูงลิง นกรุกขเทวดา (วนมรฺ) กวาง และหมู ด้วยคิดอยู่ว่าเป็นเหล่าคฤหกะ //529-530//

เหล่าคฤหกะ ครั้นเห็นการเผาไหม้ด้วยเปลวเพลิงเจือประกายไฟที่แผดเผาอย่างโชติช่วงแล้ว พร้อมกับภรรยาและบุตรของตน มารวมกันแล้วต่างวิ่งหนีไปมีผมเผ่ายุ่งเหยิงและมีนัยน์ตาเอ่อล้นด้วยน้ำตา แสงหาที่พึ่งพิง มีร่างกายและจิตใจถูกแผดเผาด้วยไฟของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถึงฝั่งมหาสมุทรแล้ววิ่งวนไปรอบ ๆ แต่ก็ไม่ได้ที่พึ่งเพื่อจะเข้าไปในที่นั่ง จากนั้นจึงหวาดผวาประชุมพร้อมกันทั้งหมดทันที //531-532//

พระมุนีผู้ประเสริฐนั้นครั้นทอดพระเนตรเห็นยักษ์เหล่านั้นผู้เกิดความกลัวและความเศร้าโศก ลำดับนั้น จึงนำเกาะคิริทวีปอันกว้างใหญ่นำรีนรมย์ที่ตั้งอยู่ตรงกลางมหาสมุทรมาไว้ ณ ที่นี้ ด้วยฤทธิ์ของพระองค์เอง ทรงให้ยักษ์ทั้งหมดขึ้นไปบนเกาะนั้น แล้วได้ทรงกระทำ (เกาะนั้น) ไว้ตามเดิม //533//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตเปลวไฟอันลุกโพลงโชติช่วงเพื่อจะขับไล่ให้ยักษ์ไปสู่ริมฝั่งทะเล จากนั้นพระองค์ทรงให้ยักษ์เหล่านั้นอพยพไปอยู่บนเกาะนั้น เพื่อจะเตรียมให้เกาะลังกาเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนาในภายหน้า

ตัวอย่างที่ 3 พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 2 เพื่อระงับสงครามแย่งชิงบัลลังก์แก้วมณีระหว่างพญานาคผู้เป็นลุงและหลาน โดยพระพุทธองค์บันดาลความมืดมิดและสายฟ้าฟาดลงมา ทำให้เกิดความน่าหวาดหวั่นจนเหล่าพญานาคยอมสงบสงคราม ดังความว่า

พระพุทธองค์ทรงมีพระวรกายผุดผ่องออกมาภายนอก ราวกะพระจันทร์วันเพ็ญลอยทะลุม่านท่ามกลางในหมู่เพดานคือก้อนเมฆ ทรงถูกบดบังด้วยร่มเงาแห่งต้นไม้ที่อยู่เบื้องบน จึงทรงรุ่งโรจน์โชตินาการอยู่ เสด็จไปสู่สมรภูมิรบของเหล่าพญานาค ประทับนั่งบนอากาศ ทรงรวบรวมความมืดมิดแห่งก้อนเมฆด้วยอิทธิฤทธิ์ แล้วทรงเนรมิตการฟาดลงมาแห่งสายฟ้า 100 ครั้ง อันน่าหวาดกลัวอย่างยิ่ง มีเสียงอีกที่ก่น่าเกรงขาม เมฆฝนสีดำคล้ำ หมู่เมฆแผ่ปกคลุมอย่างหนาแน่น และลมหนาว ณ ที่นั้น //569-570//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าพระพุทธเจ้าทรงเหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า บันดาลให้ท้องฟ้ามีดั่งครีเม่ แล้วทำให้สายฟ้าพาดตกลงมา 100 ครั้ง ทำให้เกิดเสียงอีกที่ก่น่ากลัว

ตัวอย่างที่ 4 นอกจากนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังภูเขาสมันตภูฏ ก็ได้ทำให้เกิด เหตุการณ์น่าอัศจรรย์ใจเนกประการ เป็นต้นว่า ท้องฟ้าถูกปกคลุมไปด้วยดอกไม้บานาชนิด ยอด ภูเขาโน้มลงมาเพื่อจะนมัสการพระพุทธเจ้า ต้นไม้และเถาวัลย์โน้มลงมาและร่ายรำ ดังความว่า

ขณะที่พระมุนินทร์เสด็จไปยังโลกทั้งสามกระทำให้สมบูรณ์แล้ว จอมแห่ง ภูเขาทั้งหลายต่างเบิกบาน จอมแห่งต้นไม้ทั้งหลายต่างบานสะพรั่ง จอมแห่ง มฤคทั้งหลายต่างยินดีหนักหนา จอมแห่งนกทั้งหลายต่างส่งเสียงร้องไพเราะ ท้าวมหินทะ (พระอินทร์) บันดาลให้ฝนตกลงมา ความร่ำร้อนก็มลายหายสิ้น แล้ว //749//

ขณะที่พระสุคตเจ้าเสด็จไปทางอากาศแล้ว แสงอาทิตย์พลันสงบในครานั้น มวลเมฆหยุดยั้งรัศมีร่ำร้อนแห่งดวงสุริยัน และโปรยปรายสายน้ำลงมาเหนือ พื้นดิน สายลมพัดเอากลิ่นหอมมาอย่างช้า ๆ ให้เหล่าประชาถึงซึ่งความสุขสงบ เย็น เทวดาทั้งหลายเป็นต้นต่างถือธง ฉัตร และจามร บุษบาและนอบน้อม (ต่อ พระองค์) //750//

จอมแห่งต้นไม้ใหญ่ทั้งหลายมีต้นมะพร้าวไฟ ต้นเต่าร้าง ต้นอินทผลัม ต้น หนาม ต้นตาล ต้นมะม่วง และต้นรังเป็นต้น ยืนต้นอยู่ราวกะถ่อจามรไว้ฉะนั้น แม้ผืนคณางค์ก็ถูกปกคลุมไปด้วยดอกไม้หลายชนิด //751//

เมื่อการบูชาอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายเป็นไปอยู่ด้วยวิธีนี้ พระผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียว ของชาวโลก (ชคเทกนาล) ได้เสด็จไปสู่ราชนแห่งขุนเขา ทรงยังทิศน้อยและทิศ ใหญ่ให้บริบูรณ์ไปด้วยพระฉัพพรรณรังสี //752//

บนยอดเขาสมันตะนั้น สมเด็จพระโลกนาถ ผู้มีผิวพรรณแห่งพระวรกายผุด ผ่อง ผู้อันเหล่าภิกษุแวดล้อมแล้ว ทรงแผ่ข่ายพระฉัพพรรณรังสีไปทั่วทุกทิศ ทอดพระเนตรไปสู่ตมมหาสมุทรด้านทิศตะวันตก แล้วประทับยืนอยู่ //753//

แก้วมณีอันล้ำค่าคือพระชินราชเจ้า อันยิ่งใหญ่ ประดับแล้วซึ่งยอดมงกุฎคือ ภูเขาสมณภูฏของเจ้าสาวคือเกาะลังกา ดูก่อนท่านผู้เจริญ บัดนี้ ท่านทั้งหลายจง สมาคมคบหาพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้ประทานประโยชน์ตามที่ ปรรารถนา ผู้ประทานความร่มเย็น ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนในทั้งสามโลก ตลอด กาลทุกเมื่อเทอญ //754//

ในกาลนั้น เหล่าทวยเทพผู้ประเสริฐ พร้อมกับเหล่านางเทพอัปสร ได้ทำ การประชุมใหญ่เหนือยอดเขาหินทั้งหลายบนเกาะลังกาแล้ว กลองชนิดต่าง ๆ

ทั้งมวลก็ต่างตั้งกระหึ่มขึ้นมาเอง อาการคือดอกไม้สวรรค์ก็ปลิ้นร่วงหล่นลงมา จากท้องฟ้า //755//

ท้องฟ้าเหนือเกาะลังกาทั้งหมดต่างถูกปกคลุมไปด้วยฉัตร เกื่อนกล่นไปด้วยธงชัยและธงผ้าหลากสี หนาแน่นแออัดไปด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมหลายหลาก ชั้นบรรยากาศสงดงามไปด้วยถ้องแถวแห่งเครื่องประดับนานาประการ //756//

ในวันนั้น รัตนะ (คือเกาะลังกา) ได้เป็นสถานที่น่าทึ่ง เพราะโตรณะอันประดับด้วยแก้วมณี ถ้องแถวแนวตะเกียง และปुरुณฆฎะ สิ่งของทั้งหมดทั้งที่เคลื่อนย้ายได้และเคลื่อนย้ายไม่ได้บนท้องฟ้าและผืนดินถูกยึดอ้อมแล้วด้วยพระฉัพพรรณรังสีอันพวยพุ่งมาจากรอบ ๆ พระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า //757//

ขุนเขาทั้งหลายโดยรอบสวมเครื่องประดับหัวคือดอกไม้แล้วน้อมนมัสการและหมุนไปมา รวากะวามีชีวิต แมแต่ต้นไม้และเถาวัลย์เป็นต้นทั้งหมด บนภูเขาเหล่านั้น ก็ต่างน้อมลงมาแล้วพ้อนรำ ปานประหนึ่งนักพ้อนบนสวรรค์ฉะนั้น //758//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงปาฏิหาริย์อันเหนือโลกที่เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังภูเขาสมันตภูฏา เช่น ดวงอาทิตย์ระงับความร้อนของตัวเอง สายลมพัดกลิ่นหอมมา เทวดาต่างมาประชุมพร้อม ท้องฟ้าถูกปกคลุมไปด้วยฉัตรกั้นและธงหลากสี เป็นต้น ซึ่งปาฏิหาริย์ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น

ตัวอย่างที่ 5 การที่พระพุทธเจ้าเหาะไปยังสถานที่ต่าง ๆ แล้วแปลงพระรัศมี ดังความว่า

ในขณะที่ทวยเทพและเหล่าพญานาคพากันบูชาอยู่ พระผู้เป็นแก่นสารของโลก (โลกสาร) ทรงเหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า ทรงแปลงพระรัศมีสีเขียวและสีเหลือง เป็นต้นไปทั่วทุกทิศ ผู้ทรงนำไปซึ่งดวงใจและดวงตา (ของประชาชน) ได้เสด็จไปสู่พระวิหารเซตวันทางอากาศ ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์ฉะนั้น //591//

ลำดับนั้น พระนางเจ้าพร้อมกัณหเหล่าศิษยานุศิษย์ เหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า ทรงแหวกก้อนเมฆอันมีสีต่าง ๆ แล้วทรงเริ่มเพื่อจะเสด็จไปในที่นั้น //659//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าพระพุทธเจ้าสามารถเหาะเหินเดินอากาศไปได้ตามที่พระองค์ปรารถนา

ตัวอย่างที่ 6 เมื่อพระพุทธเจ้าประสงค์จะถือบาตร แต่บาตรก็ลอยมาที่ฝ่าพระหัตถ์ของพระองค์เอง ดังความว่า

ลำดับนั้น ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระโลกนาถ ผึ้งคือบาตรบินมาถึงภายในแห่ง
ดอกบัวคือพระหัตถ์ (ของพระองค์) พระองค์จึงทรงรับบาตรนั้นแล้ว //658//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าเมื่อพระพุทธองค์ประสงค์จะเสด็จไปในที่ใดก็
ตาม บาตรของพระองค์ก็จะลอยมาที่พระหัตถ์ของพระองค์เอง เหมือนผึ้งบินไปจับที่ดอกบัว

จากข้อมูลเหล่านี้ *สมันตกุฎวณณา* สะท้อนให้เห็นภาพลักษณะของพระพุทธเจ้าที่เป็นผู้
เหนือโลก สามารถเหาะเหินเดินอากาศ ดลบันดาลปาฏิหาริย์ได้ตามพระประสงค์ การที่ผู้ประพันธ์ได้
มุ่งเน้นการแสดงปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติของพระพุทธเจ้านี้เป็นไปตามขนบเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนาน
ของพระพุทธองค์ที่มีมาตั้งแต่ *ทีปวงศ์* และ *มหาวงศ์* ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้จะปลุกเร้าให้ผู้อ่านเกิดความ
อัศจรรย์ใจในพระพุทธเจ้าเป็นอันดับแรก ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาก่อนที่จะศึกษาคำสอนของ
พระพุทธองค์ ซึ่งเป็นกุศโลบายของผู้ประพันธ์

1.1.3 พระฉัพพรรณรังสี

สมันตกุฎวณณา บรรยายพระฉัพพรรณรังสีของพระพุทธเจ้าอย่าง
ละเอียดลออ ตั้งแต่เหตุการณ์เมื่อพระฉัพพรรณรังสีปรากฏขึ้น ลักษณะรูปทรงของพระฉัพพรรณรังสี
ลักษณะสีต่าง ๆ ของพระฉัพพรรณรังสี และอานุภาพของพระฉัพพรรณรังสี ดังนี้

พระฉัพพรรณรังสีปรากฏขึ้น ณ รัตนจกกรมเจดีย์ ในสัปดาห์ที่ 3 ภายหลังการตรัสรู้ ดัง
ความว่า

ลำดับนั้น เทวดาทั้งหลายได้เนรมิตสถานที่จกกรมอันดงามด้วยแก้วมณี
นานาประการแก่พระผู้เป็นเทพผู้ประเสริฐ (เทววระ) พระองค์นั้น ณ ท่ามกลาง
แห่งสถานที่ประทับยืนอันประเสริฐกับพระบัลลังก์ (ของพระองค์) (อยู่ทางทิศ
เหนือของต้นโพธิ์) ภายในระหว่างทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก ผู้อัน
พระราชานาคราช และเทวราชบุชาแล้ว *รุ่งโรจน์อยู่ด้วยฉัพพรรณรังสี* ทรง
จกกรมแล้ว ณ ที่นั้น ตลอด 7 วัน ปานประหนึ่งพระจันทร์เคลื่อนกล่นแล้วด้วย
หมู่ดาวเหนือท้องฟ้าสีครามฉนั้น //413-414//

น่าสังเกตว่า การปรากฏของพระฉัพพรรณรังสีใน *สมันตกุฎวณณา* แตกต่างจาก *นิทาน-*
กถาในอรรถกถาชาดก เพราะใน *นิทานกถาของอรรถกถาชาดก* พระฉัพพรรณรังสีปรากฏในสัปดาห์ที่
4 ณ รัตนขจรเจดีย์

ส่วนลักษณะของพระฉัพพรรณรังสี พระเวทเทเถระกล่าวไว้ชัดเจนว่ามีรูปทรงคล้ายกับไม้จันทน์ (โคปานสี) ดังความว่า

ในขณะนั้น พระสุตเจ้า ผู้ทรงประทานสิ่งที่ปรารถนา เสด็จมาเหนืออนภากาศ มีพระหฤทัยอนุเคราะห์ต่อโยคีเหล่านั้น ทรงมีกลุ่มแห่งรัศมีที่น่าดึงดูดใจคล้ายกับจันทน์ ผู้ประดุจดั่งแก้วมณีคือคุณความดี ประทับอยู่บนท้องฟ้าชั้นปานประหนึ่งตุ้มหูที่ประดับด้วยรัตนะนั้น //520//

ลำดับนั้น พระฉัพพรรณรังสีพรรณรายพรายเฟริศออกมาจากพระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดุจดั่งไม้จันทน์ทำจากแก้วมณีแลบออกมาจากข้อฟ้าทองคำฉะนั้น //660//

ไม้จันทน์นั้นเป็นส่วนประกอบหนึ่งของโครงสร้างหลังคา มีลักษณะคล้ายกับตัว v กลับหัว ฉะนั้น ในเรื่องนี้จึงสะท้อนแนวคิดของพระเวทเทเถระที่มีต่อลักษณะของพระฉัพพรรณรังสี และท่านได้บรรยายถึงขนาดของพระฉัพพรรณรังสีว่ามีขนาดเท่ากับยอดภูเขาและยอดเรือน แผ่ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด และเหมือนกับน้ำตก ดังความว่า

พระฉัพพรรณรังสีแต่ละสีขนาดยอดภูเขาและเท่าเรือนยอด รุ่งเรืองโชติกาการอยู่ ชานออกไปยังขอบเขตแห่งการแผ่รัศมีออกไป (รัศมีแผ่ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด) //667//

(พระฉัพพรรณรังสี) แผ่ออกมากระทบไปถึงภูเขัจฉกรวาล พวยพุ่งขึ้นไปด้านบน ปานประหนึ่งธารน้ำตกฉะนั้น //668//

ลักษณะสีต่าง ๆ ของพระฉัพพรรณรังสี พระเวทเทเถระบรรยายว่า สีเขียวมีลักษณะเหมือนดอกอังกาบ (พาด) บัวบุษกร (อินทิวร) ตาของแหวหางนกยูง (เมจก) และไพลิน (เมจกินุทมณี) ดังความว่า

รัศมีสีเขียว พวยพุ่งออกมาจากพระวรกายของพระมุณี ปานประหนึ่งปกคลุม (ทั่วทุกทิศ) ด้วยดอกอังกาบ บัวบุษกร ตาของแหวหางนกยูง และไพลิน ฉะนั้น //661//

สีเหลืองมีลักษณะเหมือนดอกจำปา (จมปก) ดอกราชพฤกษ์ (อุททาล) และผงสีทอง ดังความว่า

รัศมีสีเหลืองเกาะกับพระวรกายของพระมุนี ปานประหนึ่งทำให้ทั่วทุกทิศ
เต็มไปด้วยพวงดอกจำปา พวงดอกราชพฤกษ์ ผงและอาภรณ์สีทองฉนั้น
//662//

สีแดงมีลักษณะเหมือนดอกชบา (ภณทีปุปผ) และแก้วทับทิม (โลหิตงมณิ) ดังความว่า

รัศมีสีแดงจากพระวรกายของพระมุนี แผ่ไปทั่วทุกทิศ ปานประหนึ่งว่าทำ
ให้เต็มไปด้วยหมู่แห่งดอกชบา และแก้วทับทิม //663//

สีขาวมีลักษณะเหมือนไข่มุก (หาร) ดอกมะลิลา (มลลิก) แสงจันทร์ (โสมมสุ) และแก้ว
ผลึก (ผพิก) ดังความว่า

รัศมีสีขาวเกาะกับพระวรกายของพระมุนี ปานประหนึ่งทำให้ทั่วทุกทิศ
เต็มไปด้วยสร้อยคอไข่มุก พวงดอกมะลิลา แสงจันทร์ และแก้วผลึกเป็นต้น
//664//

สีมัญเชษฐะ (หรือสีหงสบาท) มีลักษณะเหมือนต้นมัญเชษฐะ¹¹⁷ และแก้วมณีสีคล้ายดอก
ปทุม (ปทุมามณิ) ดังความว่า

รัศมีสีมัญเชษฐะ (สีหงสบาท) จากพระวรกายของพระชินเจ้าแผ่ปกคลุมไป
ทั่วทุกทิศด้วยกลุ่มแห่งต้นมัญเชษฐะอันมีสีแดงระเรื่อ และแก้วมณีอันมีสีประดุจ
ดอกปทุม //665//

สีประภัสสร สีเลื่อมพราย เป็นสีที่ผสมกันมีลักษณะเหมือนสายรุ้ง (เนกินทจาป) รัตนะ
(รัตน) และผ้าม่านอันวิจิตรหลากสี (จิตตปฏ) ดังความว่า

¹¹⁷ แม้คำว่า “มัญเชษฐะ” (เทียบกับสันสกฤตว่า “มัญชิษฐ”) จะปรากฏใน SED.774 มีความหมายว่า
“bright red (as the Indian madder)” แต่คำว่า “Indian madder” ไม่พบชื่อต้นไม้ที่เป็นภาษาไทย ฉะนั้น ผู้วิจัยจึง
แปลทับศัพท์

รัชมีสีที่ผสมกัน (สีประภัสสร, สีเลื่อมพราย) ออกมาจากพระวรกายของ พระชินเจ้า ปานประหนึ่งสรวงสวรรค์ดาดดาไปด้วยสายรุ้งหลากสี ฟูลาดด้วย รัตนะ แล้วคลี่ผ้ามานอันวิจิตรออกขณะนั้น //666//

และอานุภาพของพระฉัพพรรณรังสี พระเวทเทเถระบรรยายไว้ว่ารัชมีจากพระ ฉัพพรรณรังสีทำให้ภูเขา ก้อนเมฆ ต้นไม้ ใบหญ้า หรือก้อนหินมีสีเปล่งปลั่งขึ้นมาทันใด แม้แต่ร่างกาย ของเหล่าเทวดาก็กลับกลายเป็นสีต่าง ๆ ดังความว่า

เพราะการไปด้วยกันกับพระรัชมีจากพระวรกายของพระทศพล จอมแห่ง ต้นไม้นั้นจึงถูกมหาชนพากันสรรเสริญ ปานประหนึ่งแก้วมณีที่แพรพรายไป ด้วยแสงสว่างนานาประการขณะนั้น แม้ต้นไม้และก้อนหินเป็นต้นทั้งหมดก็ประดุจ ดังแสงแวววาว แม้จะปราศจากแสงของตนเอง แต่ก็มีแสงเปล่งปลั่งรุ่งเรืองแล้ว //567//

(พระฉัพพรรณรังสี) แผ่ไปถึงต้นไม้และภูเขาเป็นต้นแล้วเปลี่ยนสีเหล่านั้น ในที่เฉพาะหน้าให้กลายเป็นสีของตน และแผ่ชานไปยังแม่น้ำทั้งหลาย //669//

ในตอนนั้น มวลก้อนเมฆถูกย้อมไปด้วยพระรัชมีที่พวยพุ่งขึ้นมาด้านบน มณฑลแห่งพระอาทิตย์ก็มีสีนานาพรรณ ดูเหมือนใหม่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง //670//

เทวดาทั้งหลายคำดิ่งลงไปในกระแสแห่งพระรัชมีของพระชินเจ้า มาแล้ว เพื่อจะบูชา (พระชินเจ้านั้น) ในทันใดก็กลายเป็นผู้มีสีต่าง ๆ ด้วยร่างกายของตน //671//

เมื่อการบูชาอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายเป็นไปอยู่ด้วยวิธีนี้ พระผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียว ของชาวโลก (ชคเทกนาถ) ได้เสด็จไปสู่ขุนเขา ทรงยังทศน้อยและทศใหญ่ให้ บริบูรณ์ไปด้วยพระฉัพพรรณรังสี //752//

นอกจากนี้ อานุภาพแห่งพระฉัพพรรณรังสีก็ยังทำให้เหล่านางเทพธิดาหลงใหล จนจำ สามีของตนไม่ได้ชั่วขณะ ดังความว่า

เหล่านางเทพธิดา ครั้นเข้าไปสู่ระหว่างพระพุทธรัชมี ก็หลงลืมจำสามีของ ตนไม่ได้ชั่วขณะหนึ่ง //672//

จากข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับพระฉัพพรรณรังสีของพระพุทธเจ้าว่า พระฉัพพรรณรังสีมีรูปทรงคล้ายกับไม้จันทน์ มี 6 สี ได้แก่ สีเขียวเหมือนดอกอังกาบ บัวบุษกร ตา

ของแหวหางนกยูง สีเหลืองเหมือนดอกจำปา ดอกราชพฤกษ์และฝงสีทอง และไพลิน สีแดงเหมือนดอกชบาและแก้วทับทิม มีสีขาเหมือนไข่มุก ดอกมะลิลา แสงจันทร์และแก้วพลึก มีสีมัญชุษะ (หรือสีหงสบาท) เหมือนต้นมัญชุษะและแก้วมณีสีคล้ายดอกปทุม และมีสีประภัสสรหรือสีเลื่อมพราย เป็นสีที่ผสมกันเหมือนสายรุ้ง รัตนะ และผ้ามา่านหลากสี พระฉัพพรรณรังสีมีขนาดเท่ากับยอดภูเขาและยอดเรือน แผ่ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อกระทบกับวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ทำให้สิ่งนั้นมีสีคล้ายกับพระฉัพพรรณรังสีไปด้วย และสามารถทำให้เทพิตาหลงลืมสามีของตนชั่วคราว

1.2 สถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา

สถานที่สำคัญที่เคยเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ย่อมเป็นเครื่องเตือนใจให้พุทธศาสนิกชนทุกคนมีกำลังใจในการทำความดีต่อไปเมื่อระลึกถึงพระพุทธองค์ ในที่นี้จะวิเคราะห์สถานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา 3 ประเด็น ได้แก่ (1) สถานที่สำคัญในลังกา (2) สถานที่สำคัญในอินเดีย และ (3) สถานที่สำคัญอื่น ๆ ดังนี้

1.2.1 สถานที่สำคัญในลังกา

ความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาในลังกาเกิดขึ้นจากวรรณกรรมที่บันทึกประวัติศาสตร์ของลังกาเป็นภาษาบาลี ได้แก่ *ทีปวงศ์* และ *มหาวงศ์* ที่บอกเล่าถึงการเสด็จมาลังกา 3 ครั้งของพระพุทธเจ้า สถานที่แต่ละแห่งที่พระพุทธเจ้าได้ประทับกลายเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาแม้แต่วรรณกรรมบาลีในยุคหลังก็ต้องอ้างอิง เพราะแนวคิดที่ว่าสถานที่เหล่านั้นเชื่อมโยงให้ดินแดนลังกากลายเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา

สมันตกุฎฎณนา ได้กล่าวถึงสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในลังกา ดังนี้

1.2.1.1 โสฬสมหาเจดีย์

โสฬสมหาเจดีย์ (หรือโสฬสมหาสถาน) คือ สถานที่สำคัญ 16 แห่งในลังกาที่เชื่อกันว่าพระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับในสมัยพุทธกาลแล้วได้แสดงพระธรรมเทศนาหรือบำเพ็ญสมาบัติอยู่สถานที่ต่าง ๆ ที่ระบุไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ชาวลังกาจึงเคารพนับถืออย่างมาก (दन्य प्रिचापेम्परेसिर्त्थे, 2555: 318; รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2560: 10) ประกอบไปด้วย มหิยังคณเจดีย์ นาคทวีปเจดีย์ กัลยาณีเจดีย์ รอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสมันตกุฎฎ ถ้าทิวาคูหา ทีฆวาปีเจดีย์ มุติยังคณเจดีย์ ติสสมหารามเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มริจวิภูฎียเจดีย์ สุวรรณมาลิกเจดีย์ (มหาเจดีย์) อุปารามเจดีย์ อภัยคีรีเจดีย์ เขตวันเจดีย์ เสลเจดีย์ และกตรคามเจดีย์

สถานที่ 16 แห่งนี้ไม่ได้ปรากฏกฎครบตั้งแต่คราวเดียว หากแต่ถูกประพันธ์เพิ่มเติมขึ้นมาเรื่อย ๆ ในวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอนุราธปุระ ราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 9-10 (รุ่งโรจน์

ธรรมรุ่งเรือง, 2560: 11) คือ *ทีปวงศ์* ระบุอย่างชัดเจนไว้เพียง 4 แห่ง ได้แก่ นาคทวีปเจดีย์ อุปาราม ที่ฆวาปีเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ดู ทีป. 2/49, 50, 57, 59, 61) *มหาวงศ์* ระบุไว้ 9 แห่ง ได้แก่ มหิยังคณเจดีย์ นาคทวีปเจดีย์ พระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตภูฏ เชิงเขาสมันตภูฏ (ถ้าทิวาคูหา) ที่ฆวาปีเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มหาสถูป (สุวรรณมालิกเจดีย์) อุปาราม ศิลาเจดีย์ (เสลเจดีย์) (ดู มหา. 1/42, 67-69, 75, 77, 78, 79, 81, 82) *ท้าวธาดาตุวงศ์* ระบุไว้ 10 แห่ง ได้แก่ มหิยังคณเจดีย์ นาคทวีปเจดีย์ กัลยาณีเจดีย์ พระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตภูฏ ที่ฆวาปีเจดีย์ เชิงเขาสมันตภูฏ (ถ้าทิวาคูหา) ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (มหาโพธิเจดีย์) มหาสถูป (สุวรรณมालิกเจดีย์) อุปาราม และศิลาสถูป (เสลเจดีย์) (ดู ท้าวธ.26-27) และ *สมันตปาสาทิการะบุไว้* 7 แห่ง ได้แก่ มหาเจดีย์ (สุวรรณมालิกเจดีย์) อุปาราม ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มหิยังคณเจดีย์ มุติยังคณเจดีย์ ที่ฆวาปีเจดีย์ และกัลยาณีเจดีย์¹¹⁸ (ดู วิ.อ.1/81)

แม้ *มหาวงศ์* จะบอกว่ารัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 มีสถานที่ 16 แห่งที่เป็นบริโศคเจดีย์แล้ว ดังความว่า “*พระองค์ผู้ทรงเป็นนรชนสูงสุดประทับอยู่ในที่นั้น ๆ ทรงทำสถานที่ 16 แห่งเป็นที่ใช้สอยสำคัญ*” (มหา.80/18) แต่ใน *สมันตภูฏวณณนาถ* ระบุไว้ 9 แห่ง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เพราะพระเวทเทเถระต้องการให้จบแค่เหตุการณ์ในการเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 ของพระพุทธเจ้าตามขนบใน *มหาวงศ์* เท่านั้น จึงไม่ได้แต่งเพิ่มเติมจนครบทั้ง 16 แห่ง ซึ่งมีได้ผิดแปลกแต่อย่างใด ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เนื้อหาใน *มหาวงศ์* (มหา.80/18-80/19) ที่ระบุว่าโสฬสมหาเจดีย์ครบทั้ง 16 แห่งในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 นี้ น่าจะไม่ได้ประพันธ์ร่วมยุคสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูจริง ๆ หากแต่ประพันธ์ขึ้นในสมัยหลัง หลังจากที่โสฬสมหาเจดีย์ครบทั้ง 16 แห่งแล้ว

สถานที่ทั้ง 9 แห่งที่ปรากฏใน *สมันตภูฏวณณนาถ* มีดังต่อไปนี้

1. **มหิยังคณเจดีย์** กล่าวไว้ในช่วงที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกาครั้งแรก แล้วประทานพระเกศาแก่สุมนเทพ สุมนเทพนำพระเกศาบรรจุในผอบแล้วฝังไว้ในพื้นดินที่พระพุทธเจ้าประทับ แล้วสร้างสถูปสูงประมาณ 7 ศอกด้วยแก้วอินทนิล แต่เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระสรภูเถระได้นำพระอัฐิส่วนพระศอมาประดิษฐานไว้ และก็มี การปฏิสังขรณ์เจดีย์ตามลำดับ ดังความว่า

พระผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ ครั้นได้สดับค่านันแล้วทรงใช้พระหัตถ์ที่ เหมือนกับดอกบัวที่มีหม่อมมรดมลูบพระเศียร ประทานกำแห่งพระเกศาธาตุของพระองค์อันมีสีดำ ลำดับนั้น สุมนเทพนั้นจึงเอาผอบทำจากแก้วมณีประคอง

¹¹⁸ ...มหาเจดีย์ภูฐานเน จ อุปารามเจดีย์ภูฐานเน จ มหาโพธิปัตติภูฐานเน จ มหิยังคณเจดีย์ภูฐานเน จ มุติยังคณเจดีย์ภูฐานเน จ ที่ฆวาปีเจดีย์ภูฐานเน จ กัลยาณียเจดีย์ภูฐานเน จ นิโรธสมาปตตี สมาปชชิตวา นิสสิที. (วิ.อ. 1/81)

(กำแพงพระเกศธาตุ) ไว้ด้วยแขนทั้งสองข้าง ยืนนมัสการแล้วทรง (ผอบนั้น) ไว้ด้วยศีรษะ เหมือนสวมมงกุฏฉะนั้น ยินดีปรีดาแล้ว ต่อจากนั้น สุมณฑานั้น พร้อมกับเหล่าทวยเทพ ทำการบูชาอันเลิศ ผิง (ผอบนั้น) ไว้บนภาคพื้นปฐุธาที่พระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์ทรงครอบครองแล้ว //539-540//

สุมณฑานั้นได้สร้างพระสถูปสูงประมาณ 7 ศอก ด้วยแก้วอินทนิลอันมีค่ามาก พระสถูปนั้นเป็นพระสถูปที่ประทานความสุขให้แก่ทั้งสามโลก รวากะแก้วมณีที่ให้สมบัติตามที่ปรารถนา (แก้วสารพัดนึก) ฉะนั้น ประดิษฐานอยู่ในสมัยที่พระนาถเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ //541//

ในกาลภายหลัง เมื่อพระเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของทั้งสามโลกเสด็จปรินิพพานแล้ว พระสรภูเถระ ผู้เป็นใหญ่แห่งคณะสงฆ์ ผู้เยือกเย็นด้วยความสงบ ผู้เป็นพระชินาสพ นำเอาพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระศอกจากพระจิตกาธานมาแล้ว เก็บไว้ในพระสถูปนั้น ได้ก่อสร้างเป็นพระสถูปสูงขึ้น 12 ศอก //542//

ในกาลต่อมา พระราชาทรงพระนามว่า จูฬภักย์ รับสั่งให้ก่อพระสถูปสูงขึ้นเพิ่มเป็น 32 ศอก ภายหลัง พระเจ้าทูลฐคามณีเมื่อปราบปรามพวกทมิฬให้สิ้นซาก ก็ได้รับสั่งให้ทำการครอบ (เจดีย์องค์นั้น) สูงขึ้นเป็น 64 ศอก //543//

พระสถูปนั้น งดงามประดุจขามสีขาว บนฝ่ามือของพระแม่ธรณี (แผ่นดิน) ปานประหนึ่งดอกบัวขาวผุดขึ้นท่ามกลางสระน้ำใหญ่คือเกาะสิงหนซึ่งหมู่ภมรล้อมเสพฉะนั้น ประดิษฐานอยู่เพื่อประทานความสงบอันไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนแก่มหาชน ดังพรรณนามาฉะนี้ //544//

ปัจจุบันมหายังคงเจดีย์ตั้งอยู่ในจังหวัดอูวะ (Uva) ใกล้แม่น้ำมหาเวลีซึ่งเป็นเมืองของพวกเขาแวดตะ (ชนพื้นเมืองดั้งเดิมของลังกา) (दन्य प्रिशापेम्प्रेसिर्त्ति, 2562: 105)

2. นาคทวิปเจดีย์ เกิดจากที่พระพุทธเจ้าทรงประทานอาสนะที่ทำจากแก้วมณีที่พระองค์ทรงใช้สอยบนแผ่นดินที่ก่อตัวขึ้นเอง ดังความว่า

พระยติบตี (จอมนักบวช) ครั้นรับคำนิมนต์ของนาคราชนั้นแล้ว ทรงประทานอาสนะที่ทำจากแก้วมณีที่พระองค์ทรงใช้สอยเพื่อทำเป็นเจดีย์บนแผ่นดินที่ก่อตัวขึ้นเอง รวมถึงประทานราชาแห่งต้นไม้ของสุมณฑเพื่อไว้สำหรับบูชา แก่พญานาคเหล่านั้น //589//

ปัจจุบันนาคทวิปเจดีย์ตั้งอยู่บนเกาะนัยนาติว (Nainativu) บนคาบสมุทรจาฟนา (Jaffna) (दन्य प्रिशापेम्प्रेसिर्त्ति, 2562: 105)

3. รอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตภูฏา พระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้บนยอดเขาสมันตภูฏาตามคำนิมิตของสุมนเทพ ดังความว่า

พระนาคเจ้า ครั้นสดับถ้อยคำนิมิตของเทพบุตรนั้นแล้ว ทรงเล็งเห็นความเจริญอย่างยิ่งใหญ่ของชาวโลกในอนาคตกาล ผู้อันชาวโลกทั้งหลายสรรเสริญแล้ว จึงได้ประทับรอยไว้ด้วยพระบาทเบื้องซ้าย //779//

ปัจจุบันรอยพระพุทธรูปบาทตั้งอยู่บนยอดเขาสมันตภูฏา หรือเป็นที่รู้จักในชื่อว่า อัดัมส์พีค (Adam's Peak)

4. ถ้ำทิวาคูหา หลังจากทีพระพุทธรูปเจ้าประทับรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตภูฏาแล้วได้เสด็จไปประทับที่ถ้ำแห่งหนึ่งในเวลากลางวัน ถ้ำนั้นจึงได้ชื่อว่า ภควาคูหา (ถ้ำของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ดังความว่า

พระสุคตผู้มีลีลาการเสด็จไปอย่างพญาคชสาร เสด็จจากที่นั่นแล้วประทับที่ถ้ำแห่งใด บนสันเขานั้น เพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน ถ้ำแห่งนั้นปรากฏด้วยดีแล้วโดยชื่อว่า ถ้ำของพระผู้มีพระภาคเจ้า (ภควาคูหา) //783//

ปัจจุบันถ้ำทิวาคูหา ยังไม่สามารถกำหนดแน่นอนได้ว่าตั้งอยู่ที่ใด (Wimalajothi, 2000: 77, อ้างถึงในคณัย ปริชาเพิ่มประสิทธิ์, 2562: 106) แต่จากข้อมูลในวรรณกรรมสิงหลเรื่อง “*Saman Sirita*” ที่ให้ข้อมูลว่า “พระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งเข้าสมาธิ ณ ถ้ำที่ชื่อว่า “ภควาเลนนะ” (Baghavalena) ซึ่งอยู่ต่ำกว่ายอดเขาประมาณ 900 เมตร” (Aksland, 2001: 37) ทำให้นักวิชาการบางท่าน เช่น Deraniyagala (1961, อ้างถึงใน Aksland, 2001: 37-38) เชื่อว่า “ถ้ำนี้น่าจะเป็นที่เดียวกันกับถ้ำทิวาคูหะ (Diva guhava) (ในสำเนียงคนลังกา) หรือทิวาคูหา (Divāguhā) (ตามคำในบาลี)” ซึ่งข้อมูลอาจสัมพันธ์กับ *สมันตภูฏาวิถณนา* ที่ระบุชื่อถ้ำนี้ว่า “ภควาคูหา” เช่นกัน แต่ก็ให้รายละเอียดว่าเป็นถ้ำที่ตั้งอยู่บนสันเขาที่พระพุทธรูปเจ้าประทับเพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน ซึ่งจากคำภาษาบาลีว่า “ทิวา” ที่แปลว่า “กลางวัน” ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าอาจเป็นที่มาของชื่อถ้ำที่รู้จักกันในปัจจุบันว่า “ทิวาคูหา” (หรือทิวาคูหะ ทิวาคูหัง) ทั้งนี้คำว่า “ภควาเลนนะ” คนลังกาปัจจุบันออกเสียงกร่อนเป็น “ปะตะโตตะเลนนะ” (Batatotalena) (ลังกาคุมาร, 2555: 353)

5. ทิวาปีเจติย์ พระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติที่ตำบลทิวาปี ซึ่งพระเวทเทเถระได้บรรยายว่าที่นั่นจะกลายเป็นสถานที่ตั้งพระสถูปในอนาคต ดังความว่า

พระมุนีพร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์ผู้เป็นโอรสของพระองค์ ประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติ ณ ตำบลที่ชวาปีนั้น ทรงทำให้ผืนแผ่นดินนั้นน่าเคารพ บนแผ่นดินอันยอดเยี่ยมซึ่งจะเป็นสถานที่ตั้งพระสถูป (ในอนาคต) //792//

ปัจจุบันที่ชวาปีเจดีย์ตั้งอยู่ในตำบลอัมปาระ (Ampara) ด้านตะวันออกของลังกา (คณิศรปริชาเพิ่มประสิทธิ์, 2562: 106)

6-8. ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มหามังคลเจดีย์ และสถูปปาราม เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่เมืองอนูราชปุระ ผู้ประพันธ์กล่าวถึงสถานที่เหล่านี้ไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงเมืองอนูราชปุระแล้วประทับนั่งลง สถานที่ที่พระองค์ประทับนั่งนั้นจะกลายเป็นที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ มหามังคลเจดีย์ และสถูปปารามในอนาคต ดังความว่า

จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับเหล่าสาวก หะเหไปสู่มืองอนูราชปุระ ทรงประทับนั่งบรรลุปิณฑินเกิดแต่นิโรธสมาบัติ ณ สถานที่ที่จะประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ในอนาคต) ณ สถานที่ที่จะประดิษฐานพระมหามังคลเจดีย์ (ในอนาคต) และสถานที่ที่จะประดิษฐานเจดีย์เป็นที่บรรจุพระรากขวัญ (ในอนาคต) ทรงเล็งเห็นกาลอันยาวนานในอนาคตว่า “อนึ่ง ต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระบรมสารีริกธาตุของเราครั้งประดิษฐานแล้วก็จะทำความเจริญรุ่งเรืองแก่มหาชนในโลก” //793-794//

ปัจจุบัน ทั้ง 3 แห่งนี้ตั้งอยู่ในเมืองอนูราชปุระ มหามังคลเจดีย์รู้จักกันในชื่อว่า “สุวรรณ-มาลิกเจดีย์” หรือที่คนลังกาเรียกว่า “รุวัลเวลิเสยะ” และเจดีย์ที่บรรจุพระรากขวัญของพระพุทธเจ้าก็คือสถูปปาราม

9. เสลเจดีย์ พระเวทเทเถระบรรยายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากนิโรธสมาบัติแล้วเสด็จไปสู่สถานที่ที่จะประดิษฐานศิลาเจดีย์อันประเสริฐ ดังความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นออกจากนิโรธสมาบัติแล้วทรงยินดี เสด็จไปสู่สถานที่ที่จะประดิษฐานศิลาเจดีย์อันประเสริฐ (ในอนาคต) แล้วทรงประทับยืนแสดงพระธรรมเทศนา ณ ที่นั้น แล้วหะเหกลับไปสู่พระเชตวันอันนารีนรมย์ยิ่ง //795//

ปัจจุบันมีข้อสันนิษฐานว่าตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเขตวันเจดีย์¹¹⁹ พระเจดีย์และลานเจดีย์สร้างขึ้นด้วยหิน ชาวลังกาจึงพากันเรียกว่า “ศิลาเจดีย์” หรือ “เสลเจดีย์” (दन्य प्रिषा पेमि प्रसिथि, 2562: 107)

สถานที่สำคัญเหล่านี้มีได้ครบทั้ง 16 แห่งตั้งแต่ที่แรก ซึ่งเป็นปกติของเรื่องเล่าที่ถูกบันทึกเพิ่มเติมในสมัยต่อมา ฉะนั้นจึงไม่ได้เป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจเท่าใดนัก ทั้งนี้ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2560: 11) เชื่อว่าจำนวนมหาโสฬสเจดีย์คงจะครบถ้วนทั้ง 16 แห่งในตอนปลายสมัยอนุราชปุระ เพราะปรากฏในภาพจิตรกรรมสมัยแคว้นตีซึ่งร่วมกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สถานที่เหล่านี้ กษัตริย์ลังกาองค์ต่าง ๆ ได้โปรดให้สร้างขึ้นในตำแหน่งที่เชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าเคยกประทับแล้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปองค์ไ้วภายใน จึงถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2560: 10) และยังกลายเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอาณาเขตของพระพุทธศาสนาที่แผ่ครอบคลุมไปทั่วเกาะลังกา ซึ่งเป็นการประกาศโดยปริยายว่าลังกาคือดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา (दन्य प्रिषा पेमि प्रसिथि, 2562: 104) ถึงขนาดมีความเชื่อในรัชสมัยของพระเจ้าปรักรมพาทูที่ 2 ว่าโสฬสมหาเจดีย์นี้ทำให้ลังการุ่งเรืองอยู่ในอำนาจของพระราชผู้เป็นสัมมาทิฐิไม่ตกอยู่ในอำนาจของพระราชผู้เป็นมิจฉาทิฐิ (มหา.80/19)

ปัจจุบัน ชาวลังกาเคารพนับถือโสฬสมหาเจดีย์เหล่านี้อย่างแนบแน่น ดังบทสวดบูชาที่นำชื่อโสฬสมหาเจดีย์มาประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลีแล้วสวดบูชาว่า

มหายังคณ นาคทีปะ	กัลยาณิ ปาถลณจัน
ทิวาคูหะ ทีฆวาปี-	เจดีย์ มุตติยังคณ
ติสสมหาวิหารณจ	โพธิ มริจวัฏฏีย
สุวรรณมาลิมหาเจดีย์	อุปารามายาศิริ
เซตวัน เสลเจดีย์	ตถา กัจจรามกั
อิตติ โสฬส ฐานานิ	อหัง วุนทามิ สัพพทา

ข้าพเจ้าขอบูชาโสฬสมหาเจดีย์ทั้งหมดคือ มหายังคณ นาคทีปะ กัลยาณิ พระพุทธรูป ทิวาคูหะ ทีฆวาปี มุตติยังคณ ติสสมหาวิหาร ศรีมหาโพธิ์ มริจวัฏฏียะ สุวรรณมาลิมหาเจดีย์ อุปาราม อภัยศิริ เซตวัน เสลเจดีย์ กัจจรามะ

¹¹⁹ เขตวันเจดีย์ คือ เจดีย์ที่พระเจ้ามหาเสนาะ (พ.ศ. 817-844) โปรดให้สร้างขึ้นในเขตวันวิหารโนชิตอุทยาน ภายในเขตมหาวิหาร เพื่อพระราชทานแก่พระโกโหนดิสสเถระที่พระองค์ทรงถือว่าเป็นพระสหาย (ดู ดนัย ปรัชชาเพ็ญประสิทธิ์, 2562: 107; มหา.37/32-33)

(दन्य प्रिषा पैम प्रसलथरु, 2555: 373)

สรุปรากข้อมูลทงหมดขางตัน สอสมหาเจตุยปรากฎในสมันตกฎวณณาเพยง 9 แห่งเท่านน ไมม่กัลยาณเจตุย มุตยงคณเจตุย ติสสมหารามเจตุย มริจวัญญยเจตุย อภยคีรีเจตุย เซตวัน-เจตุย และกตรคามเจตุย เนื่องากว่าพระเวเทหเถระประพันธ์จบแต่เพยงการเสด็จมาลางการครั้งที 3 ตามแบบมทววงค์ นอกจากนีสถานที่ทง 9 แห่งในสมันตกฎวณณานีสถานประดิษฐานขึ้นในสมัยอนุ-รารุประตอนต้น (दन्य प्रिषा पैम प्रसलथरु, 2562: 111) จึงสะท้อนให้เห็นแนวคิดทีว่าศาสนสถานในพุทธศาสนาอยมยัดโยงอยู่กับอาณาจักร กล่าวคือ ช่วยสงเสริมสถานะของอาณาจักรให้มีความศักดิ์ลยิทธิและเป็นดินแดนแห่งพระพุทศาสนาอยไม่ต้องสงสย

1.2.1.2 รอยพระพุทบาทบนยอดเขาสมันตกฎ

หลักฐานทางโบราณคดีทีแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องรอยพระพุทบาทแทนพระพุทเจ้านั้นสันนิษฐานว่าเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที 3 จากหลักฐานคือ ภาพสลักนูนทีพระสถูปการุฑ มัธยมประเทศ อินเดีย (ดู Di Crocco, 2004: 9) ต่อเนื่องมาในพุทธศตวรรษที 5 คือ รอยพระบาทคูทีตำบลตราช ลุ่มแม่น้ำสวาท แคว้นคันธาระโบราณ (ปัจจุบันอยในประเทศปากีสถาน) รอยพระบาทดังกล่าวเป็นรอยสกดเว้าลงไปในก้อนหิน มีจารึกอักษรขโรษฐีเขียนกำกับไว้ว่า “นี่คือรอยพระบาทของพระพุทเจ้าสากยมุนี”¹²⁰ (นันทนา ชุตยวงค์, 2533: 11) และรอยพระพุทบาทในสมัยต่อมาคือช่วงพุทธศตวรรษที 7-9 ก็จะมีสัญลักษณ์มงคลประกอบเพิ่มขึ้นมาเรื่อย ๆ (ดู นันทนา ชุตยวงค์, 2533: 14-18) อันแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องรอยพระพุทบาททีสืมาโดยตลอด

ส่วนหลักฐานจากวรรณกรรมบาลีทีเก่าสุดปรากฎในอรรถกถาปุณณโณวาทสูตร¹²¹ ราวพุทธศตวรรษที 10 ว่า พระพุทเจ้าประทับรอยพระบาทไว้ทีริมฝั่งแม่น้ำนัมมทาและภูเขาสัจจพันธ์¹²² (ม.อ.อ.3/244) ต่อมาความเชื่อนี้ปรากฎในมทววงค์ว่าพระพุทเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้บนยอด

¹²⁰ จารึกหลักนี้คือ จารึก *Tirath Rock Inscription* ภาษาคานธารี ว่า “โพธส ศกมณีส ปถณิ” แปลว่า “รอยพระบาททงหลายของพระพุทเจ้าสากยมุนี” (*The foot-prints of the Buddha śākya-muni*) (ดู Konow, 1929: 8-9; Salomon, 2013: 2-3) คำว่า “ปถณิ” ทีแปลว่า “รอยพระบาททงหลาย” นี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่าคงใช้ในความหมายว่า “คูพระบาท” ตามรอยสลักทีเป็นพระบาทคู

¹²¹ เป็นส่วนหนึ่งของ *ปัญจสุทนี* ประพันธ์โดยพระพุทโฆสาจารย์

¹²² โดยทั่วไปเชื่อว่า แม่น้ำนัมมทาคือแม่น้ำเนรพุททะซึ่งเป็นเครื่องกั้นเขตแดนระหว่างอินเดียฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ในสมัยโบราณ และภูเขาภูเขาสัจจพันธ์คงจะอยู่ระหว่างเมืองสุนาปรานตกะอันเป็นเมืองทำสำคัญบนฝั่งทะเลภาคตะวันตกของอินเดียกับเมืองสาเหต-มะเหตในแคว้นพิหาร (Malalasekera, 1974: 997, อ้างถึงใน นันทนา ชุตยวงค์, 2533: 11)

เขาสมันตกุฎ ในคราวเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 (มหา.1/77) สอดคล้องกับบันทึกของพระภิกษุชาวจีนคือ หลวงจินฟาเทียน ที่เดินทางมาถึงลังกาแล้วบันทึกไว้ว่า “...พระองค์ได้ทรงเหยียบพระบาทข้างหนึ่งลง ณ ที่เหมือนครหลวงและอีกข้างหนึ่งทรงเหยียบลงบนยอดกุฎเขา...” (พระยาสุรินทรภักข์ (จันทร์ ตุงค สวัสดิ์), 2510: 191) นักวิชาการสันนิษฐานว่า รอยหนึ่งที่อยู่บนภูเขาสูงคือยอดเขาสมันตกุฎ และรอยหนึ่งที่อยู่ทางทิศเหนือของเมืองอนุราชปุระคือสุวรรณมาลิกะ (Legge, 1956: 102, อ้างถึงใน นันทนา ชุติวังศ์, 2533: 20) แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยพุทธศตวรรษที่ 10 ก็ปรากฏรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตกุฎแล้ว

มหาวงศ์ระบุอีกว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุ (พ.ศ. 1598-1653) พระองค์โปรดให้สร้างทางขึ้นภูเขาสมันตกุฎ และพระราชทานหมู่บ้านคิฬิมลัย์ที่อุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารเพื่อเป็นส่วยสำหรับเก็บค่าใช้จ่ายในการดูแลรอยพระพุทธรูปบาท (มหา.58/64-65)

ส่วนสมันตกุฎวิถณนาที่ประพันธ์ขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 รัชสมัยของพระเจ้าปรีกมพาหุที่ 2 นั้น สัมพันธ์กับการที่พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาต่อรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตกุฎเป็นอย่างมาก ดังหลักฐานปรากฏในมหาวงศ์ว่า “(พระองค์) ทรงพร้อมกับกองทัพ 4 เหล่าเสด็จไปสมันตกุฎที่มีแก้วมณีผุดจากยอดศิลา ทรงกราบไหว้รอยพระพุทธรูปบาทของพระศาสดาผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ทรงเป็นธรรมราชา ที่สมันตกุฎนั้นซึ่งเป็นสถานที่เทวดากราบไหว้ พระราชทานขุนเขาและชนบทที่มีชายหญิงหนาแน่นสมบูรณด้วยนานารัตนะโดยรอบประมาณ 10 คาจตุต์ แก่รอยพระพุทธรูปบาทอันมีลิริด้วยความเคารพเทิดทูนยิ่ง ทรงบูชารอยพระพุทธรูปบาทด้วยรัตนะและอาภรณ์อีกหลายครั้ง” (มหา.(ไทย).83/118-121) และพระองค์โปรดให้อำมาตย์ชื่อว่าเทวปติราชแผ้วถางหนทาง สร้างถนน สร้างศาลาพักผ่อน ก่อสะพาน วางก้อนหินเป็นแนวเดินในที่หลายแห่ง เพื่ออำนวยความสะดวกแก่มหาชนผู้จะขึ้นไปกราบไหว้รอยพระพุทธรูปบาท (มหา.84/9-11, 21-28)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระเจ้าปรีกมพาหุที่ 2 นั้นทรงเลื่อมใสในรอยพระพุทธรูปบาทอย่างแนบแน่น สัมพันธ์กับที่พระเวทเทเถระบรรยายถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปบาท ซึ่งก่อนที่ผู้ประพันธ์จะกล่าวถึงการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตกุฎ ท่านได้บรรยายถึงความน่าอัศจรรย์แห่งพระบาทของพระพุทธเจ้าในเชิงกวีโวหารก่อนว่า ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จไปในที่ใดก็ตามแม้จะเป็นที่ลุ่มหรือที่ดอนก็จะราบเรียบเป็นหน้ากลองและโรยด้วยดอกไม้ แม้หนทางจะมีดอกไม้หนาม ก้อนกรวด หรือเป็นหล่ม โคลนตม ก็จะถูกกลายเปลี่ยนเป็นหนทางที่ปกติ โดยที่สุดแล้วภูเขาที่ยังต้องชำแรกกลับไปบนพื้นดิน เปลวไฟนรกก็มีอดดับและมีดอกไม้ผุดขึ้นรองรับพระพุทธรูปบาท ดังความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไป ณ ภาคพื้นปฐพีแห่งใด ด้วยลีลาการเยื้องกราย
อย่างพญาชสารตัวซบมัน โคอุสกราช พญาหงส์ หรือพญาราชสีห์ ภาคพื้นปฐพี

แห่งนั้นแม้จะลุ่มหรือดอน ก็ (ราบเรียบ) ปานประหนึ่งหน้ากลอง และรอยด้วยดอกไม้เป็นต้นฉะนั้น //762//

ต่อ หนาม รากไม้ และก้อนกรวดทั้งหมดต่างหลีกออกไปจากหนทางหนทางที่ไปโดยยากลำบากมีแม่น้ำลึก มหาสมุทร หรือโคลนตมก็ต่างละภาวะของตนเองแล้วกลับกลายเป็นหนทางที่น่ารื่นรมย์ //763//

ขณะที่พระชินเจ้าทรงเหยียดพระยุคลบาทอันประเสริฐออกไป ภูเขาทั้งหลายทางด้านทิศเบื้องหน้าของพระองค์ก็ชำแรกไปสู่พื้นดิน แม้เปลวไฟในขุมนรกก็มอดดับลง และดอกปทุมเป็นต้นก็ผุดขึ้นรองรับพระยุคลบาทนั้น //764//

จากนั้นผู้ประพันธ์บรรยายถึงความน่าอัศจรรย์เหนือโลกขึ้นไปอีก ดังความว่า

ในขณะที่พระองค์ผู้ใดประสูติแล้ว ดอกบัวโผล่ขึ้นมา 7 ดอกอันไพศาลแทรกภาคพื้นปฐพีขึ้นมาแล้วรองรับพระยุคลบาทผู้ใด พระยุคลบาทคู่นั้นนั้นของพระองค์นั้น น่าอัศจรรย์อย่างยิ่งในโลก //771//

ในคราวที่พระราชบิดาและพระราชมารดาพาพระองค์ไปหาจอมแห่งดาบสนามว่า เทวละ (กาลเทวิลดาบส) เพื่อให้ดาบสนั้นกราบไหว้ พระยุคลบาทของพระองค์ไปประทับอยู่เหนือชฎามงกุฎของดาบสนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระยุคลบาทคู่นั้นของพระองค์น่าอัศจรรย์เหลือเกิน //772//

พระยุคลบาทคือดอกบัวของพระองค์ได้ปรากฏแล้วสำหรับสระบัวอันบริสุทธิ์คือพระเศียร ที่บริบูรณ์แล้วด้วยน้ำคือความยินดี ของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า สุทโธณะ //773//

ในคราวที่สิ้นสุดการเดินทางในสถานที่เป็นที่จงกรม (ของพระองค์) ขุนเขาคือเขาพระสุเมรุและอุทยคีรี โนมลงมาแล้วรองรับพระยุคลบาทผู้ใด พระยุคลบาทคู่นั้นนั้นของพระองค์ช่างน่าอัศจรรย์ใจเหลือเกิน //774//

ท้าวตีทวาริป (ท้าวสักกะ) นั้น แม้สิ้นอายุแล้ว แต่เมื่อกกราบไหว้พระองค์ได้ กลับดำรงในฐานะของตนได้อีก ด้วยอานุภาพแห่งพระองค์ใด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมปราชนย์ ดอกบัวคือพระยุคลบาทของพระองค์ผู้ซึ่งมีอานุภาพมาก //775//

แม้แต่ोरิของพระจันทร์ (ราหู) ผู้เลิศกว่าบรรดาสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะหยิ่งผยองด้วยความถือตัว แต่ก็ยังไม่อาจที่จะมองเห็นแม้แต่ปลายพระยุคลบาทของพระองค์ผู้บรรทมอยู่ ดอกบัวคือพระยุคลบาทคู่นี้มีรูปน่าอัศจรรย์จริง //776//

ถัดมาผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงความเชื่อที่เป็นไปตาม*อรรถกถาปุณณิวาทสูตร*ที่ว่ารอยพระพุทธรบาทของพระพุทธเจ้านั้นปรากฏที่ริมฝั่งแม่น้ำนันทมาและภูเขาสัจจกพันธ์ (ม.อ.อ.3/244) และพระองค์ก็ประทับรอยพระบาทข้างซ้ายไว้บนยอดเขาสมันตภูฏตามคำนิมิตของสุมนเทพ ดังความว่า

ข้าแต่จอมแห่งพระมุนี พระองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำ (นันทมา) แก่พญานันทมาคราในคราวนั้น ในเพราะการพบปะกันที่มหาสมุทร ขอความกรุณาของพระองค์เช่นนั้นจึงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด //777//

พระองค์ผู้อันสัจจตาบสอราธนาแล้ว จึงประทับรอยพระบาทไว้บนภูเขาสัจจกพันธ์ (สัจจกพันธ์) เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก ขอความอนุเคราะห์ของพระองค์เช่นนั้นจึงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด” //778//

พระนางเจ้า ครั้นสดับถ้อยคำนิมิตของเทพบุตรนั้นแล้ว ทรงเล็งเห็นความเจริญอย่างยิ่งใหญ่ของชาวโลกในอนาคตกาล ผู้อันชาวโลกทั้งหลายสรรเสริญแล้ว จึงได้ประทับรอยไว้ด้วยพระบาทเบื้องซ้าย //779//

ในเวลากลางวัน ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือนวิสาขะ ในปีที 8 นับแต่การตรัสรู้พระมุนีเจ้าก็ได้ทรงทำเครื่องหมายแห่งการระลึกถึงรอยพระพุทธรบาทไว้ ในขณะที่สุมนเทพพร้อมเหล่าเทวดาและสมณะพากันสรรเสริญ //780//

มีข้อน่าสังเกตที่ว่า *สมันตภูฏวิณณา* กล่าวว่าพระพุทธองค์ประทับรอยพระบาทเบื้องซ้าย¹²³ ซึ่งให้ข้อมูลที่แตกต่างจาก*มหาวงศ์*ที่ไม่ได้ระบุว่า เป็นรอยพระบาทด้านใด¹²⁴ (ดู มหา.1/77) ส่วนมารอยพระพุทธรบาทในลังกาจะเป็นรอยพระบาทคู่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดีย แต่ถ้าเป็นรูปพระบาทเดี่ยวก็มักจะเป็นรอยพระบาทเบื้องซ้าย (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 23-28) ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยยังไม่ได้ข้อสรุปที่แน่ชัดว่าพระบาทซ้ายมีความหมายว่าอย่างไร แต่รอยพระบาทดังกล่าวก็ได้มีอิทธิพลต่อการเขียน*สมันตภูฏวิณณา* และในสมัยหลังที่มีการประดิษฐานรอยพระบาทเดี่ยวก็มักจะทำเป็นรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้ในอาคารหรือห้องเล็ก ๆ เป็นสัดส่วนหนึ่งในเขตพุทธสถานทั่วไปในเกาะลังกา ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 23 จนถึงปัจจุบัน ทั้งยังมีรูปเขียนเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทบนยอดเขาสมันตภูฏอีกด้วย (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 28) ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า รอยพระบาทบนยอดเขาสมันตภูฏและ*สมันตภูฏวิณณา* ได้ร่วมกันมีอิทธิพลต่อการประดิษฐานรอยพระบาทเบื้องซ้ายอื่น ๆ ในลังกาในสมัยหลัง

¹²³ อกาลิ วาเมน ปเทน ลณฺณิ //779//

¹²⁴ อุคคณตวา สุมนเณ ภูฏเณ ปทํ ทสเสสิ นายโก (มหา.1/77)

จากนั้น ผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงความอัศจรรย์แห่งรอยพระพุทธรูปบาทหลังจากที่ พระพุทธเจ้าประทับไว้บนยอดสมันตภูฏว่า ฝนก็ตกทั้งที่ไม่ใช่ฤดูฝน รัตนะ ภูเขา ดอกไม้ ผงทองคำ โปริยปรายลงมาจากท้องฟ้า ต้นไม้ ภูเขาต่างโน้มลงมาจนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทนั้น ประชาชน มากมายต่างพากันขึ้นไปกราบไว้อย่างแน่นขนัด ดังความว่า

และลำดับนั้น ฝนก็ตกตอทั้งที่ไม่ใช่ฤดูกาล รัตนะนานาพรรณก็ร่วงหล่นมา จากปากฟ้า เช่นเดียวกันกับภูเขาดอกไม้และผงทองคำทั้งหลาย รวมกันเป็นสี่ เดียวกับชินเจ้า โปริยปรายลงมาโดยรอบ //782//

เหล่าหญิงสาวคือเถาว์ลัยสวมกอดเลาะเลื้อยบนไหล่อันแผ่กว้างคือกิ่ง ของ สามีคือต้นไม้ ด้วยแขนคือกิ่งก้านอันบานสะพรั่งและอ่อนช้อยงดงาม มีปลาย (ของเถาว์ลัย) โนมลงมา ประดุจวานมัสการ (รอยพระพุทธรูปบาท) อยู่เนืองนิตย์ ฉะนั้น //785//

ต้นไม้ทั้งหลายยืนต้นอยู่ ณ ที่นั้น ปานประหนึ่งว่านักพื่อน ยกแขนคือกิ่ง อันมีดอกบานสะพรั่ง โนมลงอยู่ราวกะวานมัสการ (รอยพระพุทธรูปบาท) ฉะนั้น ความอัศจรรย์ทั้งหลายเช่นนี้ย่อมดำเนินไปอยู่เป็นประจำ //786//

ภูเขาทั้งที่สูงและต่ำทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ตั้งตระหง่านอยู่โดยรอบ น้อม ยอดเขาลงมา ราวกะวานมัสการรอยพระพุทธรูปบาทฉะนั้น ความอัศจรรย์ ตลอดเวลาแม้เช่นนี้แลมีอยู่บนภูเขาสมันตภูฏนั้น //787//

บนภูเขานั้นซึ่งมีรอยพระพุทธรูปบาทอันประเสริฐเป็นสัญลักษณ์ แม้เมื่อชน เป็นอันมากมาประชุมกัน ณ สถานที่ที่มีขนาดเท่าเพียงลานนวดเขา (แต่) โอโฮ! รอยพระพุทธรูปบาท ก็ยังมีพื้นที่ว่าง (เพียงพอสำหรับจุคน) //788//

ครั้งเมื่อสัตว์โลกมาประชุมพร้อมกันแล้วบูชา (รอยพระพุทธรูปบาท) พอพากันออกไปเท่านั้น เมฆฝนก็ตั้งเค้าขึ้นแล้วชำระ (สัตว์โลกเหล่านั้น) ให้หมดจด ด้วยสายฝนคือดอกไม้ด้วยดี ความอัศจรรย์ตลอดเวลาแม้เช่นนี้แลมีอยู่บนภูเขา สมันตภูฏนั้น //789//

ความอัศจรรย์ทั้งหลายเช่นนี้ย่อมปรากฏแก่พื้นศิลาที่ถูกสัมผัสแล้วโดยพระ บาท (ของพระพุทธเจ้า) ใครเล่าหนอจะพรรณนาความอัศจรรย์อันยิ่งใหญ่ของ พระผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวของชาวโลก (โลกกนาถ) ผู้สิ้นอาสวะแล้วได้หมดสิ้น //790//

ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุ (พระโอรสของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2) พระองค์ ยังคงเสด็จภูเขาสมันตภูฏเพื่อไหว้รอยพระพุทธรูปบาทดังที่พระราชบิดาได้ทรงทำมา (มหา.86/48) และ ภูเขาสมันตภูฏนี้ยังได้รับการดูแลจากพระมหากษัตริย์ในสมัยหลังอีกหลายพระองค์ เห็นได้จาก

มหาวงศ์ส่วนที่ประพันธ์เพิ่มขึ้นมาเรื่อย ๆ นั้นก็ได้เล่าต่อไปอีก เช่น รัชสมัยของพระเจ้าวิมลธัมมสุริเย (พ.ศ. 2134-2147) พระองค์ทรงทราบว่า การบูชารอยพระพุทธรูปเป็นบุญใหญ่จึงเสด็จไปหาสมันต-
 กุฏแล้วทรงจัดพิธีบูชาอันยิ่งใหญ่ด้วยรัตนหีและแก้วมุกดาเป็นต้น ถวายทองคำ รัตนหี และ
 ผ่านานาชนิด ประทับอยู่ที่นั่น 7 วัน ทรงยกฉัตรเงินอันใหญ่กั้นรอยพระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานอยู่บน
 ยอดเขาสมันตกุฏแล้วทรงจัดพิธีเฉลิมฉลองที่ยิ่งใหญ่ (มหา.95/16-18) แสดงให้เห็นว่ารอยพระพุท
 ธรูปบนยอดเขาสมันตกุฏนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับการดูแลจากพระมหากษัตริย์มาทุกยุคทุกสมัย มิได้
 ถูกทอดทิ้งว่างเปล่า

ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปบนภูเขาสมันตกุฏนี้ไม่เพียงแต่ถูกรับรู้เฉพาะในลังกา
 เท่านั้น หากแต่ยังมีอิทธิพลต่อประเทศที่ยอมรับนับถือพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์อีกด้วย เช่น
 ประเทศไทยที่รับรู้เรื่องรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสมันตกุฏตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังที่ปรากฏหลักฐาน
 ใน*จารึกนครชุม* และ*จารึกเขาสุมณกุฏ* ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลีไท) ที่พระองค์รับสั่ง
 ให้ไปจำลองรอยพระพุทธรูปที่ภูเขาสมันตกุฏมาประดิษฐานไว้ ณ สถานที่ 4 แห่ง คือ เหนือจอมเขา
 แห่งหนึ่ง (ข้อความใน*จารึกชำระุด*) ในเมืองศรีสัชชนาลัย เหนือยอดเขาสุมณกุฏในเมืองสุโขทัย เหนือ
 ยอดเขานางทองในเมืองบางพาน และเหนือยอดเขาที่ปากพระบาง ดังข้อความที่ปรากฏใน*จารึกนคร-*
ชุม (สันนิษฐานว่า พ.ศ. 1900) ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 51-58 ว่า

พระบาทลักษณะนั้นไซ้ พระยารธรรมิกราชให้ไปพิมพ์เอารอยตีน.....พระ
 เป็นเจ้าถึงสิ่งหลอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมณกุฏบรรพต ประมาณเท่าใดเอามา
 พิมพ์ไว้ จูงคนทั้งหลายแท้.....อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสัชชนาลัย
 เหนือจอมเขา...อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนือจอมเขาสุมณกุฏ
 อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบางพานเหนือจอมเขานางทอง อันหนึ่ง
 ประดิษฐานไว้ในเหนือจอมเขาที่ปากพระบาง จารึกก็ยงไว้ด้วยทุกแห่ง

(กรมศิลปากร, 2547: 69-70)

ใน*จารึกเขาสุมณกุฏ* (พ.ศ. 1911)¹²⁵ ก็ปรากฏเรื่องราวที่ให้ไปจำลองเอารอยพระพุท
 ธรูปที่เขาสมันตกุฏของลังกามาประดิษฐานไว้เช่นกัน ดังข้อความที่ปรากฏในด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-7
 ว่า

เขานันนี้ชื่อสมณกุฏบรรพต....เรียกชื่อตั้งอัน เพื่อไปพิมพ์เอารอยตีนพระ
 พุท-เจ้าเราอันเหยียบเหนือจอมเขาสุมณกุฏบรรพต..ในลังกาทวีปพื้น มา

¹²⁵ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ตั้งข้อสังเกตว่า การสร้างศิลปะจารึกหลักนี้ น่าจะสร้างขึ้น 2
 คราว คือ พ.ศ. 1902 คราวหนึ่ง และได้เพิ่มเติมอีกใน พ.ศ. 1911 (กรมศิลปากร, 2547: 87)

ประดิษฐานไว้เหนือจอมเขานันนี้แล้วให้คนทั้งหลายได้เห็นรอยฝ่าตีนพระพุทธรูป
เป็นเจ้าเรานี้ มีลายอันได้ร้อยแปดสี่สอง

(กรมศิลปากร, 2547: 91)

ต่อเนื่องมาถึงสมัยอยุธยาตอนต้น ก็ปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับการจำลองรอยพระพุทธรูปบาท
บนยอดเขาสมันตภูฏองลังกามาไว้ในการสร้างพระบาทศิลาคู่ที่เมืองชัยนาท เมื่อปีมะแม พ.ศ. 1970
ในรัชกาลของพระมหาธรรมราชาที่ 4 (บรมपाल) ดังข้อความที่ปรากฏใน*จารึกรอยพระยุคลบาทวัด
บวรฯ* (พ.ศ. 1970) บรรทัดที่ 5-6 ว่า

...ลกัที่ปสส รตนมกุฏ สมณตฤฏฐสิขรวเร ปรมโลกนาถน ทสสิตสส รตนปท
เจตียสส ปมานานูรูปสทิสเส อติวิย มโนทรกรลพิทวิวิจิตรจกกลกขณ
วิราชิตฤฎฐตตรสตรปรมมจลปรีปฎนณ กวิสสรวรสุคตยมกปทลยจน จิตต
กาเรติ¹²⁶

...ให้จำลองรอยพระบาททั้งคู่อันประดิษฐานไว้ชิดกัน ของสมเด็จพระ
สรรเพชญ์พุทธองค์ อันบริบูรณ์ไปด้วยบรมมจลร้อยแปดประการ รุ่งเรืองไป
ด้วยพระจักรลักษณะอันวิจิตรงดงามมีประการต่าง ๆ ทำความเป็นที่พึงใจเป็น
อย่างยิ่ง ปานกันกับประมาณแห่งบทรตนเจดีย์ที่สมเด็จพระบรมโลกนาถทรง
สำแดงไว้แล้วเหนือยอดเขาสมันตภูฏ อันเป็นรตนมกุฏแห่งลังกาทวีป

(กรมศิลปากร, 2547: 338)

สืบเนื่องถึงรัชกาลของพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) ก็ได้มีพระภิกษุสงฆ์ไทยกลุ่ม
หนึ่งไปถึงลังกาเพื่อจะบูชารอยพระพุทธรูปบาทที่เขาสมณภูฏ (กรมศิลปากร, 2511: 24) หรือแม้กระทั่ง
ในปัจจุบันที่เรารู้เรื่องบทสวดบูชารอยพระพุทธรูปบาท 5 รอย ที่กล่าวถึงภูเขาสมันตภูฏว่า

ยัมมทาย นทียา ปุลิเน จ ตีเร
ยัม สจจพนธคิริเก **สุมนาจลคเค**
ยัม ตตถ โยนกปุเร มุนิโน จ ปาทัม
ตัม ปาทลยชนมห์ สิริสา นมามิ

สุวรรณมมาลิก สุวณณปพพเต **สุมนนุญ** โยนกปุเร นมมทาย นทียา ปณจ
ปาทวรัม ฐานัม อัม วณทามิ ทูโรโต

¹²⁶ ผู้วิจัยคงอักษรวิธีไว้ตามคำอ่านของกรมศิลปากร (2547: 338)

รอยพระพุทธรูปบาทใด อันพระพุทธรูปองค์ใดที่ทรงแสดงไว้บนหาดทรายแทบฝั่งแม่น้ำนัมมทา รอยพระพุทธรูปบาทใด อันพระพุทธรูปองค์ใดที่ทรงแสดงไว้ เหนือภูเขา สัจจพันธ์และเหนือยอดภูเขาสุมนะ รอยพระพุทธรูปบาทใด อันพระพุทธรูปองค์ใด ที่ทรงแสดงไว้ ในเมืองโยนก ข้าพเจ้าขอนมัสการพระบาทและรอยพระบาท นั้น ๆ ของพระมุนี ด้วยเศียรเกล้า ข้าพเจ้าขอนมัสการสถานที่ที่มีรอยพระบาท 5 สถานที่ที่ไกล คือ ที่ภูเขาสุวรรณมาลิก 1 ที่ภูเขาสุวรรณบรรพต 1 ที่ภูเขาสุมนภูฏ 1 ที่โยนกบุรี 1 ที่แม่น้ำนัมมทา 1

(พระศาสนาโศภน, 2519: 41)

ข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสมันตภูฏที่สืบเนื่อง มาเป็นระยะเวลายาวนาน รวมถึงมีอิทธิพลต่อประเทศที่รับพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ เช่น พม่า ไทย เป็นต้น

ในปัจจุบันการดูแลรอยพระพุทธรูปบาทบนภูเขาสมันตภูฏนั้น Aksland (2001: 117, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 332) กล่าวว่า “คณะสงฆ์มีลัทธิวัฑฒะปกครองวัฑฒนะเขาสุมนภูฏ โดยจะเลือกพระสงฆ์จากจังหวัดสาบาระกามูวะ (Sabaragamuwa) เท่านั้นให้เป็นหัวหน้าพระสงฆ์ที่ดูแลวิหารพระพุทธรูปบาท คณะมีลัทธิวัฑฒะจะกำหนดวันที่ต้องเลือกหัวหน้าพระสงฆ์ หลังจากที่เลือกกันได้แล้ว พระสังฆราชสยามนิกายก็มีสิทธิ์คัดค้านได้ หัวหน้าพระสงฆ์บนเขาสุมนภูฏสามารถเลือกพระสงฆ์ 4 รูปเพื่อขึ้นไปดูแลวิหารพระพุทธรูปบาทในช่วงฤดูของการแสวงบุญและยังสามารถเลือกคนที่จะเป็นผู้ดูแลวัดได้อีกด้วย”

สรุปแล้วรอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสมันตภูฏนั้นแสดงนัยถึงการที่พระพุทธศาสนาได้ถูกเผยแผ่มายังเกาะลังกาและได้มีอิทธิพลเหนือความเชื่อดั้งเดิมคือภูเขาสมันตภูฏซึ่งเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิมก่อนที่พุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้าไป และเนื่องจากลังกานับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก ฉะนั้น ความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปบาทจึงเกี่ยวเนื่องกับอาณาจักรตั้งแต่สถาบันกษัตริย์ลงมาจนถึงประชาชนในทุกสมัย ซึ่งไม่เพียงแต่ในลังกาเท่านั้น ยังรวมถึงประเทศที่รับอิทธิพลพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์อีกด้วย เพราะว่าเมื่อประชาชนกราบไหว้รอยพระพุทธรูปบาทก็เสมือนว่าได้น้อมนมัสการพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นพระศาสดานั้นเอง

1.2.2 สถานที่สำคัญในอินเดีย

สถานที่สำคัญในอินเดียที่ถูกกล่าวถึงในสมันตภูฏวัณณาคือสถานที่ที่สืบเนื่องมาจากพุทธประวัติ ตั้งแต่แคว้นวรรณกรรมขึ้นพระไตรปิฎก อรรถกถาเช่น สมันตปาสาทิกา และนิทานกถาในอรรถกถาชาดก ดังนี้

1.2.2.1 สัตตมหาสถาน

สัตตมหาสถาน แยกออกเป็นสองคำคือ สตต แปลว่า 7 และมหาสถาน แปลว่า สถานที่อันยิ่งใหญ่ จึงแปลรวมกันได้ว่า สถานที่อันยิ่งใหญ่ 7 แห่ง ซึ่งหมายถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขภายหลังแต่การตรัสรู้ตลอด 7 สัปดาห์ ได้แก่ โพธิบัลลังก์ อนิมิสเจดีย์ รัตนจกรมเจดีย์ รัตนขรรเจดีย์ ต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินท์ และต้นราชายตนะ ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธประวัติ

ในวรรณกรรมบาลีชิ้นแรกสุดคือพระไตรปิฎก สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้ปรากฏในวินัยปิฎก มหาวรรค ซึ่งกล่าวไว้เพียง 4 สัปดาห์ ได้แก่ โพธิกา อชปาลนิโครธกา มุจลินทกา ราชายตนกกา (ดู วิ.ม.4/1-6/1-6) ต่อมาจำนวนสถานที่ที่มีพัฒนาการขึ้นมาเป็นลำดับในวรรณกรรมฝ่ายสันสกฤต จนครบทั้ง 7 แห่ง ในราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 8-10 ในมหาวิสต์ และลลิต-วิสตรระตามลำดับ (ดู เชษฐ์ ดิงสัญชลี, 2555: 26-32, 55-59; ดู ลลิต.409-434; มหาวส.3/229-236)

สำหรับความเชื่อเรื่องสัตตมหาสถานในลังกาที่เก่าที่สุดเท่าที่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีนั้นผู้วิจัยสันนิษฐานว่าปรากฏในทีปวงศ์เป็นแห่งแรก ดังความว่า

ปลงกั อนิมิสั จ	จจกมั รตนาขรมั
อชปาลมุจลินโท	ชัรปาเลน สตตมัม (ทีป.1/29)
สตตสตาหกรณียั	กตวาน จิวัธ ชโน
พาราณสี คโต ธัโร	ธมมจกั ปวตติตุ้ ฯ(ทีป.1/30)

พระชินเจ้าผู้เป็นปราชญ์ครั้นทรงกระทำพระกรณียกิจตลอด 7 สัปดาห์ ซึ่งแตกต่างกันไป ได้แก่ พระบัลลังก์ (หมายถึงโพธิบัลลังก์) อนิมิสเจดีย์ รัตนจกรมเจดีย์ รัตนขรรเจดีย์ ต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินท์ และต้นราชายตนะ (ชัรปาละ) เป็นลำดับที่เจ็ดแล้วก็เสด็จไปสู่เมืองพาราณสีเพื่อจะทรงประกาศพระธรรมจักร¹²⁷

(แปลโดยผู้วิจัย)

แม้ทีปวงศ์จะกล่าวถึงสถานที่เสวยวิมุตติสุขครบทั้ง 7 แห่ง แต่เนื่องจากไม่ใช่วรรณกรรมที่มุ่งเน้นเรื่องราวพุทธประวัติจึงไม่ได้ให้รายละเอียดว่าในแต่ละสัปดาห์นั้นเกิดเหตุการณ์อะไรบ้าง จึง

¹²⁷ ดูเทียบได้กับสำนวนแปลของปุ๋ย แสงฉาย ที่ได้ระบุสัปดาห์กำกับไว้แต่ละสถานที่ด้วย เช่น “สัปดาห์ที่ 1 ที่โพธิบัลลังก์ สัปดาห์ที่ 2 ที่อนิมิสเจดีย์” ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่าเป็นการแปลโดยเพิ่มเติมรายละเอียด (ดู กรมศิลปากร, 2557: 4) และดูเทียบได้กับสำนวนแปลภาษาอังกฤษของ Oldenberg (1879: 119) และฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ได้แปลสำนวนของ Oldenberg มาเป็นภาษาไทยอีกทอดหนึ่ง (โอดเดนเบิร์ก, 2553: 5)

ประพันธ์สรุปไว้เพียงคาถาเดียว และผู้เขียนยังไม่ได้ข้อสรุปว่าที่ *ปวงศ* ได้อิทธิพลเรื่องนี้มาจากวรรณกรรมฝ่ายสันสกฤตหรืออรรถกถาภาษาสิงหล อย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องนี้ปรากฏในวรรณกรรมบาลีของลังกาอีกครั้งใน *สมันตปาสาทิกา* (อรรถกถาวินัยปิฎก) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากฝ่ายบาลีคือวินัยปิฎก รวมถึงฝ่ายสันสกฤตคือ *มหาวิสตุ* และ *ลลิตวิสตระ* จึงได้ให้รายละเอียดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละสัปดาห์ด้วย แม้รายละเอียดจะแตกต่างกันไปบ้าง (ดู เชษฐดิษฐ์ชัญลี, 2555: 60-64; ดู วิ.อ.3/1-12) จากนั้น *สมันตปาสาทิกา* จึงส่งอิทธิพลไปยัง *นิทานกถา* ของ *อรรถกถาชาดก* ซึ่งให้รายละเอียดเหตุการณ์แต่ละสัปดาห์ที่ไม่ต่างจาก *สมันตปาสาทิกา* มากนัก (ดู เชษฐดิษฐ์ชัญลี, 2555: 65-66; ดู ขุ.ชา.อ.1/114-119)

ส่วน *สมันตกุฎวณณา* ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก *นิทานกถา* จึงให้รายละเอียดเกี่ยวกับสัตตมหาสถานคล้ายกับ *นิทานกถา* แต่ต่างกันเฉพาะสัปดาห์ที่ 3/4 เท่านั้น ดังนี้

สัปดาห์ที่ 1 พระพุทธเจ้าประทับนั่งทำสมาธิบนบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์ พิจารณาว่าเพื่อให้ได้บัลลังก์นี้ พระองค์จึงต้องส่งสมบารมีมาหลายอสงไขย แล้วประทับนั่งเข้าสมาบัติต่อ ไม่เสด็จลุกขึ้น ดังความว่า

ต่อจากนั้น พระสุคตเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของทั้งสามโลก ทรงเปล่งพระอุทานแล้วประทับนั่งคู้บัลลังก์ (ประทับนั่งขัดสมาธิ) บนวชิราสนะ ใต้จอมแห่งต้นไม้ (ต้นโพธิ์) ทรงดำริอย่างนี้ว่า “เราส่งสมบารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้นมาแล้ว ยังกัหลายอสงไขยให้สิ้นไปแล้ว ท่องเที่ยวไป (ในสังสารวัฏ) เพราะเหตุแห่งบัลลังก์อันประเสริฐนั้นนั่นแล วันนี้เราจึงใช้สอยบัลลังก์อันประเสริฐนั้น เจตนาทั้งหลายของเราจะบริบูรณ์ตราบใด เราจะนั่งอยู่บนบัลลังก์นี้ ไม่ลุกขึ้นตราบนั่น” พระชินเจ้าพระองค์นั้นครั้นดำริแล้ว จึงเข้าสมาบัติหลายพันโกฏิ ณ บัลลังก์นั้น //403-405//

พระศาสดาทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ทรงเป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวแห่งสามโลก ทรงเป็นผู้ทำลายโอกาส (แห่งบาป) แล้ว ทรงชนะมารทั้ง 5 ผู้อันเทพทั้งหลายมีพระพรหม (ปิตามหะ) เป็นต้นบูชาอยู่ ยัง 7 วันให้สิ้นไปแล้ว //406//

สัปดาห์ที่ 2 พระพุทธเจ้ายังคงประทับบนบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์ ทรงเหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า แสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วทรงประทับยืนอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโพธิ์บัลลังก์และจ้องมองต้นโพธิ์และบัลลังก์โดยไม่กระพริบพระเนตรตลอด 7 วัน ดังความว่า

เพราะพระพุทธองค์มิได้ทรงสละอาสนะ (ลุกขึ้นจากอาสนะ) นั่นแล ฉะนั้นพระองค์จึงยังประทับนั่งด้วยการประกอบสนธิ 3 ความสงสัยในใจจึงเกิดมีแก่

เทวดาทั้งหลายอย่างนี้ว่า “แม่ในวันนี้ กิจที่พระพุทธองค์นั้นพึงต้องทำยังมีอยู่ หรือ” //407//

พระมุนีพระองค์นั้นทรงทราบจิตของเทวดาเหล่านั้น ด้วยจิต (ของพระองค์) เพื่อจะบรรเทาความสงสัยของเทวดาเหล่านั้นจึงลุกจากที่นั้นแล้วทรงเหาะขึ้นไป ในอากาศแสดงปาฏิหาริย์ (ยมกปาฏิหาริย์) แก่เทวดาเหล่านั้น //408//

ในกาลนั้น พระสุคตเจ้าครั้นทรงบรรเทาองค์แห่งความสงสัยในใจของ เทวดาทั้งหลายอย่างนั้นได้แล้ว เสด็จลงมาจากท้องฟ้า รุ่งโรจน์โชตินาการจนถึง มุมแห่งทิศตะวันออกเฉียงเหนือแต่พระบัลลังก์ (ของพระองค์) ปานประหนึ่งดวง อาทิตย์ลอยลงมาจากท้องฟ้าโชติช่วงชัชวาลอยู่ณนั้น //409//

พระชินเจ้าทรงระลึกถึงความที่จอมแห่งต้นไม้ (ต้นโพธิ์) และอาสนะมี อุปการะมากจึงประทับยืนมิได้ให้พระบาทข้างไหน ๆ ไหวติงเลย ทรงละการ แลดูข้างโน้นและข้างนี้ //410//

พระองค์ทรงรตราษาแห่งจอมต้นไม้ (ต้นโพธิ์) ด้วยการหลังไหลแห่งหยาด อุทกธาราอันน่าใคร่ไร้มลทินคือพระเนตรกลมโตสีเขียว ตลอด 7 วัน ทรงบูชา ต้นโพธิ์นั้นด้วยพระเนตรที่ไม่กระพริบเลย //411//

แม่ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (อนิมิสเจดีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้างไว้ใน ธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้น สวรรค์ ด้วยเหตุนี้ //412//

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบเหตุผลว่าที่ได้ชื่อว่า “อนิมิส” ซึ่งแปลว่า “ไม่กระพริบ ตา” นั้นก็เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงเพ่งดูต้นโพธิ์ด้วยการไม่กระพริบพระเนตรตลอด 7 วันเพื่อทำการ บูชาต้นโพธิ์นั้น

สัปดาห์ที่ 3 เทวดาเนรมิตสถานที่จงดนมท่ามกลางระหว่างต้นโพธิ์และสถานที่ที่ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของอนิมิสเจดีย์และด้านทิศเหนือของต้นโพธิ์ แล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จจงดนมในสถานที่นั้นตลอด 7 วัน ดังความว่า

ลำดับนั้น เทวดาทั้งหลายได้เนรมิตสถานที่จงดนมอันดงามด้วยแก้วมณี นานาประการแก่พระผู้เป็นเทพผู้ประเสริฐ (เทววระ) พระองค์นั้น ณ ท่ามกลาง แห่งสถานที่ประทับยืนอันประเสริฐกับพระบัลลังก์ (ของพระองค์) (อยู่ทางทิศ เหนือของต้นโพธิ์) ภายในระหว่างทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก ผู้อัน พระราชา นาคราชา และเทวราชาบูชาแล้ว รุ่งโรจน์อยู่ด้วยฉัพพรรณรังสี ทรง

จกรณแล้ว ณ ที่นั้น ตลอด 7 วัน ปานประหนึ่งพระจันทร์เคลื่อนกล่นแล้วด้วย
หมู่ดาวเหนือท้องฟ้าสีครามฉนั้น //413-414//

แม้ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (รัตนจกรณเจดีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้าง
ไว้ในธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและ
ขึ้นสรวรรค์ ด้วยเหตุนี้ //415//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์ระบุว่า เพราะพระพุทธรูปเจ้าเสด็จจกรณอยู่ ณ ที่นั้นตลอด
7 วัน ที่นั้นจึงได้ชื่อว่า รัตนจกรณ

ในตอนนี้มีข้อน่าสังเกตว่า นิทานกถาระบุว่าฉัพพรรณรังสีเปล่งออกจากพระสรีระของ
พระพุทธรูปเจ้าในสัปดาห์ที่ 4 ณ รัตนขจรเจดีย์ แต่สมันตปฏิฐาน สถานที่นี้ได้ชื่อว่า “รัตนขจรเจดีย์” ดังความว่า

สัปดาห์ที่ 4 พระพุทธรูปประทับบนบัลลังก์ ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือจากต้นโพธิ์
แล้วทรงพิจารณาพระอภิธรรมพร้อมทั้งสมันตปฏิฐาน สถานที่นี้ได้ชื่อว่า “รัตนขจรเจดีย์” ดังความว่า

ลำดับนั้น จอมแห่งเทวดาและอสูรทั้งหลาย เนมิตที่อยู่อันเลิศด้วยรัตนะ
นานาประการ ณ ภาคพื้น ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งจอมต้นไม้ (ต้น
โพธิ์) พระองค์ประทับนั่งบนบัลลังก์อันประเสริฐ ณ ที่นั้น พระองค์ทรงใช้ไม้ที่
กวนเขาพระสุเมรุคือพระญาณ (ของพระองค์) กวนมหาสมุทรคือพระธรรม
(อภิธรรม) อันเห็นได้ยากยิ่ง หยั่งลงไม่ถึง ไม่ปรากฏทั้งฝั่งโน้นและฝั่งนี้ อันมี
ระลอกคลื่นคือสมันตปฏิฐาน ทรงให้สิ้นไปแล้วทั้ง 7 วัน //416-417//

แม้ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (รัตนขจรเจดีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้างไว้ใน
ธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้น
สรวรรค์ ด้วยเหตุนี้ //418//

สัปดาห์ที่ 5 พระพุทธรูปประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ดังความว่า

ลำดับนั้น พระชินเจ้าผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ผู้เลอเลิศด้วยพระมหา
กรุณาธิคุณ เสด็จไปที่โคนต้นอชปาลนิโครธแล้ว เสวยผลอร่อยอันเกิดแต่วิมุติ
สุข ยัง 1 สัปดาห์ให้ผ่านพ้นไปแล้ว //419//

แล้วเกิดเหตุการณ์ที่เหล่าธิดาของพญามารมาคอยขัดขวางเพื่อให้พระองค์ทรงล้มเลิกการ
ประกาศธรรมแก่ชาวโลก ซึ่งพระเวทเทเถระได้ประพันธ์เหตุการณ์ในสัปดาห์นี้ยาวเป็นพิเศษกว่า
สัปดาห์อื่น ๆ จึงขอแสดงเหตุการณ์โดยสังเขป ดังความว่า

ลูกสาวพญามารเหล่านั้น ผู้ฉวยเอาสติปัญญา (ของบุรุษ) ได้ด้วยการเสียดูเท่านั้น เปล่งวาจาที่เร้าใจ ผสมกับความไร้เดียงสา จมลงในความหวานฉ่ำ เือบอาบไปด้วยความรัก ทะลุทะลวงไปด้วยรส (ความรู้สึก) ว่า “ท่านเป็นผู้งดงามราวกะตุใบไม้ผลิ เป็นคนหนุ่มแน่น มีผิวพรรณสีทอง น่าเร้าใจ ท่านนั่งอยู่คนเดียวใต้ต้นไทร (อชปาลนิโครธ) ข้าแต่นายท่าน ภรรยาของท่านไปไหนเสียละ มหาสมุทรแม้ปราศจากระลอกคลื่นแล้วจะงดงามได้เช่นไร ราตรีที่สดหากว่าไว้ดวงจันทร์จะเปล่งประกายอย่างไรเล่า สระบัวที่บ้านสะพรั่งแน่นว่าไร้หมู่หงส์ และมวลงมรแล้วจะเบิกบานได้หรือหรือ แม้สามีหากว่าไร้ภรรยาเสียแล้วก็ยอมไม่รุ่งเรืองเช่นเดียวกัน //434-436//

การเล้าโลมของเหล่าธิดาพญามารไม่ทำให้พระพุทเจ้าล้มเลิกความเพียรได้ พวกนางจึงหนีหายไปเอง ดังความว่า

พญามารนั้นผู้เศร้าโศกพร้อมทั้งธิดา ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกลับไปสู่ภพของตนตามเดิม ส่วนพระบรมศาสดาทรงละคราคะแล้ว ทรงเป็นผู้คงที่ ทรงใช้เวลา 7 วัน ณ ต้นอชปาลนิโครธนั้น //461//

สัปดาห์ที่ 6 พระพุทเจ้าประทับอยู่ที่โคนต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) แล้วเกิดเหตุการณ์ที่เมฆฝนอันมิใช่ฤดูกาลตกลงมา พญานาคประจำต้นมุจลินท์จึงแผ่พังพานโอบล้อมพระพุทเจ้า ดังความว่า

ลำดับนั้น จอมแห่งพระมุนี เสด็จไปประทับนั่งบนปวาราสนะ ณ โคนต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) ยังโลกให้บริบูรณ์ด้วยชายแห่งพระรัศมี ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ เหนือภูเขาคุนธรณะนั้น //463//

ต่อจากนั้น เมฆพร้อมกับลมหนาวเย็นเยือกได้ตั้งเค้าขึ้น ทำให้ท้องฟ้าเต็มไปด้วยร้อยแห่งเมฆฝน ค่ำรามกึกก้อง มีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ เทสายฝนโปรยปราย เต็มไปด้วยหมู่แห่งนกกกระยาง //464//

พญานาคแห่งต้นมุจลินท์ ผู้มีพังพาน ผู้เพเลิดเพลินบันเทิงใจ ครั้นเห็นจอมมุนีใต้ต้นมุจลินท์ จึงโอบรอบ (จอมมุนี) ด้วยพังพานอันไพศาล แผ่พังพานปกคลุม (จอมมุนี) แล้วโดยชอบ (โดยสมบุรณ์แบบ) //465//

พญานาคนั้น เพื่อจะอนุเคราะห์พระศาสดาพระองค์นั้น จึงนิมนต์ (ให้) พระองค์ประทับนั่ง) ในทันใด พระศาสดาจึงเสด็จไปประทับนั่งบนอาสนะคือพญานาค ปานประหนึ่งประทับนั่งบนพระราชมนเทียรอันทำจากเงินฉะนั้น ทรงมีพระราชหฤทัยหลุดพ้นแล้วด้วยดี ตลอด 7 วัน //466//

สัปดาห์ที่ 7 พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่โคนต้นราชายตนะ (ต้นเกด) ดังความว่า

พระผู้เป็นราชาเหนือราชาในหมู่ภิกษุ ผู้เลิศด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เสด็จ
หลีกไปจากต้นมุจลินท์นั้นแล้ว ประทับนั่งที่โคนต้นราชายตนะ (ต้นเกด) เสวย
ปีติสุขอันเกิดแต่วิมุตติ 7 วัน //468//

สมันตกุฎฎวณณา ให้ข้อมูลสัตตมหาสถานที่สุดคล้องกับ *สมันตปาสาทิกา* และ *นิทานกถา*
ต่างกันเฉพาะสัปดาห์ที่ 3 คือ *นิทานกถา* ระบุว่า ฉัพพรรณรังสีเปล่งออกจากพระสรีระของ
พระพุทธเจ้าในสัปดาห์ที่ 4 ณ รัตนขจรเจดีย์ แต่ *สมันตกุฎฎวณณา* ระบุว่าปรากฏในสัปดาห์ที่ 3

อนึ่ง แม้ชื่อสัตตมหาสถานจะถูกระบุมาตั้งแต่ *ทีปวงศ์* *สมันตปาสาทิกา* หรือ *นิทานกถา*
แล้ว แต่พระเวทเทเถระก็ไม่ได้บอกชื่อกำกับไว้ในเรื่องโดยตรง เพียงแต่ระบุไว้ในเนื้อหาโดยอ้อม เช่น
การเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ 2 ที่ได้ชื่อว่า “อนิมิส” ซึ่งแปลว่า “ไม่กระพริบตา” เพราะพระองค์ไม่
ทรงกระพริบพระเนตรจ้องดูต้นโพธิ์ตลอด 7 วัน, การเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ 3 ที่ได้ชื่อว่า “จกกรม”
เพราะพระองค์ทรงเดินจกกรมตลอด 7 วัน เป็นต้น และชื่อสถานที่แต่ละสัปดาห์น่าจะเป็นที่รู้จักกันดี
ในลังกาอยู่แล้ว จากหลักฐานทางโบราณคดีและวรรณกรรม คือ หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ ภาพ
จิตรกรรมหินทลลวิหาร ในสมัยอนุราชปุระ ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 (เชษฐ ติงส์ญชลี, 2555: 167-
168) ส่วนหลักฐานทางวรรณกรรม ได้แก่ *ทีปวงศ์* *สมันตปาสาทิกา* *นิทานกถา* เป็นต้น ข้อมูลใน
สมันตกุฎฎวณณา สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องสัตตมหาสถานในลังกาที่สืบเนื่องมาจาก *สมันตปาสาทิกา*
และ *นิทานกถา* เป็นเวลากว่า 800-900 ปี

1.2.2.2 เมืองสาวัตถี

เมืองสาวัตถี คือ นครหลวงของแคว้นโกศล ซึ่งแคว้นโกศลตั้งอยู่
ระหว่างภูเขาหิมาลัยกับแม่น้ำคงคาตอนกลาง อาณาเขตทิศเหนือจดเทือกเขานเนปาล ทิศตะวันออกจด
แคว้นกาสิ ต่อกับแคว้นมคธ ทิศใต้และทิศตะวันตกจดแม่น้ำคงคา พระนครสาวัตถีเป็นศูนย์กลางการ
เผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งพุทธกาล เป็นที่ที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุด รวมถึง 25
พรรษา ปัจจุบันนี้ปรากฏในชื่อภาษาฮินดีพื้นถิ่นว่า สาเหตุ-มหาเหตุ (Sahet-Mahat) (เชษฐ ติงส์ญชลี,
2556: 171; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556: 446-447)

สมันตกุฎฎวณณา สะท้อนภาพเมืองสาวัตถี ในด้านความสมบูรณ์นานาประการ ซึ่งมีพระ
ชีนาสพจำนวนมากมาย ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองนี้ต่างเป็นผู้มีบุญ พรักพร้อมด้วยหนุ่มสาวที่มีรูปร่างงาม

มีเหล่าพราหมณ์ผู้สำเร็จในเวทศาสตร์¹²⁸พากันเดินขวักไขว่ มีศิลปินหลายร้อยคน มีพ่อค้าเกวียน เวียนมาจากทั่วทุกทิศ ถนนหนทางเต็มไปด้วยร้านตลาด ช้างและม้าเดินไปมาอยู่บนสนาม อีกทั้งด้วยเสียง 10 ประการ¹²⁹ ดังความว่า

พระนครนั้น (สาวตถิ) เป็นพระนครที่มีโภคทรัพย์ไพศาล เป็นพระนครที่น่า รื่นรมย์บนชมพูทวีป ปานประหนึ่งมวยผมขนาดใหญ่ท่าอภิมมัยด้วยรัตนะหลาย ชนิดผ่องอำไพอยู่เหนือศีรษะของหญิงงามคือแผ่นดิน //596//

พระนครใดนำมาซึ่งสิริเหนือที่ประทับของพระศรี (พระลักษมี) รุ่งเรืองอยู่ที่ ภาคพื้นปฐพี พระนครนั้น (สาวตถิ) เป็นพระนครที่น่ารื่นรมย์ใจแก่พระราชาราวกะเมืองอมราวดีขององค์เทวราช (พระอินทร์) และปานประหนึ่งเมืองอลกาของท้าวกุเวรณะนั้น //597//

พระนครนั้นมีประชาชนผู้มีบุญและมีปัญญาพากันอาศัยอยู่ มีถนนหนทางที่เกลื่อนกล่นไปด้วยร้านตลาดที่เต็มไปด้วยทองคำเป็นต้น มีสนามเต็มไปด้วยช้างและม้าตัวสูงใหญ่ มีถ้องแถวแห่งพระมณเฑียรที่ทำจากทองคำ รุ่งเรืองอยู่ //598//

พระนครนั้นมีเหล่าราชบุตรผู้หล่อเหลา วิลาสล้ำด้วยการละเล่นของหญิงสาวผู้มีบุญ มีเหล่าพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งแห่งเวทศาสตร์เดินขวักไขว่ และมีความอีกทีกก็ก้องอยู่เป็นประจำด้วยเสียง 10 ประการ รุ่งโรจน์แล้ว //599//

พระนครนั้นแวดล้อมไปด้วยศิลปินหลายร้อยคน มีพ่อค้าเกวียนเวียนมาจากทั่วทุกทิศ หมดจดไปด้วยรอยเท้าของพระชีนาสพจำนวนมากมาย ส่องสว่าง รุ่งเรืองแล้ว ปานประหนึ่งพระราชมนเฑียรอันเป็นมงคลณะนั้น //600//

พระมุนีที่พระองค์ใดทรงประพฤติพระจริยาในระหว่างแห่งภพ ทรงเกิดเป็นนกแขกเต้า เข้าไปอาศัยกึ่งต้นมะเดื่อซึ่งมีใบเขียวแห่งและร่วงหล่นไปแล้ว ประทับอยู่ แต่ด้วยคุณ (ของพระองค์) จึงได้กระทำกึ่งต้นมะเดื่อนั้นให้กลับมาสมบูรณ์ด้วยผลไม้และใบทั้งหลายได้อีก //601//

¹²⁸ เวทศาสตร์หรือเวทศาสตร์ คือ วิชาประกอบการศึกษาพระเวทมี 6 อย่าง คือ (1) ศึกษาวิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง (2) ไวยากรณ์ (3) ฉันท (4) โยติส คือ ดาราศาสตร์ (5) นิรุกติ คือ กำเนิดของคำ และ (6) กัลปะ คือ วิธีจัดทำพิธี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1,129)

¹²⁹ ได้แก่ (1) เสียงช้าง (2) เสียงม้า (3) เสียงรถ (4) เสียงกลอง (5) เสียงตะโพน (6) เสียงพิณ (7) เสียงขั้บร้อง (8) เสียงกังสดาล (9) เสียงประโคม และ (10) เสียงว่า “ท่านทั้งหลายจงบริโภค จงดื่ม จงเคี้ยวกิน” (ที.ม.10/241/148-149)

บัดนี้ พระมุนินทร์พระองค์นั้นครั้งถึงที่สุดแห่งภพแล้วทรงประทับอยู่อาศัย
พระนครใด คุณแห่งพระนครนั้น ใครเล่าจะพรรณนาให้หมดสิ้นได้ พระนครนั้น
พึงมีอยู่ด้วยอุปมานั้น //602//

จากข้อความข้างต้น น่าสังเกตว่าการพรรณนาถึงเมืองสาวัตถีใน *สมันตกุฎฎญาณนา* มี
เนื้อหาที่สัมพันธ์กันกับ *บรรณกถาสัพทาสวรรสูต* ที่อธิบายความหมายของชื่อเมืองสาวัตถีว่า
“เครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างมารวมกันอยู่ในเมืองสาวัตถีตลอดเวลา ฉะนั้น ท่านมุ่งเอาความ
สมบูรณ์ด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างจึงเรียกเมืองนั้นว่าสาวัตถี เมืองสาวัตถีนี้เป็นเมืองของชาว
โกศล นำชื่นชม นำรื่นรมย์ นำเพลิดเพลินเจริญใจ อีกทั้งไปด้วยเสียง 10 ประการ เป็นเมืองอยู่ช้ำอ้วนน้ำ
เป็นเมืองถึงความเจริญไพบูลย์ มั่งคั่ง กว้างขวาง นำชื่นชมและอุดมสมบูรณ์ ประหนึ่งเมืองของพวกเขา
เทวดาชื่ออากมัทธานั้น”¹³⁰ (ม.ม.อ.1/14/66)

1.2.2.3 พระวิหารเซตวัน

พระวิหารเซตวัน คือ วัดที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่
พระพุทธเจ้า อยู่ทางทิศใต้ของเมืองสาวัตถี (พระยาสุรินทรภักข์ (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์), 2510: 100; ชิว
ซูหลุน, 2549: 225)

พระเวทเทเถระได้บรรยายถึงสภาพแวดล้อมต่าง ๆ พระวิหารเซตวัน เช่น มีแต่เหล่า
สาธุชนคนดีมาประชุมกัน ณ ที่แห่งนี้ ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้บานาชนิด มีเสียงร้องของนกและเสียงผึ้งบิน
ไปมา มีโรงที่พักและพระคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า ดังความว่า

ใกล้พระนครสาวัตถีนั้น มีพระวิหารปรากฏโดยชื่อว่า เซตวัน เป็นพระนคร
ที่น่าใจของผู้อื่นไป เป็นที่สมาคมคบค้าของคนผู้เลิศ เป็นพระนครที่ให้สิ่งที่
ประชาชนปรารถนา รวากะแก้วมณีอันหาค่ามิได้ฉะนั้น //603//

ในพระวิหารใด มีต้นไม้ทั้งหลายยืนต้นอยู่ ซึ่งมีเสียงพินและเสียงดนตรี
กล่าวคือเสียงร้องระงมดังหึ่ง ๆ ของหมู่ภุมรตัวเพลิดเพลินในเกสรดอกไม้ที่บ้าน

¹³⁰ สัพพทา สพพุปกรณิ สาวตถิยิ สโมหิตติ
ตสมา สพพมุปาทาย สาวตถิตติ ปุจจจติ.
โกสลานัน ปุริ รम्मิ ทสสนเนยยิ มโนรมมิ
ทสสิ สพเทหิ อวิวิตติ อนนปานสมายุตติ.
วุฑฒิ เวปุลลตติ ปตตติ อิทถิ ผิตติ มโนรมมิ
อากมมทาว เทวานัน สาวตถิปุรมุตตมมตติ

สะพรั่ง และมีเสียงเพลงขับกล่อมซึ่งแซ่จากหมู่สุกษณาตัวว่าเริงนับจำนวนไม่ได้
ราวกะนักฟ้อนผู้ชำนาญนั้น //604//

ในพระวิหารใด มีถ่องแถวแห่งโรงที่พักเพียงดั่งท้องทะเล งดงามอยู่ราวกะ
เม็ดทรายที่ถูกพัดมาจากท้องทะเลแล้วถูกขัดด้วยน้ำนมจนแห้งอยู่บนภูเขาสีเงิน
อาบไล้ด้วยแสงจันทร์ ถูกเกลี่ยกระจัดกระจายไปฉะนั้น //605//

ในพระวิหารใด มีพระคันธกุฎีที่หิวเราะแล้วด้วยพินคือเกลียวชั้นบันได
ภายในช่องปากคือรัตนะที่เปล่งประกายอยู่ ประดุจว่าจะหิวเราะเยาะวิมานของ
ทวยเทพว่า “ฉันทปราศจากราคะแล้วนะ” //606//

ในพระวิหารใด มีระเบียบแห่งพระรัศมีพวยพุ่งออกมาจากพระวรกายของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ราวกะถ่านเพลิงที่เต็มรอบบนปากสุบลมของช่างทอง
และเปลวเพลิงที่แผ่ออกมาจากดวงอาทิตย์ที่งดงาม ชานออกไปทั่วทุกทิศ
ประหนึ่งไฟป่าที่ลุกกลาม //607//

ในพระวิหารใด มีจอมแห่งต้นไม้ที่เหล่าภิกษุได้อาศัย รุ่งเรืองอยู่ แซ่มชื่น ได้
หิวเราะเยาะต้นไม้ของเทวดา (ต้นกัลปพฤกษ์) ว่า “พวกท่านเป็นผู้เสื่อมอย่างยิ่ง
แล้วเพราะคลุกคลีอยู่กับเหล่าชนผู้ยังมีราคะ (เทวดา) แต่ว่าพวกเราเป็นผู้มีบุญ
เพราะคบค้าสมาคมกับเหล่าชนผู้ไร้มลทินแล้ว (พระภิกษุ)” //608//

ในพระวิหารใด มีผืนแผ่นดินดารดาษไปด้วยดอกของต้นไม้ อาทิ ต้น
บุษราคัม ต้นจิก ต้นพิบูล ต้นรทฟ้าขาว (หรือต้นกุ่ม) ต้นราชพฤกษ์ ต้นกาละทิง
ต้นหมาก ต้นมะม่วง ต้นขงโค และต้นจำปา สว่างไสวอยู่ประดุจว่าทิพย์วิมานซึ่ง
ถูกปกคลุมไปด้วยรัตนะนานาประการ //609//

ในพระวิหารใด เหล่าชนผู้เข้ามาเยี่ยมเยือนมีกลุ่มแห่งดวงใจและดวงตา
เปลितเปลิบไปด้วยการน้อมไหว้ที่ทำโดยประชุมแห่งพรหม เทวดา อสูร
ประชาชน พญานาค โยคี นักสิทธิ์ และวิทยากร เป็นต้น และด้วยเพลงขับกล่อม
สรรเสริญอันเป็นมงคลที่ขับร้องแล้วโดยพรหมเป็นต้นเหล่านั้น //610//

ในพระวิหารใด ดวงใจของเหล่าภิกษุยอมยินดีอยู่เนื่องนิตย์ เพราะเสียง
น้ำตกใสเย็นที่ตั้งอยู่กึ่งก้องและไร้มลทิน เพราะสระน้ำที่นกกหลายตัวซึ่งเบิกบาน
ใจกำลังส่งเสียงร้องเจื้อยแจ้ว และเพราะพื้นศิลาอันดารดาษไปด้วยเกสรและ
กลีบดอกบัว //611//

และในพระวิหารใด ได้มีพระสุคตเจ้าผู้สั่งสมบุญราศีมาหลายร้อยกัปแล้ว
สละมหาสิริในเมืองกบิลพัสดุ์อันนับประมาณมิได้ เสด็จมาแล้วทรงพอพระทัย
แสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่ ใครเล่าจะพรรณนาความรุ่งโรจน์อันไม่มีสิ่งใดเสมอ
เหมือนในพระวิหารนั้นได้ //612//

พระชินเจ้าทรงประทับอยู่ในพระวิหารนั้น อันมีนามว่า เขตวัน รวากะพระอินทร์ประทับอยู่ในอุทยานนั้น ทวันอันงดงาม เพียงดังพระพรหมประทับอยู่ในพรหมโลกกับด้วยเหล่าพรหม และปานประหนึ่งพระจันทร์ผู้ถูกรายล้อมด้วยหมู่ดาวประทับอยู่บนท้องฟ้าฉะนั้น //613//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาภาพของพระวิหารเขตวันได้อย่างงดงาม ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้อย่างชัดเจน ซึ่งอาจสัมพันธ์กับสถานที่แห่งหนึ่งในลังกาที่ตั้งชื่อตามเขตวันในอินเดีย โดยเขตวันในลังกาที่ตั้งอยู่ในเมืองอนุราชปุระ พระเจ้ามหาเสนาะ (พ.ศ. 819-846) รับสั่งให้สร้างขึ้นบนพื้นที่ส่วนหนึ่งของมหาวิหาร ในพระราชอุทยานชื่อโชติวัน เพื่อถวายแด่พระติสสเถระแห่งทักษิณาวินัย (มหา.37/32-33) อาจเป็นไปได้ว่าข้อความที่ปรากฏใน*สมันตกุฎวณิชนา*จะสะท้อนภาพของเขตวันในลังกา ณ ขณะนั้น

สภาพของเมืองสาวัตถีและพระวิหารเขตวันในอินเดียที่ปรากฏใน*สมันตกุฎวณิชนา*นี้อาจเป็นแค่ความรู้ผ่านการบอกเล่าหรือจากเรื่องราวในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเท่านั้น พระเวทเถระคงจะไม่เคยเดินทางไปอินเดียจริง เนื่องจากว่าอินเดียในขณะนั้นตกอยู่ภายใต้อำนาจของกองทัพมุสลิมแล้ว อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ปรากฏใน*สมันตกุฎวณิชนา*ก็ถือได้ว่าเป็นภาพสะท้อนถึงความรับรู้เรื่องสถานที่สำคัญในอินเดียของพระเวทเถระและประชาชนในช่วงที่ประพันธ์เรื่องนี้ก็เป็นได้

1.2.3 สถานที่สำคัญอื่น ๆ

นอกจากสถานที่สำคัญในลังกาและอินเดียแล้ว ยังปรากฏสถานที่สำคัญซึ่งไม่ได้อยู่บนโลกมนุษย์ที่ชาวพุทธเชื่อโดยสืบทอดกันมาอย่างยาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน ดังนี้

1.2.3.1 เจดีย์จุฬามณี

เจดีย์จุฬามณี คือพระเจดีย์ที่บรรจุพระจุฬามณี (มวยผม) ของพระพุทธเจ้าในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ใน*สมันตกุฎวณิชนา*ปรากฏเนื้อความดังนี้

พระองค์ทรงดำริว่า “เราควรจักบวชในที่นี้ ไม่ควรชักช้า” ดังนี้แล้วจึงสละอาภรณ์เครื่องทรง และทรงมอบมังกัณฐกะอัศวราชแก่นายฉันทะแล้ว ยกพระขรรค์อันคมกริบตัดพระเกศาพร้อมทั้งพระเมาลี //94-95//

พระนางเจ้า รำพึงอยู่อย่างนี้ว่า “หากเราจักได้เป็นพระสุตเจ้าไซรั ขอให้มวยผมจงลอยอยู่ในอากาศ” ดังนี้แล้วโยนมวยผมขึ้นไปในอากาศ //96//

ลำดับนั้น ท้าวสักกะได้เอาผอบแก้วมณีอันมีค่ามากมารองรับมวยผมอันประเสริฐนั้นแล้วนำไปสู่เทวโลก ด้วยเศียรเกล้า //97//

ท้าวสักกะ รับสั่งให้สร้างสถูปแก้วมณี เก็บพระเกศานั้นแล้วมอบน้อมบูชา
พร้อมกับเหล่าเทวดาโดยประการต่าง ๆ ในทุก ๆ วัน //98//

ข้อความดังกล่าวสอดคล้องกับเนื้อหาในอรรถกถาที่เล่าว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออก
บรรพชาเสด็จข้ามแม่น้ำอนาแล้วจะอธิษฐานเพศบรรพชิต ทรงตัดมวยพระเกศาวางไปในอากาศ
พระอินทร์นำผอบแก้วมารองรับเอาไปประดิษฐานในพระเจดีย์จุฬามณี ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จ
ดับขันธปรินิพพานแล้ว ในขณะที่โทณพราหมณ์แจกพระบรมสารีริกธาตุ พระอินทร์ได้มานำเอาพระ
ทฐาธาตุ (พระเขี้ยวแก้ว) ข้างขวาที่โทณพราหมณ์ซ่อนไว้ในผ้าโพกศีรษะ ใส่ผอบทอง นำไปบรรจุใน
จุฬามณีเจดีย์ด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 68-69)

1.2.3.2 ทุสสเจดีย์

ทุสสเจดีย์ คือ เจดีย์ที่ขุฎิการพรมสร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นที่บรรจุพระ
กุษาเครื่องทรงในตอนเป็นที่พระโพธิสัตว์เป็นฆราวาส ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้สละในคราวเสด็จออก
บรรพชา เจดีย์ประดิษฐานอยู่พรหมโลก ใน*สมันตกุฎิวัดณนา*ให้รายละเอียดไว้ดังนี้

พระผู้มีปัญญามาก ทรงรับเครื่องอัฐบริขารที่ทำมหาพรมน้อมนำมา
ถวายแล้วทรงนุ่งหม้อผ้ากาสะวะในทันใดนั้น //99//

พระผู้เป็นนายก ทรงถือเอาพระกุษาแล้วโยนขึ้นไปบนอากาศ เหมือนใน
กาลก่อน ทำมหาพรมได้รับพระกุษาอันเลิศนั้นแล้วนำไปสู่พรหมโลก
//100//

ทำมหาพรมได้สร้างสถูปอันเลอเลิศงดงาม มีความสูง 12 โยชน์ เก็บพระ
กุษาไว้ในพระสถูปนั้นแล้วกราบไหว้ในกาลทุกเมื่อ //101//

น่าสังเกตว่า*สมันตกุฎิวัดณนา*มิได้เรียกชื่อเจดีย์นี้ ทั้งที่ใน*นิทานกถาของอรรถกถาชาดก*
และ*ทฐาธาตุวงศ์*เรียกชื่อไว้แล้ว ในเรื่องนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะข้อจำกัดเรื่องพยางค์ของ
คณะฉันทและชาวลึงการู้จักชื่อของทุสสเจดีย์เป็นอย่างดีอยู่แล้ว

1.3 ความเชื่อเรื่องสัญลักษณ์มงคลในพุทธศาสนา

สัญลักษณ์มงคลในที่นี้หมายถึงสัญลักษณ์ที่ชาวพุทธเชื่อว่ามี ความเกี่ยวเนื่องกับ
พระพุทธเจ้า ซึ่งปรากฏใน*สมันตกุฎิวัดณนา* ดังต่อไปนี้

1.3.1 สัญลักษณ์มงคล 108 ประการใต้ฝ่าพระพุทธรบาท

ตามหลักฐานโบราณคดี สัญลักษณ์มงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธรบาทที่เก่าที่สุดในลังกาคือ รอยพระพุทธรบาทคู่พบที่อภัยคีรี ปรากฏสัญลักษณ์ธรรมจักร ตรีรัตน์ และสวัสดิกะ และสัญลักษณ์มีการเพิ่มขึ้นโดยลำดับในราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 ซึ่งมีสัญลักษณ์มงคลมากกว่า 8 ลาย ประกอบด้วยธรรมจักร สวัสดิกะ แล้งามรี ธงชัย ขอช้าง ฉัตร พัดหางนกยูง ที่เป็นเครื่องหมายของกษัตริย์ อันสื่อถึงอำนาจและชัยชนะทางโลก และสัญลักษณ์มงคลที่หมายถึงโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ หม้อน้ำ ปลาคู่ สังข์ ศรีวิตสะ และเครื่องหมายที่คล้ายวัชระ (นันทนาชูดิวังศ์, 2533: 23)

ส่วนหลักฐานที่ปรากฏในวรรณกรรมบาลี สัญลักษณ์มงคลมีมาตั้งแต่วรรณกรรมชั้นพระไตรปิฎกกล่าวคือในพระสูตร¹³¹ระบุไว้ 7 ประการ ต่อมาอรรถกถาพระสูตร¹³²ที่ประพันธ์ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 9 ระบุไว้ 39 ประการ เมื่อนับรวมมงคลที่ไม่ซ้ำกับพระสูตรจะมี 41 ประการ (ดู พระคันธสาราภิงศ์, 2550: 110-115) จากนั้นสัญลักษณ์มงคลครบ 108 ประการเป็นครั้งแรกใน *สมันตภัททิกา อรรถกถาของอนาคตวงศ์*¹³³ (ดู สมนต.105, 318-321; Skilling, 1992: 77) และปรากฏต่อมาใน *ชินาลังการฎีกา* ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 (ดู ชินา.ฎี.177) และ *ปชชมธ*¹³⁴ (ดู พระคันธสาราภิงศ์, 2550: 149-152; Cicuzza, 2011: Ixii)

¹³¹ พระสูตรในที่นี้ได้แก่ *มหาปทานสูตรของทีฆนิกาย มหาวรรค ลักษณะสูตรของทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค และพรหมายสูตรของมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์*

¹³² อรรถกถาพระสูตรในที่นี้คือ *อรรถกถามหาปทานสูตร สมังควลาลินีและปัญจสุทนี*

¹³³ อายุของ *สมันตภัททิกานัน* พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (2553: 413) ระบุว่าประพันธ์ขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 11 เพราะนิคมนคาถาของเรื่องระบุว่าประพันธ์ในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชาตุเสนะ (พ.ศ. 1002-1020) ส่วน Skilling (1992: 77) ให้ความเห็นว่า อายุของเรื่องนี้ยังไม่แน่ชัด แต่ถ้าผู้ประพันธ์ *สมันตภัททิกา* คือพระอุปติสสะและเป็นรูปเดียวกันกับที่ประพันธ์ *มหาโพธิวงศ์ สมันตภัททิกา* ก็อาจมีอายุในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 (ดู Norman, 1983: 141, 162) แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม ความเห็นของนักวิชาการทั้งสองที่สอดคล้องกันก็คือ *สมันตภัททิกา* เป็นวรรณกรรมบาลีที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่บันทึกมงคลครบ 108 ประการ (พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร, 2553: 3; Skilling, 1992: 77)

¹³⁴ อายุของ *ปชชมธ* นั้น พระคันธสาราภิงศ์ (2550: (11)) ให้ความเห็นว่า มีอายุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ส่วน Norman (1983: 159) ระบุว่า มีอายุในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และ Cicuzza (2011: Ixiii) ระบุว่าอาจมีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งความเห็นของนักวิชาการสองท่านหลังนี้จะหมายความว่า *ปชชมธ* มีอายุร่วมสมัยกับ *สมันตภัททิกาวินมณา*

มงคลในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกาเป็นไปโดยคล้ายตามกัน อาจมีต้นตอมาจากมหาอรรถกถาภาษาสิงหลแหล่งเดียวกัน แต่ก็มีมงคลที่ต่างกันบ้าง ซึ่งน่าจะเกิดจากการคัดลอกที่ผิดพลาด¹³⁵ ส่วนปชชมธุมิขุดมงคลที่แตกต่างจาก 2 เรื่องนี้ สันนิษฐานว่าอาจมีแหล่งที่มาต่างออกไป

ส่วนสมันตกฎวิณณา ผู้ประพันธ์บรรยายลักษณะแห่งพระบาทของพระพุทธเจ้า และกล่าวถึงสัญลักษณ์มงคลในตอนที่สุดมนเทพกล่าวสรรเสริญพระบาทของพระพุทธเจ้า เพื่อนิมนต์ให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระบาทอันศักดิ์สิทธิ์นี้ไว้บนยอดเขาสมันตกฎ ดังความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งพระภิกษุ แท้จริงแล้ว ที่ฝ่าพระบาททั้งสองข้างของพระองค์ มีกัจจกรอันประเสริฐสูงใหญ่ซึ่งมีค่า 1,000 ชี่ จัดทรวดทรงไว้ อย่างดีด้วยถ้องแฉกแห่งดุม (เพลาล้อ) กง และลิ่มสลัก ปรากฏอยู่ //765//

รูปเรือนยอด รูปสวัสดิกะ รูปดอกไม้กรอบบนศีรษะ รูปปราสาท รูปตั้งทองคำ รูปถ้วยใส่น้ำเต็ม รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดหางนกยูง¹³⁶ รูปดอกบัวมีดอกนิลุบลเป็นต้น รูปเขาพระสุเมรุ รูปภูเขาสัตตบริภัณฑ์ รูปมหาสมุทร¹³⁷ รูปแม่น้ำสายใหญ่ 7 สาย รูปสระน้ำสี่พันตรทั้ง 7 สระ รูปภูเขาหิมพานต์ รูปภูเขาจักรวาล รูปดวงจันทร์ รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงดาว รูปเทวโลก 6 ชั้น รูปพรหมโลก 16 ชั้น รูปมนุษย์โลก รูปสำเภาทอง รูปวอทอง รูปสังข์ รูปภูเขาไกรลาส รูปธงชัย รูปชุ้มประตู่ รูปแก้วจินตามณี รูปกรอบหน้า (มงกุฎ) รูปแม่โคนมที่มีลูกโค รูปปลาคุ รูปพระเจ้าจักรพรรดิพร้อมทั้งเหล่าเสนา รูปพญาราชสีห์ รูปพญาม้า รูปพญาช้าง รูปพญาเสือโคร่ง รูปพญาหงส์ รูปพญาวัว รูปกนิษฐ รูปพญานกยูง รูปพญานกกระเรียน รูปพญาช้างเอราวัณ รูปพญานก

¹³⁵ ดูการเปรียบเทียบมงคลจากทั้งสองเรื่องนี้ได้ใน พระคันธสาราภิวงศ์ (2550: 115-135)

¹³⁶ แปลจากคำว่า “มยุรหัตถา” แม้ฉบับแปลภาษาอังกฤษของ Hazlewood (1986: 92) แปลแยกเป็นมงคล 2 ชนิด คือ นกยูงและช้าง แต่ผู้วิจัยเห็นว่าควรนับเป็นมงคลอย่างเดียว เพราะคำนี้มีปรากฏในสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกาด้วย ทั้งนี้ ในสมันตกฎวิณณาเอง นกยูงปรากฏในมงคลลำดับที่ 64 และช้างเป็นมงคลลำดับที่ 59 อยู่แล้ว

¹³⁷ ฉบับแปลภาษาอังกฤษของ Hazlewood (1986: 92) แปล “มหาสมุทร 7 แห่ง” โดยให้เชิงอรรถอธิบายว่าทั้ง 7 แห่ง ได้แก่ ลวณ อิกษุ สุรา ฆฤต ทธิ ทุกธ และชล แต่ผู้วิจัยเห็นว่าควรแปลว่า “มหาสมุทร” เพียงอย่างเดียวและนับเป็นมงคล 1 ประการ เพราะหากแปลเป็น 7 แห่งก็จะกลายเป็นว่าต้องนับเป็นมงคล 7 ประการ แต่ความจริงมีเพียงภูเขาสัตตบริภัณฑ์ แม่น้ำสี่พันตร 7 สาย และสระน้ำใหญ่ 7 แห่งเท่านั้นที่นับแยกเป็นมงคลอย่าง 7 รวมเป็น 21 เพื่อให้สอดคล้องสมันตภัททิกาและชินาลังการฎีกา ทั้งนี้คำว่า “มหาสมุทร” ในสมันตภัททิกา ชินาลังการฎีกา และปชชมธู ก็นับเป็นมงคล 1 ประการ โดยใช้ศัพท์ว่า “สมุทโท” (ดู พระคันธสาราภิวงศ์, 2550: 115-152)

จากปรากฏ และรูปมกรเป็นต้นเหล่านั้น เป็นลักษณะมหามงคลนานาประการ ล้อมรอบลายกัจจกรนั้นนั้นแล สองประกายรุ่งเรืองอยู่เนื่องนิตย์ //766-770//

ผู้วิจัยได้นับจำนวนมงคลที่ปรากฏและเรียงลำดับพร้อมคำแปล ดังต่อไปนี้¹³⁸

ตารางที่ 26 สัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปใน*สมันตกุฎิวัดฉนวน* (เรียงตามลำดับที่ปรากฏ)

ลำดับ	ชื่อภาษาบาลี	คำแปล
1	สิริวจฺจ ¹³⁹	เรือนอันทรงสิริ ¹⁴⁰
2	โสวตถิ	สวัสดิกะ
3	วฏฺ์สก	ดอกไม้กรองบนศีรษะ
4	ปราสาท	ปราสาท
5	ภทฺรสาสน	ตั้งทองคำ
6	ปุณฺณปาติ	ถ้วยใส่น้ำเต็ม
7	ลีตาตปตฺต ¹⁴¹	เศวตฉัตร

¹³⁸ ความหมายของสัญลักษณ์มงคลเหล่านี้ดูได้ใน*พุทธบาทมิ่งมงคล (พุทธบาทมงคล)* (ดู สำนักกราชเลขาธิการ, 2540; อัญชลี ปันรอด, 2525; Cicuzza, 2011) ซึ่งเป็นวรรณกรรมบาลีที่ประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยา เพื่อเป็นอรรถกถาอธิบายความหมายของสัญลักษณ์มงคล 108 ประการใน*พุทธบาททฤษฏณ* โดยเฉพาะ ส่วน*พุทธบาททฤษฏณ* ดูได้ใน (กรมศิลปากร, 2536: 99-109)

¹³⁹ Cicuzza (2011: Ixii)) ให้ข้อมูลว่ามงคลลำดับแรกใน*สมันตกุฎิวัดฉนวน*คือ “จกฺก” แต่ผู้วิจัยไม่เห็นด้วย เนื่องจากบริบทคำว่า “จกฺกวร” ในคาถาที่ 764 เป็นการบอกว่าที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้ามีกัจจกรซึ่งจะประกอบด้วยสัญลักษณ์มงคลดังต่อไปนี้มากกว่า ดังที่*สมันตภัททิกา*และ*ชินาลังการฎีกา*ก็ระบุแบบนี้เช่นกัน (ดู พระคันธสาราภิงค์, 2550: 123-127) และไม่มีวรรณกรรมเรื่องใดที่เริ่มต้นมงคลด้วย “จกฺก” โดยมากจะเริ่มต้นด้วย “สตติ” แม้ “จกฺก” จะเป็นสัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปก็ตาม แต่ว่าจะไม่ได้ขึ้นต้นเป็นลำดับแรกแน่นอน เช่น ปรากฏใน*สมันตภัททิกาลำดับที่ 41* (จกฺก) *ชินาลังการฎีกาลำดับที่ 41* (จกฺกาวุธ) และ*ปชชมฺรุลำดับที่ 32* (จกฺก)

¹⁴⁰ สิริวจฺจ (ส. ศรีวตส) ผู้วิจัยแปลว่า “เรือนอันทรงสิริ” ตามฎีกาของ*ทีฆนิกาย มหาวรรค*ว่า “สิริวจฺจโฉติ สิโรคาร” แปลว่า “คำว่า สิริวจฺจ คือ เรือนอันทรงสิริ” อย่างไรก็ตาม คำนี้มีผู้แปลเป็นภาษาไทยใน ความหมายต่าง ๆ อีก เช่น แวนสองพระพักตร์, นางฟ้า เป็นต้น ส่วนในภาษาสันสกฤตมีความหมายว่า สัญลักษณ์พิเศษของพระวิษณุ ซึ่งเป็นกลุ่มชนสีขาวเวียงขวาเป็นเกลียว ณ พระอุระ, พระอุระอันทรงสิริ, พระวิษณุผู้มีพระอุระอันทรงสิริ, ที่รักของพระลักษมี, ลูกของพระลักษมี, ที่ประทับของพระศรี, สัญลักษณ์แห่งพระศรี เป็นต้น (ดู เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, 2550: 99; ดู พระคันธสาราภิงค์, 2550: 173-175)

ตารางที่ 26 สัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปใน *สมันตภูมิกถา* (เรียงตามลำดับที่ปรากฏ) (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อภาษาบาลี	คำแปล
8	อสี	พระขรรค์
9	มยุรหัตถ	พัดหางนกยูง
10	กมล	ดอกบัว
11	นีลาทิเกทา อุปปลา	ดอกบัวขาบ (นิลุปปลา) เป็นต้น
12	เมรุ	เขาพระสุเมรุ
13-19	สัตตทพทิ	ภูเขาสัตตบริภันท์ คือ ขุนเขา 7 ลูกที่แวดล้อมเขาพระสุเมรุ ได้แก่ ภูเขาอัยคันธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวิก ภูเขาสุทสสนะ ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ และภูเขาอัสดรกรรม
20	มหาสมุทท	มหาสมุทร
21-27	สัตตปาปา	แม่น้ำสายใหญ่ 7 สาย คือ ทะเลทั้ง 7 ที่อยู่ระหว่างเขาสัตตบริภันท์ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ได้แก่ คังคา ยมุนา สรภู อจิรวดี มหิณี สรัสวดี เนรัญชรา
28-34	สัตตมหาสรา	สระน้ำใหญ่ 7 แห่งในป่าหิมพานต์ ได้แก่ อโนดาต กัณณมุน ทะ รถการะ ฉัททันต์ กุณดละ มณฑาทิณี และสีหปปาตะ
35	หิมालย	ภูเขาหิมพานต์ หรือภูเขาหิมालย์
36	จกกวาททิก	ภูเขาจักรวาล

¹⁴¹ Cicuzza (2011: Ixii)) แยกคำว่า “สิตาตปตต” ออกเป็นมงคล 2 อย่าง คือ “สิตาด” และ “ปตต” แต่ผู้วิจัยไม่เห็นด้วย เนื่องจากคำนี้ควรแยกศัพท์ว่า สิต (สีขาว) + อาตปตต (ร่ม, ฉัตร) จึงแปลรวมกันว่า “ร่มสีขาว” หรือ “เศวตฉัตร” และคำนี้มีในภาษาสันสกฤตด้วยว่า “สิตาตปตต” เพราะถ้าแยกเป็น “สิตาด” จะไม่มี ความหมายทั้งในบาลีและสันสกฤต ทั้งนี้ในปชชมรูกัมคำที่มีความหมายเดียวกันกับ “สิตาตปตต” ว่า “เสวตปตต” ในคาคาที่ 13 ซึ่งนับเป็นมงคลลำดับที่ 9 (ดู พระคัมภีร์สาราวิวงศ์, 2550: 13, 149) อย่างไรก็ตาม ถ้าคำนี้แปลด้วย อลังการประภทเศลชะ (บ. สีเลส) ก็อาจจะแปล “ปตต” ได้ 2 ครั้ง กล่าวคือ ครั้งแรกแปลว่า “สิตาตปตต” ว่า “เศวตฉัตร” ครั้งที่ 2 แปล “ปตต” อย่างเดียวว่า “บาตร” แต่ถึงอย่างนั้นผู้วิจัยก็เห็นว่าควรนับว่าแปลเป็นมงคล อย่างเดียวอยู่ดี เพราะใน *สมันตภททิกาทิก* ก็ดี *ชินาลังการฎีกาทิก* ก็ดี “ปตต” ไม่ได้อยู่ในมงคลลำดับต้น ๆ หากแต่อยู่ใน *สมันตภททิก* ลำดับที่ 16 *ชินาลังการฎีกา* ลำดับที่ 17 (ดู พระคัมภีร์สาราวิวงศ์, 2550: 117) ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า “สิตาตปตต” ควรนับเป็นมงคลอย่างเดียว โดยแปลว่า “เศวตฉัตร”

ตารางที่ 26 สัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรบาทในสมัยทวารวดี (เรียงตามลำดับที่ปรากฏ) (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อภาษาบาลี	คำแปล
37	จันท	ดวงจันทร์
38	อุกก	ดวงอาทิตย์
39	ตารา	ดวงดาว
40-45	ฉเทวโลกา	เทวโลก 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรินิมิตวสวดี
46-61	ปิตามหาवास	พรหมโลก 16 ชั้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ภูมิ ได้แก่ (1) บ्रह्माण्डภูมิมี 3 ชั้น ได้แก่ ปรสิชชา ปุโรหิตา และมหาพรหมา (2) ทุตติยภูมิมี 3 ชั้น ได้แก่ ปริตตภา อัมปมาณาภา และ อากัสสรา (3) ตุตติยภูมิมี 3 ชั้น ได้แก่ ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา และ สุภกัณหา (4) จตุตถภูมิมี 3 ชั้น ได้แก่ เวหิปผลา อัสญญัตตว์ และ สุทธาวาส ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 5 ชั้น ได้แก่ อวิหา อดัมปา สุกัสสา สุกัสสี และอกนิฐฐา
62	มนุสสโลก	มนุษย์โลก
63	สุวณณนาวา	สำเภาทอง
64	สิวิกา	วอทอง
65	สงข	สังข์
66	เกลาสเสล	ภูเขาไกรลาส
67	ธช	ธงชัย
68	โตรณ	ช่มประตู่
69	จินตามณิ	แก้วจินตามณี
70	อุณหีส	กรอบหน้า (มงกุฎ)
71	สวจจเณรุ	แม่โคนมที่มีลูกโค

ตารางที่ 26 สัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปใน*สมันตภูฏาภิธาน* (เรียงตามลำดับที่ปรากฏ) (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อภาษาบาลี	คำแปล
72	มีนาทวย	ปลาคู่
73	จกุกตตี สเสโน	พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมกับเหล่าเสนา
74	สีห (ราชา)	พญาราชสีห์
75	อสุส (ราชา)	พญาม้า
76	มาตงค (ราชา)	พญาช้าง
77	วियคฆราชา	พญาเสือโคร่ง
78	หีส (ราชา)	พญาหงส์
79	อุสภ (ราชา)	พญาวัว
80	กิมปุริส	กิงนร
81	มยุร (ราชา)	พญานกยูง
82	โกณจ (ราชา)	พญานกกระเรียน
83	เอราวณหตถิราชา	พญาช้างเอราวัณ
84	จกุกวาก (ราชา)	พญานกจากพราว
85	มกร	มกร

เมื่อนับออกมาแล้วจะได้มงคลเพียง 85 ประการ ไม่ครบ 108 ทั้งที่มีเรื่องอื่นก่อนหน้านี้ครบ 108 แล้ว เรื่องนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าขณะที่ระบุสัญลักษณ์มงคลใน*สมันตภูฏาภิธาน* นี้ พระเวทเถระคงไม่ได้เน้นที่จะระบุให้ครบ 108 เพราะเห็นได้จากการที่ท่านประพันธ์จบเพียงว่า **มกราทโย** (770) แปลว่า “มกรเป็นต้น” หรือคำว่า **นิลาทีเกทา อุปปลา** (767) แปลว่า “ดอกอุบลมีดอกบัวขาบ (นิลอุบล) เป็นต้น” ซึ่งถ้าจะให้ครบตาม*สมันตภัททิกาทิคา* หรือ*ชินาลังการฎีกา* จะต้องมียอดบัวแดง (รดตูปปลา) ดอกบัวขาว (เสตูปปลา) ดอกบุณฑริกสีแดง (รดตูปบุณฑริก) ดอกบุณฑริกสีขาว (เสตูปบุณฑริก) (ดู พระคันธสาราภิวงศ์, 2550: 117-118) นั่นหมายความว่าพระเวทเถระทราบดีว่าสัญลักษณ์มีมากกว่านี้แน่นอน แต่ท่านประพันธ์เพียงเท่านี้ ซึ่งอาจเป็นความประสงค์ของท่านเองหรือมีฉะนั้นก็ประพันธ์ไปตามความทรงจำ เพราะถ้าหากท่านมีต้นฉบับ*สมันตภัททิกาทิคา* หรือ*ชินาลังการฎีกา* อยู่ใกล้มือขณะที่ประพันธ์ก็คงจะประพันธ์จนครบ 108 ประการ

เมื่อเทียบกับมงคลใน*สมันตภูฏาภิธาน* กับ*สมันตภัททิกาทิคา* *ชินาลังการฎีกา* และ*ปัชชมธุ* แล้ว พบว่ามงคล 85 ประการใน*สมันตภูฏาภิธาน* นี้มีใน 3 เรื่องข้างต้นนี้ทั้งหมด แต่ว่าชื่อมงคล

อาจจะต่างออกไปบ้าง เนื่องจาก*สมันตภัททิกา*และ*ชินาลังการฎีกา*แต่งเป็นร้อยแก้ว¹⁴² ส่วน*สมันตกุฎ-
วิณณา*แต่งเป็นร้อยกรอง จึงอาจปรับเปลี่ยนชื่อหรือเพิ่มคำเข้ามาเพื่อให้ลงคะแนน ดังตัวอย่างใน
ตารางที่ 27 ว่า

ตารางที่ 27 ตัวอย่างเปรียบเทียบชื่อสัญลักษณ์มงคลใน*สมันตภัททิกา* *ชินาลังการฎีกา* และ*สมันตกุฎ-
วิณณา*

<i>สมันตภัททิกา</i> และ <i>ชินาลังการฎีกา</i>	<i>สมันตกุฎวิณณา</i>
เสตจฉตต (เศวตฉัตร)	สีดาตปตต (เศวตฉัตร)
ทกขินาวตตเสตสงข (สังข์ขาวเวียนขวา)	สงข (สังข์)
อุโปสถวารณราชาทนต์หตถี (พญาช้างอุโปสธและพญาช้างฉัททันต์)	มาตงค (พญาช้าง)
ปทุม (ดอกปทุม)	กมล (ดอกบัว)

มงคลใน*สมันตภัททิกา*ที่ไม่มีใน*สมันตกุฎวิณณา*นั้นมีจำนวน 24 ประการ ได้แก่ สตติ (หอก) ดอกพุดซ้อน (นนทियาวุฎฐ) ถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วทฒมาน) ขอช้าง (องกุส) พัดใบตาล (ตาลวณฐ) บาตร (ปตต) พวงดอกมะลิ (สุมนทาม) ดอกบัวแดง (รตตูปปล) ดอกบัวขาว (เสตูปปล) ดอกบุณฑริกสีแดง (รตตูปบุณฑริก) ดอกบุณฑริกสีขาว (เสตูปบุณฑริก) หม้อใส่น้ำเต็ม (ปุณณฆฏ) ทวีปใหญ่ทั้ง 4 และทวีปน้อย นับเป็นมงคล 4 ประการ (จตุโร มหาที่ปา ปรีตตที่ปา) กงจักร (จกุก) พญาครุฑ (สุปณณราชา) จระเข้ (สุสมารโก) แส้จามรทอง (สุวณณวาลวิชนี) พญานาควาสูกิ (วาสูกิ อูรคราชา) กิณนรี (กิณนรี) นกการเวก (กรวิโก) และพญานกไพระดก (ชีวลชีวกราชา) ส่วนมงคลใน*ชินาลังการฎีกา*ที่ไม่มีใน*สมันตกุฎวิณณา*นั้นมี 25 ประการ โดย 24 ประการอิงตาม*สมันตภัททิกา* ส่วนที่เพิ่มมา 1 อย่างคือ **จามร** (จามร) ส่วนมงคลที่มีใน*สมันตกุฎวิณณา* แต่ไม่มีใน*สมันตภัททิกา* และ*ชินาลังการฎีกา* มีอย่างเดียว คือ **มनुชโยโลก** (มनुสสโลก)

มงคลใน*ปชชมฐ*ที่ไม่มีใน*สมันตกุฎวิณณา*นั้นมี 23 ประการ ได้แก่ ดอกพุดซ้อน (นนทิวตติ) ถ้วยใส่เครื่องสังเวย (วทฐมาน) หม้อใส่น้ำเต็ม (ปุณณกมุภ) พัดใบตาล (สตาลวณฐสูวีชนี) ขอช้าง (องกุส) บาตรเต็ม (ปุณณปตต) ดอกมะลิ (ทาม) ทวีปใหญ่ทั้ง 4 นับเป็นมงคล 4 ประการ (ที่ปา ปุฎฐิ จตุโร) ทวีปบริวารสองพัน (ทวิสหสขุททา) กงจักร (จกุก) จระเข้ (กมุภีโล) ธงแผ่นผ้า (ปตাকা) พัดหางจามรี (จามร) พญาครุฑ (สุปณณราชา) พญาช้างฉัททันต์ (ฉทนต์หตถีปติ) พญาช้างอุโปสธ

¹⁴² ส่วน*ปชชมฐ*แม้จะแต่งเป็นร้อยกรองทั้งเรื่อง แต่เนื่องจากแต่งอธิบายมงคลไปที่ละคาถา ฉะนั้น จึงยังคงชื่อมงคลที่คล้ายกับ*สมันตภัททิกา*และ*ชินาลังการฎีกา*ได้มากกว่า*สมันตกุฎวิณณา*ที่แต่งสัญลักษณ์มงคลให้จบภายใน 5 คาถา

(อุโปสถตฤทธราชา) พญานาคवासูกิ (वासुकिनาคราชา) นกการเวก (กรวิกปกษี) นกโพระดก (ชีวนชีโว) กิณรี (กินนรี) ส่วนมงคลที่มีใน*สมันตกุฎฎวัฒนนา* แต่ไม่มีใน*ปชชมธุ* มี 2 ประการ ได้แก่ **ดอกบัวขาว** (นีลุปปล) และ**มนุษย์โลก** (มนุสสลอก)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชุดมงคลใน*สมันตกุฎฎวัฒนนา*อิงตาม*สมันตภัททิกา* ชินาลังการฎฎีกา และ*ปชชมธุ*ทั้งหมด แต่ลำดับมงคลไม่ตรงกันเนื่องจากความต่างของรูปแบบการประพันธ์ และมงคลที่เพิ่มมาใน*สมันตกุฎฎวัฒนนา*แต่ไม่มีใน 3 เรื่องข้างต้นนั้น ได้แก่ **มนุษย์โลก** (มนุสสลอก) เพียงอย่างเดียว ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าพระเวทเทเถระอาจเพิ่มเข้ามาเองหรือมีฉะนั้นก็ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมเรื่องอื่นที่ผู้วิจัยยังหาที่มาได้ ฉะนั้น สัญลักษณ์มงคลใน*สมันตกุฎฎวัฒนนา*นี้คงได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมที่มีมาก่อนหน้านั้นเอง

นอกจากนี้ โดยปกติในวรรณกรรมอื่น ๆ ที่กล่าวถึงสัญลักษณ์มงคลที่ฝ่าพระบาทมักจะเริ่มด้วย สดติ (หอก) (ดู Cicuzza, 2011: Iiii-Ixiii) แต่ว่ามีเพียง*ปชชมธุ*และ*สมันตกุฎฎวัฒนนา* เท่านั้นที่เริ่มด้วย **สิริจโฉ** ในเรื่องนี้ผู้วิจัยยังไม่ได้ข้อสรุปว่าเป็นเพราะเหตุใด¹⁴³

อนึ่ง มีข้อสงสัยเกิดว่า คติเรื่องมงคล 108 ประการใต้ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้านี้อาจเป็นคติของเถรวาทบาลีเท่านั้น เพราะฝ่ายสันสกฤตไม่ได้กำหนดแน่นอนว่าต้องมี 108 ประการ (ดู พระคันธสาราภิวังศ์, 2550: 170-171; Skilling, 2011: ix; ดู Skilling, 1992: 67-79; ดู Skilling, 1996: 5-28) และถึงแม้ว่าคติเรื่องมงคล 108 ประการจะปรากฏในวรรณกรรมบาลีของลังกาแล้ว แต่ก็ไม่พบว่ามีรอยพระบาทในลังกาที่ประกอบด้วยมงคล 108 ประการเลย กลับพบว่ารอยพระบาทที่แสดงมงคล 108 ประการที่เก่าแก่ที่สุดนั้นคือ รอยพระบาทที่เจดีย์โลกนันทะ ในเมืองพุกาม ประเทศพม่า ราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (Win, 2017: 2, 4-5) ซึ่งประเด็นนี้ผู้วิจัยก็ยังไม่ได้ข้อสรุปที่แน่ชัด

1.3.2 อัญมมงคล

อัญมมงคล คือ สัญลักษณ์มงคล 8 ประการ เป็นที่นับถือในพุทธศาสนาเกือบทุกนิกาย ปรากฏทั้งในอินเดียใต้ มหายานตันตระนิกายลามา หรือศาสนาเซน แต่ว่ามงคลทั้ง 8 นี้ อาจ

¹⁴³ จารึกของสุโขทัย คือ *จารึกบ้านางคำเหยีย* (หรือในชื่ออื่นว่า *จารึกภูเขาไกรลาส จารึกวัดตระพังช้างเผือก* หรือ*จารึกหลักที่ 102*) (พ.ศ. 1922) เป็นจารึกที่ระบุสัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปบาท 108 ประการที่เก่าที่สุดในประเทศไทย (กรมศิลปากร, 2547: 117; Di Crocco, 2004: 74; Skilling, 1992: 67) เริ่มต้นสัญลักษณ์มงคลด้วย “**สิริจโฉ**” เช่นเดียวกับ*ปชชมธุ*และ*สมันตกุฎฎวัฒนนา* แต่ชุดมงคลในจารึกหลักนี้ไม่ได้ตรงกับ*ปชชมธุ* และ*สมันตกุฎฎวัฒนนา*ทั้งหมด แม้อาจจะสันนิษฐานได้ว่าจารึกหลักนี้ได้รับอิทธิพลจาก*สมันตภัททิกา*หรือ*ชินาลังการฎฎีกา* แต่ต้นตอหลักของการเรียงลำดับมงคลในจารึกหลักนี้ยังไม่อาจทราบแน่ชัดว่ามาจากที่ใด และไม่สามารถยืนยันได้ว่า*ปชชมธุ*และ*สมันตกุฎฎวัฒนนา*มีอิทธิพลต่อจารึกหลักนี้มากนักน้อยแค่ไหน ประเด็นนี้จึงนำค้นหาคำตอบต่อไป (ดู Di Crocco, 2004: 76-77)

แตกต่างกันไปบ้าง (ดู ผาสุข อินทราวุธ, 2557: 1-2) นิยมใช้ในโอกาสพิเศษ เช่น ในพิธีราชาภิเษก และใช้เป็นลวดลายประดับศิลปะอินเดียโดยเฉพาะศิลปกรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ศิลปะคันธาระ ศิลปะกุษาณะ เป็นต้น โดยมีประดับสลับ และรอยพระพุทธบาท (ผาสุข อินทราวุธ, 2557: 8)

ใน*สมันตกุฎวณณา*ก็ระบุถึงสัญลักษณ์มงคล 8 ประการ ในตอนที่พระโพธิสัตว์ประทับบำเพ็ญเพียรเพื่อประสงค์จะตรัสรู้ ดังความว่า

นางเทพอัปสรทั้งหลาย ยืนประคองเครื่องมงคลสูงสุด 8 ประการมี
สัญลักษณ์สิริวัจนะ (ศรีวัตสะ) เป็นต้น แวดล้อมจอมแห่งมุนี (มุณิสสระ)
//186//

*สมันตกุฎวณณา*ไม่ได้บอกรายละเอียดทั้งหมดว่าเครื่องมงคล 8 ประการ (อภุมงคล มุตตม) นั้นมีอะไรบ้าง บอกแต่เพียงว่ามี*ศรีวัตสะ* (สิริวัจนะ)¹⁴⁴ เป็นต้น แม้*ศรีวัตสะ*จะได้รับการยอมรับว่าเป็นสัญลักษณ์มงคลอย่างหนึ่งของชาวอินเดียทุกศาสนาทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พุทธ และ เซน (เนื้ออ่อน ขรวิทองเขียว, 2550: 100; ผาสุข อินทราวุธ, 2557: 3) แต่*ศรีวัตสะ*ที่กลายเป็นหนึ่งในอักษมงคลนั้นโดยมากจะพบในศาสนาเซน ปรากฏบนพระอุระของพระตรีถังกร

อย่างไรก็ตาม ในวรรณกรรมบาลีชั้นฎีกาก็พบว่ามีกล่าวถึงอักษมงคลด้วยเช่นกัน เช่น *วิมตติวินทนีฎีกา*กล่าวว่า สัญลักษณ์มงคล 8 ประการ ได้แก่ สังข์ จักร ปุณณกุมภะ (หม้อใส่น้ำเต็ม) คทา *สิริวัจนะ* (ศรีวัตสะ คือเรือยนต์) อังกฤษ (ขอช้าง) ธง และสวัสติกะ แต่บางแห่งอาจมีปลาкуль ฉัตร หรือดอกพุดซ้อน (นันทิยาวัญญะ) สลับกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ได้¹⁴⁵ (*วิมตติ.1/215*) *สารัตถทีปนี-ฎีกา*ก็ระบุไว้เช่นเดียวกัน (*สารัตถ.2/147*)

ทั้งนี้หลักฐานทางโบราณคดีในลังกาเองก็พบว่าสัญลักษณ์อักษมงคลที่มี*ศรีวัตสะ*รวมอยู่ด้วย เช่น ภาพสลักนูนต่ำบนแผ่นหินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พบที่อัครโพธิปุราณวิหาร (Agrabodhi Purana Vihara) จากเวลิกามะ (Weligama) (ดู Karunaratne, 1973: 46-54) เสาหินอัทตานี (Attānī Pillar) ของพระเจ้าเสนะที่ 1 (พ.ศ. 1376-1396) จากคิวิเลกทะ (Kivulekaḍa) แผ่นหินหรือภาพสลักนูนต่ำที่ได้จากเมืองอนูราชปุระ (ดู Karunaratne, 1978: 107-115) หรือที่พบในเทวาลัยแอมแบกกะ เทวาลัย (Embakka Devāle) (Chandawimala, 2016: 216)

การที่พบอักษมงคลในรัชสมัยของพระเจ้าเสนะที่ 1 นี้อาจสัมพันธ์กับการที่พระองค์ยอมรับนับถือพุทธศาสนานิกายวัชรยาน (Chandawimala, 2017: 51) แต่กระนั้น อักษมงคลของ

¹⁴⁴ ความหมายของสิริวัจน (ส. ศรีวัตส) โปรดดูเชิงอรรถที่ 23 ของบทที่ 4

¹⁴⁵ อภุมงคลานี นาม สังข์ จกั กั ปุณณกุมภโ คยา *สิริวัจน* องกุโส ธขั โสวตถิกนติ ฯ มจจยคพหตต นนทียาวัญญาทิวเสนปี วทนติ ฯ (*วิมตติ.1/215*)

ลังกาเองก็มีความแตกต่างจากวัชรยาน ฮินดู หรือเซน กล่าวคือ อัชฌมมงคลของลังกานั้นประกอบด้วย ศรีวิตสะ จามร อังกฤษสะ (ขอช้าง) มัตสยยุคละ (ปลาคู่) สวัสดิทกะ ภัทรบิฐ สังข์ และปุณณฆฏะ (Karunaratne, 1980: 70-71; Chandawimala, 2016: 216) ส่วนในหนังสือ *Encyclopedia of Buddhism* ของ Malalasekera (1967: 246, quoted in Hazlewood, 1986: 20) ได้ให้ข้อมูลเรื่องอัชฌมมงคลแตกต่างจากข้อมูลก่อนหน้า ซึ่งได้แก่ กงจักร หอยสังข์ ร่ม ธง ปลา ศรีวิตสะ ดอกบัว และแจกัน อย่างไรก็ตามหลักฐานทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเหล่านี้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัชรยานในลังกาอย่างชัดเจน (Chandawimala, 2016: 216) ฉะนั้น หลักฐานที่ปรากฏร่วมในสมันตกุฎวณณา (สิริวิจฉาภิ อฏฐมมงคลมุตตม) ซึ่งแม้จะเป็นวรรณกรรมบาลีของฝ่ายมหาวิหารแต่ก็อาจช่วยยืนยันได้ว่า อัชฌมมงคลก็อาจเป็นที่นิยมในลังกา อย่างน้อยที่สุดก็ได้สืบเนื่องมาตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าเสนะที่ 1 (พ.ศ. 1376-1396) จนถึงรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1813) ซึ่งอาจถูกใช้ประดับไว้ในที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวัด อาคาร บ้านเรือน หรือสถานที่ราชการ ก็เป็นได้ เช่นเดียวกับในทิเบต เนปาล ภูฏาน และสิกขิม

1.4 ความเชื่อเรื่องการบูชาเจดีย์แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์

คติเรื่องการบูชาเจดีย์แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์นั้นปรากฏมาตั้งแต่ในมหาปริณิพพานสูตร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูกรอานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จักมาด้วยความเชื่อว่าพระตถาคตประสูติในที่นี้ก็ดี พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ก็ดี พระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้ก็ดี พระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ก็ดี ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เทียวจาริกไปยังเจดีย์ มีจิตเลื่อมใสแล้ว จักทำกาละลง ชนเหล่านั้นทั้งหมด เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” (ที.ม.10/202/124)

ในสมันตกุฎวณณาก็ปรากฏความเชื่อเรื่องการบูชาเจดีย์แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ ซึ่งจำแนกได้เป็น 3 หัวข้อ ได้แก่ (1) การบูชารอยพระพุทธบาท (2) การบูชาสถมมหาสถาน และ (3) การบูชา นาคทวีปเจดีย์

1.4.1 การบูชารอยพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทที่ภูเขาสมันตกุฎ ผู้ประพันธ์กล่าวว่าเป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชา ประชาชนต่างขึ้นไปบนภูเขาเพื่อกราบไหว้อย่างแน่นขนัดโดยไม่ขาดสาย ดังความว่า

ฝั่ง (หรืออนก) ถูกทำให้เป็นเครื่องหมายที่ปลายแห่งขี้ผึ้งบนแหวน
ประทับตราของกษัตริย์ ฉันทไค รอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสมันตกุฎ ก็เป็นสิ่ง
ที่ควรเคารพฉันนั้นเหมือนกัน //781//

บนภูเขาที่นั่นซึ่งมีรอยพระพุทธรูปอันประเสริฐเป็นสัญลักษณ์ แม้เมื่อชนเป็นอันมากมาประชุมกัน ณ สถานที่ที่มีขนาดเท่าเพียงลานนวดข้าว (แต่) โอโฮ! รอยพระพุทธรูป ก็ยังมีพื้นที่ว่าง (เพียงพอสำหรับจุคน) //788//

ครั้นเมื่อสัตว์โลกมาประชุมพร้อมกันแล้วบูชา (รอยพระพุทธรูป) พอพากันออกไปเท่านั้น เมฆฝนก็ตั้งเค้าขึ้นแล้วชำระ (สัตว์โลกเหล่านั้น) ให้หมดจดด้วยสายฝนคือดอกไม้ด้วยดี ความอัศจรรย์ตลอดเวลาแม้เช่นนี้แลมีอยู่บนภูเขาสมันตภูฏาน //789//

...รอยพระพุทธรูปนั้นของพระองค์เสมอกันกับพระมุนี ครั้นเมื่อประชาชนเพียงแค่มิจิตเลื่อมใส ก็ยอมประทานให้ซึ่งสวรรค์และนิพพาน ดังพรรณนามาฉะนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญ ดูก่อนท่านผู้เจริญ เพราะฉะนั้น พวกท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้รำเริง นอบน้อมและบูชารอยพระพุทธรูปนั้นอันสาธุชนสรรเสริญแล้ว ด้วยดีเทอญ //796//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่า รอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสมันตภูฏานเป็นสิ่งที่ประชาชนควรเคารพ มีผู้คนต่างเดินทางมากราบไหว้บูชาตลอดเวลา เพราะรอยพระพุทธรูปนั้นเปรียบเสมือนกับตัวแทนของพระพุทธเจ้า สามารถทำให้ประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธาไปถึงสวรรค์และนิพพานได้ ข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่ารอยพระพุทธรูปบนภูเขาสมันตภูฏานเป็นสถานที่ที่ผู้คนต่างเดินทางแวะเวียนมากราบไหว้โดยตลอด ดังผู้ที่ประพันธ์ถึงกับเปรียบเทียบว่า “ณ สถานที่ที่มีขนาดเท่าเพียงลานนวดข้าว (แต่) โอโฮ! รอยพระพุทธรูป ก็ยังมีพื้นที่ว่าง”

ทั้งนี้ในปัจจุบันชาวลังกายังมีความเชื่อด้วยว่า หากผู้ใดได้บูชากราบไหว้รอยพระพุทธรูปบนภูเขาสมันตภูฏานเป็นเวลา 7 ปีติดต่อกันจะได้รับบรรลุพระนิพพาน (Enriquez, 1927: 171 quoted in Aksland, 2001: 55) และช่วงกลางเดือนธันวาคมถึงกลางเดือนพฤษภาคมของทุกปี จะมีเทศกาลขึ้นเขาไหว้รอยพระพุทธรูป โดยไม่จำกัดว่าประชาชนจะนับถือศาสนาใด (ลังกา कुमार, 2555: 29) ทั้งนี้ คติการบูชารอยพระพุทธรูปบนภูเขาสมันตภูฏานนี้คงส่งอิทธิพลต่อประเทศไทยอีกด้วย เช่น ประเพณีการขึ้นเขาบูชารอยพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี เป็นต้น

1.4.2 การบูชาสัตตมหาสถาน

ผู้ประพันธ์กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการบูชาสัตตมหาสถานหลังจากเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสถานที่แต่ละสัปดาห์ของพระพุทธเจ้า โดยในเรื่องกล่าวเพียง 6 คาถาตั้งแต่อนิมิสเจดีย์เป็นต้นไป ไม่ได้กล่าวถึงสัปดาห์แรกคือโพธิบัลลังก์ ผู้ประพันธ์กล่าวว่าเหล่าเทวดา ประชาชน และพญานาค หากได้บูชาสัตตมหาสถานเหล่านี้แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ ดังความว่า

แม่ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (อนิมิสเจตีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้างไว้ใน
 ธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้น
 สวรรค์ ด้วยเหตุนั้น //412//

แม่ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (รัตนจกกรมเจตีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้าง
 ไว้ในธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและ
 ขึ้นสวรรค์ ด้วยเหตุนั้น //415//

แม่ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (รัตนฆรเจตีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้างไว้ใน
 ธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้น
 สวรรค์ ด้วยเหตุนั้น //418//

แม่ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐ (ต้นอชปาล
 นิโครธ) แม้นั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุนี้นั่นนั่นแล
 คนเหล่านั้นจึงไปสู่สวรรค์เพลิงในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบ
 ปานมิได้ //462//

แม่ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐ (ต้นมุจลินท์) แม้
 นั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุนี้นั่นนั่นแล คนเหล่านั้น
 จึงไปสู่สวรรค์เพลิงในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบปานมิได้
 //467//

แม่ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐ (ต้นราชายตนะ)
 แม้นั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุนี้นั่นนั่นแล คน
 เหล่านี้จึงไปสู่สวรรค์เพลิงในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบปาน
 มิได้ //469//

จากข้อความทั้งหมดข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวซ้ำในตอนจบของเนื้อหาแต่ละสัปดาห์โดย
 แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ตั้งแต่สัปดาห์ที่ 2-4 จะระบุด้วยสำนวนว่า “แม่ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแลก็ได้มีแล้ว
 แก่พระสถูปอันสร้างไว้ในธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้น
 สวรรค์ ด้วยเหตุนี้” เนื่องจากสัปดาห์ที่ 2-4 เป็นสถานที่เกี่ยวกับสิ่งที่เป็นกิริยาอาการคือ การไม่
 กระพริบตา (อนิมิส) การจงกรม (จกกรม) และสิ่งที่เป็นนามธรรมคือเรือนแก้ว (รัตนฆร) ส่วนสัปดาห์ที่
 5-7 ผู้ประพันธ์ระบุด้วยสำนวนว่า “แม่ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐแม้นั้น
 เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุนี้นั่นนั่นแล คนเหล่านั้นจึงไปสู่สวรรค์เพลิง
 ในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบปานมิได้” เพราะสัปดาห์ที่ 5-7 เป็นสถานที่ที่เกี่ยวเนื่องกับ
 ต้นไม้ คือ ต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินท์ ต้นราชายตนะ

ข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องการบูชาสัตตมหาสถานที่เป็นลายลักษณ์ว่าหากกราบไหว้บูชาสัตตมหาสถานแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ และจากข้อความว่า “แม่ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐเมื่อนั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่พระศาสดาทรงอาศัย...” ยังอาจสะท้อนความเชื่ออีกว่า ชาวลังกาให้ความเคารพต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) และต้นราชายตนะ (ต้นเกด) อีกด้วย

1.4.3 การบูชาภาคทวีปเจดีย์

ภาคทวีปเจดีย์เกิดจากการที่พระพุทธเจ้าทรงประทานอาสนะที่ทำจากแก้วมณีที่พระองค์ทรงใช้สอยบนแผ่นดินที่ก่อตัวขึ้นเอง และทรงประทานต้นราชายตนะไว้สำหรับบูชา จากนั้นผู้ประพันธ์จึงกล่าวว่าพระพุทธเจ้ารับสั่งว่าให้บูชาอบน้อมสิ่งของเหล่านั้นตลอดเวลาให้เหมือนว่าบูชาอบน้อมพระองค์ หากทำได้เช่นนั้นก็จะได้ขึ้นสวรรค์และเข้าถึงพระนิพพาน ดังความว่า

พระบรมศาสดาครั้นตรัสแล้วทรงประทานโอวาทว่า “ดูกรพญานาคทั้งหลาย สิ่งของทั้งหมดนี้ที่พระศัพททรงเคยใช้สอยแล้ว ปานประหนึ่งแก้วมณีที่ประทานสิ่งของที่นำชอบใจ (แก้วจินตามณี) ฉะนั้น เพราะฉะนั้น พวกเธอ จงบูชา จงนมัสการซึ่งพระธาตุเหล่านั้นเนื่องนิത്യ ประดุจว่าบูชานมัสการซึ่งเรา เพราะการบูชาอบน้อมพระธาตุนั้นจะประทานซึ่งสวรรค์และพระนิพพาน (แก่พวกเธอ)” //590//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาว่าพระพุทธเจ้าตรัสว่า “พวกเธอ จงบูชา จงนมัสการซึ่งพระธาตุเหล่านั้นเนื่องนิത്യ ประดุจว่าบูชานมัสการซึ่งเรา เพราะการบูชาอบน้อมพระธาตุนั้นจะประทานซึ่งสวรรค์และพระนิพพาน” สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อว่าการบูชาเจดีย์ก็เหมือนการบูชาพระพุทธเจ้า และเพียงแค่การบูชาเจดีย์ก็ทำให้ขึ้นสวรรค์และถึงพระนิพพานได้

1.5 ความเชื่อเรื่องนรก

นรก (หรือนิรยะ) คือภูมิที่เป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ทำบาปตายแล้วไปเกิด เป็นข้อที่ 1 ในอบาย (อบายภูมิ) หมายถึงภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556; 198, 498)

สมันตกุฎวณณาปรากฏความเชื่อเรื่องนรกว่าเป็นสถานที่ที่มีแต่ความมืด หนทางที่ไปนรกจะมีแต่เส้นทางมืด หากผู้ใดชอบปองร้ายผู้อื่น ลบหลู่คนอื่น จิตใจมีแต่ความโกรธ มีความถือตัว

เมื่อตายไปแล้วจะได้ไปสู่นรกอันทารุณ ส่วนมากจะเกิดเป็นงู แมว ลิง หรือคุษกะ (ยักษ์) และเข่นฆ่ากันเองตลอดเวลา ดังความว่า

ความมืดนั้นนำมาซึ่งความน่ากลัว ปานประหนึ่งความมืดในโลกกันตรนรก
ณนั้น ลอยมาจากอากาศถึงที่ใกล้พระมุนีแล้ว //286//

“...พวกเธอจงประกาศความที่มตธรรม (พระนิพพาน) ถูกตระเตรียมไว้ดี
แล้ว ความที่หนทางไปนรกมีแต่เสียนนาม” //500//

ดูกรผู้เจริญ คนผู้มักปองร้าย มักลบหลู่ มีใจผูกโกรธ มีความถือตัว ละจาก
อภัพนั้นไปแล้ว ย่อมไปสู่นรกอันทารุณยิ่งนัก โดยมากจะเกิดเป็นงู แมว คุษกะ
หรือลิง คนเหล่านั้นย่อมฆ่ากันเอง ภพนี้เป็นทุกข้ออย่างต่อเนื่องมิใช่หรือ
//578//

จากข้อความข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนรกว่าเป็นสถานที่ที่มีแต่ความมืด
มืด มีแต่เสียนนาม คนที่มีจิตใจประทุษร้ายผู้อื่น มักลบหลู่ผู้อื่น เมื่อสิ้นชีวิตแล้วย่อมไปสู่นรก

1.6 เทพในพุทธศาสนา

เทพในศาสนาพุทธในที่นี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เฉพาะเทพที่มีบทบาทน่าสนใจเท่านั้น
ดังต่อไปนี้

1.6.1 ท้าวจตุโลกบาล

ในวรรณกรรมพุทธศาสนามีคำเรียกกลุ่มเทวดาจำนวน 4 องค์ ซึ่งได้แก่
ท้าวธตรฐ์ ท้าววิรูปักษ์ ท้าววิรูปักข์ และท้าวกุเวร ที่ประจำอยู่ตามทิศหลักทั้ง 4 ของโลกว่า
“มหาราช” หรือ “โลกบาล” โดยคำแรกปรากฏใช้อย่างแพร่หลายในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
บาลีและวรรณกรรมที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤตในพุทธศาสนา เช่น ปรากฏอยู่ในวินัยปิฎก *มหาวรรค
ราชายตนกถา* ซึ่งสันนิษฐานว่ารวบรวมขึ้นราว 400 ปีก่อนคริสตกาล นับเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็น
ถึงความคิดเรื่องเทวดาผู้รักษาทิศที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังคงสืบทอดอยู่ ส่วนคำที่สองปรากฏอยู่เพียง 2 ครั้ง
ใน *เปตวัตถุและชาดก* ของฝ่ายเถรวาทบาลี แต่เป็นที่นิยมในวรรณกรรมที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤตใน
พุทธศาสนา (ณัชพล ศิริสวัสดิ์, 2555: 275)

ส่วนใน *สมันตกุฎญาณนา* ปรากฏชื่อเรียกเทวดากลุ่มนี้ว่า “โลกบาล” โดยปรากฏครั้งแรก
ในตอนที่พระโพธิสัตว์ประสูติแล้วท้าวโลกบาลทั้ง 4 มารองรับ (คาถาที่ 35) และในตอนที่พระโพธิสัตว์
ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ก่อนการตรัสรู้ ท้าวโลกบาลทั้ง 4 ก็ได้มาประชุมกัน ซึ่งผู้ประพันธ์ได้อธิบาย
ลักษณะของแต่ละองค์ว่า ท้าวธตรฐ์มีร่างกายและอารมณ์สีขาวรักษาทิศตะวันออก ท้าววิรูปักษ์มี

ร่างกายและอารมณ์สีเขียว รักษาทิศใต้ ทำววิรูปักษ์มีร่างกายและอารมณ์สีแดง สวมเกราะ รักษาทิศตะวันตก และทำวฤเวรมีร่างกายและอารมณ์สีทอง รักษาทิศเหนือ ดังความว่า

ทำวตรฐฐ ผู้มีร่างกายสีขาว ทรงอารมณ์สีขาว มาพร้อมกับเหล่าเสนา ยืน
อารักขาด้านทิศตะวันออก //165//

ทำววิรูปักษ์ ผู้มีร่างกายสีเขียว ทรงอารมณ์สีเขียว พรั่งพร้อมด้วยเหล่าเสนา
ของตน ยืนอารักขาด้านทิศใต้ //166//

ทำววิรูปักษ์ ผู้ประทับอยู่หน้าเหล่าเสนาของตน ผู้มีร่างกายสีแดง ทรง
อารมณ์สีแดง สวมเกราะ ยืนอารักขาด้านทิศตะวันตก //167//

ทำวรวราหณะ (ทำวฤเวร) ผู้มีร่างกายสีทอง ทรงอารมณ์สีทอง พร้อมกับ
เหล่าเสนา ยืนอารักขาด้านทิศเหนือ //168//

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงเมืองอลกาของทำวฤเวรโดยนำไปเปรียบเทียบกับความรุ่งเรืองของ
เมืองสววัตถิ ดังความว่า

พระนครใดนำมาซึ่งสิริเหนือที่ประทับของพระศรี (พระลักษมี) รุ่งเรืองอยู่ที่
ภาคพื้นปฐพี พระนครนั้น (สววัตถิ) เป็นพระนครที่นารินทร์มียใจแก่พระราช
ราวกะเมืองอมราวดีขององค์เทวราช (พระอินทร์) และปานประหนึ่งเมืองอลกา
ของทำวฤเวรณั้น (คาลาที่ 597)

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ทำวจุตโลกบาลปรากฏใน *สมันตกุฎวณนา* ในชื่อว่า “โลก
บาล” ซึ่งเป็นคำที่ปรากฏในวรรณกรรมบาลีเพียง 2 แห่ง คือ ใน *เปตวิตถุและชาตก* แต่เป็นที่นิยมใน
วรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต (ณัชพล ศิริสวัสดิ์, 2555: 275) ฉะนั้นจึงเป็นไปได้ว่าแนวคิด
คติความเชื่อเรื่องจุตโลกบาลของพระเวทเทวดานี้ น่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมพุทธศาสนา
ภาษาสันสกฤต และจากการพรรณนาลักษณะของเทพแต่ละองค์อย่างละเอียดลออจึงน่าจะสะท้อนให้
เห็นถึงความเชื่อเรื่องทำวจุตโลกบาลผู้อยู่ภายใต้พุทธศาสนาในลังกาขณะนั้น

1.6.3 พระแม่ธรณี

ในสมัยพระเวท มีเทวีองค์หนึ่งนามว่า ปฤถิวี เป็นเทวีแห่งความอุดมสมบูรณ์
มีความสัมพันธ์กับผืนโลกที่มนุษย์และสรรพสัตว์อาศัยอยู่ มักจะได้รับการสรรเสริญคู่กับเทยาส
(เทยาส) เทพแห่งท้องฟ้า (Kinsly, 1957: 8) ในสมัยต่อมาปรากฏในชื่อว่า “ภูเทวี” แปลว่า “เทวี
แห่งแผ่นดิน” เป็นชายาองค์หนึ่งของพระวิษณุ และมีพระนามอื่น ๆ อีกเช่น สัตยภามา วสุธา
(พสุธา) เป็นต้น (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2560: 227, 230)

นักวิชาการสันนิษฐานว่า ปถวิ หรือภูเทวีนี้เองที่กลายมาเป็นพระแม่ธรณีในพุทธศาสนา จากหลักฐานที่ปรากฏในพุทธประวัติภาษาสันสกฤตเรื่องลลิตวิสตระ ซึ่งประพันธ์ขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 ระบุเนื้อหาเกี่ยวกับพระแม่ธรณีชัดเจนที่สุด ในอถายที่ 21 มารธรรณปวิวรรต คือในตอนที่ นางเทพธิดาผู้รักษามหาปถวิธนามว่า สถาวรา ทำให้ผืนแผ่นดินทั้งหมดสิ้นสะเทือนแล้วข้าแรกแผ่นดิน ขึ้นมาปรากฏกายเพียงครั้งตัว เพื่อเป็นพยานให้แก่พระโพธิสัตว์ (ดู ลลิต.353) จึงสันนิษฐานว่าการปรากฏตัวของพระแม่ธรณีในลลิตวิสตระนี้น่าจะเป็นหลักฐานลายลักษณ์ที่มีอายุเก่าที่สุด

ส่วนวรรณกรรมพุทธประวัติฝ่ายบาลี เช่น นิทานกถากล่าวว่าพระโพธิสัตว์ซึ่งพระหัตถ์ตรงไปที่พื้นปฐพีเพื่อให้เป็นพยานในการถวายนในชาติก่อน ๆ แล้วมหาปฐพีก็สะเทือนเลื่อนลั่นว่าเป็นพยาน หรือชินาลังการก็กล่าวแต่เพียงว่าพระโพธิสัตว์เหยียดพระหัตถ์ขวาไปทางแผ่นดิน จากนั้นแผ่นดินก็หวั่นไหว เกิดเสียงกึกก้อง ซึ่งปรากฏคำเรียกแผ่นดินว่า “มหาปฐพี” และ “ปถวิ” แต่ทั้งทั้งสองคำนี้ไม่อาจชี้ชัดได้ว่าผู้ประพันธ์มองว่าแผ่นดินนั้นมีตัวตนแล้วหรือไม่¹⁴⁶

แต่ว่าในสมันตภูฏาภิธานกลับปรากฏแนวคิดเรื่องพระแม่ธรณีที่มีตัวตน โดยสะท้อนแนวคิดผ่านการผูกศัพท์ของผู้ประพันธ์ คือ ภูมิคามินี (373) แยกศัพท์ว่า “ภูมิ” แปลว่า “แผ่นดิน” + “คามินี” แปลว่า “หญิงสาว”, ภูมิวงคณา (375) แยกศัพท์ว่า “ภูมิ” แปลว่า “แผ่นดิน” + “วงคณา” แปลว่า “หญิงสาว” และ ภูมิวงคณา (544, 596, 722) แยกศัพท์ “ภูมิ” แปลว่า “แผ่นดิน” + “องคณา” แปลว่า “หญิงสาว” ทั้งหมดนี้แปลรวมความว่า “หญิงสาวคือแผ่นดิน” ซึ่งหมายถึง “พระแม่ธรณี” นั่นเอง

พระแม่ธรณีปรากฏในสมันตภูฏาภิธานในตอนที่เป็นพยานในการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ดังความว่า

พระผู้เป็นอธิของพญามารครันตรัสเช่นนั้นแล้ว ทรงสอดพระหัตถ์ซึ่งรุ่งโรจน์ เป็นสีทองประดุจสายฟ้าที่แลบออกจากช่องเมฆในตอนเย็น ออกมาจากจักรวสิกรัก ในขณะนั้น ซึ่งลงที่แผ่นดินโดยเจาะจงพระแม่ธรณี //372-373//

พระชินเจ้าตรัสแล้วว่า “ในการกระทำเป็นต้นว่าการถวายนและความพยายาม (หรือความพยายามในการถวายน) ของเรา เธอสิ้นสะเทือนเลื่อนลั่นในทุก ๆ ชาติ แต่ในวันนี้เธอเป็นไ้แล้วหรือ” //374//

ลำดับนั้น พระแม่ธรณีก็ส่งเสียงกระหึ่ม ประหนึ่งจะกล่าวว่า “หม่อมฉันเป็นพยาน” ทันใดนั้นก็พอรำ จากที่สุดแห่งพื้นท้องมหาสมุทร //375//

¹⁴⁶ ภายหลัง ในดินแดนเอเชียอาคเนย์ เช่น พม่า กัมพูชา ไทย และลาว ปรากฏเหตุการณ์ที่เพิ่มเข้ามาคือตอนพระแม่ธรณีบีบมวยผม โดยพบจากหลักฐานทางโบราณวัตถุและหลักฐานลายลักษณ์ เช่น ปฐมสมโพธิกถา ฉบับพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงสันนิษฐานว่าอาจเป็นที่นิยมในดินแดนแถบนี้ เพราะเหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏในอินเดียและลังกามาก่อน (ดู อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2560: 230-241)

ใช้ในความเปรียบว่าเป็นแผ่นดินที่รองรับมหิยังคณเจติย์ ดังความว่า

พระสถูปนั้น งดงามประดุจขามสีขาบ บนฝ่ามือของ**พระแม่ธรณี** (แผ่นดิน) ปานประหนึ่งดอกบัวขาวผุดขึ้นท่ามกลางสระน้ำใหญ่คือเกาะสิงห์ซึ่งหมู่ภุมร ล้องเสพฉะนั้น ประดิษฐานอยู่เพื่อประทานความสงบอันไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือน แก่มหาชน ดังพรรณนามาฉะนี้ //544//

ใช้ในความเปรียบว่าเป็นศิระของหญิงงามผู้มีมวยผมขนาดใหญ่ที่ประดับด้วยรัตนะ ดัง
ความว่า

พระนครนั้น (สาวตลิล) เป็นพระนครที่มีโภคทรัพย์ไพศาล เป็นพระนครที่น่า รื่นรมย์บนชมพูทวีป ปานประหนึ่งมวยผมขนาดใหญ่ที่น่าอภิรมย์ด้วยรัตนะหลาย ชนิดผ่องอำไพอยู่เหนือศิระของหญิงงามคือแผ่นดิน //596//

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าสังคมลังกาในยุคที่ประพันธ์**สมันตกุฎ- วัฒนธรรม**น่าจะปรากฏความเชื่อเรื่องพระแม่ธรณีซึ่งมีตัวตนเป็นบุคคลาธิษฐานแล้ว

2. ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

แม้**สมันตกุฎวัฒนธรรม**จะเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนา แต่เนื่องจากผู้ประพันธ์เคยเป็น พราหมณ์มาก่อน เหตุการณ์ในเรื่องบางประการจึงสะท้อนภาพความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูซึ่ง สะท้อนผ่านการใช้คำอุปมาหรือภาพพจน์ ที่จะต้องเป็นการรับรู้และความเชื่อร่วมกันของกวีและผู้อ่าน ซึ่งผู้วิจัยพบความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูใน 2 ประเด็น คือ เทพฮินดู และความเชื่อเรื่องช้าง ประจำทิศทำหน้าที่แบกโลกดังนี้

2.1 เทพฮินดู

บทบาทของเทพเจ้าและอมนุษย์ถูกบรรยายไว้อย่างมากมายในวรรณกรรมพุทธ ศาสนา ตั้งแต่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เพราะวรรณกรรมพุทธศาสนาเหล่านี้ได้รับอิทธิพล ความคิดดั้งเดิมมาตั้งแต่วรรณกรรมพระเวทยุคแรก ฉะนั้น ชื่อของเทพเจ้ามากมายเป็นต้นว่า อินท โสมน วรุณ อีสาน ปชาบดี พรหม จึงยังคงปรากฏอยู่ใน**พระสุตตันตปิฎก** (สมิทธิพล เนตรนิมิตร, 2562: 180, 191) แต่ถึงแม้เทพฮินดูจะปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนา แต่ก็ไม่ได้มีบทบาทเหนือกว่าหรือ เทียบเท่าพระพุทธรูปเจ้าแต่อย่างใด

ส่วนสมันตภูฏวณณานี้ปรากฏชื่อเทพเจ้าอินดูอย่างมากมาย ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์ เฉพาะเทพที่สำคัญเท่านั้น ดังต่อไปนี้

2.1.1 พระพรหม

ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพรหมถือว่าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง มี อยู่เพียงองค์เดียว ครองอยู่สวรรค์ชั้นเดียวที่เรียกว่า “พรหมโลก” หรือ “สัตยโลก” อันหมายถึงโลก แห่งปัญญาและสัจจะ มีสี่หน้าซึ่งหมายถึงพระเวททั้งสี่ ยุคทั้งสี่ และวรรณะทั้งสี่¹⁴⁷ (มณีปิ่น พรหม สุทธิรักษ์, 2549: 85; รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2550: 95)

ในสมันตภูฏวณณาบางตอน แม้ผู้ประพันธ์จะสื่อถึงพรหมในศาสนาพุทธ แต่ก็ปรากฏ ร่องรอยของพรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูผ่านการใช้ศัพท์เรียกที่ติดมาแต่เดิม ดังต่อไปนี้

ในตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จไปสู่เมืองราชคฤห์แล้วชาวเมืองพวกหนึ่งสงสัยว่าพระองค์เป็น พระพรหม แต่ชาวเมืองอีกพวกหนึ่งปฏิเสธโดยบอกลักษณะของพระพรหมว่าเป็นผู้มีสี่หน้า (จตุรนา โน) และถือคัมภีร์พระเวท (มนตโปตถโก) ดังความว่า

เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนบางพวกผู้มีชาติแห่งบัณฑิตฟังคำของชนเหล่านั้นแล้ว จึงกล่าวว่า “แท้จริงแล้ว นี่ไม่ใช่พระจันทร์ (พระอาทิตย์ พระกามเทพ พระศิวะ

¹⁴⁷ พรหมในศาสนาพุทธไม่ได้เป็นผู้สร้างโลกเหมือนพรหมของพราหมณ์-ฮินดู และอาศัยอยู่บนสวรรค์ บางชั้นเท่านั้น มีทั้งรูปพรหมที่อยู่ในรูปภูมิ 16 ชั้น และมีรูปพรหมในอรุภูมิอีก 4 ชั้น รวมเป็น 20 ชั้น ผู้ที่จะเป็น พรหมได้นั้นคือบุคคลใดก็ตามที่ทำกุศลกรรมและบำเพ็ญสมาธิจนได้มาน จำนวนพรหมในพระพุทธศาสนาจึงมี จำนวนมาก ไม่เหมือนพรหมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูซึ่งมีเพียงองค์เดียว (พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, 2540: 157; วิสุทธ์ บุษยกุล, 2550: 409-410) และที่สำคัญพระพรหมตามคติความเชื่อของพุทธศาสนาไม่เคยระบุว่าสี่ หน้า (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2550: 96) เพียงแต่ระบุว่า รูปพรหม คือ พรหมที่มีรูปร่าง ได้แก่ พวกพรหมที่อาศัยอยู่ ในพรหมโลกชั้นที่ 1-16 มีหน้าตาและร่างกายที่งดงามเกลี้ยงเกลา และมีรัศมีรุ่งโรจน์กว่าพระอาทิตย์และพระจันทร์ นับพันเท่า เพียงมือข้างเดียวก็ทำให้เกิดแสงสว่างเรืองรองไปทั่วจักรวาลและทั่วทุกแห่ง ส่วนรูปพรหมนั้นไม่มีตัวตน ไม่มีรูปร่าง มีแต่จิตเพียงอย่างเดียว ได้แก่ พวกพรหมที่อาศัยอยู่ในพรหมโลกชั้นที่ 17-20 (จันทร์ศิริ แทนมณี, 2522: 60, 63; พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, 2540: 157) พรหมที่สำคัญในพุทธศาสนาซึ่งปรากฏชื่อบ่อย ๆ นั้นได้แก่ ท้าว มหาพรหม สหัมบดีพรหม ฆฎิกการพรหม เป็นต้น (ดู พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, 2540: 108-112)

พระพุทธเจ้าทรงคัดค้านคำสอนในศาสนาฮินดูแล้วทรงเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องพรหมในพระ เวทชั้นใหม่ คือ จากแนวคิดเดิมในสมัยพระเวทว่าพรหมเป็นผู้สร้างโลก รักษาโลก และทำลายโลก พระองค์ทรง อธิบายใหม่ในพุทธศาสนาว่า พรหมเป็นเพียงเทพเจ้าพวกหนึ่งที่มีฐานะต่ำกว่าพระองค์และพระสาวกของพระองค์ เท่านั้น โดยแสดงบทบาทของพรหมในฐานะเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการประกาศศาสนาของพระองค์ (พระมหาพุทธ รักษ์ ปราบนอก, 2540: 158) ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในพุทธประวัติและพุทธศาสนา (ดู จันทร์ศิริ แทนมณี, 2522: 67-76)

พระวิษณุ หรือพระอินทร์) เป็นต้นเลย พวกท่านจงอย่าป่าวประกาศความโง่เขลาของตัวเองเสีย ทั้ง**ทำมหาพรหม**นั้นก็**เป็นผู้มีสี่หน้า** แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิใช่หน้าคล้ายกับพระจันทร์วันเพ็ญ **ทำมหาพรหม**นั้น**เป็นผู้ถือคัมภีร์พระเวท** แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มิใช่บาตรอยู่ในมือ เป็นผู้นำอัศจรรย์ แท้จริงแล้ว บุรุษผู้นี้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยบารมีและมหาชนสรเสริญ ท่านทั้งหลายจงกราบไหว้บูชาและสรรเสริญท่านผู้มีความรุ่งเรืองใหญ่โตเป็นนิตย์ เทอญ” //121-123//

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ทราบตำนานของพระพรหมเป็นอย่างดีจึงสร้างคำเรียกพระพรหมว่า **กฤษโยนิ** แปลว่า “ผู้เกิดในดอกบัว” และ **กมลასน** แปลว่า “ผู้มีอาสนะคือดอกบัว หรือผู้นั่งบนดอกบัว” ดังที่**มหาภารตะ**กล่าวถึงกำเนิดของดอกบัวบนสวรรค์ และด้วยดอกบัวบนสวรรค์นี้บันดาลให้พระพรหมทรงปรากฏขึ้นมาบนดอกบัวนั้น และใน**ภควตปุราณะ**ก็กล่าวว่าพระพรหมมีกำเนิดจากดอกบัวที่ผุดขึ้นจากพระนาภีของพระวิษณุ ในขณะที่พระวิษณุกำลังบรรทมหลับอยู่ จึงมีศัพท์ภาษาสันสกฤตเรียกชื่อพระพรหมว่า “อพชช” หรือ “อพชโยนิ” แปลว่า “ผู้เกิดแต่ดอกบัว” หรือใน**กุมารสัมภวะ**มีคำเรียกว่า “ชลชასน” แปลว่า “ผู้มีอาสนะคือดอกบัว” (บุพผา เต็งสุวรรณ, 2521: 26, 43)

จากข้อมูลข้างต้น ทำให้สรุปได้ว่า แม้บางตอนพระเวทเทเถระจะระบุถึงพระพรหมในศาสนาพุทธ แต่คำที่ใช้เรียกนั้นก็ยังมีคำที่ติดมาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น **วิธาดา** (ผู้สร้างโลก) **จตุรมุข** **จตุรานโน** (ผู้มีสี่หน้า) **กฤษโยนิ** (ผู้ถือกำเนิดในดอกบัว) หรือ**กมลასน** (ผู้มีดอกบัวเป็นที่นั่ง) ซึ่งเป็นร่องรอยคติความเชื่อที่ปรากฏในลังกา เพราะหากผู้อ่านไม่เข้าใจคำศัพท์เหล่านี้ก็คงไม่ทราบว่ามีพระพรหม นั่นแสดงว่าในสังคมลังกานั้นคงมีผู้ที่รู้จักเทพฮินดูเป็นอย่างดี

2.1.2 พระวิษณุ

พระวิษณุหรือที่รู้จักกันดีว่าพระนารายณ์ เป็นหนึ่งในตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นเทพผู้ปกครองโลก และได้รับการนับถือในฐานะเทพสูงสุดกว่าเทพองค์อื่น ๆ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในไวกษณิกาย

พระวิษณุมีพระนามประมาณ 1,000 ชื่อ เช่น หริ อนันตะ จัตุร मुख ปัทมาภะ จักรปาณี เกศวะ วาสูเทพ โควินทะ เป็นต้น ปรากฏใน**สมันตภูฏาณนา**ในชื่อว่า **เกสว** (114), **จกุกปาณี** (724) และ **वासुदेव** (26, 116) ซึ่งเป็นพระนามที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว และมีบทบาทในเรื่องดังต่อไปนี้

ในตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จไปเมืองราชคฤห์แล้วชาวเมืองสงสัยว่าพระองค์คือพระवासुเทพ (พระวิษณุ) แต่ชาวเมืองอีกพวกหนึ่งปฏิเสธว่านั่นไม่ใช่พระवासुเทพ เพราะหากเป็นพระवासुเทพจริง จะมีดอกบัวที่พระนาภี (**สโรचनाภ**) มีผิวดำ (**กฤษ**) และตัวเตี้ย (**วามน**) ดังความว่า ชาวบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นแล้วก็พากันประจบมือหัวเราะ ได้กล่าวอย่างนี้ในขณะที่นั้นว่า “นี่ไม่ใช่พระ

วาสุเทพ (พระวิษณุ) เพราะว่าพระวาสุเทพนั้นจะมีดอกบัวที่พระนาภี ตัวเตี้ยและผิวดำ” (คาถาที่ 116-117) หรือในตอนที่เราถึงความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสมันตภูฏานว่า แม้แต่พระจักรปาณียังเคยแหวกมหาสมุทรมาเพื่อจะแสดงความนอบน้อมต่อดินเขาสมันตภูฏานซึ่งในอนาคตจะกลายเป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ดังความว่า

ภูเขาลูกใดเป็นยอดแห่งภูเขาซึ่งประกอบด้วยยอดอันใหญ่และสูงตระหง่าน
รุ่งเรืองอยู่ ประหนึ่งว่า**พระจักรปาณี** (พระวิษณุ) แหวกสินธุวารีด้วยอก มาแล้ว
เพราะเหตุคือการนอบน้อมต่อดินเขา (สมันตภูฏาน) ของพระองค์ฉะนั้น //724//

นอกจากนี้ **เศษนาค** (อนันตนาคราช) พญานาคราชผู้เป็นที่ประทับของพระวิษณุก็ปรากฏในชื่อว่า **ทวิสทสสนยณผลณี** (196) แปลว่า “พญานาคผู้มีนัยน์ตาสองพันดวง” ในตอนที่บรรยายถึงการบูชาที่เหล่าทวยเทพทำถวายแด่พระพุทธเจ้าว่า แม้เศษนาคจะมีตาถึงสองพันดวงก็ยังไม้อาจทอดตาดูการบูชาอันวิเศษเหล่านั้นได้ทั้งหมด

จากข้อมูลใน**สมันตภูฏานัตถนา**จะเห็นได้ว่าผู้ประพันธ์แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องการยกพระพุทธเจ้าให้เหนือกว่าพระวิษณุอย่างชัดเจน

สำหรับความเชื่อเรื่องพระวิษณุในลังกานั้นมีความสัมพันธ์กับเทพท้องถิ่นองค์หนึ่งคือเทพอุบลวัน (ป. อุปลลวณณ) แปลว่า “เทพผู้มีสีผิวดั่งดอกอุบล” เทพองค์นี้ปรากฏตั้งแต่ที่**ปวงค์และมหาวงศ์** โดยทั้งสองเรื่องระบุตรงกันว่าท้าวสักกะได้มอบหมายให้เทพองค์นี้ทำหน้าที่ปกป้องเกาะลังกา (ที่ป.9/24-25; มหา.7/5-6) จากนั้นเทพองค์นี้มาปรากฏอีกครั้งใน**มหาวงศ์** โดยได้รับการบูชาจากพระเจ้าวีรพาหุ (พระโอรสของพระเจ้าบรกรรมพาหุที่ 2) หลังจากรบชนะกองทัพของพระเจ้าจันทรภาณู (มหา.81/49) ในสมัยอาณาจักรคัมโปละ รัชสมัยของพระเจ้าภูเวกพาหุที่ 4 (พ.ศ. 1884-1894) **จารีกลังกาติลกะ**ก็ได้ระบุว่า เทพอุบลวันกลายเป็นเทพที่คอยปกป้องรักษาเกาะลังการ่วมกับเทพองค์อื่น ๆ เช่น เทพสมณะ เทพวิษณะ เทพสกันทกุมาร (Paranavitana, 1960: 11)

ภายหลัง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 สมัยอาณาจักรโกฏฏู ก็ได้เกิดการหลอมรวมเทพทั้งสองเข้าเป็นองค์เดียวกัน ซึ่งอาจเป็นเพราะสีผิวที่เหมือนดอกอุบลของเทพอุบลวันคล้ายกับพระวิษณุ และหลังจากนั้น พระวิษณุจึงได้กลายเป็นเทพในพุทธศาสนาซึ่งทำหน้าที่คอยปกป้องเกาะลังกาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งชาวลังกาเองก็ได้มีความเชื่อในเรื่องนี้อย่างสนิทใจ ทั้งยังเชื่อกันว่าเทพองค์นี้เป็นเลิศในด้านการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บและปัดเป่าอันตรายต่าง ๆ โดยมีเทวาลัยที่สำคัญชื่อว่าเดวิญวาระราชมหาวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านดอนตราห่างจากเมืองมาตละประมาณ 5 กิโลเมตร โดยได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ตั้งแต่สมัยพระเจ้าทัปปุละที่ 1 (พ.ศ. 1202) (ลังกามาร, 2555: 379-380)

ใน*สมันตกุฎวณนา*ที่ระบุว่าพระวิษณุมาแสดงความนอบน้อมต่อเชิงเขาสมันตกุฎซึ่งจะกลายเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้นจึงเป็นเหมือนหลักฐานว่าอย่างน้อยที่สุดแนวคิดเรื่องการทำให้พระวิษณุกลายเป็นเทพผู้อยู่ภายใต้พุทธศาสนานั้นก็มีมาแล้วในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งพระวิษณุใน*สมันตกุฎวณนา*นี้อาจเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการเริ่มผนวกรวมพระวิษณุกับเทพอุบลวัณให้เป็นองค์เดียวกันก็เป็นได้

2.1.3 พระศรี-ลักษมี

พระศรี (ป. สิริ) หรือพระลักษมี (ป. ลกษี) เป็นชายาของพระนารายณ์หรือพระวิษณุ ในวรรณกรรมสมัยพระเวทกล่าวถึงพระนามทั้งสองนี้แยกกัน จึงสันนิษฐานว่าคงหมายถึงคนละองค์ แต่มักจะถูกกล่าวคู่กันอยู่เสมอ และอธิบายลักษณะคล้ายคลึงกันว่าเป็นเทวีแห่งความร่ำรวยและความเจริญรุ่งเรือง ในวรรณกรรมสมัยหลังพระเวทได้มีการรวมพระศรีและพระลักษมีให้เป็นองค์เดียวกัน เช่น ใน*สติปา*ระอธิบายว่าพระศรีก็คือพระลักษมี รวมถึงวรรณกรรมในยุคหลังก็ระบุว่าเทวีทั้งสองเป็นองค์เดียวกัน (เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, 2553: 10, ศุภมาศ เขยศักดิ์, 2552: 62) พระลักษมีมีพระนามที่มากมายตามที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ เช่น ปัทมาลยา มา กมลา อินทिरา (ดู Amara.1/1/162-164) คุณลักษณะเด่นของพระลักษมีนั้นหมายรู้กันว่าเป็นเทวีผู้อำนวยโชคลาภ มีน้ำพระหทัยเมตตาปราณี ทั้งเป็นตัวอย่างแห่งสตรีผู้งดงามด้วยรูปโฉมและกิริยามารยาท มีวาจาไพเราะ ยวนแสนท์ นำความเจริญมาให้ (พระยาสุเมธปริวรรต (สรวง ศรีเพ็ญ), 2556: 99) ฉะนั้น นอกจากจะถูกกล่าวถึงในวรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังปรากฏในวรรณกรรมของพุทธศาสนาอีกด้วย ดังเช่นใน*สิริกาพิณนิชาตก สิริชาตก หรือมหาวงศ์* (ดู Ghosh, 1957: 103-108)

ความเชื่อเรื่องพระลักษมีในลังกามีหลักฐานทั้งด้านโบราณคดีและหลักฐานลายลักษณ์ คือ ในด้านโบราณคดี พบเหรียญโลหะรูปคชลักษมี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 หรือเหรียญดินเผาที่ด้านหนึ่งมีรูปคชลักษมี ส่วนอีกด้านหนึ่งมีสัญลักษณ์มงคล เช่น สวัสดิกะ (ดู เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, 2550: 70) ส่วนหลักฐานลายลักษณ์ปรากฏใน*มหาวงศ์* เช่น ในตอนที่กองทัพของพระเจ้าปรีกษมาพาหุที่ 1 (พ.ศ.1696-1729) เข้าโจมตีโรชนชนบทแล้วได้รับชัยชนะ เหล่าทหารจึงพากันบูชาพระลักษมีในปางวีรลักษมี (ปางแห่งวีรชน) ด้วยการตีกองชัย (วีรลักษี จ ปุเชสุ อตตโน ชยเกรिया) (มหา.73/90)

ส่วนใน*สมันตกุฎวณนา*ก็ปรากฏความเชื่อเรื่องพระลักษมีเป็นผู้อำนวยโชคลาภ เป็นผู้งดงาม ปรากฏทั้ง 2 พระนาม คือ สิริ และลกษี สะท้อนความเชื่อผ่านการใช้คำอุปมาของผู้ประพันธ์ที่รู้จักคุณสมบัติและลักษณะของพระลักษมีเป็นอย่างดี จึงได้นำลักษณะเด่นของนางมาใช้อุปมากับความงามตัวละครที่เป็นผู้หญิงและความรุ่งเรืองของพระนคร ดังนี้

พระเวทเทเถระกล่าวชมพระนางมหามายา พระราชมารดาของเจ้าชายสิทธัตถะว่า “ลกษิว วาสุเทวสุส” แปลว่า “(พระนางมหามายา) ดุจดั่ง**พระลักษมี**ของวาสุเทพ” (คาถาที่ 26) และ

กล่าวชมความมีรูปลักษณะงดงามของพระนางโยธธรา ผู้เป็นมเหสีของเจ้าชายสิหัตถะว่า “ปัจจุข-
รูปลกชี ว” แปลว่า “ผู้ปานประหนึ่ง**พระลักษมี**ซึ่งมีรูปโฉมงามประจักษ์แจ้ง” (คาถาที่ 51) และ
กล่าวว่าพระนครกิลพัสดุ์มีธงหลากสีสะบัดโบกอย่างช้า ๆ เหนือกำแพงเมือง ราวกับว่าเป็นแขนของ
พระลักษมีกำลังเชิญชวนให้เข้ามาภายในเมือง ดังความว่า

(พระนครกิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีธงย้อมด้วยสีนานาพรรณสูงใหญ่พัด
สะบัดโบกอย่างช้า ๆ ปานประหนึ่งแขนสองข้างของ**พระลักษมี**ผู้อยู่เบื้องหน้า
เทวตาทั้งหลายกำลังเชิญชวน (ให้เข้ามา) ฉะนั้น //16//

ในตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จไปเมืองราชคฤห์แล้วชาวเมืองสงสัยว่าพระองค์คือใคร
ชาวเมืองบางพวกจึงกล่าวว่าพระองค์คือพระเกสวะ (พระวิษณุ) กำลังมาตามหาพระศรีที่เข้ามาใน
เมืองราชคฤห์นี้ ดังความว่า

ขณะนั้น ชนบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นของพวกชนแม่เหล่านั้นแล้วก็พากัน
หัวเราะกล่าวว่า “นี่ไม่ใช่พระอิศวร (พระศิวะ) (เพราะว่า) พระอิศวรนั้นเป็นผู้
ทำลายล้าง (หระ) และเป็นผู้มีสามตา แต่**นี่คือพระเกสวะ (พระวิษณุ)** มาตามหา
พระศรี (ลักษมี) ผู้เข้ามาในพระนครอันประเสริฐ จึงมา ณ ที่นี้ในวันนี้ พวกเรา
รู้จัก (พระวิษณุ) ด้วยเพศอย่างอื่น พวกเราจึงไม่มีความสงสัยในเรื่องนี้เลย”
//114-115//

เนื่องจากพระลักษมีนั้นเป็นที่รับรู้กันว่าเป็นเทวีแห่งโชค จึงเป็นผู้มีใจอ่อนหรือใจง่าย
กล่าวคือหากที่ใดมีความรุ่งโรจน์ พระนางก็จะไปประทับอยู่ ณ ที่นั้น ในคานานี้จึงเป็นการเปรียบถึง
ความรุ่งเรืองของเมืองราชคฤห์ นอกจากนี้ยังเปรียบกับความรุ่งเรืองและนำรื่นรมย์ของเมืองสาวัตถี
ดังความว่า

พระนครได้นำมาซึ่งสิริเหนือที่ประทับของ**พระศรี (พระลักษมี)** รุ่งเรืองอยู่ที่
ภาคพื้นปฐพี พระนครนั้น (สาวัตถี) เป็นพระนครที่น่ารื่นรมย์ใจแก่พระราชา
ราวกะเมืองอมราวตีขององค์เทวราช (พระอินทร์) และปานประหนึ่งเมืองอลกา
ของท้าวภูเวระฉนั้น //597//

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากรู้อูและเข้าใจลักษณะของพระลักษมีเป็นอย่างดีสัมพันธ์กับหลักฐานโบราณคดีและวรรณกรรมบาลีก่อนหน้านี้ *สมันตภูฏาวัฒน์นา* จึงอาจสะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องพระลักษมีในลังกาขณะนั้น

2.1.4 พระศิวะ

พระศิวะ หรือที่รู้จักกันในพระนามอื่น ๆ เป็นต้นว่า พระอิศวร เป็นเทพที่พัฒนามาจากรุทธเทพผู้ดุร้ายในยุคพระเวท (ราว 3,500-3,000 ปีก่อน) ได้รับการนับถือในฐานะเทพสูงสุดกว่าเทพองค์อื่น ๆ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในไศวนิกาย

สำหรับในลังกา พบหลักฐานที่มีการนับถือไศวนิกายใน *มหาวงศ์* ที่กล่าวว่า พระเจ้า-ป็นตุกาภัย ได้รับสั่งให้สร้างสิวิกาสาลาขึ้นหลังหนึ่ง (มหา.10/102) ซึ่ง *ภิกขุกรรม* (*วิสตถูปกาลินี*) ได้อธิบายความหมายของคำนี้เป็น 2 นัย คือ ที่ประดิษฐานศิวลึงค์หรือสถานที่สำหรับคลอบบุตร¹⁴⁸ (Mahā.Ṭī.258) แต่นักวิชาการเห็นว่าความหมายแรกน่าจะเชื่อถือได้มากกว่า (วัลโปละ ราชุละ, 2547: 58) จึงสันนิษฐานว่ามีการนับถือไศวนิกายในลังกาแล้ว และ *ภิกขุกรรม* กล่าวถึงรัชสมัยของพระเจ้ามหาเสนะ (พ.ศ. 877-905) ว่าพระองค์ได้รับสั่งให้ทำลายศิวลึงค์ทั่วทุกแห่งที่อยู่บนเกาะลังกา¹⁴⁹ (Mahā.Ṭī.643) จึงน่าจะเป็นหลักฐานได้ว่าอย่างน้อยที่สุดก็มีการนับถือไศวนิกายในลังกาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 และความเชื่อเรื่องพระศิวะนี้ได้แพร่หลายอย่างมากในสมัยอาณาจักรโปโลนนารูวะ เพราะมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีคือประติมากรรมสัมฤทธิ์จำนวนมากที่ชี้ให้เห็นว่ามีการนับถือบูชาพระศิวะ (ดู Arunachalam, 2004)

ส่วนใน *สมันตภูฏาวัฒน์นา* พระศิวะปรากฏ 2 ครั้งในตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จไปเมืองราชคฤห์แล้วชาวเมืองสงสัยว่าพระองค์คือพระศิวะ แต่ชาวเมืองอีกพวกหนึ่งปฏิเสธว่านั่นไม่ใช่พระศิวะ พระศิวะปรากฏในชื่อว่า *อิสสุร* (113) แปลว่า “ผู้เป็นใหญ่” หรือ “พระอิศวร” *กपालิ* (25) แปลว่า “ผู้ถือหัวกะโหลก” และผู้ประพันธ์ยังบรรยายลักษณะของพระศิวะด้วยว่าเป็นผู้ทำลาย (*ทโร*) และมีสามตา (*ติเนตโต*) (114) ทั้งยังระบุถึงชายาของพระศิวะคือพระนางปารวตีหรือที่รู้จักในพระนามว่า อูมา ในชื่อว่า *คิริชา* (11) แปลว่า “ผู้เกิดจากภูเขา” (คิริ+ชา) ซึ่งเป็นไปตามเทพปกรณัมว่าพระนางปารวตีเป็นลูกสาวของท้าวหิมวัตผู้เป็นจอมขุนเขา

จากข้อมูลใน *สมันตภูฏาวัฒน์นา* ผู้ประพันธ์กล่าวถึงพระศิวะในตอนเปรียบเปรยความงามของพระนางมหายาว่าพระนางมหายาเป็นดังพระนางปารวตีชายาของพระศิวะ โดยจะไม่นำพระศิวะมาเปรียบกับพระพุทธเจ้า ซึ่งต่างจาก *พุทธจริต* ของอัสวโฆษ อีกทั้งข้อความที่ระบุว่าประชาชนใน

¹⁴⁸ สิวิกาสาลา นาม *สิวลิงคปติภูฏาปีตา* สาลา, วิชายนมร วา, (Mahā.Ṭī.258)

¹⁴⁹ เอรุ สพุพุดถ ลงกาที่ปมทิ กุฏิกูฏิกานมาลย วิทุธเสตวา *สิวลิงคาทโย* นาเสตวา พุทธสาสนเมว ปติภูฏาเปสตี เวทิตพโพ (Mahā.Ṭī.643)

เมืองราชคฤห์สงสัยว่าพระพุทธเจ้าเป็นพระศิวะ แต่มีประชาชนอีกกลุ่มกล่าวคัดค้านว่าไม่ใช่ เพราะพระศิวะไม่ได้มีรัศมีที่งดงามเพียงนี้ แสดงให้เห็นถึงนัยการยกพระพุทธเจ้าให้เหนือกว่าพระศิวะอย่างชัดเจน

2.1.5 กามเทพ

กามเทพ เป็นเทพแห่งความรัก มีประวัติที่เก่าแก่ตั้งแต่วรรณกรรมสันสกฤตสมัยพระเวท ซึ่งกามเทพเป็นเพียงนามธรรม มีแต่ภาวะ ไม่มีรูปร่าง เรียกว่า “กามะ” (ความปรารถนา) จนมาถึงสมัยมหากาพย์-ปุราณะ ที่กลายเป็นเทพที่มีรูปรธรรม (ศกดิ์ศรี แยมน์ดดา, 2558: 154-155) ใน *สมันตภูฏวณนา* ผู้ประพันธ์ทราบประวัติของกามเทพเป็นอย่างดีว่าพระกามเทพเป็นผู้มีรูปโฉมงดงาม ดังที่ปรากฏใน *มหาภารตะ* ว่า “กามะเป็นเทพแห่งความงาม” หรือ *กาลิกาปุราณะ* ที่กล่าวว่า “กามเทพเป็นหนุ่มรูปงามเกิดขึ้นในใจของพระพรหม” (ศกดิ์ศรี แยมน์ดดา, 2558: 155-156) ความงดงามของกามเทพนี้ผู้ประพันธ์นำไปเปรียบกับเจ้าชายสิทธัตถะขณะทรงพระเยาว์ว่า “หล่อเหลาปานประหนึ่ง **พระกามเทพ**” (คาถาที่ 52) หรือเปรียบกับพระเจ้าสุทโธทนะว่า “ประดุจ **พระผู้มีลูกศรคือดอกไม้** (พระกามเทพ) ผู้หล่อเหลาด้วยรูปโฉมฉนั้น (คาถาที่ 24)”

กามเทพนั้นถืออาวุธคือ ปุชปศร (ศรดอกไม้) มีคันศรทำด้วยท่อนอ้อย มีสายธนูเป็นตัวผึ้งติดต่อกัน ส่วนลูกธนูมีปลายเป็นดอกไม้ 5 ชนิดคือ ดอกโกศก ดอกบัวขาว (อรวินท์) ดอกมะม่วง (อามระหรือจตุตะ) ดอกมะลิ (นวมัลลิกา) และดอกบัวสีน้ำเงิน (นิโลตบลหรือนิลุล) ดังที่ *กาลิกาปุราณะ* กล่าวไว้ว่า เมื่อกามเทพปรากฏร่างออกมานั้นถือธนูและลูกธนูมาด้วย เพื่อยิงไปที่หัวใจของมนุษย์ทั้งหลาย ทำให้มีหัวใจปั่นป่วนด้วยความรัก (ศกดิ์ศรี แยมน์ดดา, 2558: 156) พระเวทเทเถระผู้ประพันธ์ทราบเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงปรุงศัพท์เรียกกามเทพว่า “**กุสุเมสุ**” (24) ซึ่งแปลว่า “ผู้มีลูกศรเป็นดอกไม้” และกล่าวถึงลักษณะของกามเทพว่า “**สพาโณ สธนู**” (112) แปลว่า “มีธนูพร้อมไปกับลูกศร” และ “**กาเมนาสชนตฺหิ กิหิตฺ ปุรมาคโต**” (111) แปลว่า “ท่านมาสู่พระนคร ด้วยรูปของตนเพื่อจะเล่นกับชนทั้งหลายผู้มีความคิดเห็นน้อยด้วยความรัก”

ภายหลังกามเทพถูกไฟจากดวงตาที่ 3 ของพระศิวะเผาเผาจึงรู้จักกันในชื่อว่า “อนงค” (ผู้ไม่มีร่างกาย) ด้วยแนวคิดนี้ พระเวทเทเถระก็ปรุงศัพท์เรียกกามเทพเช่นกันว่า “**อวิคคห**” (110) ซึ่งมาจาก “น อุปสรรค ไม + วิคคห (ร่างกาย)” ซึ่งแปลรวมกันได้ว่า “ผู้ไม่มีร่างกาย” หรือ “ผู้ไร้ร่าง”

จากข้อมูลที่ปรากฏใน *สมันตภูฏวณนา* แสดงให้เห็นถึงความรับรู้และเข้าใจในเรื่องพระกามเทพเป็นอย่างดี เนื่องจากความรักเป็นสิ่งสามัญที่เกิดขึ้นได้กับคนทุกชนชาติ ฉะนั้น ความเชื่อเรื่องกามเทพ ผู้เป็นเทพแห่งความรักที่คอยแฝงสรให้คนรักกันจึงไม่แปลกที่จะปรากฏในประเทศที่ได้รับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดีย

2.1.6 นางราตรี เทวีในฤคเวทสัมหิตา

ราตรี เป็นเทวีแห่งยามค่ำคืนสำหรับชาวอารยัน แต่มิใช่สัญลักษณ์แห่งกลางคืนอันมืดมิด หากแต่เป็นสัญลักษณ์ของยามค่ำคืนที่ท้องฟ้าสว่างกระจ่างด้วยแสงดาว (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2551: 7; Macdonell, 1917: 203) ปรากฏตั้งแต่ในวรรณกรรมสมัยพระเวท โดย ฤๅษีได้ประพันธ์บทสวดสรรเสริญจากการสังเกตลักษณะปรากฏการณ์ของธรรมชาติแล้วจินตนาการ เป็นเทพเจ้าขึ้นมา (ศุภมาศ เขยศักดิ์, 2552: 24) ลักษณะทางกายภาพของนางจึงไม่ค่อยถูกพูดถึงกันมากนัก ปรากฏแต่เพียงว่านางมีรูปร่างงดงาม (Kinsley, 1988: 14)

ในฤคเวทสัมหิตา (RV.10/127/1-8) มีบทสวดสรรเสริญนางราตรีโดยเฉพาะว่า

ราตรีเทวีเมื่อเอื้องกรายเข้ามาใกล้ ได้มองออกไปรอบด้าน ด้วยดวงตา (คือ ดวงดาว) นางได้สวมซึ่งความงดงาม (แสงสว่าง) ทั้งหมดไว้แล้ว //10.127.1//

เทวีผู้เป็นอมตะได้แผ่ปกคลุมซึ่งพื้นที่กว้าง เบื้องล่างและเบื้องบน นางขับไล่ ความมืดมิดให้ลี้ลับไปด้วยแสงสว่าง (ของนาง) //10.127.2//

เทวีเมื่อเข้ามา ได้ขับไล่นางอุษาผู้เป็นน้องสาวออกไป ลำดับนั้น ความ มืดก็สลายหายสิ้น //10.127.3//

วันนี้ ราตรีเทวีเมตตาพวกเรา เพราะนางเดินทางมาแล้ว พวกเราจึงได้กลับบ้านพักผ่อน เหมือนเหล่าวิหคกลับรังนอนบนต้นไม้ //10.127.4//

ชาวบ้านได้พากันกลับบ้านแล้ว สัตว์ทั้งหลาย นกทั้งหลาย แม้แต่เหยี่ยว ทั้งหลายซึ่งยังมีความโลภก็ได้พากันกลับรัง //10.127.5//

ข้าแต่ราตรี (อูรมยา) ขอท่านโปรดป้องกันซึ่งหมาป่าตัวเมีย หมาป่าตัวผู้ และหัวขโมย และขอท่านโปรดเป็นผู้ผ่านไปด้วยดีสำหรับข้าพเจ้าทั้งหลาย (หมายถึง ให้ข้าพเจ้าทั้งหลายผ่านคำคืนนี้ไปด้วยดี?) //10.127.6//

ความมืดมิดที่ถูกตกแต่งแล้วดำสนิทจนรู้สึกได้ ได้คืนคลานเข้ามาใกล้ ข้าพเจ้าทั้งหลายแล้ว ข้าแต่ราตรี (อุษา) ขอท่านโปรดขับไล่ (ความมืดมิด) ประหนึ่งว่ากำจัดหนีสิน (ของข้าพเจ้าทั้งหลาย) ด้วยเถิด //10.127.7//

ข้าแต่ราตรีธิดาของสรวงสวรรค์ ข้าพเจ้าได้พลีซึ่งบทสวดแต่ท่าน ประหนึ่ง ว่าพลีโค ขอท่านโปรดเลือกรับเอาเถิด ประหนึ่งว่ารับเอาบทสวดดีสำหรับผู้มีชัย ขณะนั้น //10.127.8//¹⁵⁰

¹⁵⁰ ราตรี วุชยทายตี ปุรุตรา เทวฤๅษิกะ /

วิศวา อธิ ศรีโย ธิต //10.127.1//

โอรุปรวา อมรตยา นิวโต เทวฤๅษิตะ /

(แปลโดยผู้วิจัย)

จากเนื้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าใช้สวดสรรเสริญเพื่อให้นางราตรีช่วยปกป้องอันตรายในยามวิกาล ไม่ว่าจะเป็นโจรหรือสัตว์ร้าย แต่วรรณกรรมยุคหลัง เช่น ยุคมหากาพย์-ปุราณะ บทบาทของนางก็ไม่ค่อยได้รับการพูดถึงอีก (Wangu, 2003: 33) ทว่าใน *สมันตภูฏาวังณนา* พบเรื่องราวที่สอดคล้องกับบทบาทของนางราตรีใน *ภคเวท* ข้างต้น คือนางปรากฏในเหตุการณ์หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะสู้รบกับพญามารแล้วได้รับชัยชนะ และก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ นางราตรีก็ปรากฏตัวขึ้นมา โดยพระเวทเทเถระสร้างคำเรียกนางราตรีว่า **นิสากนตา** (389) ซึ่งแปลได้ว่า “หญิงสาวในเวลากลางคืน” หรือ “หญิงสาวคือเวลากลางคืน” ดังความว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงได้รับชัยชนะแล้วประทับนั่งบนวิราสนะ เทวดาทั้งหลายเป็นต้นได้กลับมาแวดล้อม เหมือนในครั้งก่อนหน้านั้น //387//

เทวดาทั้งหมดเหล่านั้น นำของบูชาต่าง ๆ จากที่นั่นกลับมาแล้ว ยินดีแล้ว ได้กระทำงานมงคลเนื่องในชัยชนะอันยิ่งใหญ่แด่พระมุนี //388//

ลำดับนั้น **หญิงสาวในเวลากลางคืน** (นางราตรี) ผู้มีตัมहुคือพระจันทร์และพระอาทิตย์ห้อยอยู่เหนือท้องฟ้าด้านตะวันออกและด้านตะวันตก มาถึงแล้วเพื่อจะนอบน้อมจอมแห่งพระมุนี (มุนิสสร) //389//

นางมีชื่อพวงมาลัยคือกลุ่มดวงดาวที่หัดไว้บนผมที่ถักเป็นเปียคือท้องฟ้าสีดำ พัดอยู่ซึ่งจามรคือดอกมะม่วงที่ผลิสะพรั่ง ด้วยแขนคือทิว //390//

โชยติชา พารเต ตมะ //10.127.2//

นินรุ สวสารมสกุโตษลี เทวยายตี /

อเปทุ หาสเต ตมะ //10.127.3//

สา โน อทย ยสยา วย นิ เต ยามนนวนวิษุมหิ /

วฤกเชน วสตี วยะ //10.127.4//

นิ ครามาโส อวิกษต นิ ปทวนโต นิ ปกษิณะ /

นิ ศเยนาสศจิทรถิณะ //10.127.5//

ยาวยา วฤกยั วฤกั ยวย สเตนมูรมเย /

อถา นะ สุตตรา ภว //10.127.6//

อุป มา เปปีศต ตมะ กฤษณั วฤกตมสฤติ /

อุษ ฤณเว ยาทย //10.127.7//

อุป เต ฆา อิวากั วฤณิษว ทุหิตริทิวะ /

ราตรี สโตมัม น ชิษยุเช //10.127.8// (RV.10/127/1-8)

ในขณะนั้น ผุงภมรก็มัวเมาเคล้าช่อดอกมะลิ ส่งเสียงดั่งหึ่ง ๆ อันไพเราะ
ราวกะเป่าสังข์ละนั้น //391//

ลมอ่อน ๆ เคล้าแสงจันทร์พัดโชยมาด้วยกลิ่นเกสรดอกไม้ที่หอมหวาน ทำให้
ฤดูกาลถือเอาความเย็นสบาย ภายใต้วงพระจันทร์คือพระชินเจ้า //392//

จากเนื้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมื่อนิสากนตา (นางราตรี) ปรากฏตัวขึ้นมาก็ได้ทำให้
บรรยากาศดี เย็นสบาย พร้อมกับกลิ่นหอมหวานจากเกสรดอกไม้ และเจ้าชายสิทธัตถะก็ได้ตรัสรู้ใน
เวลารุ่งอรุณ จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าบรรดาศาสนิกชนที่บอกเล่าเรื่องราวประวัติของพระพุทธเจ้า ทั้ง
ภาษาบาลีหรือสันสกฤต ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก, นิทานกถาของอรรถกถาชาดก, วิสุทธิชนวิลาสินี,
ชินจริต, ชินาลังการ, ชินาลังการฎีกา, พุทธจริต หรือมหาวัสสุตอวทาน เล่าแต่เพียงว่า หลังรับขณะพญา
มาร เทวดาทั้งหลายต่างกลับมาแล้วบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ของหอม ไม่ปรากฏเรื่องราวของนาง
ราตรีก่อนเหตุการณ์ตรัสรู้เลย

ดังนั้น อาจมองได้ว่าเรื่องราวของนางราตรีที่ปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* นี้เป็นสัญลักษณ์
หรือนิมิตหมายอันเป็นมงคลก่อนการตรัสรู้ สอดคล้องกับนิยามของนางราตรีในกเวท และเป็น
เหตุการณ์ที่พระเวทเทระประพันธ์ขึ้นเองตามจินตนาการ มิได้ลอกเลียนจากวรรณกรรมเรื่องอื่น
เนื่องจากท่านเคยเป็นพราหมณ์มาก่อน คงรอบรู้วรรณกรรมสันสกฤตเป็นอย่างดี และรู้จักนางราตรี
อย่างแน่นอน จึงนับว่าเป็นเรื่องน่าสนใจที่บทบาทของนางราตรีปรากฏใน *สมันตกุฎวณณา* อย่างมี
นัยสำคัญ อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานทั้งหมดนั้นตั้งอยู่บนแนวคิดที่ว่า “นิสากนตา” คือ “นางราตรี”
หรือถ้านางราตรีในกเวทไม่ใช่องค์เดียวกันกับใน *สมันตกุฎวณณา* “นิสากนตา” ก็อาจเป็นเทพธิดาที่
ชาวลังกาให้ความเคารพนับถือมาแต่เดิมก็เป็นได้

2.1.7 นักสิทธิ์และวิทยากร

นักสิทธิ์ (ส.,ป. สิทธิ) คือผู้สำเร็จด้านจิตวิญญาณ เพราะมีศรัทธาแก่กล้า
และมีคุณงามความดีสูง เป็นพวกกึ่งเทพที่สามารถเหาะได้ อาศัยอยู่บนยอดเขา หรือบนท้องฟ้า
ระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์ ตั้งอยู่ในธรรมและเป็นผู้วิเศษ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552: 236-237)

วิทยากร (ป. วิชชาธร) เป็นพวกกึ่งเทพ เป็นนักมายากลแห่งสวรรค์ เป็นพวกลึกลับอาศัย
อยู่ในเมืองมายาในส่วนของภูเขาคิมาลัย วิทยากรสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ แปลงรูปได้
เหมือนพวกมุนีแห่งยุคพระเวท และเข้ากันได้กับมนุษย์ (แบซิม, 2559: 530)

ใน *สมันตกุฎวณณา* นักสิทธิ์และวิทยากรมักปรากฏร่วมกันในหลาย ๆ ตอน ไม่ว่าจะเป็น
เป็นการทำการบูชาต่อพระพุทธเจ้า ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เป็นต้นว่า

พระพรหม อสุร เทวดา พญานาค พญาครุฑ **นักสิทธิ์** และ**วิทยากร**เป็นต้น พร้อมกับเหล่าบริวาร ได้ทำการบูชาอันยิ่งใหญ่ ด้วยไตรณะอันใหญ่ที่ประดับด้วยธง ฉัตร กระจ่อม และตะเกียง เหนือท้องฟ้า //512//

ต่อจากนั้น พระมุนีทรงแสดงพระอมตธรรมอย่างต่อเนื่อง แก่หมู่มนุชย์ ทวยเทพ **เหล่านักสิทธิ์**ผู้มีจำนวนนับไม่ถ้วนเป็นต้น และเหล่าพญานาค เสด็จจำพรรษาอยู่ที่ขุนเขานามว่า มังกุละ อันเป็นป่าที่น่ารื่นรมย์ยิ่ง ในพรรษาที่ 6 //592//

ในพระวิหารใด เหล่าชนผู้เข้ามาเยี่ยมเยียนมีกลุ่มแห่งดวงใจและดวงตา เพลิดเพลินไปด้วยการน้อมไหว้ที่ทำโดยประชุมแห่งพรหม เทวดา อสุร ประชาชน พญานาค โยคี **นักสิทธิ์** และ**วิทยากร**เป็นต้น และด้วยเพลงขับกล่อม สรรเสริญอันเป็นมงคลที่ขับร้องแล้วโดยพรหมเป็นต้นเหล่านั้น //610//

นอกจากนี้ ผู้ประพันธ์ยังกล่าวอีกด้วยว่ามีเหล่านักสิทธิ์พร้อมทั้งภรรยาอยู่ที่ภูเขาสมันต-
กฎ ดังความว่า

ที่ภูเขาสูงใด มีสระบัวบนพื้นศิลา ส่องประกายอยู่ มีเท้าสีแดงของเหล่า ภรรยา**นักสิทธิ์**เป็นถ่วงแถวแห่งดอกบัว ประกอบด้วยเครื่องประดับมือที่ระคน กันเป็นหมู่กมล มีหมั่นกยุงเป็นมาลาดอกอูบล //728//

และ**เหล่านักสิทธิ์**พร้อมทั้งภร่ายก็ต่างพากันละเล่น ณ ที่นั้น ๆ เพลิดเพลิน ด้วยรสแห่งดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้ แม้เหล่านักบวชนอกศาสนาที่ต่างพำนักอยู่ ใต้ต้นไม้อันน่ารื่นรมย์ใกล้ภูเขานั้น มีจิตใจจดจ่ออยู่กับโยคะ //741//

จากข้อความข้างต้น พระเวทเทเถระระบุว่า**มีนักสิทธิ์**และภรรยาอาศัยอยู่บนภูเขาสมันต-
กฎ พร้อมกับบอกลักษณะของภรรยา**นักสิทธิ์**ด้วยว่ามีเท้าสีแดงเหมือนดอกบัว ข้อมูลนี้อาจสะท้อนให้ เห็นว่าชาวลังกาเชื่อว่ามี**นักสิทธิ์**อยู่ที่ภูเขาสมันตกฎจริง ๆ เนื่องจากเป็นภูเขาที่ศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จึงไม่แปลกที่จะมีคนเชื่อว่ามีผู้พิเศษเหนือธรรมชาติอยู่ที่นั่น

ข้อมูลเรื่องเทพฮินดูทั้งหมดที่ปรากฏใน**สมันตกฎวณณนา** ผู้วิจัยพบว่าเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ (1) พระเวทเทเถระนำมาเปรียบกับตัวละครในเรื่อง ซึ่งดำเนินตามขนบของกวีในราช สำนักอินเดีย (2) แฝงนัยโดยการยกพระพุทธรูปเจ้าให้เหนือกว่าเทพฮินดูทั้งหลาย

จากลักษณะที่ 1 แม้ผู้ประพันธ์จะนำมาเปรียบกับตัวละครก็จริง แต่จะไม่นำมาเปรียบกับ พระพุทธรูปเลย เพราะต้องสรรเสริญพระพุทธรูปเจ้าผู้เป็นศาสดาของชาวพุทธให้เหนือกว่าศาสนาอื่น ๆ อยู่แล้ว ซึ่งลักษณะนี้นำไปสู่ลักษณะที่ 2 คือ การแฝงนัยที่จะยกพุทธศาสนาให้เหนือกว่าศาสนา

พราหมณ์-ฮินดูอย่างชัดเจน เช่น พระวิษณุอบนบัมต่อภูเขาสมันตภูฏซึ่งจะกลายเป็นสถานที่รองรับรอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้า หรือนางราตรี เทวีใน*ฤคเวท* ที่ทำให้อากาศเย็นสบายเป็นนิมิตหมายที่ดีก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

แม้ลักษณะที่ 2 จะแฝงนัยโดยยกพระพุทธเจ้าให้เหนือกว่าเทพฮินดู แต่ข้อมูลเหล่านี้ก็อาจสะท้อนภาพความเชื่อเรื่องศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในลังกาขณะนั้น ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อของการพยายามเปลี่ยนแปลงเทพฮินดูหลาย ๆ องค์ให้กลายเป็นเทพในพุทธศาสนาเพื่อให้ปกปักรักษาเกาะลังกาในสมัยหลังตั้งหลักฐานที่ปรากฏใน*จารีกลังกาทิลกะ* และอาจจะมีการประนีประนอมให้อยู่ร่วมกันทั้ง 2 ศาสนา แต่ศาสนาพุทธคงจะเป็นศาสนาหลักเพราะว่ากษัตริย์ทรงนับถือในขณะนั้น

2.2 ความเชื่อเรื่องช้างประจำทิศทำหน้าที่แบกโลก

แนวคิดเรื่องช้างประจำทิศปรากฏมาตั้งแต่สมัยมหากาพย์-ปุราณะ เช่น ใน*รามายณะ* พาลกามท์ สรรคที่ 39 กล่าวถึงช้างประจำทิศหลัก 4 ทิศ ซึ่งเรียกว่า “ทิคคช” ทำหน้าที่แบกโลกอยู่ข้างใต้ ยามใดที่สายศิระษะก็จะทำให้เกิดแผ่นดินไหวบนโลกมนุษย์ หรือใน*มหาภารตะ* ภิษมบรรพ ก็กล่าวถึงช้างสวรรค์จำนวน 8 ตัว ที่ทำหน้าที่ประคับประคองโลกและจักรวาล สามารถเหาะไปในอากาศได้ตามอิสระ (ณัชพล ศิริสวัสดิ์, 2555: 109; ละเอียด วิสุทธิแพทย์, 2522: 36) ต่อมาในสมัยปุราณะกล่าวว่า ช้างจำนวน 8 ตัวเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นพาหนะของโลกบาลผู้อภิบาลรักษาทิศทั้งแปด ในภาษาสันสกฤตจึงมีคำเรียกช้างเหล่านี้ว่า โลกบาล ทิคคช ทิศาคช ทิศวารณ ทิกกริน ทิงมาตงค อษฏทิคคช เป็นต้น (ณัชพล ศิริสวัสดิ์, 2555: 109-110; ละเอียด วิสุทธิแพทย์, 2522: 36)

ใน *อมรโกศ*¹⁵¹ และ *The Puranic Encyclopaedia* ได้ให้รายละเอียดคู่ช้างพลายและช้างพังไว้ดังนี้

ตารางที่ 28 ตารางแสดงรายชื่อช้างประจำทิศทั้ง 8 ในสมัยมหากาพย์-ปุราณะ

ทิศที่รักษา	ชื่อช้างพลาย	ชื่อช้างพัง
ตะวันออก	ไอราวตะ	อภระมุ
ตะวันออกเฉียงใต้	ปุนทริกะ	กปีลา
ใต้	วามนะ	ปิงคลา
ตะวันตกเฉียงใต้	กุมุทะ	อนุปมา

¹⁵¹ *อมรโกศ* เป็นหนังสือรวมคำศัพท์ภาษาสันสกฤตประเภทคลังคำ จำแนกคำเป็นหมวดหมู่ตามความหมาย ผู้รวบรวมคืออมรสิงหะ ชาวอินเดียผู้มีชีวิตอยู่ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 6-8 (กุสุมา รักษมณี, 2559: 41)

ตารางที่ 28 ตารางแสดงรายชื่อข้างประจำทิศทั้ง 8 ในสมัยมหากาพย์-ปุราณะ (ต่อ)

ทิศที่รักษา	ชื่อข้างพลาย	ชื่อข้างพัง
ตะวันตก	อัญชนะ	ตามระกรรณี
ตะวันตกเฉียงเหนือ	บุษปทันตะ	ศุภระทันตี
เหนือ	सारวเภามะ	อังคณา
ตะวันออกเฉียงเหนือ	สุประตีกะ	อัญชนาวตี

(ณัซพล ศิริสวัสดิ์, 2555: 110; ละเอียต วิสุทธิแพทย์, 2522: 37)

นอกจากแนวคิดเรื่องข้างประจำทิศนี้จะปรากฏในวรรณกรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แล้ว ยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งฝ่ายสันสกฤตและบาลีอีกด้วย เช่น วรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาสันสกฤต *เสานทรนันทะ* ของอัครโฆษ ปรากฏคำว่า “ทิศวารณ” (ดู เสานทร.2/52) หรือ วรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาบาลี *อภิธานัปทีปิกา*¹⁵² ปรากฏคำว่า “ทิศาคชา” พร้อมทั้งชื่อข้างพลายทั้ง 8 แต่แน่นอนว่าเนื่องจาก*อภิธานัปทีปิกา*นี้แต่งโดยอาศัย*อมรโกศะ*ของอมรสิงหะเป็นแบบอย่าง (Law, 2000: 621) ฉะนั้น คาทาที่กล่าวถึงชื่อข้างประจำทิศนั้นจึงเป็นการปริวรรตมาจากสันสกฤตทั้งหมด (ดู Amara.1/3/4; อภิธาน.1/30) จึงไม่อาจระบุอย่างชัดเจนได้ว่า แนวคิดเรื่องข้างประจำทิศนี้มีอิทธิพลต่อแนวคิดของพระเถระผู้ประพันธ์วรรณกรรมภาษาบาลีในลังกาในช่วงสมัยนั้นมากน้อยเพียงใด

แต่สำหรับ*สมันตภูฏาภิธาน*ปรากฏแนวคิดเรื่องข้างประจำทิศนี้อย่างชัดเจน โดยพระเวทเทเถระผู้ประพันธ์ใช้คำเรียกข้างประจำทิศว่า “*ทิสเสถ*” ซึ่งมาจากคำว่า “ทิส” แปลว่า “ทิศ” และ “อิถ” แปลว่า “ข้าง” ปรากฏในตอนที่เราเล่าทเวดาไปรยปรายดอกไม้ เครื่องอสังการต่าง ๆ ลงมาจากท้องฟ้า แต่แผ่นดินก็ไม่ได้ยุบลงเพราะน้ำหนักของดอกไม้และเครื่องบูชาเหล่านั้นเลย เนื่องจากว่ามีข้างประจำทิศคอยแบกโลกอยู่ ดังความว่า

ธณินันท์หนักแน่นมิได้ยุบลงเพราะดอกไม้เครื่องบูชาอันเหล่าทเวดาในชาติ
เขตบูชาเลย โอ้อโฮ นี่เป็นกำลังของข้างประจำทิศ //177//

จากคாதานี้จะเห็นได้ว่า พระเวทเทเถระผู้ซึ่งเคยเป็นพราหมณ์มาก่อนยังมีความเชื่อของศาสนาพราหมณ์อยู่

¹⁵² *อภิธานัปทีปิกา* เป็นปทานุกรมศัพท์ภาษาบาลี ประพันธ์ขึ้นในลังกา ราว พ.ศ. 1700

นอกจากนี้ ความเชื่อนี้ยังได้แพร่ไปสู่ดินแดนเอเชียอาคเนย์ ดังที่ปรากฏใน*อภิธานัปปทีปิกาฎีกา*ของพม่า (ราว พ.ศ. 1859) ซึ่งปริวรรตคาถาที่กล่าวถึงช้างพังจาก*อมรโกตะ* (ดู อภิธาน.ฎี. 35; Amara.1/3/5) และ*จกัควาฬทีปนี*ของล้านนา ซึ่งกล่าวถึงที่อยู่ประจำทิศของช้างตามทีปรากฏในวรรณกรรมสันสกฤต (ดู จก.ก.137)

ทั้งนี้ ผาสุข อินทรารุช (2547: 9-10) ก็ได้ให้ความเห็นว่า “แนวคิดนี้สัมพันธ์กับงานศิลปกรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์และพุทธที่นิยมนำรูปช้างมาประดับอยู่ที่ฐานศาสนสถานซึ่งนิยมสร้างให้มีทรงเป็นรูปสี่เหลี่ยม เช่น ช้างค้ำที่เทวสถานไกรลาส ถ้ำเอลโลร่า ประเทศอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ 13-14) หรือเจดีย์ช้างล้อม วัดมเหยงคณ์ พระนครศรีอยุธยา เนื่องจากในสมัยโบราณยังไม่มีความรู้ว่าโลกที่เราอยู่นี้มีลักษณะกลม หากแต่มีความเชื่อว่าโลกแบน มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม และมีเขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลาง ดังนั้นเพื่อความปลอดภัยจึงต้องมีเทวดาและช้างคอยช่วยดูแล”

จากข้อมูลทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยคาดว่าความเชื่อเรื่องช้างประจำทิศนี้เป็นความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูที่ตกทอดมาในศาสนาพุทธแล้วถูกผนึกรวมเข้ากลายเป็นความเชื่อในพุทธศาสนาอย่างแยกไม่ออก ซึ่งเริ่มตั้งแต่ในลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ 4 คือ เจดีย์รุวันเวลิ ณ เมืองอนูราธปุระ ที่เชื่อว่าเป็นเจดีย์ที่มีประติมากรรมช้างล้อมเป็นแห่งแรก นอกจากนี้ยังพบร่องรอยการประดับประติมากรรมช้างเพื่อรองรับเจดีย์อีกหลายแห่ง เช่น อภัยคีรี เขตวัน มหิยังคณะ เป็นต้น และในที่สุดรูปแบบสถาปัตยกรรมเช่นนี้ก็ได้ส่งอิทธิพลมายังศาสนสถานหลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ เช่น ในประเทศไทยพบเจดีย์ที่มีช้างล้อมหลายพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ ล้านนา สุโขทัย อยุธยา จนกระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ (ดู พัสวีสรี เปรมกุลนันท์, 2560: 80-83; สุรพล ดำริห์กุล, 2557ก; สุรพล ดำริห์กุล, 2557ข)

3. ความเชื่อดั้งเดิม

ความเชื่อดั้งเดิมในที่นี้หมายถึงความเชื่อท้องถิ่นของชาวพื้นเมืองในลังกามาแต่เดิมซึ่งแม้ภายหลังความเชื่อนั้นจะถูกอธิบายโดยศาสนาใด ๆ ก็ตาม ผู้วิจัยถือว่าเป็นความเชื่อดั้งเดิมทั้งสิ้น ความเชื่อดั้งเดิมปรากฏใน*สมันตกุฎวณณนา*พบ 5 ประเด็น ได้แก่ (1) สุมณฑ (2) สัญลักษณ์และกลางอัมงคล (3) ยักษ์ (4) นกกระยางตั้งท้องเพราะฟ้าร้อง และ (5) จันทรุปราคา ดังนี้

3.1 สุมณฑ

สุมณฑ “เทพชื่อว่าสุมณะ” หรือ “สมัน” (Saman) ในภาษาสิงหล สันนิษฐานอย่างน้อยที่สุดน่าจะเป็นที่รู้จักแล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 เพราะปรากฏใน*มหาวงศ์*ว่าหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 1 เพื่อปราบยักษ์เสร็จสิ้นแล้วได้ทรงแสดงธรรมแก่เทพทั้งหลายที่มาประชุมกัน ขณะนั้น จอมเทพชื่อว่าสุมณะฟังธรรมแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผลจึงทูลขอสิ่งของสำหรับ

บูชาเพื่อจะประดิษฐานไว้ที่ภูเขาสมันตภูฏ พระพุทธรองค์จึงทรงประทานพระเกศาประมาณฝ่าพระหัตถ์ เทพนั้นได้อาพอบทองคำรองรับพระเกศาแล้วประดิษฐานไว้บนกองรัตนสูง 7 ศอก ณ สถานที่ที่พระศาสดาประทับนั่ง (มหา.1/33-36) ข้อความนี้สัมพันธ์กับ*สมันตภูฏวิมมณา*ที่รับอิทธิพลมาแล้ว กล่าวว่

ในการประชุมนั้น พระชินเจ้าทรงแสดงสาธุธรรมเป็นเครื่องดับฟัง อันประทานความเจริญ บรรเทาอาสวะในกาลทุกเมื่อ แก่มหาชน เหล่าสัตว์มีจำนวนประมาณหลายร้อยโกฏิครั้งได้ฟัง (พระธรรมนั้น) ก็ต่างเป็นผู้ได้รับดวงตาเห็นธรรมอันประเสริฐ ในขณะนั้น //535//

ในวันนั้น เทวดาองค์หนึ่งนามว่า สุมนะ สถิตอยู่ ณ ยอดเขาสุมนภูฏอันประเสริฐ ผู้มีสมบัติคือเดช ฤทธิ์ และปัญญา มีใจเลื่อมใสในพระรัตนตรัยแล้ว บรรลุผลที่ 1 อันยอดเยี่ยม (โสดาปัตติผล) //536//

(สุมนเทพนั้น) ลูกขึ้น มีหน้าตาเบิกบาน ประนมมือแล้ว ดำลงในมหาสมุทร คือพระรัศมีแห่งพระนขาอันเลิศของพระชินเจ้า ถวายบังคมแล้ว กราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ผู้กล้าหาญ ผู้มีปัญญา ผู้เป็นอัครบุคคลในโลก ผู้เป็นสวามี ผู้เป็นจอมปราชญ์ ขอพระองค์โปรดประทานพร (แก่ข้าพระองค์) ด้วยเถิด ข้าพระองค์เป็นทาสของพระองค์ เป็นผู้บูชาพระบาทคือดอกบัวของพระองค์ เป็นผู้ที่มีสมบัติคือศรัทธาและความกรุณาเป็นต้นแล้ว เป็นบุตรของพระองค์ เว้นซึ่งพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาจะอยู่สักขณะเลย เพราะฉะนั้น ขอองค์พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานสิ่งของสำหรับบูชาแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด” //537-538//

พระผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ ครั้นได้ดับค่านั้นแล้วทรงใช้พระหัตถ์ที่เหมือนกับดอกบัวที่มีหมู่ภุมรดอกมธุรสลูบพระเศียร ประทานกำแห่งพระเกศาธาตุของพระองค์อันมีสีดำ ลำดับนั้น สุมนเทพนั้นจึงอาพอบทำจากแก้วมณีประคอง (กำแห่งพระเกศาธาตุ) ไว้ด้วยแขนทั้งสองข้าง ยินนมนัสการแล้วทรง (ผอบนั้น) ไว้ด้วยศีรษะ เหมือนสวมมงกุฏฉะนั้น ยินดีปรีดาแล้ว ต่อจากนั้น สุมนเทพนั้นพร้อมกับเหล่าทวยเทพ ทำการบูชาอันเลิศ ฝัง (ผอบนั้น) ไว้บนภาคพื้นปฐุธาที่พระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์ทรงครอบครองแล้ว //539-540//

สุมนเทพนั้นได้สร้างพระสถูปสูงประมาณ 7 ศอก ด้วยแก้วอินทนิลอันมีค่ามาก พระสถูปนั้นเป็นพระสถูปที่ประทานความสุขให้แก่ทั้งสามโลก รวากะแก้วมณีที่ให้สมบัติตามที่ปรารถนา (แก้วสารพัดนึก) ฉะนั้น ประดิษฐานอยู่ในสมัยที่พระนาถเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ //541//

จากนั้นในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกาครั้งที่ 3 ณ แม่น้ำกัลยาณีเพื่อแสดงธรรมแก่ พญานาคมณีอีกชีกะ หลังจากแสดงธรรมเสร็จ สุมณฑปได้ทูลนิมนต์พระพุทธองค์ให้เสด็จไปสู่ภูเขา สมนันตภูฏอันเป็นที่อยู่ของตนเพื่อความสิริมงคลดังที่พระโปรตเหล่าพญานาค โดยพรรณนาถึงความ งดงามแห่งภูเขาที่พรั่งพร้อมด้วยพฤษภานานาพันธุ์และสัตว์นานาชนิด (คาถาที่ 718-746) ในที่นี้ แสดงแต่พอสังเขปว่า

เทวดาคนหนึ่งผู้ฉลาดนามว่า สุมณะ ผู้สถิตอยู่เหนือขุนเขาจอมราชันย์ นามว่า สุมณะ เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยบริวาร มาสู่แม่น้ำกัลยาณีนันท์ พร้อมกับเหล่า พญานาค ถวายทานอันเป็นเบื้องต้นแห่งพระนิพพาน สดับพระธรรมอันสงบหู มี ใจยินดี เข้าไปหาพระพุทธเจ้า นอบน้อมแล้วประคองอัญชสิกราบทูลอย่างนี้ว่า //718-719//

“พระโลกนาถทั้งหลายทั้งปวง เป็นผู้เลิศด้วยพระมหากุณาธิคุณ ประสูติ ในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พญานาคทั้งหลายอย่างเดียวยุหามีได้ แก่มนุษย์ ทั้งหลายอย่างเดียวยุหามีได้ แก่เทวดาทั้งหลายอย่างเดียวยุหามีได้ แก่พรหม ทั้งหลายอย่างเดียวยุหามีได้ //720//

แม้พวกข้าพระองค์ก็ต่างเป็นผู้อยู่ภายใต้ความอนุเคราะห์ของพระองค์อย่าง แน่นนอน เพราะฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมปราษฎ์ ขอพระองค์โปรดกระทำ รูปอันหมดจดอย่างยิ่งด้วยรัศมีแห่งพระบาท (ของพระองค์) บนสถานที่อยู่ของ ข้าพเจ้า ดังเช่นท่าแก่พญานาคเหล่านี้ด้วยเถิด //721//

จากนั้น สุมณฑปก็มีใจปลื้มปีติอย่างล้นพ้น เบิกบาน กัมมันตการแทบพระบาทของพระ ผู้เป็นจอมปราษฎ์ (คาถาที่ 759) แล้วกราบทูลถึงลักษณะพระบาทของพระพุทธเจ้าว่ามีความอัศจรรย์ และประดับด้วยรอยงจักรซึ่งสมบุรณ์ด้วยสัญลักษณ์มงคลต่าง ๆ (คาถาที่ 760-776) พร้อมทั้งทูล นิมนต์ให้พระพุทธองค์ประทับรอยพระพุทบาทไว้เป็นสัญลักษณ์บนยอดเขาสมันตภูฏ ดังความว่า

ข้าแต่จอมแห่งพระมุนี พระองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำ (นิมมทา) แก่พญานันมทานาคราชในคราวนั้น ในเพราะการพบปะกันที่ มหาสมุทร ขอความกรุณาของพระองค์เช่นนั้นจงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด //777//

พระองค์ผู้อันสัจจากตาบสวารธนาแล้ว จึงประทับรอยพระบาทไว้บนภูเขา สัจจากพัทธ์ (สัจจากพันธ์) เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก ขอความอนุเคราะห์ ของพระองค์เช่นนั้นจงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด //778//

หลังจากที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทแล้ว สุมณฑลพร้อมเหล่าเทวดารวมทั้งพระภิกษุทั้งหลายก็พากันสรรเสริญ (คาถาที่ 780) นำสังเกตว่า *สมันตภูฏวณฺณนา* พรรณนาบทบาทและความสำคัญของสุมณฑลอย่างยิ่งยวดต่างจาก *มหาวงศ์* ซึ่งเป็นต้นทาง เพราะ *มหาวงศ์* กล่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับรอยพระบาทด้วยพระดำริของพระองค์เอง (ดู มหา.1/77) ส่วน *สมันตภูฏวณฺณนา* กล่าวว่าสุมณฑลนิมนต์พระพุทธเจ้า ซึ่งบทบาทความสำคัญของสุมณฑลใน *สมันตภูฏวณฺณนา* นี้อาจสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องสุมณฑลที่ปรากฏอย่างเข้มข้นในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 เพราะหลังจากที่สุมณฑลถูกกล่าวถึงใน *มหาวงศ์* ครั้งแรกในปริจเฉทที่ 1 ก็เพิ่งจะมาปรากฏเป็นครั้งที่ 2 ในปริจเฉทที่ 84 อันเป็นรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 โดย *มหาวงศ์* กล่าวว่า หลังจากพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 รับสั่งให้อำมาตย์ชื่อว่า เทวปติราช ไปแผ้วถางหนทางไปภูเขาสมันตภูฏให้ราบเรียบ อำมาตย์นั้นได้เดินทางไปยังคาคาสิริปุรี (คัมโปละ) แล้วสั่งให้ทำรูปสุมณฑลที่มีอวัยวะงดงามหมดทุกส่วน ประดับด้วยทองคำ รัตนะ และอาภรณ์ อัญเชิญรูปปั้นขึ้นขบวนแห่ไปหมู่บ้านโพธิตละ ผ่านหนทางต่าง ๆ จนขึ้นไปบนภูเขาสมันตภูฏ ไหว้รอยพระพุทธรบาทแล้วตั้งรูปปั้นสุมณฑลนั้นไว้บนพื้นดินเนินพระเจดีย์ (มหา.84/18-20, 29-30) และ *สมันสิริตะ (Saman Sirita)* วรรณกรรมภาษาสิงหลก็ได้กล่าวว่า พระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 รับสั่งให้เสนาบดีผู้เป็นพราหมณ์นามว่า อารยคามเทวะสร้างเทวาลัยแก่สุมณฑลบริเวณภูเขาสมันตภูฏ ในชื่อว่า “มหาสมันเทวาลัย” เมื่อสร้างเทวาลัยเสร็จแล้ว พระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 ได้ทรงอัญเชิญรูปปั้นสุมณฑลด้วยพระองค์เองประดิษฐานไว้ภายในเทวาลัยนั้น (พระมหาพจน์ สุวโจ, 2559ข: 179) แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 ทรงมีพระราชศรัทธาต่อสุมณฑลเป็นอย่างยิ่ง

จากบทบาทสำคัญของสุมณฑลที่วรรณกรรมทั้งหลายกล่าวว่าเป็นผู้ดูแลรักษารอยพระพุทธรบาทบนยอดเขาสมันตภูฏนี้จึงทำให้ประชาชนชาวลังกาให้ความเคารพอย่างมาก กล่าวคือชาวลังกาต้องมาบนและขอพรเพื่อให้มีความปลอดภัยขณะเดินทางเขาเพื่อจะกราบไหว้รอยพระพุทธรบาท (พระมหาพจน์ สุวโจ, 2559ข: 179) ภายหลังจากปรากฏความเชื่อว่า สุมณฑลเป็นเทพผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนาที่วัดในถ้ำดัมบุลละ (Dambulla) (Senaviratna, 2009: 50-51, อ้างถึงใน ดนัยปริชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 490) ในสมัยอาณาจักรคัมโปละ รัชสมัยของพระเจ้าภูวเนกพาทูที่ 4 (พ.ศ. 1884-1894) *จารึกลังกาดิลกะ* ระบุว่า สุมณฑลกลายเป็นเทพที่คอยปกป้องรักษาเกาะลังการ่วมกับเทพองค์อื่น ๆ เช่น เทพอุบลวัน เทพวิษณะ เทพสกันทกุมาร (Paranavitana, 1960: 11) ซึ่งความเชื่อนี้ได้แพร่มาถึงดินแดนประเทศไทยอีกด้วย เฉพาะสุมณฑลปรากฏชื่อเดิมใน *ชินกาลมาลินี* ว่า “สุมณฑลราชา” ใน *สิงหนครนิทาน* ว่า “สมโน เทโว” และปรากฏในบทพิสุจน์ดำน้ำลุยเพลิงของ *กฎหมายตราสามดวง* โดยชื่อเพี้ยนไปเป็น “พระสามลเทพ” รวมถึงในนครศรีธรรมราช วัดพระบรมธาตุรวมหาวิหาร ภายในวิหารพระทรงม้า มีประติมากรรมเทวดาซึ่งประดิษฐานอยู่บนผนังด้านตรงข้ามกำลังจ้องมองรอยพระพุทธรบาทอยู่เพื่อป้องกันภัยอันตราย สันนิษฐานว่าเป็นสุมณฑล (ดู อนันต์

เหล่าเลิศวรกุล, 2559: 366-378) ปัจจุบันชาวลังกาเชื่อว่าสุมณฑลเป็นเทพผู้เลิศด้านบันดาลโชคลาภ และวิทยาการ (ลังกาภูมิ, 2555: 355)

เมื่อพิจารณาในแง่สัญลักษณ์แล้ว การที่สุมณฑลซึ่งเป็นเทพท้องถิ่นมาแต่เดิมได้ยอมรับนับถือศาสนาพุทธและมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการนิมนต์พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทบนยอดเขาสมันตภูฏานี้มีนัยถึงการที่ความเชื่อดั้งเดิมสยบยอมให้พระพุทธศาสนามีบทบาทเหนือกว่าจนกระทั่งปัจจุบัน

3.2 สัญลักษณ์และลางอัปมงคล

ความเชื่อเรื่องสัญลักษณ์และลางอัปมงคลเป็นความเชื่อที่มีมาในทุกสังคม ทุกสมัย ใน *สมันตภูฏาวินัยนา* ก็ปรากฏความเชื่อนี้ในตอนที่ยุทธมารและกองทัพมารพยายามเข้ามาขัดขวางการบำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แล้วนิมิตเค้าวางที่ไม่น่าปรารถนาต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น ดังความว่า

ลำดับนั้น นิมิตที่ไม่น่าปรารถนาก็ปรากฏเหนือพระผู้เป็นใหญ่แห่งธรรม (ธมมิสสร) ความมืดมนอนธการแผ่ไปทั่วทุกทิศ และหมอกธุมเกตุ ก็ปกคลุมไปทั่วท้องฟ้า //220//

เวลากลางวันก็มีดครีမ်ฟ้าครีမ်ฝน ดวงอาทิตย์ก็มีรัศมีเหือดหายไป แม้อุกกาบาตก็ตกลงมา ความเร็วร้อนพวยพุ่งไปทั่วทุกทิศ //221//

สายฟ้าแลบแปลบปลาบมีอยู่เหนือท้องฟ้าที่ปราศจากก้อนเมฆ สายฟ้าผ่าก็ลูกโพลงตกลงมา ณ ที่นั้น ๆ //222//

หมูนกคเหว่า นกที่มีจะงอยปาก และนกฮูกต่างส่งเสียงร้องระงม เปรตและผีหัวขาดซึ่งนำความน่ากลัวมาให้ ลอยไปทั่วท้องฟ้า //223//

จากข้อความข้างต้น ผู้วิจัยได้สรุปออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. สัญลักษณ์ที่เป็นอัปมงคล หมายถึงสิ่งที่เป็นรูปร่าง ได้แก่ นกคเหว่า (กาโกล) นกที่มีจะงอยปาก (อุณณา) นกฮูก (โกสิย) เปรต (เปต) ผีหัวขาด (กวนธ) และอุกกาบาต (อุกกาปาด)
2. ลางอัปมงคล หมายถึง สิ่งที่ไม่รูปร่าง จับต้องไม่ได้ ได้แก่ ความมืดมิด (อนธการ) หมอกธุมเกตุ (ธุมเกตุ) ดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีหายไป (หตรสี ทิวากโร) สายฟ้าฟาดลงมาจากท้องฟ้าในวันที่ปลอดโปร่งไร้ก้อนเมฆ (อขเน คคเน อาสิ อินทจาปาวิรัชชุตติ)

อนึ่ง ความเชื่อบางประการ เช่น ผีหัวขาด อุกกาบาตตก ดวงอาทิตย์มีรัศมีเหือดหาย สายฟ้าฟาดตกลงมาในวันที่ปลอดเมฆ ภายหลังสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องลางอัปมงคลที่มีในศาสนา

พราหมณ์-ฮินดู ดังที่ปรากฏใน*ศุคเวท* ซึ่งใช้คำว่า “อัทฤตะ” และ “อุตปาตะ” (ดู จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2561: 18-28)

3.3 ยักษ์

ชาวลังกาเชื่อว่าดินแดนนี้เคยเป็นที่อยู่ของยักษ์มาก่อน เพราะปรากฏความเชื่อนี้ตั้งแต่ใน*มหาวงศ์* (ดู มหา.1/20-21) อีกทั้งปริจเฉทที่ 7 ของ*มหาวงศ์*ก็ได้กล่าวว่า เมื่อเจ้าชายวิชัยกุมารมาถึงเกาะลังกาก็ได้ทรงอยู่ร่วมเสพสมกับนางกุณิผู้เป็นธิดาของเจ้าเมืองยักษ์บนเกาะนี้ (มหา.7/11-37) ใน*สมันตกุฎวณนา*ก็ได้กล่าวถึงความเชื่อนี้เช่นเดียวกัน ปรากฏคำเรียกยักษ์ที่พระเวทเทระไซ้ ดังเช่น **คฺยฺหฺก นิลิจฺร รกฺษส ยกฺข** มีตัวอย่างดังนี้

ขณะนั้น ณ รัตนทวีปอันประเสริฐ (เกาะลังกา) อันน่ารื่นรมย์ ได้มีพวกยักษ์ผู้ฉ้อฉล ชีโกง ดุร้าย หยาบคาย นำกล้วอย่างยิ่ง ชอบใจในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตอาศัยอยู่ที่ภูเขา ป่าไม้ที่นารื่นรมย์ แม่น้ำ ลำธาร ถ้ำ และหาดทราย //516//

อนึ่ง ยักษ์เหล่านั้นโกรธแล้วเพราะคำพูดที่กระทบกระทั่งกันและกัน เป็นผู้มั่งมันและเด็ดเดี่ยวในการต่อสู้ มีจิตใจไม่มั่นคงราวกะมหาสมุทรที่กระเพื่อมไหว มีใจหยิ่งผยองด้วยความฉุนเฉียว กระวนกระวายอยู่ //519//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์พรรณนาถึงลักษณะของยักษ์ทั้งหลายว่าเป็นผู้ฉ้อฉล ชีโกง ดุร้าย หยาบคาย นำกล้ว ชอบใจในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต และอาศัยอยู่บริเวณภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ลำธาร ถ้ำ และหาดทราย อย่างไรก็ตาม หากมองในเชิงสัญลักษณ์แล้ว ยักษ์บนเกาะลังกาน่าจะเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิม ดั้งที่นักวิชาการบางท่าน เช่น ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร (อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 17) กล่าวว่า “ชนพื้นเมืองเดิมที่อาศัยอยู่บนเกาะลังกาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่คัมภีร์ส่วนใหญ่กล่าวว่า เป็นยักษ์และนาคนั่นคงเป็นมนุษย์ผู้นับถือบูชายักษ์และงู” ซึ่งชนดั้งเดิมนี้อาศัยอยู่ในลังกาตอนที่พระเจ้าวิชัยยะจะเสด็จมาถึงโดยมีหลักฐานคือจารึกที่พบในถ้ำมาดาลายะ (Madalaya) ที่ภูเขาโคपालปัพพตะ (Gopalapabbata) (Athukorala, 2002: 2, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 17)

วรรณกรรมบาลีตั้งแต่*ทีปวงศ์* *มหาวงศ์*จนถึง*สมันตกุฎวณนา*ระบุว่าดินแดนนี้เป็นที่อยู่ของยักษ์มาก่อนและภายหลังถูกพระพุทธเจ้ากำจัด จนกลายเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาในที่สุด กรณีนี้เป็นการแฝงนัยถึงการที่ชนพื้นเมืองดั้งเดิมได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาที่เผยแผ่เข้าไปยังเกาะลังกานั้นเอง

3.4 นกกระยางตั้งท้องเพราะฟ้าร้อง

นกกระยาง (หรือนกยาง) (Egret) เป็นนกที่อยู่ในอันดับนกกระสา (Order Ciconiiformes) ในชื่อวงศ์ว่า “วงศ์นกกระสา-นกกระยาง” (Family Ardeidae) มีหลายขนาดตามชนิดและตามสกุล (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่ม 1, 2518: 94)

ศัพท์เรียกนกกระยางในภาษาบาลีปรากฏใน*อภิธานปิฎก* ที่กล่าวถึงสัตว์ปีก 4 ชนิด ได้แก่ พก สุกกกาก พลากา วิสกณฐิกา (อภิธาน.644) ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมชินหลวงชินวรสิริวัฒน์ (2541: 181) แปล 4 ศัพท์นี้อย่างเดียวกันทั้งหมดว่า “นกยาง” (คือนกกระยาง) ส่วนพระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล และจำรุญ ธรรมดา (2559: 259-260) แปล พก และสุกกาก ว่า “นกยางโทน” และแปล พลากา และวิสกณฐิกา ว่า “นกยางกอก” แต่พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล และจำรุญ ธรรมดา (2559: 260) ก็ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า “คัมภีร์สีหพนิสสยะแปล 4 ศัพท์นี้ว่าเป็นนกกระยางทั้งหมด”¹⁵³ ซึ่งอาจเป็นเพราะนกทั้งสองชนิดนี้อยู่ในวงศ์เดียวกันดังที่กล่าวไปในเบื้องต้น

นกกระยางในวรรณกรรมสันสกฤตและบาลีมักถูกพูดถึงว่ามีความสัมพันธ์กับก้อนเมฆ เช่น ในฝ่ายสันสกฤต วรรณกรรมสมัยมหากาพย์-ปุราณะ เช่น *รามายณะ* กล่าวว่า “หมูนกกระยางต่างปรารถนาก้อนเมฆ”¹⁵⁴ หรือ “ท้องฟ้าลอยไปมาด้วยนกกระยางและก้อนเมฆ”¹⁵⁵ *มหาภารตะ* กล่าวว่า “ท้องฟ้าเลื่อนลอยไปด้วยหม่อมและฝูงนกกระยาง”¹⁵⁶ *พรหมมณฑปุราณะ* กล่าวถึงการตั้งครรภ์ของนกกระยางกับก้อนเมฆว่า “เมฆทั้งหลายงดมาได้เพราะการตั้งครรภ์ของนกกระยาง และทรงไว้ซึ่งการตั้งครรภ์แห่งนกกระยาง”¹⁵⁷ *เมฆทูต* กล่าวถึงนกกระยางที่บินเกาะกลุ่มกันอยู่บนท้องฟ้าเพราะคุ้นเคยกับช่วงเวลาแห่งการตั้งครรภ์¹⁵⁸ หรือ*คีตโควินทกาวยะ* กล่าวในทำนองเปรียบเปรยหญิงสาวว่าเป็นเครื่องประดับสร้อยคอของผู้ชายคล้ายกับนกกระยางที่บินไปมาที่ก้อนเมฆ¹⁵⁹

ส่วนวรรณกรรมฝ่ายพุทธศาสนาภาษาบาลีก็มักจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของนกกระยางและเมฆเช่นกันตั้งแต่ในวรรณกรรมชั้นพระไตรปิฎก เช่น *โลลชาดก* กล่าวว่า “นกกระยางผู้มีเมฆเป็น

¹⁵³ แต่แท้จริงแล้ว นกกระสาและนกกระยางมีความแตกต่างกันบางประการ โปรดดูใน นกกระเรียน นกกระสา นกกระยาง ความเหมือนในความต่าง (2560)

¹⁵⁴ เมฆาภิกามี ปริสฺปนฺตตี สโมทิตา ภาติ พลากปงฺกติยะ (R.4.027.021)

¹⁵⁵ ปุโร พลาไกรสิไตรเมฆโรชยตสนามิวาวฤตาม (R.5.018.026c)

¹⁵⁶ อาวฤตฺ คคนฺ เมฆรพลากาปงฺกติหาสิภิยะ (MBh.01,126.023c)

¹⁵⁷ พลากาครุททาสุใจว พลากาครุทธาริณะ /

พรหมชา นาม เต เมฆา พรหมนิศฺวาสสํภาวะ // (BndP.1,22.36)

¹⁵⁸ ครุภาธานกษณปริจยानุนมาพทฺธมาลาละ เสวิษยนเต นยฺนสุภคํ เข ภวนตฺ พลากา (KMgD.9)

¹⁵⁹ อูรสิ มุราละ อุปทิตทาเร ฆเน อิว ตฺรลพลาเก (GG.5/12-1)

ปู”¹⁶⁰ ซึ่งอรรถกถาได้อธิบายความตรงนี้ว่า “เป็นเรื่องธรรมดาที่นกกระยางจะตั้งครรภ์เพราะเสียงก้อนเมฆ ฉะนั้น เสียงก้อนเมฆ (เสียงฟ้าร้อง) จึงเป็นพ่อของนกกระยาง ส่วนก้อนเมฆเป็นปู”¹⁶¹ สอดคล้องกับอรรถกถาอุบาลีเถรคาถาที่กล่าวว่า “ในกำเนิดนกกระยางจะไม่มีตัวผู้ ทุกครั้งที่ฟ้าร้อง มันจะตั้งท้องทุกคราว ตั้งท้องอยู่นานจนกว่าฟ้าจะไม่ร้อง จะพ้นจากภาระ (ตกฟอง) ต่อเมื่อฝนตก”¹⁶² มิลินทปัญหากล่าวว่า “นกกระยางทั้งหลายยอมตั้งครรภ์ได้เพราะเสียงก้อนเมฆ”¹⁶³ รวมถึงไตรภูมิภวของพญาลิไทแห่งสุโขทัยซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมบาลีก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในกำเนิดของสัตว์ที่เกิดจากครรภ์ (ชลามพูชโยนิ) ว่า “ดุจดั่งนกยางทั้งหลายมีแต่ตัวเมียแล ว่าหาตัวผู้มีได้เมื่อใดแล เขาได้ยินฟ้าร้องไล่ เขาหากไข่เองแล” (ไตรภูมิ.190) ซึ่งข้อมูลทั้งหมดนี้น่าจะสัมพันธ์กับศัพท์ว่า พลาภา และวิสกณฐิกา ที่เป็นอิตถิลิงค์เท่านั้น

ความเชื่อนี้ได้ปรากฏใน*สมันตภูฏาวิถณนา*ซึ่งกล่าวถึงนกกระยาง (วิสกณฐิกา) ในช่วงที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ 6 ใต้ต้นมูจลินท์ ดังความว่า

ต่อจากนั้น เมฆพร้อมกับลมหนาวเย็นเยือกได้ตั้งเค้าขึ้น ทำให้ท้องฟ้าเต็มไปด้วยร้อยแห่งเมฆฝน ค่ำรามก๊กก้อง มีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ เทสายฝนโปรยปราย เต็มไปด้วยหมู่แห่งนกกระยาง //464//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์ระบุว่าเกิดเหตุการณ์เมฆฝนตั้งเค้าขึ้น มีฝนตก ฟ้าร้อง และมีหมู่กนกกระยางบินว่อนอยู่ ซึ่งใน*นิทานภว*หรือวรรณกรรมพุทธประวัติอื่นไม่ได้ระบุว่าท้องฟ้ามีนกกระยางบินว่อน ฉะนั้น ข้อความนี้จึงเป็นสิ่งที่พระเวทเทเถระแต่งเพิ่มเติมเข้ามาเอง ซึ่งอาจเป็นอิทธิพลจากแนวคิดเดิมของผู้ประพันธ์ที่เคยเป็นพราหมณ์มาก่อน กล่าวคือ ความเชื่อที่ว่านกกระยางเป็นสัตว์มงคลและเป็นพาหนะของเทพปรชันยะ (ปรชุนย) ผู้เป็นเทพแห่งฝน (Dave, 2005: 420) อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ความเชื่อเรื่องนกกระยางนี้อาจเป็นความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับสัตว์

¹⁶⁰ กาย พลาภา ลิจินี โจรี ลงสีปิตามหา

โอรี พลาเก อาคจจ ฉนโฑ เม วายโส สขา (ขุ.ชา.1/70/84)

¹⁶¹ ลงสีปิตามหาติ ลงสี วุจจติ อากาเส ลงฆนโต เมโฆ พลาภา จ นาม เมฆสทเทน คพภ คณหนตติ เมฆสทโท พลากาน ปิตา เมโฆ ปิตามโ โหติ (ขุ.ชา.อ.4/98)

¹⁶² ยถา พลากโยนิมहि น วิชชติ ปุมา สทา

เมฆเส คชขมานาสู คพภ คณหนติ ตา สทา.

จิมปี คพภ ธาเรนติ ยาว เมโฆ น คชชติ

ภารโต ปริมจจนติ ยทา เมโฆ ปวสสติ. (ขุ.เถร.อ.1/562-563)

¹⁶³ พลากาน เมฆสทเทน คพภาวกนติ โหติ (มิลินท.140)

มงคลที่ให้น้ำของคนโบราณทั้งในอินเดียและลังกา เพราะสะท้อนให้เห็นความเชื่อของสังคมเกษตรกรรมที่จะต้องมีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ โดยเฉพาะความสำคัญในเรื่องฝนตกต้องตามฤดูกาล¹⁶⁴ แล้วภายหลังความเชื่อเรื่องนกกระยางนี้จึงถูกกล่าวไว้ในวรรณกรรมของแต่ละศาสนาดังที่กล่าวไปในเบื้องต้น และที่ปรากฏใน*สมันตกุฎวณนา*ก็คงเป็นสัญลักษณ์มงคลในเรื่องฝนนั่นเอง

3.5 จันทรปราคา

ตามหลักดาราศาสตร์ “จันทรปราคา” คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อดวงอาทิตย์ โลก และดวงจันทร์โคจรมาอยู่ในแนวเดียวกัน ทำให้เงาของโลกตกลงบนดวงจันทร์บางส่วนหรือทั้งหมด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 312) คำว่า “จันทรปราคา” นี้เป็นภาษาพูดในภาษาไทย เพราะในภาษาสันสกฤตจะเรียกว่า “จันทรครห” “จันทรปราคา” “โสมครห” “โสมครหน” หรือ “ศศิครห” เป็นต้น (SED.387, 388, 1250, 1260)

ส่วนใน*สมันตกุฎวณนา*เรียกจันทรปราคาว่า “โสมริปุคาทกวาสร” ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิฤทธิ์กำจัดเหล่ายักษ์บนเกาะลังกาให้ราบคาบเพื่อเตรียมเกาะลังกาให้กลายเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนาในภายภาคหน้า ผู้ประพันธ์สื่อสารกับผู้อ่านว่าไม่เพียงคิดว่าพระพุทธเจ้าทรงทรมานพวกยักษ์ เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นความเจริญงอกงามของดินแดนแห่งนี้จึงได้ทำเช่นนี้ อุปมากับคนที่อยากให้ผลไม้ดอกออกผล มีผลดก จึงเอามีดเคาะหรือเฉาะต้นไม้ในวันที่เกิดจันทรปราคา ดังความว่า

ใครก็ตามไม่ควรคิดว่า “แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายเองก็เป็นผู้มีพระหฤทัย
ประสพทุกข์เพราะความทุกข์ลำบากของผู้อื่น แต่เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงทำ
ความเดือดร้อน (แก่ยักษ์เหล่านั้น)” (เพราะว่า) ชาวโลก เพราะประสงค์จะให้
ต้นไม้ออกผล จึงเอามีดเคาะต้นไม้ในวันจันทรปราคา //524//

แม้ความเชื่อเรื่องจันทรปราคาจะปรากฏในแทบทุกท้องถิ่น และมีธรรมเนียมปฏิบัติต่อเหตุการณ์นี้ต่างกัน เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กล่าวว่าเกิดจันทรปราคา เนื่องจากครั้งหนึ่งราหูเคยแปลงเป็นเทวดาไปดื่มน้ำอมฤตเมื่อคราวกวนเกษียรสมุทร พระจันทร์และพระอาทิตย์ทราบเรื่องนั้นจึงได้แจ้งแก่พระวิษณุ ราหูจึงถูกพระวิษณุตัดศีรษะแต่ไม่ตายเพราะดื่มน้ำอมฤตไปแล้ว ร่างกายจึงเหลือ

¹⁶⁴ วรรณกรรมบาลีของลังกาบางเรื่องถึงกับแสดงความปรารถนาขอให้ฝนตกตามฤดูกาล เช่น *สมันตภัททิกา* กล่าวว่า “ขอให้หมู่เมฆบนดาดสายฝนตกต้องตามฤดูกาลด้วยเถิด” (กาลิ ปตวาน วสสนตุ วสส วสส-วหาลกา) (สมนต.147) *ฎีกามหาวงศ์* กล่าวว่า “ขอให้ฝนตกตามฤดูกาล ขอให้ทุกภิกขุขัยในโลกจงหมดสิ้นไป” (วสสตุ สมเย เทโว นสสตุ โลเก จ ภยํ ทุภิกขุ) (Mahā. Tī.645)

เพียงครั้งก่อน แต่ด้วยความแค้น ราหูจึงพยายามคอยจับพระจันทร์และพระอาทิตย์กินเสมอเมื่อมีโอกาส (SED.879) ส่วนในศาสนาพุทธ เล่าไว้ใน *จันทิมสูตร* และ *สุริยสูตร* ว่า ราหูได้จับพระจันทร์และพระอาทิตย์ แต่ก็ต้องยอมแพ้ต่ออำนาจของพระพุทธเจ้า จึงต้องปล่อยพระจันทร์และพระอาทิตย์ไป (ดู ส.ส.15/91-92/58-60) ชาวฮินดูบางพวกตามชนบทของอินเดีย เมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ก็จะให้ร้องหรือตีกลอง (เรียกว่าโกลา หรือตัมลา) แล้วสวดสรรเสริญพระราหู เพราะเชื่อว่าพระราหูทำถูกแล้วที่ขัดขวางพระจันทร์ เมื่อราหูพอใจก็จะประทานความสุข โชคลาภให้ (พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์, 2523: 83, อ้างถึงใน เอมอร์ เซาร์สวอน, 2530: 31) หรือกลุ่มชาติพันธุ์ไททั้งในประเทศไทยและนอกประเทศไทย จะตีเกราะเคาะไม้ จุดประทัด ยิงปืนขึ้นฟ้า ส่งเสียงดังเพื่อทำให้ราหูตกใจและคายพระจันทร์ออกมา หรือเอาไม้เคาะต้นไม้ที่ไม้ออกลูกออกดอกเพื่อหวังให้ต้นไม้ที่มีดอกออกผล (ดู ปฐม หงส์สุวรรณ, 2542: 202-204) และใน *สมันตภูฏาวิถนนา* แม้จะมีธรรมเนียมปฏิบัติไม่ต่างจากท้องถิ่นอื่น แต่ก็ถือว่ามีความสำคัญในฐานะเป็นหลักฐานลายลักษณ์ที่ปรากฏอย่างชัดเจนว่าอย่างน้อยก็มีการปฏิบัติเช่นนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18

ภูมิศาสตร์

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556: 872) ให้ความหมายคำว่า “ภูมิศาสตร์” ไว้ว่า “วิชาที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับสังคมที่ปรากฏในดินแดนต่าง ๆ ของโลก”

เนื่องจากจุดประสงค์หลักของ *สมันตภูฏาวิถนนา* คือการพรรณนาถึงความศักดิ์สิทธิ์แห่งภูเขาสมันตภูฏา นอกจากจุดประสงค์หลักนี้แล้วผู้ประพันธ์ได้บรรยายถึงสภาพแวดล้อมของภูเขาสมันตภูฏามาด้วย ซึ่งแม้บางคาถาจะบรรยายในลักษณะกวีโวหารว่า “ต้นไม้ใบหญ้าต่างเอนอ่อนลงมาเพื่อแสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้า” อย่างไรก็ตามหลายคาถาก็ให้รายละเอียดพืชพันธุ์ไม้ สัตว์ป่านานาชนิด และรายชื่อภูเขา ผ่านสายตาของผู้ประพันธ์ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการบันทึกที่เกิดจากความตั้งใจหรือไม่ก็ตาม แต่รายละเอียดต่าง ๆ ที่ถูกใน *สมันตภูฏาวิถนนา* นี้ก็เป็นข้อมูลชั้นดีในการแสดงหลักฐานทางภูมิศาสตร์ของลังกาในสมัยช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ได้ ฉะนั้น ในหัวข้อนี้ จึงจะวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

1. ชื่อภูเขาใน *สมันตภูฏาวิถนนา*

ลังกาเป็นประเทศที่มีภูเขาสูงทางตอนกลางและลาดต่ำลงไปเรื่อยทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ยอดเขาสูงสุดคือปิดูรูตาละคะละ (Pidurutalagala) กิริคัลโปตะ (Kirigalpota) โตตุโปละ (Totupola) กุดะหะคะละ (Kudahagala) และอดัมส์พีค (Adam's Peak) (หรือสมันตภูฏา) ตามลำดับ (ลังกามาร, 2555: 29)

สมันตกุฎวณณาให้ข้อมูลรายชื่อภูเขาต่าง ๆ ที่อาจจะมียู่จริงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 โดยกล่าวว่าภูเขาเหล่านี้เป็นเคยสถานที่อยู่อาศัยของยักษ์ทั้งหลาย ดังความว่า

ขณะนั้น ณ รัตนทวีปอันประเสริฐ (เกาะลังกา) อันน่ารื่นรมย์ ได้มีพวักษ
ผู้ฉ้อฉลชู้โกง คุร้าย หยาบคาย น่ากลัวอย่างยิ่ง ชอบใจในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
อาศัยอยู่ที่ภูเขา ป่าไม้ที่นารินทร์มย์ แม่น้ำ ลำธาร ถ้ำ และหาดทราย ในบรรดา
ภูเขาทั้งหลาย มีภูเขาลังกา ภูเขาโลกาภิธานะ ภูเขาหริภังคะ ภูเขาอัคฆาสะ
ภูเขาโอทุมพระ ภูเขาสมนกุฎ ภูเขาตันฑุเลยยะ ภูเขาमारคิริ ภูเขาமிสสกะ
และภูเขาอรិฏฐะ //516-517//

ในปัจจุบัน ภูเขาเหล่านี้อาจเป็นที่รู้จักในชื่ออื่น ๆ หรือยังไม่สามารถสืบได้ว่าเป็นที่ใด โดยผู้วิจัยวิเคราะห์เป็น 2 ประเด็น คือ (1) ภูเขาที่สามารถสืบได้ในปัจจุบัน และ (2) ภูเขาที่ยังไม่สามารถสืบได้ว่าคือที่ใด ดังนี้

1.1 ภูเขาที่สามารถสืบได้ในปัจจุบัน ได้แก่

ภูเขาสมนกุฎ หรือสมันตกุฎ ปัจจุบันรู้จักในชื่อว่า ศรีปาทะ, อดัมส์พีค หรือออกเสียงตามภาษาสิงหลว่า สมโณพะ¹⁶⁵

ภูเขาமிสสกะ แปลว่า “ภูเขาที่มีป่าไม้ระคนกัน” แปลจากคำว่า “มิสสกะ” ปัจจุบันนักวิชาการสามารถสืบได้ว่า คือ มิหินตะเล (Mihintale) (หรือมิหินตาเล) หรืออีกชื่อหนึ่งว่าเจดีย์บรรพต ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงอนูราชปุระ เป็นสถานที่แห่งแรกที่เชื่อกันว่าพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานบนเกาะลังกา โดยพระมหินทเถระผู้เป็นสมณทูต เป็นสถานที่ที่พระมหินทเถระพบกับพระเจ้าทวานัมปิยติสสะและได้แสดง *จุฬหัตถิปโทปมสูตร* เนื่องจากเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญทางพุทธศาสนาจึงมีเจดีย์ที่สำคัญมากมาย เช่น มหาเจดีย์บนยอดเขาที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญมาจากพระเจ้าอโศก เจดีย์บรรจุพระธาตุของพระมหินทเถระ เป็นต้น (दन्य प्रिषाफेमप्रसिर्त्, 2555: 44) ปัจจุบันมีวันที่ชาวพุทธลังกาต่างเดินทางมาที่แห่งนี้เพื่อน้อมรำลึกคุณของพระมหินทเถระซึ่งเรียกกันว่า วันโปสอนบุชา (ลังกาคูมาร, 2555: 106-107)

ภูเขาอริฏฐะ แปลว่า “ภูเขาที่มีต้นสะเดา”¹⁶⁶ แปลจากคำว่า “อริฏฐ” (ส. อริษฏ) ปัจจุบันคือ ริฏิกะละ (ritigala) ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างเมืองอนูราชปุระและเมืองปุลัตติปุระ

¹⁶⁵ จะแยกวิเคราะห์ในหัวข้อถัดไป

(Hazlewood, 1986: 100-107) ห่างจากตัวเมืองสะบะรานะไปทางทิศเหนือ 14 กิโลเมตร เดิมชื่อ อริฏฐวิหาร ปัจจุบันเหลือลำที่สมบูรณ์อยู่ 32 แห่ง บริเวณโดยรอบอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์ป่านานาชนิด รัฐบาลจึงได้ขึ้นทะเบียนเป็นพื้นที่สงวนธรรมชาติชนิดพิเศษ (Strict Natural Reserve) (ลังกาคุมาร, 2555: 118-119) จากชื่อของภูเขาว่า “อริฏฐะ” อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นภูเขาที่มีต้นสะเดามาก

ภูเขาโอทุมพระ แปลว่า “ภูเขาที่มีต้นมะเดื่อ” แปลจากคำว่า “โอทุมพร” ปัจจุบัน รู้จักในชื่อว่า ทิมบุลาคละ (Dimbulagala) เป็นวัดป่าอริญญาสิกขะแรกเริ่ม สมัยเดียวกันกับ มิหินตะเลและวิฏฐะละ เดิมชื่อว่า อูทุมพรคิริวิหาร ปัจจุบันภายในวัดมีลำที่ยังคงหลงเหลืออยู่ใน สภาพสมบูรณ์อยู่ 38 แห่ง ที่ภาพวาดปูนเปียกอันลือชื่อ (Frescoes) นามว่ากันเนอร์ส คอยน์ (Gunners Quoin) สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยอนุราชปุระตอนกลางซึ่งถือว่าเป็นงานศิลปะยุคแรกเริ่มที่ยังเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวของลังกา (ลังกาคุมาร, 2555: 174) ที่พระเวทเทเถระเรียกชื่อ ภูเขาว่าโอทุมพระนั้นอาจสัมพันธ์กับพระเถระผู้ชื่อว่าอูทุมพรคิริกัสสปเถระ ผู้เป็นประธานในการชำระ พระศาสนาสังคายนาพระธรรมวินัย และอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นภูเขาที่มีต้นมะเดื่อมาก

ภูเขาโลกาภิธานะ แปลว่า “ภูเขาที่มีชื่อว่าโลกะ” แปลจากคำว่า โลก (โลก) + อภิธาน (ชื่อ) ภูเขาลูกนี้อยู่ทางภาคกลางของลังกา แต่ยังคงได้แค่สันนิษฐานว่าอาจเป็นภูเขาโลกคัลละ (?) ซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญแห่งหนึ่งของโรมณะ (Hazlewood, 1986: 108)

1.2 ภูเขาที่ยังไม่สามารถสืบได้ว่าคือที่ใด ได้แก่

ภูเขาลังกา แปลทับศัพท์ตามชื่อว่าภูเขาลังกา สันนิษฐานว่าอยู่บริเวณมณฑลกลาง (Central province) ของลังกาในปัจจุบัน (Hazlewood, 1986: 108) แต่ยังไม่สามารถสืบได้ว่าเป็นที่ใด

ภูเขาหริกัณฑะ แปลได้ 2 ความหมาย คือ หากแปลว่า “ภูเขาที่มีกิ่งก้านของใบไม้สีเขียว” มาจากคำว่า หริ “สีเขียวของใบไม้” + กณฑ “ก้าน, ลำต้น” อาจจะสันนิษฐานได้ว่าตั้งชื่อตาม ภูมิประเทศของภูเขาที่มีกิ่งก้านสาขาของต้นไม้ที่มีใบสีเขียวสด แต่หากแปลอีกความหมายหนึ่ง จาก คำว่า หริ “พระวิษณุ” + กณฑ “ไม้เท้า” ก็อาจตีความได้ว่า “ภูเขาที่มีไม้เท้า (คทา?) ของพระวิษณุ” ก็จะสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพระวิษณุในลังกา ซึ่งเป็นเทพที่ถูกทำให้กลายเป็นเทพในพุทธศาสนาใน ภายหลัง แต่ในปัจจุบันยังไม่สามารถทราบได้ว่าภูเขาหริกัณฑะอยู่ที่ใด

¹⁶⁶ แม้คำว่า “อริฏฐ” จะมีผู้แปลเป็นภาษาไทยว่า “ลูกประคำดีควาย” ก็ตาม แต่ผู้วิจัยได้หาชื่อ วิทยาศาสตร์ของคำนี้แล้วพบชื่อว่า *Azadirachta indica* A. Juss. จากนั้นนำชื่อวิทยาศาสตร์ไปหาชื่อภาษาไทยอีก ทอดหนึ่งจึงพบว่าตรงกับชื่อ “สะเดา” ในภาษาไทย ผู้วิจัยจึงแปลชื่อภูเขาว่า “ภูเขาที่มีต้นสะเดา”

ภูเขายักษ์ทาส แปลว่า “ภูเขาที่มีทาสของยักษ์” มาจากคำว่า ยกข (ยักษ์) + ทาส (ทาส) ยังไม่สามารถสืบได้ว่าเป็นที่ใด

ภูเขาต้นขลุ่ย แปลทับศัพท์ว่า “ภูเขาต้นขลุ่ย” ซึ่งแม้คำว่า “ต้นขลุ่ย” จะมีผู้แปลเป็นภาษาไทยว่า “ต้นกะเพรา” ก็ตาม แต่ผู้วิจัยได้หาชื่อวิทยาศาสตร์ของคำนี้แล้วพบชื่อว่า *Amaranthus polygonoides* Will. จากนั้นนำชื่อวิทยาศาสตร์ไปหาชื่อภาษาไทยอีกทอดหนึ่งแล้วไม่พบว่าตรงกับชื่อพืชใด ๆ ในไทยเลย ผู้วิจัยจึงแปลทับศัพท์ ซึ่งปัจจุบันยังไม่สามารถทราบได้ว่าภูเขาต้นขลุ่ยอยู่ที่ใด แต่จากชื่อภูเขาก็น่าจะทำให้ทราบได้ว่าเป็นภูเขาที่มีพืชต้นขลุ่ยเป็นจำนวนมาก

ภูเขามารคิริ แปลว่า “ภูเขาของมาร” มาจากคำว่า มาร (มาร) + คิริ (ภูเขา) ยังไม่สามารถสืบได้ว่าเป็นที่ใด

ต่อไปจะวิเคราะห์ภูเขาสมันตภูฏยกเป็นเอกเทศ เพราะเป็นภูเขาที่สำคัญที่สุดในเรื่อง และมีรายละเอียดมากที่สุด ดังต่อไปนี้

2. ภูเขาสมันตภูฏ

ภูเขาสมันตภูฏ คือ ภูเขาที่มีความสำคัญที่สุดในเรื่องนี้เพราะพระพุทธรูปเจ้าได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่นี่ ความสำคัญของที่นี่จะเห็นได้จากชื่อภูเขาที่ถูกนำไปตั้งเป็นชื่อเรื่องพระเวทเทพระปฐมศัพทเรียกว่าภูเขาภูฏใน *สมันตภูฏวิมลนาถ* หลายชื่อ ได้แก่ สุมณสิขิราช (4), สุมณภูฏ (516, 536, 754), สุมณคิริ (796), สุมณททิ (797), สุมณตรราช (589), สมนตภูฏ (722, 732, 781), สมนตคิริ (746), สมนตจน (753) ฉะนั้น จึงอาจเรียกกันว่า **สมันตภูฏบ้าง สุมณภูฏบ้าง**

ปัจจุบันเรียกตามภาษาอังกฤษว่า **อดัมส์พีค (Adam's Peak)** และชาวลังกาเรียกว่า **ศรีปาทะ (Sri Pada)** หรือในภาษาสิงหลเรียกว่า **สมโนพะ (Samanola)** (Godakumbura, 1958: ix) สมันตภูฏนี้เป็นภูเขาที่มีความสูง 7,360 ฟุต จากระดับน้ำทะเล ระยะทางในการเดินขึ้นเขาประมาณ 4 ไมล์ (Wimalajothi, 2000: 71-72, อ้างถึงใน ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์, 2555: 322)

ภูเขาภูฏนี้ถูกกล่าวถึงครั้งแรกใน *มหาวงศ์* ตอนที่พระพุทธรูปเจ้าหะขึ้นไปประทับรอยพระบาทไว้บนยอด (มหา.1/77) ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าทูลฐคามณี (พ.ศ. 382-406) พระเถระ 5 รูป และพระมลิวเทเถระ ถวายข้าวฟ่างและมะขามป้อมแก่ภิกษุ 900 รูป บนเขาสมันตภูฏ แล้วพากันขบฉัน (มหา.32/49-50) ข้อมูลนี้แสดงว่าบนภูเขามีสถานที่พักอยู่ซึ่งสัมพันธ์กับ *อรรถกถา มโนรปุรณ*¹⁶⁷ ที่กล่าวว่า “มีชาวทมิฬคนหนึ่งชื่อว่า ทิมชยันตะ เอาผ้าแดงบูชาอากาศเจดีย์ที่สุมณคิริ-มหาวิหาร ต่อมาตายไปแล้วบังเกิดในที่ใกล้อุสสทนรก เมื่อได้ฟังเสียงเปลวไฟ จึงหวนระลึกลงถึงผ้าแดงที่

¹⁶⁷ Adikaram (1953: 114) สันนิษฐานว่า *มโนรปุรณ* เป็นวรรณกรรมชั้นอรรถกถาเล่มเดียวที่กล่าวถึงภูเขาสมันตภูฏ

ตนเอาบุขาอากาศเจตีย์จึงได้ไปบังเกิดในสวรรค์” (อง.ต.ก.อ.2/135) ซึ่งที่ขยับขึ้นนี้อาจเป็นคนเดียวกับที่ขยับขึ้นตู่ทหารของพระเจ้าเอฬาระผู้เป็นศัตรูของพระเจ้าทูลฐคามณี (มหา.25/54) ข้อมูลนี้ช่วยสนับสนุนแนวคิดที่ว่าอาจมีศาสนสถานบนยอดเขาสมันตภูมาตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าทูลฐคามณีแล้ว จากนั้นบันทึกของหลวงจีนฟาเหียนก็ระบุว่ามียอดพระพุทธรูปบาทบนยอดเขานี้ด้วย จนกระทั่งในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุ (พ.ศ. 1598-1653) ที่พบว่าภูเขาสมันตภูกลายเป็นที่แสวงบุญแล้ว เนื่องจากพระองค์โปรดให้สร้างทางขึ้นภูเขาสมันตภูสำหรับผู้ที่จะมาแสวงบุญ และอุทิศหมู่บ้านคิฬิมลย์ให้เป็นบ้านส่วยสำหรับเก็บค่าใช้จ่ายเพื่อดูแลรอยพระพุทธรูปบาท (มหา.58/64-65) ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีคนอาศัยอยู่ตามภูเขาสมันตภู ดังที่มหาวงศ์กล่าวว่ามีเหล่าชนที่อยู่บนภูเขาสมันตภูเป็นต้นไม้ย่อมเสียภาษีอากรตามกำหนด (มหา.59/70)

ข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าภูเขาสมันตภูมีความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์และต่อชาวบ้านธรรมดาเป็นอย่างดี เรื่อยมาโดยลำดับจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 สมันตภูวิถณนาพรรณนาภาพภูเขาสมันตภูอย่างงดงามละเอียดลออ ดังความโดยสังเขปว่า

ภูเขาลูกโตดงามด้วยถ่องแถวแนวป่าสีเขียวนานาประการ อากุลด้วยสายฝนที่ตกหนัก และสายน้ำอันไหลลงมาจากภูเขา มีแนวแห่งใบไม้อ่อนสีเหลืองเขียว และแดง สูงขึ้นไป รุ่งเรืองอยู่ ปานประหนึ่งยอดแห่งก้อนเมฆฉะนั้น //723//

ภูเขาลูกโตเป็นยอดแห่งภูเขาซึ่งประกอบด้วยยอดอันใหญ่และสูงตระหง่าน รุ่งเรืองอยู่ ปานประหนึ่งพระจักรปาณี (พระวิษณุ) แหวกสินธุวาริด้วยออกมาแล้วเพราะเหตุคือการนอบน้อมต่อพระบาทของพระองค์ฉะนั้น //724//

ภูเขาลูกโต มีแม่น้ำคงคาเป็นภรรยา ทรงไว้ซึ่งมงกุฎคือยอด (แห่งภูเขาลูกอื่น) เป็นตั้งแม่ทัพของจอมขุนเขารอบ ๆ เป็นราชันผู้ยิ่งใหญ่เหนือภูเขา (อื่น ๆ) รุ่งเรืองแล้วเหนือภาคพื้นแห่งพระนครคือเกาะลังกา //725//

ภูเขาลูกโตย่อมรุ่งโรจน์ ปานประหนึ่งพญาคชสารของท้าวสุธาธิบดี (พระอินทร์) มีกิ่งไม้เป็นงา มียอดที่ก่อตัวสูงขึ้นเป็นกระพอง มีตระพังมากมาย เป็นดวงตา มีแม่น้ำเป็นวง มีธารน้ำตกเป็นการหลังไหลแห่งน้ำมันช้าง //726//

ที่ภูเขาลูกโต มีราชาแห่งต้นไม้ทั้งหลายยืนต้นอยู่ ปานประหนึ่งพระราชา ซึ่งมีนัยกวางตัวต้องการดอกไม้ที่แย้มบานเป็นร่ม มีหน่อสีแดงที่อยู่ติด ๆ กัน เป็นมาลามงกุฎ มีลำต้นที่ถูกโอบกอดโดยเถาวัลย์คือภรรยาเป็นพระวรกาย //727//

ที่ภูเขาลูกโต มีสระบัวบนพื้นศิลา ส่องประกายอยู่ มีเท้าสีแดงของเหล่าภรรยานักสิทธิ์เป็นถ่องแถวแห่งดอกบัว ประกอบด้วยเครื่องประดับมือที่ระคนกันเป็นหมุกมร มีหมุ่นกยุงเป็นมาลาดอกอุบล //728//

มีความวิจิตรด้วยผืนน้ำที่ถูกรุกคลุมไปด้วยเกสรจากดอกโกกาสะ บัวหลวง อันแย้มบาน พร้อมทั้งบัวสาย บัวเผื่อน และบัวเกราะ ที่นำมาซึ่งความเพลินเพลินแห่งกลิ่นหอมหวานอันเป็นนิรันดร์ //731//

ภูเขาลูกใดเป็นภูมิภาคที่ประดับด้วยสระบัวที่เต็มไปด้วยสายน้ำเย็น ไสและหวานอร่อย เป็นที่เจริญใจ มียอด (แห่งภูเขาลูกอื่น ๆ) อยู่โดยรอบ รุ่งโรจน์อยู่ทางทิศตะวันออก ภูเขาลูกนั้นชื่อว่า สมันตภูฏ //732//

ที่ภูเขาลูกนั้นนั่นแล มีหมู่แมงไม้บางจำพวกยืนต้นส่งกลิ่นหอมหวาน บางจำพวกก็ผลผลิตหอมหวาน บางจำพวกก็งดงามทรงไว้ซึ่งกลิ่นดาววัลย์ที่มียอดอ่อนผลิแตกออกซึ่งแกว่งไกว (เพราะแรงลม) ไว้บนกิ่งไม้ //738//

ที่ภูเขาลูกใด มีจอมแห่งต้นไม้ทั้งหลายที่มีใบเต็มต้นและมีผลดก ทำให้หมู่ชนผู้เดินเข้ามาใกล้ ๆ เฝ้ามองใจอยู่เป็นประจำ จอมแห่งต้นไม้เหล่านั้นคล้ายกับว่ากำลังเชื้อเชิญแม่เหล่านักรบผู้อยู่ในคลองแห่งจักขุ (ให้เข้ามา) ด้วยใบไม้อ่อนแดงระเรื่อที่ปลิวไปตามสายลม //739//

ที่ป่าแห่งนั้น มีเหล่านางไม้พร้อมกับนางฟ้าของตน ทัดพวงมาลา ยินดีปรีดาอยู่เนื่องนิตย์ พวกกันพื่อนรำ ดิตพิณ บรรเลงดนตรี ขับร้อง ณ สระน้ำศิลาและหาดทรายอันนารีรัมย์ //740//

และเหล่านักสิทธิ์พร้อมทั้งภรรยาที่ต่างพากันละเล่น ณ ที่นั้น ๆ เพลิดเพลินด้วยรสแห่งดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้ แม้เหล่านักบวชนอกศาสนาก็ต่างพำนักอยู่ใต้ต้นไม้อันนารีรัมย์ใกล้ภูเขานั้น มีจิตใจจดจ่ออยู่กับโยคะ //741//

ข้าแต่พระมุนินท์ ภูเขาที่ปรากฏเช่นกับคอของนกยูงที่สูงยาวและมีสีเขียวด้วยยอดเขาทั้งหลายที่งดงามด้วยถ้องแถวแนวพนา ประดับประดาแล้วด้วยเหล่านางอัปสรผู้พริ้งเพรา มีประการดังกล่าวมาแล้วนี้ คือภูเขาสมันตะ ที่อยู่ของข้าพระองค์ //746//

ข้อมูลข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของภูเขาสมันตภูฏ ซึ่งอาจสะท้อนภาพในสมัยนั้นว่าเต็มไปด้วยถ้องแถวแนวป่าสีเขียวสด มีสายฝนที่ตกหนัก มีสายน้ำอันไหลลงมาจากภูเขา มีธารน้ำตก มีสระบัวบนพื้นศิลา และอุดมไปด้วยพฤษภานานาพันธุ์ และสัตว์ป่านานาชนิด พร้อมกันนี้ยังทำให้ทราบว่าที่ภูเขาลูกนี้ได้ชื่อว่าสมันตภูฏ เพราะว่ามียอดเขาอื่น ๆ (ป. ภูฏ) แวดล้อมอยู่โดยรอบ (ป. สมนต์) ดังข้อความว่า “ภูเขาลูกใดเป็นยอดแห่งภูเขาซึ่งประกอบด้วยยอดอันใหญ่และสูงตระหง่าน” “ภูเขาลูกใด มีแม่น้ำคงคาเป็นภรรยา ทรงไว้ซึ่งมงกุฎคือยอด (แห่งภูเขาลูกอื่น) เป็นดั่งแม่ทัพของจอมขุนเขารอบ ๆ เป็นราชันผู้ยิ่งใหญ่เหนือภูเขา (อื่น ๆ)” และ “...มียอด (แห่งภูเขาลูกอื่น ๆ) อยู่โดยรอบ รุ่งโรจน์อยู่ทางทิศตะวันออก ภูเขาลูกนั้นชื่อว่า สมันตภูฏ”

3. พืชพันธุ์ไม้

ในคาถาที่ 731 และช่วงคาถาที่ 733 ถึง 737 ผู้ประพันธ์ได้บรรยายว่ากุชเชาสมันตกุฎมีป่าที่เต็มไปด้วยพฤษภานานาพันธุ์ เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาด้านพฤกษศาสตร์สำหรับผู้ที่สนใจต่อไป ผู้วิจัยจึงมีขั้นตอนการหาคำแปลดังนี้ คือ

1. นำคำศัพท์บาลีที่ปรากฏในสมันตกุฎวิถณนาดูชื่อวิทยาศาสตร์และคำแปลจากวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเชิงเปรียบเทียบรายชื่อพืชในมหาเวสสันดรชาดกสำนวนต่าง ๆ และการใช้เป็นพืชสมุนไพรในศิลาจารึก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามรรมหาวิหาร ของพระสมบุรณ์ สุพรรณวัฒน์กุล (2540) และงานวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์โรคและพืชสมุนไพรในคัมภีร์จระกัมหิตา ของอุเทน วงศ์สถิตย์ (2558)

2. หากไม่พบคำศัพท์ในวิทยานิพนธ์และงานวิจัยข้างต้นจะนำศัพท์บาลีในสมันตกุฎวิถณนาเทียบดูความหมายจากพจนานุกรมของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) พจนานุกรมภาษาสันสกฤตออนไลน์ <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/> ของ Monier-Williams พจนานุกรมภาษาสันสกฤตออนไลน์ <http://sanskritdictionary.com/> และ <http://spokensanskrit.org/> ซึ่งอาจให้ชื่อวิทยาศาสตร์ไว้ จากนั้นจึงหาชื่อภาษาไทยจากชื่อวิทยาศาสตร์ต่อไป

อนึ่ง แม้บางคำอาจมีผู้แปลเป็นภาษาไทยไว้แล้ว แต่ถ้าคำนั้นไม่มีชื่อวิทยาศาสตร์ หรือมีชื่อวิทยาศาสตร์แต่ไม่มีความหมายที่พบในภาษาไทย ผู้วิจัยจะแปลคำนั้นโดยทับศัพท์บาลี

ตารางที่ 29 รายชื่อพืชพันธุ์ไม้ในสมันตกุฎวิถณนาตามลำดับอักษร

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อไทย
อกข (ส. อกษ)	734	<i>Terminalia belerica</i> Roxb.	สมอพิเภก
อชชก (ส. อรชก)	736	<i>Ocimum gratissimum</i> Linn.	ยี่หระ
อชชุน	734	<i>Terminalla arjuna</i> Wight.and Arn.	รกฟ้าขาว
อติวิส (ส. อติวิษา)	737	<i>Aconitum Heterophyllum</i> Wall.	เดือยไก่
อปราชิต	737	<i>Clitoria ternatea</i> L.	อัญชัน
อภย	733	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	สมอไทย
อมต	734	-	-
อมพ	734	<i>Mangaifera indica</i> Linn.	มะม่วง
อรวิณฑก	731	<i>Nelumbium speciosum</i> Willd.	บัวหลวง
อริฐฐ (ส. อริษฐ)	735	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss.	สะเดา
อลาพ	737	<i>Lagenaria vulgaris</i> Ser.	น้ำเต้า

ตารางที่ 29 รายชื่อพืชพันธุ์ไม้ในสมันตกุฎวณณาตามลำดับอักษร (ต่อ)

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อไทย
อสณ	734	<i>Pterocarpus marsupium</i> Roxb.	ประคู้
อสุสกณณ (ส. อศุวกรณ)	734	<i>Shorea robusta</i> C. F. Gaertn	สาละ
อสุสมารก (ส. อศุวมารก)	736	<i>Nerium odorum</i> Solano	ยี่โถ
อโสก	735	<i>Saraca indica</i> Linn.	โสก
อินทิวร (บัว)	731	<i>Nymphaea stellata</i> Willd.	บัวเผื่อน
อินทิวร (ต้นไม้)	734	<i>Cassia fistula</i> Linn.	ลมแล้ง, คูณ, ราชพฤกษ์
อุจจุ	737	<i>Saccharum officinarum</i> Roxb.	อ้อย
อุทุมพร	734	<i>Ficus racemosa</i> Linn.	มะเดื่อ, อุทุมพร
อุสิร์	737	<i>Vetiveria zizanioides</i> (Linn.) Nash.	แฝกหอม
เอรวตก (ส. ไอรรวตก)	735	<i>Artocarpus lacucha</i> Buch. Ham.	มะหาด
เอล	737	<i>Elettaria cardamomum</i>	กระวานเทศ
กณหวณณ (ส. กฤษณวณณ)	734	<i>Plumbago zeylanica</i> L.	เจตมูลเพลิงขาว (หรือ ปิดปิวขาว)
กทมพ	733	<i>Anthocephalus cadamba</i> Miq.	กระท่อม
กมุค (ส. กรมุค)	734	<i>Areca catechu</i> Linn.	หมาก
กเรรี	733	<i>Capparis trifoliata</i> Roxb.	กุ่มบก
กัจจ	737	<i>Arundo karka</i>	-
กุนท	736	<i>Jasminum multiflorum</i> or <i>pubescens</i> or <i>Boswellia thurifera</i>	-
กुरुณฑก	736	<i>Barleria</i> L.	สกุลอังกฤษ
เกตก	735	<i>Pandanus odoratissimus</i> Linn.f.	ลำเจียก
เกรว ¹⁶⁸	731	-	-

¹⁶⁸ เกรว (ป.) ตรงกับ ไกรว (ส.) แม้คำนี้จะพบชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Trigonella foenum graecum* ซึ่งตรงกับ ลูกชืด (พืช) ในภาษาไทย แต่ในบริบทของเรื่องทีกล่าวว่ายู่ในสระน้ำ จึงน่าจะเป็นดอกบัวมากกว่า ดังนั้นผู้วิจัยจึงมิได้แปลคำนี้เป็นลูกชืด

ตารางที่ 29 รายชื่อพืชพันธุ์ไม้ในสมันตกุฎวณนาตามลำดับอักษร (ต่อ)

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อไทย
โถกาส	731	-	-
ขชชुरิ	735	<i>Phoenix sylvestris</i> Roxb.	อินทผลัม
ขทริ	733	<i>Acacia catechu</i> Willd.	สีเสียดเหนือ
คททภณท (ส. ครทภณท)	734	<i>Ficus infectoria</i> Roxb.	ต้นเลียบ
คิริมลลิกา	735	<i>Wrightia antidysenterica</i>	พุดพิชญา
จมปก	735	<i>Michelia champaca</i> L.	จำปา
จิญจ	734	<i>Tamarindus indica</i> Linn.	มะขาม
จิตตก (ส. จิตรก)	736	<i>Plumbago zeylonica</i> Linn.	เจตมูลเพลิงขาว
โจจ	737	<i>Artocarpus integrifolia</i> Linn.F.	-
ชปา	736	<i>Hibiscus rosa-sinensis</i> L.	ชบาจีน
ชมพีร	733	<i>Citrus medica</i> L.	มะงั่ว
ตาล	735	<i>Borassus flabellifer</i> Linn.	ตาล
ตาลิ	735	<i>Flacourtia indica</i> (Burm. f.) Merr.	ตะขบป่า
ติณสูล (ส. ตถณศูนย)	736	<i>Jasminum sambac</i> (L.) Aiton	มะลิลา
ตินทุ	734	<i>Strychnos nux-vomica</i> Linn.	แสลงใจ
ทาจิม	735	<i>Punica granalum</i> Linn.	ทับทิม
ทุมุปปล	735	-	-
นาค	735	<i>Mesua ferrea</i> Linn.	บุนนาค
นาคवलลึ (ส. นาคवलลริ)	737	<i>Piper betle</i> L.	เถาพลู
นิจุล	735	<i>Barringtonia acutangula</i> (L.) Gaertn.	จิกน้ำ
นีป	734	<i>Anthocephalus cadamba</i> Miq.	กระทุ้ม
นิลี	737	<i>Indicofera tinctoria</i> Linn.	คราม
ปณส	734	<i>Artocarpus heterophyllus</i> Lam.	ขนุน
ปลาส	733	<i>Butea frondosa</i> Roxb.	ทองกวาว
ปิยาล	734	<i>Buchanania lanzen</i> Spreng.	มะม่วงหาวแมงวัน

ตารางที่ 29 รายชื่อพืชพันธุ์ไม้ในสมันตภูมิวัฒนธรรมตามลำดับอักษร (ต่อ)

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อไทย
ปิลกข (ส. ปิลกษ)	734	<i>Ficus infectoria</i> Roxb.	ไทรเลียบ
ปุนนาค	735	<i>Calophyllum inophyllum</i> Linn.	กากะทิง
ผนทน	734	<i>Butea monosperma</i> Kuntze (<i>B. frondosa</i> Roxb.)	ทองกวาว
พทริ	734	<i>Zizyphus jujuba</i> Lamk.	พุทราจีน
พิมพิ	737	<i>Coccinia indica</i> Wight. & Arn.	เถาตำลึง
พีชปุร (ส. พีชปุรก)	736	<i>Citrus medica</i> Linn.	ส้มซ่า
โพธิ	733	<i>Ficus religiosa</i> L.	โพ
ภณฺธิ	736	<i>Pentapetes phoenicea</i> Linn.	บานเทียน
ภลฺลี	733	<i>Semecarpus anacardium</i> Linn.f	รักขน
มรฺก	733	<i>Glycyrrhiza glabra</i> Linn.	ชะเอมเทศ
มาลตี	736	<i>Jasminum grandiflorum</i> Linn.	มะลิกำนแดง
ยฺคปตต (ส. ยฺคปตตร)	735	<i>Bauhinia variegata</i> L.	เสี้ยวดอกขาว
ยฺถิก	736	<i>Jasminum auricubtum</i> Vahe.	มะลิ
รวี	736	<i>Calotropis gigantea</i> (Linn.) R.Br.	รัก
ลพฺช	734	<i>Artocarpus lakoocha</i> Roxb.	มะหาด
วฺกฺล	734	<i>Mimusops elengi</i> Linn.	พิกุล
วจา	737	<i>Acorus calamus</i> Linn.	ว่านน้ำ
วฏฺ	733	<i>Ficus bengalensis</i> Linn.	ไทร
วลฺลีภ	737	<i>Benincasa cerifera</i> Savi	ฟัก
วาร	737	<i>Achyranthes aspera</i> L.	พันงู
วาสนตี	736	<i>Cocculus hirsutus</i> Diels.	-
วิพฺงคิ	737	<i>Embelia ribes</i> Burm.f.	ส้มกุ่ม
สมิรณ	736	-	-
สลล (< ป. สลพ)	734	<i>Pinus roxburghii</i> Sarg.	-
สารท	737	<i>Alstonia scholaris</i> (L.) R.Br. or <i>Jussiaea repens</i> L.	สัตตบรรณ หรือ แพงพวยน้ำ
สุมน	736	<i>Jasminuim grandiflorum</i> Linn.	สถาน

ตารางที่ 29 รายชื่อพืชพันธุ์ไม้ในสมันตกุฎวณนาตามลำดับอักษร (ต่อ)

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อไทย
เสตมพ	735	-	-
เสพาลิกา	736	<i>Vitex negundo</i> L.	คนทีเขมา
เสลลฺล (ส. เสลฺล, เศลฺล)	733	<i>Cordia myxa</i> L.	-
โสคนฺธิก	731	<i>Nymphaea alba</i> Linn.	บัวสาย (ดอกขาว)
หฬิทฺทิตฺติ	737	<i>Curcuma domestica</i> Valetton. (<i>C. longa</i> Linn.)	ขมิ้น
หิณฑาล	735	<i>Cycas circinalis</i> L.	ปรง

4. สัตว์

สมันตกุฎวณนากล่าวถึงสัตว์ชนิดต่าง ๆ กล่าวคือ สัตว์น้ำและสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำในคาถาที่ 729 สัตว์บกและสัตว์ปีก ในคาถาที่ 730 และคาถาที่ 742-744 เนื่องจากพจนานุกรมทั้งภาษาบาลีและสันสกฤตไม่ได้ระบุชื่อทางวิทยาศาสตร์ไว้ด้วย ฉะนั้น ผู้แปลจึงแปลความหมายของสัตว์แต่ละชนิดตามคำแปลในพจนานุกรมภาษาบาลีและสันสกฤตทั่วไป ดังนี้

สัตว์บก

คาถาที่ 742-743 ให้ข้อมูลสัตว์บก ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 30 รายชื่อสัตว์บกในสมันตกุฎวณนาตามลำดับอักษร

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อไทย
อาขุ	742	หนู
เอณฺนิมิก	742	เนื้อทราย
กปี	742	ลิง
กुरुํงค	742	กวางทอง
ควย	742	โคลาน
โคกณฺณ	742	วัวกระทิง
โคธา	742	ตะกวด
ชมพุก	742	หมาจิ้งจอก
ปมฺปก	742	ค่าง
ปฺฤณฺชรีก	742	เสือโคร่ง

ตารางที่ 30 รายชื่อสัตว์บกในสมันตภูมวณนาตามลำดับอักษร (ต่อ)

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อไทย
พพพ	742	แมว
รुरु	742	กวาง
โรหิต	742	ละมั่ง
สลล	742	เม่น
สส	742	กระต่าย
สาขามิค	742	ลิง
สูกร	742	หมู
หยมารก	743	สัตว์ที่ฆ่ามาได้, ควาย?
หริน	742	เนื้อ

สัตว์น้ำ

คาถาที่ 729 ให้ข้อมูลสัตว์น้ำ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 31 รายชื่อสัตว์น้ำในสมันตภูมวณนาตามลำดับอักษร

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อไทย
อมร	729	ปลาไหล
ปาฐีน	729	ปลากา (หรือปลาสด)
ปาฐส	729	ปลากระบอก
มฤช	729	ปลาค้าว
รตตป	729	ปลิง
โรหิจจ	729	ปลาตะเพียน
สวงก	729	ปลาหลด
สิงค	729	ปลาดุก

สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

คาถาที่ 729 ให้ข้อมูลสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 32 รายชื่อสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำในสมันตภูมวณนาตามลำดับอักษร

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อไทย
กุลีร	729	ปู
ทพทร	729	กบ
นกก	729	จระเข้

สัตว์ปีก

คาถาที่ 730 และ 743-744 ให้ข้อมูลสัตว์ปีก ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 33 รายชื่อสัตว์ปีกในสมันตภูมวณนาตามลำดับอักษร

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อไทย
อาฏ	743	นกเงือก
กงก	744	นกอีลุ้ม (หรือเหยี่ยวแดง)
กโปตก	743	นกพิราบ
กาทมพ	730	นกกาน้ำ (หรือเป็ด)
กีร	744	นกแก้ว
กुरร	744	นกออกขาว
กुरร	744	นกออกขาว
กูลล	744	เหยี่ยว
โกสิย	743	นกฮูก
จกกวห	744	นกจากพราก
จโกรก	744	นกกด (หรือนกเขาไฟ)
ทินทิก	744	นกต้อยตีวิด
ธงก	743	กา
นิชชีว	744	ไก่ป่า
นีสคว	743	นกยูง

ตารางที่ 33 รายชื่อสัตว์ปีกในสมันตกุฎวณณาตามลำดับอักษร (ต่อ)

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อไทย
ปรปุกฐ	743	นกตุเหว่า
พลาก	730	นกยาง
ลาป	743	นกมูลไถ
สารส	730	นกหัวขวาน (หรือนกกระไน)
สาฬิก	744	นกสาฬิกา
หีส	730	หงส์

แมลง

ปรากฏชื่อแมลงดังต่อไปนี้

ตารางที่ 34 รายชื่อแมลงในสมันตกุฎวณณาตามลำดับอักษร

ชื่อบาลี	คาถา	ชื่อไทย
อลิ	730	ภู, ผึ้ง
นิเมสก (ส. นิเมษก)	729	หิ่งห้อย
มรุพพต	743	ผึ้ง

5. สถานที่ต่าง ๆ ในลังกาที่ปรากฏในสมันตกุฎวณณา

ผู้ประพันธ์ได้บันทึกรายละเอียดของสถานที่บางแห่งไว้ด้วย ซึ่งสถานที่เหล่านี้เป็นที่รู้จักมาตั้งแต่ในมหาวงศ์จนถึงปัจจุบัน แต่ชื่อสถานที่บางแห่งก็ได้ปรับเปลี่ยนไปตามสำเนียงของชาวลังกาไปบ้าง ชื่อสถานที่สำคัญของลังกาปรากฏในสมันตกุฎวณณา 4 ชื่อ ได้แก่ (1) วาลูกาคงคา (2) อุทยานมหานาควัน (3) อนุรธาปุระ และ (4) โรหณะ ดังต่อไปนี้

5.1 วาลูกาคงคา

สมันตกุฎวณณาให้ข้อมูลว่า “วาลูกาคงคา” หรือ “มหาวาลูกาคงคา” เป็นแม่น้ำสายใหญ่ที่ไหลผ่านแผ่นดินสองฟากฝั่ง ดังความว่า

ณ เกะนั้น ได้มีแม่น้ำวาลูกาคงคาอันมีสองฟากฝั่งใหญ่ อยู่ตรงกลาง
ระหว่างผืนแผ่นดิน (แห่งเกาะลังกา) อันนำสายตาของประชาชนไป น่านภิรมย์

เต็มไปด้วยน้ำใสเย็นแวววับเช่นกับสายสร้อยไข่มุกพรางพรราวเหนือทรงอกของหญิงสาวคือเกาะลังกา //513//

ปัจจุบันรู้จักกันในชื่อว่า “มหาเวฬุคังคา” (Mahaweli Ganga) มีความยาว 335 กิโลเมตร ซึ่งถือว่าเป็นแม่น้ำสายที่ยาวที่สุดในลังกา (ลังกามูการ์, 2555: 29)

5.2 อุทยานมหานาควัน

ผู้ประพันธ์ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอุทยานมหานาควัน ในชื่อว่า อูรนาควัน ซึ่งมีความหมายเดียวกันกับคำว่า “มหานาควัน” เพราะคำว่า “อูร์” มีความหมายว่า “ใหญ่” เช่นเดียวกับคำว่า “มหา” แต่ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำว่า “อูรนาควัน” เนื่องจากพยางค์ครุ/ลหุพอดิกับคณะฉันท

อุทยานนี้กว้างประมาณ 3 โยชน์ ยาวประมาณ 4 คาวุต (เท่ากับ 1 โยชน์) ตั้งอยู่บนฝั่งของแม่น้ำวาลูกา ดังความว่า

ได้มีอุทยานชื่อว่า อูรนาควัน (มหานาควัน) กว้างประมาณ 3 โยชน์ ยาวประมาณ 4 คาวุต เป็นสถานที่ที่น่าอภิมย์ต่อนัยน์ตา มีเสียงดังกระหึ่มไปด้วยสายฝนและธารน้ำตกที่เย็นฉ่ำ เป็นสถานที่ที่มีความยินดีระคนกันซึ่งเกิดจากเสียงเพลงขับของหมู่ผิงตัวมัวเมาและหมูนก อันเป็นที่สมาคมแฉะเวียนมาของฝูงมฤคต้วงงามที่กำลังเปลือยเปลือย มีจอมแห่งต้นไม้ละม้ายคล้ายกับนกยูงหลากหลายตัวที่กำลังรำแพนหาง อยู่ในสถานที่อันสะอาดและน่านรื่นรมย์ไม่ไกลจากแม่น้ำวาลูกาคงคานัน //514-515//

ใน*ท้าววงศ์*ให้ข้อมูลที่ต่างจาก*สมันตกุฎวณณา*ว่าอุทยานนี้ยาว 3 โยชน์ กว้าง 1 โยชน์ (ท้าว.26, 62) ปัจจุบันชาวลังกาเรียกสถานที่นี้ว่า “อูลุตุนวาระ” (สวาท เหล่าอูลุต, 2554: 132) เป็นที่ประดิษฐานของมหายังคณเจดีย์

5.3 อนุราธปุระ

อนุราธปุระเคยเป็นเมืองหลวงต่อเนื่องยาวนานกว่า 1,500 ปี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 2 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16 มีกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ต่อเนื่องกันกว่า 100 พระองค์ นับว่าเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองที่ยาวนานที่สุดในลังกา (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2556: 36)

*สมันตกุฎวณณา*เล่าว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองอนุราธปุระ แล้วประทับนั่งบรรลุปิบัติอันเกิดจากนิโรธสมาบัติบนสถานที่ที่จะเป็นที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ มหามงคลเจดีย์

(สุวรรณมาลิกเจดีย์ หรือชื่อในลังกาว่า “สถูปรุวัลเวลีเสยะ”) และเจดีย์บรรจุพระรากขวัญ (สถูป-
อุปาราม) ในอนาคต ดังความว่า

จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมกับเหล่าสาวก เหาะไปสู่เมืองอนูราธปุระ
ทรงประทับนั่งบรรลุปิบัติอันเกิดแต่โรธสมาบัติ ณ สถานที่ที่จะประดิษฐานต้น
พระศรีมหาโพธิ์ (ในอนาคต) ณ สถานที่ที่จะประดิษฐานพระมหามงคเจดีย์ (ใน
อนาคต) และสถานที่ที่จะประดิษฐานเจดีย์เป็นที่บรรจุพระรากขวัญ (ในอนาคต)
ทรงเล็งเห็นกาลอันยาวนานในอนาคตว่า “อนึ่ง ต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระบรม
สารีริกธาตุของเราครั้งประดิษฐานแล้วก็จะทำความเจริญรุ่งเรืองแก่มหาชนใน
โลก” //793-794//

ข้อความนี้ย้ำให้เห็นว่าเมืองนี้สำคัญกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะเป็นที่
ประดิษฐานของเจดีย์ทั้งหลายในอนาคต ซึ่งสัมพันธ์กับในปัจจุบันนี้ที่แวดล้อมไปด้วยศาสนสถาน
จำนวนมาก โดยตัวเมืองล้อมรอบด้วยแนวกำแพง นอกกำแพงเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ที่
กระจายอยู่รอบ ๆ เช่น มหาวิหาร เขตวันวิหาร อภัยคีรีวิหาร ทักขิณวิหาร และมิริสวัฏฐวิหาร ถัด
ออกไปเป็นที่ตั้งของชุมชนและอ่างเก็บน้ำ วงนอกสุดเป็นแนวป่าและกลุ่มศาสนสถานประเภทวัดป่า
(รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2556: 36)

5.4 โรหณะ

หลังจากที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทเรียบร้อยแล้วทรงพักผ่อนครู่
หนึ่ง จากนั้นจึงเหาะไปสู่โรหณชนบท ดังความว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยคณะสงฆ์ ทรงใช้เวลาเล็กน้อยพักผ่อนในเวลา
กลางวัน เมื่อชาวโลกพร้อมทั้งเหล่าทวยเทพพากันบูชา (เสร็จสิ้นแล้ว) ก็เสด็จ
จากที่นั่นแล้วเหาะไปสู่โรหณชนบท //791//

โรหณชนบทนี้เป็นสถานที่สำคัญซึ่งปรากฏชื่อในวรรณกรรมบาลีหลายเรื่อง เช่น *ทีปวงศ์*
มหาวงศ์ ปัจจุบันสถานที่นี้ออกชื่อตามเสียงคนลังกาว่า รุหณะ (Ruhuna)

เนื่องจาก*สมันตกุฎวณิชนา*เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญภูเขาสมันตกุฎจาก
มุมมองของผู้ประพันธ์ที่อาศัยอยู่บริเวณนั้น จึงเป็นหลักฐานชั้นดีว่า พืชพันธุ์ไม้และสัตว์ต่าง ๆ น่าจะมี
อยู่จริงในสมัยนั้น รวมถึงชื่อภูเขาต่าง ๆ และชื่อสถานที่อื่น ๆ ก็อาจจะมีการเรียกอย่างนั้นในสมัยนั้น
จริง ๆ ทั้งยังทำให้ทราบชื่อเดิมของสถานที่บางแห่งในอดีตที่แต่งเป็นภาษาบาลี ซึ่งในปัจจุบันได้

เปลี่ยนแปลงไปแล้วเพราะออกเสียงด้วยภาษาสิงหล เช่น โโรหน (ป.) เปลี่ยนเป็นรุณะ, วาลูกาคงคา (ป.) เปลี่ยนเป็นมหาเวฬิศงคา และชื่อสถานที่บางแห่งที่ผู้ประพันธ์แต่งด้วยคำไวพจน์ เช่น ชื่อภูเขา สมันตภูฏว่า สมณสิขิราช, สมณภูฏ, สมณคิริ, สมันทิ, สมนตรราช, สมณตภูฏ, สมณตคิริ และ สมณตค ก็เป็นหลักฐานที่ทำให้สามารถเชื่อมโยงกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ได้ ฉะนั้น *สมันตภูฏ-วัฒนนา* จึงเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าในเรื่องภูมิศาสตร์เป็นอย่างมาก

วัฒนธรรม

วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่ทำให้ความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมในการแต่งกาย หรืออีกความหมายคือ วิถีชีวิตของหมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1,103) เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม สามารถถ่ายทอดให้แก่กันได้ ไม่ว่าจะ เป็นความรู้สึกรู้นึกคิด กริยา ท่าทาง ความประพฤติหรือการกระทำใด ๆ ในส่วนรวมที่เป็นรูปแบบเดียวกัน โดยแสดงออกมาให้เห็น เป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อ ระเบียบและประเพณี เป็นต้น (พระยาอนุมานราชธน, 2515: 103-104)

วัฒนธรรมปรากฏใน *สมันตภูฏวัฒนนา* 2 ประการ ได้แก่ (1) การละเล่นของนางสนมในพระราชวัง และ (2) การสร้างมณฑปต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ ดังต่อไปนี้

1. การละเล่นของนางสนมในพระราชวัง

สมันตภูฏวัฒนนา ให้ภาพการละเล่นของเหล่านางสนมในพระราชฐานชั้นใน ทั้งลักษณะการร่ายรำและการเล่นดนตรี ซึ่งผู้ประพันธ์กล่าวถึงเหล่านางสนมโดยตรงหรือโดยเปรียบกับ นางเทพอัปสร ดังความว่า

ต่างพากันยืนอยู่ในท่ามกลางวงกลมแห่งกลอง ผู้มีความต่อเนื่องด้วย
ความรู้สึก (รส) และอารมณ์ (ภาวะ) เฉพาะพระพักตร์ของเจ้าชายสิทธัตถะ
พระองค์นั้น ฟ้อนรำอยู่ราวกระว่านางเทพกัญญา ร่ายรำอยู่บนเวทีฉะนั้น //67//

นางเทพอัปสรทั้งหลายบนท้องฟ้าต่างประคองมือของกันและกัน ฟ้อนรำ
ขับร้องเพลงที่น่ารื่นรมย์ใจบนท้องฟ้านั้น //179//

นางเทพอัปสรทั้งหลายเป็นคู่ ๆ ประดับตกแต่งแล้ว จับมือกันแล้วหมุนไป
มา บนท้องฟ้า ณ ที่นั้น ราวกระลูกช่างหมุนอยู่ฉะนั้น //180//

บางพวกฟ้อนรำ บางพวกละเล่น บางพวกผิวปาก บางพวกร้องเพลง บาง
พวกตีตีพิน บางพวกขับลำนำ และบางพวกโบกสะบัดแผ่นผ้าผืนเล็ก ๆ //187//

ข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นภาพลักษณะการร่ายรำที่เหล่านางสนมจะยืนเป็นวงกลมแล้ว มีกลองอยู่ในวงกลมนั้น แล้วจับมือกันหมุนไปมา มีการพ้อนรำ ร้องเพลง ผีวปาก ตีตพิน สะบัดโบก แผ่นผ้าผืนเล็กไปตามจังหวะ

2. การสร้างมณฑปต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ

เรื่องสถาปัตยกรรมถูกบันทึกไว้ในมหาวงศ์โดยตลอดเกือบทุกรัชสมัย เช่น การสร้างหรือปฏิสังขรณ์วิหาร เจดีย์ หรือมณฑป เป็นต้น ซึ่งมหาวงศ์ได้ระบุขั้นตอนการก่อสร้างและการตกแต่งอย่างละเอียด เช่น ปรีจเฉทที่ 26 กล่าวถึงงานสร้างมริจวิภูฏวิหาร (ดู มหา.26) ปรีจเฉทที่ 27 กล่าวถึงการสร้างโลหปราสาท (ดู มหา.27) ปรีจเฉทที่ 71 กล่าวถึงเรื่องการปฏิสังขรณ์ปัลลัตถินคร (ดู มหา.71) หรือปรีจเฉทที่ 76 กล่าวถึงการสร้างพระวิหาร (ดู มหา.76) เป็นต้น

รัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ 2 นี้ก็มีระบุเรื่องการรับสั่งให้สร้างหรือให้ปฏิสังขรณ์สถานที่ต่าง ๆ เช่นกัน ดังในปรีจเฉทที่ 83 วิวิฏกุสลกรณะ (การบำเพ็ญพระราชากุศลต่าง ๆ) ระบุว่าพระองค์รับสั่งให้ปฏิสังขรณ์พระนครสิริวิวัฒนะ ซึ่งเป็นสถานที่ประสูติของพระองค์ ดังความว่า “พระองค์รับสั่งให้สร้างมหาวิหารมีปราสาทมณฑป กำแพง และซุ้มประตูสูงเด่นประดับด้วยพระศรีมหาโพธิ์ พระเจดีย์ อาราม และเรือนพระปฏิมา จิตรกรรมต่าง ๆ งดงามล้ำเลิศ มีสมบัติล้ำค่ามากมาย จากชมพูทวีปถึงสิริวิวัฒนะบุรี...” เป็นต้น (มหา.83/2-4) และปรีจเฉทที่ 84 วิวิฏกุสลาการาปนนะ (การส่งเสริมให้บำเพ็ญการกุศลต่าง ๆ) ระบุว่าพระองค์ทรงแต่งตั้งอำมาตย์ให้ไปปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนา เช่น สร้างสะพาน ถนน วิหาร อาราม โรงธรรม ดังความว่า “...มหาอำมาตย์ไปยังทำภิมติดะให้สร้างสะพานยาว 80 คอก ที่ปากแม่น้ำกาฬี ให้สร้างสะพานยาว 100 ยัญฐิ ให้สร้างสะพานยาว 40 ยัญฐิ ที่แม่น้ำในสาละคาม ให้สร้างสะพานยาว 150 คอก ที่บึงสาละปาหปะ อำมาตย์ให้สร้างสะพานดังกล่าวในที่ทุกกันดารทุกแห่ง ให้สร้างอารามและโรงธรรมเป็นต้นจำนวนมาก...” (มหา.84/40-43)

ส่วนสมันตกุฎญาณายังได้สะท้อนภาพด้านสถาปัตยกรรม ในการสร้างมณฑปต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ ในตอนที่เหล่าพญานาคในเกาะลังกาทราบว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 จึงได้เตรียมสถานที่ต้อนรับพระพุทธองค์และเหล่าพระสาวก ดังความว่า

พญานาคราช ครั้นได้ทราบค่านั้นแล้วจึงดีใจ กลับมาสู่เกาะสีหะโดยพลัน ที่ภาคพื้นแผ่นดินอันน่าเพลิดเพลินใจ ไกลริมฝั่งแม่น้ำกัลยาณี แล้วฝังเสาต้นใหญ่ อันมีค่ามากซึ่งทำจากเงิน ทองคำ แก้วมณี ไข่มุก แก้วปาวพ และเพชร และตั้งหม้อเป็นต้นไว้ (บนเสานั้น) แล้วต่อส่วนประกอบเรือนที่เหลี่ยมมีชื่อเป็นต้น รวมถึงถ่องแถวลูกกรง (ที่มีลวดลาย) รูปวยาลและสิงโตเป็นต้น แล้วนมรมิต

จันทัน เพดาน และช่อฟ้า ทำให้มีลวดลายวิจิตรงดงามอย่างดี ด้วยภาพวาดมากมายที่ทำจากทองคำ สรรค์สร้างยอดแหลม (ของเรือน) ด้วยแท่งทองสิงคี่หลังคา (ที่ทำ) ด้วยแก้วไพไลน พวงกระดิ่งทองคำ และพวงมาลาประจํามุม (ทั้งสี่) แล้วผูกผ้าเพดานอันงดงามและเครื่องห้อยไข่มุกไว้ในที่นั้น ๆ ทำให้ดารดาษไปด้วยพวงของหอมและช่อดอกไม้ รังสฤษฏ์มหาบัลลังก์อันล้ำค่าทำจากแก้วอินทนิลไว้ท่ามกลางแผ่นดิน (สำหรับพระพุทธเจ้า) และบัลลังก์อันโสภาไว้รอบ ๆ สำหรับเหล่าภิกษุที่เหลื่อ แล้วรังสรรค์เนรมิตหนักพิง (อันท่า) จากรัตนะทั้งหลาย ไฟที่อันท่าจากแก้วผลึก และลานกลม อันมโนรมย์ เดียรดาษไปด้วยไข่มุกและเม็ดทราย ชุ่มโค้งบนชุ่มประตู่ที่ทำจากรัตนะ 7 ประการ และมณฑปอันประเสริฐที่สุด ซึ่งอาภรณ์ด้วยหม้อทองคำที่เต็มไปด้วยดอกมะพร้าวไฟ ตกแต่งเสร็จสรรพด้วยหลังคาที่เคลื่อนกล่นไปด้วยธงหลากสี เนืองแน่นไปด้วยถ้องแถวแห่งประทีปและรูป พรั่งพร้อมไปด้วยเครื่องหอมและดอกไม้ ประดับประดาพร้อมไปด้วยสีสนหลากชนิดเป็นต้นดังกล่าวมานี้ ประหนึ่งว่าเป็นมณฑปของทวยเทพ และโดยทำนองเดียวกัน เนรมิตหนทางใหญ่เป็นทางตรง (ต่อมณฑปนั้น) ปกคลุมไปด้วยเม็ดทรายสีขาวและปูด้วยผ้าลาดอันเนียนนุ่ม รวากะถนนของเทวดา พญานาคเหล่านั้นเก็บตุนของเคี้ยว ของบริโภคน ผลไม้เนื้อใหญ่ ข้าวและน้ำรสเลิศไว้อย่างมากมายแล้วได้เดินทางไปพบ (พระพุทธเจ้า) ในตอนนั้น

//618-630//

ข้อมูลข้างต้นนี้แสดงให้เห็นขั้นตอนการสร้างมณฑปและการประดับตกแต่งอย่างละเอียดลออ ดังนี้

1. ฝั่งเสาต้นใหญ่ซึ่งทำจากเงิน ทองคำ แก้วมณี ไข่มุก แก้วปวพ และเพชร และตั้งหม้อเป็นต้นไว้บนเสานั้น (หม้อในที่นี้คงหมายถึงหัวเสาที่มีรูปทรงคล้ายหม้อ)
2. ต่อส่วนประกอบเรือนที่เหลื่อมีชื่อเป็นต้น และติดลูกกรง ที่มีลวดลายรูปสัตว์ต่าง ๆ มีวyal¹⁶⁹และสิงโตเป็นต้น
3. ต่อจันทัน เพดาน และช่อฟ้า ทำให้มีลวดลายวิจิตรงดงามด้วยภาพวาดที่ทำจากทองคำ
4. ต่อยอดแหลมของเรือนด้วยแท่งทองสิงคี่ ทำหลังคาที่ทำจากแก้วไพไลน
5. ตกแต่งด้วยพวงกระดิ่งทองคำ และพวงมาลาประจํามุมทั้งสี่ แล้วผูกผ้าเพดาน และเครื่องห้อยไข่มุกไว้ในที่นั้น ๆ ประดับด้วยพวงของหอมและช่อดอกไม้

¹⁶⁹ วyal คือ สิงห์มีเขา มักถูกประดับไว้ที่เทวาลัยฮินดูหลายแห่ง เช่น คชुरาโ ประเทศอินเดีย ปราสาทเขมรโบราณบางแห่ง

6. ตั้หมบบัลลั้กัที่ัทำจากัแก้วอินทนิลไว้ัท่ามกลางมณฑลสำหรับัพระพุทัธเจ้า และัตั้บัลลั้กัอื่น ๆ ไว้ัรอบ ๆ สำหรับัเหล่าภิกษุที่ัเหลือ

7. ตั้ัพนั้กัฟิงอันัทำจากัรัตนะ ัไฟัที่ัทำจากัแก้วผลึก และลานกกลมซึ่งลาคัด้วยัไข่มุกและเม็ตทราย ติดซุ้มไค้้งบนซุ้มประตุที่ัทำจากัรัตนะ 7 ประการ

8. ตกแต่งด้วยดอกมะพร้าวไฟั ติดตรงลาคัสีไว้ัที่ัหลังคา ตั้ัเทียนและธูปไว้ั ประดับด้วยเครื่องหอมและดอกไม้

9. ทำถนนวนใหญ่่ม่งตรงต่อมณฑลบนั้แล้วประดับพื้นถนนวนด้วยเม็ตทรายสีขาวและปูด้วยผ้าลาดอันนุ่ม

การสร้าวมณฑลป้ัอนรับัพระพุทัธเจ้าและพระภิกษุในเรื่งนี้้อาจสะท้อนภาพการก่อสร้าวมณฑลป้ัชั่วคราวเพื่อกวายการต้อันรับัแก่พระภิกษุสงฆ์ในพิธีทำบุญของชาวลังกาก็เป็นได้

3. การัใช้แหวนประทั้บตรา

มุททา (ส. มุทตรา) แเปลว่า “แหวนประทั้บตรา” เป็นสิ่งัที่กษัตรีย์รวมถึงชนชั้นปกครองในสมัยโบราณ เช่น เมโสโปเตเมีย อียิปต์ โรมัน จะมีไว้ัประจำตระกูล ซึ่งแต่ละตระกูลก็จะมีตราสัญลักษณ์แตกต่างกันไป ประหนึ่งว่าเป็นลายเซ็นของตัวเอง โดยมีวัตุประสงค้ัในการใช้สอยหลายประการ เช่น ใช้ประทั้บตราลงบนขี้ผึ้ง ครั่งหรือดินเหนียวเพื่อบิดผนึกจดหมาย บัญชี เอกสารสำคัญ ัไม่ให้ถูกแกะออกก่อนถึงปลายทาง, เป็นตราประจำตัวเพื่อแสดงสถานะ, เป็นใบผ่านทางเพื่อเข้าไปสู่สถานที่สำคัญ, เพื่อความปลอดภัยของการส่งสินค้า, เพื่อรักษาความปลอดภัย เป็นต้น ตราดังกล่าวจึงถือว่าเป็นเครื่องแสดงสถานภาพอันสูงส่งของชนชั้นปกครองในสมัยโบราณ (อนันต์ กลินโพธิ์กลับ, 2547: 250; *The Signet Ring*, 2017)

วัฒนธรรมการัใช้แหวนประทั้บตรานั้พบหลักฐานทางโบราณคดีในอินเดียอย่างมากมาย ัไม่ว่าจะเป็นสมัยโมริยะ-สุคคะ คุษาณะ คุปตะ เป็นต้น รวมถึงที่พบในลังกาเองก็ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียเช่นเดียวกัน (ดู อนันต์ กลินโพธิ์กลับ, 2547)

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานในวรรณกรรมสันสกฤตบางเรื่ง เช่น *ทิวาวทาน*ระบุถึงการประทั้บตราเครื่องหมายการค้าของตัวเองลงบนสินค้า¹⁷⁰ *อวทานศตกะ*ก็ระบุถึงชนบางกลุ่มที่ได้บริจาคแหวนประทั้บตราซึ่งสวมอยู่ที่นิ้ว¹⁷¹ เป็นต้น ส่วน*สมันตภูฏาวัลณนา*สะท้อนภาพวัฒนธรรมการัใช้แหวนประทั้บตราของกษัตรีย์ผ่านการอุปมากับรอยพระพุทัธบาท ดังความว่า

¹⁷⁰ สวมุทราลกษิตั จ ฤตวา ปรกรานตะ / (Div_020.002.)

¹⁷¹ เกจิทงคุลิมุทราวม (AVS_55)

ฝิ่งตัวเล็ก (หรือนกตัวเล็ก) ถูกทำให้เป็นเครื่องหมายที่ปลายแห่งซี่ฝิ่งด้วย
 แหวนประทับตราของกษัตริย์ฉันทิ รอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสมันตภูฏาก็
 เป็นสิ่งที่ควรเคารพฉันนั้นเหมือนกัน //781//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์สรรเสริญรอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสมันตภูฏาว่าเป็น
 สิ่งที่ควรเคารพ โดยอุปมากับเครื่องหมาย “ปตงคิกา” ซึ่งอาจแปลได้ 2 ความหมายว่า “ฝิ่งตัวเล็ก”
 หรือ “นกตัวเล็ก” ซึ่งอยู่บนหัวแหวนที่กษัตริย์ประทับลงบนซี่ฝิ่ง เพราะทั้งสองอย่างต่างมีลักษณะร่วม
 กันคือการประทับลงบนวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการเผยแผ่พุทธ
 ศาสนาบนเกาะลังกา ส่วนสัญลักษณ์บนแหวนประทับตราของกษัตริย์ก็เป็นเครื่องหมายแสดงถึงพลัง
 อำนาจของผู้ปกครอง เพราะฉะนั้นเมื่อกษัตริย์ประทับตราสัญลักษณ์ลงบนซี่ฝิ่งร้อน ๆ หรือดินเหนียวเพื่อ
 จะปิดผนึกจดหมายแล้วส่งไปที่ใดที่หนึ่ง ประชาชนย่อมหมายรู้ได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์
 พระองค์นั้น

ข้อมูลในเรื่องนี้จึงเป็นภาพสะท้อนว่ามีกษัตริย์ลังกาในสมัยใดสมัยหนึ่งซึ่งอาจร่วมสมัยกับ
 พระเวทเทเถระได้ใช้แหวนประทับตราที่เป็นรูปฝิ่งหรือนก เพื่อทำการติดต่อค้าขาย ส่งเอกสารสำคัญ
 หรือเพื่อใช้รักษาความปลอดภัยสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งก็เป็นได้

ค่านิยม

ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่คุณค่าหรือสิ่งที่มีค่าถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ และกำหนดการ
 กระทำของตนเอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 253) ค่านิยมอาจปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยแล้วแต่
 สังคมเป็นใหญ่

สมันตภูฏาวัฒนธรรมได้สะท้อนให้เห็นค่านิยม 2 ประการ ได้แก่ (1) ความงามของสตรี และ
 (2) สิ้นสุด ดังต่อไปนี้

1. ความงามของสตรี

ค่านิยมความงามของสตรีที่ปรากฏในสมันตภูฏาวัฒนธรรมนี้เห็นได้จากการที่ผู้ประพันธ์
 กล่าวถึงความงามของพระนางยโสธรา นางสนม และธิดาพญามาร ซึ่งความงามของสตรีเหล่านี้ อาจ
 เป็นภาพสะท้อนค่านิยมเรื่องความงามของสตรีผู้สูงศักดิ์ หญิงรับใช้หรือหญิงสาวสามัญชนในสังคม
 ลังกาสมัยนั้น ดังนี้

1.1 ความงามของสตรีระดับสูง

ความงามของสตรีระดับสูงในที่นี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์จากภาพการบรรยายความงดงามของพระนางยโสธรา ชายาของเจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นภาพแทนของสตรีผู้สูงศักดิ์ ดังความว่า

ผู้ประดับด้วยพระพักตร์อันทรงพระสิริโฉมงดงามดุจดังแว่นกระจกทองคำ
บริสุทธิ์ ผู้มีพระเนตรกลมโตดังดอกบัวเขียว //44//

ผู้มีพระขนงทั้งสองข้างโค้งงอนดังธงทิวที่ประคองพระมนเทียรทอง ผู้มีพระ
นาสิกคล้ายกับแตรงอนทอง ด้วยพระสิริโสภาคย์ของพระองค์ //45//

ผู้มีเครื่องประดับพระกรรณนำพิงใจดุจดังวงจักรสายฟ้าแลบเนือง ๆ ที่
ปลายก้นเมฆทั้งสองคือพระเกศาที่ถักเป็นเปียสีดำขลับ //46//

ผู้มีขามทั้งสองกล่าวคือคู่พระถันที่งามนวลเนียนดังทองคำ ผู้มีสร้อยคอ
ไข่มุกคล้ายกับธารน้ำตกบนเนินเขาแห่งสุวรรณบรรพต //47//

ผู้มีพระกรทั้งสองคล้ายกับกิ่งไม้ที่ห้อยย้อยลงมาจากต้นไม้อของเทวดา
(กัลปพฤกษ์) คือพระกาย (ของพระองค์) ผู้มีถ้องแฉวงแห่งพระนขางดงามดังหยด
น้ำอันมีในที่สุดแห่งปลายพระองค์ //48//

ผู้ผูกฝ่องด้วยแนวแห่งพระโลมา (ไรขน) อันคล้ายกับหมู่กรม (บินอ่อนอยู่)
เหนือพวงดอกไม้คือพระกาย (ของพระองค์) ผู้สง่างามด้วยรอยยิ้ม 3 ชั้นอัน
คล้ายกับระลอกคลื่นมหาสมุทรบนพระกาย //49//

ผู้งดงามด้วยพระอุรอันกลมอวบอัดดังลำต้นกล้วยทองคำ ผู้ประดับด้วยพระ
ชงฆ์ทั้งงามคล้ายกับหน่ออ่อนของลูกมะพร้าวไฟ //50//

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าผู้สมควรจะเป็นพระเทวีของพระมหากษัตริย์จะต้องมี
พระพักตร์งาม มีพระเนตรกลมโต มีพระขนงโค้ง มีพระนาสิกงอน มีพระกรรณประดับด้วยตุ้มหู มีพระ
เกศาสีดำขลับถักเป็นเปีย มีคู่พระถันเนียนงาม มีพระคอสวมสร้อยไข่มุก มีพระกรเรียวยาว มีพระนขา
เหมือนหยดน้ำ มีพระโลมาละเอียด มีรอย 3 รอยที่หน้าท้อง มีพระอุรกลม มีพระชงฆ์เนียนงาม
หรือตอนบรรยายความงดงามของลูกสาวพญามาร ดังความว่า

ลูกสาวพญามารเหล่านั้น มีหน้าอก (ที่ประดับ) ด้วยเส้นผมทัดด้วยพวง
มาลากลิ้นหอมหวาน มีสร้อยคอสีสวยงามคล้ายกับหญ้าฝรั่ง มีริมฝีปากคล้ายผล
ตำลึงสุก มีถ้อยคำไพเราะ ทำจิตใจของชนทั้งหลายให้คลั่งใคล้ได้ //433//

หญิงนี้เป็นผู้ยังใจให้ยินดี มีรูปโฉมที่น่ารื่นรมย์ใจ มีขาอ่อนอวบอืดและแก้ม
เอิบอิม มีหน้าอกกลม... //443//

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบคติของพญามารมีหน้าอกที่ปกด้วยเส้นผม สวมใส่
สร้อยคอ มีริมฝีปากคล้ายผลตำลึงสุก มีขาอ่อนที่อวบอืดและแก้มที่เอิบอิม และมีหน้าอกกลม

จากการพรรณนาความงามของพระนางยโสธราและธิดามารสะท้อนให้เห็นว่าสตรีชั้นสูง
จะต้องมีความงามทุกภาคส่วนของร่างกาย โดยเฉพาะผู้ที่จะเป็นพระมเหสีของกษัตริย์ นอกจากนี้
จะต้องสวมใส่เครื่องประดับซึ่งอาจแบ่งชั้นตามแต่ระดับก็เป็นได้

1.2 ความงามของสตรีสามัญชน

ความงามของสตรีสามัญชนในที่นี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์จากภาพการบรรยายความ
งามของเหล่านางสนม ดังความว่า

ในกาลนั้น นางสนมนักพ่อนเหล่านั้นผู้โสภณ ผู้มีริมฝีปากคล้ายผลตำลึงสุก ผู้
มีทรวงอกเอิบอิมน่าอภิรมย์ ผู้มีนัยน์ตาสีเขียวกลมโต ผู้มีใบหน้าคล้ายกับ
พระจันทร์วันเพ็ญ //66//

จากข้อความข้างต้นทำให้ทราบว่าเหล่านางสนมนักพ่อนในพระราชวังต้องมีริมฝีปาก
คล้ายสีผลตำลึงสุก มีทรวงอกที่เอิบอิม มีตากลมโตสีเขียว ซึ่งแตกต่างจากสตรีชั้นสูงที่ผู้ประพันธ์
พรรณนาถึงพระพักตร์ พระเนตรกลมโต พระขนง พระนาสิก พระกรรณ พระเกศา พระถัน พระศอ
พระกร พระนขา พระโลมา พระอุระ และพระขงฆ์ รวมถึงต้องมีเครื่องประดับต่าง ๆ อีกด้วย

2. สิ้นสุด

ในบรรดาการแต่งงานถูกกำหนดไว้ในคัมภีร์*ธรรมศาสตร์*ทั้ง 8 แบบ (ดู ชานบีวิช ทัด
แก้ว, 2559: 176-177; เสาวภา เจริญขวัญ, 2520: 49-56; แบซิม, 2559: 271-272) การแต่งงาน
แบบที่ 1 คือ การแต่งงานแบบพรหม (พราหม) เป็นการแต่งงานที่บิดาของฝ่ายเจ้าสาวยกบุตรพร้อม
ด้วยสินสอดติดตัวฝ่ายหญิงไป มอบให้แก่ฝ่ายชายที่รู้พระเวท มีการศึกษาและความประพฤติดี โดยไม่
เรียกร้องสิ่งใดจากฝ่ายชาย เจ้าสาวจะได้รับการตกแต่งด้วยเสื้อผ้าอย่างดี ตลอดจนเครื่องประดับอันมี
ค่าซึ่งอนุโลมว่าเจ้าสาวมีสินเดิม (Dowry) ธรรมเนียมการแต่งงานแบบพรหมนี้มีปรากฏตั้งแต่ในสมัย
พระเวทคือ*อรรพเวท* (ชานบีวิช ทัดแก้ว, 2559: 176; เสาวภา เจริญขวัญ, 2520: 49) ซึ่งการ
แต่งงานแบบนี้มักจะเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปและเห็นชอบโดยพราหมณ์ เพราะถือว่าถือเป็นการประกอบ
พิธีทางศาสนาและจะลบล้างไม่ได้ (แบซิม, 2559: 272)

การที่บิดามารดามอบลูกสาวพร้อมกับสินสอดให้แก่ฝ่ายชายนั้นเป็นการช่วยให้เจ้าสาวเป็นที่น่าปรารถนามากยิ่งขึ้น เพราะการมีลูกสาวนับเป็นภาระและไม่เป็นที่ปรารถนาของบิดามารดาเนื่องจากลูกสาวไม่อาจช่วยให้บิดามารดามีความสุขได้ในโลกหน้าหรือในเพราะการสืบสกุล และเมื่อแต่งงานออกเรือนไปแล้วก็จะไปเป็นสมาชิกของตระกูลอื่น (ซานบิวซ์ ทัดแก้ว, 2559: 172)

ค่านิยมที่ครอบครัวฝ่ายหญิงมอบสินสอดให้แก่ฝ่ายชายนี้สันนิษฐานว่าปรากฏในลังกานานแล้ว ดังหลักฐานในวรรณกรรมบาลีบางเรื่อง เช่น *มหาวงศ์* กล่าวว่า พระเจ้าอุบัติสสะที่ 1 พระราชทานพระราชธิดาพร้อมด้วยโภคสมบัติแก่สิลากาพะ (มหา.40/7) หรือใน *สิหฬัตถุอุปการณะ* ก็กล่าวถึงหญิงสาวจากตระกูลหนึ่งได้แต่งงานกับผู้ชายนามว่าหริตลิตสสะ แล้วพ่อแม่ของนางได้มอบเครื่องคร่ำรวมถึงหม้อและจานเป็นสินสอด (Wimalasena, 2016: 113)

ค่านิยมเรื่องสินสอดนี้ปรากฏใน *สมันตภูมิกถา* เพียงครั้งเดียว คือ ในตอนที่พญานาคผู้เป็นพ่อของมโหรรณาคราช และภายหลังมีศักดิ์เป็นพ่อตาของจุโพนคราช เมื่อจะมอบพญานาคผู้เป็นธิดาของตนให้แก่พญานาคจุโพน ได้มอบสินสอด (ทียยมาน)¹⁷² คือบัลลังก์แก้วมณีอันล้ำค่าให้แก่พญานาคจุโพนด้วย ดังความว่า

บรรดาพญานาคผู้เป็นใหญ่เหล่านั้น ได้มีพญานาคนามว่า จุโพน ผู้ประกอบด้วยพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ อยู่ที่ภูเขาวชตมานะ (ส่วน) พญานาคนามว่า มหุร (มโหระ) อยู่ที่มหาสมุทรคือภาคทวีป ลำดับนั้น พญานาคผู้เกิดแต่ภูเขา (จุโพน) ได้อภิเษกนางนาคกัญญา ผู้เป็นที่รักอย่างยิ่ง ผู้มีพระรูปร่างงาม ผู้เป็นธิดาของพญานาคคนอื่น ให้เป็นพระมเหสี (ของตน) ในตอนนั้น และเมื่อเป็นเช่นนั้น พญานาคคนอื่นนั้น เมื่อจะประทานสินสอดสำหรับพญานาคผู้เป็นธิดา จึงได้ประทานบัลลังก์แก้วมณีอันงามมีค่ามาก //555-556//

ในปัจจุบัน ค่านิยมนี้ก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงไป โดยยังปรากฏในลังกา อินเดีย บังคลาเทศ ปากีสถาน และเนปาล แต่ก็พบว่าเรื่องนี้เป็นปัญหาต่อสังคมคือมักเป็นปมปัญหาที่ทำให้ฝ่ายหญิงเกิดความกดดันจนต้องฆ่าตัวตายเพราะครอบครัวฝ่ายชายเรียกร้องสินสอดที่มากเกินไป ถึงแม้บางประเทศ เช่น อินเดีย จะมีกฎหมายยกเลิกสินสอดตั้งแต่ ค.ศ. 1961 ก็ตาม แต่ระบบสินสอดก็ยังพบเห็นได้โดยทั่วไป หรือในลังกาก็ได้มีกลุ่มนักเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรีออกมาเรียกร้องให้รัฐบาลผลักดันกฎหมายเพื่อยกเลิกขนบดังกล่าว (คมปิต สุกุลหวง, 2563; ดู Ali, Árnadóttir, and Kulane, 2013: 90-91; Chowdhury, 2010)

¹⁷² ฉบับแปลภาษาสิงหล พระธัมมานันทะและพระญาณิสสระ แปล “ทียยมาน” ว่า “สินสอด” (quoted in Hazlewood, 1986: 104) ผู้วิจัยถือเอาตามมตินี้จึงแปลว่า “สินสอด”

หลักธรรมคำสอน

แม้จุดประสงค์หลักของ *สมันตภูฏาวัดฉนวน* จะไม่ใช่วรรณกรรมคำสอน แต่ผู้ประพันธ์ก็ได้แฝงคติธรรมคำสอนไว้ในเรื่องอย่างแยบคาย โดยมิได้ทำให้เนื้อหาของเรื่องมากล้นไปด้วยธรรมะที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก เป็นเครื่องสั่นใจผู้อ่านและผู้ฟังได้เป็นอย่างดี รวมถึงเป็นเครื่องแสดงภูมิธรรมความรู้ของผู้ประพันธ์ได้อีกด้วย แม้ท่านจะเคยเป็นพราหมณ์มาก่อน แต่ก็มีใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้จากข้ออรรถข้อธรรมในเรื่องที่มีความแปลกใหม่จากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ดังต่อไปนี้

1. ผู้มีปัญญาย่อมไม่ปรารถนาสิ่งที่ไม่ดี คือ คนที่ปัญญาย่อมปรารถนาเฉพาะสิ่งดี ๆ ผู้ไม่มีปัญญาเท่านั้นที่จะปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ดี ดังความว่า

“บุคคลผู้มีปัญญาเช่นไรเล่า ครั้นเห็นสิ่งตัวเมียซึ่งมีร่างกายถูกไฟไหม้เกรียมเปรตในป่าช้าซึ่งน่ารังเกียจ และกองอุจจาระซึ่งไหลนอง (ทั่วพื้น) น่าขยะแขยงแล้วจะปรารถนาสิ่งเหล่านี้อีก” //451//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวว่า คนที่ปัญญาย่อมปรารถนาแต่สิ่งดี ๆ ผู้ไม่มีปัญญาย่อมปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ดี เพราะคงไม่มีใครที่เห็นสิ่งตัวเมียถูกไฟไหม้เกรียมเปรตในป่าช้า และกองอุจจาระที่ไหลนองทั่วพื้นแล้วจะต้องการสิ่งเหล่านี้

2. ไม่มีสิ่งใดที่เป็นแก่นสารในสังสารวัฏนี้ คือ สิ่งที่จะเป็นแก่นสารสาระในสังสารวัฏนี้ไม่มีเลย จึงไม่ควรยึดติดยึดมั่น อุปมาเหมือนไม่มีความอร่อยในยาพิษ หรือไม่มีความเหน็บหนาวในกองไฟที่ลุกโชน บาบจัดว่าเป็นความกำหนดและเป็นโรคที่เบียดเบียนประชาชน และชีวิตเป็นเช่นกับหยาดน้ำค้างที่จะระเหยไปเมื่อแสงอาทิตย์อุทัยขึ้นในยามเช้า ดังความว่า

ดูกรผู้เจริญ ดูกรผู้เจริญ แม้สิ่งเล็กน้อยอันเป็นแก่นสารในสังสารวัฏก็ยังไม่มีความอร่อยในยาพิษ หรือความหนาวเย็นในการเผาไหม้ที่ลุกโชนช่วงจะมีได้ในกาลไหนเล่า บาบเป็นอันมากซึ่งเป็นความกำหนดและเป็นโรคยอมเบียดเบียนประชาชนในกาลทุกเมื่อ แม้แต่ชีวิตก็เช่นกับหยาดน้ำค้างต่อหน้าพระอาทิตย์ในยามเช้า //576//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ความไม่แน่นอน โดยผู้ประพันธ์กล่าวว่าไม่มีสิ่งใดเป็นแก่นสารสำคัญในโลกนี้ โดยใช้อุปมาสื่อความกับผู้อ่าน

อย่างแยกคางว่า ยาพิษไม่มีความอร่อยและการเผาไหม้ไม่มีความหนาวเย็นฉับใด ในโลกนี้ก็ไม่มีสักสิ่งหนึ่งที่เป็นแก่นสารสำคัญ เพราะความชั่วเป็นเหมือนโรคที่เสียดแทงอยู่ทุกเมื่อ และเพราะชีวิตเช่นกับหยาดน้ำค้างที่ระเหยไปเมื่อยามอาทิตย์ขึ้น ฉะนั้น ทุกคนต่างมีชีวิตเดียวจึงควรเร่งทำความดี อย่าทำความชั่ว

3. ผู้มีปัญญาย่อมไม่ปรารถนาการเกิดอีก คือ คนที่มีปัญญาจะพิจารณาเห็นว่าร่างกายเป็นเช่นกับซากศพ 32 ประการ (ดู ขุ.ขุ.25/2) ซึ่งเป็นสิ่งไร้แก่นสาร ความเยาว์วัยเป็นสิ่งชั่วคราว เหมือนกับดอกไม้ที่งดงามแต่ไม่นานก็แห้งเหี่ยว คนเกิดมาในโลกแล้วใช้สอยทรัพย์สมบัติแล้วก็ย่อมจะจากโลกนี้ไป ฉะนั้น ผู้มีปัญญาย่อมไม่ปรารถนาการเกิดอีก ดังความว่า

สรีระนี้ประดุจซากศพ 32 ประการ ไร้แก่นสาร ความเยาว์วัยก็เป็นสิ่งชั่วคราวเช่นเดียวกับดอกไม้ที่ไร้สรี (ดอกไม้แห้งเหี่ยวเฉา) บุคคลครั้นทำลาย (ใช้สอย) ทรัพย์สมบัติที่เกิดในภพนี้ซึ่งถูกรวบรวมไว้แล้วก็พึงต้องไป (จากภพนี้) ดุจรผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้มีปัญญาเช่นไรหนอ จะยังปรารถนาภพ (การเกิด) นั้นอีกละ //577//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง คนเกิดมาบนโลกนี้แล้วก็ต้องสิ้นชีวิตทุกคน คำสอนข้อนี้เป็นคำสอนที่มุ่งให้คนรีบทำความดีคล้ายกับข้อที่ 2 ข้างต้น

4. การเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกขอย่างไม่มีที่สิ้นสุด คือ คนที่มีจิตคิดปองร้าย ลบลหู่ผู้อื่น มีปกติโกรธ ถือตัว เมื่อสิ้นชีวิตแล้วย่อมตกนรก เมื่อสิ้นกรรมจากนรกแล้วมักจะมาเกิดเป็นงู แมว คุษกะ (ยักษ์) หรือลิงแล้วฆ่ากันเอง ดังนั้น การเกิดจึงเป็นทุกขอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังความว่า

ดูกรผู้เจริญ ชนผู้มักปองร้าย มักลบลหู่ มีใจผูกโกรธ มีความถือตัว ละจากอัตภาพนั้นไปแล้ว ย่อมไปสู่นรกอันทรมานยิ่งนัก โดยมากจะเกิดเป็นงู แมว คุษกะ หรือลิง ชนเหล่านั้นย่อมฆ่ากันเอง ภพนี้เป็นทุกขอย่างต่อเนื่องมิใช่หรือ //578//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกขที่ไม่มีวันสิ้นสุด คนทั้งหลายไม่ควรเสียเวลาทำสิ่งที่ไม่ดี แต่ควรเพียรพยายามเพื่อบรรลุถึงพระนิพพาน เพราะจะได้ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

5. ไม่มี ความสบายใจ เพราะการทะเลาะวิวาท คือ พระเวทเทเถระกล่าวสอนถึงโทษแห่งการทะเลาะวิวาทกันว่าเป็นสิ่งที่นำความทุกข์มาให้ ไม่มี ความสบายใจแม้สักเล็กน้อย โดยยกเรื่อง กากับนกเค้าในอุลุกชาดก (ดู ขุ.ชา.27/58-60/82) และหมีกกับไม้สะคร้อในผัณฑนชาดกมาเป็นสาธก (ดู ขุ.ชา.27/14-26/272-273) และความเมตตาต่อกันเป็นสิ่งที่อมตะคงอยู่ตลอดกาลนาน ดังความว่า

ก็ในอดีตกาล กากับนกเค้า หมีกกับไม้สะคร้อ ที่อยู่ในป่า สร้างความคับแค้นใจ (ต่อกัน) ในฐานะอันไม่สมควร จึงได้รับความทุกข์ต่อเนื่องตลอดกาลนาน โอ้หนอ พวกเธอจงระลึกถึงบาปอันเกิดแต่เวรนี้ นั้นว่าจะยังคงอยู่ชั่วนิรันดร์ ดุกรผู้เจริญ ความสบายใจแม้สักเล็กน้อยในเพราะการทะเลาะวิวาทนี้มิได้มีเลย ความเมตตา (นั่นแล) เป็นอมตะ //579//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องความสามัคคี อย่าทะเลาะวิวาทหรือสร้างความคับแค้นกัน เพราะความแค้นนั้นจะตามติดไปในทุกชาติภพ เช่น เรื่องกากับนกเค้าและหมีกกับไม้สะคร้อซึ่งต่างเป็นคู่อริกัน ฉะนั้น คนทั้งหลายจึงควรที่จะมีเมตตาต่อกัน

6. อย่าใช้กำลังในทางที่ผิด คือ พระเวทเทเถระกล่าวสอนว่าไม่ควรใช้กำลังในทางที่ผิด เพราะจะมาซึ่งความฉิบหาย เนื่องจากพลังไม่ใช่เป็นที่พึงเสมอไป โดยยกเรื่องนกไส้ในลกุฎิกชาดกมาเป็นสาธก (ดู ขุ.ชา.27/39-43/129) ดังความว่า

ดูกรผู้เจริญ กำลังของพวกคนโง่ย่อมเป็นไปเพื่อฆ่ากันเองเท่านั้น ในอดีตกาล นกไส้ตัวน้อยสูญเสียดูกนกแล้ว แต่ก็ยังฆ่าข้างเกรตตัวตมมันได้ กำลังจึงไม่ใช่ที่พึงเสมอไป ดูกรผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พวกเธอจึงทำความพากเพียรอันเป็นเครื่องทำลายความเจริญ ในฐานะอันไม่สมควรเล่า //580//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องอย่าใช้กำลังในทางที่ผิด พลังกำลังไม่ใช่สิ่งสำคัญเสมอไป หากแต่เป็นกำลังที่คู่กับปัญญาจึงจะก่อให้เกิดสิ่งที่เป็นประโยชน์มากมาย

7. ความทุกข์ไม่มีแก่ผู้ที่มีความสามัคคี คือ พระเวทเทเถระกล่าวสอนถึงความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจ อย่าทะเลาะเบาะแว้งกัน เพราะการทะเลาะเป็นต้นเหตุแห่งความพินาศซึ่งเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง โดยยกเรื่องฝูงนกกระจาปในสัมโมทมานชาดกมาเป็นสาธก (ดู ขุ.ชา.27/33/9) ดังความว่า

ชนเหล่าใดปราศจากความทะเลาะเบาะแว้ง รวมใจเป็นหนึ่ง ความทุกข์ย่อมไม่มีแก่ชนเหล่านั้น ในอดีตกาล นกกระจาบหลายตัวมีใจ (อันความทะเลาะ) ให้สืบต่อไปไม่ได้ (ไม่มีหัวใจที่ติดอยู่กับความทะเลาะ) มีวาจาอ่อนหวาน จึงได้อยู่อย่างสุขสบาย แต่ในกาลใด นกกระจาบเหล่านั้นทะเลาะกันแล้ว ในกาลนั้น นกกระจาบเหล่านั้นก็ได้ตกอยู่ในอำนาจของนายพรานแล้ว โอ้หนอ นี่คือกำลังแห่งความทะเลาะเบาะแว้งกัน //581//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องความสามัคคี เพราะหากทะเลาะวิวาทเมื่อใด ความเสียหายก็จะมาถึงเมื่อนั้น คำสอนข้อนี้มุ่งเน้นความสามัคคีคล้ายกับข้อที่ 5 ข้างต้น

8. พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอย่างสูงสุด คือ พระเวทเทเถระกล่าวสอนว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นที่พึ่งอย่างสูงสุดหนึ่งเดียวในโลก ฉะนั้น ปวงชนพึงมีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งเพื่อข้ามพ้นการเกิดอันเป็นความทุกข์ ดังความว่า

ดูกรพญานาคผู้เจริญ ดูกรพญานาคผู้เจริญ พวกเธอจงฟัง มีหนทางทั้งหลายในสาครคือภพ (การเกิด) อันเป็นทางกันดารเลื่อนกล่นด้วยจระเข้และมกรตัวเป็นข้าศึกคือบาป ถ้าชนทั้งหลายพึ่งแพอันมั่นคงคือพระพุทธเจ้าแล้วไซ้จะได้ที่พึ่งในกาลไหนเล่า //705//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนว่าพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งเพียงหนึ่งเดียวของชาวพุทธ เป็นประดุจแพหรือเรือที่จะพาประชาชนข้ามฝั่งมหาสมุทรคือการเวียนว่ายตายเกิด คำสอนข้อนี้มุ่งเน้นเรื่องการหลุดพ้นจากสังสารวัฏคล้ายกับคำสอนในข้อที่ 3 และ 4

9. ผู้ที่พ้นจากสังสารวัฏแล้วจะไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือทุกข์อีกเลย คือ พระเวทเทเถระกล่าวสอนว่า ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย และการร้องไห้พิไรรำพันนั้นเป็นทุกข์ ย่อมมีแก่ผู้ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ฉะนั้น บุคคลเมื่อเกิดมาได้พบธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วก็พึงเป็นผู้ไม่ประมาทปฏิบัติตามธรรมของพระพุทธองค์เพื่อความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ดังความว่า

ดูกรพญานาคทั้งหลาย พวกเธอครั้งได้สมัยเป็นที่ปรากฏขึ้นแห่งพระมุนีซึ่งเป็นเวลาที่หาได้ยากยิ่งแล้วก็จงอย่าประมาทตลอดกาลนานเลย ความเกิด ความแก่ ความตาย ความทุกข์ และการร้องไห้พิไรรำพัน ย่อมมีแก่ผู้ที่ยังเวียนว่ายในสังสารวัฏ แต่หาไม่แก่ผู้หนีไปจากสังสารวัฏนั้นไม่ //706//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนว่าความเกิด แก่ เจ็บ ตาย การร้องไห้พิไร รำพันนั้นเป็นทุกข์อย่างยิ่งยวด ย่อมมีแก่ผู้ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ขอให้ประชาชนผู้เกิดมาบน โลกนี้แล้วได้พบธรรมของพระพุทธเจ้าพึงเป็นผู้ไม่ประมาทปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์เพื่อ ข้ามพ้นจากสังสารวัฏนั้น คำสอนข้อนี้มุ่งเน้นเรื่องการหลุดพ้นจากสังสารวัฏคล้ายกับคำสอนในข้อที่ 3, 4 และ 8

10. สิ่งทั้งปวงเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปเป็นธรรมดา คือ ธรรมนิยาม หมายถึง กฎ ธรรมชาติ ความจริงที่มีอยู่หรือดำรงอยู่ตามธรรมชาติของมัน ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงนำมา แสดงชี้แจงอธิบายให้คนทั้งหลายให้รู้ตาม มี 3 อย่าง ดังนี้ (1) สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง (2) สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารทั้งปวง คงทนอยู่มิได้ (3) สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน ภายหลังในยุคอรุทธการู้จักในชื่อว่า ไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะ (พระพรหม-คุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 146) ธรรมข้อนี้พระเวทเทเถระกล่าวสอนโดยเปรียบเทียบแยววัย เป็นเหมือนความงามของดอกบัวเพียงชั่วคราแล้วก็แห้งเหี่ยว ชีวิตเป็นสิ่งไร้แก่นสารกว่าน้ำค้างในยามเช้า ทรัพย์สินสมบัติไม่นานก็ล้นหมดไป ใจของคนทั้งหลายจึงหม้อยู่ทุกขณะเพราะไฟความคือความโศก ดังความว่า

ความแยววัยของคนทั้งหลาย ประดุจดังความงามแห่งดอกบัวชั่วครู่เดียว
ย่อมทรงไว้ซึ่งชีวิตอันไร้แก่นสารเสียยิ่งกว่าหยาดน้ำค้าง และโศกทรัพย์สินจะ
สลายไปประดุจระลอกคลื่นในมหาสมุทร ใจ (ของคนทั้งหลายเหล่านั้น) ย่อม
หม้อยู่รำไป ด้วยไฟคือความเศร้าโศกนานาประการ //707//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องอนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้ถาวร โดยยก อุปมาสาธกว่าความแยววัยก็เหมือนกับความงามของดอกบัว ทรัพย์สินสมบัติเหมือนกับระลอกคลื่น มหาสมุทรที่มากกระทบฝั่งแล้วก็สลายไป คำสอนข้อนี้เป็นคำสอนที่มุ่งให้คนรีบทำความดีคล้ายกับข้อที่ 2 และ 3 ข้างต้น

11. โทษของอายตนะภายนอก คือ อายตนะภายนอก หรืออารมณ์ 6 หมายถึง สิ่งที่จิต ยึดหน่วงไว้ สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (พระพรหม-คุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 547-548, 549) พระเวทเทเถระกล่าวสอนถึงโทษของอารมณ์ทั้ง 6 นี้ ว่า จงมีปัญญาอย่ากำหนดในรูปอันงดงาม โดยยกเรื่องฤๅษีใน *อลัมพูสาชาติ* มาเป็นสาธก (ดู ขุ.ชา. 27/95-142/439-443) อย่าติดอยู่ในเสียงอันไพเราะ โดยยกเรื่องนกยูง *โมรชาต* และ *มหาโมรชาต* มา

เป็นสาธก (ดู ขุ.ชา.27/17/40; ขุ.ชา.27/143-159/308-311) อย่าหลงไหลในกลิ่นอันหอมหวาน เพราะบ่วงแห่งทุกข์เป็นเช่นกับกลิ่น อย่าติดอยู่ในรสที่อร่อย อย่าข้องเกี่ยวกับสัมผัสอันให้หลงไหล โดยยกเรื่องพระโพธิสัตว์ใน *จูฬปโลกนชาดก* มาเป็นสาธก (ดู ขุ.ชา.27/37-39/79) ดังความว่า

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล แม้อัษีทั้งหลาย (อิสสิงคดาบส) ผู้เหาะไปทาง อากาศ แต่เป็นผู้มีปัญญาทราม เกิดความกำหนัดแม้ในนารีผลมีรูปงามประดุจ สตรี ติดอยู่ในรูปแล้ว จึงเสื่อมจากฉาน ถึงความฉิบหาย เพราะฉะนั้น พวกเขา จงอย่ากำหนัดในรูปอันงดงาม จงเป็นผู้มีปัญญาดีเถิด //708//

ในอดีตกาล นกยูงครั้งได้ยินเสียงอันไพเราะของนกยูงตัวเมียแล้วเดินไป ตามความกำหนัดต่อเสียง มีตัวสั้นเต็ม (เพราะกิเลส) จึงได้ตกอยู่ในเงื้อมมือของ นายพราน เพราะฉะนั้น ในภพทั้งหลายของประชาชน เหตุแห่งความทุกข์ที่จะ เทียบเท่าเสียงหามีไม่ //709//

ฝั่งละทิ้งความพอใจต่อเกสรดอกไม้มานานาพันธุ์ (ของตัวเอง) แล้วหลงไหลใน กลิ่นของน้ำมันช้าง จึงบินไปสู่กระพองข้างตัวไขมัน ร่างกายเล็ก ๆ (ของมัน) จึง ถูกบดขยี้แล้วโดยการกระพือหูของช้าง (เพราะฉะนั้น) ในภพทั้งสาม บ่วงที่เสมอกันกับกลิ่นหามีไม่ //710//

ปลาตัวอาศัยอยู่ในแม่น้ำลึก แม้จะมีอาหารพอเพียง แต่เพราะความกำหนัด ในรสชาติ จึงกลืนเบ็ดแล้วประสบความทุกข์อันหาที่เปรียบปานมิได้ พวกเขา ครั้งเข้าใจว่า “ไม่มีความเพลิดเพลินในรสทั้งหลายเลย” ดังนี้แล้วก็จงละความ กำหนัดในรสทั้งหลายเสียเถิด //711//

ผู้เจริญ แม้แต่พระโพธิสัตว์ผู้เป็นสัตว์บริสุทธิ์มาจากพรหมโลกแล้วยังลงสู่ ความเป็นพระพุทธรเจ้า ก็ยังเสื่อมจากความเป็นพระราชาของพระองค์ได้ เพราะ ข้องเกี่ยวกับสตรี เพราะฉะนั้นแล ความฉิบหายที่เสมอกันกับผัสสะ จึงหามีไม่ //712//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องโทษของอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ควรสำรวมในธรรมเหล่านี้ตลอดเวลา เพราะหากปล่อยจิตไม่ สำรวมแล้วก็จะเกิดโทษได้ในกาลทุกเมื่อ

12. อานิสงส์ของการถวายทาน คือ ทาน หมายถึง การให้ สิ่งที่ให้ การให้ของที่ควร ให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์แก่เขา หรือการสละให้ปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น (พระ พรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 128) พระเวทเทเถระกล่าวว่าบรรดาเหล่าสัตว์ซึ่งเป็นผู้เสื่อม จากเหตุ (หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในอบายภูมิ 4 ได้แก่ นิรยะ (นรก) ตีรัจฉานโยนิ (กำเนิดของสัตว์

เดรัจฉาน) ปิตติวิสัย (ที่อยู่ของเปรต) และอสุรกาย (พวกอสูร)) แต่เมื่อได้ถวายทานก็ยังได้พากันถึงพระนิพพาน ฉะนั้น คนรวยที่แสวงหาความเกษมคือพระนิพพานก็ควรที่จะถวายทาน ดังความว่า

แม่เหล่าสัตว์มีสุขซึ่งจอก กระจ่าย ลิง และนาก ซึ่งเสื่อมแล้วจากเหตุ แต่ด้วยกำลังแห่งแก้วสารพัดนึก (รุจิทานมณี) คือทาน ก็ยังพากันไปถึงเมืองอันมีแก่นสารอันประเสริฐคือพระนิพพานได้เลย ดูกรพญานาคทั้งหลาย ใครเล่าซึ่งเป็นผู้ร่ำรวย ผู้แสวงหาความเกษม จะไม่บริจาคทานกันล่ะ //713//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนว่าการถวายทานสามารถเป็นผลปัจจัยที่ช่วยสนับสนุนให้ถึงพระนิพพานได้

13. อานิสงส์ของการรักษาศีล คือ ศีล หมายถึง ความประพฤติดีทางกายและวาจา หรือการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามตามระเบียบวินัย เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น หรือหมายถึงความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ เป็นหนึ่งในหัวข้อธรรมต่าง ๆ เช่น เป็นข้อ 1 ในไตรสิกขา ข้อ 2 ในบารมี 10 ข้อ 3 ในอริยทรัพย์ 7 และข้อ 2 ในอริยวัฑฒิ 5 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 362) พระเวทเทเถระกล่าวถึงอานิสงส์ของการรักษาศีลว่าจะได้ไปเกิดเป็นมเหสีของพระอินทร์บนสวรรค์ โดยอุปมากับนกยางใน*กุลลาวกชาดก* (ดู ขุ.ชา.27/31/8) ดังความว่า

แม้นางนกยางรักษาศีลอันไร้มลทินแล้วก็ยังได้เกิดเป็นมเหสีผู้เป็นที่รักของพระอินทร์ในอุทยานนันทวัน เพราะฉะนั้น ถ้าพวกเธอปรารถนาสมบัติที่ผู้อื่นสรรเสริญไซ้ ก็จงรักษาศีลให้ปราศจากมลทิน ปานประหนึ่งรักษาศีลชีวิตฉะนั้น //714//

สวรรค์พร้อมด้วยอภิวรรณอันไพศาล ตระการตาด้วยนางเทพอัปสรผู้อ่อนโยนนำเปล็ดเพลิง เป็นสถานที่ที่น่ารื่นเริง ด้วยแนวป่าอันเป็นบ่อเกิดแห่งดอกบัวที่แย้มบานเป็นต้น เทวดาทั้งหลายย่อมรื่นรมย์บนสวรรค์นั้น เนื่องนิത്യ รวากะเป็นอมตะฉะนั้น //715//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องการรักษาศีลว่าเป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่จะทำ
ให้ไปสู่สวรรค์ได้ ถ้าใครอยากขึ้นสวรรค์ก็จงรักษาศีลให้บริสุทธิ์เหมือนรักษาศีลชีวิต

14. พึงพยายามเพื่อเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน คือ การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตระธรรม และเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 166) พระเวทเทเถระกล่าวว่าผู้มีปัญญาอ่อนพอใจในสิ่งของที่ตนเองมีอยู่ จึงพากเพียรพยายามเพื่อดับตัณหา เพราะวามตธรรมคือพระนิพพานนั้นเป็นสิ่งที่ควรบูชา เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด ดังความว่า

ดูกรผู้เจริญ ความเจริญแห่งพรหมโลกอันงดงาม นารี้นรมย์แม้กว่าสรวง
สรวรค์นั้น แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น อมตธรรม (พระนิพพาน) จึงเป็นสิ่งที่บัณฑิตนับ
ถือบูชา เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด (กว่าสิ่งอื่นใด) เพราะฉะนั้น ประชาชนผู้มีปัญญา
จึงพอใจในความต้องการของตนเอง เธอทั้งหลายจงทำความเพียรเพื่อความสิ้น
ไปแห่งตัณหาตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ //716//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด เป็น
จุดมุ่งหมายสูงสุดสำหรับชาวพุทธทุกคน

**15. อายุตนะภายในต้องเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าจึงจะได้ชื่อว่าเป็นอายุตนะภายใน
อย่างแท้จริง** คือ อายุตนะภายใน (เครื่องรับรู้ หรืออินทรีย์ 6) ได้แก่ ตา (จกขุ) หู (โสต) จมูก (ฆาน)
ลิ้น (ชิวหา) กาย (กาย) ใจ (มโน) แต่ละอย่างเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ต่างกันคือเป็นใหญ่ในการรับรู้
แต่ละด้าน เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน ศรัทธาเป็นใหญ่ในการครอบงำความไร้
ศรัทธา เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 556-557) พระเวทเทเถระกล่าวเรื่อง
อายุตนะภายใน ดังความว่า

ชนเหล่าใดมองดูพระชินเจ้าพร้อมกับเหล่าสาวก ผู้ทรงรุ่งโรจน์อยู่ด้วยพระ
สิริ ฦ ที่นั่น ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้ดวงตาแล้วด้วยดี ดวงตาของชนเหล่านั้นจึง
นับว่าเป็นอวัยวะเครื่องมองเห็น //688//

ชนเหล่าใดฟังพระธรรมที่พระธัมมิสสรทรงแสดงแล้วในต่อนั้น ชน
เหล่านั้นชื่อว่าได้หูแล้วด้วยดี หูของชนเหล่านั้นจึงนับว่าเป็นอวัยวะเครื่องสดับ
ฟัง //689//

ชนเหล่าใดมีคุณเป็นเครื่องประดับ สนทนาเรื่องพระคุณของพุทธเจ้าในต่อน
นั้นแล ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้ลิ้นแล้วด้วยดี ลิ้นของชนเหล่านั้นจึงนับว่าเป็นอวัยวะ
เครื่องรับรส //690//

ชนเหล่าใดกราบไหว้พระชินเจ้า พร้อมทั้งพระสงฆ์ ผู้เสด็จเหาะไปเหนือ
ท้องฟ้า ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้มือแล้วด้วยดี แขนของชนเหล่านั้นจึงนับว่าเป็น
อวัยวะเครื่องบริโศค //691//

จากข้อความข้างต้น ผู้ประพันธ์กล่าวสอนเรื่องอายตนะภายในว่า อายตนะภายในเหล่านี้
ต้องมีความเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธรูปเจ้าจึงได้ชื่อว่าเป็นอายตนะภายในอย่างแท้จริง รวมถึงอวัยวะส่วน
อื่น ๆ ในร่างกายก็เช่นเดียว กล่าวคือ ตาต้องมีหน้าที่มองดูพระพุทธรูปเจ้าและเหล่าสาวก หูมีหน้าที่ฟัง
ธรรม ลิ้นมีหน้าที่สนทนาธรรม แขนและมือมีหน้าที่น้อมกราบไหว้พระพุทธรูปเจ้าและพระสงฆ์

หลักธรรมคำสอนเหล่านี้ที่ปรากฏใน*สมันตภูฏวณณา*แสดงถึงภูมิธรรมอันลึกซึ้งของ
พระเวทเทถระ แม้ท่านจะเคยเป็นพราหมณ์มาก่อน แต่คำสอนของท่านนับว่ามีความคมคาย ลึกซึ้ง
อย่างยิ่ง นัยจากธรรมะอันลึกซึ้งนี้อาจสะท้อนให้เห็นว่าชาวลังกาขณะนั้นมีความเข้าใจหลักธรรมคำ
สอนของพระพุทธรูปเจ้าเป็นอย่างดี หลักธรรมคำสอนที่ยกมานั้นผู้ประพันธ์ใช้อุปมาโวหาร ภาพพจน์
และชาดกหลายเรื่องมาสาธก เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเข้าใจคำสอนได้โดยง่าย ผู้ประพันธ์มุ่งเน้น
เรื่องการไม่ทะเลาะวิวาท การทำบุญสุนทาน การรักษาศีล การทำภาวนาฝึกจิตใจของตนเอง โดยที่สุด
คือพระนิพพาน หลักธรรมคำสอนเหล่านี้จึงเป็นเหมือนอุปกรณ์ที่คอยชี้แนะสิ่งที่เป็นคุณงามความดีแก่
ผู้อ่านเพื่อให้ประชาชนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข

จากการศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่อง*สมันตภูฏวณณา*ในเชิงสังคม ทำให้ทราบว่า
วรรณกรรมเรื่องนี้มีคุณค่าด้านสังคม 5 ประการ ได้แก่ (1) ความเชื่อ (2) ภูมิศาสตร์ (3) วัฒนธรรม
(4) ค่านิยม และ (5) หลักธรรมคำสอน ความเชื่อที่ปรากฏในเรื่องสะท้อนภาพความเชื่อทางพุทธ
ศาสนาเป็นหลัก ประกอบไปด้วยความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปเจ้า สถานที่สำคัญในทางพุทธศาสนา
สัญลักษณ์มงคล การบูชาเจดีย์แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ ความเชื่อเรื่องนรก เป็นต้น สัมพันธ์กับศาสนา
หลักในสมัยนั้นก็คือศาสนาพุทธ นอกจากนี้ยังปรากฏความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะ
เรื่องเทพฮินดูหลาย ๆ องค์ที่กำลังถูกผนวกรวมให้กลายเป็นเทพในพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นนัย
การยกพุทธศาสนาให้เหนือกว่าศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่อีกนัยหนึ่งก็อาจนับว่าเป็นการ
ประนีประนอมทั้ง 2 ศาสนาให้อยู่ร่วมกันได้ และสุดท้ายคือความเชื่อดั้งเดิม ปรากฏเรื่องสุนเทพ
ยักษ์ เป็นต้นซึ่งแฝงนัยเรื่องศาสนาดั้งเดิมสยบยอมต่อพุทธศาสนา ในด้านภูมิศาสตร์ *สมันตภูฏวณณา*
บันทึกชื่อภูเขา พืชพันธุ์ไม้ สัตว์ป่านานาชนิด และสถานที่ต่าง ๆ ในลังกาที่คาดว่าเมื่ออยู่จริง
และเป็นชื่อเรียกด้วยภาษาบาลีในขณะนั้น ในด้านวัฒนธรรม พบว่าเรื่องนี้เป็นแหล่งบันทึกภาพ
การละเล่นของเหล่าสตรีในพระราชวัง ธรรมเนียมการทำนบต้อนรับพระภิกษุ และการใช้แหวน
ประทับตรา ในด้านค่านิยม สะท้อนเรื่องค่านิยมเกี่ยวกับความงามของสตรีผู้สูงศักดิ์และสตรีธรรมดา
สามัญ และสุดท้ายคือหลักธรรมคำสอนที่มุ่งเน้นในหลักธรรมง่าย ๆ แต่มีความคมคายและลึกซึ้ง

แม้สมันตกุฎวัดฉนวนจะเป็นงานที่ประพันธ์ขึ้นเมื่อ 700 กว่าปีที่แล้ว แต่ก็ไม่น่ามีคุณค่าอย่างยิ่งในฐานะแหล่งบันทึกสภาพสังคมของชาวลังกาในช่วงสมัยที่ประพันธ์เรื่องนี้ แม้สภาพสังคมบางอย่างจะเปลี่ยนไปแล้วก็ตาม ถึงกระนั้นบางอย่างก็ยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบันไม่เปลี่ยนแปลง แสดงให้เห็นถึงความสืบต่อมานานหลายร้อยปี แม้วิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าไปไกลก็ตาม แต่การศึกษาวรรณกรรมโบราณก็ยังคงมีความสำคัญ ในฐานะเป็นแหล่งความรู้ในการศึกษาวิถีชีวิตของคนในอดีต เพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของคนในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

สมันตกุฎฎวณณา (การสรรเสริญภูเขาสมันตกุฎฎ) เป็นวรรณกรรมบาลีของลังกา ประพันธ์โดยพระเวทเทเถระ ด้วยรูปแบบร้อยกรองล้วนจำนวน 802 คาถา ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1813) โดยมีจุดประสงค์หลักคือเพื่อพรรณนาสรรเสริญภูเขาสมันตกุฎฎที่พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทเบื้องซ้ายไว้ในคราวเสด็จมาลังกาครั้งที่ 3 ประพันธ์ตามขนบของวรรณกรรมประเภทวงศ์ คือ เปิดเรื่องมาด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธประวัติซึ่งมีแหล่งที่มาจาก *นิทานกถาของอรรถกถาชาดก* และเนื้อหาเกี่ยวกับการเสด็จมาลังกา 3 ครั้งของพระพุทธเจ้าซึ่งมีที่มาจาก *มหาวงศ์* จากนั้นจึงเป็นการพรรณนาสภาพแวดล้อมและความศักดิ์สิทธิ์ของภูเขาสมันตกุฎฎ

แม้ดินแดนประเทศไทยจะรับรู้เรื่องภูเขาสมันตกุฎฎของลังกาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่การรับรู้ *สมันตกุฎฎวณณา* ในฐานะวรรณกรรมบาลีนั้นน่าจะเป็นที่รู้จักในช่วงปลายอยุธยาเพราะปรากฏชื่อเรื่องและการแบ่งเนื้อหาใน *ตำราไตรปิฎก* ส่วนต้นฉบับตัวเขียนจากข้อมูลเท่าที่พบในตอนนี้อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรมีทั้งหมด 5 ฉบับ คือ ในหอพระมณเฑียรธรรม 1 ฉบับ ซึ่งเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุด คือ อยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และที่จัดเก็บและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร อีก 4 ฉบับ ซึ่งเมื่อได้ตรวจสอบ 4 ฉบับเทียบกับฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pāli Text Society) ที่ตรวจชำระโดย Godakumbura ในปี 1958 แล้วพบว่า ต้นฉบับตัวเขียนทั้งสี่ซึ่งมีจำนวน 2 ผู้มีเนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์เนื่องจากมีคาถาที่ขาดหายไปเป็นจำนวนร้อยกว่าคาถาในที่แห่งเดียวกัน คือ หายไปตั้งแต่คาถาที่ 222 ถึงบาทที่ 1 และ 2 ของคาถาที่ 362 ฉะนั้น ในงานวิจัยเล่มนี้จึงศึกษาจากฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์เป็นฉบับหลัก

สมันตกุฎฎวณณา มีความโดดเด่นอย่างมากทั้งในด้านวรรณศิลป์และด้านสังคม ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาใน 2 แง่มุมนี้แล้วได้ข้อสรุปดังต่อไปนี้

ในด้านวรรณศิลป์พบว่า *สมันตกุฎฎวณณา* มีความโดดเด่นดังนี้คือ 1) ลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่น พบว่า *สมันตกุฎฎวณณา* มีเนื้อหาพุทธประวัติที่มีความแปลกใหม่จากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ มีเนื้อหาที่โดดเด่นในด้านตำนานของภูเขาสมันตกุฎฎ และมีเนื้อหาที่โดดเด่นในด้านกาวะหรือกวีนิพนธ์ตามแบบวรรณกรรมสันสกฤต 2) ลักษณะการประพันธ์ ได้แก่ รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ใช้ฉันททั้งหมด 10 ชนิด ได้แก่ ปุริยาวัตรฉันท 419 คาถา, อุปชาติฉันท 161 คาถา, วสันตดิถีฉันท 90 คาถา, วิปุลฉันท 78 คาถา, มาลินีฉันท 42 คาถา, ลิขริณีฉันท 6 คาถา, อินทรวงศ์ฉันท 2 คาถา, สัทธาฉันท 2

คาถา, ภูซงคปยาดฉันท 1 คาถา และสัททูลวิกกีฬิตฉันท 1 คาถา และสำนวนภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ของผู้ประพันธ์ คือ การใช้สนธิ, การลง ม อาคม, การใช้กริยาकर्त्तृ ทวา ปัจจัย, การใช้สมาส, การใช้คำไวพจน์เกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้า และการใช้คำยืมภาษาสันสกฤต 3) อลังการ พบว่า *สมันตภูฏาภิธาน* ไปด้วยอลังการทั้ง 2 ประเภท ได้แก่ สัททาลังการ (อลังการด้านเสียง) คือ ยมก และอนุปราสา และอรรถาลังการ (อลังการด้านความหมาย) พบ 20 ประเภทซึ่งจำแนกได้เป็น 6 กลุ่ม คือ (1) อลังการที่เน้นการเปรียบเทียบมี 3 ชนิด ได้แก่ อุปมา รูปกะ และพยติเรกะ (2) อลังการที่เน้นพลังจินตนาการมี 3 ชนิด ได้แก่ ปริกัปนา อติสยวृตติ และมหันตัตตะ (3) อลังการที่เน้นการพรรณนาสภาพตามความเป็นจริงมี 1 ชนิด ได้แก่ สภาววृตติ (4) อลังการที่แสดงความหมายแฝงนัยมี 5 ชนิด ได้แก่ อักเขปะ สิละสะ พยาโชปวิณณะ ปริยายวृตติ และวิเสสวृตติ (5) อลังการที่แสดงความหมายที่มีเหตุผลรองรับกันมี 4 ชนิด ได้แก่ อรรถัตถ์นัยยะ เหตุ วิภาวนา และสมาหิตะ (6) อลังการที่แสดงความหมายหนักแน่นหรือเน้นความหมายมี 4 ชนิด ได้แก่ ทิปกะ อาวृตติ อาสี และ รุพหาหังการ และ 4) รส ปรากฎุครบทั้ง 9 รส เรียงลำดับจากมากที่สุดถึงน้อยที่สุดดังนี้คือ อัพภูตรส สันตรส สิงคารรส ภูยานกรส วีรรส หัสสรส รุทธรส กรุณารส และพีภัจจรส

ในด้านสังคมพบว่า *สมันตภูฏาภิธาน* มีคุณค่า 5 ประเด็น คือ ความเชื่อ ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ค่านิยม และหลักธรรมคำสอน ดังนี้ 1) ความเชื่อประกอบไปด้วยความเชื่อทางศาสนาพุทธ ได้แก่ พระพุทธเจ้า, สถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา, สัญลักษณ์มงคลในพุทธศาสนา, การบูชาเจดีย์ แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์, นรก และเทพในพุทธศาสนา ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ เทพฮินดู และช่างประจำทิศทำหน้าที่แบกโลก และความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ สุมณฑ, สัญลักษณ์และลายอัมมงคล, นกกระยางตั้งท้องเพราะฟ้าร้อง และจันทรูปราคา 2) ภูมิศาสตร์ ได้แก่ ชื่อภูเขาต่าง ๆ ที่ปรากฏใน *สมันตภูฏาภิธาน*, ภูเขาสมันตภูฏ, พืชพันธุ์ไม้, สัตว์ และสถานที่ต่าง ๆ ในลังกา 3) วัฒนธรรม ได้แก่ การละเล่นของนางสนมในพระราชวัง, การสร้างมณฑปต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระภิกษุ และการใช้แหวนประทับตรา 4) ค่านิยม ได้แก่ ความงามของสตรี และสินสอด และ 5) หลักธรรมคำสอน ซึ่งมุ่งเน้นในเรื่องปัญญา สังสารวิภูเป็นทุกข์ โทษแห่งการทะเลาะวิวาท ทาน ศิลภาวนา และเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

อภิปรายผล

สมันตภูฏาภิธาน เป็นวรรณกรรมบาลีของลังกาที่แต่งขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เพื่อสรรเสริญภูเขาสมันตภูฏ แม้ประเทศไทยในอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรืออยุธยาจะรับรู้เรื่องราวของภูเขาภูฏานี้ในลังกาและจำลองรอยพระพุทธบาทมาไว้ในประเทศไทย รวมถึงพบต้นฉบับตัวเขียนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ก็ตาม แต่กระนั้นก็ยังไม่มีใครตรวจหรือแปลเรื่องนี้ออกมาเป็นภาษาไทยเลย ในเรื่องนี้ผู้วิจัยคาดว่าอาจเป็นเพราะความไม่สมบูรณ์ของต้นฉบับตัวเขียนที่มีคาถาขาดหายไปจำนวน

100 กว่าคาถาเหมือนกันทุกฉบับ และอาจเพราะคนไทยคุ้นชื่อภูเขาภูนี้ในชื่อว่า “สมันตภู” มากกว่า “สมันตภูฏ” ดังนั้น ต้นฉบับตัวเขียนเรื่องนี้จึงอาจถูกมองข้ามไปและยังไม่เคยมีผู้ใดได้ปริวรรต แปล และศึกษามาก่อน ฉะนั้น ในงานวิจัยนี้จึงเป็นครั้งแรกที่ *สมันตภูฏวณณา* ได้รับการปริวรรตและแปล ออกมาเป็นภาษาไทย รวมถึงได้รับการศึกษาทั้งในเชิงวรรณศิลป์และเชิงสังคม โดยผู้วิจัยใช้ต้นฉบับ พิมพ์ของสมาคมบาลีปกรณ์เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็ไม่ได้ทอดทิ้งต้นฉบับตัวเขียนที่ค้นพบ จึงระบุไว้ในหัวข้อเรื่องการแพร่กระจายของต้นฉบับตัวเขียน และบอกรายละเอียดทั้งหมดไว้ในบทที่ 2 ของงานวิจัยเล่มนี้

จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ในเชิงวรรณศิลป์พบว่า *สมันตภูฏวณณา* เป็นวรรณกรรมบาลีที่มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาหลากหลายประเด็นมากกว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ ในสมัยใกล้เคียงกันที่จะมีเนื้อหาเด่นเพียงประเด็นเดียว กล่าวคือ *สมันตภูฏวณณา* มีเนื้อหาด้านพุทธประวัติที่มีความแปลกใหม่จากวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ เช่น การระบุว่าพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ภายในพระครรภ์ของพระมารดาประมาณ 10 หรือ 11 เดือน, การปรากฏตัวของนางราตรีผู้เป็นเทวีใน *ยุคเวท* เป็นต้น เนื้อหาส่วนนี้นับว่าเป็นความน่าสนใจและเป็นเอกลักษณ์ของ *สมันตภูฏวณณา* สอดคล้องกับงานวิจัยของอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559: 266-269) ที่พบว่า *ชินกาลมาลินี* เองก็มีเนื้อหาพุทธประวัติบางประเด็นที่แตกต่างจากวรรณกรรมพุทธประวัติเรื่องอื่น ๆ เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ *สมันตภูฏวณณา* ยังมีเนื้อหาเด่นในการพรรณนาถึงภูเขาสมันตภูฏและภูมิศาสตร์บริเวณนั้นว่าประกอบไปด้วยแมกไม้ นานาพันธุ์ และสัตว์ป่านานาชนิด กล่าวได้ว่าเป็นจุดเด่นอีกประการหนึ่งของ *สมันตภูฏวณณา* สมดังจุดประสงค์ของผู้ประพันธ์ที่จะพรรณนาเรื่องนี้ให้เป็นตำนานภูเขาสมันตภูฏ ดำเนินตามขนบของวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์ในลังกาคือ *ทีปวงศ์ มหาวงศ์* เป็นต้น จากการศึกษาเนื้อหาเด่นด้านตำนานนี้ทำให้ได้ข้อสรุปว่า แม้ *สมันตภูฏวณณา* จะไม่ได้มีชื่อเรื่องที่ลงท้ายด้วยคำว่า “วงศ์” เหมือนวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์เรื่องอื่น ๆ ก็ตาม แต่ก็สามารถจัดเข้าในวรรณกรรมประเภทวงศ์ได้เช่นเดียวกัน ซึ่งประเด็นนี้จะประโยชน์ต่อผู้ศึกษาวรรณกรรมบาลีเรื่องอื่น ๆ และผู้ที่จำแนกวรรณกรรมบาลีออกเป็นกลุ่มตามลักษณะของเนื้อหา อนึ่ง เมื่อพิจารณาร่วมกับวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์อื่น ๆ ที่จัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร แต่ละเรื่องจะมีชื่อเรียกในภาษาไทย เช่น *ทีปวงศ์* “ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป” หรือ *มหาวิงวศ์* “ตำนานพระเชี้ยวแก้ว” เป็นต้น ฉะนั้น *สมันตภูฏวณณา* ที่แปลตามศัพท์ว่า “การสรรเสริญภูเขาสมันตภูฏ” ก็อาจมีชื่อในภาษาไทยว่า “ตำนานภูเขาสมันตภูฏ” ได้เช่นเดียวกัน ส่วนลักษณะเนื้อหาที่โดดเด่นประการสุดท้าย คือ ลักษณะเด่นด้านกายะ เนื่องจาก *สมันตภูฏวณณา* แต่งขึ้นในช่วงที่วรรณกรรมบาลีในลังกาได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้แนวคิดเรื่องมหากายะใน *กาวยทรรค* ของทันทิน แนวทางการศึกษาของวชิราภรณ์ วรรณดี (2522: 12-16) และมณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2560: 95-117) เป็นเครื่องมือในการพิสูจน์ว่า *สมันตภูฏวณณา* เป็นวรรณกรรมบาลีที่

คู่ควรแก่คำว่า “กาวะ” อย่างแท้จริง เพราะมีความงดงามในเชิงวินิพนธ์เป็นอย่างมาก อันเป็นไปตามแนวคิดของวรรณกรรมสันสกฤต ซึ่งแม้วัลลีย์ ภังคารวัฒน์ (2522) จะศึกษา*ชินาลังการ* หรือวาสน์ มุขยานวงศ์ (2531) จะศึกษา*ชินจรีต* อันเป็นวรรณกรรมในยุคใกล้เคียงกับ*สมันตภูฏาภิธาน* ก็ตาม แต่ก็ได้ศึกษาเรื่องความเป็นกาวะตามแบบวรรณกรรมสันสกฤต ดังนั้น งานของผู้วิจัยจึงมีความแตกต่างในประเด็นนี้

ในด้านลักษณะคำประพันธ์ ผู้วิจัยศึกษาออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ คือ ฉันทลักษณ์ และสำนวนภาษา ด้านฉันทลักษณ์พบว่า *สมันตภูฏาภิธาน* ใช้ฉันทที่หลากหลายถึง 10 ชนิด ซึ่งเป็นฉันทที่นิยมอยู่แล้วในหมู่กวีทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต แต่เมื่อเทียบความถี่ของฉันทที่ปรากฏใน*สมันตภูฏาภิธาน* กับ*ชินาลังการ* หรือ*ชินจรีต* แล้ว พบว่า ฉันทที่พระเวทเทเถระโปรดปรานเป็นอย่างยิ่งก็คือ มาลินีฉันท เพราะใช้มากถึง 42 คาถา กล่าวคือ ใช้ในประณามบทนัสการพระรัตนตรัยและพรรณานี้โอหา โดยเฉพาะประณามบทที่เป็นมาลินีฉันทนั้นผู้วิจัยยังไม่พบว่ามีวรรณกรรมบาลีของลังกาเรื่องใดใช้ฉันทชนิดนี้เลย นับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพระเวทเทเถระเท่านั้น ส่วนด้านลักษณะสำนวนภาษา งานของผู้วิจัยสอดคล้องกับวัลลีย์ ภังคารวัฒน์ (2522) ในเรื่องการสนธิและการสมาส และสอดคล้องกับงานวิจัยของวาสน์ มุขยานวงศ์ (2531) ในเรื่องการสนธิ การสมาส การใช้กริยา ตวา ปัจจัย และการลงพยัญชนะอาคม ส่วนที่แตกต่างจากงานวิจัยทั้งสองก่อนหน้าคือ การใช้คำไวพจน์เกี่ยวกับพระนามของพระพุทธเจ้า 77 พระนาม และการใช้คำยืมจากภาษาสันสกฤต ซึ่งทั้งหมดนี้สะท้อนความเป็นกวีผู้เชี่ยวชาญในด้านอักษรศาสตร์ของพระเวทเทเถระอย่างแท้จริง

ในด้านอঙ্กการ อঙ্กการที่ปรากฏในงานของผู้วิจัยแม้จะสอดคล้องกับงานของวัลลีย์ ภังคารวัฒน์ (2522) และวาสน์ มุขยานวงศ์ (2531) แต่ก็สอดคล้องบางชนิดเท่านั้น คือ ยมก อนุ-ปราสะ อุปมา และรูปกะ เนื่องจากเป็นอঙ্กการชนิดหลักที่ปรากฏในงานวรรณกรรมอื่น ๆ อยู่แล้ว แต่ความแตกต่างคือ *สมันตภูฏาภิธาน* มีอঙ্กการที่หลากหลายแบบมากกว่า กล่าวคือ อนุปราสะ ที่สามารถจำแนกออกได้ถึง 4 ชนิด และอঙ্กการด้านความหมายก็พบถึง 20 ชนิด เนื่องจากจำนวนคาถาของ*สมันตภูฏาภิธาน* มีมากถึง 802 คาถา และด้วยลีลาของผู้ประพันธ์ที่แต่งแบบกาวะ จึงพบอঙ্กการหลายชนิดที่สามารถแยกย่อยให้ละเอียดกว่างานวิจัยก่อนหน้านี้ได้ ส่วนรสปรากฏในงานของผู้วิจัยครบทั้ง 9 รส สอดคล้องกับงานวิจัยของวาสน์ มุขยานวงศ์ (2531) วงเดือน สุขบาง (2542) และลลลนา ศิริเจริญ (2525) แต่งานของผู้วิจัยพบว่าโดดเด่นไปด้วยอัทฺพฤตรส สันตรส สิงคารรส และวีรรส มากเป็นพิเศษ เพราะสัมพันธ์กับเนื้อหาของเรื่องที่มีมุ่งเน้นการสรรเสริญความยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ความอัศจรรย์แห่งพุทธปาฏิหาริย์ ความสงบแห่งจิตใจของผู้อ่าน การพรรณนาความงดงามแห่งธรรมชาติและตัวละคร และการพรรณนาความกล้าหาญของพระพุทธเจ้าในการออกผนวช การสู้รบกับมาร และการเสียสละ

จากการศึกษา*สมันตภูฏวณณา*ในเชิงสังคมพบว่า *สมันตภูฏวณณา*มีคุณค่าด้านความเชื่อ และหลักธรรมคำสอนสอดคล้องกับงานของคมกฤษณ์ ศิริวงษ์ (2533) ศรี แนวณรงค์ (2533) สุเทพ พรหมเลิศ (2553) สมเกียรติ แสงอรุณเฉลิมสุข (2541) อาภาโสเม ฉายแสงจันทร์ (2541) และ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2559) เพราะวรรณกรรมเหล่านี้ตั้งขึ้นภายใต้สังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ความเชื่อและหลักธรรมคำสอนจึงมุ่งเน้นเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ส่วนวัฒนธรรมหรือค่านิยม พบว่า มีความแตกต่างจากงานก่อนหน้านี้ เพราะ *ชินกาลมาลินี* และ *จามเทวีวงศ์* ตั้งขึ้นในล้านนา ส่วน *สมันตภูฏวณณา* ตั้งขึ้นในลัทธิ จึงมีความต่างกันบางประการตามลักษณะของสังคมที่แตกต่างกันไป ส่วนด้านภูมิศาสตร์ถือว่าเป็นจุดเด่นของ *สมันตภูฏวณณา* ที่ไม่มีในวรรณกรรมบาลีหลาย ๆ เรื่อง

การศึกษา *สมันตภูฏวณณา* ทั้งในเชิงวรรณศิลป์และเชิงสังคมทำให้ทราบว่าวรรณกรรมบาลีเรื่องนี้คือสุดยอดแห่งวรรณกรรมบาลีอีกหนึ่งเรื่อง ที่ควรแก่การยกย่องและศึกษาอย่างแพร่หลายต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ผู้วิจัยได้สำรวจต้นฉบับตัวเขียนเรื่อง *สมันตภูฏวณณา* เฉพาะที่อยู่ในความดูแลของกรมศิลปากรทั้ง 2 แห่ง ซึ่งพบว่ามี 5 ฉบับ และสำรวจที่มูลนิธิภูมิพลโลกิขุแล้วไม่พบต้นฉบับ จึงมีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการสำรวจต้นฉบับตัวเขียนของวรรณกรรมเรื่องนี้ในแหล่งอื่น ๆ เพิ่มเติมและศึกษาประวัติของต้นฉบับและความแพร่หลายในประเทศไทยทั้งหมดอย่างละเอียด
2. ควรมีการแปลและศึกษาวรรณกรรมบาลีของลังกาก็หลายเรื่อง เช่น *สัทธัมมโฆปายนะ หัตถวนคัลลวิหารวงศ์ มหาโพธิวงศ์ ฉกเสธาตุงศ์ สหัสสวัตตฤกธา* (หรือ *สหัสสวัตตฤปกกรรม*) *อภิสิมโพธิลังการ* *ชินวังสทีปะ* หรือ *รสวาหินี* (ที่เป็นสำนวนของพระเวทเทเถระ)
3. ควรมีศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมบาลีประเภทวงศ์อย่างละเอียด ไม่ว่าจะเป็นของลังกา เช่น *ทีปวงศ์ มหาวงศ์ ภูปวงศ์ มหาโพธิวงศ์ ฉกเสธาตุงศ์ หัตถวนคัลลวิหารวงศ์* หรือของไทย เช่น *จามเทวีวงศ์* *ชินกาลมาลินี* *รัตนพิมพวงศ์* *สังคีตยวงศ์* *จุลยุทธการวงศ์* *มหายุทธการวงศ์*
4. ควรมีการศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมบาลีประเภทกาวะในช่วงที่ลังการับอิทธิพลของวรรณกรรมสันสกฤตอย่างละเอียด เช่น *เตลภูฏาหคาธา* *ชินาลังการ* *ชินจริต* *ปชชมธ* *สมันตภูฏวณณา* *สัทธัมมโฆปายนะ* *ปัญจคตทีปนี* *รสวาหินี*

รายการอ้างอิง

- Adikaram, E. W. (1953). **Early History of Buddhism in Ceylon** (2nd ed.). Colombo: M. D. Gunasena.
- Aksland, M. (2001). **The Sacred Footprint: A Cultural History of Adam's Peak**. Bangkok: Orchid Press.
- Ali, T. Z., Árnadóttir, G., & Kulane, A. (2013). Dowry practices and their negative consequences from a female perspective in Karachi, Pakistan: a qualitative study. **Health**, 5(7), 84-91.
- Arunachalam, P. (2004). **Polonnaruwa Bronzes And Siva Worship And Symbolism** (Reprint ed.). New Delhi: Asian Education Services.
- Banerjee, A. C. (1978). Buddhist Literature. In Suniti Kumar Chatterji (Ed.), **A Cultural Heritage of India Vol. V Languages and Literature** (pp. 184-208). Calcutta: The Ramakrishna.
- Banerji, S. C. (1964). **An Introduction of Pāli Literature**. Calcutta: Punthi Pustak.
- Bapat, P. V. (1956). **2500 Years of Buddhism**. New Delhi: The Government of India Press and The Photo-Litho Press.
- Belvalkar, S. K. (1924). **Kāvya-darśa of Daṇḍin: Sanskrit Text and English Translation**. Poona: The Oriental Book-Supplying Agency.
- Buddhadatta Mahathera, A. P. (2018). **English Pāli Dictionary**. Retrieved from <https://archive.org/details/MahatheraEnglishPaliDictionary2/mode/2up>
- Chandawimala, R. (2016). **Heterodox Buddhism: The School of Abhayagiri**. Colombo: Quality Printers.
- Chandawimala, R. (2017). Vajrayāna Buddhism in Mediaeval Sri Lanka: A Survey of Historical Accounts. **Asia Pacific Journal of Religions and Cultures**, 1(2), 49-57.
- Chatterjee, H. N. (1960). **Comparative Studies in Pāli and Sanskrit Alankaras**. Calcutta: Sanskrit Pustak Bhandar.
- Chowdhury, F. D. (2010). Dowry, Women, and Law in Bangladesh. **International Journal of Law, Policy and the Family** 24(2), 198-211.
- Cicuzza, C. (2011). **A Mirror Reflecting the Entire World The Pāli Buddhapādamāṅgala or "Auspicious Signs on the Buddha's Feet"**. Bangkok: Fragile Palm Leaves Foundation.
- Davids, T. W. R., & Stede, W. (1966). **The Pali Text Society's Pali-English Dictionary** (Reprint ed.). London: Pāli Text Society.
- Dhammānanda, W., & Ñaṇissara, M. (1890). **Samanta Kuta Warnana**. Colombo: Acting Government Printer.
- Di Crocco, V. M. (2004). **Footprints of The Buddhas of This Era in Thailand and The Indian Subcontinent, Sri Lanka, Myanmar**. Bangkok: Siam society.
- Fernando, A. (1994). Buddhaghosa's Padyacūḍāmaṇi as a biography of the Buddha. (a thesis submitted for Degree of Master of Arts), The University of British Columbia,
- Gandhi, S. (1989). **Rasavāhinī A Stream of Sentiments (Being The Previous Birth Stories of The Buddha)**. Delhi: Naveen Printers.
- Geiger, W. (1968). **Pāli literature and Language** (Batakrishna Ghosh, Trans. 2nd ed.). Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.

- Godakumbura, C. E. (1956). **Hatthavanagallavīhāravamsa**. London: Pāli Text Society.
- Godakumbura, C. E. (1958). **Samantakūṭavaṇṇanā of Vedeha Thera**. London: Pāli Text Society.
- GRETIL - Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages. (n.d.). **GRETIL - Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages**. Retrieved from <http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil.html>
- Hazlewood, A. A. (1986). **In Praise of Mount Samanta (Samantakūṭavaṇṇanā)**. London: Pāli Text Society.
- Hazra, K. L. (1998). **Pāli Language and Literature: a systematic survey and historical study Vol. 1**. New Delhi: D. K. Printworld.
- Hinüber, O. v. (1996). **A Handbook of Pāli Literature**. Berlin: Walter de Gruyter.
- Jinavaṃsadīpa**. (n.d.). Retrieved from http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/2_pali/7_poe/jinava_u.htm
- Kane, P. V. (1923). **The Sāhityadarpaṇa of Viśvanātha (Parichchedas I-X)** (2nd ed.). Bombay: n.p.
- Karunaratne, T. B. (1973). A Unique Astamaṅgala Relief from Weligama. **Journal of The Sri Lanka Branch of The Royal Asiatic Society Sri Lanka New Series**, 17, 46-54.
- Karunaratne, T. B. (1978). The Aṣṭamaṅgala Figure on An Attānī Pillar of Sena I From Kivulekaḍa, Sri Lanka. In L. Prematileke, K. Indrapala, & J. E. van Lohuizen-De Leeuw (Eds.), **Senarat Paranavitana Commemoration Volume** (pp. 107-115). Leiden: B. J. Brill.
- Karunaratne, T. B. (1980). The Auspicious Symbols that adorned the Octagonal Mound in the Premises of the Pacinatissa-Pabbata Vihara at Anuradhapura. **Journal of The Royal Asiatic Society Sri Lanka Branch New Series** 26, 69-85.
- Kinsley, D. (1988). **Hindu Goddesses: Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition**. Berkeley: University of California Press.
- Konow, S. (1929). **Kharoshthī Inscriptions with the Exception of Those of Aśoka: Corpus Inscriptionum Indicarum Vol. II Part I**. Calcutta: Government of India Central Publication Branch.
- Law, B. C. (2000). **A History of Pāli Literature**. New Delhi: Rekha Printers.
- Macdonell, A. A. (1917). **A Vedic Reader for Students**. London: The Clarendon Press.
- Macdonell, A. A. (1928). **A History of Sanskrit Literature**. London: William Heinemann.
- Malalasekera, G. P. (1938). **Dictionary of Pāli Proper Names vol. ii**. London: John Murray.
- Malalasekera, G. P. (1958). **Pāli Literature of Ceylon** (Reprinted ed.). Colombo: M. D. Gunasena.
- Matsumura, J. (1992). **The Rasavāhinī of Vedeha Thera Vaggas V and VI: The Migapotaka-Vagga and the Uttaroliya-Vagga**. Osaka: Toho Shuppan.
- Mendis, G. C. (1946). The Pāli Chronicles of Ceylon. **University of Ceylon Review**, 4, 1-24.
- Monier-Williams, M. (n.d.). **Sanskrit-English Dictionary (2008 revision)**. Retrieved from <https://www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de/monier/>
- Morgan, L. (2011). **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of**

- Speech.** Los Angeles: MahodaraPress.
- Morris, R. (1887). Saddhammopāyana. **Journal of the Pāli Text Society** 2, 35-98.
- Müller, E. (1884). **A Simplified Grammar of the Pāli Language.** London: Trübner.
- Naganatha Sastry, P. V. (1991). **KāvyaĀlaṅkāra of Bhāmaha Edited with English Translation and Notes.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Norman, K. R. (1983). **A History of Indian Literature.** Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Oldenberg, H. (1879). **The Dīpavaṃsa: An Ancient Buddhist Historical Record.** Edinburgh: Williams and Norgate.
- Paranavitana, S. (1957). **The God of Adam's Peak.** Ascona: Artibus Asiae publishers.
- Paranavitana, S. (1960). Lankatilaka Inscriptions. **University of Ceylon Review** 18(1&2), 1-45.
- Pathak, O. P. (1990). **Samantakūṭavaṇṇanā (The Eulogy of Samanta Mountain).** Delhi: Paramamitra Prakashan.
- Rahula, T. (1981). Rasavāhinī: Jambudīpuppattivatthu an edition together with an English translation. (a thesis submitted for Degree of Doctor of Philosophy), Australian National University,
- Salomon, R. (2013). The Discovery of Early Buddhist Manuscripts and Their Significance for the History of Indian Buddhism. **DIRI Journal** 2, 1-20.
- Sanskrit dictionary. (n.d.). **Sanskrit dictionary.** Retrieved from <https://sanskritdictionary.com/>
- Shakya, G. (2013). Relevance of Pāli Tipinika Literature to Modern World. **IMPACT : International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature**, 1(2), 83-92.
- The Signet Ring.** (2017). Retrieved from www.wministry.com/the-signet-ring/
- Skilling, P. (1992). Symbols on the Body, Feet, and Hands of a Buddha Part I-Short List. **Journal of The Siam Society** 80(2), 67-79.
- Skilling, P. (1996). Symbols on the Body, Feet, and Hands of a Buddha Part II-Short List. **Journal of The Siam Society** 84(1), 5-28.
- Skilling, P. (2011). Foreword. In **A Mirror Reflecting the Entire World The Pāli Buddhapaḍamaṅgala or "Auspicious Songs on the Buddha's Feet** (pp. ix-xii). Bangkok: Fragile Palm Leaves Foundation.
- Sohoni, S. V. (1971). **The Mahāvamsa Ṭikā: The Commentary on The Mahāvamsa.** Patna: Nava Nalanda Mahavihara Publication.
- Spokensanskrit. (n.d.). **Spokensanskrit.** Retrieved from <https://spokensanskrit.org/>
- Wangu, M. B. (2003). **Images of Indian Goddesses: Myths, Meanings and Models.** New Delhi: Abhinav Publications.
- Warder, A. K. (2004). **Indian Kāvya Literature Vol. VII: The Wheel of Time Part I-II.** Delhi: Motilal Banarsidass.
- Wijesinha, L. C. (2000). **The Mahāvamsa Part I-II.** Madras: Asian Educational Services.
- Wimalasena, N. A. (2016). A Historical Assessment of Some features of Marriage Institution in Medieval Sri Lanka With Special Reference to the Dowry System, Relationship between Wife and Husband, Sāti Practice, Wedding Ceremony and Royal Marriage. **American International Journal of Contemporary Research** 6(1), 112-120.
- Win, S. L. (2017). **The Significance of the Buddha Footprint in the Bagan Metropolis.** Retrieved from <https://www.soas.ac.uk/saaap/news/file126601.pdf>

Wright, J. C. (2002). The Pāli Subodhālaṅkāra and Daṇḍin's Kāvya-darśa. **Bulletin of the School of Oriental and African Studies** 65(2), 323-341.

เชษฐ์ ดิงส์ลูชลี. (2555). สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

เชษฐ์ ดิงส์ลูชลี. (2556). สังเวชนียสถาน และสถานที่สำคัญทางพุทธประวัติในอินเดีย-เนปาล. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพลส.

เนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว. (2550). รูปแบบและความเชื่อของงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรี-ลักษมีที่พบในประเทศไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร,

เนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว. (2553). **แกะรอย พระลักษมี**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพลส.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). (2515). **วัฒนธรรม**. นครหลวง: บรรณาการ.

เสาวภา เจริญขวัญ. (2520). ประเพณีการแต่งงานของอินเดียในสมัยพระเวท. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

เอมอร เขาวนสวน. (2530). เทพนพเคราะห์. (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร,

แบซิม เอ. แอล. (2559). **อินเดียมหัศจรรย์** (กาญจณี ละอองศรี Ed.). สมุทรปราการ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง). (2554). **จักกวางทีปนิ: ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่า**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย.

แย้ม ประพัฒน์ทอง. (2513). **พระคัมภีร์สุโฑธาลังการ** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม.

แสง มนวิฑูร. (2541). **นาฏยศาสตร์** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

แสง มนวิฑูร. (2558ก). **คัมภีร์ลลิตวิสตระ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาคภาษาไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

แสง มนวิฑูร. (2558ข). **คัมภีร์ลลิตวิสตระ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน ภาคภาษาสันสกฤต** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.

โอลเดนเบิร์ก เฮอร์มานน์. (2553). **คัมภีร์ทีปวงค์: พงศาวดารพุทธศาสนาเล่มแรกโดยภิกษุณีศรีลังกา** (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, Trans.). นครปฐม: มูลนิธิพุทธสาวิกา.

กรมศิลปากร. (2511). **ตำนานพระพุทธรบาท อธิบายเรื่องพระบาท นิราศพระบาท และลลิตทศพร**.

พระนคร: โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพพระภิกษุवास พวงร้อย วาสนะสมสิทธิ์ และนางมา พวงร้อย วาสนะสมสิทธิ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 8 เมษายน พุทธศักราช 2511).

- กรมศิลปากร. (2547ก). **ประชุมจารึกภาคที่ 8 จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2547ข). **รัตนมงคลคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2548). **จกกวาทปีน** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2557). **พระคัมภีร์ที่ปวงศ: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกา ทวีป** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2558). **ชินมทานิทาน** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- กรมศิลปากร. (2558ก). **จินตามณี เล่ม 1 และจินตามณี ฉบับใหญ่ บริบูรณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2559ข). **การวิเคราะห์ลักษณะและความหมายรอยพระพุทธบาทในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.
- กรมการหอสมุดวชิรญาณ. (2464). **บาลยชีคัมภีร์ภาษาบาลีแลคัมภีร์สันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร**. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- กุสุมา รักษมณี. (2549). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.
- กุสุมา รักษมณี. (2559). อมรโกศ. In กิตติชัย พินโน (Ed.), **กุสุมาวรรณนา 6: วิวิธวารประพันธ์** (pp. 41-46). กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- คมกฤษณ์ ศิริวงษ์. (2523). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องชินกาลมาลีปกรณ์. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- คมปทิต สกุลหวง. (2561). **อินเดียเสียชีวิตจากปมลินสอด 8,000 คนต่อปี! ส่องปัญหาลินสอดต้นตอการกดขี่รอบโลก**. Retrieved from <https://thestandard.co/dowry-the-problem-of-oppression-in-many-countries/>
- จันทบูรินญาณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2553). **ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบูรินญาณ** (พิมพ์ครั้งที่ 5 ed.). นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- จันทร์ศิริ แทนมณี. (2522). พระพรหมในวรรณคดีบาลี และสันสกฤต. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- จำลอง สารพัตนิก. (2546). **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2523). **จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศอินเดีย ระหว่าง ค.ศ. 150-532**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2526). **พุทธจริตของอัสวโฆษ**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ

โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

จิระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2561). **อุตปาตะ: ความเชื่อเรื่องโชคกลางในศาสนาพราหมณ์และศาสนาฮินดู.**

ราชบัณฑิตยสภา, 43(1), 18-28.

ฉันทวดีตีปทีป. (ม.ป.ป.). หนังสือโบราณ 1 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับล่องชาด. เลขที่ 8672/ฉ/1. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2541). **ตะเลงพ่าย ศรีมหาเทพ.** กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

ชวโรดมน์ วัลย์เมธี. (2549). **ฤตุสंहาร: ฤตुकาลกับชีวิต.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ชานบีวิชช์ ทัดแก้ว. (2559). **คนธรรพวิวัตและสยมพร: เสรีภาพในการเลือกคู่ครองของสตรีอินเดียโบราณ.** In พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (Ed.), **พลังผู้หญิง แม่ เมีย และเทพสตรี: ความจริง และภาพแทน** (pp. 170-182). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

ชานบีวิชช์ ทัดแก้ว. (2560). **จารึกปรากฏต-สันสกฤตและกาวยะ: ต้นธารแห่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทย.** In **โสทรธรรมศิริราชต์ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น** (pp. 87-96). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (รวมบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช 2560, วันที่ 19 ธันวาคม พุทธศักราช 2559).

ชีว ชูหลุน. (2549). **ถึงข้าจึ่ง จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหाराชวงศ์ถึง** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: มติชน.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร. (2551). **พระพุทธศาสนาในศรีลังกา** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: เซน ปรีนติ้ง.

ณัชพล ศิริสวัสดิ์. (2555). **โลกบาลในวรรณคดีพุทธศาสนา.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. (2555). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศศรีลังกา.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

दनัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. (2562). **โสฬสมหาเจดีย์กับการโหยหาอดีตอันรุ่งเรือง. มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์** 41(1), 104-114.

ตรีศิลป์ บุญขจร. (2542). **นวนิยายกับสังคมไทย 2475 – 2500.** กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธงชัย สุนจนจักร. (2538). **ประมวลฉันทลักษณ์ คู่มือการแต่งฉันทภาษามคร ป.ธ.8.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

ธัมมานันทมหาเถระ. (2527). **ทีปวิโส.** ลำปาง: วัดท่ามะโอ.

นกระเรียน นกระสา นกระยาง ความเหมือนในความต่าง. (2560). Retrieved from <https://undubzapp.com/%E0%B8%99%E0%B8%81%E0%B8%81%E0%B8%A3%E>

- 0%B8%B0%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B8%99-
%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%AA%E0%B8%B2-
%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%A2%E0%B8%B2%E0%B8%87/
นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ: เมือง
โบราณ.
- นาวิณ โปษกรณัญญ. (2560). วัจนลีลาในร้อยกรองของพาดมะ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎี
บัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- นาวิณ วรรณเวช. (2550). วิโลมจิตรในรามกฤษณวิโลมกาวยะ. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- นิธอร พรอำไพสกุล. (2549). สุนทรียภาพในอรรถกถาเวสสันดรชาดก. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
- นิพัทธ์ แยมเดช. (2558). การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.
(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- บาลี พุทธรักษา. (2544). **รายงานการวิจัย มหาวังสมาลีนิวิลาสินี : การสอบชำระเชิงวิเคราะห์
วรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาบาลี จากเอกสารตัวเขียนและแปลต้นฉบับเป็นภาษาไทย.
เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**
- บุบผา เต็งสุวรรณ. (2521). บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา
บัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- บุบผา บุญทิพย์. (2547). **คติชาวบ้าน** (พิมพ์ครั้งที่ 9 ed.). ม.ป.ท.: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
ป.ส.ศาสตร. (2550). **อสังการศาสตร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ป.หลงสมบุญ. (2546). **พจนานุกรมมคธ-ไทย**. ม.ป.ท.: ม.ป.ท.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2542). การวิเคราะห์ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทย. (วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- ประภาส สุระเสน. (2552). **ชินาลังการ**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- ปราณี พาพานิช. (2552). **สุวฤตติลลย ยอดแห่งฉันทวรรณพद्यที่งดงาม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผาสุข อินทรารุช. (2547). ช้าง : สัตว์ที่มนุษย์ยกย่อง. **หน้าจั่ว**, 2, 3-13.
- ผาสุข อินทรารุช. (2557). อัฐมมงคล (The Eight Auspicious Symbols). Paper presented at the
**เอกสารประกอบการประชุมวิชาการความก้าวหน้าด้านโบราณคดีและการจัดการทรัพยากร
ทางวัฒนธรรมของชาติ**.
- พญาลีไท. (2545). **ไตรภูมิภิกขา หรือไตรภูมิพระร่วง** (พิมพ์ครั้งที่ 5 ed.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา

ลาดพร้าว.

พรชัย หะพินรัมย์. (2560). **ภาษาบาลี 2**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). (2532). **หลักการแต่งฉันทภาษามคร ป.ธ. 8**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
เลี้ยงเชียง.

พระคันธสาราภิวังศ์. (2545ก). **เตลกฎาทคาคา**. กรุงเทพฯ: สแควร์ปรินซ์'93.

พระคันธสาราภิวังศ์. (2545ข). **วุดตททยมัญชรี ศีกษาเปรียบเทียบฉันทลัษณะบาลี**. กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์พิทักษ์อักษร.

พระคันธสาราภิวังศ์. (2546). **สุโพธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์.

พระคันธสาราภิวังศ์. (2550). **ป้ชขมธู คัมภีร์พรรณนาคความอัศจรรย์แห่งพุทธลัษณะ**. กรุงเทพฯ: ไทย
รายวันการพิมพ์.

พระคันธสาราภิวังศ์. (2553). **สุโพธาลังการฎีกา**. กรุงเทพฯ: ประยูรสาสน์ไทย การพิมพ์.

พระนนทปัญญาจารย์. (2546). **จุฬคันถวงค์ ประวัติย่อคัมภีร์ทางพระพุทศาศนา** (สิริ เพ็ชรไชย,
Trans.). กรุงเทพฯ: ธนาเพลส แอนด์ กราฟฟิค.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2556). **พจนานุกรมพุทศาศตร ฉบบัประมวลคัพพ์** (พิมพ์ครั้ง
ที่ 21 ed.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธิมม์.

พระพุทธรักชิตาจารย์. (2545). **ชินาลังการฎีกา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาณ.

พระมหาเจริญ แก้วรัตน์. (2539). **นลาฎฐาตุว้สะ: การตรวจชำระและการศีกษาเชิงวิเคราะห์**.
(วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล, & จำรูญ ธรรมดา. (2559). **คัมภีร์อภินันปทีปิกา**. กรุงเทพฯ: ประยูร
สาสน์ไทยการพิมพ์.

พระมหานามเถระ และคณะบัณฑิต. (2553). **คัมภีร์มหาวงค์ ภาค 1-2** (สุเทพ พรหมเลิศ, Trans.).
พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาประเสริฐ รุณรา. (2547). **สังคีตยวงค์ : ลัษณะภาษาและการประพันธ์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

พระมหาพจน์ สุวโจ. (2559ก). **ประวัติศาสตรคณสงฆ์ศรีลังกายุคกลาง: ว่าด้วยนิกายสงฆ์ การ
บริหารทรัพยากร การศีกษาสงฆ์ คติความเชื่อ และการฟื้นฟูพระศาสนา**. นครปฐม: สาละ
พิมพ์การ.

พระมหาพจน์ สุวโจ. (2559ข). **ประวัติศาสตรศรีลังกาสัมภานาจักรโกฎฎู: ว่าด้วยอานาจักร ศาสน
จักร คติความเชื่อ และความสัมพันธ์กับดินแดนอุษาคเนย์**. นครปฐม: สาละพิมพ์การ.

พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก. (2540). **การศีกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องพรหมในคัมภีร์อุปนิษัทและ
คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร,

- พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร. (2553). **คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต), มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระมหาสาย์ญ ศรีอ่อน. (2550). **ประณามบทและนิคมกถาในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบ และภาษา.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- พระมหาอดิศร ธีรสีโล. (2543). **ประวัติคัมภีร์บาลี.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระศรีสุทธิพงศ์. (2527). **อภิธานปฎิบัติภาฎีกา.** กรุงเทพฯ: เทคนิค (19).
- พระศาสนโสภณ. (2519). **สวตมณฑ์แปล.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสมบุรณ์ สุพรรณวัฒน์กุล. (2540). การศึกษาเชิงเปรียบเทียบรายชื่อพืชในมหาเวสสันดรชาดกสำนวนต่างๆ และการใช้เป็นพืชสมุนไพรในศิลาจารึก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวรมหาวิหาร. (วิทยานิพนธ์ปริญญาเภสัชศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- พัฒน์ เฟื่องผลา. (2542). **ประวัติวรรณคดีบาลี** (พิมพ์ครั้งที่ 4 ed.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. (2560). **วัด-วัง ในพระราชประสงค์พระจอมเกล้าฯ.** กรุงเทพฯ: มติชน.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2549). พระพรหมผู้สร้างในวรรณคดีไทย. In **พรหมสี่หน้า** (pp. 82-94). กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2551). **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต.** นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2560). ภัฎฎีกายะ : ศาสตร์กายะ. In **คีอรัตน์ระดับนภา** (pp. 95-117). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2500a). **สุดตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ธรรมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิปาตปาลี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2500b). **สุดตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกปาลี (ปฐมภาค-ทุติยภาค).** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2500c). **สุดตนต์ปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาลี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2500d). **สุดตนต์ปิฎก สยุตตนิกาเย สคาลวคคปาลี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2500e). **สุดตนต์ปิฎก องคุดตตนิกาเย สดตก อฏฐก นวกนิปาตปาลี.** กรุงเทพฯ: พรศิวการพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2514). **วินยปิฎก มหาวคคปาลี (ปฐมภาค).** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532a). **ปปลงจสุทธี มชฌิมนิกายกฐกถา มูลปณณาสกวงณณา (ปฐโไม ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532b). **ปรมตถทีปนี ขุททกนิกายกฐกถา เถรคาถาวณณณา (ปฐโไม ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532c). **มิลินทปลทปกรณ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532d). **สารตถปกาลินี สยุตตนิกายกฐกถา สคาถาวคควณณณา (ปฐโไม ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2533a). **ปปลงปกรณกฐกถา ธาตุกถาทิวณณณา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2533b). **ปปลงจสุทธี มชฌิมนิกายกฐกถา อุปริปณณาสกวงณณา (ตติโย ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2533c). **มนโรลปุรณิ องคตตรนิกายกฐกถา ทุกาทินิปาตวณณณา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2533d). **วิสุทธรชนวิลาสินี นาม ขุททกนิกายกฐกถา อปทานวณณณา ปฐโไม ภาโค**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534a). **สมนตปาสาทิกา วินยปิฎกกฐกถา (ตติโย ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534b). **สมนตปาสาทิกา วินยปิฎกกฐกถา (ปฐโไม ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535a). **ชาตกฐกถา ปฐโไม ภาโค เอกนิปาตวณณณา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535b). **ชาตกฐกถา สตตโไม ภาโค วิสตี-จตตาลีสนิปาตวณณณา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535c). **ชาตกฐกถา อฐโไม ภาโค ปณญาส-อสีตินิปาตวณณณา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2538a). **วิมตติวินทนีฎีกา (ปฐโไม ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2538b). **สารตถทีปนีฎีกา (ตติโย ภาโค)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539a). **พระสุตตันตปิฎก มชฌิมนิกาย มชฌิมปณณาสก**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539b). **พระสุตตันตปิฎก สยุตตนิกาย สคาถาวรรค**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหานามาทิ. (2540-41). **มหาวิไล (ปฐม-ทุติโย)**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2541). **บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ 2 อาขยาต และกิตก์** (พิมพ์ครั้งที่ 40 ed.). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ. (2557). **ชาดกและอรรถกถาชาดก (บาลี-ไทย) เล่ม 1 (บาลี ภาค 1 ตอนที่ 1)** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ.
- รังษี สุทนต์ และคณะ. (2560). **ชินาลังการฎีกา** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (เนื่องในงาน 130 ปี ครบรอบวันสถาปนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ระหว่างวันที่ 13-17 กันยายน 2560).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2548). พรหมหน้าเดียว. **ตำรงวิชาการ**, 4(2), 95-107.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2551). **ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะ** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: มติชน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2556). **พุทธศิลป์ลังกา**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2560). **รายงานการวิจัย “บทบาทของลังกาทวีปในฐานะศูนย์กลางพุทธศาสนาต่อพุทธศิลป์ไทย”**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล. (2550). การตรวจชำระคัมภีร์ปัญญาคติที่ปนี. **ตำรงวิชาการ**, 6(2), 16-39.
- รุ่งอรุณ จันทรสงคราม. (2545). **สุโพธาลังการะแปล**. กรุงเทพฯ: ทิพยวิสุทธี.
- ละเอียต วิสุทธีแพทย์. (2522). **ช้างในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- ลังกาภูมิ. (2555). **ของดีศรีลังกา คู่มือแนะนำเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์**. นครปฐม: สาระพิมพ์การ.
- ลลลนา ศิริเจริญ. (2524). **อลังการในมหาชาติคำหลวง**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วงเดือน สุขบาง. (2524). **การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ**. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
- วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2557). **พุทธประวัติ เล่ม 1 หลักสูตรนักรธรรม และธรรมศึกษาขั้นตรี** (พิมพ์ครั้งที่ 56 ed.). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วชิราภรณ์ วรรณดี. (2522). **ศัพทาลังการในเรื่องพุทธจริตของอศวโฆษ**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

- วัลโปละ ราชหุละ. (2547). **พระพุทธศาสนาในลังกา** (จํานงค์ ทองประเสริฐ, Trans. พิมพ์ครั้งที่ 3 ed.). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.
- วัลลีย์ ภังคารวัฒน์. (2522). **ชีนาลังการ: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วาสน์ มุขยานวงศ์. (2531). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์ชินจรีต**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- วิสุทธ์ บุชยกุล. (2520). **วิสุทธ์นิพนธ์**. กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์.
- วิสุทธ์ บุชยกุล. (2550). พระพรหมฮินดู-พระพรหมพุทธ-ท่านท้าวมหาพรหม. **ราชบัณฑิตยสภา**, 32(2), 406-412.
- วิสุทธ์ บุชยกุล. (2554). **แบบเรียนภาษาสันสกฤต**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรี แนวรงค์. (2533). **ศึกษาวิเคราะห์จามเทวีวงศ์ฉบับจังหวัดแพร่**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. (2558). เทวปกรณ์ในมหาภารตะและอิทธิพลที่มีต่อวรรณคดีไทย. In แม่ชีสุภาพรรณ ณ บางช้าง (Ed.), **มหาภารตคดี เฉลิมชัตติยานีสิรินธร** (pp. 141-154). กรุงเทพฯ: ชมรมบาลี-สันสกฤต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ 5 รอบ 60 พรรษา 2 เมษายน 2558).
- ศานติ ภัคดีคำ. (2560). **ตำราไตรปิฎก**. กรุงเทพฯ: Fragile Palm Leaves Foundation.
- ศุภมาศ เขยศักดิ์. (2552). **เทวีมาหัตมยะ : การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- สกีลิ่ง ปีเตอร์, & ศานติ ภัคดีคำ. (2545). **สยามบาลีวรรณกรรม**. กรุงเทพฯ: Fragile Palm Leaves Foundation.
- สมเกียรติ แสงอรุณเฉลิมสุข. (2541). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง มธุรสวาหินี ชมพู**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 38 ed.). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- สมเด็จพระสังฆราช (ปสุสเทว). (2559). **ปฐมสมโพธิ หลักสูตรนักรธรรม และธรรมศึกษาชั้นตรี-เอก** (พิมพ์ครั้งที่ 28 ed.). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราวุฒิน. (2541). **พระคัมภีร์อภินันท์ปทีปิกา** (พิมพ์ครั้งที่ 5 ed.). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- สมนตฎฎฎฎฎฎฎฎฎฎ**. (ม.ป.ป.-a). หนังสือโบราณ 2 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับรดน้ำแดง
รัชกาลที่ 2. เลขที่ 2298 ต.10 ช.4/1. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- สมนตฎฎฎฎฎฎฎฎฎฎ**. (ม.ป.ป.-b). หนังสือโบราณ 2 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับล่องชาด.
เลขที่ 10646 ต.99 ช.2/3. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- สมนตฎฎฎฎฎฎฎฎฎฎ**. (ม.ป.ป.-c). หนังสือโบราณ 2 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับทองทึบ.
เลขที่ 6086 ต.126 ช.4/3. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- สมนตฎฎฎฎฎฎฎฎฎฎ**. (ม.ป.ป.-d). หนังสือโบราณ 2 ผูก. อักษรขอม. ภาษาบาลี. เส้นจาร. ฉบับทองทึบ
รัชกาลที่ 5. เลขที่ 2303 ต.10 ช.4/1. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- สมิทธิพล เนตรนิมิตร. (2562). **มิตสังคมในพระสุตตันตปิฎก** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). นครปฐม: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สวาท เหล่าอูด. (2544). **คัมภีร์ท้าววงศ์ ตำนานพระเขี้ยวแก้ว**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร.
- สวาท เหล่าอูด. (2549). **ชื่อเรื่องและชื่อแบบฉบับหนังสือตัวเขียนทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ:
สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- สังจาภิรมย์ฯ พระยา (สรวง ศรีเพ็ญ). (2556). **เทวกำเนิด** (พิมพ์ครั้งที่ 18 ed.). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พ
ริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 1**. (2518).
(พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สำเนียง เลื่อมใส. (2543). **มหากาพย์เสานทรนันทะของอศวโฆษ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิแปดหมีนสี่พันพระ
ธรรมจันทร์.
- สำเนียง เลื่อมใส. (2547). **มหากาพย์พุทธจรีต**. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สำเนียง เลื่อมใส. (2553-2561). **มหาวัสตอวทาน เล่ม 1-3**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา.
- สำนักราชเลขาธิการ. (2540). **มงคล 108 ในรอยพระพุทธบาท (อรรถกถา พุทธปาทลภขณ)**.
กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์.
- สำนักราชบัณฑิตยสภา. (2560). **พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ทั่วไป) ฉบับ
ราชบัณฑิตยสภา**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน.
- สุเทพ พรหมเลิศ. (2553). **การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์),
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2526). **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการ
พิมพ์.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2529). **วิวัฒนาการงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย : ประเภท**

- วิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎก.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพรรณ ฌ บางช้าง. (2558). **ไวยากรณ์บาลี ตามแนวกระจายไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์** (พิมพ์ครั้งที่ 3 ed.). นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2557ก). เจดีย์ช้างล้อมและเจดีย์สิงห์ล้อมในกรุงศรีอยุธยา. **วิจิตรศิลป์**, 5(2), 101-131.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2557ข). พระพุทธศาสนาหลังภาวะการปรากฏขึ้นของเจดีย์แบบช้างล้อมในสุโขทัยและล้านนา. **ช่วงฉายา**, 9, 172-202.
- สุรสิทธิ์ ไทรัตน์. (2556). **คัมภีร์โบราณในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุรินทรภักขัย พระยา (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์). (2510). **จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุพาเทียนซึ่งได้ออกจากเมืองจีน ท่องเที่ยวไปเพื่อแสวงหาคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศอินเดียตลอดถึงสิงหน ตั้งแต่ พ.ศ. 942 ถึง 957**. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญผลการพิมพ์. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุรินทรภักขัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง 18 มกราคม พ.ศ. 2510).
- สุรียา รัตนกุล. (2560). **อรรถศาสตร์เบื้องต้น** (พิมพ์ครั้งที่ 3 ed.). นครปฐม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อนงค์ นาคสวัสดิ์. (2522). “นันทิ” ในบทละครสั้นสกฤต. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2546). **ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทยฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมมุนี** : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2559). **ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ. (2547). การศึกษาความหมายของรูปแบบและตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุททอง อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรวรรณ บุญยฤทธิ. (ม.ป.ป.). **เอกสารประกอบการสอนรายวิชา ภาษาศาสตร์เบื้องต้น**. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ม.ป.ท.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2562). **ตรีมูรติ อภิมาหาเทพของฮินดู** (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). นนทบุรี: เมืองโบราณ.
- อัญชลี ปันรอด. (2525). **คัมภีร์พุทธบาทมงคล : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อาภาโสเม ฉายแสงจันทร์. (2541). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง มธูรสวาหินี ลังกาทิป. (วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
อุเทน วงศ์สถิตย์. (2558). รายงานการวิจัย “การศึกษาวิเคราะห์โรคและพืชสมุนไพรในคัมภีร์
จระกะสัมหิตา”. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

การเทียบอักษรโรมัน-ไทย อักษรย่อของต้นฉบับที่ตรวจชำระ และหลักเกณฑ์การปริวรรต

การเทียบอักษรโรมัน-ไทย

พยัญชนะวรรค

ก วรรค	k ก	kh ข	g ค	gh ฌ	ṅ ง
จ วรรค	c จ	ch ฉ	j ช	jh ฌ	ñ ญ
ฎ วรรค	t ฏ	ṭh ฐ	ḍ ฑ	ḍh ฒ	ṇ ณ
ต วรรค	t ต	th ถ	d ท	dh ฐ	n น
ป วรรค	p ป	ph ผ	b พ	bh ภ	m ม

พยัญชนะอวรรค

อ วรรค	y ย	r ร	l ล	v ว
	s ส	h ห	ḷ ฬ	m̐ ฌ

สระ

สระ	a อ	ā อา	i อี	ī อี้
	u อุ	ū อู	e เอ	o โอ

อักษรย่อของต้นฉบับที่ Godakumbura ใช้ตรวจชำระ

- S.1 คือ ต้นฉบับพิมพ์อักษรสิงห์ ปี 1890
- S คือ ต้นฉบับพิมพ์อักษรสิงห์ ปี 1910
- Sn. คือ คำอ่านต่าง ๆ ที่ระบุไว้ในเชิงอรรถของฉบับพิมพ์อักษรสิงห์ ปี 1910
- B. คือ ต้นฉบับตัวเขียน MS. ใน British Museum
- C. คือ ต้นฉบับพิมพ์อักษรเทวนาครี
- V. คือ ข้อความที่ปรากฏในวรรณกรรมสิงห์สมัยหลังเรื่อง *Saddharmaratnâkaraya*

แต่ในกรณีที่ต้นฉบับของ Godakumbura มีคำไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจะใช้ต้นฉบับโบราณอักษรขอมของหอสมุดแห่งชาติ หมายเลข 2303, 2298, 6086 และ 10646 ในการสอบเทียบ

ข้อตกลงในการปริวรรต

1. คาถาปฐญาวัตฉันท์และวิปูลาฉันท์ ในต้นฉบับ ปริวรรตบาทวาและซ้ายต่อกัน แต่ผู้วิจัยแยกออกเป็น 2 ฝั่ง ตามความนิยมในไทย

2. ในกรณีที่ผู้ประพันธ์ใช้คำสมาสยาวไม่จบด้วยบาทคาถาเดียว ผู้วิจัยจะใช้เครื่องหมาย – เพื่อบ่งบอกว่า บาทคาถานั้นต่อกัน
3. คำสรรสนธิในต้นฉบับพิมพ์แยกกัน ผู้วิจัยจะปริวรรตติดกันทั้งหมด เช่น tam eva จะปริวรรตเป็น “ตเมว”, brahmabhvan’ uggamma จะปริวรรตเป็น “พรหมภวานุคคมม”
4. ผู้วิจัยปริวรรตตามต้นฉบับทั้งหมดอย่างเคร่งครัด แต่ถ้าคำใดในต้นฉบับมีข้อพิรุฑซึ่งอาจเกิดจากการพิมพ์ผิดหรือตกหล่น หรือคำใดควรมีคำอธิบาย ผู้วิจัยจะอธิบายคำนั้นไว้ในเชิงอรรถ

ภาคผนวก ข

บทปริวรรตสมันตภูฏาณนาเป็นอักษรไทย

สมนตภูฏาณณา

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส

สตตวิตตกิตตี ฐตถกนทปทปป์
ติภวหิตวิธานํ สพฺพโลเกกเกตุํ
อมิตมน¹⁷³อนคฺฆํ สนตฺทํ เมรุสสารํ
สุคตมหมุทาร์ รูปรสาร์ นมามิ //1//

หตทฺริตตฺตฺสาร์ โมหปงฺโกปตาปํ
มนกมลวิกาสิ ฆนตฺนํเสสกาณํ
กุมตฺติกุมทนาสิ พุทฺธบุพฺพาลคฺคา
อุทิตมหมุทาร์ ฐมมภาณํ นมามิ //2//

สกลวิมลสิลํ ฐตปาปาริชาลํ
สุรนรมหนียํ ปาหุเนยยาหุณฺเอยยํ
อุชฺชลปฏฺธิปนํ ปุณฺณเขตตํ ฆนาณํ
คณมหมภิวเน เท สาทํ สาทเรณ //3//

อิติ กพิตปณามา หนตฺว สพฺโพปสฺสคฺเค
สุคตวิมลปาทมโกชสมปาตปุตํ
สุมนสิขิริราชํ วนฺณยิสฺสํ สุรานํ
วสตีมตฺลเมตํ สาธฺชนตฺตํ สุณนตฺตํ //4//

สวณา ลปนา เจว สตียา จาปี วนฺทนา
ยสฺส สมมา สุขี โหติ นิพฺพาณญจาธิคฺจจฺติ¹⁷⁴ //5//

ตสฺมา สบฺบุรีเสเหทํ ปตฺเถนเตหิ ติสฺมปทํ
สวณียณฺหิ สาธฺหิ อวิกฺขิตเตน เจตฺสา //6//

โย โลกตฺลิโก นาโถ ปุเรตฺวา ทสฺปารมี
ขาโตสิ ตฺสึเต กาเย สนตฺตฺสึโตติ วิสฺสุโต //7//

อาราธิตฺตํ สุราทฺทิตฺตํ กาโล มาริส เต อยํ
ติณฺโณ ตารยิมํ โลกํ พหู อปฺปรชฺกฺชกา //8//

¹⁷³ S. อมิตมตติ

¹⁷⁴ คำว่า “นิพพาน” เป็นการปริวรรตตามต้นฉบับ ซึ่ง ณ ที่ปรากฏในคำนี้สะท้อนให้เห็นรูปคำที่ได้รับอิทธิพลมาจากภาษาสันสกฤตคือ “นิรวาณ” เพราะถ้าเป็นภาษาบาลีจะเป็นคำว่า “นิพพาน”

เอตตถาย เต วีร	ปฐิตา ทสปรามี
พาหุ ปิตุสส ปุตโต ว	โลโก อาลมพเต ตูว //9//
เตสํ ตํ วจันํ สุตวา	มหาสโต มหามติ
วิโลกเน วิโลเกตวา	ปญจามลวิโลจโน //10//
ชมพุทีปคคกมล	กณณิกาว มโนรมา
ปุรี กปิวตถุสิ	วิสาณาว สุธาสินํ //11//
สิงคินีกขมยาภาส-	ตุงคสิงคสมงคิตา
มณีสีหปญชราภินณ-	ปาสาทา ยตถ ภาสเร //12//
สขเน คคเน นิจจํ	สเตรตสทานิ ว
อนิเลริตปชโชต-	โสณณเกตุ อหุ ยหี //13//
ชานันํ นิลเนตเตหิ	วทเนหิ ตู ยา ปุรี
มธูปาลิสโมนท-	กณชนิสิริมาเว //14//
รงคตตุงค ¹⁷⁵ ตุงคเห	คชชิตเหหิ จ ยา ปุรี
สโฆสตุตุงคกอลโล-	โลลสาครสนนิภา //15//
อวหมานา ว ¹⁷⁶ เทวานํ	ปุรลขยา ¹⁷⁷ ภูชาริว
มนทานิเลริตา ตุงค-	นानาราคทชชา ยหี //16//
นानาเวสธรา ยสมิ	นानาภูสนภูสิตา
นानาสมปตติสยุตตา	นानาวิชชาสุ ปารคา //17//
นวยอพพนอุทามา	รูเปน จ มโนหรา
สจเจสุ นีรตา นิจจํ	อนกกุฏฐกุลา สियํ //18//
นิจจํ กีฬาวิททธา ¹⁷⁸	นรนาวิหิ เสวิตา
ยา ปุรี สารูรูปาสี	มธูราลาปิณี ว ¹⁷⁹ สา ¹⁸⁰ //19//
ตสมิ สทฐาทโยเปต-	โอกกากกุลเกตุโก
สุทโชนวหโย อาสี	วิสสุโต ภูวนตเตเย //20//

¹⁷⁵ S. รงคตุงค

¹⁷⁶ B. อวหมานาย

¹⁷⁷ 2303, 2298, 6086, 10646. ปุรลขยา

¹⁷⁸ B. วิททธา

¹⁷⁹ Sn. จ

¹⁸⁰ B., S. มธูราลาปิณี จ

ยสสงฆิมมเล สพพ-	ภูกุขานํ มหิตเล
กิริฎมณิกิงคาลี	กีฬนตีว นิรนต์รํ //21//
ยสส ปตถภูเตเชน	ปุรนต์ปี ทิวากโร
วหตีวมพเร ลีลํ	โอสธีปตีโน ทิวา //22//
ยสส ทานปุปวาโท ตุ	นนานายาจกชนตุนํ
มโนทธีสุ เวลนเต-	ติกกมณโต ว สนต์ตํ //23//
มตียา สุรมนตีว	ชเนน ธนโท วีย
รูเปน กุสุเมสูว	โย ชุมภติ มหิตเล //24//
ตสสาภิสิตตา รชเชน	มหามายาติ วิสสุตา
จนทีกา วีย จนนทสส	คิริชา ว กปาลีโน //25//
ลกขีว วาสุเทวสส	สีดาว รามราชโน
มเหสีลี วราโรหา	สุนทรี สุนทรารธรา //26//
ตสสา กุจฉิกรณพมहि	อนคฆรตน์ วีย
พตตีสาหิ นิमितเตหิ	วิมหาเปนโต สเทวกํ //27//
ลิตมพชกโร สนโต	ลิตะภจฉาบโก วีย
กตวา ปทกขิณํ มาตุ	ปฏีสนธิมคณหิ โส //28//
ทเสกาทสมาเสน	ตสเสวํ อาสิ เจตนา
ปสสิคํ สกญาตีนํ	คนตวาน นครํ ตทา //29//
นิเวเตตวา ตมตถํ सा	รณโณ เตन สุสชชิตे
สปริจฉทา ตทา มคเค	คจฉนตี อนตราปเถ //30//
เทเวตานํ มโนนนท-	กรนนทนสนนินํ
ทิสวาน ลุมพินี นาม	อูยยานํ มนนวนทน์ //31//
ตสมิ กิฬิตมุสสาหา	ปวิสิตวาน ตํ วณํ
กีฬนตี อุปคนตวาน	มงคลํ सालपातपं //32//
วิโลลปลลวากิณณํ	สุมุลลकुसुमोन्तं
คเหตุวา सालसाขं सा	สุรตตกรปลลวา //33//
เทเวหิ คหิตารกขา	มหมานे सत्वगे
ชเนสิ ตनยं माया	ตตรग्नुत्वा लोकोलोजनं //34//
พรหมานो โลกपालา ज	मनुस्सा गमतो दता
โสณณชาลาชินาतीหิ	कण्ठीसु चन्ननन्तं //35//
มहि ปติฎฐิตो อีโร	पसिचितवान् दतो तिसा

อุตตราริมุโข สดต-	ปท์ คนตวามพุเซ ฐิต //36//
ทิสนตมวโลกตวา	สุผลลมพุชโลจโน
นิจณาเรสาสกี วาจ	อคโค เสฎฐฐิตอาทินา //37//
พรมามรณราทีหิ	ปุชิต จ นมสสิโต
กเมน อภิวฑฒนโต	ชุนหปุกเข สสี ยถา //38//
พรมุญน์ ฉตตฉายาย	มนทารกุสมนตเร
सानนทามนทเทเวหิ	รุตจามรมชฌโค //39//
ทิพเพหิ รูปสทเทหิ	คนธะหิ จ รเสหิ จ
โฆฎฐพเพหิ จ ทิพเพหิ ¹⁸¹	โมทมาโน อนนทธา //40//
ทิพเพหิ รมณียะหิ	นจเจหิ วาทิตะหิ จ
ปทานกสทสเสหิ	ญุymanคุณากโร //41//
ปตวา โสฬสมั วสลิ	ญาตีสงขสส มชฌโค
ทสเสตวาเสสสิปปิ ตั	โลเก วิชชติ ยั ตทา //42
ญาตีสงฆิ ปโมแทนโต	เทเว จ มนุเชปิ จ
ลทธา ยโสธร์ เทวี-	นุกูลิ ชาติตาติยั //43//
โสณนทปบสงกาส-	โสมมานนวิภูสิติ
นิลนिरขสงกาส-	วิสาลายตโลจัน //44//
สิงการมนทิตทวาระ	ธโชปมกมุทวยั
เหมกาทลสงกาส-	นาลิกิ รูปลกขิยา //45//
นิลเวลลิตธมมิลล-	ชิมุโตภยโกภุยั
นิจจวิชชุลตจกุก-	มนุญญณณปาสกั //46//
สาตกุมภนิภาภาส-	ปิโยธรมกมุทวยั
สุวณณทิตฎายาต-	นิชฌรการทหารกั //47//
เทหวเทอทพุม ¹⁸² ลมพ-	ปาโรหาภกมุทวยั
องคูลิปลลวณตมพ-	พินทุจารุนชาวลิ //48//

¹⁸¹ B. ไม่มีคำนี้

¹⁸² B. เทวพุม

อนึ่ง ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคำว่า “เทหวเทอทพุมลมพ-” นี้ น่าจะเกิดจากการพิมพ์ผิดเพราะไม่สามารถแปลเอาความได้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็น “เทหวเทอทพุมลมพ” จะถูกต้องกว่า เพราะสามารถแปลได้ว่า “ที่ห้อยย้อยลงมาจากต้นไม้ของเทวดา (กัลปพฤกษ์) คือพระกาย” (เทหว+เทหว+ท+พุม+อาลมพ) ซึ่งเข้ากับเนื้อความพอดี

เทหมาลาสิมาลาภ-	โรมราชิวีราชิต์
รูปณณวตรรงคาภ-	วลิตตยวิจิตตกั //49//
โสณณรรณภาสมาวณณ-	ปิณณรทวยสุนทรี
สนนীরกติกากการ-	จารุขงฆาวิภูสิต์ //50//
ปจจกขรูปปลกชี ว	ลีลานิจยสนนินภ
คุณานมากร์ สาธ	เวลัว รติสาคร //51//
กนโต วสนตราชาว	กนทปโปว สรุปวา
สสีว ทสสนีโย จ	สุริโย วีย เตชวา //52//
อจลตเตน เมรุ ว	คณภีเรนณณโว วีย
พรหมสสรุ ปียว่าที่	ปณณาย จ อนุปโม //53//
วสนโต โส มหาวีโร	ปุรสมี กปิลหเย
ทิสวา นิมิตเต จตุโร	อูยยานคณณชเส //54//
ปพพชชากรโต นาโถ	รนต์วา อูยยานณณมีย
สุผลลจมปกาโสภ-	นาคาทาเคหิ มณณจิต์ //55//
ผูลลปงกชกลุหาร-	ชลาลยสตากุล
มนทมนทานิลาयाต-	นानาโมเทหิ วาสิต์ //56//
สรา สรึ สมายาต-	มธูปพต ¹⁸³ นิเสวิต
ผลปุปผรสททาม-	ทวิชสงฆนิกุชิต์ //57//
นจจันต มตตโมราน	นิจจ มณณชปสนนินภ
ทัพพนต์ มิคสงฆาน	กีฬามณณชปสนนินภ //58//
สมีรลิลีโรหาร-	ธาราสีกรวาริกิ ¹⁸⁴
ธารามณณชปปนต์หิ	ชนานนทกรั วรึ //59//
อูยยานวนมาคम्म	เทวราชาว นนทน
กีฬนโต นิชปุตตสส	สุตวาน ชาตสาสน์ //60//
นิวตโต วิสสภมเมณ	สทสสภโขว ภูสิต
ปุร ปวิสมาโนว	กิสาคโคตรมิภาสิต์ //61//
สุตวาน นิพพติ ¹⁸⁵ ปท	ตทา จิตตานุกูลก

¹⁸³ B. มธูปปต

¹⁸⁴ S. วาริหิ

¹⁸⁵ S. นิพพต

สนตภูโฐ สานุราโค ว ¹⁸⁶	ลกขคฆ์ ตารภาสุรํ //62//
หารํ ตสสาย ¹⁸⁷ เปเสตวา	คนตวาน สกมนทีรํ
เทวราชวิลาเสน	นีสึที ปวาราสเน //63//
อถาคम्म ตทา เนก-	นาฎีกา ปรีวารยํ
วขชนติ เภริโย ตาส ¹⁸⁸	ปกคยห กาจิ นาริโย //64//
นานาลยสมาภินณํ	คิตํ คายนติ กาจิปี
ธมนติ สุสิริ กาจิ	กาจิ ตนตี วยนติ จ ¹⁸⁹ //65//
จารุพิมพาธรา รम्म-	บโยธรรภา สุภา
วิสาลา ¹⁹⁰ ยตนิลกา	โสมโสมมานนา ตทา //66//
นจจนติ ปุโรโต ตสส	ภริมณทลมชฌคา
เทวภณญาว รงคมหิ	รสภาวนิรนตรา ¹⁹¹ //67//
ทิสวาน โส ตมจจริยํ	วิรัตโต วิสเย ตทา
อูรตตาทํ ว อททกขิ	สพพนตํ เภริตาทนํ //68//
ปริเทหวูปภูฐาสี	คิตํ สํสารทุตเตร ¹⁹²
วายุเวคิการิวั	นจจํ จินเตสิ นายโก //69//
กทาทํ ชรโมสสชช	ปพพชชาสิริมพเพ
อิจเจวั จินตยนโต โส	สุปนโตว สยิ ตหิ //70//
ยํ นิสสาย มยํ เอตถ	นจจคิเตสุ วยวภู
โสຍทานิ สุปี อมเห	กสสทานิ กโรม ตํ //71//
อิติ จินตย ตา ¹⁹³ ตตถ	ตุริเยสุ สเก สเก
อาลมพา สยิตา ภณญา	สุสณญานญมณิสสิตา //72//
ขาพนติ กาจิ ทนทานิ	กาจิ ลาลา วหนติโย

¹⁸⁶ S. จ

¹⁸⁷ S. ติสสาย

¹⁸⁸ B. ตาสํ

¹⁸⁹ S. กาจิ วาเทนติ ตนติโย

¹⁹⁰ B. วิสาล

¹⁹¹ S. นิรนตรํ

¹⁹² B. ทุตโตร, S. สาคเร

¹⁹³ B. เต

กาจิ รุทนต์โย ตตถ	วิลปนติ อถาปรา //73//
กากจฉนติปี เสมหมี	คิลนติ จ วมนติ จ
กโรนติ นาท นาสาย	ฆรูติ จ ชิปนติ จ //74//
มุตตยนติ ตทา กาจิ	รหสส์ วิจรณติ จ
ทุกุคณธ วาติ ตัมฐานัม	สุสานมามกัม ยถา //75//
ปพุกุโธ อชตมรตตมทิ	คเต ตตถ นิสีทีย
อททกชิตา สเนกานิ	วิการานิ ตหี ตทา //76//
ตสเสว เปกขมานสส	ภเว สวีคคเจตโส
อาทิตตว อฎฐาสี	มเน ชลุ ภวตตยัม //77//
ทาวคคิทาหนาทิตต ¹⁹⁴	มหารณญา ยถา คโซ
ตเถวาสิ นรินทสส	เคหโต คมเน มน ¹⁹⁵ //78//
ตโต อฎฐาย ¹⁹⁶ สยนา	กโรนโต อภินิกขมัม
วิตกเกสิ มหาราชา	ปสสิตุ สกมตรชัม //79//
ปวิสิตวา ตโต คพมัม	สนิกัม สนมมานโส
ปสสิตวา สห ปุตเตน	นิททายนตี ยโสธรรัม //80//
จิราคตัม มหาเปมัม	ธารยัม สกมานเส
พุกุโธ หุตวาปีมัม สกกา	ปสสิตุมิติ จินตียัม //81//
คโต นาโก ตโต ธานา	โพธิพทฐาวมานสา ¹⁹⁷
ตทเหวาสิ พุกุโธติ	กามุโก โโก น จินตเย //82//
สิเนรมุทธรณโตว	ปาททธรีย นิกขมัม
ฉนณมาหุย อาเนตัม	กนณกัม ตุรคาธิปัม //83//
อสสรารชัม ตมารุยห	สห ฉนเนน รตตียัม
เทเวหิ วิวภูทวารา	ปฎิปชชิตัม มหาปถัม //84//
จกุกวาเฟสสุ เนเกสสุ	เทเวตาสู สมากตา ¹⁹⁸
ทีปฐปทฐเช เจว	คนธมาเลหิ ปุชยัม //85//

¹⁹⁴ S. ทาวนาลสมาทิตต

¹⁹⁵ S. มติ

¹⁹⁶ S. วฎฐาย

¹⁹⁷ S. โพธิยาพทฐมานโส

¹⁹⁸ S. เทเวตา สุ่มาคตา

ปุโรโต สฎฐิสหสธานี	ทณขทีปานี ธารยู่
ตถา ทกขิมปสสมหิ	วามปสเส จ ปจฉโต //86//
คคณา ปุปผวสธานี	วสสาเปสฺ สเทวกา ¹⁹⁹
มนทารว โกกนท	สฺคนธ จิตตปาฎฐี //87//
จมปกาโสภกปุนนาค-	นาคปุคาคสมภว
มาลตีวสสิทีจาที ²⁰⁰ -	นาคาวลลิตี สมภว //88//
ปทุมุปปลกถหาร-	กมุทาทยามพุสมภว
สฺคนธมธุมตดาหิ	ฉปพทาลีหิ กุชิต์ //89//
ปุปผวสส ปวสสิตถ	ตีสโยชนมถเส
ปสโต ตสส ²⁰¹ ตฺรโค	ทุกขโต อคมี ตทา //90//
เอว ปุชาวิธานหิ	คนตฺวานนํ มทานหิ
สิตเสกตสงกิณณ	พหุมนกุลากุล //91//
ตีรฎฐโจ ปสสิ โส อีโร	คังคานาริ รสาวห
กโรนตี วิจิพาหาหิ	แผนปุโปไพพหารก //92//
อสเสน ต มหานนํ	ลงฆาเปตฺวา มหามติ
ปรีตีเร ปตีฎฐาสี	วิมเล วาลูกาตเล //93//
ปพพชิตุ มเยตเถว	ยุตตโน เม ปปณจิตุ
อิติ จินตีย โอหาย	ธาริตาภรณานิ โส //94//
ฉนนสส ปฎิยาเทตฺวา	กนถกถจ หยาธิป
นิสิต ขคคมุคคยห	สโมลี ฉินทิ กุนตล //95//
เอวมาวชชย นานถ	สเจห สุกโต ภเว
ตีฎฐตฺ คคเน คนตฺวา	อิติมุกขิปิ จมพริ //96//
ตโต สกโก มหคฺเชน	มณิจงโคฎฐเกน ต
ปฎิคคเทตฺวา สิริสา	เนตฺวา เทวปรี วริ //97//
กาเรตฺวา มณิฎโป โส	นิเชตฺวา ต สิริรุห
อนวห ปตีมานติ	สท เทเวหิ เนกธา //98//
มหาพฺรหโมปนีตฎฐ-	ปรีกขาริ มหามติ

¹⁹⁹ S. ฉเทวกา

²⁰⁰ S. -ยาหิ-

²⁰¹ S. ตตถ

ปฏิกคเหตวา กาสาวี	นิวัตโถ ปารุโต ตทา //99//
ปุพเพ วियมพริ คยห	อมพเร ชิปี นายโก
ปฏิกคเหตวา ตั พรหมา	เนตวา พรหมปุริ วริ //100//
ทวาทสโยชนุเพธ	กตวา ถุปวริ สุภ
ตตถ ตั นิทหิตวาน	ปณิปาเตติ ²⁰² สพพทา //101//
สมปุณณมนสงกปิโป	ปพพชชาสิริมพพห
ฉาเทนโต กามเลเนว	มรุ จงกมิ นายโก //102//
ตโต อมพวนั คนตวา	วินทนโต ปิติซุ สุข
วิตินามยิ สตดาห	รมเม ปาทปมณฑเป //103
ตโต ราชคห คคนตวา	ปารุปีตวาน จิวริ
คเหตวา มณิวนณ	โส ปตต กรตลมพุชา //104//
พตตีสลกขณูเปโต	อนุพยณชนมณทิต
พรหมชชุตโต ภควา	ปุรเสฏฐมูปากมิ //105//
วิสิชนตเรน คจฉนต	โลเกกนยนิ ชนา
ทิสวา เอว วิจินเตสุ	นาย โย โส ชนาธิโป //106//
กาม ปุรวฐโสสม-	วตตสมพนธการณา
จนโทยมากโต อชช	สกวเสณ โน มติ //107//
สุตวาน ต ตทา เกจิ	หสนตา วจนนตรี
นาย สสี สสงโก โส	ภานุเมโสติ โน มติ //108//
โพเธตุมากโต กาม	โปริน วทนมพุเช
สกีเยเนว รูเปน	วิมหย โปปริมาณเส //109//
กี โภ อุมมตตกา อตถ	เอว มา วทถาธนา
สตรสี อุณหริสี	น โส เอโส อวิกคโห //110//
กาเมนา ²⁰³ ลสชนตฺหิ	กีฬิต ²⁰⁴ ปุรมากโต
สรูเปน น ²⁰⁵ โน อตถิ	สสโย ขลฺ มานเส //111//
เตส ตั วจัน สุตวา	หสนตา เกจิ ชนตฺโน

²⁰² B. ปาเตหิติ

²⁰³ B. กาเมน

²⁰⁴ B. กุฬิต

²⁰⁵ B. ไม่มี

ตุ้มเห ขลุ น ชานาถ	สพาโณ สธนู หิ โส //112//
อิสสโร กนตรูเปน	ตุงคมนนุทิตตา ปุรี
เกลาโส อิติ สมปตโต	ชหาถ วิมตี อธิ //113//
เตสมปี วจน์ สุตวา	หสนเตเก ชนา ตทา
นาย หโร ตินตโต โส	เกสเวโส อิศาคโต //114//
วิจิณนโต สิริ อชช	ปุรเสฏฐมุปาคตี
เวเสนณญเณน มณญาม	เอตถ โน นตถิ สัสโย //115//
ปหริตวา กริ เกจิ	สุตวา ตั วจน์ นรา
หสนเตวั ตทาโวจู้	วาสุเทโว น เว อัย //116//
กามิ สโรชนาโก โส	วามโน กณหวิคคโ
ออยมณญตรวณณเณน	อาคโต ปากสาสนโน //117//
ปุรี เทวปุรณ ²⁰⁶ เตตี	มณญมาโน มหาชุตี
ปสสิตุนติ ปฎิณญาโต	มา โภจนโต วิลปนตุ เว //118//
สุตวา เตสสิ คิริ เกจิ	เกหิ กตวาน เนกธา
ตุ้มเห สกุกิ น ชานาถ	โส หิ โภ วชิรายุโธ //119//
เอโส หิ โภ มหาพรหมา	พรหมโลกา อิศาคโต
ปมตตา กิณนุ เวทมหิ	พรหมพนรุ ปุเร อธิ //120//
อเถสั วจน์ สุตวา	เกจิ ปณติตชาติกา
เนเต จนทาทยโย กามิ	มา โมหิ โภ ปกาสถ //121//
จตุรานโน มหาพรหมา	โสสมโสสมมานโน อัย
ส มนตโปตถโก พรหมา	ปตตหตถโยมพภูโต //122//
กามิ ปารมิสม ²⁰⁷ ปุณณ ²⁰⁸	ปสตถโ ปุริโส อัย
นิจจั วนทถ ปุเชถ	โถเมเถตติ มหาชุตี //123//
เอวั วทนตา สพเพ เต	นาคธา ปุริสุตตม
คนธปุเปหิ ปุเชนตา ²⁰⁹	นมสสนตา ตมนนุคิ //124//
เนตตาริตเตหิ ปาเชนโต	มุณีโน รูปสาคร

²⁰⁶ B. เทว

²⁰⁷ S. ปารมิตา

²⁰⁸ Sn. ปุณโณ

²⁰⁹ S. ปุเชนโต

ชนตโว มนนาวาโย	ปาร์ ปสส์สุ โน ตทา //125//
ตทา โลเกกนยโน	สปทาเนน วีถิย
จรี ยาปนมตต์ ว	ลทฐาคมม ปุรา พหิ //126//
ปณทว ²¹⁰ คิริมาสซช	ตสสจฉายาย โส มุณี
สงฆาภี ปณญเปตวาน	นีสซช ปุริสาสโภ //127//
อทิฏฐุปุพพ์ ทิสวาน	ปตเต มิสสกโภชน
สยชาติปฏิกูโล ต	นุทิตวา ปจจเวกขณา //128//
อมต วิย ต ภูตวา	วิกขาเลตวา มุข ทกา ²¹¹
ปตเต วตต จริตวาน	มุหุตต ตตถ วิสสมิ //129//
ปวตตี ต นิสาเมตวา	พิมพิสาโร นริสสโร
สีฆ ตมุปคนตวาน	กตานุญโญ นิสีทีย //130//
นิมนตยิตวา รชเชน	อนิจฉนเต ยติสสเร
อนุคคหาย เม ยุตต์	พุทฐฎเตนิธาคม //131//
เอว นิมนตีโต เตนา-	ธิวาเสตวา มหามติ
อคมาสูเวลาย	มตุโลรุปรกโกโม //132//
ปธาน ปทิตวาน	ฉพพสสมติทุกกร
ปกาสตวาน โลกสส	โมกข นตถิตี เตน โส //133//
ตโตปภุติ วตตโนโต	มขฉิมปปฏิปัตตีย
กายสสานุคคห กตวา	ตโต สมปีณิตินทริโย //134//
มุเลขปาลนิโครธ-	ปาทปสส มหามุณี
นีสีท นิชโสภาหิ	โอภาเสนโต ทิสทิส //135//
ตทา เสนานินิคเม	สุชาตา ชีรธาริกา ²¹²
สมปุณณมนสงกปปา	ยาจิตวา วฎเทวต //136//
ธีร เทโวติ มลญนติ	ตฎฐหฎฐา ปโมทิตา
เหมปาที สปายาส	ทตวาน อิทมพริวิ //137//
ยถา มยห มหาเทว	อิทฐา ปตถิตปตถนา
ตเถว ตว สงกบโป	ชิปปเมว สมิขมตุ //138//

²¹⁰ B. ปณท

²¹¹ B. ตทกา

²¹² S. ชีรทายิกา, Sn. กิร ทาริกา

อิตี วตวาน วนทิตวา	กตวา จ นํ ปทกขิณํ
ปกกนตาย สุชาตาย	ธีโร ปาตี สมาทิย //139//
อุปกนตวานาติรมมํ	นที โส นีลวาหินี
สุปปติภูจฺจิตนามมहि	นทีติตเถ นิสีทีย //140//
ภุชชิตวา อุณปณณาส-	ปิณท์ กตวาน โภชนํ
วิสสชเชตวา ตโต ปาตี	ปฏิสโต นราสโภ //141//
ตโต सालนวนุยยาน	วิสสมนโต ทิวาทิเน
ทิสวาน สุปิเน ปณจ	อตถ เตสํ วิจินตีย //142//
อาพธิมุโลโต ²¹³ มคเค	เทเวหิ สมลจกเต
มณิโตรณปาตี ²¹⁴	ปุณณกุมภทชชาติหิ //143//
สายณหสมเย นาโถ	คจณโต โพธิสนตัก
ทิสวาน โสตถียํ นาม	ถุຍມານํ ทิซุตตมํ //144//
เตน ทินนภุจฺจิตฺตํ	คเหตุวา นีสททลํ
โพธิมุลมุปากมม	กตวาน ตํ ปทกขิณํ //145//
อกาสี ตินสนถารํ	ปาจึนาภิมุขํ ตทา
ตโต มหี ทวิธา กตวา	สมภูฐาสี มหาสนํ //146//
อุทฺธ ²¹⁵ จุทฺทสทเถน	นानาจิตตวิจิตติตํ
อธิภูฐหิตถ ตตรภูโฐ	อิจเจวํ ทพหมานโส //147//
กามํ ตโจ นหารู จ	อภูจฺจิ จ อวสีสสตุ
อุปสุสสตุ เม คตเต	สพพนตํ มัสโสहितํ //148//
น อภูฐหามพุชฌิตวา	น ชเห วิริยํ มม
อธิภูฐหิตวา เอวํ โส	นิสีทิวชิราสเน //149//
อนติกกมํ ฐเปตวาน	จรณํ จรณุปริ
กมลํ กมเลเนว	มณิพนธํ วิธาย โส //150//
พาลาโสภทลาสตตํ ²¹⁶	ปรํ วาโสภกปลลวํ
นิธาย นยนานนท-	ปาณิ ปาณิตเล ชิโน //151//

²¹³ ผู้วิจัยเห็นว่า “พธิ” น่าจะเกิดจากการพิมพ์ผิด ควรเป็น “โพธิ” มากกว่า และควรแยกคำว่า “อา” ออกจาก “โพธิมุโลโต” โดยคำว่า “อา” ทำหน้าที่เป็นบุพบท โปรดดูในบทที่ 3 คำยืมภาษาสันสกฤต

²¹⁴ B., Sn. มณิโตรณาทิปาลีหิ

²¹⁵ S. อุจจํ

²¹⁶ S. สตต-

ยถา สยณฆาฆนาลิตฺ-	ตุงคกณจนปพฺพโต
สุรตตจิวรจณน-	จารุคตตวิราชีโต //151//
อุทยาจลโกฎุมหิ	ทิปปนโต ว ทิวากโร
กนธโรปริทิปปนต-	มุขมณฑลมนชฺชิตโต //153//
ยถา จามิกรพยมเห	สุนิล สึหปถขร
อกมโป กมปปกฺเขหิ ²¹⁷	ปิติตทสุโลจโน //154//
นีลุปปลกลาปี ว	ชนเนตตาลีปาตน
สขณฺทตสมมาพทธ-	โพธิกขณธมผลสิ โส //155//
นิสินเน โพธิโต เจชช	ปวาพตรุณงฺกุรา
ปตมานา สมมตาสู	เตช วิย กุพฺพธินํ //156//
เทวา ตตถ สมากณฺฑ	ชิปปิ ทสสทสสิย
กมลลสโนรคา เจว	สิทฺธิวิชาธราทโย //157//
สหมปติ มหาพรหฺมา	พรหมเสนาปรุกฺขโต
สิตตปตตํ ธาเรนโต	ฐิต สมพฺพทสนตฺเถ //158//
วีส ²¹⁸ รตนสตายาม	วิชยุตฺตรนามก
สงข ฐเมนโต อฏฺฐาสิ	สาทโร ปากสาสนโน //159//
สุยาโม สห เสนาย	โถมยฺนโต นราธิป
มณิตาลวณฺฎํ ปคคยห	มมทมนเทน วิชติ //160//
ชิตกิตติลตคฺคฺมหิ	ยสฺสปุณฺ ²¹⁹ ว ปุบฺผิต
วาทวิชนิมุคคยห	อฏฺฐา สนตฺฐิตโต ตฺหิ //161//
เพลฺลว วิณฺมมาทาย	คิต นานาลยานค
ปถจสิโข ฐิต ตตถ	คายมาโน อเนกธา //162//
มหากาโลปี นาคินโท	นาคสงฺฆปรุกฺขโต
โถเมนโต ตตถ อฏฺฐาสิ	นวารหคฺคณาทิหิ //163//
รงคภูมี มาปยิตฺวา	คเหตุวาน วรจฺคณา
อุปหารํ กโรนตฏฺฐา	ติมพฺรสุริยวจฺจสา //164//
อาคนตฺวา สห เสนาย	สิตฺจโค ²²⁰ สิตฺถุสโน

²¹⁷ S. อสมปคมปมเหหิ, Sn. อคมป-

²¹⁸ B. วิส

²¹⁹ S. สสส-

ชตรภุโฐฐีโต ปุพเพ	อารกข์ กุรุमानโก //165//
ปุเรนโต สกเสนาย	ทกขินสส วิรุพหโก
อารกข์ กุรุमानภูฐา	นีลโค นีลภูสโน //166//
วิรุปกโขปี อภูฐาสี	पालย์ ปจฉิมิ तीस्
รตตงคากรโณ วมมี ²²¹	นิชเสนาปุรุกขโต //167//
อุตตรสส ²²² สเสนาย	อารกข์ กุรุमानโก
โสณณวณณงคากรโณ	อภูฐาสี นรราชโน //168//
กิเมตถ พหุลาเปน	ชาติกเขตตมहि เทวตา
นาคตา เนว จาहेสุ ²²³	สพเพ เอตเถว โอสฐา //169//
คคณาโตตีณณเกตุ-	ปาเทहि ปจวีตเล
นาคาทยो न रुतासु	केतुन् प्पु का ग्गा //170//
न रुता च्छपातेहि	वायुत्तुत्तामवुत्तिहि
दारका क्कने प्पुरुโม่	किनु त्तตถ च्छาพुत्ता ²²⁴ //171//
ปุพพทิสสา จกกวาฟ-	สีลาเยคคตकेतुन्
ปาทานิปรภาคาทิ-	जग्ग ²²⁵ वाफिल्लनुकुं //172//
จกกวาพมหาเมรุ-	युक्कนธรรนคาทยो
ปุพพาวตัสกาवासु	नानावण्णेहि संखत्ता //173//
วามานนทมกรนท-	पिन्नुस्सन्तोหस्सुत्तर
อุลโลก ²²⁶ ปทุมมาภินณ-	वितान्वासि ओम्परं //174//
चित्तโสคนธจณณานิ	तेवพรहमातिना त्ति
วितานं วิย ขายนติ	जग्गवाफकुम्मण्णเป //175//
กปปุราครฐูเปทิ	त्तตถ त्तตถुकคเตहि मा ²²⁷

²²⁰ B. สิต-

²²¹ B. วมโม่

²²² B. อุตตราย

²²³ B. นาहेสุ

²²⁴ B. ซาลตา

²²⁵ B. จกร-

²²⁶ S. อุลโลล-

²²⁷ B. มั

กาลพภกฏจณโน ²²⁸ ว	อาสิ มณญ์ กณมุ กิ //176//
ชาติกเขตเตสุ เทเวหิ	กตคชิกุสุมาทีนา ²²⁹
โนสีนา ธรณี ภารา	ทีเสภาน ²³⁰ พล อโห //177//
อมพราลอมพมานานิ	ปุปพทามานิ ภูตล
อากขุฒนาสา ²³¹ เทเวหิ	พทธรชชว ภาสเร //178//
อณโณณญกรมคคยห	คคเน สุรสุนทรี
ปริพภมนตา คายนติ	ตตถ ตตถ มโนรม //179//
อุโภ ภูเซ วิกาสตวา	มณชิตา สุรสุนทรี
ภมนติ ภนตภณชว	ตตถ ตตถมพเร ยุกา //180//
นีลุปปลกลาปาที	คเหตวาน สุรงคณา
จิตาสู ปริวาเรตวา	ปุชมานา นริสสร //181//
รตตปลลวกลหาร-	กมลุปปลสงคเต
สนนীরกุสุมาภิณเณ	ปุณเณ โสคนุชวาริหิ //182//
กณจนาทิมเณ คยห	อมพเร สุรสุนทรี
กตวาน สุกต มชเณ	ปุชยีสู สมนตโต //183//
กณจนาทาสหตถา จ	กาจิ กณญา ตถา ฐิตา
ตวลวณเณ คเหตวาน	ฐิตาสู กาจิ เทเวตา //184//
กาจิ มงคลสยุตต-	วจนา ตว ปตถนา
สมิซมตติ โฆเสนตี	ปริวาเรตวา ฐิตา ชิน //185//
สิริวจฉาที ปคคยห	อภฐมมงคลมุตตม
ฐิตาสู คคเน นารี	ปริวาเรตวา มุณิสสร //186//
นจจันติ เกจิ กิพนติ	เสเลนตี อุลนตี จ ²³²
วาเทนตี เกจิ คายนติ	เจลกุเขป กโรนตี จ //187//
เนกปุพคชิปนตี จ	ตถา ทีปคชิปนตี จ
มณิจามิกราสชณ-	อคชีกา ปนตีโย ตถา //188//

²²⁸ B. -ฉตต

²²⁹ B. -มาทีภ

²³⁰ B. ติ-

²³¹ S. อากขุฒนาย

²³² S. เสเลนตี จ ลนตี จ

อา พรหมภวนุคคम्म	จกกวาฬสมนตโต
ติฏฐุนฺตี ชลมานาโย	พุทฺธสฺส มงฺคฺลฺสฺสเว //189//
สตรตฺตณสมฺภวตา	นानาโตรณปฺนตฺติโย
เหมรมภามยา จาปี	ตถา ทุสสมยา สียํ //190//
นानาวณฺเณหิ เนเกหิ	ฉตฺเตหิ จ นีรฺนตฺรํ
จกกวาฬโพธิ์ อาสิ	สรฺว กมฺลาภุํ //191//
ตตฺถ ตตฺถุชฺชลาเนก-	ยนฺตที่ปาวลี มหิ
ตารกาซาลกาภิณฺณ-	คคณฺจคณสนฺนิภา //192//
ธชฺชนตฺริตฉตฺตาสํ	จกกวาฬ ²³³ คิรุปฺริ
นีรฺนตฺราสํ ตตฺถเว	ขฺมฺภูที่ปา จ โตรณฯ //193//
นानาตุริยานาเทหิ	นानาสงฺคีตฺติกาหิ จ
สาธฺวาทะหิ เนเกหิ	จกกวาฬโฝ ฝุโณ อหุ //194//
อโห มหนตฺตา ตสฺส	พุทฺธสฺส กตฺมมฺงคฺเล
ปฺุชฺชาวิเสสํ ตํ โภ หิ	มุขเนเกณ ภาสตี //195//
จตฺตุมฺมุโข สหสฺสกุโข	ทฺวิสทฺสสนฺนโยน ฝณฺนิ
ทสฺสกณฺโฐปฺปิ ตํ สพฺพํ	เนว สกฺโกณฺตฺติ ภาสตีํ //196//
เอวํ สุรฺราสุรฺพรหม-	เวณเตยฺโยรคาคาหิ
นีรฺนตฺรํ กตฺตาเนก-	มหามหสฺมาภุํ //197//
ตสฺสมินฺตํ วาสเร มาโร	ปฺลสฺสิตฺวา ภฺวณํ อิทํ
อามนฺเตตฺวา สานุจเร	อาเหวํ สกฺกฺตฺตฺโหล //198//
สพฺพเพ ทิพฺพิวิมานา โภ	สุญฺญา ทิสฺสนตฺติ ฉชฺชิตฺตา
ปฺุรฺปาละมปฺหาเปตฺวา ²³⁴	ภฺว คตฺตาสํ สทฺเวกา //199//
กิมฺโภ มาร น ชานาสิ	มตฺโต สุตฺโตสิ อชฺช กิ
สุทฺโธทฺนีย ²³⁵ สิทฺธตฺโถ	มายาย ตนโย อยํ //200//
ปฺุเรตฺวา ปารมี สพฺพา	กตฺวาน อภินิภฺขมํ
โพธิมฺมุเล นิสฺสินฺโนสิ	อชฺช พุทฺโธ ภวามิตฺติ //201//
ตสฺส ปฺุชฺชาวิชานตฺถํ	ทสฺสทสฺสสิสุ ทเวตฺตา

²³³ B. จกกวาลา-

²³⁴ B. ปหาเรตฺวา

²³⁵ B. -นีย-

สมาคตา ทรุฑุฎฐา	กโรนตชช มหามหี //202//
กินนุ เต พธิริ โสติ	กินนุ ปรีหยาธิ โลจน
ชชคคา เต น ทิสสนติ	อุลโลล เต น สูยติ //203//
เตส ตั วจน สุตวา	อนตโก ชล ปาปีมา
ทุกขิตอ ทุมโมน เตส	โสจนโต อิทมพรวี //204//
อโห วตาดิปรีหานิ	สสารสส มหา อัย
อสาโร ชล สสาร	สิทตเถ วิภว คเต //205//
อโห วตาดินทรุมหา	ติวภูฏ ปรีปรีติ
โหติ โภ ทหนา ทพฒ-	วน วาติ อลกขิก //206
นिरาโลกั ตีโลกั โภ	อสาร์ วาส ²³⁶ ยถา
ปรีโมสรต ²³⁷ โหติ	รชช วาย ²³⁸ ชคตตย //207//
มเมส วิสย หิตวา	ยาติ สิทธตถทารโก
เตน ยาเตน มคเคน	นิกขมนติ พหุชชนา //208//
ภวนต น กโรเตโส	ยาว สุทโรทนตรโซ
เอถ คจฉาม สิทธตถ-	มสิทธตถ กโรม โภ //209//
มาเปถ เภรว วณณ	พีภจณ ททส ชริ
สพเทเนว ปลาเปถ	ตุลภภูฏาว วายุนา //210//
ตสส ตั วจน สุตวา	มารเสนา สมากม
นानาเวสธรา หุตวา	นानายุสสมจคิโน //211//
โยชนาน ตทา มาโร	ทียชตมสตมจจโต
คิริเมชลมารุยห	เสนาย สหสาคมิ //212//
ทิสวาน ทูโรโต เอนต ²³⁹	เทวา มาร์ สวาหินี
ภยภฏาปคมุ ขิปปี	ชวมานา ทิสทิส //213//
สขิปปีขิปปี สจจตต	พรมมา ชาวิ ปรมมุโข
กตวาน ปิภุชชย สงข	สโกโก ชาวิ วิสงกิตโต //214//
มหากาโลปี นาคินโท	นิมุชช มหिय ตทา

²³⁶ Sn. อสร วา สร

²³⁷ B. ปรีโมสรณ

²³⁸ S. เวท

²³⁹ B. เอต

วตตทตตกรโ ภีรุ	สเก นิปติ มลจเก //215//
ยั ยั ²⁴⁰ ปุชาวิธานนตุ	ฉชเขตวาน สเทวกา
คตาสุ์ สุธญกั อาสิ	จกกวาหมิทั ตทา //216//
นิสสิริกั ปเทสั ตั	อโสภั อสมณชสั
อโหสิ ปติตาเนก-	ปุชาภณพสมากุลั //217//
เอโกว ตตถ สุกโต	นิสสิท วิชราสเน
ปชชลั นิชสิริยา	สุริโยว ยุคนธเร //218//
อกมโป จ อสนตุราสี	โลมหัสวิวชชีโต
อภีโต สีหราชาว	มิกจฉาปานมคคโต ²⁴¹ //219//
ตโต ฐมมิสสรสศคเค	ทุนนิมิตตานิ ชายรุ์
อนธการา ทิสา อาสุ์	ฐุมเกตุ จ อมพเร //220//
ทินั ทุททินกั อาสิ	หตรัสสิ ทิวากโร
อุกกาปาโตปี ²⁴² ปญญาธิ	ทิสาทาโทปชชถ //221//
อฆเน คคเน อาสุ์ ²⁴³	อินทจาปาวิรัชชุตติ
อนลาสนิโย ทิตตา	ตตถ ตตถ ปตนติ จ //222//
กาไกลสงฆา วสสิสุ	อุณณา สกุนโกสิยา ²⁴⁴
จรัส อมพเร เปตา	กวนธา จ ภยวหา //223//
เสนั ²⁴⁵ สวิทิตวาน	ตโต มาโร อภิททวิ
อาคนตวา จกกวาหมทิ	ฐิตโต ชินมุทิกขिय //224//
เอกกสส มนุสสสส	สนตโกปคมั ²⁴⁶ มม
น ยุตตั ทิ คโซ ยาติ	คชั โน ยาติ โกตถุกั //225//
เนตั ครุ ปลาเปตุ์	กาโล อิติ วิจินตिय
มาเปสิ กุปีโต ขิปปี	ปลยานิล ²⁴⁷ สมานิลั //226//

²⁴⁰ S. สั สั

²⁴¹ Sn. มิกจฉาปกมชฌโค

²⁴² B. วิ-

²⁴³ B. आयु

²⁴⁴ B. -โกฏิยา

²⁴⁵ B. เตสนั

²⁴⁶ B. -ปฐมัม

ชิปนโต คคเน ชิปปิ	อุทธริตวา วนปติ
กตวาน วนมมุล	วิทธีเสนโต อเสสกัม //227//
จาเลตวา ตาลสาลาที	ลุญจิตวา คคเน ชิปปิ
ปาเตนโต จกกวาพนเต ²⁴⁸	วาซีสีหคชาทโย //228//
ปหริตวา ปริวตเตตวา ²⁴⁹	คิริภูณานิ อุกชิปปิ
ภมยนโต นโภมชเณ	ธาวเตว ตโต ตโต //229//
สิลาที สิลาสงฆภูณ-	มหานาท์ ปวตตย
ปาเตนโต ทหนถจาปี	ธูมมพรมุกชิปปิ //230//
ภมยนโต คเหตุวาน	อมพเร ฉทนิฏฐิกา ²⁵⁰
ปาสาเท ปริวตเตตวา	ปหรนโต นคาทิสู //231//
ชนนโต ปฐวี ปัสสู	คเหตุวามพรมณชเล
พนธนโตว ปรี ภูมี	ภินทนโต ตุงคปพพเต //232//
ภยานเกน สทเทน	อุคคम्म มหามณี
จาเลตุ เนว โส สกชิ	อัสมตตมปี จิวเร //233//
ตทาลี วิชโย ตสส	สมพุทตสส สิริมโต
ปฐเม มารยทตมที	มารสสาสิ ปราชโย //234//
เอว มหาภูภาโวติ	มนตวาน นรสารถิ
นิจจันทล ปุเชถ	โส ที โว สรณ สทา //235//

อติ ปถโม วิชโย ฯ

ทิสวา นมุจิ ธีรสส	มาลุตุนานูปททว
ทุกชี จ ทุมมโน อาสิ	โกเรนาตฺรมานโส //236//
โทตุ ทานี มโหเชน	ปวาเหมมิ อิม ยตี ²⁵¹
มาเปตวาน มหาเมฆ	โสจนาย อลัม ม //237//
อติ จินตีย โส มาโร	มหาเมฆมมาปยิ

²⁴⁷ B. ผลายานิล-, S. กปปานิล-

²⁴⁸ B. -พนโต

²⁴⁹ S. วิวตเตตวา

²⁵⁰ B. -เก

²⁵¹ B. ปวาเทน มิ(มิ) ยตี

ทิสาสุมปีหิตา ²⁵² สพพา	อนธการา อวตถริ //238//
อุปรูปริ คุณา หุตวา	สหสธานี สตานปี
ธาราธรา มหาธรา	วตถยีสุ สมณฑโต //239//
โสทามินีสหสเสหิ	วินทุธ ²⁵³ ว นภ อหุ
ตตถ ตตถ ทิสากาเค	อินทจาปา อวตถถ ²⁵⁴ //240//
มหารชตรชชูหิ	สิพพิตาว นภาวนี ²⁵⁵
ธราชโรธูธราหิ	นิรันตรปวตติหิ //241// ²⁵⁶
ตตถ ตตถ ปตนตานี	โฆราสนิสตา อหุ
มหาภิมินโภเกริ-	स्ता ²⁵⁷ อาสุ ตหิ ตหิ //242//
อุทธรนโต มหาเสเล	มโหโฆ จ ตทุพภเว
เกลาสสิชราการ-	แผนเบญเช สมุพพหิ //243//
มหาอุปปปมาณาทิ-	มหาพพพุลมพพหิ
คมภีโร ปุถุโล จณโท	อุคคมม ชินนตักิ //244//
สรีเร โลมมตตมปี	เตเมตุมสมตถโก
คโต มโหโฆ พุทฐส	โภ ²⁵⁸ นุภาวมหนตตา //245//
ตทาสี วิชโย ต ส ²⁵⁹	สมพุทฐส สิริมโต
พุตติเย มารยुทฐมหิ	มารสสาสิ ปราชโย //246//
เอว มหาอนุภาโวติ	มนตวาน นรสารถิ
นิจจ วนทถ ปุเชถ	โส หิ โว สรณ สทา //247//
	พุตติโย วิชโย ฯ
ตโต มาโร อสกุโกนโต	วสโสเมน อุปททว

²⁵² B. ทิสาส วิหิตา

²⁵³ B. วิททา

²⁵⁴ B. อวตตต

²⁵⁵ B. นภาวตี

²⁵⁶ B. ไม่มีคาลาที่ 241-264

²⁵⁷ S. เกริสสนา

²⁵⁸ S. (อ)โห

²⁵⁹ ควรเป็น “ตสส” มากกว่า “ต ส” เทียบจากสำนวนเดียวกันนี้ที่ปรากฏในคาลาที่ 234, 256,

กาตุ้ ตสส อุสุยาทิ-	โกปากุลมโน ตทา //248//
ภวตชช กิเมเตน	มารณ ตสส ก็ ครุ
อิทานงการวุฐีหิ	ฉาเปมิ สหสา อิมิ //249//
อิติ จินตีย โส มาโร	มาเปตวางการวุฐีโย
เปเสสิ นภสา ตสส	สมพุทตสส อุปนตักิ //250//
มหาปพพตสงกาส-	ชลิตงการราสโย
ธาวิสุ นภสา ตตถ	อจจิมนโต มหพภยา //251//
จิจจิกฺขายนสทเทหิ	ปุรยนโต ทิสนตริ
ฐุบายนโต ผุสิงเคหิ	มารสสาปิ ภยวหา //252//
อุชชาเลนโต มหารุกเข	ปพพเตปิ จ สมมุเข
นรโกทรุคคตา อคคิ-	ราสีวาติ ภยวหา //253//
อุปคนตวา มุหุตเตน	นินินน มุณีปุงคว
มจุมตตาลีณงการ-	นาทากุลทิสามุขา //254//
ปาเตนติ สตตามนท-	มกรนทชพินทโว
มาลาวตัสกา หุตวา	ปาทมูล ปตีสู ตา //255//
ตทาสิ วิชโย ตสส	สมพุทตสส สิริมโต
ตติเย มารยุมมท	มารสสาสิ ปราชโย //256//
เอว มหานุภาโวติ	มนตวาน นรสารถิ
นิจจ วนทถ ปุเชถ	โส หิ โว สรณ สทา //257//
	ตติโย วิชโย

เตนานูปทหุต พุทริ	ปสสิตวาน ปชาปติ
ทุกขิตอ ทุมมโน หุตวา	เอว จินเตสิ ทุมมติ //258//
ปาสาณวสส มาเปตวา	จุนณตวา ปนิม ยติ
วิทริเสมติ จินเตตวา	มาเปสุปลวสสกั //259//
ตสมิ วสเสตีพีภจฉา	ฐุมายนตา สชิติกา
ชลิตงการสงกาสา	ปาสาณจจาวจา พหุ //260//
กรานณโณณญสงฆฎฐา	มหนต เภรว รว
ทุททิน ฐุมชลาหิ	กुरुมานา สมนตโต //261//
สตุฏปนตวาภิมุขิ	สนตมาลาคุลา วีย
ปตีสู สิริปาเท เต	อมนทาโมทวาหิโน //262//

ตทาสี วิชโย ตสส	สมพุทฺธสส สิริมโต
จตุตถ มारยฺยุทธมฺหิ	मारससालि प्राचयो //263//
เอวํ महानुभावो	मन्तवान नरसारथि
निजं वनध पुषे	सो ति वो सरणि सता //264//

จตุตถ วิชโย ฯ

ทิสวาน ตํ ตโต ²⁶⁰ มาโร	ทิตโต โภคคคินา ตทา
มาเปตวายุชวสสํ โส	เปเสสิ ตทุปนตํ //265//
เนตตีสจจฺริกาสตี-	ภณชิวาลคทาทย
ติณหารา จ ชลิตา ²⁶¹	อจิรัชชิตินนิกา //266//
ยถา ปุบโผปหารโป-	คนตวาน คคนงคนา
เอวํ สมพุทฺธปาเทสุ	ปตีสฺ ปรีวตตีตา //267//
ตทาสี วิชโย ตสส	สมพุทฺธสส สิริมโต
ปณจเม มारยฺยุทธมฺหิ	मारससालि ²⁶² प्राचयो //268//
เอวํ महानुभावो	मन्तवान नरसारथि
निजं वनध पुषे	सो ति वो सरणि सता //269//

ปณจโม วิชโย ฯ

ตํ ทิสวา ปापिमा กุฑฺโธ	ยํ ยํ ตสส กโรมหํ
ตํ ตํทานิ น สกโกตี	กิลฺจิจิ กาทุมุปกกมํ //270//
มาเปสิ กุกฺกฺลํ วสสํ	มาเรमितฺธนา มุนี
โสคากาสา สมปทิตโต	ธูมายนโตว ปชชลํ //271//
ชินสสาภิมุขํ คนตวา	กุกฺกฺโล ปรีวตตี
จนฺทนสส สิตพภสส	ธูลี หุตวาน ปคฺขริ //272//
ตทาสี วิชโย ตสส	สมพุทฺธสส สิริมโต
ณฺฐเฐ นมฺจยฺยุทธมฺหิ	मारससालि प्राचयो //273//
เอวํ महानुभावो	मन्तवान नरसारथि

²⁶⁰ S. ทิสวานตตมโน

²⁶¹ S. ปชชลิตา

²⁶² B. มารสสาปี

นิจจํ วนทถ ปุเชถ โส หิ โว สรณํ สทา //274//

ฉฏฐโฏ วิชโย ๗

ตโต ทิสวาน ตํ กณโห กณหเสนาปุรกษโต
 สงฺกฺุทโร เปสยิ ตตถ วสสํ โส ลิกตามยํ //275//
 ขทิจฺจคารสงฺขาสา วาลูกา คคณาตตา
 ภสฺสนตา ชินปาทนเต วาสจฺจนตตมาคตา //276//
 ตทาสิ วิชโย ตสส สมฺพุทฺธสฺส สิริมโต
 สตตเม มารยฺุทฺธมฺหิ มารสฺสาลิ ปราชโย //277//
 เอวํ มหानุภาโวติ มนตฺวาน นรสารถิ
 นิจจํ วนทถ ปุเชถ โส หิ โว สรณํ สทา //278//

สตตโฏ วิชโย ๗

ตมฺปิ ทิสฺวา อสชชนโต อหิริ โภปเกตุโก
 มาเปตฺวา ปลิปนทานิ ตตถ โอสีทยามิ ตํ //279//
 อิติ จินตฺย มาเปตฺวา เปเสสิ ปลลล²⁶³ ฆนํ
 ฐปายนฺโต ปชฺชนโต คนตฺวา โส นภฺสา ลหุํ //280//
 สมฺพุทฺธสิริปาทมฺหิ สมปตฺโต นิพฺพุโต ตโต
 นานาสฺคุนฺธสมฺภูต- คนธกทฺทมตํ คโต //281//
 ตทาสิ วิชโย ตสส สมฺพุทฺธสฺส สิริมโต
 อฏฐเม มารยฺุทฺธมฺหิ มารสฺสาลิ ปราชโย //282//
 เอวํ มหानุภาโวติ มนตฺวาน นรสารถิ
 นิจจํ วนทถ ปุเชถ โส หิ โว สรณํ สทา //283//

อฏฐโฏ วิชโย ๗

โอโลเกนฺโต ตโต มาโร มาราริ สิริยฺุชฺชลํ
 ทิสฺวา จิตตมฺปสาเทตฺ- มสฺกโกนฺโตติ โภปฺวา //284//
 อชเชตมฺนธการสมิ ปกฺขิปตฺวา ปโมหิตุํ
 มยหํ ภโรติ จินเตตฺวา มาเปสิ ติมิรํ ฆนํ //285//

โลกนตเรสุ สมภูต-	ติมิโสว ภยาวโห
คนตวาน คคณา โส หิ	ปตวาน มุณิสนติกัม //286//
ยถา ติมิรมายาติ	วินาสัม สุริยุคคเต
เอวมาสี ชินคคมุหิ	อนธกาโร ตถาวิโร //287//
ตทาสี วิชโย ตสส	สมพุทฺธสส สิริมโต
นวเม มารยुทฺธมฺหิ	มารสสาสี ปราชโย //288//
เอว มหาณุภาโวติ	มนตวาน นรสารถิ
นิจจํ วนทถ ปุเชถ	โส หิ โว สรณํ สทา //289//

นวโม วิชโย ฯ

เอว นวหิ วุฏฐิหิ	กตวา มาโร มหาภวํ
น ตสโสปทฺทวํ ทิสฺวา	ทิตฺตโกปานลากุโล //290//
คเหตุวาน ตโต ชิปปิ	ฐิปิตํ อตตคฺคตฺติยา
จกกายุธัม มหาเตชํ	กุปีโต ชิปี เวคสา //291//
ธราธรั ²⁶⁴ ตมฺคคฺคยห	กุทฺโธ ปหฺรเต ยหิ
กลีรํ อสชชนโต	วิขณฺเตติ ปชาปติ //292//
ตเถว โส มหิ กุทฺโธ	มาโร ชิปีติ เวคสา ²⁶⁵
น ²⁶⁶ ภาวนโตสธา ปาณา	วิสุสสนฺติ สราทโย //293//
ตเถว กุปีโต เตน	ชิปีเต โส มหฺมพฺุธิ
วิลยํ ชลชา ยนฺติ	สุสสเต โส มหฺณณโว //294//
เอว มหาณุภาโว โส	คจฺจนฺโต ชลมมพฺเร
ปตวาน ปติโต นาถํ	หุตวาน ปุพฺพจุมพฺภูํ //295//
ตทาสี วิชโย ตสส	สมพุทฺธสส สิริมโต
ทสเม มารยुทฺธมฺหิ	มารสสาสี ปราชโย //296//
เอว มหาณุภาโวติ	มนตวาน นรสารถิ
นิจจํ วนทถ ปุเชถ	โส หิ โว สรณํ สทา //297//

ทสโม วิชโย ฯ

²⁶⁴ Sn. ธาธาธรั

²⁶⁵ S. เวควา

²⁶⁶ B. ไม่มี, Sn. มา

อิติ โภกคคินา ทิตต-	มนั มารี ตทา ซิโน
กรุณาชลเสเคน	นิพพาเปนโต นิสสิท โส //298//
เอว กตวาปิ โส กุทุโร	อลทวิชโย ตทา
อามนเตสิ สกั เสนั	ปลยานล ²⁶⁷ เกรวี่ //299//
เอถาสู วต เร มยหิ	อสสวา มารกิงกรา
นานาเวสธรา โทถ	ธาเรถ วิวิธายูธะ //300//
สทเทเหตุ ปลาเปถ	ยถ คณถ พนถ
ปาเท คเหตุวา ชิปล	จกกวาพนตรั อิตโต //301//
อถาคา สท วาจาหิ	ภิสสา สา มารวาหิณี
ตฺรงควยคฺขมาตงค-	สิหารูปา ²⁶⁸ ภิสนา //302//
สา มารสสุภโต ปสเส	จตุวิสติโยชน
ฐิตา ปจฉิมภากมหิ	จกกวาฬสิลาวิ //303//
พหลตเตน สา อาสิ	สมปฺณณนวิโยชนา
ยภขเปตปิสาจาหิ-	เวเสหิ ภยวาหิณี //304//
สัวภู ²⁶⁹ วาตสมปาต-	ขุภิตมพฺธิโน วิย
อุลโลลภิมโฆโส ตฺ ²⁷⁰	คโต ²⁷¹ พรหมปฺราวธี //305//
ทนต์สงฆภูสยชาติ-	ชาลามาลาสมาภุลา
เตสงคาราว ทิตตาสู	โกธุมมีลิตโลจนา //306//
วหนติ ธุมภขณธานี	มุขโกฏฺรโกฏฺหิ
นิหฺวา นิหฺวา ชิวหา	สุภิมเรคต คตา //307//
อุทฺธริตวาน ตาลา ²⁷²	กริตวาน สราสเน
ภุชงเค จ คฺณเ เกจิ	คาฬุมากทฺมยนิ ²⁷³ จ //308//

²⁶⁷ S. -นิล-

²⁶⁸ S. -สิหารูปา-

²⁶⁹ B. สัวตต-

²⁷⁰ B. โฆสนตุ

²⁷¹ B. คตฺน

²⁷² B. ตาลา^{ที่}

²⁷³ B. คาธุมากทฺมยนิ

ปูลุฑริกจฉสีหาทิ-	ชิปนตาภิมุเข ตทา
ธาวนเตเก สมุคคยห	ปุโรโต ทิตตปพพเต //309//
ภยานกานิ เนกานิ	สีสานกเกลพเร
มาปยิตวาน ปุโรโต	ธาวนติ เกจิ กิงกรา //310//
สีเสน สีหสงกาสา	คตเตน มนุโขปมา
พุทธสสาภิมุขิ เกจิ	ธาวนติ มารกิงกรา //311//
กณฐีรวาการเทหา	มุเขน ชลฺ รกขสา
หุตวาน อภิธาวนติ	เกจิ มารสส กิงกรา //312//
ทณฺทมานวกา สีส-	ภาเคนาติภยวหา ²⁷⁴
คตเตน รกขสา หุตวา	เกจิ ธาวนติ กิงกรา //313//
ทีปจเณภตฺรงคานํ	วฺยคฺษชคฺควิสาณินํ
วราหมีสาทีนํ	กณณปาวร ²⁷⁵ โกคินํ //314//
สีหาการ ²⁷⁶ มหาสีเส	ตพพิรุเท กเลพเร
มาเปตวา อภิธาวนติ	เกจิ มารสส กิงกรา //315//
อากพฺเฒนตา กโปลานํ	กรสาขาหิ สมมุเข
ทสสยนตา มหาทาส	เกเจนติ มารกิงกรา //316//
ติชิตฺนคฺคนขา เกจิ	ผาลยนตา สโกทเร
อนเต คเล ปิลนธิตวา	ธาวนติ กิงกราปเร //317//
คิลนฺตา เกจิ ฝณินโน	อุคฺคิรฺนตา ตเถว จ
สีสกนธรรกณณนฺต-	พาหุองคฺคฺลืออาทิสฺสุ //318//
สกลฺลสฺสุ สรีเรสฺสุ	วิสฐุมคฺคิสงฺกุล
ธาวเรนตาสิวีส เกจิ	ธาวนตยคฺเค ภยวหา ²⁷⁷ //319//
ปทิตตวาโยคฺลฺ คยห	ชิปนเตเก อเนกธา
ทิตตปพพตมฺพุทธจจ	เกจิ อคฺคิกपालเก
ชิปนตา อภิธาวนติ	ทภูโรฐฐา ภิมโลจนา //320//
ลาลยนตา สกา ชิวหา	ชนฺธ เกตฺวาน มุคฺคเร

²⁷⁴ B. ภยวหา

²⁷⁵ B. -ปุต-

²⁷⁶ S. สีสาการ-

²⁷⁷ B. ธาวคฺเค ภยวหา

มตตพภมาร ²⁷⁸ เวเสน	ชานนติ อปเร ภฎา //321//
ปีพนตา โลหิตาเนเก	ชาพนตา ปีสีเต ปเร
ปีสาจา ²⁷⁹ ว จรุ์ เกจิ	มุณีราชสส อคคโต //322//
อุลลงฆนตา จ เสเลนตา	ชานนตา ชลิตายุธา
ภิมเวสธรา ยกษา	เกเจนติ ภกฏิมุษา //323//
ปณณสรวสเสหิ	กุนตโตมรฎุจิติ
ภณทิวาลาสิจกเกหิ	นิพภราสี ทิคนตรั //324//
ยั ทิฎฐสตุตมตเตน	มรณั จิตตวิพภมั
ยาติ โลโก กถั โภ ตั	นิสเสสั ภาสเต นโร //325//
เนกทนต์สสเสหิ	นิกขนตคคิสีชายุตั
ทานนิชฌรสมปาดั	ภิมคชชนคชชิตั //326//
เนกสตรครเคหิ	ธตยาโยลคุพาทิกั
สนนทธ ²⁸⁰ กวจาทีหิ	คิริว คิริเมขลั //327//
อารุพโห ปาปีมา ตตถ	อุสสาเปตวา ชยทธชั
วิสาลาวตตทาฐคโค	วิปฏิคคภคคณาสิโก //328//
ทฎฐฎฐฎฐิมวทโน	ภกฏิวลิสลาฎฐโก
โกธานเลหิ สนทิตธ-	มหกโข ตมพพาทฐิโก //329//
นิลปพพตสงกาส-	วิสมงโค มโหทโร
โคนโสธรสปปาหิ-	องคิกตสสุภิสโน //330//
สทสสพาทุ มาเปตวา	ฉฐริกา ยฎฐิ สตติ จ
โกทณทจณทพาณ ²⁸¹ จ	จกุกกุนตคทาหิ จ //331//
สงกเวตาลีกาพรสุ-	ปาสมุคครองกุเส
คเหตุวา กณยณจถ	ติสูลวชिरายูธะ //332//
ปริวตเตสี อากาเส	เตสมณโญญญชฎฎฎนา
อุคคเตหิ ผุสิงเคหิ	ชานนเตหิ สมนตโต //333//
อคคิจกุกปรีตวั	กฐมาโน นิชั ตนุ

²⁷⁸ B. -พมมร-, S. มตตฎฐงค-

²⁷⁹ B. ปีสาจี

²⁸⁰ B. สนนทธ-

²⁸¹ B. -พาโน

อวหนโต ภัย พรหม-	สุรสีทธานินฺ ตทา
สมารเสโน โส มาโร	ภควนตมฺปาคมิ //334//
อุทยาจลภูมฺหิ	ภาสนโตว ปภากรโ
สุปฺตปฏิญฺฐิตเมรฺว	ติกุฎฺฐาจลมฺทฺธนิ //335//
กตวาน ปิณฺฐิตโ โพธิ์	ญฺรหํ วชิราสเน
นิสินโน ภควาตีว	นิจฺจโล อติโรจติ //336//
อกมโป โส มฺนี เอว-	มคฺคกาสิ นิชฺ พลํ
สมมปฺปชานสํยุตโต	ทยาเมตตามเหสีโก //337//
จตุพฺพุทฺธมฺมิสงฆาต-	ชยญฺมมฺทิกฺขิย
จตุสสงคหฺวตฺถุณฺ	โยเชตฺวา ทวารโกฏฺฐเก //338//
โยเชตฺวาน ธิรํ ตตฺถ	สทฺธาทิพลโกฏฺฐเก
สตีปฺภูฏานปากาเร	อเภชชินฺทริยโคปุเร //339//
ธิรญฺยานยุธาภิณฺโณ	เมตตาสนฺนาหวมฺมิโต
อภิตการตีฏฺริ-	เมริสงฆปฺรภฺขโต //340//
จตุรงควิริยฺตตฺตงค-	มาตงคกขณฺธสงคโต
ปฺลฺลญฺสมการภาเรน	กมฺปยํ วสุธาตลํ //341//
จริย ²⁸² ตฺตยสงฆาต-	มฺุสสาปิตชยฺทฺธโ
เอวํ วิธาย มาราริ	มารสงคามมณฺฑลํ //342//
ทานาทโย มหาโยเช	อาหุย สหชาติเก
สุณฺณถ โภ คิริ มยฺหํ	ภวตชช มหาภโว //343//
เอถ ยาถ สมคคตฺถ	น โอสสภฺกถ ยุชฺฌณ ²⁸³
วิเชตฺมฺ มารยฺุทฺธมฺหิ	น สกฺกาเสสชนฺตฺหิ //344//
อชช คจฺฉติ นิฏฺฐานํ	โส โภ ปารมิตาภฺฐา ²⁸⁴
สทฺุสสาหา มมคคฺมฺหิ	ทสเสถ วิริยํ สกํ //345//
อถ ทานภโฏ อาห ²⁸⁵	อบฺโฝภูํ ทิคุณฺ ภูชํ
ปสฺสทานิ มหาวีร	พลํ เม มารธฺสเน //346//

²⁸² B., Sn. จริต-

²⁸³ B., Sn. ยุชฺชถ

²⁸⁴ B. -ภวา

²⁸⁵ Sn. อาค

ปรมตถปารมีโยธ	ตเถว อุปปารมี
อุภ ปสเส กริตวาน	สเสโน ธาวิ ทปปวา //347//
ตเถว สีลนามวโห	ปารมีภุมมุตโต
นิกขมม สห เสนาย	มารเสนมภิททวิ ²⁸⁶ //348//
ตถา เนกขมมนาโมปี	สนนทโธ สภโณ ภาโณ
มารเสนามิเค หนตุ	ธาวิ ทีปิว สาทโส //349//
ปญญาโยโธปี คจจนโต	สาโณโป ธาวิ ทปปวา
มารเมรุมห อชช	สเสนมมุลยามิติ //350//
วิริยปารมิตาโยโธ	ทญโธญโธ ภิมคชชโน
โสเสมิ มม เตเชน	วทคมา มารสาครี //351//
ขนตีสจจวหยา เจว	ตโตธิฐานโก ภาโณ
อาสุ ธาวิสุ ปาเตตุ ²⁸⁷	มารสส มกรทุชชั //352//
เมตตวา นาโม มหาโยโธ	มาโร มยหมลนตिका
อุเปกขโกปี โส โยโธ	มารเสน ปทาลิตุ //353//
เปเสตเวว ชีโน เสน-	สรีร์ ทพทวิกกม
นีสิตี ตสส เตเชน	นีสสาหาสิ สา ²⁸⁸ จมุ //354//
อโห โภ วิมหยทานิ	สุณนถ มุณีโน มม
เซติ เอโก นิสินโน ว	สมาร มารวาหินี //355//
โกปานเลน สนทิตต ²⁸⁹	ทญญัน รุญญัน ปชาปตี
อทญโธ เซติ สมพุทโธ	อานูภาโว หิ ตาทิโส //356//
ทิตตายุธะ ชีปนเตปี	วิชฉนเต วสวตติ ²⁹⁰
นिरายุโธ ว ²⁹¹ ต์ เซติ	อานูภาโว หิ ตาทิโส //357//
สหาโณป สหการ	มาร สาชมพร์ ตทา
นิจจโล เซติ สมพุทโธ	อานูภาโว หิ ตาทิโส //358//

²⁸⁶ B. มารเสนา มภิ

²⁸⁷ B. ไปเตตุ

²⁸⁸ B. ยา

²⁸⁹ B. สนทิตต-

²⁹⁰ B. วสวตตินา

²⁹¹ B. จ

หตถสสรณปตตีหิ	ชานนต์ ตมิโตจิโต
นิสินโน ว ชิโน เขตติ	อานูภาโว หิ ตาทีโส //359//
ภาสนนต์ เนกธา กณณ-	กโรฐุคิรมนตกั
นิสสทโท เขตติ สมพุทโธ	อานูภาโว หิ ตาทีโส //360//
มาโรปากम्म อภูฐาสี	ลงฆิตุ์ อสมตถโก
พุทธเตชคคิปาการิ	หิตตมพุกุคคัถิ ธิริ์ //361//
ตทาห นมุจิ กุทโธ	ภุชมุภิปปมีหิสิ
ชิปปิ สิทธตถ เท คจฉ	สนตเกหิ ²⁹² มมาสนิ์ //362//
โน เจ คจฉสิ เต หทยิ	ผาเลมิ นชตตตีหิ
วิจฉณณมิ ตุวั ปาเท	คเหตวา ปฐวิตเล //363//
ปสส เม มหตี เสนิ	ปสส आयुสสญจยิ
เตน ตั อภิมททามิ	ตุวัคคฉหิ ²⁹³ มม //364//
อถสส วจัน สุตวา	ชิโนห มธุรจคิโร ²⁹⁴
กทา เต บุริตา มาร	ปลลจกตถาย ปารมี //365//
กทา อทาสี สีสาทิ-	ทานิ์ สีลั กถั ตว
ตทตถาย กถาเปหิ	เก เต ปจจกขการกา //366//
อถาห ผรุโส มาโร	เนตติ์ ครุ มุเน มม
อัย ²⁹⁵ สา ปริสา สพพา	ตสส ปจจกขการกา //367//
อคุโฆเสสิ มหาเสนา	สภชิหนตี วิสุ วิสุ
ปฐุทริย ²⁹⁶ มตโตว	ตโต โกลาหโล อหุ //368//
อถาห ²⁹⁷ มาโร สมณ	อหิ สภชิ กถापयी
ตว โก สภชิ ยชชตถิ	กถาเปหิ ลหุ มม //369//
อถาห ภควา ตสส	คัมภีริ มธุริ คิริ
นิจฉาเรนโต มยुरสส	สุนาหิ ผณินโย ยถา //370//

²⁹² B., Sn. สนตโกยิ

²⁹³ B. คจฉิ ตั

²⁹⁴ Sn. มธุริ คิริ

²⁹⁵ B. อิเม

²⁹⁶ S. ภูมทริย-

²⁹⁷ S. อถาหุ

ตเวว เม น สนตีส	ปจจกขตถ์ สเจตนา
อเจตนาว เมทานิ	สนติ ปจจกขวาทีโน //371//
อิติ วตวาน มาราริ	สณณาซิมุตคพภโต
นิกขนตวิซุสงกาสิ	กริ จามีกรชชุตี //372//
รตตจีวรคพภมหา	นีหริตวา ซิโน ตทา
ธรมณยภิมุขกาสิ	อุททิสส ภูมิกามีนี //373//
ทานมานาทิกมเม เม	กมปนตี ซาติซาติย
กิมชช นิสสนาสิติ	ซิโน วาจมูทาทริ //374//
สกชีหนติ วทนต์ ว	ตโต ภูมिवรงคนา
สลิลาวนิปริยงดา	คชชนตี นจจิ ตาวเท //375//
มเห ²⁹⁸ สาครอุมิว	อุฏฐาเปนต์ิ มหุมีโย
ฉทธา ²⁹⁹ กมปี กุลาลสส	จกั กวาติปริพภมิ //376//
หิมวา คิริราชา จ	ยุคนธรรคาทโย
กุฎพาหา สมุกชิปป	นจจิสฺ นฎกา วีย //377//
ทิสวา สุตวา ตมจฉริ	ภเยนุพพิคคมานสา
มารเสนา ปภินนาสิ	ภินนเวโลว สาครโร //378//
ภเยนุฎฐสสร่า ภนตา	ปตนต์ถโยญญฎฐฎนา
วิกิริตวา ³⁰⁰ กเจ ปิฎฐฐ	ธาวีสุ มารกิงกรา //379//
คหิตายุธานิ ฉทเจนตา	ปีทหนต่านนั กรา
นิวตถวตถมตเตปี	ธาวีสุ อนเปกขกา //380//
องคฺุลิโย มุเข เกจิ	ปกฺชิปนติ รุทนต์ิ จ
เกจิ วนทนต์ิ ยาจนติ	อภยั สามิ เทหิ โน //381//
สิทฺตถโตยั ซิโต กิณนุ	นีสสาสารุทฐภาสนา
ปิฎฐลิปสสมุทิกขนต์า	ธาวีสุ จกิตา ปเร //382//
คิริเมขโลปี นาคินโท	ชนนุเกน ปตี ตทา
มาโรปี ปตีโต ชิปป	ธาวิตวาทสสนนั คโต //383//
ตงฺขณเณ อุคฺคโต อาสิ	สตุถุ กิตติชยทฺุชโย

²⁹⁸ Sn. มเห

²⁹⁹ B. ฉทา

³⁰⁰ B. วิกิริตวาน

อวเหนโต ว สุราทินํ	พรหมโลกาวธํ คโต //384//
ตทาสี วิชโย ตสส	สมพุทตสส สิริมโต
จริเม มารยทุทมฺหิ	มารสสาลี ปราชโย //385//
เอวํ มหานุภาโวติ	มนตวาน นรสารถํ
นิจจํ วนทถ ปุเชถ	โส ทิ โว สรณํ สทา //386//

เอกาทสโม วิชโย ฯ

ลทธาภิวิชเย พุทฺเธ	นินินเน วชิราสเน
ปริวารยฺ ³⁰¹ คตาคมฺม	ปุเร วีย สุราทโย //387//
เทวา เต นิชิตา เนตฺวา ³⁰²	นानาบุชาวิธํ ตโต
สนตฺถุฐา มุณีโนกาสุํ	มหนตํ ชยมจฺคลํ //388//
สมปตตาท นิสากนฺตา	มานेतฺ ว มุณิสฺสรํ
ปุพฺพาปรมฺพเร ลคฺค-	สสีณกฺกณฺณภูสณฺา //389//
สุนีลาภาสธมฺมิลเล	ชตตตาราลิมาลิกา
วิเชนตีว ทิสาวาหา	ฝุลลจฺจตจามเร //390//
มลลิกามุกฺลา ³⁰³ สตต-	สมมตตาลีคณา ตทา
ธเมนฺตา วีย สงฺขานิ	ภูเชนฺติ มจฺจํ คิริํ //391//
สาโมทมกรนฺเทหิ	มนทมนทานิลาตตา
สชฺชุนฺหา ชินพิมฺพมฺหิ	อุตุํ คาเหนติ สีตลํ //392//
อวิชชาทิมหามูลํ	ติวภูฏตฺถิรชนฺธกํ
สํสารวิสรุกฺโข โส	อารทฺธมฺมุลิตฺุ ตทา //393//
ภาเวนโต ปุริเม ยามे	สรนฺโต ชนธสนตตี
ปุพฺเพนิวาसानุสฺสตี-	ญาณํ ³⁰⁴ ลทธา นริสฺสโร //394//
ตถา มชฺฉิมยามมฺหิ	ทิพฺพจกฺขุวิโสธนา
จตุปปาต ³⁰⁵ ญาณนฺจ	อธิคนตวาน สพฺพโส //395//

³⁰¹ B. ปริวาเรสุํ

³⁰² Sn. นิตฺวา

³⁰³ B. -มุกฺเล

³⁰⁴ B. ปุพฺเพนิวาसानุสฺสรตฺตินณฺํ

³⁰⁵ B. จตุปปาต-

รตติยา ปจฺฉิเม ยามะ จินฺตยณฺโต ชราทโย
 วิปสฺสิตฺวา นามรฺูเป อาโรเปตฺวา ติลกฺขณฺ์ //396//
 สมฺมสนฺโต กิเลเสหิ วิเวเจตฺวา สกํ มนฺ
 อาสวานํ ขเย ญฺาณา ลทฺธา อคฺคผลํ ตทา //397//
 ปตฺโต นิพฺพานนฺครํ โปชฌงฺครตฺนีสฺสโร
 สทฺธมฺมราชา หุตฺวาน ปิตฺวาจฺมทาหริ //398//
 อเนกชาติสํสํารํ สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ
 คหการกํ คเวสนฺโต ทุกฺขา ชาติ ปุณฺปปุณฺ์ //399//
 คหการก ทิฏฺฐโรสฺสี ปุณฺ เคหํ น กาทฺสิ
 สพฺพา เต ฆาสุกา ภคฺคา คหฺภูวํ วิสฺงฺขิตํ
 วิสฺงฺขารคตํ จิตฺตํ ตณฺหานํ ขยมฺชฺฌคาคิ³⁰⁶ //400//
 อิจฺเจวมคฺคฺมตฺทานวิธิปฺปวิณฺ³⁰⁷
 การุณฺณปฺุณฺณหฺเพน มโหทฺเพน
 ปตฺวา ภาวณฺณวมปารมฺนนตฺทุกฺขํ
 เยโนจิตฺตา ปรมปารมิตา ชินฺน //401//
 เยเนว³⁰⁸ สพฺพิวํ ปณฺุทิตฺว รชฺชํ
 นิกฺขมฺม ปตฺว จลปตฺต³⁰⁹มฺหิรฺุสฺส
 มฺุเล นิสฺซชฺ สพลล์ ปพลล์ จ มํารํ
 ปาปารโย จ วิชิตฺ ส ททาตุ สนฺตี //402//
 อภิสมฺโพธิกา ฯ
 ติโลกนาโถ สฺุคโต ตโต ตทา
 อุทานวํจํ สมฺุทาหริตฺวา
 ปลลงฺกมาภฺุชช³¹⁰ ทฺุมินฺทมฺุเล
 จินฺเตสิ เอรํ วชฺิราสนสมฺิ //403//

³⁰⁶ S. ไม่มี -ติ

³⁰⁷ B. รินา

³⁰⁸ โย เจว

³⁰⁹ B. ลปตฺตมฺหิรฺุสฺส

³¹⁰ B. ปลลงฺกมาภฺุชเช

ทานาทโย ปารมิตา จินิตวา
 อสงขกปปานี จ เขปยิตวา
 อสเสว ปลลงกวรสส เหตุ
 สนธาวิตต์ ฏษิตต์ มยชช //404//
 ยาวสสุ³¹¹ ปุณณา มม เจตนาโย
 ตาเวตถ อจฉามิ น วุฏฐหามิ
 มนตวาน โส เนกสทสสงขา
 ชีโน สmapตติ วลณชิ ตตถ //405//
 เทวาติเทโว ติภเวกนาโถ
 หตาวกาโส ชิตปญจมาโร
 ปิตามหาทีหิ มหิยามาโน
 เขเปสิ สตถา ทิวธานี สตต //406//
อิติ ปฐมสตตาหิ ฯ
 ยสมาสัน เนว ชหาติ ตสมา
 ติสนธิยุตเตน นิสิติเตว
 อชชาปิ กตตพพมเนน อตถิ
 เทวานมิจจาสิ มนมหิ กงขา //407//
 เตส มน โส มนสา วิทิตวา
 วิโนทนตถ วิมตินตุ เตส
 อฏฐาย ตมहा นภมูปตติวา
 ทสเสสิ เตส มุณี ปาฏิเหริ //408//
 วิโนทยิตวา สุกโต ตเทว
 สุธาสิ³¹² เจตสิ กงขราสี
 ปลลงกโต อุตตรปพพกณณ
 อากาสโตรุยห ชล รวีว //409//
 ชีโน ทุมินทสส จ อาสนสส
 พหุปการตตมनुสสรนโต

³¹¹ Sn. ยาวสส

³¹² B. สุธาสิ

ฐิต ปท กิจจิ อโกปยนโต
 อิต จิต โลกนมุขหนโต //410//
 นีลายตกขามลกนติโตย-
 ธารานิปาเตน ทูมินุทราช
 นิสัญจมาโน ทิวสานิ สตต
 ปุเชสิ ตันนิสโลจเนติ³¹³ //411//
 อชชาปิ ตสมี ธรณิปปเทเส
 กตสส ฐปสส ตเทว นาม
 อโหสิ เทวา จ นโรรคา จ
 มเหนติ เต เตน ทิว ปยนติ //412//

อิติ ทุตยสตตาทิ ฯ

เทวา³¹⁴ ตโต เทวรสส ตสส
 สัจจกมกัสมันนิ นานา
 ปลลنگกโต จานวรรสส มชเฒ
 ปุพพาปราสายนมนตราเล³¹⁵ //413//
 นรินทนาคินทสุรินทปูชิต
 ฉพพณณรสีหิ สมุชชลนโต
 นิลมพเร ตารากิโก³¹⁶ สสีว
 โส จงกมี สตต อหานิ ตตถ //414//

อชชาปิ ตสมี ธรณิปปเทเส
 กตสส ฐปสส ตเทว นาม
 อโหสิ เทวา จ นโรรคา จ
 มเหนติ เต เตน ทิว³¹⁷ ปยนติ³¹⁸ //415//

³¹³ B. ต อนิมิสโลจเนติ

³¹⁴ B. เทว

³¹⁵ B. ปุพพาปราสายนมนตราเล

³¹⁶ B. ตารากิเต

³¹⁷ B. ไม่มี

³¹⁸ B. ไม่มี

อิติ ตติยสตะตาทิ ๖

ตโต ทูมินทสส สุราสุรินทา
 มหิตเล ปจฉิมอุตตรายิ
 มาปิสู นานารตนาลยคัค
 นิสชช ปลลงกวเร ตทิสเ //416//
 สุกุททสาคาธมปารปาริ
 สมนตปฏฐานตรุงคังคี³¹⁹
 ธมโมทธี ญาณสุขเมรุมณฑา
 สาโลลยิ เขปิ ทินานิ³²⁰ สตต //417//
 อชชาปิ ตสมี ธรณิปปะเทเส
 กตสส ญุปสส ตเทว นามิ
 อโหสิ เทวา จ นโรรคา จ
 มเหนติ³²¹ เต เตน ทิวํ ปยนต์ิ //418//

อิติ จตุตถสตะตาทิ ๖

ตโต ชินอ คนตวชปาลมุเล
 วิมุตติชํ สาทุผลิ³²² นุโณนโต
 สตะตาทมตติ อติวตติยิ โส
 เทวาติเทโว กรุณาคุณคโค //419//
 ตทาคตา มารวฐุ มุนินทํ
 ปโลภิตุ ยา ปิตุโน สกาสา
 ตาสํ ปโยคมปิธ พินทุมตติ
 กถียเต ตํ สมุปาคตตตาทา //420//
 ตทา ส มาโร สมเร ชินน
 ปราชิต โสจนโกปคนตวา

³¹⁹ B. -ภังคี

³²⁰ S. เขยยทานิ

³²¹ Sn. มหนติ

³²² B. สาธุผลิ

ปชฌายมาโนถ อโธมุไซว
 นิสีทิ ตุณที วิลิขั ฌมายั //421//
 ปราชยั มยห มเมว โทโส
 น ตสส กสมามหมี³²³ ว นาสี³²⁴
 สีสกขิมส์สาทิ³²⁵ จ ปุตตทาเร
 นาทนต์ เอิ มนสีกโรนโต //422//
 ปวตติเมต มกรทชชส
 สุตวาน ตณหา อรตี รคา จ³²⁶
 ยตถจฉิ มาโร ปรีโสจยนโต
 ตตถาคมู ตา จกิตา ขณน //423//
 ทิสวาน ตํ ตตถ ตถา นิสินนํ
 นิสสาสรุทฐั คีรมุคคิรินตี³²⁷
 ตุสสารพินทุนิวเหหิสาร³²⁸
 ปงเกรหการวิสาถเนตตา //424//
 หา ตาต หา ตาต กิมาสิ เตหํ
 นฏฐนุ เต กิ วท ปตถสี กิ
 โโก เต ทีโส เกน ปราชิตโส
 กิमानยิสสาม หนาม กั โน //425//
 กิมโถติโยทานิ น ปสสเถตํ
 สุตโรทนียํ ตตถิตติโฆสํ
 มุขมहि มยหํ มสิมกขยนต์
 อติจจ ยนต์ วิสยํ ปสยห //426//
 น ภารियํ ตาต มนุสสญุตํ
 กตตุํ วส³²⁹ โโก วสเมติ นามห³³⁰

³²³ B. กสมามหิมิ

³²⁴ B. วินาส

³²⁵ B. สีกขิมส์สาทิ

³²⁶ Sn. รคาโย

³²⁷ B. คีรมุคคิรินตา

³²⁸ B. -สาริ

ต้ รากปาเสน คชัว มตต์³³¹
 สุพนธกั พนธิย อานเยม //427//
 น รากปาเสน หิ อานนีโย
 มารสส เหยยั สมตีกกมีว
 อเปตราโค อรหา ออกมโป
 โสจาม ตสมา สุภคา ตนุชา //428//
 สเจตโน โส หิ มนุสสุภูโต
 อเจตณญเจ สมุปากมาม
 กโรม ตั โน วสคั กิเมตถ
 จิตต์ พลั ปสสถ โน ขณน //429//
 รุเปน เนตต์ สุมโนหเรน
 คนธเน ฆาณั สวณั สเรน
 ผสเสน คตต์ รสสา รสณญั
 มนญจ ปาเสน จ กามเซน //430//
 สุพาหุปาเสน จ ตสส คีวั
 พาหุทวยั ธาริตมาลทามา³³²
 พนธิตวหาเนว ตมานยาม
 พลั หิ โน ปสสถ ตาตทานิ //431//
 วตวาน เอวั วจัน ปิตุสส
 ปณम्म ปาทานิ ปคพกิตนตา³³³
 ยตถจณิ มาราริ วิโรจมาโน
 ตตถาคมู ขิปปมทคคจิตตา //432//
 สาโมทมาลากุลเกสภาร-
 ปโยธรา กุงกุมหาริหารา³³⁴

³²⁹ B. กตตญจลั

³³⁰ B. นามเห

³³¹ B. ปณญั

³³² Sn. -ทามั

³³³ Sn. ปคพกิตตรา

³³⁴ B. -ภารา

พิมพาธรา จารุสภาปภาสา
 อุมมาทยนตี ชนมานसानิ //433//
 มุทุเธน มิสส์ มธุเร นิมุคค์
 เสณเหน ตินตํ รสโตณูวิทธี
 ภาสีสุ วาจํ ททยงคมนา³³⁵ตา
 วิโลกเนเนว อิตี หรนต์³³⁶ //434//
 วสนตกนโต นวโยพพโนสิ
 สุวณณวณเณ ททยงคโมสิ
 เอโก นิสินโนสิ วฏุสส มุเล
 สีมน์ตินี สามิ กุหิณนุ ตุยหํ //435//
 ตรงคหีนปี ตรงคมาลี
 สสงกหีนา รชนี จ สามิ
 หัสลหีนา สรสี สุลลลา
 นาทาติ กนตาวิริโต ธโวปี //436//
 วสนตกาโล³³⁷ จ วนํ สุลลล
 นิสากราภา ฆมราลิตีตํ
 สุกนธมนโทปคตา สมิรา
 วิโรจสี ตวมปี จ โยพพเนน //437//
 มยมปี เจตเถว สมากตมท
 มโนนุกุลา จ มนุณลรูปา
 กโรติ กิณนุชช³³⁸ ส กามทาโท
 กามากโรทานิ สมากโต โน //438//
 มา เตทิสํ โยพพนรูปสาร³³⁹
 สุวิคคหํ ฉาทย จีวเรณ
 เตเนว โน เนตตมนมहि สามิ

³³⁵ B. ททยงคมา

³³⁶ B. หรนต์า

³³⁷ B. -กาเล

³³⁸ Sn. กิ์ ตุ, B. กิมมชช

³³⁹ B. -สาร

มา เทหิ³⁴⁰ ทาหิ ตว ทาสีญเต³⁴¹ //439//

นขิสฺ สุตเตรฺณปานิปาเท

เนตตินฺทนีลานิว อาวฺณนโต

ตมิจฉิโต สามิ มุขมฺพฺเชสุ

น เอนติ กิณฑเต นยนาลิมาลา //440//

สุธาสิลาคิณฺชกโลหทารุ-

ชาเตหิ ตวํ ธีร น นิมมิโตสิ

รูปีสิ โสมโมสิ ตถापि สามิ

กี กามราคะ มนसानุเทสิ //441//

อยยจ พาลา จตุรา รติสฺ

พาลเตติ กงฺขิ ชห มานสมฺหิ

กี มณฺชวี ภิษชติ สมฺปฺพุลลา

มตตาลีราเช ปริจฺจุมพฺมานเ //442//

อยยจ รามา รมณียรูปา

ปีโณรฺคณฺทา กุจฺมณฺชลา จ

ตํ กามินี กามย ฝุสฺสทกฺยเช

หิโส ยถา เกสรสมฺปคิโท //443//

จินตามณิ ภาททฆฺณญจ กปฺป-

ตฺรึ สมฺมาสช³⁴² ทฬิททภาวา³⁴³

นาเปนติ สตฺตา ขลฺล ทุพฺภคตฺตา

ตเถว โนสิ ตว ปาทเสวา //444//

เอวํ หิ ตา รณฺชนมณฺชฺภาสา

สทสฺสเมกฺยจ สตานิ อญฺญ

เวसानิ สมฺมา อภินิมฺมิตฺวา

ปโลภยฺนตํ พหุธา มุณินทํ //445//

³⁴⁰ B. โมเทหิ

³⁴¹ B. ทาสีญโต

³⁴² S. สมปาชช

³⁴³ B., Sn. ทฬิททภาวํ

ตโต ราคา³⁴⁴
 ยกโหลสี มตโตสี สีลามโยสี
 อเจตโนสาถ อโยมโยสี
 อวีตราคา³⁴⁵ หิ สเจตณญ³⁴⁵เจ
 อเนนุปาเยนุปลงกมาม //446//
 พลเยย³⁴⁶ ชิปปิ หทยิ หิ ตสส
 อญหวั รตต มุขตคคเมยย
 สียาว ชิปปิ อปิ จิตตเขปี
 อุมมาทภาวั จ³⁴⁷ ส ปาปุณเยย //447//
 ยถา ปลุตโต³⁴⁸ หริโตปลมหิ³⁴⁹
 ชิตโต นไฟ สุตติ อาตเปน
 เอวิ วิสุตเสติ วิสาทเมติ
 โส มุจจตี มุยหติ ทุกขเมติ //448//
 โสกาวิกณโณ³⁵⁰ นุ วนมหิ ฌายสิ
 จิตตานุ ชิต อุกท ปตถยาน
 อาคูนุ คามมหิ³⁵¹ อกาสิ กิณจิ
 ชเนน กสมาน กโรสิ สกขี //449//
 สตถา
 อตถสส ปตตี หทยสส สนตี
 ฌตวาน เสนิ ปยสาตรูป
 เอโกหิ ฌายิ สุขมนุโพธิ³⁵²

³⁴⁴ S. ตณหา

³⁴⁵ B. สเจตเน

³⁴⁶ B. ผาเลยย

³⁴⁷ S. ว

³⁴⁸ B. ยถา ว ลุตโต

³⁴⁹ B. หริโตผลมหิ

³⁵⁰ B., Sn. โสกาวิกณโณ

³⁵¹ B., Sn. คามสมิ

ชเนน ตสฺมา น กโรม สกฺขี //450//
 อีมา เทว ปาลียํ ฯ

ปลุญฺจคตฺตํ ททเนน มกฺกภู
 สฺसानเปตฺตญจ ชิคฺจฉนียํ
 เชคฺจฉนียํ ชงคมีพฺหราสี
 ทิสฺวาน โภโก ตํ วรเย สปลฺโย //451//

อถารตี
 กถวิหารี พฺหุโล จ ภิกฺขุ
 ปญฺโจชตฺตฺนโน อตฺริธ ญฺญู
 กถํ ฌายี³⁵³ พฺหุโล กามสฺสณฺยา
 ปรีพาทิรา โหนฺติ อลฺหฺธ โย ตํ³⁵⁴ //452//

สตฺถา
 ปสฺสทฺธกาโย สุวิมฺตจฺจิตฺโต
 อสงฺขราโน สติมา อโนโก
 อถญฺยาธ ฌมฺมํ อวิตกฺกฌายี
 น กุปฺปตี นสฺสรตี³⁵⁵ น ถิโน //453//
 เอววิหารี พฺหุโล จ ภิกฺขุ
 ปญฺโจชตฺตฺนโน อตฺริธ ญฺญู
 เอวฌายี พฺหุโล³⁵⁶ กามสฺสณฺยา
 ปรีพาทิรา โหนฺติ อลฺหฺธ โย ตํ³⁵⁷ //454

³⁵² B. เอกาหฌายํ สุขมานุโพธี

³⁵³ B. ฌายี

³⁵⁴ B. โสกํ

³⁵⁵ B. ตสฺส รติ

³⁵⁶ B. เอววิหาริพฺหุโล

³⁵⁷ B. โสกา

อด ตณฺหา³⁵⁸

อจฺเจจฺฉิ³⁵⁹ ตณฺหํ คณฺสงฺฆจาโร³⁶⁰

อทฺธา ตริสฺสนติ พหุ จ สทฺธา

พหุ³⁶¹ วตายํ ชนตฺมโนโก³⁶²

อจฺฉิซฺช เนสฺสติ มจฺจุราชาสฺส ปาริ //455//

สตุถา ฯ

นยฺนติ เว มหาวีรธา สทฺธมฺเมเน ตถาคตา

ธมฺเมเน นยฺมานานํ กา อุสุยา วิชานตํ //456//

อิมา ปญฺจ ปาลียํ ฯ

สุตฺวาน ตํ ธมฺมวโร ชินฺสฺส

ปมตฺตพฺนุสฺส ราชาทิรามธา³⁶³

ปโลภิตุํ เนว สมตฺถกา ตํ

อคฺสุ ชิปปี ปิตุโน สกาสํ //457//

มาโร ตทาราว สเมกฺขมาโน³⁶⁴

ทิสฺวาคตา เกวลเมว ตาโย³⁶⁵

มา กตฺถ กามํ มม ภาสิตานิ

กามตฺถ ปาตุํ มิคตฺตนิทิกาปี //458//

พาลา กุมฺพนาเพน³⁶⁶ ปพฺพตํ อภิมนฺถ

คิริ นเชน ชณฺถ อโย ทนฺเตหิ ชาทถ //459//

³⁵⁸ S. ราคา

³⁵⁹ B. อจฉิซช

³⁶⁰ B. คณสงฆจาโร

³⁶¹ B. พหุ

³⁶² B. ชนตา อโนโก

³⁶³ B. ปมตตพนุสส ราชาทิรามธา

³⁶⁴ B. สโมกขมาโน

³⁶⁵ B. กาโย

³⁶⁶ S. กุมพนาเพหิ

เสถลัม สิริสิ อุหจจ ปาตาเล คาคเมธธ³⁶⁷
 ขานูว์ อูรสาสชช นิพพิชชาเปถ โคตม³⁶⁸ //460//
 อีมา เทว ปาลีย์ ฯ

วตวาน เอว วิมโน ส มาโร
 สสีตุโก สมภวนํ ปยาสิ
 สตถถ รากํ ปชหิตว ตาสุ³⁶⁹
 ชหาลี ตสมี ทิวสานิ สตต //461//
 อชชาปี ตํ สาชิวรมปี เตน-
 นุฏตมตเตน มเหนติ สพเพ
 เตเนว เต สคคคตา วิมาน
 โมเทนติ กาเมหิ ออนุเมหิ //462//
 อิติ ปณจมสตตาทํ ฯ

ตโต มุนิโท³⁷⁰ มุจลินทมูล
 นิสีหิ คนตวา ปวราสนมหิ
 ยุคนธเร พาลรวีว รสิ-
 ซาลาหิ โลกํ ปรีปุรยนโต //463//
 อถาค เมโซ ชลทาสเตหิ
 ปปุรยํ ชํ ถนยํ สวิชช
 สสีตวาโต กิริมมพุธารํ
 วิโรจมาโน วิสกณฐิกาทิ //464//
 อมนทนนโท มุจลินทโกคิ
 ทิสวา มุนินทํ มุจลินทมูล
 ปรีกขิปิตวาน วิสาลโกคา
 ฉาเทตว สมมา สผโณ³⁷¹ ผณน //465//

³⁶⁷ B. คาคเมธธ

³⁶⁸ S. โคตมา

³⁶⁹ S. ราคา ปริมุตตจิตโต

³⁷⁰ คำว่า “มุนิโท” น่าจะเกิดจากการพิมพ์ผิด ควรเป็นคำว่า “มุนินโท” มากกว่า เพราะเนื้อความ
 ส่วนนี้ควรหมายถึงพระพุทธเจ้า และคำนี้มีพยางค์ที่ลงคณะฉันทได้ถูกต้อง

อชฌะลี โส ตสส อนุคคหาย
 นิสีทิ คนตวา ภูชคาสนมติ
 สตถา ตทา รูปียมนทิเร ว
 สตตามหตตํ สุวิมุตตจิตโต //466//
 อชชาปี ตํ สาขีวรมปี เตน-
 นุฏตมตเตน มเหนติ สพเพ
 เตเนว เต สคคคตา วิมาน
 โมเทเนติ กาเมหิ อนุปเมหิ //467//

อิติ ฉฏฐมสตุตทาหํ ฯ

ตโตปคนตวา ยติราชราชา
 นิสีทิ ราชายตนสส มูเล
 วิมุตติขํ ปิติสุขินุโณโต
 สตตาทมตตํ กรุณาคุณคโค //468//
 อชชาปี ตํ สาขีวรมปี เตน-
 นุฏตมตเตน มเหนติ สพเพ
 เตเนว เต สคคคตา วิมาน
 โมเทเนติ กาเมหิ อนุปเมหิ //469//

อิติ สตตมสตุตทาหํ ฯ

อาหารกัจจาทีวชชิตสส
 สุขานุโณตสส วิมุตติขานี
 สมปีณิตงคสส ชินสส ตสส
 อิจจจจคฺ สตตทินานี สตต //470//
 เทวานมินเทน ตโตปนีต-
 มุโขทกาทิมปริภูชชियาน
 นิสินนมตเต ยติราชราชา
 ตตถาคมฺ เทว วณิชา ขณน //471//
 อุตสาหิตา เทวเรน สมมา

สาโลหิตา ตสส ตปสสุภลลุกา³⁷²
 มนถถจ สาทุ³⁷³ มธูปินทิกถจ
 อาทาย นาค อิทมพรวุนเต //472//
 อิทํ ทิ โน อีร อนุคคหยา
 ปฏิกคเหตวา ปริภุช ทานํ
 หิตาย ตํ โหติ สุขาย เจว
 อนปปกปเปสุ อนาคตสุ //473//
 ปฏิกคเหตวา มุนิ เทวทินน-³⁷⁴
 ปตเตน ปจจคชสิลามเยน
 ภูตวาน เตสํ อนุโมทนตถํ
 เทเสสิ รมมํ วรทํ ปสตถํ //474//
 เทว ภาติกา วาณิกกา ชินส
 รมมํ สุนิตวาน ปสนนจิตตา
 เทววาจิกปาสกตํ คตาสํ
 ยาจิสฺส เต ตํ ปุน ปุชนีย³⁷⁵ //475//
 ปรามสิตวาน สิริ ตโต โส
 อทา ชิน กุนตลธาตุมภูถิ
 เต เตน ตภูถา สุมนา ปตีตา
 มหิสฺส เนตวา วิภวานุรูป //476//
 สตถาถ คนตวา อชปาลมูเส
 สหสสรสิว ยุกนธรมหิ
 นิสชช โลกํ อนุโลกยนโต
 วิตกกี เอวํ มนสา วิตกํ //477//
 มยชมปนโน³⁷⁶ วรธมสาโร
 สสสส สินธว อคารปาโร

³⁷² B. -ภลลิกา

³⁷³ B. สาธุม

³⁷⁴ B. เทวทินนํ

³⁷⁵ B. ปุชนียํ

³⁷⁶ B. มยชมปตโต

อพุทฐตเตหิ ตมชช กสส
 ปกาสะยิสส์ ทิ ชโพ ทิ โลโก //478//
 เทเสมิ เจ ฐมวารุ ปณินต์
 กิลนตภาโว ว มมสส อสมา
 กิมตตทุกเขนิติ จินตยนโต
 นุญยามมากา³⁷⁷ มุณี เทสนมทิ //479//
 สหมปตี นาม ตโต วิธาดา
 สเจตสา ตสส มนั วิทิตวา
 วินสสตีทัง ขลุ สพพโลกัง
 อเทสิเต เตนิติ กมปมาโน //480//
 สกาสมาคम्म ชินสส ตสส
 สคารโว พุทธมคเณน ตตถ
 นิหจจ ชานุ ปฐวิตลมหิ
 นมสสमानอ อิทมพรวี โส //481//
 ตวั เทวเทโว ส สุมะธกาเล
 ปโลกิตัง โลกมุทิกขมานอ
 วิหาย ทิปงกรปาทุมเล
 ลทฐามตัง³⁷⁸ ตัง กรุณาคูณเณน //482//
 ปวิสส สัสสารวนัง วิทุดคัง
 มังสขิสสีสาทิมาสิ ทานัง
 เวเทสิ ทุกขัง อมิตัง อสยหัง
 ตัง เต ปรัตถัง ว น อตตเหตุ //483//
 สนตีธ สตตทา ขลุ มนทราคา
 ญาคู สมนตธา สุตตสส ฐมมัง
 อาราทิตอ เม กรุณาคูณคโค
 เทเสหิ ฐมมัง อนุกมปมาโน //484//
 กाले विकासन्ति चरुसुमिससा

³⁷⁷ B. นุญยามกามา, Sn. นุสสาหมากา

³⁷⁸ Godakumbura ปวิวรรตติตังเป็น “ลทฐามตัง” ซึ่งถ้าแยกสนธิจะเป็นคำว่า “ลทฐา” (ได้แล้ว) + “อมตัง” (ซึ่งอมตะคือพระนิพพาน) แต่ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ใช่คำสนธิ ควรปวิวรรตแยกเป็น “ลทฐา มตัง” แล้วแปลว่า “ได้ แล้วซึ่งคำพยากรณ์” โปรตดูคำแปลในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ถลมพุชชตา กุสุมานิ นานา
 ตเถว เต ธมมกรากิพฺพภูธา
 วิกาสมายนติ ชนา อนเนกา //485//
 สมปนฺนวิซชาจรโณ สตีมา
 ชุตินธโร อนฺติมเทหธาเร
 ปฏิกคเหตฺวาสส นิมนตณฺโ ส
 ชเนสิ สตเต กรุณา มนสมิ //486//
 อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทวารธา
 เย โสตวนฺโต ปมฺญจนฺตุ สทฺธ
 วิทิสฺสณฺญี ปคฺคณฺ น ภาสิ
 ธมฺมํ ปณฺตีตํ มนฺเชสฺสุ พุทฺธเม //487//
 ปฏิกคเหสิตี อุตคฺคจิตฺโต
 อชฺฌเนสฺนํ เม จตฺราณโน โส
 นตฺวาน นานํ สหปาริสฺสชฺไซ
 ปกฺกามิ ตมฺหา ภาวนํ ชเนน //488//
 ตโต ชินฺเนน คหิตนฺถุณฺโ
 เทเสมิ กสฺเสตี อุตฺทิกขมาโน
 อาพารอุทเท สมฺทิกข ธีโร
 มนฺตฺวาน เตสํ อจิริจฺจติตฺตํ //489//
 กหนฺนุชฺไซหํ วรธมฺมจกฺก
 อถฺญเณ เกนาปิ อวตฺตเนยฺย
 โลกสฺส จินฺตตามณฺสนนิกคค
 ปวตฺตยิสฺสนติ วิจินฺตยนฺโต //490//
 ทิสฺวาน ภิกฺขุ มฺหิ ปญจวคฺเค
 อาทาย ปตฺตถฺยจ ติจีวรณฺจ
 พาราณสียํ มิคทายเมนฺโต³⁷⁹
 อทฺธานมคฺคํ ปฏฺธิปชฺชิ สตถา //491//
 ตตฺถามรพฺพรหมคฺเณหิ ปุต-
 ปเถ ฝณฺนิ ปกฺขิ จตฺตฺปปทา จ

³⁷⁹ B. มิคทายมนโต

อารณฺญเหวาท รุปรุพพตาท จ
 มหีสฺ เนเกหิ สุวิมฺหเยหิ //492//
 ตโตปคทา โส มิคทายมคเค
 ทิสวาท ยตีสฺ ยตโยปคณฺตวาท
 อกฺสฺ วตตํ ปฏฺิปปตติสวาท
 ปวตตยฺี ตตถ ส รมฺมจกฺกํ //493//
 อนฺญาทิกโณณฺทณฺญวสฺิปปธานาท
 โกณฺนินมฺณฺฐวาทส กณฺชโยนฺี
 อสฺตีโกณฺนฺีป สฺฐวาทิสงฺฆาท
 อนฺญาสุมคคฺกํ กมฺโต ตทาท เต //494//
 อตฺติจฺจยวตมฺหิ นินทาทกาทเล
 วสฺสวาทกาทเล สฺมฺปคตสฺมฺี
 ตตถเวว วสฺสํ อฺุคคฺมม ธิโร
 เตมวาทสมตตํ อวสฺี วสฺีโส //495//
 ตโต ยสฺ ติสฺส สหยเกป
 ปตฺติภฺฐวเปตวาท อรหตตมคเค
 ภูตฺี ชนวาทํ อนฺุพฺฐวณฺุยวต
 วสฺสสฺส อนตํ อกรฺี ตทฺี โส //496//
 วสฺสจฺจเย โลกวิทฺู มุนินฺุท
 อวมนตยฺี เต ยตโย สฺปฺุตเต
 เตถวาทคฺมฺุ นินฺุพพณฺณาท³⁸⁰ กตถวชฺลฺี-
 ทมพฺฐวฺี เตสฺมนนตปณฺุญฺุ //497//
 อฺุคฺโฆสยวตาท มม รมฺมวสฺสํ
 สวาทนนตวาท มม รมฺมเกรฺี
 สวาทํ ฐวณฺุตวาท มม รมฺมสวฺงขฺิ
 จวาท ฐวณฺุเต สวณฺุรวณฺุรวณฺุ //498//
 ชยทวชฺขฺิ เม ฐวณฺุณฺุคฺขิปนตวาท
 อฺุสวาทปยวณฺุตวาท มม รมฺมเกตฺุ
 อถวณฺุคฺขิปนตวาท มม รมฺมกณฺุณฺุตํ

จราถ โลเกสุ สเทวกสุ //499//
 สุษชชิตตตํ อมตสส มคคํ
 สกณฏกตตํ นรกายนสส
 มารานนสมํ มลิมกชิตตตํ
 กเถถ โลกสส สเทวกสส //500//
 พุทธรนตรี สุปิहितํ อจารํ
 ปุรสส โมกขสส วิสาลทวารํ
 อวาปุรี โน ภควาธนา โภ
 ยถชช สพเพติ นิเวทยุโท //501//
 อุปปนภาวํ ภูวเน มมชช
 ตเถว ฐมมสส จ ปาตุภาวํ
 อุปปนภาวณจ มโฆรसानํ
 ปกาสนตา ชคตี จราถ //502//
 วณมติ ปนเต คิริคพกราย³⁸¹
 รุกขสส มุเลปิ จ สุลญคาเร
 วสํ ยตตตา มม ฐมมคคํ
 เทเสถ โลเก สนรามรานํ //503//
 วตวาน เอวํ ยตโย ทิสาสุ
 เปเสตว นาโถ อรุเวลคามิ³⁸²
 ปฐิปปชชี มคคํ อถ อนตราเพ
 กปปาสิกวหํ วิปินํ ปวิสส //504//
 ตสมี รมนเต สมตีสมตเต
 ราไซรเส โส ปวโร วิเนตวา
 ทตวามตํ ฐมมมฤททิสิตวา³⁸³
 อโครุเวลลํ คชราชคามิ //505//
 ตตโถรุเวลาธิกกสสโปติ
 ปสิทฐนามสส สสิสสกสส

³⁸¹ B. คิริคพกราย

³⁸² S. อรุเวลคามิ

³⁸³ B. ฐมมํ เทสยิตวา

อกคัม ฝลั โส ปริปาจยโนโต
 วสี วสนเต วสีนั วริฎฐโฐ //506//
 ตทาหรั เนคมนาครา จ
 ยณญั มหากสสปตาปสส
 ชีโน วิทิตวาสส มนั มเนน
 วสี วิสุั ตสส ปสาทเหตุ //507//
 กถั

คนตวาน อุตตรกรูั ภาควา ตทานิ
 ปินทญจริตว รมณียหิมาลยทที
 อาคมม สาทรสนีรภราภิราเม-
 โนตตเตเก มุณีวโร ปริฎฐชियาน³⁸⁴ //508//
 จินเตสิ เอวมหมปตรวั กาลั
 ฐสสามิ สาสนมมั หิ อนาคเตสุ
 ลงกาตเล ภาวติ ตตถ อิทานิ ยกษ-
 สมพาจมติ มม ตตถ คเตสุทานิ //509//
 สพพามนุสสชภยั ปวินสสตีติ
 มนตวา ตโต ยติวโร กรุณาย สตเต
 สณณาขเนหิ ปรินทธรวิวั รตต-
 นิโคธปกกสทิสั วรปัสกุลั //510//
 ธาเรตว เสลมยสุนทรปตตหตโถ
 ฉพพณณรสีนิวหั ทิสิ ปุรยโนโต
 สมโพธิโต นวมฝุสชชปุณณมาย³⁸⁵
 ลงกาตลั วิชยิตุั นภสาคมาสิ //511//
 พรหมาสุรามรณนิครุพา จ สิทธ-
 วิชชาธราทixinตา สหปารีสชชา
 เกตาทปตตขมภูที่ปุรุโตรณหิ
 ปุชั อกัสุ มหตี คคณายนมหิ //512//
 ลงกงคณา อูริสิ ภาสุรตารหาร-

³⁸⁴ B., Sn. ปริฎฐชियานั

³⁸⁵ B. ฝุสชชชุนนมาเส

สงกาสสี่ตมโนหรนีรปุรา
 ตสมี มหาทิปทวาลูกนามคงคา
 ภูมชฌคาสี ชนเนตตทราภิรามมา //513//
 ตสสวาทุรสุจรัมมตเร ปเทเส
 อายามโต มิตติโยชนวิตถเตน
 จตตารिकाวุตมิตํ นยนาภิรามํ
 อาสารสี่ตลนิชฌรภูริโฆสํ //514//
 มตตาลีปาฬิขคคีติชมิสสราคํ
 สมมตตจิตตมิกสงขนิเสวิตํ ตํ
 นจจนตเนกสิขิสงคตปาทปิหนิ³⁸⁶
 อูยยานมาสิ อูรูนาควนาภิรามํ³⁸⁷ //515//
 รรมเม ตทา รตนที่ปวรมหิ ลงกา-
 โลกาภิรามนทริกณทกยทกษาเส
 โอทุมพรเสสมนภูฏกตณทุเลยเย
 เสเลสุ มารคิริมิสสกริฏฐนาเม //516//
 เยถญेषิ สนติ คิริโย วนรามณเยยา
 คงคา นที คิริคฺหา สิกตาทลา จ
 ตตถาวสนติ รกสา ผรุสาติริททา
 ปาณาติปาตนิรตา สฐภูฏกยทกา //517//
 สงคมม เต มหติ นาควนมหิ ตมหิ
 สมมมตยีส³⁸⁸ สภภา สหปารุสชชา
 ตวํ โกสิ เร อิติ ปโร อปรํ ขเรน
 ติกเขน วาทกณเยน อรุณตฺทนต์³⁸⁹ //518//
 กุชฌีสฺ เต อถิตริตรการณน
 วากเยน ยุทฺธปริรทฺธคพภิตตตา
 สงโขภิตาปคปตีวนวภูฏจิตตา

³⁸⁶ B. นจจนตเนกสิขิสงคตปาทปิซ

³⁸⁷ B. อูรูนาควนาภิรามํ

³⁸⁸ B. สมมยีสฺ ส

³⁸⁹ B. วาทกณเยน ปริตตฺทนต์

สารมภคพพิตมณา ปริราวณติ //519//
 ตสมี ขณณิมตโท สุคโต นภมที
 อาคมม เตสมนุกมปีตมานเสน
 โคปานสีสมมโนหรรสีมาลี
 ตตถจฉิ เข คุณมณีนี มณิกณณิกาว //520//
 เตสส์ ซิโน กลหฺวูปสมาย เหตุ
 มาเปสิ วุฏฐิติมิรานิลสีตภีตี
 ตตถาลี คชชิตมโน สุรจาปชิตต-
 ธาราสเรหิ วิตุท์ นิสิจารสงฆ์ //521//
 อนธาว เต ฆนตเร ติมิเร นิมุคคา
 มุฬหา ทิสณจ วิทิสํ น วิทิสุ ภีตา
 จณขานิลทฐมมหาคิริกูฏรุกข³⁹⁰
 สมปาทภีตรูทิตา คติเมสยณติ //522//
 สีเตน เต อถ ทิเช³⁹¹ ปรีโกฏยนตา
 อณโนณญ³⁹²คตตมวลมพ ปโรทยีสุ
 รูปานี เนกภยทานิ³⁹³ จ โฆสนานี
 วตตีสุ เตน วิวิธํ ภยมาลี³⁹⁴ เตสส์ //523//
 พุทธาปี ทุกขิตมณา พรทุกขเกน
 กสมา กโรนติ อนยติ น จินตนิย³⁹⁵
 โลโก หนวติ วิฎฐปี ผลทานเหตุ
 สตถณ โสมริปุคากหาสรหมหิ³⁹⁶ //524//
 สตถา ตโต ตมฺนุโท สภเย สโสเก
 ทิสฺวาน คฺยหฺกขเน กรุณายิตตโต

³⁹⁰ B. จณขานิลทฐมมหาคิริกูฏรุกขา

³⁹¹ B. ทิวีเช

³⁹² “อณโนณญ-” น่าจะเกิดจากการพิมพ์ผิด ควรเป็น “อณโนณญญ-” (อณญ+อณญ) มากกว่า

³⁹³ B. เนกภยชาติ

³⁹⁴ B. ภยมานิ

³⁹⁵ B. จินตนิยย์

³⁹⁶ B. โส ปี ม ริปุคากหาสรหมหิ

วุฒิสถิตมถจ ปวนัน ปนุทิตว สพพิ
 ทสเสสิ อตตมขิลัน ทุมณิว ขมทิ //525//
 ทิสวาน เต มุนิวรณขลิปงกเซทิ
 สขเซตว สีสสรสิ อิทมพรวีส
 ยาจาม โนภยปท ภาโต สกาสา³⁹⁷
 ทาเสสุ ธีร กรุณิ กรณียเมว //526//
 เอว ิตทาวจ ซิโน มธรสสรณ
 อามนตเต นิสิจเรวณเต สเมกข
 ตุมเห ททาถ ยทิ ฐานมเมกเทส
 สพเพ อเปนติ ฆนวาตขสิตทุกขา //527//
 ยชเชวมิติมปยาติ กโรม โภ ต
 คณหาทิ ธีร ยทิ อิจฉสิ สพพิปั
 วตวาน เตทิ ปริทินนณมายมคโค
 โอคम्म ตตถ ปุถุ ปตถริ จมมขณท //528//
 ตสมิ นิสชช กสิณิ สมบชช เตโซ
 ซาลากุลล ฆลิตมคคิมมาปยิ โส
 โส ฐมเกตุคคณคตตุงคสิงโค
 สนนทตมย ติริวนานูรูโฆสยนโต //529//
 รุกเซทิ รุกขวนปพพตลงฆเนน
 ซาซามิเค จ วิหเค อนุนพนธย ว³⁹⁸
 เวสสานโร วณมธู มิคสุกรเป
 สนนธาวิ คุยหกขเน อิติ จินตยนโต //530//
 ทิสวาน ตตถ ปจุราตตวิปผูลิงค-
 สมมิสซซาลทหนัน คุหกา สเมจจ
 ธาวู วิกิณณกจพปชลททเนตตา
 ทารตตเซทิ สหิตา คติเมสมานา //531//
 สมพุทธเตชปริทตมสรีรจิตตา
 อากจจ ซาครตฎุ ปรีธาวมานา

³⁹⁷ B. สกยา

³⁹⁸ B. จ

ตสมิมปิ เต ปวีลิตุํ สรณํ น ลทธา
 ฉมภี ตโต สปที สนนิปตีสุ สพเพ³⁹⁹ //532//
 ทิสวาน เต มุนิวโร สภเย สโสเก
 รมมํ ตทา ชลธิมชฌคตํ มหนตํ
 อิทธีหิ เสหิ คิริทีปมิธานยิตวา
 อาโรปยิตว นิชิเล ปุน ตตถกาสิ //533//
 กตเววมสมสโมปสมนตมิตี
 ตตถเว ภาสุรโตโร ภควา นิสีหิ
 พรหมามราสุรณครุหาทิสิทธา
 สงคมมกํสุ มหตี มหมครรูปํ //534//
 เทเสสิ สํสที ชีโน สุตีสารุณมมํ
 ตสมิ สทาสวนุทํ สิวทํ ชนानํ
 สุตวาน เนกสโตโกฏิปมาณปาณา
 ลทธา ตทา สมภวํ วรธมมจกขุํ //535//
 ตสมิ ทิเน สุมณกุฎวาราธิวาโส
 เตชิตพิพุทธวิภโว สุมนาภิธานโน
 เทโว ปสนนทโย รตนตตยมหิ
 สมปาปุณิตถ ปฐมํ ผลมตตมํ โส //536//
 อฏฐาย ตุฏฐวทโน กตปถชลีโก
 มุคโค ชินคคนขรสีปโยทธิมหิ
 วุนทิตว เอวมวจาตุลวีรธีร-
 โลกคคปคคล วรํ ทท สามี ธีส //537//
 ทาโสสมิ เต จรณปงกชปชโกหํ
 สทธาทยาทิวิกโว ตนโยหมสมิ
 ตุมहे วินา ขณลวํ วสิตุํ น อิจเณ
 ตสมา ททาตุ ภควา มม ปุชนียํ //538//
 สุตวาน ตํ ธิติมตี ปริมชช สีสํ
 สํสตตถปทสโรรุหสนนิเณ
 หตถเณ นีสกกุนตลธาตุมุฏฐี

ทชชาถ โส มณิมเยน กรณทเกน //539
 ปคคยห พาหุคเลน ฐิต นมิตวา
 มุทธา ทธาสิ มกฏํ วีย ปณิตตโต
 กตวาถ โส วรหมํ⁴⁰⁰ ติติเวหิ สหธิ-
 มปเปตว ธีรปริภุตตวสุนธรายํ //540//
 โสกาสิ นีลรัตนหิ มหารหหิ⁴⁰¹
 อุพเพธโต รตนสตตปมาณญูป
 นาถ ธรนตสมเยว ปติฏฐหิ โส
 ญูป ตีโลกสุขโท มณิกามโทว //541//
 ปจฉา ตีโลกสรณ ปรีนิพพตมหิ
 ชีณาสโว สมหิโม สรญยดินโท
 อาทาย ตํ จิตกโต ชินคัวธาตุ
 ตสมิ นิชายกริ พารสहतญูป //542//
 จุฬากยวหวนิโป สมเยปรสมิ
 พตตีสहतถมกรियตถ วโรรญูป
 ทฎฐาทิคามณินุโป ทมิเพ หนนโต⁴⁰²
 กारेสิ กณจกมโถ จตสฎฐหิตถํ //543//
 เอวํ ส สีหฬมหาสรหมชณรพห-⁴⁰³
 เสตมพข्व มธูปาวลิสวานिय
 ภูมกนากรตเล สิตวิตถลิล
 ญูป ททาตุมสโมปสมํ ชนानํ //544//
 ลงโกปสคคควธูย วิชาย เขม
 ลงกํ นิชาย วรกุนตลธาตยา ต
 กตวาน ภาสุรตรี มุनि มงคลาย
 ปายาลิ ตารกปถณรุเวลเมว⁴⁰⁴ //545//

⁴⁰⁰ B. มหมหํ

⁴⁰¹ B. ไม่มี

⁴⁰² B. ทรนโต

⁴⁰³ B. สีหฬมหาสรหมชณรพหํ

⁴⁰⁴ B. ปาลี ตายรกปถณรุเวลเมว

ตสมี่ วิชาย พหุวิทิตปาฏิหาริ
 เกตวา สลิสสกลีโน⁴⁰⁵ ปุน ทิฏฐิชาล
 ทตวาน นิพพุติปท สหสิสสกลส
 นิพพานสุนทรบุรี ปริปุริยิตถ //546//
 ตมหา วิกาสิตกุเสสยกานนาภ-
 วีตาสเวท นิวุโต สุกเตภคามิ
 ปายาสี ราชคหคามิมุทารมคค
 เวเนยยชนตุกมลกรภานูรูป //547//
 ตสมี่ คเต ชินวเร วรพิมพิสาโร
 ปุช อกาสิ มหตี สห เทวตาทิ
 ตสมี่ ทิ สสทิ ลภิสฺ อณปปปาณา
 มคเค ฝเล จ สรณสุ⁴⁰⁶ ปติฏฐหิสุ //548//
 ราชา ตโต วิปุลเวฬุวนาภิราม
 สาลงกต วิวิธปาทปมณฑเปหิ
 ปาทาสี ทกขินกร ชลปาทเนน
 กตวา ธราธรร อิมวณจ⁴⁰⁷ กมปี //549//
 ตสมี่ สมณฑนยโน นยนาภิราโม
 ภูตี ชนสส สตต อภิวัตตยณโต
 ฌมมมพวุฏฐินิกร ปริวัสสยโนโต
 วสส วสิ อหุตโย ทุตติยมิท วสเส //550//
 เทวินทโมลิสมลنگตปาทปิฏฐ⁴⁰⁸
 โลกสส อตถจรณ สตตาทิกิยุตโต
 ตตถเวว โส ทิ ตติเยปี จตตถวสเส
 วาส อกาสิ สุกโต สิริสนนิวาโส //551//
 โลกสส ฌมมมมล สตต วหนโต
 สาวตถิย รุจิริเขตวเนภิราม⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ B. สลิสส อิลีโน

⁴⁰⁶ B. สรณ จ

⁴⁰⁷ B. อิมณจ

⁴⁰⁸ B. -ปีฐ

วาส อากาสี สุขโท มุณี ปณจวสุเส⁴¹⁰

เวเนยยสตตสมย์ สมุทิกุขมาโน //552//

อิติ ลงกาย ปรมาคมนํ ๖

อถ ภควติ ตสมี เขตนาเม วนสมึ

นิวสติ สติ ลงกา มงคลาวาสรูปา

อุปนมิว นาเก นนทน์⁴¹¹ เทวดานํ

อมรอรุควาสา รรมรูปา พภูว //553//

ตหิมตริจิริสมึ วฑฒมานาทีเสเส

มธูรสลิลวาเท รรมกถยาณีกาโท

อุทธิภูชควาเส นาคทีปนติเก จ

มหติมทิมยุตตา นาคสงฆา วสนติ //554//

ปจฺรุมทิมยุตโต วฑฒมานาจลสมึ

อธิปติภูชคานํ อาสี ฐโไฟทรวโห

มหุทธอิติ นาโม นาคทีโปทธิสมึ⁴¹²

นิวสติ อถ เตสํ ปพเพเตยโยริคินโท //555//

อิตร⁴¹³ ภูชครณโณ ชีตรํ นาคกณณ

ปิยตรมภีรูปกาสิ ภาริยํ ตทา ที

อถ จ ทุหิตุยา โส ทิยฺยมานํ⁴¹⁴ ททนโต

รุจิริมณิมยคฺฆํ อาสนณจาปทาสิ //556//

ทุหิตริ มตกาเล เตถ ปลลنگเหตุ

ชลชถลชนาคา ยุทฺธสชฺชา อहेสุํ

อถ ถลชภูชงคา ภงคกฺลโลลมาลา

สทิสลลิติจิตตา คพพิเตวํ รวนติ //557//

⁴⁰⁹ B. รุจิริเซตวนาภีราเม

⁴¹⁰ S. ปณจวมสมึ

⁴¹¹ “นนทน์” น่าจะเกิดจากการพิมพ์ผิด ควรเป็น “นนทน์” มากกว่า เพราะจะมีพยางค์ลงกับคณะ

ฉันท์พอดิ

⁴¹² B. นาคทีโปทธิสมึ

⁴¹³ B. อิตร-

⁴¹⁴ B. ทิยฺยมานํ

กิมุทธิชพนัน⁴¹⁵ กิตติสมปตติยา โน
 อปี ยสปริวารา กี่ พเลนทุธิยา กี่
 อหมหมิติ คพพา กี่ กิมิสสาย เตสั
 ภาวติ ติมิรรีนั ภาณุมคคุนนตี กา //558//
 อถ ชลชลคททา คชชนั คชชยนตา
 ภยชนกปคพภา โผฏยนตา ภูชานั
 อหมห ปภุ เร เร ปพพเตยยานเมตั
 ปฏูตรทสิโตฏฐา กกขเพว รวนติ //559//
 ปฏูตรครุณาทา ตาว คชชนติ ทนตี
 นยนปถมุเปเนเต ยาว กณฐีรวานั
 ตถริวถลชาตา ชุมภยนตา สมคคา
 นยนปถคตา โน สุกญทปปา ภาวนติ //560//⁴¹⁶
 อิติ ตทุภยเสนา ฆฎฎยนตถญมถญ⁴¹⁷
 วิวิธปหรณหา⁴¹⁸ อุกคิรนต์ คิรนต์
 สตตชุกิตเวลา สาครุมิว ภาวนตา
 ลลิตลลิตจิตตา ยุทธนินนา ฐิตาสู //561//
 อถ ตทหุ มุณินโท ยามินิยามมนเต
 ปตินิย มติชาล โลโกโมโลกยนโต
 สมรวสคตานิ โภคินิ ภาวิโภค⁴¹⁹
 ตทุปริ จภิวุทธิ ปสสิ ลงกาตลสส //562//
 อถ มุณี มธุมาสโปสเถ กาลปภเว
 กตนิชลิธานอ คยห สงฆาฎิกาทิ
 อนุคติกมุกิขั ปถจเนตโต⁴²⁰ สมนตา
 สุมนสมนนามั ปสสิ เทว สมิทธิ //563//

⁴¹⁵ B. ปาณินั

⁴¹⁶ B. ไม่มีคาลานี

⁴¹⁷ S. ฆฎฎยนตถญมถญ

⁴¹⁸ B. วิวิธปหรณหา

⁴¹⁹ B. ภาวิวุทธิ

⁴²⁰ B. ปถจเนตตา

ตทหุ สุมเนเทโว เขตนาเม สุรมเม
 อธิวสติ วิหาเร ทวารโกฏฐุปกณฐะ⁴²¹
 จิตฺตวิภูสฺมิตฺเต ชีริกปาทปสฺมี
 สุกตมกัณณนโตะ อนวหํ ปุชยนโตะ //564//
 ตมสมมุนี⁴²² ทิสวามนุตยิตวาคเต ตํ
 อิทมวจ มยา โภ สทฺธิมาคจฺฉ ลงกํ
 สห ตว ภวณมหา ปุพฺพวุดฺดปฺปะเทเส
 ตว ภวติ ปตฺติภูตฺตา โภคินญจาภิกฺขุทฺธิ //565//
 อถ มุณิวจฺฉํ โส มุทฺธนามคฺคเหตฺวา
 ปมฺพิตฺตทโย ตํ รุกฺขมฺพฺพจฺจ มูลา⁴²³
 สุกตมฺพริ กตฺวา ธารยนโตะ สุกฺคํ
 พฺริทฺพิริทฺตตการมาคา⁴²⁴ นภมฺหิ //566//
 ทสพฺลตฺนุภาภิสฺสงฺคมา โส ทฺมึนฺโท
 ตฺรลมณฺวิ นานาภาหิ สมภวานิโย⁴²⁵
 วิลลิตฺตมิว สพฺเพ รุกฺขเสลาทโยปิ
 อปคตสฺกาวณฺณา วณฺณวณฺตา วิเรชฺฐิ //567//
 ขคฺกุชฺคสุร่าหิ มิสฺสิตา ฉปฺปะภาหิ
 นิชปตฺตินิขกริยาสฺวณฺณมณฺญาสุ⁴²⁶ มฺยหํ
 อลิตคคณมฺชฺเชม โสภมาโน มุณินฺโท
 วิตตฺตวิวิธฺสึ รสฺมาลิว คณฺณิ⁴²⁷ //568//
 ชลทปฺภุสฺสณฺเฑ มชฺฉมฺพฺพาทาพฺยิตฺวา
 พฺทิวิลลิตกาโย โสภมฺโทสากโร ว
 กตฺตฺปริตรุณาโย โชตฺมาโน สมานो

⁴²¹ B. ทวารโกฏฐุปกณฐะ

⁴²² B. ตมสมมุนี

⁴²³ B. มูลํ

⁴²⁴ B. พฺริทฺพิริทฺตตการมาคา

⁴²⁵ B. สมภวานิโย

⁴²⁶ S. นิชปตฺตินิขกริยาสฺวณฺณมณฺญาสุ, B. นิชกริยาสฺวณฺณมณฺญาสุ

⁴²⁷ B. คสิ

อรุณสมรฐานัน คนตวากาเส นิสชช //569//
 ฆนตรติมิรุ โส อิทธิยา สงขริตวา
 ตหิมตริวภิม โฆรสรมภานต์⁴²⁸
 อสนิสตนิปาต วสธารากราล์
 อรุตรตตเมฆม์ มาปยี สีสวาท์ //570//
 อิติ ติภวนนาโถ ทปปีเต นาคสงฆ
 วิมทกรณเหตุ ทสสยี เภรวานี
 อถปคตปคพเถ เต วิทิตวาน สตถา
 อปนุทิ ภยชาติ ตงขณเียว ตตถ //571//
 ตรุณตรณีสเภาเกตุมาลาวิลาสี
 สุกุจิมุขจันท์ ลกขณากิณณคตต์
 ติภววิภวทายี ตั วิทิตวาน นาคา
 จุตปทรณหตถา วนทมานา มหีสู //572//
 สิริสี นินิตปาณีรตตปงเกรุเหติ
 วิภจวทนเนตตามนทภยชูปปเลหิ
 สกสภตตนา นาวณณวมมาทิกะหิ
 วิวิธกุสมวตถา⁴²⁹ มนททปทุชเชหิ //573//
 อรุคภานวาสา นาคภยญา สเมจจ
 กุกกลสสทสส์ ธารยนตี สลีลั
 ลลิตกณกวลลีลีสมาธตตคตตทา
 ฤติมุขรมุชา ตา สารุกีฬั อักสุ //574//
 อถ มุณี อรุคานัน วิคคหั ตั สเมต্তু
 สุติมนภมณียั นิจจรรุ พุรหมโฆลั
 อชรหมมรมคคั สุปปสตถั สุธิหิ
 วรมติวรธมมัม เทสยี นั ฝณินัน //575//
 น โภ โภ สัสาเร ชลุ ภวติ สารั ลวมปี
 วิเส สาทั สีสั ชลิตททเน วิชชติ กทา
 สทา รากั ไรคั พยชติ ชนตั เนภทุริตต์

⁴²⁸ B. โฆรสรมภานตี

⁴²⁹ B. วตตทา

ตถา ปายุํ ปาโต รวิริภิมุขุสสาวสทิสํ //576//
 สรีโรยํ พตตีสวริชกณโป สารรหิโต
 ปริตตํ โยพพณณ กุสุมสทิสํ⁴³⁰ นิคคตลสิ⁴³¹
 ปหนตวา คนตพพํ ภาชวิภาวํ สมภตมิทํ
 อเถวํ สนเต โภ วรยติ ภาวํ โภ นุ หิ พุโร //577//
 ปลาสิ มกขี โกรฐปหมโน มานวิภาโว
 ชโนตีโตโต⁴³² โภ ปยติ นรภํ ทารุณตริ
 ฌณี มชชาโร สา คุหกกบโย ภูย พุโส
 วเรนตณโณณณํ เต นนุ ภามิทํ ทุกขมนิสํ //578//
 ปุเร กาโกลุกา อถ วนภาวา ฌนทนิสา
 กริตวาภูฐานเนนํ จิรมนุภาวํ ทุกขมนิสํ
 อโห กปปภูจันตํ สรถ ทุริตํ เวรชมิทํ
 น เหนตถสสาโท โภณุมปี กลเห เมตติมมตํ //579//
 พลํ พาลานํ โภ สกสกวธาเยว ภาวติ
 อตีเตกา ชุททา ลภูกิกทิตา นภูจันตนิยา
 คขํ พาลํ มตตํ ปวธิ น พลํ โหติ สรณํ
 อถภูฐานเน กิ โภ ภูจธ วิริยํ ภูติหนนํ //580//
 น ทุกขํ เตสํ เย วิคตกลหา เอกมนสา
 อตีเต โภ ลาปา อฆฏิตมณา เปยยวงนา
 สุขํ วาสํกาสุํ ยทหนิ ภาวํ เตถ วิจฺจรา
 วสํ วยาสสสาकुํ ตทหนิ อโห เมตคพลํ //581//⁴³³
 อติ ติขินสุธิมา กตตุเมเต⁴³⁴ สมคเค
 อวทิ ปวธรรมํ สาธุ วิญญูปปสตถํ
 อถ มุทิตมณา เต ปินิตา ตสส นาคา
 มณิมยมตลํ ตํ อาสนํ ปุชยีสุ //582//

⁴³⁰ B. กุสุมสทิสสา

⁴³¹ B. นิคคตลสิ

⁴³² B. ชนตีตาโต

⁴³³ B. หายไปตั้งแต่บาทที่ 2 ถึง 4 หลังคำว่า “อตีเต”

⁴³⁴ B. กตว เมเต

อถ มุณี คคนมโหรัยห⁴³⁵ ภูมิปปเทสั
 ตรุณรวิว ตสมี อาสเน อาสี ภาสั
 อถ ฤษคคณา เต ทิพพชชชาติเกหิ
 ปรีวิสิย มุณินท์ สาธุ ธมม สุนิสสุ //583//
 อถ ชลถลชานัน์ ตตถ ยุฑธาคทานัน์
 อคณิตฤษคคานัน์สีตีโกฐี ฤษขงคา
 วิมลสรณสีเล สุปปติฤษฐา สุตฤษฐา
 อกรุมติมุพารั สตถุ ปุชาวีชานัน์ //584//
 อถ มหุทรณโณ มาตุโล นาคราชา
 มณินยนกันนาโม รम्मกลยาณิเทสธา
 อุรคสมรเหตุ อากโต นาคทีป
 สุกตวรสร์ริ ทิสว นตวาลเปม⁴³⁶ //585//
 ยทิ สุกต อิมิ ตวั นาคโต อสส ฐานัน์
 มยมปคตปาณา โหม ฌตวณญมณญ⁴³⁷
 ฤษริรวหวิณโณ อสส ภูมิปปเทโส
 ปสมิ ทหนทิตตัง อมพเทเนว ตัง ตวั //586//
 มม ฤษคว ปุรา เม ทฤษฐุปุพพิ ตเวตัง
 ฤษริสริสร์ริ ฤษิชาลาภิกิณณัน์
 อปี สุมธรรธมมิมิ เทสยนเต สุชานัน์
 ทสพล สุตปุพพิ อานุภาวณจ ตยหัง //587//
 อหมสมม ปุเร เต วิสสุโตเยว ทาโส
 ยทิ มนสิ ทยา เต โหติ ทาเส ปุณาปี
 ปวรรตณทีเป โหติ กลยาณิคงคา
 มม วสติ ตหี ตัง ทฤษฐกาโมภียาเจ //588//
 อิติ ยติปติ ตสสาราธัน์ ปคคเหตุวา
 สกปริจิตฤษมยา เจตียตถัง วิชาย
 มณิมยปรีภุตตัง อาสนัน์ จาปี เตสั

⁴³⁵ B. คคนมโหรัยห

⁴³⁶ Sn. นตวาลเปม

⁴³⁷ S. ฌตวณญมณญ

ส สุมนตรุราชิ ปุชนตถิ วิธาย //589//
 ทสพลปริภุตติ สพพเมตติ ภุชงคา
 มณิริว รุจิหิ เต ธาตุโยเยว ตสมา
 มถถ นมถ นิจจัน มั ว สคคาปวคคิ
 ททติ อิติ จ วตวา โอวทิตวาน สตถา //590//
 นภตลมุปนตวา เทวนาเค มหนเต
 ทิสสิ ทิสสิ วิสสรนโต นิลปีตาทิสสิ
 มนณยนทรนโต ชนตุนิ โลกสาโร
 อคมิ รวิว ขมทา เขตนามิ วิหาริ //591//
 อถ มนุชมรานันนตลิสสิทฐาทิกานิ
 สตตมมตธมมิ เทสยนโต ผณินิ
 วณภานสุรมเม มงกุลวเห นคินเท
 อกริ มุณี นิवासิ ญฐฐเม ทายนมหิ //592//
 สุรปุรูปวเนถุ ปาริชาตสส มุเล
 อรุณมุทุสสิลาย⁴³⁸ ภาสมาโน มุณินโท
 สุนิปุณณภิธมมิ เทสยนโต สุรานิ
 อกริ วรนิवासิ สตตเม ตตถ วาเห⁴³⁹ //593//
 อถ สุขทมนินโท เขตนามเอ วิหารเอ
 อวลสิ วิมลปถญญ⁴⁴⁰ อญฐฐเม สารทสมี
 อชรมมรสนตติ เอสมาโน ปเรสสิ
 วิวิธนยวิจิตติ เทสนนิ เทสยนโต //594//
 อิติ ลงกาย ทุติยาคมนิ ฯ

เอวิ ซิโน เขตวเน วสนโต
 นิสสาย สาวตถิปุริ วิหาสิ
 สา กิทีสิ อาสิ ปุริ ตทานิ
 ตั กิทีสิ เขตวณิ วิหาริ //595//

⁴³⁸ B. สีสานัน ยั

⁴³⁹ S. วสเส

⁴⁴⁰ B. นิมลปถญญ

ภูมุงคณาชาติตฤตมุงเค
 ภาสนตนาารตนาภิรามมา
 วิสาลโมลิว วิสาลโกคา
 สา ชมพูที่ปมทิ พภูว รรมา //596//
 สิริณีเกเต สิริมาวหนดี
 วิราชเต ยา วสุธาตลลสมี่
 สา เทวราชสสมราวตีว
 รณโณญ กุเวรสสลกาว รรมา //597//
 สา ปุณญปณญาลุขนาธิวุดธา
 โสณณาที่ปุนณาปนภินณวีลี
 อุดตุงคมาตงคตุงครุงคา
 สา ราชเต กณจนมนทิลาลี //598//
 รราช สา ภาสุรราชปุตตา
 ปุณญคณาสาวิลาสนนตี
 เวทงคปรารุงคตวิปจารา
 ทวิปญจสทเทหิ จ นิจุจโฆสา //599//
 อเนกลิปปีสตสมภภินณา
 นานาที่สาหาคตสตถาหา
 ปหุตชีณาสวปาทปุตตา
 พภาส สา มงคลมนทิลาว //600//
 ภาวนตเร โย จริยี่ จรนโต
 สุโวปนิสสาย วสั कुณน
 ยณญงคสาซี มตสีนปตตี
 อกา สมิทธี ผลปลลเวหิ //601//
 อิทานิ ปตวาน ภาวสส อนตี
 นิสสาย ยี่ โส วสเต มุณินโท
 ตสสา कुณั โโก ทิ อเสสยิตวา
 กเถติ สาวสสุปมาย ตสสา //602//
 ตสโสปกภูฐู รตนวันคฆี่
 มโนหโร อุดตมสตตเสวี
 ชนนานมากงขิตโท วิหาโร

พงูว เขตาทิวนวนุหยน //603//
 สมผลลปุปพรสโมทิตตปทาถี
 ฉงการนาทปริวาทิตตตนาทา
 สมมตตนนตทิกุชิตคีตวนตา
 ติฏฐนติ ยตถ ตรโว นฎฎากว ฉกกา //604//
 ชีรณณวาทริย โหวิย ชีรนีรา
 โสเสตว สขมมลเย สสีกนติมิสส์
 ยตโถกิริตว ตนิตา วิย วาลุกาโย
 สา มาลกาวัลิ พภาส ปโยทธีว //605//
 วิชโชตมานรตตนปมูขานนมหิ
 โสปานมาลปทคณฐิตุเชหิ หาสส์⁴⁴¹
 กตเวว เทวภวานนมหิ วิราค-
 วนตีติ คนธกุฎิ ยตถ ปภาสยิตถ //606//
 กมมารคคฺคริมิชโยปรีสมปฺปณณ⁴⁴²-
 องการกนตรวินิคคตชาลกา
 สมพุทเททปรินิคคตริสสิมาลา
 ทายคค⁴⁴³นิคคตกรา วิสรนติ ยสฺมี //607//
 ตุมเห สราคชนสงคมโตตีหีนา
 ฌณญา มยนติ วิมเลหิ สมงคิตตตา
 ตฎฐาวหาสมกรุ⁴⁴⁴ สุรปาทพานิ
 ราเชนติ ยตถ ยตนิสสิตปาทปินทา //608//
 ปุณนาคนีปวกุลชชุนราชรุกช-
 นาคาคจตุยคฺคตตกจมปกาณ⁴⁴⁵
 ปุปผากิถณณธรณี รตเนหิ นานา
 ปจฉนุนทิวพพานิ วิย ภาติ ยตถ //609//

⁴⁴¹ B. หาสส์

⁴⁴² S. -ปรีสมปฺปณณา

⁴⁴³ Sn. ทายคคิ

⁴⁴⁴ S. ตฎฐาวหาสมกรา

⁴⁴⁵ B. -จมปกาทิ-

พรหมาสุราสุรนโรครคิงคิสิท-
 วิชชาธราทิตนตากตวนทเนหิ
 เตเหว ชุฎฐฤติมงคคคีติกาหิ
 ยตโถปसान⁴⁴⁶ มนเนตตคณา มุเทเนติ //610//
 นิคโฆสิตามลสุสีตลนิชมเรหิ
 สมมตตเนกทิตชชฎฐชลาสเยหิ
 กิณชกขปตตปริกิณณสิลาตเลหิ
 ตุสสนติ ยตถ สตตํ ยตินํ มนานิ //611//
 โย เนกกปสตสญจิตปุณญราสี⁴⁴⁷
 หิตวา มิตํ กปิลวตถุมหาสิริมปิ
 อาคมม ยตถ นีโรโต สุกโต มเหสี
 โก ตตถ ภูติมตุล⁴⁴⁸ กถิโก กเถติ //612//
 ตสมิ ชิโน วสติ เขตวเน วิหาเร
 อินโท ยถา รุจिरนนทนคานนมหิ
 พรหมาว พรหมภวเน สปีตามเหหิ
 ตาราวสีปรีวโต คคเนว จนุโท //613//
 ตทาคम्म มหानาโค มณิกชิกนามโก
 ลงกาโต ชินปาทสมิ ผณี ปจเจทมพริ⁴⁴⁹ //614//
 สมพุทธา อีร โลกสมิ โลกสสตาภิวุทธิยา
 ชายนติ สามิ ตุมหากํ ทยายนโตคธา มยํ //615//
 เตน เม ทาสญตสส สํสารนุทฐวา อีรา
 มุตตี ยทิจจเส มยหํ คหณียํ นิมนตณํ //616//
 สุตวาน ตํ มหानาโค มหานาคนิมนตณํ
 ปฏิกคเหสิ ตํ ตุนหิ- ภาเวน กรุณาย โส //617//
 ญตวา ตํ สุมโน นาโค ลหุมากम्म สีหฬํ
 กลยาณาปคปสสมหิ มโนนทนญุตเล //618//

⁴⁴⁶ B. ยตโถปคาน

⁴⁴⁷ B. -ปุณญราสี

⁴⁴⁸ Sn. ภูมิมตุล

⁴⁴⁹ B. ปจเจทมพริ

สชฌกมพุมณิมุตต-	ปวาลวชिरามเย
มหารเท महाणुने	ขฎ्ठกาती ⁴⁵⁰ निठापिय //619//
ทตวา तुलाทโย सेस-	मन्थिरंके तदेव ज
विण्ण ⁴⁵¹ वुयालसीहाति-	पन्दीयोपि तदेव ति //620//
सातकुमुग्गयाเนก-	जित्तेहि साธु जित्तित्
निम्मया कोपानसीโย	पकुषपासे ज कण्ठि ⁴⁵² //621//
सिंकिणिक्खेन सिंक्खज	छत्थिन्थम्मि ⁴⁵³ ति ज
โสนนกกิงกัณนิมาลาโย	कण्ठमाला ज मापिय //622//
जित्ठवित्तानं पण्णित्ठวา	मुत्तोल्लमपे त्थी त्थी
กตวาน คนธทาเมหิ	पुप्फथामेहि सङ्कु ⁴⁵⁴ //623//
อินทนีลลยั ญมิ-	मख्खेमन्คम्महासन्
มาเปสิ ปรีโต सेส-	ภิกขุชุลลจ สุภาสเน //624//
รตเนหเววาปัสเส	वेत्थิกา ผฝิ ⁴⁵⁵ กามเย
มุตตาวาลุกสงกัณณ	मालकल्लज म ⁴⁵⁶ नोरम्म ⁴⁵⁷ //625//
สตรตตณสมภูต-	त्तो ⁴⁵⁸ ธ ⁴⁵⁹ ป ⁴⁶⁰ ริ ⁴⁶¹ โตร ⁴⁶² णे
สนนীরุกสูมาภิณ-	हा ⁴⁶³ गु ⁴⁶⁴ का ⁴⁶⁵ ति ⁴⁶⁶ खु ⁴⁶⁷ गु ⁴⁶⁸ ल ⁴⁶⁹ //626//
เนกราคทชชาภิณ-	वित्तान ⁴⁷⁰ स ⁴⁷¹ म ⁴⁷² ल ⁴⁷³ ง ⁴⁷⁴ ก ⁴⁷⁵ त् ⁴⁷⁶ ⁴⁵²
ทีปฐุปาลิสงกัณ-	क ⁴⁷⁷ न् ⁴⁷⁸ ธ ⁴⁷⁹ प ⁴⁸⁰ ु ⁴⁸¹ प् ⁴⁸² फ ⁴⁸³ स ⁴⁸⁴ मा ⁴⁸⁵ गु ⁴⁸⁶ ल ⁴⁸⁷ //627//
เอวมาทิ ⁴⁸⁸ เเนเกหิ	व ⁴⁸⁹ ण ⁴⁹⁰ णे ⁴⁹¹ हि ⁴⁹² स ⁴⁹³ ม ⁴⁹⁴ ล ⁴⁹⁵ ง ⁴⁹⁶ ก ⁴⁹⁷ त् ⁴⁹⁸
มาเปตวา มณทป ⁴⁹⁹ เสฏฐ ⁵⁰⁰	เท ⁵⁰¹ ว ⁵⁰² ม ⁵⁰³ ณ ⁵⁰⁴ ท ⁵⁰⁵ ป ⁵⁰⁶ สน ⁵⁰⁷ นิ ⁵⁰⁸ ภ ⁵⁰⁹ //628// ⁴⁵³
สีตวาลุกสยณ ⁵¹⁰ ⁴⁵⁴	ม ⁵¹¹ ุ ⁵¹² ทุ ⁵¹³ ป ⁵¹⁴ จ ⁵¹⁵ จ ⁵¹⁶ ต ⁵¹⁷ ร ⁵¹⁸ ต ⁵¹⁹ ต ⁵²⁰ ⁴⁵⁵
มาเปตเววั महामค ⁵²¹	सु ⁵²² र ⁵²³ ण ⁵²⁴ स ⁵²⁵ स ⁵²⁶ म ⁵²⁷ ण ⁵²⁸ स ⁵²⁹ ⁴⁵⁶ //629//
สยจันนิตวาน เต นาคา	ख ⁵³⁰ ख ⁵³¹ गो ⁵³² ख ⁵³³ ख ⁵³⁴ फ ⁵³⁵ ल ⁵³⁶ म ⁵³⁷ ले
ทิพพนนปาเน ปจเร	प ⁵³⁸ ग् ⁵³⁹ ग् ⁵⁴⁰ ग् ⁵⁴¹ ग् ⁵⁴² ग् ⁵⁴³ ग् ⁵⁴⁴ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁶ ต ⁵⁴⁵ ท ⁵⁴⁶ //630//

⁴⁵⁰ B. ขฎ्ठกาตี

⁴⁵¹ B. วิตงค

⁴⁵² B. วิตตัน สมลงกต

⁴⁵³ B. ไม่มีคาลานี้

⁴⁵⁴ B. -สยจันณ

⁴⁵⁵ B. มุทุปจจตตตตต, S. มุทุปาทปฏตตต

ตโต การุณโก นาโถ	โพธิโต อฏฐเม สเม
เวสาขปฺณณมาสิมฺหิ	สนฺนิปาตย สวเก //631//
เอถชช ภิกฺขโว ลงกํ	นาคานํนุคฺคทาย โภ
มณฺโฆภิกฺโก นิมนฺเตสิ	ปสนฺโน พุทฺธสาสเน //632//
สุตฺวาน วจันํ ตสฺส	สมพุทฺธสฺส สิริมโต
อสสวา เปสลา ภิกฺขุ	ปจฺจสฺสสุํ สมหาตีตา //633//
สาริปฺพุตโต ตโต เถโร	ปณฺญาเยคฺคธฺรณฺธโร
ปตฺตจิวฺรมาทาย	อคฺมา ชินฺนุตฺติกํ ⁴⁵⁷ //634//
โมคฺคคฺลลาโน มหาเถโร	ทฺตโย อคฺคสาวโก
ปตฺตจิวฺรมาทาย	โสปกาค ชินฺสนตฺติกํ //635//
ธฺตปาโป ธฺตงคฺคโค	มหากสฺสปนามโก
ปตฺตจิวฺรมาทาย	อาคฺมา ชินฺสนตฺติกํ //636//
สาสเน วินยณฺณ-	มคฺโคปาลิวฺทโย ยติ
ปตฺตจิวฺรมาทาย	ชินฺสนตฺติกมฺปาคมิ //637//
ทิวฺพจกฺขุนมคฺโค โย	รฺุทฺธปาปาริทปฺปโก
เถโรนฺรุทฺโธ วรฺโท	โสปกาค มฺนินฺสนตฺติกํ //638//
มณฺวีว กามโท กาม-	มฺุปวาโนติ วิสฺสุโต
ณฺณํ คณฺนี ทกฺขิณฺเยโย	เถโรปาค ชินฺนตฺติกํ //639
พกฺกุโล วิมฺโล สีล-	สมาธาตฺติคฺคณาโร
อาคฺโต สปริกฺขาโร	ภิกฺขุนํ สมิตี ตทา //640//
พุทฺธสาสนโรรยโท	เถโร องคฺคิมาลโก
สหาคณฺตุ มฺนินฺเทน	สนฺนทฺโธ สหสาคโต //641//
สาสโนทยเสลคฺเค	สุริโย วีย ภาติ โย
โสຍํ ราชฺลเถโรปี	ลหฺคา ปิตุ สนตฺติกํ //642//
ภทฺทาจโร ภทฺทียวฺโท	เถโร ภทฺทฆฺโณ วีย
ปากโณ ภูวเน โสปี	คโต สมพุทฺธสนตฺติกํ //643//
เทวทฺทโมว โลกสฺส	โย ททาติ ยถิจฺฉิตฺ ⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ S. ปฏิมคคํ คมฺ

⁴⁵⁷ B. ชินสนตฺติกํ

⁴⁵⁸ S. อิจฺฉิตฺติจฺฉิตฺ

ชีโนโรโสปี เสลวโห	คโต สมพุทธสนติกัม //644//
ยามินีสามิโกวาติ-	ภาติ โย สาสนมพเร
มหานามมหาเถโร	โสปาก มุณิสนติกัม //645//
มโนสีลาตลคคุมหิ	ชุมภามาโนว เกสรี
สุภูติวมหาเถโร	พุทฐูปนติกมาคโต //646//
พุทฐสาสนฉททนต์-	สรสี สารโส ⁴⁵⁹ วีย ⁴⁶⁰
วิสสุโต ติสสเถโรปี	คโต ภิกขุสมาคัม //647//
ชินสาสนสมมุผล-	สรสีรุหมชฌโค
มรุพพตนิโห ราชต-	เถโรปี สหสา คโต //648//
ภคุ ทพโพปเสโน ⁴⁶¹ จ	โกณชฌญสุสชิ สีวลี
เอเต ชินตฺรชา เถรา	คตาสู มุณิสนติกัม //649//
กุมารกสสโป ปุณโณ	โสโณ โสภิตเรวตา ⁴⁶²
เถราเปเต อภินญาตา	คตาสู สตถุสนติกัม //650//
วงคีโส สาคโต นนโท	ภารทวาโซ ความปติ
ปตตจิวรมาทาย	คตาสู ชินสนติกัม //651//
เอวมาที มหานาคา	ปญจสตชีโนรสา
สมาคจฺจ ⁴⁶³ สหาคนฺตุ ⁴⁶⁴	มุณินา โลกสามินา //652//
ตโต โส ชคทานนโท	กรุณายาภิราธิโต
เมรุ ปริกขิปนโตว	อเนกชชุตวิชชญา ⁴⁶⁵ //653//
นิวาเสตวา สุทธรสี-	วิสรัตนวาสกัม
ตสสุปริ ชิน รตตัม	พนธิตวา กายพนธัม //654// ⁴⁶⁶
อจจुकคตัม มหาภูปี	จารุจามีกรชชุตี ⁴⁶⁷

⁴⁵⁹ B. สารสี

⁴⁶⁰ B. ไม่มี

⁴⁶¹ B. ทพโพปเสโน

⁴⁶² B. -เรวโต

⁴⁶³ B. สมาคจฺจ

⁴⁶⁴ Sn. อาคจฺจ สหสา คนฺตุ

⁴⁶⁵ B. วิชชญา

⁴⁶⁶ B. ไม่มีบาทที่ 1 และ 2

ปฏิบัติทนายมาโนว	รตตกมลภกณจนา //655//
วณณ ⁴⁶⁸ นิโครธปชา	สุรตต์ ปัสกุลิก
สงฆาภิกขา กริตวาน	สคุณุ อุตตริยกั //656//
หุตวาน สุปฏิฉนโน	ปารุปีตวาน สารุ ⁴⁶⁹
ปตตตถาย ปสาเรสิ	ชาลาถูลกริ ชิโน //657//
โลกนถปภาเวน	ตโต ปตตมธพโพ
ปาณิสโรรุหสนโต	สมปตโตสิ ตมคคหิ //658//
ตโต สลิสสโก นาโถ	อุคคณตวา คคณจคณ
นนานาวณณมพเท ตตถ	มททนโต คคณตมารภิ //659//
ตโต สมพุทเททสสมา	นิกขนตาสุ ฌริสโย
เหมกณณิกโต ยาด-	มณโคปานสี ยถา //660//
พาณินทิวรปุเปหิ	เมจกนทมณินิ จ
ฉาเทนตี ⁴⁷⁰ วิย นิกขนตา	นีสสุ มุนิเททโต //661//
จมปกุททาลมาลาหิ	เหมจจณณมพเรหิ จ
ปุรยณตี วิยาสงคา	ปีตสู ชินเททโต //662//
ภณทีปุปกทมเพหิ	โลหิตงกมณินิ จ
โลหิตาภา ปปุเรนตี	ทิสาคา ⁴⁷¹ มุนิเททโต //663//
หารมลลิกมาลาหิ	โสมนสู ผพิกาทหิ
ปุรยณตี วิยาสงคา ⁴⁷²	โอทาทา มุนิเททโต //664//
ปิลชุมณเชฏฐราสีหิ	ปทุมามณินิ จ
ทิสึ ฉาทยมานาคา	มณชิฎฐาภา ⁴⁷³ ชินจคโต //665//
เนกนทจาปิกณณว	ทิวสึ รตตตถ
จิตตปฏัว มุญจนต	มิสสาภาคา ชินจคโต //666//

⁴⁶⁷ B. -ชุตติ

⁴⁶⁸ B. วณน, S. วณณา, Sn. ปกั

⁴⁶⁹ Sn. สารุ ต

⁴⁷⁰ B. ฉาเทนตี

⁴⁷¹ B. ทิสุงคา

⁴⁷² B. ทิสาสงคา

⁴⁷³ B. มณชิฎฐาภิ

คิริกุกุฎาการ ⁴⁷⁴ -	มตตา ฉพพณณรสีโย
อาเวลเวลา ชาวนติ	ทิปปมาเนตเรตรา //667//
คจณมานาหนิตวาน	จกกวาฬสิลจจเย
อุคคณตวา ปรัต ยนติ	นีร์นิชณรสนนิภา //668//
สมมุเข สมมุเข ตาโย ⁴⁷⁵	รุกขพพตอาทโย
การยนตา สกั วรรณ	ชาวนตปิ ⁴⁷⁶ จ สนิธโว //669//
อุทรมุคตริสีหิ	รณชิตา ชลทา ตทา
นานาวณโณ ปุเนวาสิ	นุตโน รวิมณฑโล //670//
ชินปภาปวาหเส	นิมคคา เทวตาคตา
ปุเซตุว นิชตเตหิ	นานาวณณา สियุ ตทา //671//
ปวิฐฐา พุทธรสีน-	มนตริ เทวธิตโร
อสถขานिय มยหิสุ	มุหุตต์ อตตโน ธวั //672// ⁴⁷⁷
สุราสุโรรคพรม-	สิทวิชชาธราทโย
จามรจตตเหตุหิ	ปุชยนตา ชินนวกุ //673//
อคฆิกาปนติโย เกจิ	โตรณุปริโตรณ
ฆฎที่ปาลีโย ตตถ	กโรนติ อภิโตภิตโต //674//
ปาพปฏู ปตถรณติ	วิตนุนติ วิตานเก
ตตถุปริ อเนกานิ	กสุมาโนกิรณติ จ //675//
กตมึ เทวโลกนุ	ยาติ โลกคคนายโก
ยาติ กิ พรหมโลกนุ	อมหากั ภาวนนุ โข //676//
กตถ นุ โข เทวเทโว	กสสานุคคหพุทธิยา
ยาตีติ กงชิตา เกจิ	สสรณติ อโต จิตโต //677//
มาเปตวา อภิต มคเค	มณฑเป รตนามเย
สยนาสนั ปณญเปตวา	กาจิ ติฐฐนติ เทวตา //678//
ตหิ ตหิ ปฐฐเปนตา	สุธนนมธโรทกั
ยาจมานา ⁴⁷⁸ ชินั เกจิ	ติฐฐนติ จ มหนติ จ //679//

⁴⁷⁴ B. คิริกุกุฎาคาต-

⁴⁷⁵ B. สมมุนาโย

⁴⁷⁶ B. ชาวนตปิ

⁴⁷⁷ B. ไม่มีบาทที่ 3 และ 4 จนถึงบาทที่ 1 และ 2 ของคาถาที่ 674

เอว มหาเมหา นาโถ	วตตมานเณ อนุปเม
ชล สมพุทธสิริยา	นุตโน สุริโย วีย //680//
พรหมเสนาภิโตयाต-	พรหมา วาถ ⁴⁷⁹ สหมปติ
สุรเสนาภิโตयाต-	สกโกว สมลنگโกโต //681//
คหาลิมภิโตयाต-	คหنگคามณิสนนิโก
ฉตรภูฐชินโท	หังเสนาลิปุพพโค //682//
อเปตราคโทเสหิ	วีตโมเหหิ สพพโส ⁴⁸⁰
ปฏิสมภิตตตสมปตต-	สาวเกหิ อนุคคโคโต //683//
เยสั เยสั มนสมิ ยั	ยั อตถิ กิลลิจิ สัสยั
เตสั ตั ตั ปณฺเทนโต	เทสนาย สุธาสินั //684//
ตตถ ตตถานุรูปเณ	ปาฏิหาริยกมมุนา
โลกสส นยนาสิ โส	โตสสสสุ นิมุขชัยั //685//
สมปตโตลنگกตั ลنگ-	มถาคุ ฌณิน ⁴⁸¹ ตทา
ปฏิมคคั กโรนตา เต	ตตถ ตตถ มหามหั //686//
อูรคานมนตเร เทวา	พรหมาสุ เตสมนตเร
เอว สมมิสสโก โลโก	พรหมโลกา ปปุริยิ //687//
เย ปสสนติ ชินั ตตถ	สสิสสั สิริยา ชลั
สุลทธา เตหิ เนตตานิ	เตสมกชินิ โฉจนา //688//
เย สุนนติ ตทา ฌมมิ	ฌมมิสสรปภาวิทั
สุลทธา เตหิ โสตานิ	เตสั โสตานิ โสตกา //689// ⁴⁸²
เย ลปนติ ตทา พุท-	คุณิ หิ คุณภูสณา
สุลทธา เตหิ เว ชิวหา	เตสั ชิวหา รสณณกา //690//
เย วนทนติ ชินั ยนตั	สสงฆั คคณงคเน
สุลทธา เตหิ หตถานิ	เตสั พาหา ว เว ภูชา ⁴⁸³ //691//

⁴⁷⁸ B. ยาวมานา

⁴⁷⁹ B. วา ต

⁴⁸⁰ B. สทฺธโส

⁴⁸¹ B. ปติโน

⁴⁸² B. ไม่มีตั้งแต่คำว่า “เตหิ โสตานิ” ถึงคำว่า “ชิวหา” ในคาถาที่ 690

⁴⁸³ S. เตสั เยาว ภูชา ภูชา

ตทา ตถาคตฺ ติสฺวา	เย สนตุฎฐา ตถาคตา
ตถาคตานิ สพเพสํ	โย โตโส โหตุ สพพทา //692//
คโต กลยาณิยํ นาโถ	มหนฺเตวํ สเทวเก
เตสํ ปุชฺชาวิธานํ โโก	มุขเนเคน ภาสติ //693//
ตโต คงคา มนุญญํ หนี	สมปตตํ ตํ สปุตตกํ
ตรงคมุทฺพาหาหนี	คเหตฺวา จรณมฺพุเช //694//
ปาเท ปกฺขาลยิ สมมา	แผนฺปุပ္พุพหริกา
ตโต ตโตตฺ ⁴⁸⁴ คณฺหิตฺวา	อกา เทหฺสสนฺคฺคหํ //695//
ตโต โส ยาจิโต สตถา	นาคสงฺเขหนี วนฺทีย
อคมา มณฺทปํ รมมํ	มโนนทนามาวหํ //696//
คณฺดฺวา มณฺทปมฺชณฺมหนี	พุทฺธารหฺมมหาสเน
หนีสีโทภาสยํ อาสา	รวีว อุทฺยาจเล //697//
ตโต ภิกฺขุ หนีสีทิสฺสุ	ปตตปตฺตาสเน ตทา
พภาส มณฺทปนฺตีว ⁴⁸⁵	สรฺว ปทุมากุลํ //698//
ชนเนตฺตาลีโนคฺมม	วสีโสมนมฺมุขมฺพุเช
ปตฺนตา กุสลาโมเท	คณฺหนฺตา ติตฺติ โน คตา //699//
ตถา สภิกฺขุกา นาคา	มุณีโน รูปสาครเร
เนตฺตินทมนฺนินาวาหนี	ปารํ คณฺตุํ น เตปหุํ //700//
ตโต สสงฺฆํ สุกตํ	สขโน มณฺโณกฺขิโก
สกกจฺจํ สกฺहतเถหนี	อนนปาเนน ตปฺปยิ //701//
อโณนิตปตฺตปาณิ-	มจฺจยิตฺวา ตถาคตํ
ภตฺตินนโน นิมฺนเตสึ	เทสนตฺถานุโมทนํ //702//
ตโต พฺรหฺมสฺสโร สตถา	นิจฺฉรํ พฺรหฺมโฆสนํ
วิญญาเปนฺโต ชเน สพเพ	สกสทฺเทเน เทสนํ //703//
เทเสเสวํ ชิโน ธมมํ	อนิลาสนกาทินํ
ปีติปาโมชชชนนํ	นิพุพานามตฺมาวหํ //704//

โก โภ สุณาถ ภุชคา ภวสาครมหนี

ปาปารินกฺกมกรากุลทฺคคฺมมหนี

⁴⁸⁴ B. ตุ

⁴⁸⁵ B. มณฺทปนฺตีว

มคคา ชนา ชล ฌนติ กทา ปติภูณั
 โหหาย พุท⁴⁸⁶ธรัสสร⁴⁸⁷ วิสาลั //705//
 ลทธาน ทุลลทธร มุณีปาตุภูต-
 กาลั จิเรน ภูชคา น ปมาพยิตถ
 ชาตี ชรา มรณทุกขปริททวา จ
 สัสาริกสส น ตโตปคตสส โหติ //706//
 ตารุณญมมพุชสิริว ปริตตกาลั
 ปาณั ตุสสารลวสารตรั ชนानั
 โภคั ทธาติ ชลธิมิหิ ตรงคภงคี
 นิจจัน มโน ททติ โสภสิขีหิ นานา //707//
 กตวาน ราคมิสโยปี ขคา ทุปลญา
 ธิรูปีนาริกุสุเมสุปี รูปคิธา
 ปตตานยั ชลุ ปุเร ปรีหีนฉานา
 รูเป น รชชถ ตโต ชลุ สาธูปญา //708//
 สททานุราคมนุโคปี ปุเร สิขณชั
 สุตวาน โมริมธูรั คีรมิณชิตงโค
 วยาธสส หตถมคมาสิ ภเวสุ ตสมมา
 นตเถว สททสมทุกขกรั ชนानั //709//
 โหหาย เนกกุสุเมสุ ปราคราคั
 มตเตภกุมภมคมา มทคณธลุทุโ
 ภิงโค ปภคคตनुโก⁴⁸⁸ กริกณณตالا
 นตเถว คณธสิสั ติภเวสุ ปาสั //710//
 คมภีรนีริภโว ปจฺจาสโนปี
 มจฺฉโน คิลิตว พลิสั รสเคธเหตุ
 ปโปปติ ทุกขมตุลั น รเสสุ สาต-
 มตถิติ มนตว ปชหาถ รเสสุ เคธั //711//
 โภ พรหมโลกาคตสุทสสโต

⁴⁸⁶ B. สมพุทฺธ-

⁴⁸⁷ S. -ตรี

⁴⁸⁸ B. ภิงโค หิ ภคคตनुโก

พุทศตเมว นียโต อปี โพธิสโตโต
 ถีสงคมาย ปรีหายุ สรชชโตปี
 ตสมา หิ ผสสสทิสเ อนโย น จตถิ //712//
 เภรณทเปลกกปุกทกเหตุหีน-
 สตตาปี ทานรุจิทานมณิปภาวา
 ปตตาวคควรสารบุรี ภูชงคา
 โโก นปพทาติ⁴⁸⁹ ธนิกโก สิวเมสมานโน //713//
 ปาเลตว สีลम्मล วิสกณฐิก้า⁴⁹⁰ปี
 อินทสส นนทนวนเนสิ ปิยา มเหสิ
 ตสมา ปสตถวิภว ยทิ ปตถยวโห
 ปาเลถ สีลम्मล ชลु ชีวิตว //714//
 สคโค วิสาสรตนาถสมปภินโณ
 สานนทมนทสุรสุนทริสุนทโร โส
 ผุลลพชากรวนาทิตี นนทนีโย
 ตตถามรา วियมราวิรัต รมนติ //715//
 ตมหาปี โภ รุจิริพรหมนิกายภูติ
 รรมมา ตโต⁴⁹¹ปี มหิต อมต วิริฐฐิ
 ตสมาตตคามนิรตา ชนตา สปลญญา
 ตณทกขยาย สตต วิริย กโรถ //716//
 เอวิ สทฐมมคคั วรมติ สุกโต เทสยิ ปนุณคาน
 สุตวา เต สมปภุจ่า มหมหมกรู นิชชราทิตี สทฐิ
 เตส เว เทสนายิ สุรวิฐฐิปสมา สาตถิก้า ตตถ ชาตา
 โส นาโถ ตถจ ฐมม ภาควติตนยา เต จ โว ปาลยนตุ //717//

กลยาณิเทศาคมนั ฯ

นคาธิราเช สุมนาภิธาเน
 วสั สุมเอจ สุมนาภิธาโน

⁴⁸⁹ B. นปปธาติ

⁴⁹⁰ B. พียกณฐิก้า

⁴⁹¹ B. รรมมนตุโต

เทโว ตทาคมม สปารีสชโซ
 กลยาณีย์ ตตถ ฌณีหิ สทธี //718//
 ทตวาปวคคสส นินทานทานัน
 สุตวาน ฌมม สุตีสีตติฎฐ
 ปทภูจิจิตโต อุปคมม พุทธี
 นตวาท เอว กตปถชลีโก //719//
 น เว ฌณีน นปี มานุसानัน
 นานิมมิसान⁴⁹² น ปิตามทานัน
 หิตตถเมวาซิลโลกนาถา
 ชายนติ โลเก กรุณาคุณคคา //720//
 อนโตคธา⁴⁹³ นูน มยมิ ตยหิ
 ทยาย ตสมา ฌณีน วิเมส
 กโรหิ มยหิ ภวณมหิ ธีร
 ปาทิสุนาตีว ปวิตตรูปิ //721//
 โยย นโค ทิสสตีโต ปุรตถ⁴⁹⁴
 ภูมุงคณาโมลิสีรี วหนโต
 สมณฑกุโฏติ สมณฑจกขุ
 ชานาติ โลโก วสตี มเมต ⁴⁹⁴//722//
 โย นิลนานาวนราชิราชิต
 อาสารธาราครินชมรากุโล
 อาปิตนีสารุณปลลวาวลี
 ชีมุตกุโฏ วีย ภาติ อุกคโต //723//
 โย สินธุวารี อูรสา ปเภชช
 อาคมม เต ปาทปณามเหตุ
 วิชโชตมานโน วีย จกุกปาณี
 มหาตติตุงคคชธราชรินโท //724//
 คงคาวจु ภูฏกีรีภูธารี

⁴⁹² B. นิสัจจรานัน

⁴⁹³ B. อนโตคท

⁴⁹⁴ B. ปุรตถา

สามนต์เสลินทงมูปตีโก
 โยย์ ธรารามหามทีโป
 ราช ลังกาณครงคณมติ //725//
 ปาโรทนต์ จิตกูฏกุมโก
 อเนกโสนตักขสวนต์ิตโต
 โย นิชมราสารมทปวาโ
 คโชริวาภาติ สุราธิปสส //726//
 สมพุลลุปตตลพกาทปตตา
 สนธตตรตตงกูโรมลิมาลา
 กนตลตลิ่งคิตขนธเทหา
 ตัญจันติ ฎปาว ยหี กุชินทา //727//
 สิทธงคณารตตปทมพุชาลี
 สมภินนหตลลภณณาลิยุตตา
 เกกีกลาปุปลมาลมาลี
 สิลลตลลภณขนิ ภนติ ยตถ //728//
 มงคฺรปาฐีนสวงกสิงค-
 โรหิจจมุขามรปาฐเสหิ
 กุสิรณกาทนิเมสเกหิ
 นิกีฬิตฺ ทททรรตตเปหิ //729//
 นิจจํ หิ สํราววิรวิตานํ
 พลลกกาทมพทมพกานํ
 อาปานสาลา⁴⁹⁵ วิย สารสานํ
 หํสาลินํ มงคฺลวาสฏุตํ //730//
 นิรณตราโมทมทาวเหหิ⁴⁹⁶
 สุกฺคฺลลโกกาสรวิณฑเกหิ
 โสคนธิกีนทิวรเกรเวหิ
 กิณชกขณนณณตเลหิ จิตตํ //731//
 สีสจจสาโตททสมปฺปณณ-

⁴⁹⁵ B. สาลํ

⁴⁹⁶ B. -วเสหิ

สโรชนีลงกตภูมิภาโค
 โยย์ ปุเร ภาติ มนุญญรูป
 สมนตกุโฏ ส สมนตกุโฏ //732//
 ทลิตวิปินสณธา⁴⁹⁷ ยตถ เสเล สมนตา
 สมุคตชนานัน จิตตมาโมทยนติ
 มธุกวฏกเรรีโพธิชมพีรภลลี-
 ขทिरภยกทมพา ฝุลลเสลลุปลาสา //733//
 ปณสมตปิลกขา กณหวณฎกขจิจจา
 ลพุขพทรีนึปา ฝนทนิทิวรา จ
 วกุลสนปียาลา คททภณชชชุนา จ
 กมุกลลดินทุหมพรมพสุสภณณา //734//
 ปุณนาคจุมปกทุมุปปลทาฑีมา จ
 ขชชुरิตาลคิริมลลิกโสภิตาลา
 หินตาลนาคนิจุลา ยุคปตตริฎฐ-
 เสตมพเอรวตกาปี จ เกตกา จ //735//
 สมฝุลลภณทีสุมนชชกยฎีกา จ
 วาสนติ จิตตกขปา รวิมาลตี จ
 กุณทสสมารุกกรณชกพีชปุร⁴⁹⁸
 เสฬาลิกา จ ตินสุลสมีรณา จ //736//
 โจจจจกักกหฬิททิวฝงคิพิมพิ-
 นีลิวจาติวิสลาพุ จ นาคवलลี
 วลลีสสารทปราชิตวารุสีรา
 เอลาทิเนกวนราชิวิราชิต โส //737//
 ติฎฐนติ เกจิ ตรีโว สุรภี กิรนตา
 ตตถเวว เกจิ ฝลิตา มธुरुปฝลานิ
 อนุโฬลิตา ฝลิตปลลวิตา ลตาโย
 สนธารย วิฎฐปชตตสุ ภนติ เกจิ //738//
 สามนตเค ชนคณ สตต ทุมินทา

⁴⁹⁷ B. ทลิตวิทิตสณธา

⁴⁹⁸ B. กุณทสสมารุกเกณฎกพีชปุร-

สมปิ่นยนต์ ทลิตา⁴⁹⁹ ผลิโน จ ยสมิ
 เต อวหยนต์ วิย โลจนโคจเรหิ⁵⁰⁰
 วาเตริตเทหิ ตรุณารุณปลลเวหิ //739//
 ตสมิ วเน วนสุรา นิชสุนทรีหิ
 รมเม สีลาตลทเห สิกตาตเล จ
 นจจนติ ตนต์ ตูเรียนิ จ วาหยนต์
 คายนต์ี มาลภริโน สตต ปตีตา //740//
 สิทธา จ สิทธวนิตาหิ ตหิ ตหิ เต
 ทิพพนต์ี ปุบผลปตตรสาภินนหิ
 อจจนติ ตตถ คิริปาทปรามณเย⁵⁰¹
 โยเคหิ สงคตมนา พหิตาปสาปี //741//
 ตสมิ วเน หริณโรหิตปุนทริก-
 โคณณสลลสสมพุกสุกร่า จ
 สาขามิเคณนิคพพพुरुรุกุงค-
 โคธาขุมปก⁵⁰²กปีควยา จเนกา //742//
 เต วคควคคจรีโน หยมารกาหิ-
 นานาจตุปปทคณา มุหิตา วสนติ
 ปกชีปี โกสิยกโปตกนิลคีว-
 ธงกาฎลาปปรปุฎฐมธูปพตา จ //743//
 นิชชีว⁵⁰³ทินทิกจโกรกสาฬิกา จ
 จกกวทกัรกรร่า กุลลา จ กงกา
 จิตรจจทา มธูรกุชกเนกปกชี
 สงคมม ยตถ นิวสนติ มนุญญรูปา //744//
 เตสั วนนตมถ นาฎกมณทลั ว
 คีตาลัย วิย อโหสิ จ คายกานั

⁴⁹⁹ B. ทลิตั

⁵⁰⁰ B. โลจนโคจเรปี

⁵⁰¹ B. คิริปาทปรามณเยโย

⁵⁰² B. โคธาขุมปก-

⁵⁰³ B. นิชชีว-

อาปานภูมิสิทธิ์ มิคปักษิกานันท์
 นิจุจสุสวั รติกร์ นยนาภิรามัง //745//
 เอววิโร⁵⁰⁴ วิป็นราชิวิราชิตะเทหิ
 กุฎ्हะหิ เนกสุรสุษุทธิมณชิเตหิ
 อตยจุจนีลสิขิควัสมานาวณโณ
 เอโส สมนตคิริ เม วสตี มุณินท //746//
 เอว ปตีตมนโส สุมนาภิธาโน
 วตวาน นตวมสมัง คมเน ปยตตี⁵⁰⁵
 กาสถ โสปี มุณี ตสส วัง ปฎิจจ
 สพภิกขุ นิกขมิ ชิโน คคนายนมหิ //747//
 นิจเจตนาปี คิริปาทปอาทโยปี
 นาคา สุปณณมิกปักษิกะเทกกาปี
 วิชชาธรามรสุธา จตุราณนาปี
 สงคมมกัสสุ สุมนา มหมพภูตุนเต //748//
 มุณินเท ปยนเต สมิทัง ตีโลกัง
 คิริณฑากินนทา ทุมินทา ปพุทธา
 มิคินทา สุตฺถุฐา ขคินทา สุตฺถุฐา
 ปวภูโธ มหิโนท ปณภูโธ นิทาโฆ //749//
 คจจณเต คคนายเนน สุกเต ภาณุสิ สนโต ตทา
 วาเรสุ สूरียาตปยจ ชลทา สิญจิสสุ⁵⁰⁶ ภูมยา ชล
 มนุทามนุทสุคนธมุทปวนา ปาเปนตี⁵⁰⁷ สิต์ สุขัง
 เทวาที ธชตตจามรกรรา ปุเชนตี มาเนนตี จ //750//
 สนนีรหิณฑาลคสิณทิปุค-
 ตาลมพสาธาติมหิรุหิณฑา
 ติฏฐุนตี เต จามรหตถกาว
 ปุเปเหหิ ฉนโน คคนงคโนปี //751//

⁵⁰⁴ B. เอววิโร

⁵⁰⁵ S. คมโนปยตตี

⁵⁰⁶ B. สิทธีสุ

⁵⁰⁷ S. มนุทามนุทสุคนธมุทปวโน ปาเปตี

อเนน วิธินา ชคเทกนาโถ⁵⁰⁸
 ปวตตมานะสุ มหามเหสุ
 ทิสณจ วิทิส⁵⁰⁹ ปริปุรยงโต
 ฉพพณณรสีหิ อคา นคินท //752//
 ตสมี สมทนคณทุณนิ โลกนาโถ
 ฉพพณณรสีนิกัร ทิสิ ปตถรณโต
 ภิกขุหิ โส ปริวุโต ปรสาครนต
 โอลอยั ฐิติมกาสิ อโนมวณโณ⁵¹⁰ //753//
 ลงกาวัฐสูมนกุฎกิริฎกุฎ
 สุขเชลินคชชินราชมณี มหนโต
 อิจฉตถท สิวทมบปภูมิ ติโลเก
 ตทานิ โภ ภชถ เสวถ สพพกาล //754//
 กาสู ตทา สุรวรา สุรสุนทรีหิ
 ลงกาย เสลสิขเรสุ มหาสมชช
 วชชีสุ เภริวิกตี สยเมว สพพา
 ภสสีสุ ทิพพกุสุมาภรณา นภมา //755//
 ลงกมพริ นิลมาสิ จ ฉตตฉน
 นานาวิราคชเขตุสมากุลฉจ
 นานาสุคณฉกุสุมาทิมนตราหิ
 นานคฉิกาวลิวราชิตมนตนิภุ //756//
 ตสมี ทิเนสิ รตน มณิโตรเนหิ
 ทิปาลีปณณฉฎปนติหิ ทสสนีย⁵¹¹
 สมพทุทเทหปริโต คตฉปภาติ⁵¹²
 รตตี นภาวนิจราชรสพพทพพิ //757//
 มาลาวตัสสมกา คิริโย สมนตา

⁵⁰⁸ B. ชคเทกนาถ

⁵⁰⁹ B. ไม่มี “จ วิทิส”

⁵¹⁰ Sn. ฐิติมกาสมโนมวณโณ

⁵¹¹ B. ทสสนีย

⁵¹² S. คตฉปภาติ

หุตวา นมนติ จ ภมฺนติ⁵¹³ สเจตนา
 สพเพปี ตตถ ตรวโ จ ลตาทโย จ
 นจจฺนติ ทิพฺพนภฺกกา วิย โอนตคฺคา //758//
 เอรฺว ตทา มหติ วิมฺหยปาภฺภิเหเร
 พุทฺธานุภาวชนิตฺ⁵¹⁴ อธิ วัตตมาเน
 นตวาน ธีรจฺรณํ สฺมโน สุธาสิ
 เอรฺว วที ปรมปีติมโน อุทคฺโค //759//
 เย เต มุฑู โภมฺลรตตปาทา
 สฺรตตผลฺลมพฺรุโหปมานา⁵¹⁵
 วภฺภูวานุบุพฺพายตองคฺคฺลิกา
 สฺตมพตฺตงคคฺคนชาวลิกา //760//
 สฺวณฺณกฺมฺมุนตปาทปภฺจฺจิติ
 นิคฺุฬหโคปฺผายตปณฺหิภาคา
 สมจฺจนายํ สกฺลํ ปติภฺจฺจิตา
 น ลิมฺปเต สฺจจฺวิตา รธาติ //761//
 สมมตตทตโถสภหํสสิห-
 สมานลิตาย ยหิ ปยาติ
 นินฺนุนตา เภริตลา ว⁵¹⁶ ภูมิ
 โทตาถ บุปฺผาทิสฺมณฺชิตา จ //762//
 อเปนฺติ มคฺคา สยเมว ชาณฺ⁵¹⁷
 สกณฺฐมฺมูลา⁵¹⁸ กฐฺลา จ สพฺเพ
 คมภีรฺนึรธาปคปงกฺทคฺคา
 หิตวา สภาวํ รมณฺเียเมเนติ //763//
 วชนติ ภูมิ คิรโย ปุรตถ

⁵¹³ B. นมนติ อปี หนฺติ

⁵¹⁴ B. -ชนิตํ

⁵¹⁵ B. สฺรตตผลฺลมพฺรุโหปมานา

⁵¹⁶ B. ไม่มี

⁵¹⁷ B. พานู

⁵¹⁸ B. สกณฺฐมฺมูลา

ปสาริตะ ปาทเวเร ชินสส
 นิพพาติ อคคี นรโกทเรปี
 คณหนติ ปาเท ปทุมมาทโย จ //764//
 อิหิ ทิ เต ปาทตเล ยตีส
 สนาภิเนมิฆฎิกาวลีหิ
 สุตถนุจตี จารสทสสวนตี
 สนทิสสเต จกกวร มหนตี //765//
 ตเมว จกัก ปรีวารยิตวา
 สิริวจฉไสวตถิตตสกา จ
 ปาสาทภทราสนปุณณปาติ-
 สิตาตปตตาสิมยุรหตถา //766//
 นีลาทีเกทา กมลุปปลา จ
 สเมรุสตุตทิมหาสมุททา
 สตตปาคา สตตมहाสรา จ
 หิมาลโย จกกวาพททีโก จ //767//⁵¹⁹
 จนนทกตารา จ ฉเทวโลกา
 ปีตามหาवासมนุสสโลก
 สุวณณนาวา สิวีกา จ สงข
 เกลาสเสลั ธชไตรณา จ //768//
 จินตามณฺณทีสสวจฉเนนุ
 มินทวຍ จกกวตตี สเสโน
 สีสสสมาตงควियคฺษราชา
 ทีสโสโก กิมปรีโส มยุโร //769//
 โภญจา จ เอรารวมหตถิราชา
 สจกกวากา มกราทโย จ
 นานามหามงคสลกฺษณา เต
 วิโรจมานา วิลสนติ นิจจ ⁵¹⁹//770//
 ชาตกฺษณ ยสส มหี ปเภชช
 วิสาลสตุตททยปงฺกชานี

⁵¹⁹ B. ไม่มีคาถาที่ 767-768

ปฏิกคเหสุ จรณานิ ยานิ
 เต ตานิมานจฉริยานิ โลเก //771//
 วรพาปนตถายุปนีตกาเล
 ปีตุหิ เต เทวลตาปสินท์
 ปาทานิ คนตวาน ชฎาสุ ตสส
 อาสุ ตเวตงชียุค อโห โภ //772//
 สุกุโรททวทสส นราธิปสส
 สนนโตสโตเยหิ ปปุริตสส
 สิโรวิสุทฐมพुरुหากรสส
 สโรรุหาสุ จรณานิ ตุยหิ //773//
 เย⁵²⁰ จงกเม จงกมณวसाने
 โอนมม เมรุททยปพพดินทา
 ปฏิกคเหสุ จรณานิ ยานิ
 อิมานิ เต ตานิ มหพุกตานิ⁵²¹ //774//
 ยัมวณูทมาโน ติทิวาธิโป โส
 ยสसानุภาเวณ คตายุโกปี
 สกียฐาเนสิ ปุณาปี เตย⁵²²
 ปาทมพชั ธีร มหानุภาว ⁵²³//775//
 เทหिनมคโคปี นิสากรราริ
 มานุนนโต โส สยิตสส ตุยหิ
 ปาทสส อนตมปี น สกขิ ทฏจु
 อจเฉรรูปิ อิทมงชิกถช ⁵²⁴//776//
 คงคาย คงคาปติสนนิธานे
 तीरे तता नममथचिमहकसस⁵²³
 ปาทสส लघ्नं अक्री मुनिनत
 मयहिपी होत⁵²⁴ गर्ुणा तवेसा //777//

⁵²⁰ B. โย

⁵²¹ S. เต ตานิมานจฉริยานิ โลเก

⁵²² S. เอว

⁵²³ B. นมมทชิวทงคสส, S. นมมทชिमกคสส

อาราริโต สจจกตาปเสน
 อกา ตูว์ สจจกพทเสเส⁵²⁵
 ปาทสส ลณฉิ ชคโต หิตาย
 มยหมปิ โหต⁵²⁶ ตมนุคคหนเต //778//
 สุตวาน นาโถ คิรเมตมสส
 ปสส์ มหาภูติมณฑลเตสุ
 โลกสส โลเกหิ มหียมาโน
 อกาสิ วาเมน ปเทน ลณฉิ //779//
 สมโพธิโต อฎฐมสารทสมิ
 เวสาขมาเส มุณี ปุณณมายิ
 ปาทสสภิญญาณมกาปรณเท
 สเทวเก สสสมณเ มหนเต //780//
 ปตงคิกา สิตถกมตถกม⁵²⁷
 ยถงกิตา ขตติยมุททิกาย
 อาเสวเมว ชินปาทลณฉิ
 สมณฑกฏุมหิ นมสสนิยิ //781//
 อกาลเมโฆ จ ตโต ปวสสิ
 วสสิสุ นานารตนาณิ ขมหา
 ตธา⁵²⁸ ปรีโต⁵²⁹ กุสุมพราณี
 สุวณณจุณณานิ ชินเนกวณณา //782//
 ตโตปคนตวา สุกเตภคามิ
 ตสมิ นิตมเพ คิริคพกรายิ
 ทิวาวิหาราย⁵³⁰ นิสีหิ ยตถ

⁵²⁴ B. โภ ตั

⁵²⁵ B. ตูว์ สจจกพทเสเส

⁵²⁶ B. โภ ตั

⁵²⁷ B. สิตถกมหิ

⁵²⁸ B. ตเถ

⁵²⁹ Sn. ตโถปรีโส

⁵³⁰ B. ทิวาวิหารายิ

สุปากภูมิ ตัมภควาคูหาติ //783//
 ตโตรหนตา สุกโตรสา เต
 คนธาทีนา สาธุมเหตว สพเพ
 วนทิตว กตวาน ปทกขินนตัม
 ตหัม ตหังสุ ทิวาวิหารัม //784//
 ลตงคณาโย วิภูปีธวาน-
 มาลมพ สาขาปุณฺณสฺสเส
 สุกุผลมณฺชุกรมณฺชรีตี
 นมสฺสมานาว สโตนตคฺคา //785//
 ติฏฺฐนฺตี วิภูปี⁵³¹ นฏฺกาว ตตถ
 สุกุผลสาขากรมฺกขิปิตวา
 นมสฺสมานา วีย โอนตคฺคา
 วตตณฺตีมานจฺฉริยานิ นิจฺจัม //786//
 ตเถว อุจฺจาวจปพฺพตา จ
 นมสฺสมานา วีย ปาทลณฺฉิ
 ติฏฺฐนฺตี นินนคฺคสิขา สมฺนตา
 อิทฺมปิ นิจฺจพฺพุตเมว ตตถ //787//
 ตสฺมี นเค ปาทวรงฺกิตสฺมี
 ขลฺมณฺฑโลกาส⁵³²ปเทสมตเต
 สโสมฺสรนเต พหุเก⁵³³ ชเนปี
 โทเตว โອกาสฺมโห ปทงฺกัม //788//
 สโสมฺสริตวาน มเหตว สตเต
 นิภฺขณตมตเต ชลทา สเมจจ
 โสเชนตี มาลมพฺวเหตี สาธู
 อิทฺมปิ นิจฺจพฺพุตเมว ตตถ //789//
 ปาเทน ฌุณฺณสฺส สีสาทลสฺส
 เอตาทิสานจฺฉริยานิ โหนตี

⁵³¹ S. รุกขา

⁵³² B. ขลมณฺฑโลกาส-

⁵³³ B. พหฺโว

โลกกนาถสส อนาสวสส
 มหพฤต โก นุ กถ ภาณยย //790//
 ทิวาวิหาร ภาควา สสงโฆ
 กตวาน ตสมี ปน กิณจิกาล
 มหิยามานสุ สเทวเกสุ⁵³⁴
 ตโต คโต โรหมมพรมหา //791//
 ตสมี สสงโฆ มุนิ ทีชวาปิย⁵³⁵
 ฎปสส จาเน ปรมาย ฎมียา
 ครุ กโรนโต ปน ต มหิตล
 นิโรธภาเวน นิสีทิ สตรโซ //792//
 ตโตนุราช ภาควา นภมหา
 คนตวาน โพธิฎฐิตฎมียา จ⁵³⁶
 ฐาเน มหามงคเจตียสส⁵³⁷
 ตเถว อกชนนิตตสส จาเน //793//
 นิสีทิ ปตวาน นิโรธปีตี
 สสาวโก เปกขมขนาดตท
 ปติฎฐิตา เม ปน โพธิธาด
 กโรนติ โลเกติ ชนสส วุทธิ //794//
 อฎฐาย⁵³⁸ ตฎฐโร ภาควา นิโรธา
 คโต สีลาฎปวรสส ฐาน
 ฐิต ตหิ ฎมมเทสยิตวา⁵³⁹
 คโต นภา เซตวาน สุมม //795//

เหว โส ฎมมราชา ชนหิตวิหิต วิตโทसारิวคโค
 ลงการามาย⁵⁴⁰ รมเม สุมนคิริสิเรกาสิ ย ปาทลณ

⁵³⁴ B. สเทวเกสุ

⁵³⁵ B. ทีชวาปิยา

⁵³⁶ B. โพธิฎฐิตฎมียณจ

⁵³⁷ B., Sn. มหามงคเจตียณจ

⁵³⁸ S. วฎฐาย

⁵³⁹ B. ฎมมปเทสยิตวา, S. ฎมมมถพิสิตวา

ภาคผนวก ค
บทแปลสมันตภูฏาภิธานเป็นภาษาไทย

สมันตภูฏวณณา (การสรรเสริญภูเขาสมันตภูฏ)

ขอความนอบน้อมจงมีแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง

ข้าพเจ้า (พระเวทเทเถระ) ขอน้อมนมัสการพระสุคต ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้มีพระเกียรติคุณขจรขยายไปอย่างต่อเนื่อง ผู้จัดความหยิ่งโสของพญามาร (กนทป) ⁵⁴⁶ ได้แล้ว ผู้ทรงสร้างประโยชน์เกื้อกูลให้แก่ภพทั้งสาม ⁵⁴⁷ ผู้เป็นดุจธงชัยเพียงหนึ่งเดียวของโลกทั้งปวง ผู้ล้าค่าด้วยพระหฤทัยอันนับประมาณมิได้ ผู้ประทานความสงบสุข ผู้มั่นคงประดุจดั่งเขาพระสุเมรุ ผู้เป็นแก่นแท้แห่งความมั่งคั่ง
//1//

ข้าพเจ้า ขอน้อมนมัสการดวงอาทิตย์คือพระธรรม ดวงใหญ่ อันอุทัยขึ้นจากยอดขุนเขา ด้านทิศบูรพาคือพระพุทเจ้า เป็นเครื่องขจัดความเหินห่างคือบาป เป็นเครื่องเข้าไปแผดเผาโคลนตมคือโมหะ เป็นเครื่องทำให้ดอกโกมุทคือใจของชนทั้งหลายทั้งปวงแย้มบาน เป็นเครื่องทำลายดอกโกมุทคือมิจฉาทิฐิให้พินาศไป ⁵⁴⁸ //2//

ข้าพเจ้า ขอน้อมนมัสการคณะสงฆ์ ผู้มีศีลปราศจากมลทินทั้งปวง ผู้จัดชายแห่งข้าศึกคือบาป ผู้เป็นที่ตั้งแห่งการบูชาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ควรแก่การต้อนรับและผู้ควรแก่สิ่งของที่เขานำมาบูชา ผู้ปฏิบัติไปสู่หนทางตรง ผู้เป็นเนืองนาบุญของชนทั้งหลาย ผู้ให้ซึ่งธรรมอันมีแก่นสาร ด้วยใจที่เอื้อเฟื้อ //3//

ข้าพเจ้าครั้นกำจัดอุปสรรคทั้งปวง เพราะความนอบน้อมที่ข้าพเจ้าได้กระทำแล้วตั้งนี้จักพรรณนาถึงราชาแห่งขุนเขานามว่า สุมนะ อันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลาย อันเป็นที่ประดิษฐาน

⁵⁴⁶ “พญามาร” แปลจากคำว่า “กนทป” ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “กนทรป” พจนานุกรมภาษาสันสกฤตให้ความหมายว่า “กามเทพ, ความรัก, กามารมณ์” อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเลือกแปลว่า “พญามาร” เนื่องจากแนวคิดที่ว่ากามารมณ์เป็นศัตรูต่อการปฏิบัติเพื่อจะบรรลุธรรม และในสมันตภูฏวณณาเองก็มีคำเรียกพญามารโดยใช้ชื่อของกามเทพด้วย เช่น มกรทช (ผู้มีรูปมกรบง) โดยแนวคิดเรื่องการใช้ชื่อกามเทพที่สื่อถึงพญามารนี้ปรากฏเป็นจำนวนมากใน *ปัทยจุฑามณี* (หรือ *สิทธารถจริตกาวยะ*) ของท่านพุทธโฆษา (ดู Fernando, 1994: 16)

⁵⁴⁷ **ภพ 3** คือ โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ หรือภาวะชีวิตของสัตว์ มี 3 ประการ ได้แก่ (1) กามภพ ภพของผู้ที่ยังแสวงกามคุณ (2) รูปภพ ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน และ (3) อรูปภพ ภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน (พระพรหม - คุณากรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 276)

⁵⁴⁸ ดอกโกมุท (ป. กุมุท) (Water-Lily) เป็นดอกบัวที่บานในยามค่ำคืนเมื่อถูกส่องกับแสงจันทร์และจะหุบในยามเช้าเมื่อถูกส่องกับแสงอาทิตย์ (Wijesinha, 2000: 269) พระเวทเทเถระทราบธรรมชาตวิทยาข้อนี้เป็นอย่างไรจึงกล่าวว่าพระธรรมเป็นดวงอาทิตย์ และดอกโกมุทเป็นมิจฉาทิฐิ ขนบเช่นนี้ปรากฏในวรรณกรรมบาลีและสันสกฤตเรื่องอื่น ๆ อีกด้วย โปรดดูเพิ่มเติมใน บุปผา เต็งสุวรรณ (2521: 12-13)

ดอกบัวคือรอยพระบาทอันปราศจากมลทินของพระสุคตเจ้า อันหาที่เปรียบมิได้ ขอสาธุชนทั้งหลาย จงสดับรับฟังคำพรรณานั้น (ดังต่อไปนี้) //4//

การฟัง การพูด และการไหว้ ด้วยสติ ย่อมมีแก่ผู้ใด โดยชอบ ผู้นั้นย่อมมีความสุขและ ย่อมเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน //5//

เพราะฉะนั้น สัตบุรุษทั้งหลาย ผู้เป็นสาธุชน ผู้ปรารถนาสมบัติ 3 ประการ⁵⁴⁹ ฟังสดับรับ ฟังเรื่องนี้ด้วยจิตใจอันไม่ฟุ้งซ่านเถิด //6//

พระผู้เป็นที่ฟัง เป็นยอดของชาวโลก บำเพ็ญบารมี 10 ประการแล้ว⁵⁵⁰ ได้เกิดแล้วใน สวรรค์ชั้นดุสิต ปรากฏนามว่า สันดุสิตเทวราช⁵⁵¹ //7//

พระผู้อันเทวดาทั้งหลายเป็นต้นอาราธนาแล้วว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรันดร์ บัดนี้เป็นเวลา อันสมควรของพระองค์แล้ว ขอเชิญพระองค์ผู้ข้ามพ้นแล้ว จงช่วยให้สัตว์โลกเป็นอันมากเหล่านั้นข้าม พ้นโลก (วัฏสงสาร) นี้ด้วยเถิด (เพราะว่า) สัตว์โลกเป็นอันมากเป็นผู้มีธุลีคือกิเลสในจักขุ //8//

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระวิริยะมาก บารมี 10 ประการ อันพระองค์ทรงบำเพ็ญมาแล้ว ย่อม มีเพื่อประโยชน์ในการพาสัตว์โลกให้ข้ามพ้นไปจากสังสารวัฏนี้ (เพราะว่า) สัตว์โลกย่อมอาศัยพระองค์ ดุจดั่งบุตรยึดเหนี่ยวแขนของบิดาไว้ฉะนั้น” //9//

พระมหาสัตว์ (พระโพธิสัตว์) ผู้มีพระปัญญามาก ผู้มีนัยน์ตาทามลทินมิได้ ครั้นได้สดับ ถ้อยคำนั้นของเทวดาเหล่านั้นแล้วก็พิจารณาตุมหาวิโลกนะ 5 ประการ⁵⁵² //10//

⁵⁴⁹ สมบัติ 3 ประการ ได้แก่ (1) มนุษยสมบัติ สมบัติในชั้นมนุษย์ (2) สวรรคสมบัติ สมบัติในสวรรค์ (เทวสมบัติ หรือทิพยสมบัติ ก็เรียก) และ (3) นิพพานสมบัติ สมบัติคือนิพพาน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 400)

⁵⁵⁰ บารมีที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์จึงจะบรรลุโพธิญาณคือความเป็นพระพุทธเจ้า มี 10 ประการ คือ (1) ทาน การให้หรือเสียสละเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ (2) ศีล ความประพฤติถูกต้องสุจริต (3) เนกขัมมะ ความปลีกออกจากกาม, การออกบวช (4) ปัญญา ความรอบรู้เข้าถึงความจริง (5) วิริยะ ความเพียรแกล้น กล้าในการทำงาน ไม่ท้อทรมาน (6) ขันติ ความอดทน ควบคุมตนเองให้อยู่ในธรรมหรือเหตุผล (7) สัจจะ ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ (8) อธิษฐาน ความตั้งใจมั่น (9) เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์ และ (10) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ยุติธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 180)

⁵⁵¹ ท้าวสันดุสิตเทวราช เป็นผู้ปกครองสวรรค์ชั้นดุสิต ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ 4 แห่งสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น สวรรค์ชั้นดุสิตนี้เป็นที่สถิตของพระโพธิสัตว์ก่อนจุติลงมาสู่มนุษย์โลกและตรัสรู้ในพระชาติสุดท้าย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 95)

⁵⁵² มหาวิโลกนะ คือ การตรวจดูอันยิ่งใหญ่ หมายถึง สิ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาตรวจดู ก่อนจะ ตัดสินพระทัยประทานปฏิญาณรับอาราธนาของเทพดาทั้งหลายว่าจะจุติจากดุสิตเทวโลกไปบังเกิดในพระชาติ สุดท้ายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มี 5 อย่าง (นิยมเรียกว่า ปัญจมหาวิโลกนะ) คือ (1) กาล คือ อายุกาลของมนุษย์ จะต้องอยู่ระหว่าง 100 ถึง 1 แสนปี (ไม่สั้นกว่าร้อยปี ไม่ยาวเกินแสนปี) (2) ที่ปะ คือ ทวีปที่จะอุบัติ เฉพาะในชมพู

(คือ) ได้มีพระนครนามว่า กบิลพัสดุ์ อันประดุจฝักบัวอันงดงามในดอกบัวอันเลอเลิศคือ ชมพูทวีป และเปรียบดังภูเขาคันเป็นที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายฉะนั้น //11//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีปราสาทเคลื่อนกล่นไปด้วยสี่หัตถุที่ประดับด้วย แก้วมณี เพียบพร้อมด้วยยอดสูงแห่งรัศมี (ที่งดงาม) ที่ทำจากเงินทอง (ทองคำและเครื่องประดับ) รุ่งโรจน์อยู่ //12//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่สุกสกาวพร่างแสง มีธงสีทองคล้ายกับตะเกียงที่ถูก ลมพัด ปานประหนึ่งสายฟ้าแลบ 100 ครั้ง เนื่อง ๆ เหนือท้องฟ้าที่หนาแน่นด้วยก้อนเมฆ //13//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่ฟังนำมาซึ่งความงดงามแห่งสระบัวที่ถูกปกคลุมโดย มวลภมร เพราะนัยน์ตาสีเขียวและใบหน้าของชนทั้งหลาย //14//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่คล้ายกับมหาสมุทรอันสิ้นไหวไปด้วยเสียงดังและ ระลอกคลื่นสูงใหญ่ เพราะมีตัวใหญ่ที่วิ่งไปมาและข้างข้างชันทั้งหลาย //15//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีธงล้อมด้วยสีน่านาพรรณสูงใหญ่พัดสะบัดโบกอย่าง ซ้ำ ๆ ปานประหนึ่งแขนสองข้างของพระลักษมีผู้อยู่เบื้องหน้า⁵⁵³ เทวดาทั้งหลายกำลังเชิญชวน⁵⁵⁴ (ให้ เข้ามา) ฉะนั้น //16//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีผู้คนหลากหลายอาชีพ ตกแต่งด้วยเครื่องประดับ นานาชนิด ประกอบพร้อมด้วยสมบัติต่าง ๆ เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งวิชาความรู้หลากหลายประการ //17//

(พระนครกบิลพัสดุ์) มีชนทั้งหลายที่คະนองวัยด้วยความเป็นคนหนุ่มสาว และน่ารัก น่าใคร่ด้วยรูปโฉม ยินดี (ยึดมั่น) ในคำสัตย์ อยู่ในตระกูลที่ไม่มีการด่าทอกันเนื่องนิത്യ //18//

(พระนครกบิลพัสดุ์) เป็นพระนครที่มีความเหมาะสม อันชายและหญิงทั้งหลายผู้แข็งแรง ด้วยการละเล่น และมีปกติกว่าค่าไฟระนาฟิง⁵⁵⁵ อาศัยอยู่ //19//

ทวีปเท่านั้น (3) เทสะ คือ ประเทศ หมายถึง ถิ่นแดนที่จะอุบัติ เฉพาะในมัธยมประเทศเท่านั้น และทรงกำหนดเมือง กบิลพัสดุ์เป็นที่บังเกิด (4) กุละ คือ ตระกูล จะอุบัติเฉพาะในชาติตยสกุลหรือในพราหมณสกุล และทรงกำหนดว่า เวลานั้นโลกสมมติว่า ตระกูลกษัตริย์ประเสริฐกว่าตระกูลพราหมณ์ จึงจะอุบัติในตระกูลกษัตริย์ โดยทรงเลือกพระ เจ้าสุทโธทนะเป็นพุทธบิดา และ (5) ชเนตติอายุปริจเฉท คือ มารดาและกำหนดอายุของมารดา กล่าวคือมารดา จะต้องมียศ 5 บริสุทธิ ไม่โลเลในบุรุษ ไม่เป็นนักดื่มสุรา ได้บำเพ็ญบารมีมาตลอดแสนกัลป์ ทรงกำหนดได้พระนาง มหามายา และทรงทราบว่าจะมีพระชนมอยู่เกิน 10 เดือนไปได้ 7 วัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 307-308) โปรดดูเพิ่มเติมใน มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ (2557: 178-183)

⁵⁵³ แปลตามฉบับ 2303, 2298, 6086 และ 10646 ว่า ปุรลกขยา

⁵⁵⁴ แปลตามฉบับ B ว่า อวหมานาย

⁵⁵⁵ แปลตามฉบับ B และ S ว่า มธรรลาปินิหิ จ

ในพระนครนั้นได้มีพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า สุทโธทนะ ผู้เป็นดุจธงชัยแห่งราชวงศ์
โองการราชที่ประกอบด้วยคุณธรรมทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏในทั้งสามโลก
//20//

หมู่ภุมรคือแก้วมณีบนมงกุฏของพระราชาทังปวงในภาคพื้นปฐพีต่างบินมาละเล่นไม่หยุด
หย่อนแทบดอกบัวคือเบื้องพระยุคลบาทของพระองค์ (พระเจ้าสุทโธทนะ)⁵⁵⁶ //21//

ด้วยพระบรมเดชาภาพของพระองค์ที่ขยายออกไป พระอาทิตย์แม่ (จะอุทัย) ในภายใน
แห่งพระนคร แต่ก็ยังนำความงดงามแห่งแสงจันทร์มาในเวลากลางวันได้เหมือนกัน⁵⁵⁷ //22//

และ (พระเจ้าสุทโธทนะ) เป็นผู้มีการแสแห่งการให้ทาน (หรือห้วงน้ำคือการให้) ก้าวล่วง
ที่สุดแห่งฝั่ง (หรือล่วงเลยที่สุดขอบเขต) ในท้องทะเลคือจิตใจ สำหรับเหล่าชนผู้ขอทั้งหลาย โดยไม่
ขาดสาย (ตลอดเวลา) //23//

(พระเจ้าสุทโธทนะ) ย่อมรุ่งเรือง ณ ภาคพื้นปฐพี ราวกะพระสุรมนตรี (พระพหูสบัติ) ผู้
รุ่งโรจน์ด้วยสติปัญญา ประหนึ่งท้าวธนะ (ท้าวกุเวร) ผู้ร่ายด้วยทรัพย์สมบัติ และประดุจพระผู้มี
ลูกศรคือดอกไม้ (พระกามเทพ) ผู้หล่อเหล่าด้วยรูปโฉมฉนั้น //24//

หญิงใด เป็นผู้อันพระเจ้าสุทโธทนะนั้นอภิเษกแล้วด้วยความเป็นพระราชา ปรากฏพระ
นามว่า มหามายา หญิงนั้นได้เป็นพระมเหสีสตรีผู้เพียบพร้อม ผู้งดงามเลิศ ผู้ทรงไว้ซึ่งคุณงาม
ความดี เป็นผู้ (สว่างไสว) ราวกะวารีศมีแห่งดวงจันทร์ ปานประหนึ่งพระนางศิริชา (พระนางปารวตี)
ชายาของพระผู้ถือหวัชระโกลก (พระศิวะ) ดุจดั่งพระลักษมีของवासुเทพ (พระวิษณุ) และเปรียบดังนาง
สีดาของพระรามฉนั้น //25-26//

พระโพธิสัตว์นั้น ประดุจตั้งรัตนอันมีค่าหาประมาณมิได้ ในหมอน้ำคือพระครรภ์ของ
พระนางมหามายานั้น ทำให้พระนางมหามายาพร้อมทั้งเหล่าเทวดาประหลาดใจ (ปลื้มใจ) ด้วย
บุพนิมิต 32 ประการ⁵⁵⁸ //27//

⁵⁵⁶ ความหมายของคานานี้คือ พระราชาเมืองอื่น ๆ ต่างน้อมศิระชะก้มลงกราบแทบพระบาทของพระ
เจ้าสุทโธทนะ โดยพระเวทเทเถระจินตนาการว่าพระบาทของพระเจ้าสุทโธทนะเป็นดอกบัว มงกุฏของกษัตริย์เมือง
อื่นคือกุ่มฝั่งซึ่งบินมาแซมดอกบัว หมายความว่า กษัตริย์เมืองอื่นต่างน้อมศิระชะก้มลงกราบแทบพระ
บาทของพระเจ้าสุทโธทนะนั่นเอง ข้อนี้เป็นขนบของกวีมาตั้งแต่สมัยโบราณ

⁵⁵⁷ คานานี้เป็นขนบของกวีที่มองว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีรัศมีที่เย็นและมีพระเดชที่ร้อนแรง ดู
เทียบได้กับจารึกที่ถ้ำอุทัยศรีของพระเจ้าจันทรคุปตะที่ 2 ว่า “แสงสว่างภายในดวงนั้น ซึ่งเหมือนพระอาทิตย์ (ส่อง
สว่างอยู่) บนพื้นโลก (ตลอดเวลา) ชื่อว่า จันทรคุปตะ เป็นแสงสว่างที่อยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง (ทั้งกลางวันและ
กลางคืน) เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์” (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2523: 19) และพุทธจริตว่า “พระกุมารนั้นทรงรุ่งเรือง
ด้วยพระรัศมีและความกล้าหาญเหมือนกับพระอาทิตย์อ่อน ๆ เคลื่อนลงสู่แผ่นดิน ถึงแม้จะมีพระรัศมีรุ่งเรืองมาก
เพียงนั้น แต่เมื่อถูกมองดูพระองค์ก็ยังคงทรงดึงดูดสายตาทั้งหลายเหมือนกับพระจันทร์” (พุทฺธ.1/12)

ผู้ส่งบรววกะลูกช้างเผือกที่ถือดอกบัวบานอยู่ในมือฉะนั้น กระทำประทักษิณพระมารดา แล้วได้ถือเอาปฏิสนธิ //28//

เมื่อครบ 10 หรือ 11 เดือน พระนางมหามายาได้มีพระดำริเพื่อจะเดินทางไปเยี่ยมพระนครของพวกญาติในครั้งนั้น //29//

พระนางได้กราบทูลเรื่องนั้นแก่พระราชาแล้ว เป็นผู้มีความมุ่งบังปกปิดด้วยดี เสด็จดำเนินไปในระหว่างถนนหนทางที่พระเจ้าสุทโธทนะ (รับสั่งให้) ประดับประดาดกแต่งไว้อย่างดี //30//

ได้ทอดพระเนตรอุทยานนามว่า ลุมพินี อันเป็นสถานที่ที่น่ารื่นรมย์พระหฤทัย คล้ายกับอุทยานนันทวัน⁵⁵⁹อันทำความเพลิดเพลินใจให้แก่เทวดาทั้งหลายฉะนั้น //31//

ทรงมีพระประสงค์จะทรงเล่นสำราญในอุทยานลุมพินีวันนั้น จึงเสด็จเข้าไปยังบ้านนั้น ทรงเล่นเสด็จเข้าไปใกล้ต้นสาละพฤกษ์อันเป็นมงคล //32//

พระนางผู้มีข้อพระกรแดงระเรื่อ ทรงเหนี่ยวกิ่งสาละที่พรั่งพร้อมด้วยใบอ่อนที่ปลิวไหว ซึ่งโอนอ่อนลงมาด้วยดอกที่บ้านสะพรั่ง //33//

พระนางมหามายา เป็นผู้อันเทวดาทั้งหลายให้การอารักขาแล้ว ได้ประทับยืนประสูติพระราชโอรส ผู้เป็นดวงตาของชาวโลก ณ ที่นั้นนั่นเอง ในขณะที่มหาชนพร้อมทั้งเทวดาก็ต่างพากันเฉลิมฉลอง //34//

ในกาลนั้น ท้าวมหาพรหมทั้งหลาย ท้าวโลกบาลทั้งหลาย⁵⁶⁰ และมนุษย์ทั้งหลาย ตามลำดับ พากันใช้ดาชายทองคำและหนังเสือเหลืองเป็นต้น⁵⁶¹ มารองรับพระกุมารผู้เป็นที่เพลิดเพลินใจของมหาชน //35//

พระกุมารผู้เป็นนักปราชญ์ ประทับยืนอย่างมั่นคง (บนแผ่นดิน) ทรงแลดูทิศทั้งหลายจากที่นั้นแล้วจึงผินพระพักตร์ไปทางทิศอุดร อย่างก้าวพระบาทไป 7 ก้าวบนดอกบัวแล้วประทับยืนอยู่ //36//

⁵⁵⁸ บุพนิมิต 32 ประการ โปรดดูเพิ่มเติมใน ขุ.ชา.อ.1/78 และชินมहा.301-305

⁵⁵⁹ อุทยานนันทวัน คือ ชื่อสวนของพระอินทร์ เป็น 1 ใน 4 แห่ง ได้แก่ นันทวัน ปารุสกวัน จิตรลดาวัน และมิสกวัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 616)

⁵⁶⁰ ท้าวโลกบาล คือ ผู้คุ้มครองโลก ผู้เลี้ยงรักษาโลกให้ร่มเย็น เทวดาผู้รักษาโลกใน 4 ทิศ ได้แก่ (1) ท้าวธตรฐ จอมภูต หรือจอมคนธรรพ์ ครองทิศตะวันออก (2) ท้าววิรุฬหก จอมกุ่มภันต์ ครองทิศใต้ (3) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก และ (4) ท้าวกุเวร หรือ เวสสวัณ จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 61, 352)

⁵⁶¹ มนุษย์รองรับด้วยเบาะที่ทำจากผ้าเนื้อละเอียด (มนุสสา ทุกุลจุมพฏเกน ปฏิกคณหีสู)

พระองค์ผู้มีพระจักษุเพียงดั่งดอกบัวที่แย้มบาน ทรงทอดพระเนตรลงไปที่สุดทิศแล้วทรงเปล่งอาสภิวาจาด้วยพระดำรัสว่า “เราเป็นผู้เลิศ เราเป็นผู้ประเสริฐ” เป็นต้น //37//

พระองค์เป็นผู้อันพรหม เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นต้นบูชาและนมัสการแล้ว ทรงเจริญพระชันษาโดยลำดับ รวากะว่าพระจันทร์เจริญอยู่ในปักษ์ข้างขึ้นฉะนั้น //38//

ในระหว่างแห่งดอกมันทาระ ภายใต้ร่มเงาแห่งฉัตรของพระพรหมทั้งหลาย พระองค์ประทับยืนอยู่ในท่ามกลางแห่งจามรที่เหล่าเทวดาผู้กำลังเปลิดเปลินและกำยาโอบกอบแล้ว //39//

พระองค์ทรงเปลิดเปลินอยู่ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะอันเป็นทิพย์ โดยอนงประการ //40//

พระองค์ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีซึ่งถูกสดุดีด้วยเพลงขับหลายพันบท ด้วยการฟ้อนรำและการขับประโคมอันงดงามและไพเราะ อันนารีนรมย์ใจ //41//

ครั้งมีพระชนมายุ 16 พรรษา ประทับอยู่ในท่ามกลางหมู่พระญาติ ก็ทรงแสดงศิลปะวิทยาที่ปรากฏอยู่ในโลกจนหมดสิ้น ในคราวนั้น //42//

ทรงยังเหล่าพระประยูรญาติ ทวยเทพ และหมู่มนุษย์ให้รำเรงยินดี ได้รับแล้วซึ่งพระเทวีพระนามว่า ยโสธรา ผู้เหมาะสม ผู้มีชาติวงศ์อันสมควรแก่ชาติวงศ์ (ของพระองค์) //43//

ผู้ประดับด้วยพระพักตร์อันทรงพระสิริโฉมงามดุจดั่งแว่นกระจกทองคำบริสุทธ์ ผู้มีพระเนตรกลมโตดั่งดอกบัวเขียว //44//

ผู้มีพระขนงทั้งสองข้างโก่งอนดั่งธงทิวที่ประตูประมณเทียรทอง ผู้มีพระนาสิกคล้ายกับแตงอ่อนทอง ด้วยพระสิริโฉมของพระองค์ //45//

ผู้มีเครื่องประดับพระกรรณนำพิงใจดุจดั่งวงจักรสายฟ้าแลบเนือง ๆ ที่ปลายก้อมเมฆทั้งสองคือพระเกศาที่ถักเป็นเปียสีดำขลับ //46//

ผู้มีขามทั้งสองกล่าวคือคู่พระถันที่งามนวลเนียนดั่งทองคำ ผู้มีสร้อยคอไข่มุกคล้ายกับธารน้ำตกบนเนินเขาแห่งสุวรรณบรรพต //47//

ผู้มีพระกรทั้งสองคล้ายกับกิ่งไม้ที่ห้อยย้อยลงมาจากต้นไม้ของเทวดา (กัลปพฤกษ์) คือพระกาย (ของพระองค์) ผู้มีถ้องแฉวงแห่งพระนางงามดั่งหยดน้ำอันมีในที่สุดแห่งปลายพระองค์ //48//

ผู้ผุดผ่องด้วยแนวแห่งพระโลมา (ไรขน) อันคล้ายกับหมู่ภมร (บินว่อนอยู่) เหนือพวงดอกไม้คือพระกาย (ของพระองค์) ผู้สง่างามด้วยรอยย่น 3 ชั้น⁵⁶² อันคล้ายกับระลอกคลื่นมหาสมุทรบนพระกาย //49//

⁵⁶² แนวคิดเรื่องสตรีที่รอยย่น 3 ชั้น (หรือรอยขีด 3 รอย) บนหน้าท้องแล้วจะเป็นผู้งดงามนั้น ปรากฏในเรื่องอื่น ๆ เช่น ลลิตวิสตรว่า “ผู้มีนมแข็งอวบตั้งตรง ท่ามกลางองค์มีรอยขีด 3 รอยงามดี...” (ลลิต.(ไทย).362)

ผู้ดงามด้วยพระอรุณกลมอวอดตั้งลำต้นกล้วยทองคำ ผู้ประดับด้วยพระขงษ์ที่ดงาม คล้ายกับหน่ออ่อนของลูกมะพร้าวไฟ⁵⁶³ //50//

ผู้ปานประหนึ่งพระลักษมีซึ่งมีรูปโฉมดงามประจักษ์แจ้ง ผู้คล้ายกับว่าเป็นเครื่อง รวบรวมความงามทั้งหมดเอาไว้ ผู้เป็นบ่อเกิดอันดงามแห่งคุณงามความดีทั้งหลาย ผู้ปานประหนึ่ง ชายฝั่งในมหาสมุทรแห่งความรื่นรมย์ฉะนั้น //51//

(เจ้าชายสิทธัตถะ) เป็นผู้ดงามราวกะวสันตราชา⁵⁶⁴ (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ) หล่อเหลา ปานประหนึ่งพระกามเทพ นำเชยชมเพียงดงพระจันทร์ และมีพระเดชร้อนแรงประดุจดงพระอาทิตย์ ฉะนั้น //52//

เป็นผู้หนักแน่นราวกะเขาพระสุเมรุ เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว เป็นผู้มีพระ หฤทัยลึกซึ้งปานประหนึ่งห้วงมหรณพ เพราะเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งคัมภีรภาพ⁵⁶⁵ เป็นผู้มีพระสุรเสียง ไพเราะเพียงดงเสียงแห่งพรหม เป็นผู้มีปกติกล่าวเฉพาะถ้อยคำที่น่ารักน่าพอใจ และเป็นผู้ไม่มีใครจะ มาเสมอเหมือนได้ด้วยพระปัญญาฉะนั้น //53//

พระองค์ผู้มีความเพียรมากประทับอยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์ ทอดพระเนตรนิมิต 4 ประการ⁵⁶⁶ ในหนทางเป็นที่ดำเนินไปสู่อุทยาน //54//

พระผู้เป็นที่พึง ทรงยินดีอย่างยิ่งในการออกบรรพชา ทรงรื่นรมย์ในภาคพื้นอุทยานแล้ว อาศัยวนอุทยานอันประดับประดาด้วยพวงดอกจามปา อโศก และกาะทิงที่ผลิบานเต็มที่ อันอาภูล ด้วยบ่อน้ำ 100 แห่ง ซึ่งเต็มไปด้วยดอกบัวและบัวขาบอันแย้มบาน อบอวลด้วยกลิ่นดอกไม้หอมหวาน หลายชนิดที่มาจากสายลมโชยอ่อนพัดมาอย่างช้า ๆ อันเป็นที่ที่หมู่ภุมรินวนไปมารวมกันดูดีมีจาก สระหนึ่งไปอีกสระหนึ่ง เป็นที่ที่หมู่สุกฤษาซึ่งคะนองด้วยรสแห่งผลไม้และดอกไม้ส่งเสียงร้องแข่งแซ่ คล้ายกับโรงละครถาวรเป็นที่ร้ายรำของฝูงนกยูงที่เหมาย ปานประหนึ่งลานกีฬาเป็นที่ละเล่นของหมู่ มฤค เป็นอุทยานที่ดงาม ทำความเพลิดเพลินแก่มหาชน ด้วยแสงสายแห่งน้ำพุ (ที่พุ่งกระเซ็น) เพราะ

กตุลหาร สรรคที่ 2 โศลกที่ 25 ว่า “(หญิงทั้งหลาย) ทานไรชนอ่อนที่มองเห็นชัดหลังจากอาบน้ำมาใหม่ ๆ ไว้ด้วยเอว ที่มีรอยย่นงามน่ารัก” (ขวโรฒน์ วัลยเมธี, 2549: 80)

⁵⁶³ “มะพร้าวไฟ” แปลจากคำว่า “สนนึร” ซึ่งคำนี้ปรากฏในพจนานุกรมของท่าน Buddhadatta (2018) ว่า “King coconut” เป็นมะพร้าวพื้นเมืองของลังกา มีลักษณะสีแดงและรสหวานกว่ามะพร้าวอื่น ๆ

⁵⁶⁴ วสันตราชา (ราชาแห่งฤดูใบไม้ผลิ) หรือวสันตตะ (ฤดูใบไม้ผลิ) เป็นเพื่อนรักของกามเทพ (SED.930)

⁵⁶⁵ คัมภีรภาพ 4 ประการ ได้แก่ (1) ธรรม คือ พระบาลี (2) อรรถ คือ เนื้อความแห่งพระบาลี (3) เทศนา คือ การแสดงพระบาลีที่กำหนดไว้ด้วยใจ และ (4) ปฏิเวธ คือ การหยั่งรู้พระบาลีและอรรถแห่งพระบาลีตาม ความเป็นจริง คัมภีรภาพ 4 ประการนี้จัดว่าเป็นคุณลึกซึ้ง เพราะบุคคลผู้มีปัญญาทราวมเข้าใจได้ยากและมีที่ตั้งอาศัย ที่พวกเขาไม่พึงได้ ดุจมหาสมุทรที่สัตว์มีกระต่ายเป็นต้นหยั่งลงได้ยาก (วิ.อ.1/21-22)

⁵⁶⁶ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช

สายลมที่พัดเย็นสบายและสายฝนโปรยปรายจากเบื้องสูง ทรงพระกีฬาอยู่ คล้ายกับองค์เทวราช (พระอินทร์) อาศัยอุทยานนันทวันฉะนั้น ได้สดับข่าวการประสูติของพระโอรสผู้เกิดแต่พระองค์แล้ว //55-60//

จึงเสด็จนิวัตกลับมา ประหนึ่งว่าทำวสหัสสักขะ (พระอินทร์) อันวิสุกรรมเทพบุตร ประดับประดาตกแต่งองค์ให้แล้วฉะนั้น พอเสด็จเข้าไปสู่พระนครก็ได้สดับถ้อยคำอันสงบเย็นที่พระนางกิสาคโคตมิกราบทูล⁵⁶⁷ อันปลาบปลื้มในพระหฤทัย ทรงเบิกบานยินดีแล้วนั้นเทียว จึงทรงประทาน แก้วมุกดาหารอันมีค่าหนึ่งแสน สวยงามกระจ่างดังดวงดารา แก่พระนางกิสาคโคตมิมิฉะนั้นแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระมนเทียร ประทับนั่งบนปวราสนะ โดยทำทางอันสง่าผ่าเผยดุจดังทำวเทวราช //61-63//

ในทันใดนั้น เหล่านางสนมนักฟ้อนก็พากันมาแวดล้อม (พระองค์) บรรดานางสนม นักฟ้อนเหล่านั้น บางพวกอุ้มกลองขึ้นมาตี //64//

บางพวกขับกล่อมเพลงขับที่ประกอบด้วยจังหวะเพลงหลากหลาย บางพวกเป่าขลุ่ย บางพวกตีตีพิณ //65//

ในกาลนั้น นางสนมนักฟ้อนเหล่านั้นผู้โสภะ ผู้มีริมฝีปากคล้ายผลตำลึงสุก ผู้มีทรวงอก เือบอมน่าอภิมรณ ผู้มีนัยน์ตาสีเขียวกลมโต ผู้มีใบหน้าคล้ายกับพระจันทร์วันเพ็ญ //66//

ต่างพากันยืนอยู่ในท่ามกลางวงกลมแห่งกลอง ผู้มีความต่อเนื่องด้วยความรู้สึก (รส) และ อารมณ์ (ภาวะ) เฉพาะพระพักตร์ของเจ้าชายสิทธัตถะพระองค์นั้น ฟ้อนรำอยู่ราวกระว่านางเทพกัญญารำอยู่บนเวทีฉะนั้น //67//

ในขณะนั้น เจ้าชายสิทธัตถะนั้นครั้นทอดพระเนตรอาการอันน่าแปลกประหลาดนั้นแล้ว ก็ทรงเบื่อหน่ายในอารมณ์ (กามคุณ 5) ได้ทอดพระเนตรการตีกลองทั้งหมดนั้นประหนึ่งว่าการทุบออก (ของตัวเอง) ฉะนั้น //68//

พระผู้เป็นผู้นำ (ของชาวโลก) ทรงกำหนดว่าเพลงขับกล่อมคล้ายกับเสียงร้องไห้คร่ำครวญ ดำริถึงการพื่อนรำว่าปานประหนึ่งความพิการแห่งกำลังลม อันนำพาสัตว์ให้ข้ามสังสารวัฏได้ยาก //69//

พระองค์เมื่อทรงดำริอย่างนี้ว่า “ในกาลไหนหนอ เราจะพึงสละพระราชวังแล้วออกไปสู่ สิริคือการบรรพชา” แล้วจึงบรรทมหลับไป ณ พระแท่นบรรทมนั้น //70//

⁵⁶⁷ พระนางกิสาคโคตมิกราบทูลว่า

นิพพุตา นูน สา มาตา นิพพุโต นูน โส ปิตา

นิพพุตา นูน สา นารี ยสสาย อิติโส ปตีติ (ขุ.ชา.อ.1/91)

“เจ้าชายสิทธัตถะพระองค์นี้เป็นพระโอรสของพระมารดาใด พระมารดานั้นเย็นพระทัยอย่างแน่นนอน เจ้าชายสิทธัตถะพระองค์นี้เป็นพระโอรสของพระบิดาใด พระบิดานั้นยอมเย็นพระทัยอย่างแน่นนอน เจ้าชายสิทธัตถะพระองค์นี้เป็นพระสวามีของพระนางใด พระนางนั้นยอมเย็นพระทัยอย่างแน่นนอน

เหล่าเทวดา⁵⁷⁰ในเนกจักรวาล มาประชุมพร้อมกันแล้วได้บูชาซึ่งประทับ รูป ธง และของหอมและดอกไม้ทั้งหลาย ถือประทับด้าม (คบเพลิง) 60,000 อัน (ส่องทาง) ข้างหน้า ทั้งข้างขวาข้างซ้าย และข้างหลัง ก็เช่นเดียวกัน //85-86//

เหล่าเทวดาจากสวรรค์ทั้ง 6 ชั้น⁵⁷¹ บันดาลฝนดอกไม้คือดอกมณฑารพ ดอกบัวแดง ดอกแคฝอย อันมีกลิ่นหอมให้ตกจากท้องฟ้า //87//

ฝนดอกไม้อันเกิดจากต้นไม้ใหญ่มีต้นจัมปา อโศก บุนนาค กากะทิง และต้นหมาก เต็มไปด้วยเกวาลย์มีดอกมะลูลีและดอกมะลิ เกลือกลิ่นด้วยดอกบัวมีปทุม อุบล บัวขาบ (กลุหาร) และโกมุท (บัวแดง) เป็นต้น ซึ่งแซ่ไปด้วยหม่อมมรที่หลงไหลในน้ำหวานอันมีกลิ่นหอม ตกแล้วในหนทางประมาณ 30 โยชน์ ม้าตัวประเสริฐของพระองค์ จึงเดินทางไปอย่างลำบาก ในขณะนั้น //88-90//

ด้วยทั้งการจัดแจงการบูชาเช่นนั้น (เจ้าชายสิทธัตถะ) เสด็จไปแม่น้ำอนามานที่อันมีหาดทรายสีขาว อากูลด้วยฝูงปลามากมาย //91//

พระผู้เป็นจอมปราชญ์พระองค์นั้น ประทับยืนอยู่ที่ริมฝั่ง ทอดพระเนตรเห็นพระแม่คงคาผู้มีรูปร่างที่งดงาม กำลังทำการบูชาด้วยดอกไม้คือฟองน้ำ ด้วยแขนคือเกลียวคลื่น //92//

พระผู้มีปัญญาอย่างยิ่งมาให้กระโดดข้ามแม่น้ำอนามาอันกว้างใหญ่นั้นแล้วประทับยืนอยู่ฝั่งตรงข้าม ณ พื่นหาดทรายอันปราศจากมลทิน //93//

พระองค์ทรงดำริว่า “เราควรจักบวชในที่นี้ ไม่ควรชักช้า” ดังนี้แล้วจึงสละอาภรณ์เครื่องทรง และทรงมอบมวกัณฐกะอัครราชแก่นายฉันทะแล้ว ยกพระขรรค์อันคมกริบตัดพระเกศาพร้อมทั้งพระเมาลี //94-95//

พระนางเจ้า รำพึงอยู่อย่างนี้ว่า “หากเราจักได้เป็นพระสุคติเจ้าไซ้ ขอให้มวยผมจงลอยอยู่ในอากาศ” ดังนี้แล้วโยนมวยผมขึ้นไปในอากาศ //96//

ลำดับนั้น ท้าวสักกะได้เอาผอบแก้วมณีอันมีค่ามากมารับมวยผมอันประเสริฐนั้นแล้วนำไปสู่เทวโลก ด้วยเศียรเกล้า //97//

ท้าวสักกะ รับสั่งให้สร้างสถูปแก้วมณี เก็บพระเกศานั้นแล้วนอบน้อมบูชาพร้อมกับเหล่าเทวดาโดยประการต่าง ๆ ในทุก ๆ วัน //98//

พระผู้มีปัญญามาก ทรงรับเครื่องอัฐบริขารที่ท้าวมหาพรหมน้อมนำมาถวายแล้วทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวะในทันใดนั้น //99//

พระผู้เป็นนายก ทรงถือเอาพระภูษาแล้วโยนขึ้นไปบนอากาศ เหมือนในกาลก่อน ท้าวมหาพรหมได้รับพระภูษาอันเลิศนั้นแล้วนำไปสู่พรหมโลก //100//

⁵⁷⁰ “เหล่าเทวดา...มาประชุมพร้อมกันแล้ว” แปลตามฉบับ S. เทวดา สุขมาคตา

⁵⁷¹ “เทวดาจากสวรรค์ 6 ชั้น” แปลตามฉบับ S. ฉเทวดา

เทวดา 6 ชั้น ได้แก่ จาตุम्मหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรินิมิตวสวัตตี

ท้าวมหาพรหมได้สร้างสถูปอันเลอเลิศงดงาม มีความสูง 12 โยชน์ เก็บพระภุษาไว้ในพระสถูปนั้น⁵⁷²แล้วกราบไหว้ในกาลทุกเมื่อ //101//

พระผู้เป็นนายกทรงมีความดำริในพระราชหฤทัยเต็มเปี่ยมแล้ว มุ่งตรงต่อสิริคือการบรรพชา ชอบใจอยู่ ก้าวเหยียบแล้วซึ่งผืนทราย ด้วยดอกบัวคือพระยุคลบาทนั้นเทียว //102//

จากนั้น พระองค์เสด็จไปสู่ป่าอัมพวัน (อนุปิยอัมพวัน) เสวยความสุขอันเกิดแต่ปิติ ให้ 1 สัปดาห์ล่วงผ่านไปแล้วได้ควงต้นไม้อันน่ารื่นรมย์ใจ //103//

ต่อจากนั้น ทรงห่มจีวรเสด็จเข้าสู่เมืองราชคฤห์ ถือบาตรอันมีสีเพียงดั่งแก้วมณี ด้วยดอกบัวคือฝ่าพระหัตถ์ //104//

พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะ 32 ประการ⁵⁷³ ประกอบด้วยอนุพยัญชนะ (80 ประการ)⁵⁷⁴ มีพระวรกายเหยียดตรงเหมือนพรหม ได้เสด็จเข้าไปสู่เมืองอันประเสริฐ //105//

ประชาชนครั้งเห็นพระผู้เป็นดวงตาเพียงหนึ่งเดียวของโลกผู้เสด็จไปโดยระหว่างแห่งถนน จึงพากันคิดอย่างนี้ว่า “ผู้นี้มีใช้พระเจ้าแผ่นดินสามัญธรรมดา พวกเรามีความคิดว่า ‘แท้จริงนี่คือพระจันทร์ลอยลงมาในวันนี้ด้วยเพศของตน เพราะมีความเกี่ยวเนื่องกับใบหน้าอันดุจดั่งพระจันทร์ของหญิงสาวในเมือง’ //106-107//

ทันใดนั้นชนบางพวกได้ฟังคำนั้นแล้วก็พากันหัวเราะว่า “นี่มิใช่พระจันทร์ (เพราะว่า) พระจันทร์นั้นจะมีรอยกระต่าย แต่พวกเราคิดว่า ‘นั่นคือพระอาทิตย์อย่างแน่นอน’ แท้จริงแล้ว พระอาทิตย์ลอยลงมาเพื่อจะทำให้ประชาชนรับรู้ดอกบัวคือใบหน้า (ของท่าน) จึงทำให้ประชาชนประหลาดใจด้วยรูปของท่านเองนั่นแหละ” //108-109//

(ชนบางพวกฟังคำนั้นแล้วจึงพากันหัวเราะว่า) “ท่านผู้เจริญ พวกท่านเป็นคนบ้าไปแล้ว หรือ พวกท่านอยากกล่าวเช่นนั้นในบัดนี้เลย พระอาทิตย์มีรัศมีนัยบร้อย มีรัศมีร้อนแรง นั่นจึงไม่ใช่พระอาทิตย์เลย หากแต่เป็นพระผู้ไร้ร่าง (พระกามเทพ) ต่างหาก ท่านมาสู่พระนคร ด้วยรูปของตน เพื่อจะเล่นกับชนทั้งหลายผู้มีความเหน็ดเหนื่อยด้วยความรัก พวกเราจึงไม่มีความสงสัยในใจเลย” //110-111//

ชนบางพวกฟังคำนั้นของชนเหล่านั้นแล้วจึงหัวเราะกล่าวว่า “พวกท่านช่างไม่รู้อะไรเลย แท้จริงแล้วกามเทพนั้นจะมีธนูพร้อมกับลูกศร แต่นี่คือท่านผู้เป็นใหญ่ (พระอิศวร หรือพระศิวะ) เสด็จ

⁵⁷² พระสถูปบนพรหมโลกนี้มีชื่อว่า ทุสสเจตีย์

⁵⁷³ มหาปุริสลักษณะ 32 ประการ โปรดดูเพิ่มเติมใน ที.ม.10/33-36/14-17

⁵⁷⁴ อนุพยัญชนะ 80 ประการ โปรดดูเพิ่มเติมใน *ชินาสังการฎีกา* (ชินา.ฎี.185; ชิน.ฎี.(ไทย).263-268)

มาด้วยพระวรกายที่งดงาม ด้วยคิดว่า ‘พระนครนี้เป็นภูเขาไกรลาส เพราะมีพระราชาমনเทียรสูงตระหง่าน’ พวกท่านจงละความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องนี้เสียเถิด” //112-113//

ขณะนั้น ชนบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นของพวกชนแม่เหล่านั้นแล้วก็พากันหัวเราะกล่าวว่า “นี่ไม่ใช่พระผู้เป็นใหญ่ (พระคิวัระ) (เพราะว่า) พระผู้เป็นใหญ่นั้นเป็นผู้ทำลายล้าง (ทร) และเป็นผู้มีสามตา แต่ที่นี่คือพระผู้มีผงาม (พระเกสวะ หมายถึงพระวิษณุ) มาตามหาพระศรี (ลักษมี) ผู้เข้ามาในพระนครอันประเสริฐ จึงมา ณ ที่นี้ในวันนี้ พวกเรารู้จัก (พระวิษณุ) ด้วยเพศอย่างอื่น พวกเราจึงไม่มีความสงสัยในเรื่องนี้เลย” //114-115//

ชนบางพวกได้ฟังคำเช่นนั้นแล้วก็พากันปรบมือหัวเราะ ได้กล่าวอย่างนี้ในขณะนั้นว่า “นี่ไม่ใช่ท่านवासुเทพ (พระวิษณุ) เพราะที่ท่านवासुเทพนั้นจะมีดอกบัวที่พระนาภี ตัวเตี้ยและผิวดำ แต่ที่นี่คือพระปากสาสนะ (พระอินทร์) ผู้จำแลงเพศอย่างใดอย่างหนึ่งมา คงจะคิดว่า ‘พระนครนี้เป็นเทวโลก’ จึงเป็นผู้อันมหาชนรับรู้แล้วว่า (ท่านมาแล้ว) เพื่อจะเห็นความโชติช่วงอันยิ่งใหญ่ ท่านผู้เจริญ พวกท่านอย่าพรั่นเพ้อกันมากนัก” //116-118//

ชนบางพวกครั้งได้ฟังคำของชนเหล่านั้นแล้วก็พากันหัวเราะว่าโดยประการต่าง ๆ กล่าวว่า “พวกท่านไม่รู้จักท้าวสักกะ (พระอินทร์) เพราะท้าวสักกะนั้นมีวัชระเป็นอาวุธ ท่านผู้เจริญ นี้แหละคือท้าวมหาพรหม จากพรหมโลกมาในที่นี้ (ด้วยคิดว่า) ‘เผ่าพันธุ์แห่งพระพรหม (พราหมณ์) ในพระนครนี้เป็นผู้ประมาทแล้วในพระเวทเกินไประมัง” //119-120//

เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนบางพวกผู้มีชาติแห่งบัณฑิตฟังคำของชนเหล่านั้นแล้ว จึงกล่าวว่า “แท้จริงแล้ว นี่ไม่ใช่พระจันทร์ (พระอาทิตย์ พระกามเทพ พระคิวัระ พระวิษณุ หรือพระอินทร์) เป็นต้นเลย พวกท่านจงอย่าป่าวประกาศความโง่เขลาของตัวเองเสีย ทั้งท้าวมหาพรหมนั้นก็เป็นผู้มีสี่หน้า แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มีใบหน้าคล้ายกับพระจันทร์วันเพ็ญ ท้าวมหาพรหมนั้นเป็นผู้ถือคัมภีร์พระเวท แต่ท่านผู้นี้ (พระโพธิสัตว์) เป็นผู้มีบาตรอยู่ในมือ เป็นผู้ให้อัจฉริยะ แท้จริงแล้ว บุรุษผู้นี้เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยบารมี⁵⁷⁵และมหาชนสรรเสริญ ท่านทั้งหลายจงกราบไหว้บูชาและสรรเสริญท่านผู้มีความรุ่งเรืองใหญ่นั้นเป็นนิത്യเทอญ” //121-123//

เมื่อกล่าวเช่นนั้น ชาวเมืองทั้งหมดนั้นจึงบูชานมัสการพระผู้มียุคสูงสุดในหมู่คน ด้วยของหอมและดอกไม้ทั้งหลาย ติดตามพระองค์ไปแล้ว //124//

ชนทั้งหลาย ยังเรือคือหัวใจให้แล่นไปด้วยถ่อคือดวงตา ในมหาสมุทรคือรูปขององค์มุนี ไม่ได้เห็นแล้วซึ่งฝั่งในครานั้น //125//

ในขณะนั้น พระผู้เป็นดวงตาเพียงหนึ่งเดียวของโลก เทียวไปในถนนตามลำดับ ครั้งนี้ได้รับภัตตาหารพวยงัฏภาพให้เป็นไปแล้วก็เสด็จออกไปในภายนอกพระนคร //126//

⁵⁷⁵ แปลตามฉบับ Sn. ปุณฺโณ ข้อความคือ “ปารมิสมฺปุณฺโณ ปสฺตโถ”

พระมุนีผู้ประเสริฐในหมู่คนพระองค์นั้น (ปฐิสาสภา) เสด็จขึ้นไปสู่ภูเขาศิวะ ปูลาดสังฆาภิแล้ว ประทับนั่งไต้ร่มเงาแห่งภูเขานั้น ทอดพระเนตรดูโกชณะที่คลุกเคล้ากันซึ่งพระองค์ไม่เคยทอดพระเนตรมาก่อนในบาตร เกิดความรังเกียจขึ้น ทรงขจัดความรังเกียจนั้นแล้วด้วยการพิจารณาบริโภคโกชณะนั้นอันราวกะว่าเป็นโกชณะทิพย์ เอาน้ำบ้วนปากแล้ว ประพติวัตรในบาตร (ล้างบาตร) พักผ่อน ณ ที่นั้น หน้อยหนึ่ง //127-129//

พระราชทานนามว่า พิมพิสาร ได้ทราบเรื่องราวแล้วก็เสด็จเข้าไปหาพระโพธิสัตว์นั้น โดยพลัน ได้รับการอนุญาตแล้วจึงประทับนั่ง //130//

(พระเจ้าพิมพิสาร) เชื้อเชิญด้วยราชสมบัติแล้ว ครั้นเมื่อพระองค์ผู้เป็นใหญ่ในหมู่นักบวชปฏิบัติเสถียร จึงตรัสอีกว่า “เมื่อพระองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ควรมาอนุเคราะห์หม่อมฉันในที่นี้” //131//

พระผู้มีปัญญามาก ผู้มีความพากเพียรอันประเสริฐหาผู้เปรียบมิได้ ถูกพระเจ้าพิมพิสารนิมนต์เช่นนั้น จึงรับคำนิมนต์แล้วได้เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม //132//

พระองค์ทรงบำเพ็ญความเพียรอันกระทำได้อย่างยิ่ง (บำเพ็ญทุกกรกิริยา) ตลอด 6 ปี ทรงประกาศ (รู้แจ้ง) ว่า “ความหลุดพ้นของชาวโลก ย่อมไม่มี ด้วยการบำเพ็ญเพียรอันกระทำได้อย่างยิ่งนั้น” //133//

จำเดิมแต่นั้น พระองค์ทรงประพตฺิในข้อปฏิบัติอย่างกลาง ทรงกระทำความอนุเคราะห์แก่พระวรกาย ลำดับนั้น จึงมีอินทรีย์ที่กลับเอิบอ้อมขึ้นอีก //134//

พระมหามุนี ประทับนั่งไต้ต้นอชปาลนิโครธ ผุดผ่องไปด้วยพระรัศมีอันงดงามของพระองค์ ตลอดทั่วทุกทิศ //135//

ลำดับนั้น ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม (เสนานิคม) นางสุชาดา ผู้ถวายน้ำนม⁵⁷⁶ ได้ขอเทวดาผู้สถิตอยู่ ณ ต้นไทร มีความดำริในใจเต็มรอบแล้ว สำคัญว่าพระผู้เป็นจอมปราชญ์คือเทวดา จึงร่ำเรียงบ้นเทียงยินดี ได้ถวายถาดทองคำพร้อมทั้งข้าวมธุปายาส แล้วกล่าวคำนี้ว่า “ข้าแต่ท่านมหาเทพ ความปรารถนาที่ดิฉันปรารถนาสำเร็จแล้วฉันใด ขอความดำริของท่านจงสำเร็จโดยพลันตราบนั้น เทอญ” //136-138//

เมื่อนางสุชาดากล่าวเช่นนั้นแล้วก็กราบไหว้และกระทำประทักษิณต่อพระองค์ หลีกไปแล้ว พระผู้เป็นจอมปราชญ์ก็ได้รับเอาถาดทองคำ //139//

(พระผู้เป็นจอมปราชญ์) ได้เสด็จเข้าไปสู่แม่น้ำลวาทินี (เนรัญชรา) อันนำรีนรมย์ยิ่งนัก ประทับนั่งที่ริมฝั่งแม่น้ำอันมีชื่อว่าสุปตัญญูตตะ //140//

⁵⁷⁶ แปลตามฉบับ S. ชีรทาทิก

พระผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชน (นราสยะ) ทรงกระทำโทษนะให้เป็นก้อนข้าว 49 ก้อนแล้วฉัน จากนั้นจึงลอยถาดทองคำทวนกระแสน้ำ //141//

ลำดับนั้น พระองค์ได้ทรงพักผ่อนกลางวัน ณ อุทยานสาละวัน ทรงทอดพระเนตรเห็น มหาสุบิน 5 ประการแล้ว ดำริถึงความหมายแห่งมหาสุบิน 5 ประการนั้น⁵⁷⁷ //142//

ในหนทางจนถึงโคนต้นโพธิ์⁵⁷⁸ เทวดาทั้งหลายประดับประดาพร้อมแล้ว ด้วยถ้องแถว แห่งขุมเรือนแก้วณี ปุณณฆฏะ (หม้ออันเต็มด้วยน้ำ) และธงเป็นต้น //143//

ในเวลาเย็น พระนางเจ้า เสด็จไปสู่ควงต้นโพธิ์ ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ผู้สูงสุดในหมู่ พราหมณ์นามว่า โสถติยะ กำลังทำการบูชาอยู่ จึงรับเอาหญ้าคาสีเขียว 8 กำ ที่โสถติยะพราหมณ์นั้น ถวายแล้ว เสด็จเข้าไปสู่โคนต้นโพธิ์ ทรงกระทำประทักษิณต้นโพธิ์นั้น ลำดับนั้น ได้ทรงทำการปลุกาด ด้วยหญ้าแห้งหน้าออกไปทางทิศตะวันออก ทรงกระทำผืนแผ่นดินให้แยกออกเป็นสองส่วนจากที่นั้น แล้ว ทรงตั้งอาสนะอันใหญ่สูงขึ้นไป 14 คอก อันวิจิตรงดงามหลากสี ทรงประทับยืนอยู่ในที่นั้นแล้ว มี พระราชหฤทัยแน่วแน่ ได้ทรงอธิษฐานอย่างนี้ว่า “ถึงแม้ว่าหนิง เอ็น และกระดุก จะเหลืออยู่ เนื้อและ เลือดทั้งหมดในกายเราจะเหือดแห้งไปก็ตามที่ เราไม่ตรัสรู้แล้วจะไม่ลุกขึ้น เราจะไม่ละทิ้งความเพียร ของเรา” พระองค์ครั้นอธิษฐานเช่นนั้นแล้วจึงประทับนั่งบนวชิราสนะ (รัตนบัลลังก์) //144-149//

พระชินเจ้าพระองค์นั้นทรงยกพระบาทข้างหนึ่งไว้เหนือพระบาทอีกข้างหนึ่ง ไม่ให้เลย กัน (ให้เสมอพอดี) ทรงวางข้อพระบาท ราวกะซ้อนดอกบัวด้วยดอกบัว (นั่งขัดสมาธิเพชร) ทรงวางฝ่า พระหัตถ์ (ขวา) อันเป็นที่ผลิตเพลินแห่งนัยน์ตาไว้เหนือฝ่าพระหัตถ์อีกข้างหนึ่ง (ซ้าย) ราวกะจัดวาง ไบอ่อนแห่งต้นอโศกไบอ่อนไม่ให้ยุ่งกับไบอโศกอ่อนอีกไบหนึ่ง ทรงดงามด้วยพระวรกายที่ผุดผ่อง ปิดบังด้วยจีวรสีกรัก เสมือนภูเขาทองสูงใหญ่ดงาม (ราววับ) เพราะท้องฟ้าในเวลาตอนเย็น ทรง ประดับด้วยมณฑลแห่งพระพักตร์ที่สว่างไสวเหนือพระศอ ราวกะดวงอาทิตย์ส่องสว่างอยู่เหนือยอด อุทัยคีรี ทรงปิดพระเนตรครึ่งหนึ่ง ทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว จากด้านข้างที่หวั่นไหว (เปลือกตาที่กระพริบ) ราวกะสีหบัญชรสีเขียวแก่เหนือท้องนภาสีทอง ทรงสัมผัสลำต้นโพธิ์ซึ่งมีก้านสีเงิน ราวกะกำแห่งดอก อุบลเขียว อันเป็นที่ไผลงแห่งผุ้งภมรคือนัยน์ตาของชนทั้งหลาย //150-155//

เมื่อพระองค์ประทับนั่ง หน่ออ่อนประดุจตั้งแก้วประพาฬ ก็ขาดตกลงมาจากต้นโพธิ์ โดยรอบ ราวกะเศษของมิถุนาธิฐบุคคล ขาดสะบันลงขณะนั้น //156//

เทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาล มาประชุมพร้อมกันโดยพลัน ณ ที่นั้น พระผู้มีดอกบัว เป็นที่นั่ง (พระพรหม) พญานาคทั้งหลาย นกสีหิ และวิทายธเป็นต้น ก็ต่างมาประชุมพร้อมกัน //157//

⁵⁷⁷ มหาสุบิน 5 ประการ ได้แก่ ดูเพิ่มเติมใน ขุ.ชา.อ.1/102-103

⁵⁷⁸ แปลจากคำว่า “อา โพธิมูลโต มคเค”

ท้าวมหาพรหมสัทม์บดีผู้ประทับอยู่ข้างหน้าเหล่าพรหมเสนา ประทับยืนกั้นเศวตฉัตรใน
ที่ใกล้พระสัณมาสัมพุทธเจ้า //158//

พระปากสาสนะ (ท้าวสักกะ) ผู้มีความเอื้อเฟื้อ ทรงประทับยืนเป่าสังข์ชื่อ วิชยุตตระ
อันมีขนาดยาว 120 ศอก //159//

สุยามเทวราชพร้อมเหล่าเสนา สรรเสริญพระผู้เป็นจอมแห่งนรชน (นราธิปะ) ประคอง
พัดแก้วมณี พัดอยู่เบา ๆ //160//

ท้าวสันตสูติเทวราช ก็ยืนถือพัดวาฬวิชนี อันราวกะดอกไม้คือยศที่แยมบานบนยอด
เกาวัลย์คือชื่อเสียงแห่งชัยชนะฉะนั้น ณ สถานที่นั้น //161//

ปัญจสิขเทพบุตรได้ถือเอาพิณไม้มะตูม ยืนร้องเพลงขับที่นำฟังต่าง ๆ ณ ที่นั้นโดยอนง
ประการ //162//

แม้พญานาคมหากาลผู้ประทับอยู่หน้าหมู่เนาคเสนา ก็ได้ยืนสรรเสริญด้วยคุณ 9 ประการ
มีพระอรหันต์เป็นต้น⁵⁷⁹ ณ ที่นั้น //163//

เทพธิดานามว่า สุริยวัจฉสา (สุริยวัจฉสา) ลูกสาวของท้าวติมพ⁵⁸⁰ เนรมิตภาคพื้นเป็นที่
ร้ายรำ พาเอานางอัปสรทั้งหลายมายืนทำการแสดง //164//

ท้าวธตรฐ ผู้มีร่างกายสีขาว ทรงอาภรณ์สีขาว มาพร้อมกับเหล่าเสนา ยืนอารักขาด้าน
ทิศตะวันออก //165//

ท้าววิรุฬหก ผู้มีร่างกายสีเขียว ทรงอาภรณ์สีเขียว พริ้งพร้อมด้วยเหล่าเสนาของตน ยืน
อารักขาด้านทิศใต้ //166//

ท้าววิรูปักษ์ ผู้ประทับอยู่หน้าเหล่าเสนาของตน ผู้มีร่างกายสีแดง ทรงอาภรณ์สีแดง สวม
เกราะ ยืนอารักขาด้านทิศตะวันตก //167//

ท้าวรวาณะ (ท้าวกุเวร) ผู้มีร่างกายสีทอง ทรงอาภรณ์สีทอง พร้อมกับเหล่าเสนา ยืน
อารักขาด้านทิศเหนือ //168//

ไม่จำเป็นต้องกล่าวอะไรมากมายในเรื่องนี้ เทวดาทั้งหลายในชาติเขต (เขตเป็นแดนเกิด)
ที่มีได้มานั้นไม่ได้มีเลย เทวดาทั้งหลายทั้งปวงต่างมาประชุมกันแล้วในที่นี้แล //169//

พญานาคทั้งหลายเป็นต้น ที่ภาคพื้นปฐพี ขยับเขยื้อนไม่ได้ เพราะเชิงธงอันหยั่งลงมาจาก
ปากฟ้า จะป่วยกล่าวไปไปถึงจำนวนอันมากมายแห่งธงทั้งหลายเล่า //170//

ดวงดาวทั้งหลายบนท้องฟ้า ก็เคลื่อนที่ไม่ได้ เพราะธงทั้งหลายที่มีความเป็นไป (พัดปลิว)
อย่างรุนแรงเพราะแรงลม จะป่วยกล่าวไปไปถึงธงเป็นอันมากเล่า //171//

⁵⁷⁹ (1) อรห (2) สมมาสมพุทโธ (3) วิชชาจรณสมปนโน (4) โลกวิทู (5) อนุตโตโร (6) ปุริสทมมสารถิ
(7) สตถา เทวมานุสสานิ (8) พุทโธ และ (9) ภควา

⁵⁸⁰ โปรดดูเพิ่มเติมในลักกปัญหุตฺตร (ที.ม.10/349/229-230)

เชิงธงที่สูงขึ้นไปถึงภูเขาจักรวาล ด้านทิศตะวันออก จรดภูเขาจักรวาลเป็นต้น ด้านทิศตะวันตก //172//

ภูเขาเหล่านี้คือ ภูเขาจักรวาล ภูเขาสุเมรุและภูเขาขัณฑ์เป็นต้น ถูกตกแต่งด้วยสีนानาพรรณ เหมือนกับเทริดดอกไม้ฉะนั้น //173//

ท้องฟ้าปานประหนึ่งเพดานที่เคลื่อนกลับไปด้วยดอกบัวที่แยมบาน ตระการตาด้วยจุดที่งดงามและเกสรดอกไม้ //174//

กระแจะกลิ้งหอมที่เทวดาและพรหมเป็นต้นโยนขึ้นไปในที่นั้น ปรากฏราวกะว่าเพดานตั้งอยู่ (ครอบคลุม) ที่มณฑปแห่งปลายจักรวาลฉะนั้น //175//

แผ่นน้ำ⁵⁸¹ถูกปกคลุมด้วยควันแห่งการบูรและกฤษณาที่เขาโปรยขึ้นไปในที่นั้น ๆ ปานประหนึ่งถูกปกคลุมด้วยก้อนเมฆสีดำนั้น⁵⁸² จะป่วยกล่าวไปไปถึงอย่างอื่นอีกเล่า //176//

ธรรมิมาได้จรมลงด้วยดอกไม้เครื่องบูชาอันเหล่าเทวดาในชาติเขตบุชาเลย โอโฮ ที่แท้ภาระหน้าที่นี้เป็นกำลังแห่งข้างประจำทิศ //177//

พวงดอกไม้ห้อยย้อยลงมาจากท้องฟ้า งดงามอยู่ ปานประหนึ่งว่าเชือกที่เหล่าเทวดาผูกร้อยเพื่อจะจุดตั้ง⁵⁸³โลกไว้ฉะนั้น //178//

นางเทพอัปสรทั้งหลายบนท้องฟ้าต่างประคองมือของกันและกัน ฟ้อนรำขับร้องเพลงที่นำรื่นรมย์ใจบนท้องฟ้านั้น //179//

นางเทพอัปสรทั้งหลายเป็นคู่ ๆ ประดับตกแต่งแล้ว จับมือกันแล้วหมุนไปมา บนท้องฟ้า ณ ที่นั้น ราวกะลูกช่างหมุนอยู่ฉะนั้น //180//

นางเทพอัปสรทั้งหลายพากันถือเอากำดอกอุบลเขียวเป็นต้นยืนแหวดล้อมบูชาพระผู้เป็นจอมนระ (นริสสระ) //181//

นางเทพอัปสรทั้งหลายบนท้องฟ้าถือเอามือทองคำเป็นต้นที่เต็มด้วยบัวอันมีกลีบสีแดง เช่น กัลหาระ กมล และอุบล อาเกียรณ์ด้วยดอกของลูกมะพร้าวไฟ เต็มด้วยน้ำหอม ให้พระสุคตเจ้าประทับอยู่ตรงกลาง แล้วบูชาอยู่โดยรอบ //182-183//

นางเทพอัปสรบางพวกยืนถือแวนกระจกทองคำ เทวดาบางพวกยืนถือพัดใบตาล (184)

บางพวกมีถ้อยคำมวงคล่าวกประกาศอยู่ว่า “ขอความปรารถนาของพระองค์จงสำเร็จ” ยืนแหวดล้อมพระชินเจ้า //185//

⁵⁸¹ แปลจากฉบับ B. มี่ คำนี้เป็นนปุงสกลิงค์ ปรากฏใน SED. 771

⁵⁸² แปลจากฉบับ B. กาลพกภูฏจจตต์

⁵⁸³ แปลจากฉบับ S. อากทณนาย

นางเทพอัปสรทั้งหลาย ยืนประคองเครื่องมงคลสูงสุด 8 ประการมีสัญลักษณ์สิริวิจฉะ (ศรีวิตตะ) เป็นต้น⁵⁸⁴ แวดล้อมจอมแห่งมณี (มุนิสสระ) //186//

บางพวกพ้อนรำ บางพวกละเล่น บางพวกผิวปาก บางพวกร้องเพลง บางพวกตีพิณ บางพวกขับลำนำ และบางพวกโบทสะบัดแผ่นผ้าผืนเล็ก ๆ //187//

ระเบียบเครื่องประดับคือดอกไม้หลายหลาก ระเบียบเครื่องบูชาคือประทีป และระเบียบเครื่องประดับคือแก้วมณี ทองคำ และเงิน (ทับถม) ขึ้นไปสูงจดพรหมโลก โดยรอบแห่งภูเขาจักรวาล ตั้งอยู่โชติช่วงชัชวาลในงานมหรสพ (เฉลิมฉลอง) อันเป็นมงคลของพระพุทธเจ้า //188-189//

ระเบียบแห่งไตรณะต่าง ๆ ที่ทำจากรัตนะ 7 ประการ⁵⁸⁵ ทั้งระเบียบที่ทำจากต้นกล้วยทองคำ และระเบียบที่ทำจากผืนผ้าก็เช่นเดียวกัน //190//

ท้องแห่งจักรวาลไม่มีระหว่าง (แออัด) ด้วยร่มหลายหลากมีสีนานาพรรณ ราวกะสระน้ำ ดารดาษาไปด้วยดอกบัวฉะนั้น //191//

แผ่นดิน มีถ่องแฉวงแนวตะเกียงหลายอันที่ลูกโพลงอยู่ในที่นั้น ๆ ปานประหนึ่งท้องนภาที่เคลื่อนกล่นไปด้วยข่ายแห่งดาราฉะนั้น //192//

ฉัตรอันมีในระหว่างธงทั้งหลาย ได้มีแล้วเหนือภูเขาจักรวาล หม้อน้ำ ประทีป และไตรณะก็ได้มีแล้ว ไม่มีระหว่าง (แออัด) ในที่นั้นเหมือนกัน //193//

ภูเขาจักรวาลหวั่นไหวไปด้วยเสียงบันลือแห่งเครื่องดนตรีนานาชนิด ด้วยเสียงสวด หลากหลายเพลงขับ และด้วยเสียงกล่าวสาธุการอเนกประการ //194//

ไอ้หนอ เพราะการบูชาวิเศษนั้นเป็นคุณยิ่งใหญ่ ใครเล่าหนอจะพูดถึงการบูชาอันวิเศษ เช่นนั้นได้ด้วยปากเพียงปากเดียว เนื่องในการมงคลอันเหล่าเทวดากระทำแล้วแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า //195//

ท่านผู้มีสีหน้า (พระพรหม) ท่านผู้มีพันตา (ท้าวสักกะ) พญานาคผู้มีนัยน์ตาสองพันดวง (เศษนาครหรือนันทนาคราช) แม้แต่ท่านผู้มีสี่ศอก (ทศกัณฐ์) ก็ยังไม่อาจที่จะพรรณนาการบูชาวิเศษ เช่นนั้นให้หมดลงได้ ในเพราะการสมาคมมหรสพอันยิ่งใหญ่อเนกประการที่เหล่าเทวดา อสูร พรหม ครุฑ และนาคราชเป็นต้นกระทำแล้วอย่างมากมายมหาศาลเช่นนั้น //196-197//

ในวันนั้นพญามารแลดูโลกนี้แล้วเกิดความตกใจ จึงเรียกผู้ติดตามของตนมาแล้วถามอย่างนี้ว่า “ทิพยวิมานทั้งหมดว่างเปล่า ถูกทิ้งร้าง เทวดาทั้งหลาย 6 ชั้นฟ้า ละทิ้งการรักษาวิมานไปในที่ไหนกัน” //198-199//

⁵⁸⁴ อัญมมงคล (สัญลักษณ์มงคล 8 ประการ) โปรดดูบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

⁵⁸⁵ รัตนะ 7 ประการ ได้แก่ ทอง เงิน มุกดา มณี ไพฑูรย์ เพชร และประพาฬ

(ผู้ติดตามของพญามารนั้นตอบว่า) “ข้าแต่จอมมาร ท่านไม่รู้หรือหรือ ท่านเป็นผู้ประมาทหรือมัวแต่หลับอยู่หรือ วันนี้ เจ้าชายสิทธัตถะผู้ประทับเบื้องพระเจ้านุทโธทนะ พระราชาโอรสของพระนางมหายา บำเพ็ญบารมีทั้งหมดแล้วออกมหาภิเนษกรรม ประทับนั่ง ณ โคนต้นโพธิ์ ด้วยตั้งใจว่า “วันนี้ เราจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า” เพื่อจะทำการบูชาเจ้าชายสิทธัตถะนั้น เทวดาทั้งหลายในหิมันจักรวาล จึงมาพร้อมกัน ร่ำเรงยินดี ทำการบูชาอันยิ่งใหญ่ ในวันที่ ท่านหูหนวกหรือหรือว่าตาบอด ยอดตรงทั้งหลายไม่ปรากฏแก่ท่านหรือ (ท่านไม่เห็นยอดตรงทั้งหลายหรือ) หรือว่าท่านไม่ได้ยินเสียงสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น” //200-203//

พญามารผู้ชั่วร้ายได้ฟังคำเช่นนั้นของผู้ติดตามเหล่านั้นแล้วจึงเกิดความทุกข์ เสียใจเศร้าโศก กล่าวคำนี้แก่เสนามารเหล่านั้นว่า “โอ้หนอ การตรัสรู้ (อสาร)⁵⁸⁶ (ของเจ้าชายสิทธัตถะ) นี้เป็นความเสื่อมอย่างยิ่งใหญ่ของสังสารวัฏ สังสารวัฏคงจะไร้สาระ (แก่นสาร) เสียแล้ว เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะจะได้รับราชสมบัติ (พระนิพพาน) โอ้หนอ พวกเราฉิบหายเสียแล้ว สังสารวัฏทั้ง 3 ที่เต็มบริบูรณ์ คงจะไร้ความงดงาม รวากะป่าที่ถูกไฟไหม้แล้ว โลกทั้ง 3 คงจะไร้แสงสว่าง รวากะวันอันไร้ที่พึ่ง (วันอันไร้พระอาทิตย์) โลกทั้ง 3 ก็จะไปประหนึ่งราชสมบัติที่ถูกขโมยรั้นะไป สิทธัตถะราชากุมารนี้ละวิสัยของเราดำเนินไปแล้ว ชนเป็นอันมากก็จะออกไปโดยหนทางที่เธอไปแล้วนั้น พระราชาโอรสของพระเจ้านุทโธทนะนั้นจะไม่กระทำที่สุดแห่งภพได้ตราบใด มาเถิดพวกเจ้า เราจะพากันไปทำให้เจ้าชายสิทธัตถะเป็นผู้ชื่อว่าสิทธัตถะ (ไม่ประสบความสำเร็จ) ตราบนั้น พวกเจ้าจงแปลงกายให้หน้าสะพรึงกลัว น่าเกลียด ตูร้าย จงขับไล่เจ้าชายสิทธัตถะให้หนีไปด้วยเสียงนั้นแล ให้เหมือนกับปุยนุ่นที่ถูกพายุพัดไปฉะนั้น” //204-210//

เหล่าเสนามารได้ฟังคำของพญามารนั้นแล้วก็มาพร้อมกันแปลงกายต่าง ๆ นานา พรั่งพร้อมด้วยอาวุธนานาชนิด //211//

ลำดับนั้น พญามารขึ้นขี่ช้างคิริเมธล์ โดยความสูง 150 โยชน์ มาแล้วพร้อมกับเหล่าเสนามาร //212//

เหล่าเทวดาครั้งเห็นพญามารพร้อมทั้งกองทัพมาแต่ที่ไกล จึงถูกความกลัวบีบคั้นแล้วพากันรีบหนีไปยังทิศต่าง ๆ //213//

ท้าวมหาพรหมผู้อยู่ด้านหน้าก็โยนเศวตฉัตรของตนทิ้งรีบหนีไปอย่างรวดเร็ว ท้าวสักกะผู้ส่งสัยก็ฉวยเอาสังข์ไว้เบื้องปฤษฎางค์แล้วหนีไป //214//

แม้พญานาคมหากาลก็แทรกแผ่นดินหนีไป ในลำดับนั้น หวาดหวั่น เอามือปิดหน้านอนบนพระแท่นของตน //215//

⁵⁸⁶ อสาร แปล 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกแปลว่า “การตรัสรู้” ครั้งที่สองแปลว่า “ไร้สาระ” จัดเป็นอรรถาธิบายการประเภทลีลา

ส่วนเทวดาทั้งหลายก็พากันทอดทิ้งการบูชาทุกอย่าง หนีไปแล้ว ในทันใดนั้น จักรวาลนั้นก็
ได้ว่างเปล่า //216//

สถานที่นั้นก็กลายเป็นสถานที่ที่ไร้สิริ ไม่งดงาม มีถนนหนทางไม่สม่ำเสมอ เกือบกล่นไป
ด้วยของบูชาหลายหลากที่ร่วงตกลงมา //217//

ณ ที่นั้น คงเหลือเพียงพระสุคตเจ้าผู้เดียวเท่านั้นประทับนั่งบนวชิราสนะ รุ่งเรืองสว่าง
ไสวด้วยพระสิริของพระองค์เอง ราวกะดวงอาทิตย์โคจรอยู่เหนือเขาภูคันธรณะนั้น //218//

พระองค์เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ไม่สะดุ้งกลัว และปราศจากความขนพองสยองเกล้า ไม่เกรง
กลัว ปานประหนึ่งพญาราชสีห์อยู่ท่ามกลางหมู่เนื้อ⁵⁸⁷ ฉะนั้น //219//

ลำดับนั้น นิमितที่ไม่น่าปรารถนาก็ปรากฏเหนือพระผู้เป็นใหญ่แห่งธรรม (ธัมมิสสร) ความ
มีตมนอนธการแผ่ไปทั่วทุกทิศ และหมอกธมเกตุ⁵⁸⁸ ก็ปกคลุมไปทั่วท้องฟ้า //220//

เวลากลางวันก็มีตมครีမ်ฟ้าครีမ်ฝน ดวงอาทิตย์ก็มีรัศมีเหือดหายไป แม้อุกกาบาตก็ตกลง
มา ความเร่าร้อนพวยพุ่งไปทั่วทุกทิศ //221//

สายฟ้าแลบแปลบปลาบมีอยู่เหนือท้องฟ้าที่ปราศจากก้อนเมฆ สายฟ้าผ่าก็ลูกโพลงตกลง
มา ณ ที่นั้น ๆ //222//

หมู่คนกุดเหว่า นกที่มีจะงอยปาก และนกฮูกต่างส่งเสียงร้องระงม เปรตและผีหัวขาดซึ่งนำ
ความน่ากลัวมาให้ ลอยไปทั่วท้องฟ้า //223//

ลำดับนั้น พญามารตระเตรียมเสนา มาแล้ว ยืนอยู่บนภูเขาจักรวาล มองดูพระชินเจ้า
เข้าโจมตี ด้วยคิดว่า “การเข้าไปหามนุษย์เพียงคนเดียวไม่เหมาะแก่เรา เพราะว่าข้างยอมเข้าไปหาข้าง
ด้วยกัน ย่อมไม่เข้าไปหาสุนัขจิ้งจอก การนี้ไม่หนักหนา ถึงเวลาแล้วที่จะขับไล่เจ้าชายสิทธัตถะให้ลี้
หนีไป” กำเร็บเหิมเกริมแล้ว บันดาลลมพายุคล้ายกับลมประลัยกัลป์ //224-226//

(พญามาร) ถอนป่าไม้ซัดขึ้นไปบนท้องฟ้าโดยพลัน ทำการถอนรากถอนโคน กำจัดไม้ให้
เหลือ เขยาดันไม้ เช่น ต้นตาลและต้นสาละ ให้เหวสั่นแล้วถอนขึ้นซัดขึ้นไปบนท้องฟ้า แล้วขว้างเหล่า
สัตว์มีม้า ราชสีห์ และข้างเป็นต้นให้ตกลงไปที่สุดขอบภูเขาจักรวาล ประหารยอดเขาซ้ำแล้วซ้ำเล่าซัด
ขึ้นไปให้หมุนลอยในท่ามกลางท้องฟ้า ริงรอบที่นั้น ๆ //227-229//

(พญามาร) ให้เกิดเสียงบันลือลั่นด้วยการกระทบกันของศิลากับศิลา บันดาลเปลวไฟและ
หมอกควันให้ตกลงมา แล้วซัดขึ้นไปสู่ท้องฟ้า จับเอาหลังคาและก้อนอิฐให้ลอยคว้างไปบนท้องฟ้า
ทำลายปราสาททั้งหลายให้หมุนลอยคว้าง กระทบที่ภูเขาทั้งหลายเป็นต้น ขุดแผ่นดิน โปรยฝุ่นไป
เหนือมณฑลแห่งท้องนภา กลบลงบนผืนดินส่วนอื่น (หรือราวจะสร้างซึ่งโลกอีกหนึ่งใบ) ทำลาย

⁵⁸⁷ “อยู่ท่ามกลางหมู่เนื้อ” แปลจากฉบับ Sn. มิคจฉาปกมชฌโค

⁵⁸⁸ สิ่งที่เป็นหมอกเป็นควันเกิดขึ้นในอากาศผิดธรรมดา มีรูปคล้ายธงเป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน,

ภูเขาสูงใหญ่ เข้าไปหาพระมหามณีแล้ว ด้วยเสียงอันน่ากลัว แต่ก็ไม่อาจจะพัดแม้ชายฉิว (ของพระมหามณี) ให้หวั่นไหวได้ //230-233//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบกับพญามารครั้งที่ 1 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //234//

ท่านทั้งหลายครั้นทราบว่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอำนาจมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //235//

ชัยชนะครั้งที่ 1 ตั้งพรรณนามาฉะนี้

พญามารครั้นเห็นความไม่เป็นอันตรายจากแรงลมของพระผู้เป็นจอมปราชญ์แล้วก็ทุกข์ระทมใจ มีใจเร่าร้อนเพราะความโกรธแค้น //236//

พญามารนั้น คิดตั้งนี้ว่า “เอาเถิด บัดนี้ เราจักบันดาลมหาเมฆให้ตั้งเค้าขึ้นแล้วให้น้ำท่วมนักบวชผู้นี้ พอกันที่กับการเศร้าโศกเสียใจของเรา” ได้บันดาลมหาเมฆให้ตั้งเค้าขึ้นแล้ว ความมีตมบนธการทั้งหมดทั้งมวลจึงได้แผ่ปกคลุมไปทั่วทุกทิศ //237-238//

ก้อนเมฆ ทำสายน้ำใหญ่ให้ไหลหลากท่วมทันขึ้นเรื่อย ๆ ร้อยโยชน์บ้าง พันโยชน์บ้าง โดยรอบ //239//

ท้องฟ้าปานประหนึ่งว่าถูกท้อหุ้มไปสายฟ้าหนึ่งพันเส้น สายรุ้งจึงได้มีอยู่เหนือทิวอากาศนั้น ๆ //240//

ท้องฟ้าและพื้นดินปานประหนึ่งว่าถูกเย็บเข้าด้วยกัน ด้วยเชือกเงินเส้นใหญ่คือสายน้ำและก้อนเมฆ อันเป็นไปไม่ขาดสาย //241//

สายฟ้าเสียงกึกก้องหนึ่งร้อยสาย พาดตกลงมา ณ ที่นั้น ๆ กลองบนท้องฟ้าอันมีเสียงน่าสะพรึงกลัวอย่างหนึ่งร้อยลูก ก็ได้มีแล้ว ณ ที่นั้น ๆ //242//

ห้วงน้ำใหญ่ท่วมสูงขึ้นถึงมหาบรรพต และนำมาซึ่งกลุ่มก้อนแห่งพองน้ำอันสูงเท่าภูเขา ไกรลาส นำมาซึ่งโป่งน้ำมีขนาดใหญ่เท่ามหาสาธุปเป็นต้น เป็นห้วงน้ำที่ลึก กว้าง อันตราย พัดเข้ามาใกล้พระชินเจ้าแล้ว แต่ก็ไม่สามารถจะให้เปียกแม้ปลายเส้นโลมชาติในพระสรีระ (ของพระองค์) ได้ ห้วงน้ำใหญ่จึงได้ไหลผ่านไปแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีอำนาจมาก ท่านผู้เจริญ //243-245//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบกับพญามารครั้งที่ 2 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //246//

ท่านทั้งหลายครั้งทราบวา พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตยเทอญ เพราะวาพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //247//

ชยชนะครั้งที่ 2 ดงพรรณนามาฉะนี้

ลำดับนั้น พญามารเมื่อไม่สามารถจะทำอันตรายด้วยฝนและแม่น้ำได้ จึงมีจิตโจ่งนวยเพราะความเกรี้ยวกราดจากความริษยาต่อสิทธัตถกุมารนั้น //248//

พญามารนั้นคิดว่า “ประโยชน์อะไรในการจะยงสิทธัตถกุมารนั้นให้ตายด้วยฝนและแม่น้ำนั้น อะไรหนอเป็นสิ่งที่หนักหนาสาหัสต่อสิทธัตถกุมารนั้น บัดนี้เราจะเผาสิทธัตถกุมารนี้ให้มอดไหม้ด้วยฝนถ่านเพลิงโดยเร็ว” แล้วบันดาลฝนถ่านเพลิงทั้งหลายขึ้นชดไปใกล้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทางอากาศ //249-250//

กองแห่งถ่านเพลิงอันลุกโพลงขนาดเท่ามหาบรรพต โชติช่วงนำกล้วอย่างยง ลอยมาทางอากาศ ณ ที่นั้น ทำให้ช่องว่างทั่วทุกทิศเต็มรอบแล้วด้วยเสียงดังฉ่า ๆ บังเกิดเป็นควนโขมงด้วยกลุ่มประกายไฟ อันนำมาซึ่งความน่ากลัวแม่ของพญามาร เผาต้นไม้ใหญ่และภูเขาให้ลุกโพลงขึ้นต่อหน้า (ของเจ้าชายสิทธัตถะ) ปานประหนึ่งกองไฟอันพวยพุ่งขึ้นมาจากขุมนรกฉะนั้น นำมาซึ่งความน่ากลัวอย่างยง โดยครู่เดียวเท่านั้น ก็เข้ามาใกล้พระมุนีผู้ประเสริฐผู้ประทับนั่งอยู่ แต่กองแห่งถ่านเพลิงเหล่านั้น กลับกลายเป็นมาลาเครื่องประดับศิระษะตกลงมาแทบเบื้องพระยุคลบาท โปรงกลุ่มเกสรดอกไม้อันน่าเพลิดเพลนใจให้ตกลงมาเนื่อง ๆ ซึ่งมีหน้าเฉพาต่อทุกทิศอันอากุลด้วยเสียงดังหึ่ง ๆ ของแมลงผึ้งตัวมัวเมาในน้ำหวาน //251-255//

ในกาลนั้น ชยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบกับพญามารครั้งที่ 3 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //256//

ท่านทั้งหลายครั้งทราบวา พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตยเทอญ เพราะวาพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //257//

ชยชนะครั้งที่ 3 ดงพรรณนามาฉะนี้

ท้าวประชาบดี (พญามาร) ครั้นเห็นพระพุทเจ้าผู้อันถ่านเพลิงนั้นทำอันตรายไม่ได้ จึงมีความทุกข์เสียใจ แต่ก็กลับมีความคิดชั่วร้ายอีก คิดอย่างนี้ว่า “เราจะบันดาลฝนกรวดขึ้น กำจัดนักบวชนั้นให้แหลกเป็นจุณ” บันดาลฝนกรวดขึ้นแล้ว //258-259//

ในฝนนั้นมีก้อนหินเล็กใหญ่เป็นจำนวนมาก นำกล้วอย่างยง เป็นควนโขมงลุกโพลงโชติช่วง ปานประหนึ่งก้อนถ่านเพลิง กระทบกันมาทำเสียงนำกล้วอย่างยง ทำให้เป็นวันที่ขมุกขมัวไปด้วย

เปลวควันโดยรอบ แต่เมื่อเข้ามาใกล้เฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา ฝนกรดเหล่านั้นกลับกลายเป็น
ราวกะกลุ่มดอกไม้อันสงบนิ่ง นำมาซึ่งกลิ่นหอมน่ารื่นรมย์ ตกลงมาแทบพระยุคลบาทอันทรงพระสิริ
(ของเจ้าชายสิทธัตถะ) //260-262//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบ
กับพญามารครั้งที่ 4 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //263//

ท่านทั้งหลายครั้นทราบข่าว พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอ
จงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของ
พวกท่านในกาลทุกเมื่อ //264//

ชัยชนะครั้งที่ 4 ตั้งพรณนามาฉะนี้

ลำดับนั้น พญามารครั้นเห็นเช่นนั้นแล้ว ก็ถูกไฟคือความโกรธเผาเผาในตอนนั้น บันดาล
ฝนอาวุธขึ้นแล้วซัดเข้าไปใกล้พระพุทธรองค์ //265//

อาวุธทั้งหลายมีกระบี่ กริช หอก ทล่าว และตะบองเป็นต้น อันแหลมคมลูกโพล่งโชติช่วง
คล้ายกับไฟสายฟ้าแลบ ลอยมาทางอากาศแล้ว กลับกลายเป็นประหนึ่งว่าเครื่องบูชาคือดอกไม้ฉะนั้น
หมุนตกลงแทบเบื้องพระยุคลบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า //266-267//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบ
กับพญามารครั้งที่ 5 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //268//

ท่านทั้งหลายครั้นทราบข่าว พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอ
จงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของ
พวกท่านในกาลทุกเมื่อ //269//

ชัยชนะครั้งที่ 5 ตั้งพรณนามาฉะนี้

พญามารครั้นเห็นเช่นนั้นจึงโกรธแค้น คิดแล้วว่า “ไม่ว่าเราจะทำอะไร ๆ ให้แก่สิทธัตถ-
กุมารนั้น สิ่งนั้น ๆ ก็ไม่อาจจะเข้าไปใกล้กรายได้เลย” จึงบันดาลฝนถ้ำร้าง (ฝนขี้เถ้า) ขึ้นแล้ว ด้วยคิด
ว่า “เราจะฆ่าพระมุนีให้ตายในบัดดล” ฝนถ้ำร้างนั้นอันร้อนรุ่มลุกไหม้ควันฟุ้ง ได้ลอยไปแล้วทาง
อากาศ //270-271//

ฝนถ้ำร้าง เมื่อลอยไปอยู่เฉพาะพระพักตร์พระชินเจ้าแล้วกลับแปรเปลี่ยนเป็นผงของไม้
จันทน์และการบูรปลิวไป //272//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบ
กับพญามารครั้งที่ 6 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //273//

ท่านทั้งหลายครั้งทราบวา พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอาณภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตยเทอญ เพราะวาพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //274//

ชัยชนะครั้งที่ 6 ดังพรรณนามาฉะนี้

ลำดับนั้น ผู้ดำมืด (พญามาร) ผู้ยืนอยู่หน้าเสนามาร ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้วจึงโกรธแค้น ชัดฝนเม็ดทรายไปในที่นั้นแล้ว //275//

แต่ทว่าเม็ดทรายอันคล้ายกับถ่านเพลิงจากไม้ตะเคียน ครั้นลอยมาจากอากาศแล้ว กลับร่วงหล่นลงมากลายเป็นผงเครื่องอบ แทบเบื้องพระยุคลบาทของพระชินเจ้า //276//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบกับพญามารครั้งที่ 7 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //277//

ท่านทั้งหลายครั้งทราบวา พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอาณภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตยเทอญ เพราะวาพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //278//

ชัยชนะครั้งที่ 7 ดังพรรณนามาฉะนี้

พญามารเห็นแม้ดั่งนั้นแล้ว ไม่รือร้อ ไม่ละอาย มีความโกรธเป็นธง คิดดั่งนี้ว่า “บัดนี้เราจะบันดลโคลนตมแล้วทำให้สิทธัตถกุมารนั้นจมลงไปในโคลนตมนั้น” จึงบันดลโคลนตมอันใหญ่แล้วชัดไป โคลนตมนั้นเป็นควันโขมงลูกโพลงโชติช่วงลอยมาทางอากาศโดยพลัน แต่พอมมาถึงแทบเบื้องพระยุคลบาทอันทรงพระสิริของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เย็นลงแล้วกลับกลายเป็นเปือกตมอันหอมถึงพร้อมด้วยกลิ่นหอมพุงนानาประการ //279-281//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบกับพญามารครั้งที่ 8 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //282//

ท่านทั้งหลายครั้งทราบวา พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอาณภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตยเทอญ เพราะวาพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //283//

ชัยชนะครั้งที่ 8 ดังพรรณนามาฉะนี้

ลำดับนั้น พญามารเมื่อแลดูอยู่ก็เห็นพระผู้เป็นอรិของมาร (มาราริ) ผู้รุ่งโรจน์อยู่ด้วยพระสิริ ไม่สามารถจะยงจิต (ของตน) ให้พอใจได้ เพราะฉะนั้น จึงโกรธแค้น คิดว่า “วันนี้ การจับสิทธัตถ-

กุมารนั้นใส่ไว้ในความมืดแล้วลงหลอก เป็นหน้าที่ของเรา” จึงบันดาลความมืดสนิทขึ้นแล้ว //284-285//

ความมืดนั้นนำมาซึ่งความน่ากลัว ปานประหนึ่งความมืดในโลกันตรนรก⁵⁸⁹ ฉะนั้น ลอยมาจากอากาศถึงที่ใกล้พระมุนีแล้ว //286//

ความมืดมืดถึงความพินาศไปในเมื่อพระอาทิตย์อุทัยขึ้นแล้วฉันทิ ความมืดมนอนธการ เช่นนี้ก็ฉันทิ ในเมื่อพระชินเจ้าผู้ประเสริฐประทับอยู่ //287//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบกับพญามารครั้งที่ 9 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //288//

ท่านทั้งหลายครั้นทราบว่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอำนาจมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารลิกของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //289//

ชัยชนะครั้งที่ 9 ดังพรรณนามาฉะนี้

พญามารครั้นทำมหาสงครามด้วยฝน 9 ชนิดดังกล่าวมานี้แล้ว แต่ก็ไม่เห็นพระพุทธรูปของค์ได้รับอันตราย จึงเป็นผู้เดือดร้อนเพราะไฟคือความโกรธแค้นเผา ลำดับนั้น โกรธแล้วปล้นคว่ำจักรวาลอันมีเดชมากที่ตั้งไว้เพื่อป้องกันตัว ขว้างไปโดยเร็ว //290-291//

ถ้าหากว่าทำว่ประชชาติ (พญามาร) โกรธแล้ว ถือเอาจักรวาลอันคมนั้นแล้วพาดฟันไชร์ (พญามารนั้น) ย่อมตัดสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นท่อน ๆ ได้โดยไม่ติดขัด รวากะตัดต้นกล้วยฉันทิ //292//

เช่นเดียวกันนั้นแล หากว่าพญามารนั้นโกรธแล้วขว้างไปสู่แผ่นดินโดยเร็วไชร์ สัตว์มีชีวิตทั้งหลายผู้อยู่บนแผ่นดินก็ย่อมจะอยู่ไม่ได้ สระน้ำเป็นต้นก็จะแห้งขอด //293//

เช่นเดียวกัน แม้นหากว่าพญามารนั้นโกรธแล้วเอาจักรวาลนั้นขว้างไปสู่มหาสมุทรไชร์ ทั้งพืชและสัตว์ที่เกิดในน้ำก็จะถึงความบรรลัย มหาสมุทรก็จะเหือดแห้ง //294//

แต่ทว่าจักรวาลอันมีอำนาจมากซึ่งลูกโหลงโชติช่วงเช่นนั้นลอยไปอยู่บนท้องฟ้า แต่ครั้นถึงพระนาถเจ้าก็กลับกลายเป็นเทริดดอกไม้ตกลงมา //295//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบกับพญามารครั้งที่ 10 ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //296//

ท่านทั้งหลายครั้นทราบว่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอำนาจมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอจงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารลิกของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของพวกท่านในกาลทุกเมื่อ //297//

⁵⁸⁹ โลกันตรนรก คือ นรกขุมหนึ่งซึ่งลงโทษหนักที่สุด ไม่ได้ผุดหรือได้เกิด (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1,090)

ชัยชนะครั้งที่ 10 ดังพรรณนามาฉะนี้

ในตอนนั้น พระชินเจ้ายังพญามารผู้มีใจซึ่งถูกไฟคือความโกรธเผาแล้วให้ดับลงด้วย น้ำคือพระมหากรุณาธิคุณ ประทับนั่งแล้ว ด้วยประการฉะนี้ //298//

พญามารนั้นแม้กระทำเช่นนั้นแล้วแต่ก็ยังไม่ได้รับชัยชนะ ลำดับนั้น จึงเกรี้ยวโกรธ เรียกเสนามารของตนผู้นำกล้วดุจตั้งไฟประลัยกัลป์มาแล้วว่า “มาเถิดพวกเจ้าผู้ว่านอนสอนง่าย ข้ารับใช้ของพญามาร พวกเจ้าจงแปลงกายต่าง ๆ นานา ถือเอาอาวุธแต่ละชนิด พวกเจ้าจงขับไล่สิทธิ์ตฤกุมารนั้นให้พ้นไปด้วยเสียงทั้งหลาย จงไป จงจับ จงมัด จงจับเท้าแล้วขว้างจากที่นี่ไปสู่ขอบจักรวาล” //299-301//

ลำดับนั้นเสนามารนั้นผู้นำกล้ว ได้ไปแล้วพร้อมกับคำสั่ง (ไปในทันทีทันใด) นำสะพริงกล้วด้วยรูปร่างแห่งสัตว์ทั้งหลายมีม้า เสือ ช้าง และราชสีห์เป็นต้น //302//

เสนามารนั้นยืนอยู่ทั้งสองข้างประมาณ 24 โยชน์ของพญามาร ในส่วนข้างหลังยืนอยู่สิ้นเขตแดนแห่งภูเขาจักรวาล //303//

เสนามารนั้นเต็มรอบประมาณ 9 โยชน์ ด้วยความหนาแน่น นำมาซึ่งความน่ากลัว ด้วยเพศแห่งยักษ์ เปรตและปีศาจเป็นต้น //304//

เสียงน่าเกรงกลัวปั่นป่วนถึงเขตแดนแห่งพรหมโลก ปานประหนึ่งเสียงน้ำกระเพื่อมสั่นไหวเพราะท่าฝนลมหมุนรอบ (พายุหมุน) ฉะนั้น //305//

เสนามารแวดล้อมด้วยวงแหวนแห่งไฟอันเกิดจากการขบเคี้ยวฟัน ลูกโพลงโชติช่วง ราวกะถ่านเพลิง เบิกตาโพลงด้วยความเกรี้ยวโกรธ //306//

(เสนามารบางพวก) นำกลุ่มก้อนแห่งควันไฟออกมาด้วยช่องปากจำนวนโกฏิหนึ่ง (พันไฟ) แลบลิ้นแผ่ลิ้น ๆ แปลงเป็นพญานาคที่น่าสยดสยอง //307//

เสนามารบางพวกถอนต้นตาลเป็นต้นขึ้นมาทำเป็นลูกศร และทำพญานาคทั้งหลายเป็นคันธนู แล้วดึงมาอย่างมั่นคง //308//

เสนามารบางพวกขว้างเสือ หมี สิงโตเป็นต้นไปไว้เบื้องหน้าในตอนนั้น ยึดเอาบรรดาบรรพตที่ไฟลุกโชติช่วงแล้ววิ่งไปข้างหน้า //309//

เสนามารบางพวก บันดาลศิระชะหลายหัวอันน่ากลัวไว้ที่ร่างกายแต่ละตน วิ่งไปแล้วข้างหน้า //310//

เสนามารบางพวก (แปลงกาย) คล้ายกับราชสีห์โดยส่วนหัว คล้ายกับมนุษย์โดยส่วนร่างกาย วิ่งไปอยู่หน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า //311//

เสนามารบางพวกมีร่างกายคล้ายกับราชสีห์ มีหน้าเป็นรากษส วิ่งมาโดยเร็ว //312//

เสนาमारบางพวก (แปลงกาย) เป็นทัศนฆานวกะ นำมาซึ่งความน่ากลัวอย่างยิ่งด้วยส่วน
แห่งศิริษะ มีร่างกายเป็นรากษส วิงมา //313//

เสนาमारบางพวกบันดาลศิริษะใหญ่คล้ายกับศิริษะเสือเหลือง หมี ช้าง ม้า เสือ แรด หมู
ป่า กระบือ นกฮูก งู และสิงโต ไว้ที่ร่างกายแต่ละตนแล้ววิงมาโดยเร็ว //314-315//

เสนาमारบางพวกใช้นิ้วมือทั้งหลายฉีกกระพุงแก้้ม แสดงเขี้ยวอันใหญ่ พากันมา เฉพาะ
พระพักตร์ (ของพระพุทธเจ้า) //316//

เสนาमारบางพวกมีปลายเล็บแหลมคม ฉีกท้องตัวเอง คvikกล้าใส่ใหญ่มาพันที่ลำคอ พา
กันวิงมา //317//

เสนาमारบางพวกกลืนงูเข้าไปและค่อยอ้วกออกมา เสนาमारบางพวกทรงไว้ซึ่งงูพิษตัวมี
ควันและเปลวไฟเป็นพิษ ในทั่วทั้งสรีระ ไม่ว่าจะเป็้นหัว คอ ปลายหู แขน และนิ้วเป็นต้น นำมาซึ่ง
ความน่ากลัว พากันวิงมา //318-319//

เสนาमारบางพวกถือเอาก้อนเหล็กอันลุกโพลงโชติช่วงขวางไปโดยประการต่าง ๆ บาง
พวกเม้มกัตรีมฝีปาก มีตาน่ากลัว ขึ้นไปสู่ภูเขานไฟลุกโพลงแล้วขวางกะโหลกโพลงมา แล้วพากันวิง
มา //320//

เสนาमारบางพวกแลปลิ้นของตน ตั้งค้อนไว้ที่ไหล่ มาด้วยเพศแห่งพญานาคตัวคึกคะนอง
//321//

เสนาमारบางพวกเที่ยวตีเมล็ด บางพวกเที่ยวกัดกินเนื้อ ท่องเที่ยวไปราวกะว่าปีศาจ
ฉนั้น เป็องหน้าพระพักตร์ของพระมุนีราช //322//

เสนาमारบางพวกเป็นยักษ์ทรงไว้ซึ่งเพศที่นำกลัว หน้านิ้วคิ้วขมวด กระโดดโลดเต้น ส่ง
เสียงโหร้อง ถืออาวุธที่โพลกโชน พากันวิงมา //323//

ท้องฟ้า⁵⁹⁰ เต็มไปด้วยฝนลูกศร หลาว โดมร ฌมวก ดาบ และจักร ที่พุ่งออกมา //324//

ใครเล่าจะพรรณนาการต่อสู้ให้หมดสิ้นได้ เพราะเพียงได้เห็นหรือได้ฟังการต่อสู้
แล้ว ชาวโลกก็จะถึงความตายหรือความสับสนแห่งจิตใจได้ //325//

พญามารขึ้นขี่ช้างคิริเมฆล ตัวราวกะว่าภูเขา ตัวประกอบด้วยเปลวเพลิงอันพวยพุ่ง
ออกมาจากงาหลายพัน ตัวมีกระแสน้ำเขี้ยวกรากคือน้ำมันขาง⁵⁹¹ ตัวคำรามร้องอย่างน่าหวาดกลัว ใช้
ปลายงวงหลายร้อยถืออาวุธต่าง ๆ เช่น ไม้ค้อนเหล็ก มีตัวหุ้มเกราะเป็นต้น แล้วยกธงชัยขึ้นบนหลัง
ขางนั้น ผู้มีปลายเขี้ยวที่องุ้มลงอย่างใหญ่ ผู้มีจมูกองุ้ม ผู้เม้มกัตรีมฝีปาก หน้าตาน่ากลัว หน้านิ้วคิ้ว
ขมวด หน้าผากเขี้ยว่น ผู้มีตาใหญ่ถลนออก ด้วยไฟคือความโกรธ ผู้มีเคราสีแดง ผู้มีร่างกายไม่

⁵⁹⁰ ทิศนตรี - ท้องฟ้า

⁵⁹¹ เวลาขางตม้น จะมีน้ำมันเหลวไหลออกมาจากขมับ

สม่าเสมอคล้ายกับภูเขาสีดำ ผู้มีท้องใหญ่ ผู้นำสยดสยองอย่างยิ่งเพราะประดับร่างกายด้วยงูเห่า พญานาค และงูพิษเป็นต้น เนรมิตแขนหนึ่งพันแขน ฉวยเอากริช ไม้พลอง หอก เกาทัณฑ์ ลูกธนู จักร หลาว ตะบอง ตะปู ตะขอเบ็ด ขวาน แร้ว ค้อน ตะขอสับข้าง ฉมวก ตรีศูล และวชิราวุธ หมุนควง (อาวุธเหล่านั้น) ในอากาศ เพราะการกระทบกันแห่งอาวุธเหล่านั้น จึงทำให้ร่างกายของตนเป็นปาน ประหนึ่งการแผ่ขยายออกแห่งจักรเพลิงฉะนั้น ด้วยเปลวไฟที่พวยพุ่งออกมาโดยรอบ นำความน่ากลัว มาให้แก่พวกพรหม เทวดาและนักสิทธิ์เป็นต้นในตอนนั้น พญามารพร้อมทั้งเสนามารนั้น เข้าไปหา พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว //326-334//

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่ง ทรงกระทำตัมโพธิ์ไว้เบื้องพระปฤษฎางค์ เป็นผู้ไม่ หวั่นไหว รุ่งโรจน์อย่างยิ่งบนวชิราสนะ ราวกะดวงอาทิตย์สว่างไสวเหนือยอดเขาด้านทิศตะวันออก และปานประหนึ่งเขาพระสุเมรุตระหง่านเด่นเหนือยอด 3 ยอด⁵⁹²ฉะนั้น //335-336//

พระมุนีพระองค์นั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ประกอบพร้อมด้วยสัมมปธาน⁵⁹³ ทรงเป็นผู้ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ด้วยความกรุณาและความเมตตา ได้ทรงตั้งกองกำลังของพระองค์ไว้ในธรรมอัน เลิศ ดังนี้ (คือ) ได้ทอดพระเนตรเห็นภาคพื้นแห่งชัยชนะกล่าวคือพุทธภูมิ 4 ประการ⁵⁹⁴ แล้วทรง ประกอบไว้ที่ซุ้มประตูคือสังคหัตถุธรรม 4 ประการ⁵⁹⁵ ก่อตั้งป้อมคือพละมีศรัทธาเป็นต้น⁵⁹⁶อย่าง

⁵⁹² ในชินาลังการฎีการะบุว่า ภูเขาสิเนรุตั้งอยู่บนยอด 3 ยอด (หรือก่อนเส้า 3 ก้อน) ดุจภาชนะที่ตั้งอยู่บนเตา ยอด 3 ยอด (หรือก่อนเส้า 3 ก้อน) นั้นเชื่อมกับแผ่นดินศิลา ภูเขาสิเนรุตั้งอยู่บนยอด 3 ยอด (หรือก่อนเส้า 3 ก้อน) หยั่งลงไปในที่ประมาณ 4,000 โยชน์ เพราะฉะนั้น ภูเขาสิเนรุจึงตั้งอยู่อย่างไม่หวั่นไหว ดุจหนีบไว้ด้วย คีม โปรดดูเพิ่มเติมใน (ชิน.ฎ.94)

⁵⁹³ สัมมปธาน 4 หมายถึง ความเพียรโดยชอบเป็นสัมมาวายามะ ได้แก่ (1) สังวรปธาน เพียรระวัง บำปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (2) ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (3) ภาวนาปธาน เพียรเจริญทำ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ (4) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว มิให้เสื่อมไปและให้เพิ่ม ไพบูลย์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 200)

⁵⁹⁴ พุทธภูมิ 4 ประการ ได้แก่ (1) อุตสาหะ ความเพียร (2) อุมัคคะ ปัญญา (3) อวัตถานะ ความ ตั้งใจมั่น และ (4) หิตจริยา การภาวนาเมตตา (ขุ.อป.อ.1/90-91/169)

⁵⁹⁵ สังคหัตถุธรรม 4 หมายถึง หลักการสงเคราะห์ คือ ช่วยเหลือกันยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และเป็น เครื่องเกาะกุมประสานโลกคือสังคัมแห่งหมู่สัตว์ไว้ ดุจสลักเกาะยึดรถที่กำลังแล่นไปให้คงเป็นรถและวิ่งแล่นไปได้ คือ (1) ทาน การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน (2) ปิยวาจา พูดจาน่ารักน่านิยมนับถือ (3) อัถลจริยา บำเพ็ญประโยชน์ และ (4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือทำตัวให้เข้ากันได้ เช่น ไม่ถือตัว ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน เป็นต้น (พระพรหมคุณา ภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 413)

⁵⁹⁶ พละ 5 หมายถึง ธรรมอันเป็นกำลัง ซึ่งเป็นเครื่องเกื้อหนุนแก่อริยมรรค จัดอยู่ในจำพวก โพธิปักขิยธรรม ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 263)

มั่นคง ซึ่งมีปรากฏคือสติปัฏฐาน⁵⁹⁷ และมีโคปุระ⁵⁹⁸คืออินทรีย์อันตัดไม่ขาด ทรงอาภรณ์ด้วยอาวุธคือพระญาณอันมั่นคง สวมเกราะคือความเมตตา มีกลองและสังข์คือพระดำรัสที่ไพเราะและพระปัญญาเพียงดังแผ่นดินไร้ความเกรงกลัวตั้งอยู่เบื้องหน้า ประทับบนคอปญาคชสารตัวสูงใหญ่คือความเพียรอันมีองค์ 4⁵⁹⁹ ทรงทำผืนพสุธาให้หวั่นไหวอยู่ด้วยความหนักคือบุญสมภาร ทรงยกธงชัยกล่าวคือพระจริยา 3 ประการ⁶⁰⁰ขึ้นแล้ว พระผู้เป็นอรិของพญามาร ตระเตรียมมณฑลแห่งสงครามกับพญามารเช่นนั้นแล้ว ตรัสกะพลนักรบมีทานบารมีเป็นต้นผู้เป็นสหชาติ (ของพระองค์) ว่า “ดูกรผู้เจริญ พวกเธอจงฟังถ้อยคำของเรา สงคราม (มหากว) จะมีแก่เราในวันนี้ พวกเธอจงมาเถิด จงเป็นผู้สามัคคี ร่วมกันไป จงอย่าท้อถอย จงพุ่งรบ แม้เหล่าชนที่เหลือจะไม่อาจเอาชนะในการรบกับพญามารได้ก็ตาม แต่ในวันนี้สงครามนั้นจะถึงความสำเร็จ (แก่เรา) ดูกรนักรบคือบารมีทั้งหลายผู้เจริญ พวกเธอมีความอุตสาหะอย่างยิ่งใหญ่ในธรรมอันเลิศของเรา จงแสดงความเพียรพยายามของเราเถิด” //337-345//

ที่นั่น นักรบคือทานบารมีปรบมือทั้ง 2 ข้างแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก บัดนี้ ขอพระองค์จงทอดพระเนตรกำลังในการปราบมารของข้าพเจ้าเถิด” //346//

⁵⁹⁷ สติปัฏฐาน 4 หมายถึง ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง การมีสติกำกับดูสิ่งต่างๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดีในร้าย ที่ทำให้มองเห็นเพียงไปตามอำนาจกิเลส ได้แก่ (1) กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันกายและเรื่องทางกาย (2) เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันเวทนา (3) จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันจิตหรือสภาพและอาการของจิต (4) อัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม, การมีสติกำกับดูรู้เท่าทันธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 396)

⁵⁹⁸ โคปุระ คือ ซุ้มประตูเข้า-ออกประจำศาสนสถาน มักตั้งอยู่ทั้งสี่ด้านของระเบียงคดหรือกำแพงแก้ว (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2551: 42)

⁵⁹⁹ สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงอิทธิบาท 4 คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา? เพราะหลักธรรมต่าง ๆ ที่กำลังในส่วนนี้จะเป็นส่วนหนึ่งของโพธิปักขิยธรรม (ธรรมที่เกื้อกูลแก่การตรัสรู้) 37 ประการ

⁶⁰⁰ พุทธจริยา หมายถึง พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า หรือการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า มี 3 ประการ ได้แก่ (1) โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก กล่าวคือทรงอาศัยพระมหากุณา เสด็จไปประกาศพระศาสนาเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนในถิ่นฐานแคว้นต่าง ๆ และประดิษฐานพระศาสนาไว้เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนในภายภาคหน้า (2) ญาติัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ เช่น การเสด็จไปห้ามพระญาติที่วิวาทกันด้วยเรื่องน้ำ เป็นต้น และ (3) พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลกโดยฐานะที่ทรงเป็นพระพุทธเจ้า เช่น ทรงแสดงธรรมแก่เวไนยสัตว์และบัญญัติวินัยขึ้นบริหารหมู่คณะ ทรงประดิษฐานพระพุทธานุภาพให้ยั่งยืนมาตราบเท่าทุกวันนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 92, 270, 274, 353)

นักรบคือทานบารมีพร้อมกับเหล่าเสนา แต่งตั้งนักรบคือปรมัตถบารมี⁶⁰¹และนักรบคืออุปบารมี⁶⁰²ไว้ทั้งสองข้างฝั่ง มีความอหังการวิ่งไปแล้ว //347//

บารมียอดนักรบ ผู้มีนามว่าศีลบารมีก็เช่นเดียวกัน คือออกมาพร้อมกับเหล่าเสนา ย่ำยีเสนามารแล้ว //348//

นักรบผู้สวมเกราะ นามว่าเนกขัมมบารมีก็เช่นเดียวกัน พร้อมด้วยเหล่าเสนา วิ่งมาแล้วปานประหนึ่งเสือดาวตัวดุร้ายวิ่งไล่ขย้ำหมู่มฤคคือเสนามารฉะนั้น //349//

แม้นักรบคือปัญญาบารมีเมื่อวิ่งไปก็มีความฮึกเหิมและอหังการ กราบทูลว่า “วันนี้ ข้าพระองค์พร้อมกับเหล่าเสนาจะพากันถอนเขาพระสุเมรุคือพญามารขึ้นมา” ดังนี้วิ่งไปแล้ว //350//

นักรบคือวิริยบารมีเม้มกัศริณฝีปาก คำรามอย่างน่าเกรงกลัว กราบทูลว่า “ข้าพระองค์จะทำให้มหาสมุทรคือพญามารเหือดแห้งไปด้วยความเร่าร้อนของข้าพระองค์” //351//

จากนั้น นักรบผู้มีนามว่าขันติบารมี สัจจบารมี และอธิษฐานบารมี ต่างก็พากันวิ่งเข้ามาแล้ว เพื่อจะล้มธงที่มีรูปมกรของพญามารให้ตกไป //352//

มหานักรบนามว่าเมตตาบารมี กราบทูลว่า “มารเป็นผู้เหมาะสมแก่ข้าพระองค์ (ในการสู้รบ)” แม้นักรบนามว่าอุเบกขาบารมีก็ได้ทำลายเสนามารแล้ว //353//

พระชินเจ้าครั้นทรงส่งเสนาผู้ไม่มีร่างกาย ผู้กล้าหาญชาญชัยไปอย่างนั้นแล้ว ก็ทรงประทับนั่งด้วยพระเดชาานุภาพของพระองค์ กองทัพ (ของพญามาร) นั้นก็ไร้ความอดุสาหะแล้ว //354//

โอ้อโฮ ท่านผู้เจริญ บัดนี้ พวกท่านจงฟังความน่าอัศจรรย์แห่งพระมุณีของเรา พระองค์ประทับอยู่ผู้เดียวเท่านั้นก็เอาชนะมารพร้อมเสนามารได้ //355//

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่ประทุษร้ายเลย แต่ก็เอาชนะท้าวประชาบดี (พญามาร) ผู้ประทุษร้าย ผู้เกรี้ยวกราด ผู้ถูกไฟคือความโกรธเผาแล้ว อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //356//

เสนาของท้าวสวัตติ (พญามาร) ทั้งขว้างอาวุธอันลุกโพลงโชติช่วง ทั้งทิ่มแทง (ด้วยอาวุธเหล่านั้น) แต่พระพุทธองค์ผู้ไร้อาวุธก็เอาชนะเสนาของพญามารนั้นได้ อานุภาพ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //357//

⁶⁰¹ **ปรมัตถบารมี** หมายถึง บารมียอดเยี่ยม บารมีระดับสูงสุด สูงกว่าอุปบารมี เช่น การสละชีวิตเป็นทานปรมัตถบารมี เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 204)

⁶⁰² **อุปบารมี** หมายถึง บารมีชั้นรอง บารมีชั้นจวนสูงสุด คือ บารมีที่บำเพ็ญยิ่งกว่าบารมีตามปกติ แต่ยังไม่ถึงที่สุดที่จะเป็นปรมัตถบารมี เช่น สละทรัพย์ภายนอก เป็นทานบารมี สละอวัยวะ เป็นทานอุปบารมี สละชีวิตเป็นทานปรมัตถบารมี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 568)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่ทรงเคลื่อนไหวเลย แต่ก็เอาชนะพญามารผู้มีความโอ้อวด มีความอหังการ มีความงอแง ในตอนนั้น อานุกาฬ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //358//

พระชินเจ้าผู้ประทับนั่งอยู่เท่านั้น แต่ก็เอาชนะพญามารผู้วิ่งมาจากข้างโน้นและข้างนี้ ด้วยพลข้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า อานุกาฬ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //359//

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไร้เสียง (ไม่ได้ตรัสอะไร) แต่ก็เอาชนะพญามาร ผู้กล่าวคำพูดเสียงดังระคายหู โดยประการต่าง ๆ ได้ อานุกาฬ (ของพระพุทธองค์) เป็นเช่นนั้นแล //360//

พญามารได้เข้ามายืนประชิด แต่ก็ไม่สามารถจะกระโดดข้ามปราการแห่งไฟคือพระบรมเดชาภาพของพระพุทธเจ้า อันลุกโพลง พวยพุ่งขึ้นอย่างมั่นคงได้เลย //361//

พญามาร (นโมจิ) โกรธแล้ว ยกมือขึ้นแล้วกล่าวคำเช่นนี้ว่า “เฮ้ย สิทธิธนะ เจ้ารีบไปเสียเถิด อาสนะนี้เป็นสมบัติของเรา ถ้าหากเจ้าไม่ไปไซ้ร์ ข้าจะแหวกหทัยของเจ้าด้วยกรงเล็บ ข้าจะจับเท้าเจ้าแล้วพาดให้แหลกเป็นจุดที่พื้นดิน เจ้าจงมองดูเสนาาหมูใหญ่ของเรา เจ้าจงมองดูคลังอาวุธของเรา เราจะเหยียบย่ำเจ้าด้วยเสนามารและอาวุธนั้น เจ้ารีบไปเสียเถิด นี่เป็นอาสนะของเรา” //362-364//

พระชินเจ้าผู้มีพระสุรเสียงไพเราะ ครั้นได้สดับคำของพญามารแล้ว ตรัสว่า “ดูกรพญามาร ท่านบำเพ็ญบารมีทั้งหลายเพื่อประโยชน์แก่บัลลังก์ในกาลไหนหนอ ท่านได้ถวายทานมีศีระะเป็นต้น ในกาลไหนหนอ ศีลของท่านเป็นเช่นไรหนอ ท่านจงให้ (พยานของท่าน) กล่าวอ้างเพื่อประโยชน์แก่บัลลังก์นั้นเถิด ใครเล่าหนอเป็นพยานของท่าน” //365-366//

ลำดับนั้น พญามารผู้หยาบช้า กล่าวว่า “ดูก่อนมุนี การณ์นี้มีได้หนักหนาสำหรับเราเลย บริษัททั้งหมดนี้นั้นเป็นพยานของเหตุนี้” //367//

เสนามารหมูใหญ่ ต่างพากันป่าวประกาศว่า “ข้าเป็นพยาน ข้าเป็นพยาน” ลำดับนั้น ความโกลาหลจึงได้มีขึ้น รววกะแผ่นดินแยกออกฉะนั้น //368//

ลำดับนั้น พญามารกล่าวว่า “ดูก่อนสมณะ เราให้พยานทั้งหลายบอกแจ้งแล้ว ส่วนใครเล่าเป็นพยานของท่านในวันนี้ ท่านจงให้บอกแก่เราโดยเร็วเถิด” //369//

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระสุรเสียงอันสุขุมลุ่มลึกไพเราะแก่พญามาร ปานประหนึ่งเสียงร้องที่ไพเราะของนกยูงต่อพญานาคฉะนั้น ว่า “พยานของท่านนั้นแลมีอยู่ แต่ทว่าพยานของเรา ที่มีจิตใจ เพื่อ (จะบอก) ความแจ่มแจ้ง ไม่มีในที่นี้เลย มีอยู่แต่พยานผู้ไม่มีจิตใจเท่านั้น ซึ่งจะเป็นผู้บอกอย่างประจักษ์” //370-371//

พระผู้เป็นอธิของพญามารครั้นตรัสเช่นนั้นแล้ว ทรงสอดพระหัตถ์ซึ่งรุ่งโรจน์เป็นสีทอง ประดุจสายฟ้าที่แลบออกจากช่องเมฆในตอนเย็น ออกมาจากจีวรสีกรัก ในขณะนั้น ช้างที่แผ่นดินโดยเจาะจงพระแม่ธรณี //372-373//

พระชินเจ้าตรัสแล้วว่า “ในการกระทำเป็นต้นว่าการถวายทานและความพยายาม (หรือ ความพยายามในการถวายทาน) ของเรา⁶⁰³ เธอสิ้นสะเทือนเลื่อนลั่นในทุก ๆ ชาติ แต่ในวันนี้เธอเป็น ไ้แล้วหรือ” //374//

ลำดับนั้น พระแม่ธรณีก็ส่งเสียงกระหึ่ม ประหนึ่งจะกล่าวว่า “หม่อมฉันเป็นพยาน” ทันใดนั้นก็พอรำ จากที่สุดแห่งพื้นท้องมหาสมุทร //375//

ระลอกคลื่นใหญ่ก่อตัวขึ้น ราวกระระลอกคลื่นแห่งมหาสมุทร แผ่นดินสั่นสะเทือนเลื่อน ลั่น 6 ครั้ง หมุนรอบราวกะแป้นวงกลมสำหรับปั้นหม้อฉนั้น //376//

ราชาแห่งขุนเขานามว่าภูเขาหิมวา และภูเขาทั้งหลายมีภูเขาขุคันธรเป็นต้น ต่างยกแขน คอยอดเขาขึ้นแล้วพอรำ ปานประหนึ่งนักพ่อนั้น //377//

เสนามารคั้นได้เห็นและได้ฟังความอัศจรรย์เช่นนั้นแล้ว มีใจหวาดหวั่นเพราะความเกรง กลัว แตกย่อยยับแล้ว ราวกะมหาสมุทรซึ่งมีทวนบึงหลายลงฉนั้น //378//

เสนามารมีเสียงร้องโอดครวญเพราะความเกรงกลัว เดินโซซัดโซเซ เปียดเสียดกันและกัน ล้มลง โปยผมทิ้งไว้เบื้องหลังพากันวิ่งหนี //379//

เสนามารต่างพากันทิ้งอาวุธที่พวกตนถือมา เอามือปิดหน้า วิ่งหนีไป มิได้คำนึงแม้แต่ ฝ่ามือฝ่าเท้า (ของตัวเอง) เลย //380//

เสนามารบางพวกสอดนิ้วมือเข้าไปในปากและร้องให้ บางพวกกราบไหว้อ้อนวอนว่า “ข้า แต่เจ้านาย ขอพระองค์จงให้อภัยแก่พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด” //381//

เสนามารบางพวก มีถ้อยคำที่ถูกขัดจังหวะด้วยเสียงถอนหายใจ (ของพระพุทธองค์) ว่า “สิทธิ์ตะผู้นี้ได้ชนะอะไรหรือหนอ” จึงสะดุ้งกลัววิ่งหนีไปมัวคำนึงแต่ด้านหลัง //382//

แม่พญาช้างตัวประเสริฐนามว่า คริมเมชล์ ก็คุกเข่าลงในตอนนั้น พญามารจึงพลันตกลงมา วิ่งหนีแล้วถึงซึ่งการมองไม่เห็น (หายตัวไป) //383//

ในขณะนั้น ธงชัยเกียรติยศของพระศาสดาก็ได้พัดสะบัดโบกขึ้นถึงเขตแดนแห่งพรหม โลก ราวกะเชื้อเชิญแก่เทวดาทั้งหลายให้เข้ามาฉนั้น //384//

ในกาลนั้น ชัยชนะได้มีแล้วแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงพระสิริ ในการรบ กับพญามารครั้งสุดท้าย ส่วนความพ่ายแพ้ได้มีแก่พญามาร //385//

ท่านทั้งหลายครั้นทราบว่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีอานุภาพมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ขอ จงกราบไหว้บูชาพระผู้เป็นสารถิของปวงชนตลอดกาลเป็นนิตย์เทอญ เพราะว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของ พวกท่านในกาลทุกเมื่อ //386//

ชัยชนะครั้งที่ 11 ดังพรรณนามาฉนี้

⁶⁰³ สาเหตุของแผ่นดินไหว 8 ประการ โปรดดูเพิ่มเติมในมหาปริณิพพานสูตร (ที.ม.10/170-171/96-

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงได้รับชัยชนะแล้วประทับนั่งบนวชิราสนะ เทวดาทิ้งหลายเป็นต้นได้กลับมาแวดล้อม เหมือนในครั้งก่อนฉะนั้น //387//

เทวดาทิ้งหมดเหล่านั้น นำของบูชาต่าง ๆ จากที่นั่นกลับมาแล้ว ยินดีแล้ว ได้กระทำงานมงคลเนื่องในชัยชนะอันยิ่งใหญ่แด่พระมุนี //388//

ลำดับนั้น หญิงสาวในเวลากลางคืน (นางราตรี)⁶⁰⁴ ผู้มีดุมหือคือพระจันทร์และพระอาทิตย์⁶⁰⁵ ห้อยอยู่เหนือท้องฟ้าด้านตะวันออกและด้านตะวันตก มาถึงแล้วเพื่อจะนอนน้อมจอมแห่งพระมุนี (มุณีสูตร) //389//

นางมีช่อพวงมาลัยคือกลุ่มดวงดาวที่ตัดไว้บนผมที่ถักเป็นเปียคือท้องฟ้าสีดำ พัดอยู่ซึ่งจามรคือดอกมะม่วงที่ผลิสะพรั่ง ด้วยแขนคือทิศ //390//

ในขณะนั้น ผงุภมรก็มีวเมาเกล้าช่อดอกมะลิ ส่งเสียงดังหึ่ง ๆ อันไพเราะ รวากะเป่าสังข์ ฉะนั้น //391//

ลมอ่อน ๆ เกล้าแสงจันทร์พัดโชยมาด้วยกลิ่นเกสรดอกไม้ที่หอมหวาน ทำให้ฤตुकาลถือเอาความเย็นสบาย ภายใต้ดวงพระจันทร์คือพระชินเจ้า //392//

ลำดับนั้น พระผู้เป็นใหญ่ในหมู่คน (นริสูตร) ทรงปรารภเพื่ออันถอนขึ้นซึ่งต้นไม่มีพิษคือสังสารวัฏ ซึ่งมีรากอันใหญ่คืออวิชชาเป็นต้นและมีลำต้นอันแข็งคือไตรวัฏฏ์⁶⁰⁶ ในปฐมยาม⁶⁰⁷ ทรง

⁶⁰⁴ ราตรีเทวี โปรดดูเพิ่มเติมในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

⁶⁰⁵ สสี่น มาจาก สสี่ (ส. ศคิ) ดวงจันทร์ + อธิ (ส. อธิ) ดวงอาทิตย์

⁶⁰⁶ ไตรวัฏฏ์ แปลว่า วัฏฏะ 3 วงวน 3 หรือวงจร 3 กล่าวคือเป็นส่วนของปฏิจจสมุปบาท หมุนเวียนสืบทอดต่อ ๆ กันไป ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข์ มี 3 ประการ ได้แก่ กิเลส กรรม และวิบาก (เรียกเต็มว่า (1) กิเลสวัฏฏ์ ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน (2) กรรมวัฏฏ์ ประกอบด้วย สังขาร ภพ (3) วิบากวัฏฏ์ ประกอบด้วย วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ขาติ ขรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส) ไตรวัฏฏ์ จึงหมายถึง กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมก็ได้รับวิบากคือผลของกรรมนั้น อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมหมุนเวียนต่อไปอีก เช่น เกิดกิเลสอยากได้ของเขา จึงทำกรรมด้วยการไปลักของเขามา ประสบวิบากคือได้ของนั้นมาเสพเสวยเกิดสุขเวทนา ทำให้มีกิเลสเต็มใจอยากได้รุนแรงและมากยิ่งขึ้นจึงยิ่งทำกรรมมากขึ้น หรือในทางตรงข้ามถูกขัดขวาง ได้รับทุกขเวทนาเป็นวิบาก ทำให้เกิดกิเลส คือโทสะแค้นเคือง แล้วพยายามทำกรรมคือประทุษร้ายเขา เมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ วงจรจะหมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด อาจเขียนได้อีกอย่างว่า ไตรวัฏฏ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 120)

⁶⁰⁷ ปฐมยาม คือ ยามต้น กำหนดเวลาตั้งแต่ย่ำค่ำ (หรือ 18 นาฬิกา) ถึง 4 ทุ่ม (หรือ 22 นาฬิกา) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 696)

เจริญภาวนา ทรงระลึกถึงขันธสันดาน ได้แล้วซึ่งปุพเพนิวาสานุสติญาณ⁶⁰⁸ อนึ่ง เพราะการชำระทิพยจักขุให้หมดจดในมัชฌิมยาม⁶⁰⁹ จึงได้ทรงบรรลุจตุปปาตญาณ⁶¹⁰ โดยประการทั้งปวง ในปัจฉิมยาม⁶¹¹แห่งเวลากลางคืน ทรงดำริถึงชราเป็นต้น⁶¹² พิจารณาเห็นแจ้งซึ่งนามรูป⁶¹³ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์แล้ว⁶¹⁴ พิจารณาแยกพระหฤทัยของพระองค์ให้สังัดจากกิเลสทั้งหลายแล้ว ได้แล้วซึ่งผลอันเลิศในขณะนั้น เพราะรู้แจ้งในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (อาสวัชฌญาณ)⁶¹⁵ ถึงซึ่งพระนครคือพระนิพพาน ทรงเป็นจอมแห่งรัตนะคือโพชฌงค์⁶¹⁶ ทรงเป็นพระราชอาสน์แห่งพระสัทธรรม เปล่งวาจาอันประกอบด้วยปิติว่า “เราแสวงหานายช่างผู้กระทำเรือน (ตณฺหา) เมื่อไม่พบ (ไม่พบโพธิญาณ) จึงแล่น

⁶⁰⁸ **ปุพเพนิวาสานุสติญาณ** หมายถึง ความรู้เป็นเครื่องระลึกได้ถึงปุพเพนิวาส คือขันธที่เคยอาศัยอยู่ก่อน หรือการระลึกชาติได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 246-247)

⁶⁰⁹ **มัชฌิมยาม** คือ ยามกลาง กำหนดเวลาตั้งแต่ 4 ทุ่ม (หรือ 22 นาฬิกา) ถึงตี 2 (หรือ 2 นาฬิกา) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 897)

⁶¹⁰ **จตุปปาตญาณ** หมายถึง ความรู้เรื่องการจติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย หรือการมีจักขุทิพยมองเห็นสัตว์กำลังจติบ้าง กำลังเกิดบ้าง มีอาการดีบ้าง เลวบ้างเป็นต้นตามกรรมของตน เรียกอีกอย่างว่า ทิพยจักขุ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 67)

⁶¹¹ **ปัจฉิมยาม** คือ ยามหลัง ยามสุดท้าย กำหนดเวลาตั้งแต่ตี 2 (หรือ 2 นาฬิกา) ถึงรุ่ง (หรือ 6 นาฬิกา) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 732)

⁶¹² ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม ดูเพิ่มเติมใน วิมหา.4/1-3/1-3

⁶¹³ **นามรูป** คือ นามธรรมและรูปธรรม นามธรรม หมายถึง สิ่งที่ไม่มีรูป คือรู้ไม่ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่รู้ได้ด้วยใจ ซึ่งได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนรูปธรรม หมายถึง สิ่งที่มีรูป สิ่งที่เป็นรูป ได้แก่รูปขั้นทั้งหมด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 161-162)

⁶¹⁴ **ไตรลักษณ์** คือ อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้น ๆ 3 ประการ ได้แก่ (1) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง (2) ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่มิได้ และ (3) อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ลักษณะเหล่านี้เป็นของที่แน่นอน เป็นกฎธรรมชาติ มีอยู่ตามธรรมดา จึงเรียกว่า ธรรมนิยาม หลักนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยมีชื่อว่า ธรรมนิยามตา ส่วนคำว่าไตรลักษณ์ เกิดในยุคอรรถกถา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 119-120)

⁶¹⁵ **อาสวัชฌญาณ** คือ ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย, ความตรัสรู้ (เป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าได้ในยามสุดท้ายแห่งราตรีในวันตรัสรู้) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 554)

⁶¹⁶ **โพชฌงค์** คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี 7 ประการ ได้แก่ (1) สติ ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง (2) ธัมมวิจยะ ความเห็นธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม (3) วิริยะ ความเพียร (4) ปีติ ความอิ่มใจ (5) ปัสสัทธิ ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ (6) สมาธิ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ และ (7) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2559: 281-282)

ไปสู่สงสารมีชาติเป็นอนเณกประการ เพราะว่าการเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์อยู่รำไป ดูกรนายช่างผู้กระทำ เรือน เราเห็นท่านแล้ว ท่านจักไม่ทำเรือนอีก ซี่โครงทั้งหมด (กิเลส) ของท่านเราก็กักได้แล้ว เรือน ยอด (อวิชชา) เราก็จัดได้แล้ว เพราะว่าจิตของเราปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุถึงความ สิ้นค้นหาแล้ว”⁶¹⁷ //393-400//

ตั้งพรรณามาแล้วนั้น พระชินเจ้าพระองค์ใดมีการอุทัยขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ มีพระหฤทัย ประกอบด้วยบุญคือความกรุณาซึ่งเชี่ยวชาญในวิธีแห่งทานคือ อมตธรรม อันยอดเยี่ยม เสด็จมาสู่ห้วง น้ำคือภพอันหาฝั่งมิได้ อันเป็นความทุกข์ที่ไม่สิ้นสุด แล้วสั่งสมบารมีอันสูงสุดทั้งหลาย (ปรมาตถบารมี) และพระชินเจ้าพระองค์ใดทรงสละราชบัลลังก์และราชสมบัติทั้งปวง เสด็จออกมหาภิเนษกรรม ทรง บรรลุแล้ว ประทับนั่งที่โคนต้นไม้ที่มีใบไม้ไม่ไหวติง ทรงชนะพญามารผู้มีกำลังอำนาจและข้าศึกคือ บาปทั้งหลายได้อย่างหมดจด ขอพระชินเจ้าพระองค์นั้นจงประทานซึ่งสันติเถิด //401- 402//

อภิธรรมโพธิกถา จบแล้ว

ต่อจากนั้น พระสุคตเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของทั้งสามโลก ทรงเปล่งพระอุทานแล้ว ประทับนั่งคู้ บัลลังก์ (ประทับนั่งขัดสมาธิ) บนวชิราสนะ ใต้จอมแห่งต้นไม้ (ต้นโพธิ์) ทรงดำริอย่างนี้ว่า “เราสั่งสม บารมีทั้งหลายมีทานบารมีเป็นต้นมาแล้ว ยิ่งกับหลายอสงไขย⁶¹⁸ให้สิ้นไปแล้ว ท่องเที่ยวไป (ใน สังสารวัฏ) เพราะเหตุแห่งบัลลังก์อันประเสริฐนั้นนั่นแล วันนี้เราจึงใช้สอยบัลลังก์อันประเสริฐนั้น เจตนาทั้งหลายของเราจะบริบูรณ์ตราบใด เราจะนั่งอยู่บนบัลลังก์นี้ ไม่ลุกขึ้นตราบนั้น” พระชินเจ้า พระองค์นั้นครั้นดำริแล้ว จึงเข้าสมาบัติหลายพันโกฏี⁶¹⁹ ณ บัลลังก์นั้น //403-405//

พระศาสดาทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ทรงเป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวแห่งสามโลก ทรงเป็นผู้ทำลาย โอกาส (แห่งบาป) แล้ว ทรงชนะมารทั้ง 5⁶²⁰ ผู้อันเทพทั้งหลายมีพระพรหม (ปีตามห) เป็นต้นบูชาอยู่ ยัง 7 วันให้สิ้นไปแล้ว //406//

สัปดาห์ที่ 1 ตั้งพรรณามาฉะนี้

⁶¹⁷ คานานี้ นำมาจาก *ธรรมบท* (ขุ.ธ.25/153-154/44)

⁶¹⁸ นิทานกถาระบุว่า 4 อสงไขยกับังอีก 1 แสนกับัง (กပ္ปสตสทสสาธิกานิ จตตาริ อสงเขยยานิ)

⁶¹⁹ นิทานกถาระบุว่า เข้าสมาบัติหลายแสนโกฏี (อนนิกโกฏีสตสทสสา สมาปัตติโย สมาปชชนโต)

⁶²⁰ **มาร 5** หมายถึง สิ่งที่มาบุคคลให้ตายจากความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ ตัวการที่กำจัด หรือขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี ได้แก่ (1) กิเลส มารคือกิเลส (2) ชันธมาร มารคือเบญจขันธ์ (3) อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขารที่ปรุงแต่งกรรม (4) เทวปุตตมาร มารคือเทพบุตร และ (5) มัจจุมาร มารคือความตาย (พระพรหม-คุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2556: 318)

เพราะพระพุทธรองค์มิได้ทรงสละอาสนะ (ลุกขึ้นจากอาสนะ) นั้นแล ฉะนั้นพระองค์จึงยังประทับนั่งด้วยการประกอบสนธิ 3⁶²¹ ความสงสัยในใจจึงเกิดมีแก่เทวดาทั้งหลายอย่างนี้ว่า “แม้ในวันนี้ กิจที่พระพุทธรองค์นั้นพึงต้องทำยังมีอยู่หรือ” //407//

พระมุนีพระองค์นั้นทรงทราบจิตของเทวดาเหล่านั้น ด้วยจิต (ของพระองค์) เพื่อจะบรรเทาความสงสัยของเทวดาเหล่านั้นจึงลุกจากที่นั้นแล้วทรงเหาะขึ้นไปในอากาศแสดงปาฏิหาริย์⁶²² (ยมกปาฏิหาริย์) แก่เทวดาเหล่านั้น //408//

ในกาลนั้น พระสุคตเจ้าครั้นทรงบรรเทาองค์แห่งความสงสัยในใจของเทวดาทั้งหลายอย่างนั้นได้แล้ว เสด็จลงมาจากท้องฟ้า รุ่งโรจน์โชตินาการจนถึงมุมแห่งทิศเหนือเฉียงไปทางทิศตะวันออกจากพระบัลลังก์ (ของพระองค์) ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์ลอยลงมาจากท้องฟ้าโชติช่วง ชัชวาลอยู่ฉะนั้น //409//

พระชินเจ้าทรงระลึกถึงความที่จอมแห่งต้นไม้ (ต้นโพธิ์) และอาสนะมีอุปการะมากจึงประทับยืนมิได้ให้พระบาทข้างไหน ๆ ไหวติงเลย ทรงละการแลดูข้างโน้นและข้างนี้ //410//

พระองค์ทรงรตราชาแห่งจอมต้นไม้ (ต้นโพธิ์) ด้วยการหลั่งไหลแห่งหยาดอุทกธาราอันน่าใคร่ร่มลทินคือพระเนตรกลมโตสีเขียว ตลอด 7 วัน ทรงบูชาต้นโพธิ์นั้นด้วยพระเนตรที่ไม่กระพริบเลย //411//

แม้ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (อนิมิสเจติย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้างไว้ในธรณีประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้นสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ //412//

สัปดาห์ที่ 2 ดังพรรณนามาฉะนี้

ลำดับนั้น เทวดาทั้งหลายได้เนรมิตสถานที่จงกรมอันตั้งด้วยแก้วมณีนาพาประการแก่พระผู้เป็นเทพผู้ประเสริฐ (เทววระ) พระองค์นั้น⁶²³ ณ ท่วมกลางแห่งสถานที่ประทับยืนอันประเสริฐกับพระบัลลังก์ (ของพระองค์) (อยู่ทางทิศเหนือของต้นโพธิ์) ภายในระหว่างทางด้านทิศตะวันออก

⁶²¹ สนธิ 3 คือ ขั้วต่อ ระหว่างสังเขปหรือช่วงทั้ง 4 ได้แก่ (1) ระหว่างอดีตเหตุ (อวิชชา สังขาร) กับปัจจุบันผล (วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา) (2) ระหว่างปัจจุบันผล (วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา) กับปัจจุบันเหตุ (ตัณหา อุปาทาน ภพ) และ (3) ระหว่างปัจจุบันเหตุ (ตัณหา อุปาทาน ภพ) กับอนาคตผล (ชาติ ชรามรณะ + โสกะ ฯลฯ) (สมเด็จพระพุทธิโชติจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), 2559: 254)

⁶²² ปาฏิหาริย์ในที่นี้ คือ ยมกปาฏิหาริย์ ดูเพิ่มเติมใน (มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2557: 282; ชินมหา.354)

⁶²³ ในนิทานกล่าวกันว่า พระศาสดาทรงเนรมิตที่จงกรมเอง

และตะวันตก ผู้อันพระราชานาคราช และเทวราชบุชาแล้ว รุ่งโรจน์อยู่ด้วยฉัพพรรณรังสี⁶²⁴ ทรง
จกรมแล้ว ณ ที่นั้น ตลอด 7 วัน ปานประหนึ่งพระจันทร์เคลื่อนกล่นแล้วด้วยหมู่ดาวเหนือท้องฟ้าสี
ครามฉนั้น //413-414//

แม้ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (รัตนจกรมเจดีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้างไว้ในธรณี
ประเทศนั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้นสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ //415//

สัปดาห์ที่ 3 ดังพรรณนามาฉนี้

ลำดับนั้น จอมแห่งเทวดาและอสูรทั้งหลาย เนมิตที่อยู่อันเลิศด้วยรัตนนานาประการ
ณ ภาคพื้น ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งจอมต้นไม้ (ต้นโพธิ์) พระองค์ประทับนั่งบนบัลลังก์อัน
ประเสริฐ ณ ที่นั้น พระองค์ทรงใช้ไม้ที่กวณาพระสุเมรุคือพระญาณ (ของพระองค์) กวณามหาสมุทร
คือพระธรรม (อภิธรรม) อันเห็นได้ยากยิ่ง หยั่งลงไม่ถึง ไม่ปรากฏทั้งฝั่งโน้นและฝั่งนี้ อันมีระลอกคลื่น
คือสมันตปฏิฐาน⁶²⁵ ทรงให้สิ้นไปแล้วทั้ง 7 วัน //416-417//

แม้ในวันนี้ ชื่อนั้นนั่นแล (รัตนขจรเจดีย์) ก็ได้มีแล้วแก่พระสถูปอันสร้างไว้ในธรณีประเทศ
นั้น ทวยเทพ ปวงประชา และเหล่าพญานาค ย่อมบูชาและขึ้นสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ //418//

สัปดาห์ที่ 4 ดังพรรณนามาฉนี้

ลำดับนั้น พระชินเจ้าผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ผู้เลอเลิศด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เสด็จไปที่
โคนต้นอชปาลนิโครธแล้ว เสวยผลอร่อยอันเกิดแต่วิมุตติสุข ยัง 1 สัปดาห์ให้ผ่านพ้นไปแล้ว (419)

ในกาลนั้น ลูกสาวพญามารเหล่าใดผู้อยู่ใกล้บิดา มาแล้วเพื่อเล่าโลมจอมมุนี แม้ความ
พยายามของลูกสาวพญามารเหล่านั้นในเรื่องนี้ ถูกพุดถึงอยู่เพียงเล็กน้อย เพราะลูกสาวพญามารเข้า
ใกล้จอมมุนีแล้ว //420//

ลำดับนั้น พญามารนั้นผู้อันพระชินเจ้าให้พ่ายแพ้แล้วในสงคราม เสร้าโศกเสียใจ เดินเข้า
มาใกล้ ๆ มีใจเหม่อลอย นั่งก้มหน้านิ่ง ๆ เขียนพื้นดิน คิดในใจอย่างนี้ว่า “ความพ่ายแพ้มีแก่เรา โทษ
มีแก่เราเท่านั้น ความพ่ายแพ้และโทษนั้นไม่มีแก่พระมุนีนั้นเลย เพราะเหตุไร เราจึงมิได้เป็นเช่นกับ
พระมุนีนี้ เพราะว่าเราไม่ได้ถวายศิระชะ ดวงตาหรือเนื้อเป็นต้นและบุตรภรรยาหรือ” //421-
422//

⁶²⁴ ฉัพพรรณรังสี คือ รัศมีที่มีสี 6 ประการ ได้แก่ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีหงสบาท และสี
เลื่อมประภัสสร (ชินมหา.355) ในตอนนี้มีชื่อน่าสังเกตว่า นิทานกถาระบุว่า ฉัพพรรณรังสี เปลี่ยนออกจากพระสรีระ
ของพระพุทธเจ้าในสัปดาห์ที่ 4 ณ รัตนขจรเจดีย์ แต่สมันตปฏิฐานกลับปรากฏในสัปดาห์ที่ 3

⁶²⁵ สมันตปฏิฐาน 24 โปรดดูเพิ่มเติมใน อภิ.อ.391-393

นางตัณหา นางอรดี และนางราคา ได้ฟังความเป็นไปนั้น ของท่านผู้มีมังกรเป็นธง (พญามาร) แล้ว หวาดสะดุ้งเล็กน้อย เข้ามาในที่ที่พญามารนั่งเศร้าโศกเสียใจอยู่ //423//

ลูกสาวพญามารนั้นผู้มีตากลมโตคล้ายกับดอกบัวมีแก่น (นัยน์ตาดำ) ด้วยผลึกน้ำค้างฤดูหนาว ครั้นเห็นพญามารนั้นนั่งเช่นนั้น ณ ที่นั้นแล้ว จึงเปล่งเสียงโกรธแค้นปราศจากลมหายใจ (ถอนหายใจ) ว่า “พ่อจ๋า พ่อจ๋า พ่อเป็นอะไร พ่อฉิบหายแล้วหรือ พ่อจงพูดอะไรบ้าง พ่อปรารถนาสิ่งใด ใครเป็นศัตรูของพ่อ ใครทำให้พ่อปราศัย พวกเราจักนำมันมา จักฆ่ามันเสีย” //424- 425//

(พญามารกล่าวว่า) “ดูก่อนนางผู้เจริญ บัดนี้พวกเธอไม่เห็นลูกชายของพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้มีชื่อเสียงขจรขยายนั้นหรือ หรือผู้ป้ายชี้เถาบันใบหน้าของพ่อ ก้าวล่วงอำนาจทุกอย่าง (ของพ่อ) ไปอย่างองอาจแล้ว” //426//

(ลูกสาวพญามารกล่าวว่า) “พ่อ การทำมนุษย์ให้ตกอยู่ในอำนาจไม่ยากเย็นเลย มนุษย์คนใดเล่าจะไม่ตกอยู่ในอำนาจของพวกดิฉัน พวกดิฉันจะผูกมัดมนุษย์คนนั้นให้แน่นด้วยบ่วงคือราคะ นำมาถวาย เหมือนกับจับช้างตัวตมมันฉนั้น”⁶²⁶ //427//

(พญามารกล่าวว่า) “อนึ่ง พระมุนีเป็นผู้ไม่ควรนำมาด้วยบ่วงคือราคะ เพราะว่าท่านก้าวล่วงบ่วงแห่งมารได้แล้ว ปราศจากราคะ เป็นพระอรหันต์ ไม่หวั่นไหว เพราะฉะนั้น เราจึงเศร้าโศกเสียใจ ลูกสาวผู้ดังงามทั้งหลายเอ๋ย” //428//

(ลูกสาวพญามารกล่าวว่า) “ความจริง ธรรมดาว่ามนุษย์ทุกคนล้วนแต่มีจิตใจ แต่ถ้าพวกดิฉันจะเข้าไปใกล้จิตใจคนผู้ไม่มีจิตใจ พวกดิฉันก็ยิ่งทำให้คนนั้นตกอยู่ในอำนาจของพวกดิฉันได้เลย จึงไม่มีอะไรน่าแปลกใจในเรื่องนี้ ขอพ่อจงดูกำลังของพวกดิฉันโดยทันทีที่เกิด พวกดิฉันจะผูกนัยน์ตาด้วยรูปอันกระซากใจ จะผูกจมูกด้วยเครื่องหอม จะผูกหูด้วยเสียง จะผูกร่างกายด้วยสัมผัส จะผูกลิ้นด้วยรส จะผูกใจด้วยบ่วงอันเกิดจากกาม จะผูกคอของพระมุนีนั้นด้วยบ่วงคือแขนอันเรียวงาม จะผูกแขนทั้งสองข้างด้วยพวงดอกไม้ที่ทัดไว้ แล้วจะนำพระมุนีนั้นมาในบัดนี้แล พ่อเอ๋ย ขอพ่อจงคอยดูกำลังของพวกดิฉันในบัดนี้เถิด” //429-431//

ลูกสาวพญามารครั้งนี้บอกแก่บิดาอย่างนี้แล้ว น้อมลงไปสู่เท้า (ของพญามาร) เป็นผู้ที่มีจิตใจเด็ดเดี่ยว มีจิตใจร่าเริง พลันเข้าไปในสถานที่ที่พระผู้เป็นอรិของพญามาร (พระพุทธเจ้า) ประทับนั่งรุ่งโรจน์อยู่ //432//

ลูกสาวพญามารเหล่านั้น มีหน้าอก (ที่ประดับ) ด้วยเส้นผมทัดด้วยพวงมาลากลิ้นหอมหวาน มีสร้อยคอสีสวยงามคล้ายกับหย้าฝรั่ง มีริมฝีปากคล้ายผลตำลึงสุก มีถ้อยคำไพเราะ ทำจิตใจของชนทั้งหลายให้คลั่งไคล้ได้ //433//

⁶²⁶ ดูเทียบกับ ส. ส.15/161/149 และลลิตวิสูตรว่า “ข้าแต่พ่อ พ่อเสียใจทำไม ถ้าพ่อพูดหมายถึงเขา ข้าพเจ้าจะมัดเขาด้วยบ่วงราคะ (ความกำหนัด) เหมือนมัดช้างแล้วพามา” (ลลิต.(ไทย).425)

ลูกสาวพญามารเหล่านั้น ผู้ฉวยเอาสติปัญญา (ของบุรุษ) ได้ด้วยการเหยียดดูเท่านั้น เปล่งวาจาที่เร้าใจ ผสมกับความไร้เดียงสา จมลงในความหวานฉ่ำ เอบอบไปด้วยความรัก ทะลุทะลวงไปด้วยรส (ความรู้สึก) ว่า “ท่านเป็นผู้ดงามราวกะฤดูใบไม้ผลิ เป็นคนหนุ่มแน่น มีผิวพรรณสีทอง น่าเร้าใจ ท่านนั่งอยู่คนเดียวใต้ต้นไทร (อชปาลนิโครธ) ข้าแต่นายท่าน ภรรยาของท่านไปไหนเสียละ มหาสมุทรแม้ปราศจากระลอกคลื่นแล้วจะงดงามได้เช่นไร ราตรีที่สดทากว่าไว้ดวงจันทร์จะเปล่งประกายอย่างไรเล่า สระบัวที่บ้านสะพรั่งแม่น้ำไว้หมู่หงส์และมวลงมรแล้วจะเบิกบานได้หรือ หรือ แม้สามีหากว่าไว้ภรรยาเสียแล้วก็ยอมไม่รุ่งเรื่องเช่นเดียวกัน อนึ่ง นี่เป็นฤดูใบไม้ผลิ ป่าไม้ผลิดอก ออกใบสะพรั่ง มีแสงนวลแห่งดวงจันทร์ มีเพลงขับกล่อมจากหมู่ภุมรินหึ่ง ๆ ลมอ่อน ๆ กลิ่นหอมพัดโชยมา แม้ท่านก็เปล่งปลั่งอยู่ด้วยความเป็นคนหนุ่มแน่น ส่วนพวกดิฉันมาพร้อมกัน ณ ที่นี้ เป็นผู้อนุกูลแก่ใจ มีรูปดงามยิ่ง ไฟคือกามนั้นจะกระทำอะไร (แก่พวกเรา) หนอแลในวันนี้ บ่อเกิดแห่งกามประจวบเหมาะแก่พวกเราแล้วในบัดนี้ ท่านจงอย่าใช้จิวิรปกปิดร่างกายอันมีทรวดทรงดี มีความดงามแห่งความหนุ่มแน่นเป็นสาระเช่นนี้เลย ข้าแต่นายท่าน เพราะเหตุนี้ฉันนั้นแล ขอท่านจงยังความเร้าร้อนในแก้วตาและดวงใจของพวกดิฉันซึ่งกลายเป็นทาสรับใช้ของท่านแล้วให้เปลิดเพลิง⁶²⁷ เกิด ข้าแต่นายท่าน ท่านเย็บปักไพลินคือดวงตา (ของพวกดิฉัน) ไว้ที่ด้ายคือรัศมีแห่งเล็บบนมือและเท้าสีแดงระเรื่อ (ของท่าน) พวกดิฉันปรารถนาท่านแล้ว เพราะเหตุไรหมู่ภุมรคือดวงตาของท่านจึงไม่บินมาเหนือดอกบัวคือใบหน้า (ของพวกดิฉัน) เล่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นปราชญ์ ท่านมิได้ถูกเนรมิตขึ้นมาด้วยปูนหิน อิฐ โลหะ หรือท่อนไม้ ข้าแต่นายท่าน แม้ท่านก็เป็นผู้หล่อเหลา เป็นผู้ผุดผ่อง เหตุใดท่านจึงขับไล่กามราคะจากใจ (ของท่าน) เล่า หญิงสาวผู้นี้เป็นผู้ชำนาญในกามกรีธา ท่านจงละความสงสัยในใจที่ว่า “(หญิงนั้น) เป็นผู้อ่อนหัด” เสียเถิด ข้อดอกไม้ที่บ้านสะพรั่งจะเหี่ยวเฉาในเมื่อฝั่งผู้ราชามัวเมาเคล้าจูบหรือ และหญิงนี้เป็นผู้ยังใจให้ยินดี มีรูปโฉมที่น่ารื่นรมย์ใจ มีขาอ่อนอวบอืดและแก้มเอบอมี หน้าอกกลม ท่านจงเสพสมกะหญิงผู้มีความรักนั้นเถิด ราวกะหงส์ (ท่าน) กำหนดยิงแล้วต่อโยยบัวที่แย้มบานฉนั้น แท้จริง เหล่าสัตว์โลกผู้ตักยาก ได้รับแก้วจินตามณี ภัทรขมู⁶²⁸และต้นกัลปพฤกษ์แล้วยอมไม่ถึงความยากจน ท่านปรากฏแก่พวกดิฉันเช่นนั้นนั้นนั้นแหละ พวกดิฉันเป็นคนรับใช้ซึ่งเท้าของท่านแล้ว” //434-444//

แท้จริง ดังพรรณนามาฉนี้ ลูกสาวเหล่านั้นมีเสียงไพเราะชวนกำหนด เนรมิตเทศ 1,000 แบบบ้าง 800 แบบบ้าง โดยชอบ ประเล้าประโลมจอมุนั้นนั้นโดยประการต่าง ๆ //445//

ลำดับนั้น นางตันทา⁶²⁹กล่าวว่า

⁶²⁷ “จยัง...ให้เปลิดเพลิง” แปลจากต้นฉบับ B. โมเทหิ

⁶²⁸ ภัทรขมู ใช้ในความหมายเดียวกันกับปุณขมู เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์

⁶²⁹ “นางตันทา” แปลตามฉบับ S. ตณฑา

“ท่านเป็นยักษ์หรือคนเมา ทำจากศิลาหรือทำจากเหล็ก จึงจะไม่มีจิตใจ ก็ถ้าพวกดิฉันจะเล่าโลมสมณะหรือพราหมณ์ผู้ยังไม่สิ้นราคะและยังมีจิตใจอยู่ ด้วยอุบายนี้ไซ้รู้ ทัณฑ์ของสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นจะพึงแตกไปโดยพลัน โลหิตอุ่น ๆ สีแดงจะพึงพุ่งออกจากปาก หรือความฟุ้งซ่านแห่งจิตก็จะพึงเกิดขึ้นโดยทันที และผู้นั้นก็จะพึงถึงความเป็นคนบ้า เหมือนอย่างว่าไม้้อสดบนพื้นศิลาถูกลมพัดขาดแล้วล้มลงย่อมเหี่ยวแห้งไปเพราะความร้อน ฉันทใด สมณะหรือพราหมณ์ผู้นั้นก็จะซุบผอมถึงความตกต่ำ ซบเซา หลงลืม ประสบแต่ความทุกข์ ฉันทนั้น ท่านถูกความเศร้าโศกทัภถมหรือ จึงได้มาซบเซาอยู่ในป่าเช่นนี้ ท่านเสื่อมจากทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือ หรือว่ากำลังปรารถนาอะไรอยู่ ท่านได้ทำความเสียหายอะไรไว้ในหมู่บ้านหรือ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่สร้างมิตรภาพกับปวงชนเล่า” //446-449//

พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า

“เราชนะเสนามาร (กองทัพกิเลส) คือรูปที่น่ารักและรูปที่น่าพอใจ (ปิยรูปและสาตรูป) แล้ว เฟ่งพินิจอยู่ผู้เดียว ได้รู้ความบรรลุประโยชน์และความสงบแห่งทัณฑ์แล้วว่าเป็นความสุข เพราะฉะนั้น เราจึงไม่สร้างมิตรภาพกับปวงชน” //450//

สองคาถาเหล่านี้มีในพระบาลี⁶³⁰ (พระไตรปิฎก)

“บุคคลผู้มีปัญญาเช่นไรเล่า ครั้นเห็นถึงตัวเมียซึ่งมีร่างกายถูกไฟไหม้เกรียม เปรตในป่าช้าซึ่งน่ารังเกียจ และกองอุจจาระซึ่งไหลนอง (ทั่วพื้น) นำขยะแขยง แล้วจะปรารถนาสิ่งเหล่านี้อีก” //451//

ลำดับนั้น นางอรดีได้ทูลถามว่า

“ภิกษุในพระศาสนา มากไปด้วยด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างไหน จึงข้ามโอฆะทั้ง 5⁶³¹ ได้ บัดนี้ ได้ข้ามโอฆะที่ 6⁶³² แล้วหรือ บุคคลผู้เพ่งมานอย่างไหนมาก กามสัญญาทั้งหลาย (ความคิดเกี่ยวข้องกับกาม) จึงจับยึดเขาไม่ได้แล้วห่างเหินไป” //452//

พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า

“บุคคลผู้มีกายสงบแล้ว มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว เป็นผู้ไม่มีปัจจัยอะไร ๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วซึ่งธรรม (อริยสัจ 4) มีปกติเฟ่งพินิจอยู่ด้วยฌานที่ 4 อันหาวิตกมิได้ ย่อมไม่กำเริบ ไม่ชานไป ไม่เป็นผู้ย่อท้อ ภิกษุในพระศาสนา นี้ มากไปด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ จึงข้าม

⁶³⁰ คาถาที่ 449-450 โปรดดูเทียบกับ ส.ส.161/151-152

⁶³¹ โอฆะทั้ง 5 หมายถึง โอฆะคือกิเลสอันเป็นไปทางทวารทั้ง 5 (คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย) (ส.ส.อ.1/161/179)

⁶³² โอฆะที่ 6 หมายถึง โอฆะคือกิเลสอันเป็นไปทางมโนทวาร ได้แก่ กิเลสที่เกิดขึ้นในใจ (ส.ส.อ.1/161/179)

โอบะทั้ง 5 ได้ บัดนี้ ได้ข้ามโอบะที่ 6 แล้ว ภิกษุผู้ฟังมานอย่างนี้มาก กามสัญญาทั้งหลาย (ความคิด เกี่ยวข้องกับกาม) จึงจับยึดเขาไม่ได้แล้วห่างเหินไป” //453-454//

ลำดับนั้น นางราคา⁶³³ได้กราบทูลว่า

“พระศาสดาผู้นำคณะสงฆ์ ได้ตัดตณหาขาดแล้ว และชนผู้มีศรัทธาเป็นอันมากจักข้าม ตามได้แน่นอน พระศาสดานี้เป็นผู้ไม่มีความอาลัย ได้ตัดขาดจากมือมัจจุราชแล้ว จักนำหมู่ชนเป็นอัน มากไปสู่ฝั่ง (แห่งพระนิพพาน) ได้แน่แท้”⁶³⁴ //455//

พระบรมศาสดาตรัสว่า

“ตถาคต⁶³⁵มีความแก่กล้าอย่างยิ่งใหญ่ ย่อมนำเหล่าสัตว์ไปด้วยพระสัทธรรมนั้นแล เมื่อตถาคตนำไปอยู่โดยธรรม โฉนเลยความริษยาจะพึงมีแก่ท่านผู้รู้เล่า” //456//

ทำคาถาเหล่านี้มีในพระบาลี⁶³⁶ (พระไตรปิฎก)

ธิดาผู้ดงามมีนางราคาเป็นต้น ของท่านผู้เป็นเฝ้าพันธุแห่งคนประมาท (พญามาร) ครั้น ได้ฟังพระธรรมอันประเสริฐนั้นของพระชินเจ้าแล้ว ไม่สามารถจะประเล้าประโลมพระองค์ได้ จึงพากัน รีบไปหาบิดาของตน //457//

ในตอนนั้น พญามาร มองดูจากที่ไกล ๆ เห็นธิดาเหล่านั้นพากันมาโดยส่วนเดียว (มาตัว เปล่า) จึงกล่าวว่า “พวกเธอไม่สนใจคำพูดของพ่อเลยทีเดียว พวกเธอเป็นผู้ปรารถนาที่จะดื่มน้ำจาก พยับแดด พวกเธอช่างโง่งม พากันทำลายภูเขาด้วยกำนับ ขุดภูเขาด้วยเล็บ เคี้ยวเหล็กด้วยฟัน พวก

⁶³³ “นางราคา” แปลตามฉบับ S. ราคา

⁶³⁴ ผู้วิจัยแปลไขความตาม *อรรถกถามารอิติสูตร* โปรดดู ส.ส.อ.161/178

⁶³⁵ **ตถาคต** เป็นพระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกหรือตรัสถึง พระองค์เอง แปลได้ความหมาย 8 อย่าง คือ (1) พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือ เสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยา เพื่อ ประโยชน์แก่ชาวโลก เป็นต้น เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็ตามอย่างนั้น (2) พระผู้เสด็จไปแล้ว อย่างนั้น คือทรงทำลายอวิชา สละปวงกิเลส เสด็จไป เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็ตามอย่างนั้น (3) พระผู้เสด็จมาถึงตลัลักษณะ คือ ทรงมีพระญาณหยั่งรู้เข้าถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายหรือของธรรมทุก อย่าง (4) พระผู้ตรัสรู้ธรรมตามที่มั่นเป็น คือ ตรัสรู้ร้อยสัจ 4 หรือปฏิจจนุปบาทอันเป็นธรรมที่จริงแท้แน่นอน (5) พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น คือ ทรงรู้เท่าทันสรรพอาภรณ์ที่ปรากฏแก่หมู่สัตว์ทั้งเทพและมนุษย์ ซึ่งสัตว์โลกตลอดถึง เทพถึงพรหมได้ประสบและพากันแสวงหา ทรงเข้าใจสภาพที่แท้จริง (6) พระผู้ตรัสอย่างนั้น (หรือมีพระวาจาที่ แท้จริง) คือ พระดำรัสทั้งปวงนับแต่ตรัสรู้จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ล้วนเป็นสิ่งแท้จริงถูกต้อง ไม่เป็นอย่างอื่น (7) พระผู้ทำอย่างนั้น คือ ตรัสอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใด ตรัสอย่างนั้น และ (8) พระผู้เป็นเจ้า (อภิภู) คือ ทรง เป็นผู้ใหญ่ยิ่งเหนือกว่าสรรพสัตว์ตลอดถึงพระพรหมที่สูงที่สุด เป็นผู้เห็นถ่องแท้ ทรงอำนาจ เป็นราชาที่พระราชาทรง บูชา เป็นเทพแห่งเทพ เป็นอินทร์เหนือพระอินทร์ เป็นพรหมเหนือประดาพรหม ไม่มีใครจะอาจวัดหรือจะทัดเทียม พระองค์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 68)

⁶³⁶ คาถาที่ 452-456 โปรดดูเทียบกับ ส.ส.15/161/152-153

เธอรอวางก้อนหินไว้บนศีรษะแล้วเสาะหาที่พึ่งในบาดาล คงปานประหนึ่งเอาอก (ตัวเอง) กระทบตอ ฉะนั้น พวกเธอสิ้นหวังแล้ว จงหลีกเลี่ยงจากพระโคตม⁶³⁷เสียเถิด”⁶³⁸ //458-460//

สองคาถาเหล่านี้มีในพระบาลี⁶³⁹ (พระไตรปิฎก)

พญามารนั้นผู้เศร้าโศกพร้อมทั้งธิดา ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกลับไปสู่ภพของตนตามเดิม ส่วนพระบรมศาสดาทรงละราคะแล้ว ทรงเป็นผู้คงที่ ทรงใช้เวลา 7 วัน ณ ต้นอชปาลนิโครธนั้น //461//

แม้ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐเช่นนั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่ พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุนี้แหละ ชนเหล่านั้นจึงไปสู่สวรรค์เปลितเปลินในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบปานมิได้ //462//

สัปดาห์ที่ 5 ดังพรรณนามาฉะนี้

ลำดับนั้น จอมแห่งพระมุนี เสด็จไปประทับนั่งบนปราสาท ณ โคนต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) ยังโลกให้บริบูรณ์ด้วยข่ายแห่งพระรัศมี ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ เหนือภูเขาเขาคันธร ฉะนั้น //463//

ต่อจากนั้น เมฆพร้อมกับลมหนาวเย็นเยือกได้ตั้งเค้าขึ้น ทำให้ท้องฟ้าเต็มไปด้วยรัยอแห่งเมฆฝน ค่ำรามก็ก้อง มีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ เทสายฝนโปรยปราย เต็มไปด้วยหมู่แห่งนก กระยาง //464//

พญานาคแห่งต้นมุจลินท์ ผู้มีพังกาน ผู้เปลितเปลินบันเทิงใจ ครั้นเห็นจอมมุนีได้ต้นมุจลินท์ จึงโอบรอบ (จอมมุนี) ด้วยพังกานอันไพศาล แผ่พังกานปกคลุม (จอมมุนี) แล้วโดยชอบ (โดยสมบูรณ์แบบ) //465//

พญานาคนั้น เพื่อจะอนุเคราะห์พระศาสดาพระองค์นั้น จึงนิมนต์ (ให้พระองค์ประทับนั่ง) ในทันใด พระศาสดาจึงเสด็จไปประทับนั่งบนอาสนะคือพญานาค ปานประหนึ่งประทับนั่งบนพระราชมนเทียรอันทำจากเงินฉะนั้น ทรงมีพระราชหฤทัยหลุดพ้นแล้วด้วยดี ตลอด 7 วัน //466//

แม้ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐเช่นนั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่ พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุนี้แหละ ชนเหล่านั้นจึงไปสู่สวรรค์เปลितเปลินในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบปานมิได้ //467//

⁶³⁷ “จากพระโคตม” แปลตามฉบับ S. โคตมา

⁶³⁸ สำนวนแปลฉบับมหาจุฬาฯ แปลว่า “พวกเธออาศัยพระโคตมหาที่พึ่ง จะเป็นจุดคนวางหินไว้บนศีรษะแล้วจะหาที่พึ่งในบาดาล ฉะนั้น พวกเธอเหมือนเอาหนามมายอกอก (พ่อ) จงหลีกเลี่ยงไปเสียเถิด” (ส.ส.(ไทย). 15/161/216)

⁶³⁹ คาถาที่ 459-460 โปรดดูเทียบกับ ส.ส.15/161/153

สัปดาห์ที่ 6 ดังพรรณนามาฉะนี้

พระผู้เป็นราชาเหนือราชาในหมู่ภิกษุ ผู้เลิศด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เสด็จหลีกไปจากต้นมูจลินท์นั้นแล้ว ประทับนั่งที่โคนต้นราชายตนะ (ต้นเกด) เสวยปิติสุขอันเกิดแต่วิมุติ 7 วัน //468//

แม้ในวันนี้ ประชาชนทั้งปวงก็ต่างบูชาต้นไม้อันประเสริฐเช่นนั้น เพียงเพราะเป็นต้นไม้ที่พระศาสดาทรงอาศัย ด้วยเหตุนี้แหละ คนเหล่านั้นจึงไปสู่สวรรค์เปลितเปลีนในวิมานด้วยความชอบใจอันหาที่เปรียบปานมิได้ //469//

สัปดาห์ที่ 7 ดังพรรณนามาฉะนี้

ทั้ง 7 วัน ตลอด 7 สัปดาห์ (49 วัน) ได้ผ่านไปแล้วแก่พระชินเจ้าพระองค์นั้น ผู้เว้นจากกิจคือพระกระยาหารเป็นต้น⁶⁴⁰ (อดอาหาร) ผู้เสวยความสุขทั้งหลายอันเกิดแต่วิมุติ ผู้มีพระวรกายเอิบอิมสมบูรณ์ //470//

ลำดับนั้น เมื่อพระผู้เป็นราชาเหนือราชาในหมู่ภิกษุ ใช้สอยน้ำชำระพระโอษฐ์เป็นต้น⁶⁴¹ ที่จอมเทพ (ท้าวสักกะ) นำมาถวายแล้วพอประทับนั่งเท่านั้น พ่อค้า 2 คนก็ได้เดินทางมา ณ ที่นั้น โดยพลัน //471//

ตปัสสุและภัลลุกะ⁶⁴² (ตปัสสะและภัลลิกะ) เป็นผู้อันเทวดาผู้ประเสริฐให้พยายามแล้วโดยชอบ (เคย) เป็นญาติสาโลหิตของเทวดาผู้ประเสริฐนั้น⁶⁴³ ถือเอาข้าวสัตตุงและสัตตูก้อนอันดีแล้วกราบพูลค่านี้อะพระนาลเจ้าว่า “ข้าแต่จอมปราษฎ์ ขอพระองค์จงรับทานนี้แล้วบริโภคเถิด เพื่ออนุเคราะห์แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย เพราะว่าทานนั้นจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข (แก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย) ในกัปทั้งหลายมิใช่น้อย ในอนาคตกาล” //472-473//

⁶⁴⁰ รวมทั้งมิได้มีการทรงसनพระวรกาย การทรงพระบังคนหนักและพระบังคนเบาตลอด 7 สัปดาห์

⁶⁴¹ สิ่งของที่ท้าวสักกะถวายอีก มีผลสมอดองและไม้ชำระพระทนต์ชื่อว่านาคลดา จากนั้นพระพุทธองค์จึงเสวยผลสมอดองแล้วได้ทรงมีการลงพระบังคน และได้ทรงเคี้ยวไม้ชำระพระทนต์

⁶⁴² แปลตามต้นฉบับ B ว่า “ตปัสสุภลลุกา”

⁶⁴³ เทวดาเคยเป็นญาติร่วมสายโลหิตของตปัสสะและภัลลิกะ ตลใจให้พ่อค้าทั้งสองหยุดเที่ยวแล้วให้เกิดความวิริยะอุตสาหะในการจัดแจงพระกระยาหารถวายแด่พระศาสดา โดยกล่าวว่า “ท่านผู้นิรุกษ์ ซึ่งเพ็งตรัสรู้ครั้งแรกประทับอยู่ที่โคนต้นราชายตนะ ขอท่านทั้งสองจงไปเฝ้าและถวายข้าวสัตตุงก้อนสัตตุงแก่องค์พระทศพลเถิด ท่านทั้งสองจักได้รับประโยชน์และความสุขชั่วกาลนานทีเดียว” ดูเพิ่มเติมใน (ชินมหา.362.; มุลนิจูมิพโลกิขุ, 2557: 291-292)

พระมุนีรับแล้วด้วยบาตรที่จอมเทพถวายอันแล้วด้วยศิลาที่มีค่ามาก⁶⁴⁴ บริโภคแล้ว เพื่อจะ
อนุโมทนาแก่พ่อค้าสองคนนั้น จึงแสดงพระธรรมอันประทานสิ่งที่เลิศ ที่มหาชนสรรเสริญ //474//

พ่อค้าสองพี่น้อง ครั้นได้ฟังธรรมของพระชินเจ้าแล้ว มีใจเลื่อมใส ถึงความเป็นเทวาวจิก-
อุบาสก⁶⁴⁵ ขอแล้วซึ่งสิ่งของควรแก่การบูชาอีก //475//

ลำดับนั้นพระชินเจ้าอุบพระเศียรแล้วได้ประทานกำแห่งพระเกศธาตุ พ่อค้าสองพี่น้องนั้น
ร่าเริงดีใจยินดีแล้วด้วยพระเกศธาตุนั้น นำไปสู่ที่ที่สมควรแก่สมบัติแล้วพากันบูชา //476//

ต่อจากนั้น พระศาสดาเสด็จไปที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ประทับนั่งยังโลกให้สว่างไสวอยู่
ราวกะผู้มีรัศมีนับพัน (พระอาทิตย์) เหนื่อยอดภูเขาคันธระณนั้น ทรงตรีกด้วยพระหฤทัยอย่างนี้ ดำริ
แล้วว่า “แก่นสารแห่งพระธรรมอันประเสริฐที่เราตรัสรู้แล้ว มีฝั่งที่ลึกซึ่งเข้าใจไม่ง่าย ปานประหนึ่ง
แม่น้ำสินธุที่มีฝั่งที่มองไม่เห็นสำหรับกระต่ายฉะนั้น ด้วยว่า ในเหล่าสัตว์ผู้ยังไม่ตรัสรู้ วันนี้ เราจัก
ประกาศธรรมนั้นแก่ใครหนอ เพราะชาวโลกยังเป็นผู้เขลาอยู่ หากว่าเราแสดงธรรมอันประเสริฐ อัน
ประณีตไซ้ร้ เราก็จะพึงเป็นผู้มีความลำบากฝ่ายเดียว เพราะฉะนั้น จะมีประโยชน์อะไรแก่เราด้วย
ความลำบากอัตภาพ (ของตัวเอง)” จึงมิได้ตั้งความพยายาม⁶⁴⁶ในการแสดงธรรม //477-479//

ลำดับนั้น พระผู้สร้างโลก (พระพรหม) นามว่าสัทธัมมัตติ ทรงทราบจิตของพระมุนีพระองค์
นั้น ด้วยใจของตน คิดแล้วว่า “สัตว์โลกทั้งปวงนี้จะฉิบหายอย่างแน่นอน ในเมื่อพระองค์จะไม่แสดง
ธรรม” ดังนี้แล้วจึงสะเทือนเลื่อนลั่น มาสู่ที่ใกล้ของพระเจ้าชินเจ้าพระองค์นั้นกับด้วยคณะแห่งพรหม
ในสถานทีนั้น มีความเคารพ คุกเข่าลงเหนือปฐพีมณฑล นมัสการ (ต่อพระชินเจ้า) แล้วกราบทูลคำนี้
ว่า “พระองค์เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ในคราวที่พระองค์เป็นสุเมธดาบส มองดูสัตว์โลกที่พระองค์ทรง
ทอดพระเนตรแล้ว จึงทอด (กาย) ลงแทบเบื้องบาทมูลของพระที่ปิงกรพุทธเจ้า ได้รับแล้วซึ่งคำ
พยากรณ์⁶⁴⁷นั้น⁶⁴⁸ ด้วยคุณคือกรุณา เข้าไปสู่ป่าคือสงสารอันเป็นหนทางที่ผ่านได้ยาก ได้ถวายทานมี
เนื้อ ดวงตา และศิระชะเป็นต้น ได้ประสบความทุกข์นับไม่ถ้วน อันไม่สามารถทนทานได้ สิ่งนั้นล้วน

⁶⁴⁴ ท้าวมหาราชทั้ง 4 น้อมถวายบาตรที่ทำด้วยแก้วอินทนิล แต่พระพุทธรองค์ไม่ทรงรับ ท้าวมหาราช
ทั้ง 4 จึงน้อมถวายบาตรที่ทำด้วยหินมีสีเหมือนแก้วเขียวอีก 4 ใบ พระพุทธรองค์จึงทรงรับบาตรทั้ง 4 ใบนั้นเพื่อจะ
อนุเคราะห์ท้าวมหาราชทั้ง 4 แล้วพระพุทธรองค์ทรงวางบาตรซ้อน ๆ กันขึ้นไปแล้วทรงอธิษฐานว่า “ขอจงเป็นบาตร
ใบเดียวกัน” บาตรทั้ง 4 จึงได้รวมเข้าเป็นบาตรใบเดียว ขนาดปานกลาง ดูเพิ่มเติมใน (มุขนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2557 :
292)

⁶⁴⁵ หมายถึง ผู้เข้าถึงรัตนะสองคือพระพุทธรและพระธรรมเป็นสรณะก่อนใครทั้งหมด

⁶⁴⁶ “มิได้ตั้งความพยายาม” แปลตามฉบับ Sn. นุสสาหมากา (น+อุสสาห์+ออกา)

⁶⁴⁷ “ซึ่งคำพยากรณ์” แปลและตีความจากคำว่า “มตฺ” ซึ่งคำว่า “มต” นี้ปรากฏใน SED.783 ใน
ความหมายว่า “intention , design, purpose, wish, commendation , approbation, sanction”

⁶⁴⁸ ที่ปิงกรพุทธเจ้าพยากรณ์ว่าสุเมธดาบสจะได้เป็นพระโคตมพุทธเจ้าในอนาคต

เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น มิใช่เพราะเหตุแห่งตนเอง ได้ยินว่า เหล่าสัตว์ผู้มีราคะบางเบาในโลกนี้ ยังมีอยู่ สามารถที่จะรู้ธรรมของพระสุคต พระองค์เป็นผู้เลิศด้วยพระมหากุณาธิคุณ เป็นผู้อนุเคราะห์ (ซึ่งสัตว์โลก) เป็นผู้อันข้าพระองค์นิมนต์แล้ว ขอจงแสดงธรรมเถิด ดอกไม้นานาพันธุ์ทั้งที่เกิดบนบก หรือในน้ำ หากได้รับแสงอาทิตย์อุทัยในเวลาที่เหมาะสมก็ย่อมจะแย้มบานสะพรั่งได้ เช่นเดียวกันกับ ชนทั้งหลาย หากถูกรัศมีแห่งพระธรรมกระทบแล้ว ก็ย่อมถึงความเบิกบาน (ตรัสรู้) ได้เช่นกัน” //480-485//

พระพุทธองค์ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ผู้มีสติ ผู้ทรงไว้ซึ่งความโชติช่วง ผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีในชาติสุดท้าย รับคำนิมนต์ของท้าวสัททิมบดีพรหมนั้นแล้ว ยังความกรุณาในพระราชหฤทัย (ของพระองค์) ให้เกิดแล้วในหมู่มสัตว์ว่า “สัตว์เหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด ประตุแห่ง อมตธรรม (พระนิพพาน) เปิดแล้วสำหรับชนเหล่านั้น ดูกรท้าวมหาพรหม เพราะเราสำคัญเห็นถึงความลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีตขานขานาญในหมู่มมนุษย์”⁶⁴⁹ //486-487//

ท้าวมหาพรหมผู้มีสีหน้าครั้นได้ฟังว่า “พระพุทธองค์รับคำนิมนต์ของเราแล้ว” จึงมีใจเบิกบาน ผู้มีหมู่บริวารห้อมล้อม น้อมไหว้พระนาถเจ้า หลีกไปจากที่นั่นสู่ภพ (ของตน) โดยพื้นที่ทันใด //488//

ลำดับนั้น พระชินเจ้าผู้เป็นจอมปราชญ์ ผู้รับคำนิมนต์ของท้าวมหาพรหมแล้ว ทรงพิจารณาโดยรอบว่า “เราจะแสดง (ธรรม) แก่ใครหนอ” จึงพิจารณาเห็นอาหารดาบสและอุทกดาบส และทรงทราบว่าดาบสทั้งสองนั้นมรณภาพไปแล้วไม่นาน ทรงดำริว่า “เราจักยังธรรมจักรอันประเสริฐ ที่แม้แต่ใคร ๆ ก็ไม่สามารถหมุนกลับได้ อันยอดเยี่ยมคล้ายกับแก้วจินตามณีสำหรับชาวโลก ให้หมุนไปในสถานที่แห่งใดหนอ” ดังนี้แล้วทรงพิจารณาเห็นเหล่าภิกษุปัญจวัคคีย์ จึงถือเอาบาตรและไตรจีวร ทรงเดินทางไกล เสด็จไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี //489-491//

ณ สถานที่นั้น บนถนนหมุดจดด้วยหมู่เทวดาและเหล่าพรหม งูก็ดี นกก็ดี สัตว์สี่เท้าก็ดี เทวดาที่อยู่ในป่าก็ดี เทวดาที่อยู่บนต้นไม้หรือภูเขาก็ดี ต่างพากันบูชาด้วยความอัศจรรย์ใจเนกประการ //492//

จากนั้น พระองค์เสด็จเข้าในหนทางสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน นักบวชทั้งหลายครั้งเห็นพระยติสะ (พระผู้เป็นใหญ่แห่งนักบวช) แล้วจึงพากันเข้าไปหา (แต่เพราะ) เป็นผู้ยึดมั่นในข้อปฏิบัติจึงได้ประพฤติวัตร (แก่พระองค์ตามเดิม) พระองค์จึงทรงยังพระธรรมจักรให้เป็นไปในนักบวชเหล่านั้นแล้ว (ทรงแสดงธรรมจักรแก่นักบวชเหล่านั้น) //493//

⁶⁴⁹ ดูเทียบคำแปลฉบับมหาจุฬาฯ ว่า “พรหม สัตว์เหล่าใดมิไต่ตประสาท จงปล่อยศรัทธามาเถิด เรา มิได้ปิดประตอมตธรรมสำหรับสัตว์เหล่านั้น แต่เรารู้สึกว่าเป็นการลำบากจึงไม่คิดจะแสดงธรรมอันประณีตที่เรา คล่องแคล่ว ในหมู่มมนุษย์” (วิ.ม.(ไทย).4/9/15)

นักบวชทั้งหลายมีอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธาน ได้บรรลุอมตธรรมแล้ว ผู้เกิดในดอกบัว (พระพรหม) 18 โภกวิ หมู่แห่งเทวดา 80 โภกวิ ก็ได้รู้แจ้งธรรมจักรโดยลำดับ ในตอนนั้น //494//

ครั้นเมื่อฤดูร้อนผ่านไป ฤดูหนาวแปรเปลี่ยนเวียนเข้ามา พระวสีสะ (พระผู้ยิ่งใหญ่กว่าผู้มีอำนาจ) ผู้เป็นจอมปราชัญ์ เสด็จเข้าจำพรรษา ได้ประทับอยู่ ณ สถานที่นั้น (ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน) นั่นเอง สิ้นไตรมาส //495//

ต่อจากนั้น พระองค์ทรงให้สกุลบบุตรและสหายของเขาคำรงอยู่ในอรัทตมรรค เมื่อจะเพิ่มพูนความสุขสวัสดิแก่ชนทั้งหลาย จึงได้กระทำที่สุดแห่งกาลฝน ณ สถานที่นั้น (ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน) //496//

ในกาลล่วงไปแล้วแห่งฤดูฝน จอมแห่งพระมุนีผู้รู้แจ้งโลก ตรัสเรียกเหล่าภิกษุผู้เป็นบุตรของพระองค์เหล่านั้นมาแล้ว ลำดับนั้นภิกษุเหล่านั้นผู้ปราศจากราคะ ได้พากันมาแล้วประนมมือไหว้ พระผู้มีพระปัญญาหาที่สุดมิได้จึงได้ตรัสพระดำรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า “พวกเธอทั้งหลายจงเที่ยวไปให้เสียงคือพระธรรมของเราก้องกึกกังวาน ตีกลองคือพระธรรมของเรา เป่าสังข์คือพระธรรมของเรา แก่เหล่าเทวดาพร้อมทั้งปวงชนด้วยดีเถิด พวกเธอทั้งหลายจงเที่ยวไป ยกธงชัยของเราขึ้นสู่ผืนดิน ยกธงคือพระธรรมของเราให้ตั้งขึ้น ชัดหอกคือพระธรรมของเราไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลกเถิด พวกเธอจงประกาศความที่อมตธรรม (พระนิพพาน) ถูกเตรียมไว้ดีแล้ว ความที่หนทางไปนรกมีแต่เสี้ยนหนาม และความที่เราป้ายเขม่าบนใบหน้าของพญามารแล้ว แก่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกเถิด พวกเธอจงป่าวประกาศว่า ‘ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เปิดประตูอันไพศาลที่บุคคลผ่านไปได้ ลำบากซึ่งถูกปิดไว้อย่างดีสิ้นหนึ่งพุทธันดร แห่งนครคือพระนิพพาน แก่พวกเราแล้วในบัดนี้ ในวันนี้ พวกท่านทั้งหมดจงมาด้วยกันเถิด’ พวกเธอจงท่องเที่ยวไปบนโลก ประกาศความที่เราอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระธรรมปรากฏแล้วในโลก และบุตรทั้งหลายของเรา (พระสงฆ์) ก็เกิดขึ้นแล้วในโลก เช่นเดียวกันในวันนี้ พวกเธอผู้สรวมกาย จงแสดงอำนาจของเราคือพระธรรมอันประเสริฐ ในโลก ไม่ว่าจะเป็นที่ป่าอันสงัด ซอกเขา โคนต้นไม้ และเรือนว่างเปล่า แก่เหล่าเทวดาพร้อมทั้งปวงชนเถิด” //497-503//

พระนาถเจ้าครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงส่งภิกษุทั้งหลายไปทั่วทุกทิศ (พระองค์เอง) เสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลา⁶⁵⁰ ทรงเดินทางแล้ว ในระหว่างทาง เสด็จเข้าไปสู่ป่าชื่อว่า กัปปาสิกะ (ป่าฝ่าย) //504//

⁶⁵⁰ “เสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลา” แปลจากฉบับ S. อุรุเวลคามี

พระผู้บวรพระองค์นั้น ทรงแนะนำเหล่าภิกษุผู้เป็นโอรสของพระราชา จำนวนสามสิบพอดี (ภททวัคคีย์ 30)⁶⁵¹ ผู้ภริมย์อยู่ ณ ที่นั้น ประทานและแสดงอมตธรรม (พระนิพพาน) แล้ว ได้เสด็จไปสู่ตำบลอุรุเวลา มีท่วงท่าการเสด็จไปอย่างพญาคชราช //505//

ในฤดูใบไม้ผลิ⁶⁵² พระองค์ผู้ตั้งนามนำปรารธนาว่าบรรดาผู้มีอำนาจทั้งหลาย ทำให้ผลไม้อันประเสริฐสูงงอมแก่ผู้มีนามปรากฏแล้วว่า อุรุเวลกัสสปะ พร้อมทั้งเหล่าลูกศิษย์ (ของเขา) ประทับอยู่แล้ว ณ สถานที่นั้น //506//

ในกาลนั้น ขวานิคมนและชาวเมือง (ชาวอังคะและชาวมคธ) นำพิธีบูชาญมาเพื่อมหากัสสปดาบส แต่เพราะเหตุคือความไม่เลื่อมใส (ต่อพระองค์) ของมหากัสสปะนั้น⁶⁵³ พระชินเจ้าทรงทราบความคิดของมหากัสสปะนั้นด้วยพระหฤทัย (ของพระองค์) แล้วจึงทรงแยกประทับอยู่ //507//

อย่างไร

(คือ) ในตอนนั้น พระผู้มีพระภาคมีนรเจ้า เสด็จไปสู่อุตตรกฐทวีป เทียวบิณฑบาต เสด็จมาถึงภูเขาคิมาลัยอันน่ารื่นรมย์ เสวยภัตตาหารที่ริมสระอนาคตอันอภิมภิม สมบูรณ์ด้วยน้ำอันมีรสหวาน ทรงดำริว่า “เราจักอยู่ช่วงกาลเล็กน้อยเท่านั้น ด้วยว่าในอนาคตกาล ศาสนาของเราจะดำรงอยู่ที่ภาคพื้นเกาะลังกา แต่ทว่าบัดนี้ ณ สถานที่นั้น ที่นั้นถูกเบียดเบียนไปด้วยหมู่มัจฉะ แต่เมื่อเหล่าสาวกของเราพากันไปบนเกาะนั้น ความกลัวอันเกิดแต่มนุษย์ทั้งปวงก็จักพินาศไปได้” พระยติวรเจ้า ครั้นดำริเช่นนั้นแล้ว เพราะทรงมีความกรุณาในหมู่มัจฉะ จึงทรงผ้าบังสุกุลอันประเสริฐซึ่งคล้ายกับผลต้นไทรอันสุกมีสีแดง จึงเป็นผู้ราวกะดวงอาทิตย์ห่อหุ้มด้วยก้อนเมฆในตอนเย็น ทรงมีพระหัตถ์ถือบาตรอันงดงามซึ่งทำจากศิลา ทรงทำให้หมู่แห่งพระฉัพพรรณรังสีบริบูรณ์ทั่วทุกทิศ ได้เสด็จไปทางอากาศเพื่อจะทรงพิชิตเกาะลังกา ในวันเพ็ญเดือนมุสสะ (เดือน 2) อันเป็นเดือนที่ 9 นับแต่การตรัสรู้ //508-511//

⁶⁵¹ ภททวัคคีย์ แปลว่า พวกเจริณู เป็นชื่อคณะสงฆ์ 30 คนที่พากันเข้ามาในไร่ฝ้ายแห่งหนึ่ง เพื่อเที่ยวตามหาหญิงแพศยาผู้ลักห่อเครื่องประดับหนีไป และได้พบพระพุทธเจ้าซึ่งพอดีเสด็จแวะเข้าไปประทับพักอยู่ที่ไร่ฝ้ายนั้น ได้ฟังเทศนาอนุบุพพิทถา และอริยสัจจ 4 ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วขออุปสมบท (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556: 21)

⁶⁵² ในที่ *ปวงค์และมหาวงศ์* กล่าวว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาในฤดูหนาว (ดู ทีป.4 และ มหา.4)

⁶⁵³ อุรุเวลกัสสปะไม่ปรารธนาการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า เนื่องจากเกรงว่า หากพระพุทธเจ้าเสด็จมาในพิธีบูชาญ ขนชาวเมืองที่ต่างถือของเคี้ยวและของบริโภคมามากจะพากันเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า แล้วตนเองจะเสื่อมจากลาภและสักการะ

พระพรหม อสุร เทวดา พญานาค พญาครุฑ นักสิทธิ์ และวิยาธรเป็นต้น พร้อมกับเหล่าบริวาร ได้ทำการบูชาอันยิ่งใหญ่ ด้วยไตรนิมิตอันใหญ่ที่ประดับด้วยธง ฉัตร กระจอม และตะเกียงเหนือท้องฟ้า //512//

ณ เกษะนั้น ได้มีแม่น้ำวาลูกาคองคาคอันมีสองฟากฝั่งใหญ่ อยู่ตรงกลางระหว่างผืนแผ่นดิน (แห่งเกษะลังกา) อันนำสายตาของประชาชนไป น่าอภิมรย์ เต็มไปด้วยน้ำใสเย็นแวววับเช่นกับสายสร้อยไข่มุกพร่างพรายเหนือทรวงอกของหญิงสาวคือเกษะลังกา //513//

ได้มีอุทยานชื่อว่า อรุณาควัน (มหานาควัน) กว้างประมาณ 3 โยชน์ ยาวประมาณ 4 คาวุต เป็นสถานที่ที่น่าอภิมรย์ต่อนัยน์ตา มีเสียงดังกระหึ่มไปด้วยสายฝนและธารน้ำตกที่เย็นฉ่ำ เป็นสถานที่ที่มีความยินดีระคนกันซึ่งเกิดจากเสียงเพลงขับของหมู่ผึ้งตัวมัวเมาและหมูนก อันเป็นที่สมภาคมวแะเวียนมาของฝูงมฤคต้วงดงามที่กำลังเปลิดเปลินยิ่ง มีจอมแห่งต้นไม้ละม้ายคล้ายกับนกยูงหลากหลายตัวที่กำลังรำแพนหาง อยู่ในสถานที่อันสะอาดและน่ารื่นรมย์ไม่ไกลจากแม่น้ำวาลูกาคองคาคนี้ //514-515//

ขณะนั้น ณ รัตนทวีปอันประเสริฐ (เกษะลังกา) อันน่ารื่นรมย์ ได้มีพวักษัผู้ฉ้อฉลซี้โกงดุร้าย หยาบคาย น่ากลัวอย่างยิ่ง ชอบใจในการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต อาศัยอยู่ที่ภูเขา ป่าไม้ที่น่ารื่นรมย์แม่น้ำ ลำธาร ถ้ำ และหาดทราย ในบรรดาภูเขาทั้งหลาย มีภูเขาลังกา ภูเขาโลกาภิธานะ ภูเขาหริกัณฐะ ภูเขายักษ์ทาสะ ภูเขาโอทุมพระ ภูเขาสมนุกฎ ภูเขาตันทุเลยยะ ภูเขาमारคิริ ภูเขาமிสสกะ และภูเขาอิฐฐะ //516-517//⁶⁵⁴

ยักษ์ผู้ดุร้ายเหล่านั้นพร้อมกับเหล่าบริวารมาพร้อมที่อุทยานมหานาควัน (อรุณาควัน) นั้น ทิมแทงกันด้วยหอกคือคำพูดอันหยาบคายว่า “เฮ้ย เจ้าเป็นใคร” //518//

อนึ่ง ยักษ์เหล่านั้นโกรธแล้วเพราะคำพูดที่กระทบกระทั่งกันและกัน เป็นผู้มั่งมันและเด็ดเดี่ยวในการต่อสู้ มีจิตใจไม่มั่นคงราวกะมหาสมุทรที่กระเพื่อมไหว มีใจหยิ่งผยองด้วยความฉุนเฉียว กระวนกระวายอยู่ //519//

ในขณะนั้น พระสุคตเจ้า ผู้ทรงประทานสิ่งที่ปรารถนา เสด็จมาเหนืออนภากาศ มีพระหฤทัยอนุเคราะห์ต่อยักษ์เหล่านั้น ทรงมีกลุ่มแห่งรัศมีที่น่าดึงดูดใจคล้ายกับจันทน์⁶⁵⁵ ผู้ประดุจดั่งแก้วมณีคือคุณความดี ประทับอยู่บนท้องฟ้า นั้น ปานประหนึ่งคุ่มหูที่ประดับด้วยรัตนะฉนั้น //520//

⁶⁵⁴ เรื่องภูเขาใน *สมันตภูฏวัญณนา* โปรดดูเพิ่มเติมในบทที่ 4

⁶⁵⁵ โคปานสี แปลว่า “จันทน์” (Rafter) เป็นชื่อต้นไม้เครื่องบนแห่งเรือนอยู่ตรงกับชื่อสำหรับรับแปลานหรือรับระแนง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 313) มีลักษณะคล้ายกับตัว v กลับหัว ในที่นี้ พระเวทเทพระจึงใช้เปรียบกับพระรัศมีของพระพุทธเจ้าว่ามีลักษณะคล้ายกับจันทน์ ดูเพิ่มเติมใน PTSD.255

พระชินเจ้า ทรงเนรมิตความน่ากลัวอันเกิดจากฝน ความมืด ลม และความเหินห่าง เพราะเหตุเพื่อจะทรงระงับความโกลาหลของยักษ์เหล่านั้น เมฆฝนฟ้าคะนองตกลงกระทบหมู่แห่งผู้ เทียวไปในเวลากลางคืน (รากษส) ด้วยลูกศรคือสายฝนที่ถูกยิงไปจากธนูของทวยเทพ //521//

ยักษ์เหล่านั้น จมลงในความมืดมืดดำสนิท รวากะเป็นผู้บอดฉะนั้น พลัดหลง หวาดกลัว มองไม่เห็นทิศน้อยและทิศใหญ่ ร้องไห้เพราะหวาดกลัวต่อการตกลงมาแห่งต้นไม้จากยอดภูเขาสูงใหญ่ ซึ่งถูกพายุพัดถอนขึ้นมา จึงพากันเสาะหาที่หลบภัย //522//

ลำดับนั้น ยักษ์เหล่านั้น ทำให้พินกระทบกันเพราะความเหินห่าง กอดกายของกัน และกัน ร้องไห้คร่ำครวญ รูปและเสียงอันน่ากลัวอเนกประการก็ยังคงเป็นไปอยู่ เพราะฉะนั้น ความกลัวนานาประการจึงได้มีแก่ยักษ์เหล่านั้น //523//

ใครก็ตามไม่ควรคิดว่า “แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายเองก็เป็นผู้มีพระหฤทัยประสพทุกข์ เพราะความทุกข์ลำบากของผู้อื่น แต่เพราะเหตุไรพระองค์จึงทรงทำความเดือดร้อน (แก่ยักษ์เหล่านั้น)” (เพราะว่า) ชาวโลก เพราะประสงค์จะให้ต้นไม้ออกผล จึงเอามืดเคาะต้นไม้ในวัน จันทร์ปราศ //524//

ลำดับนั้น พระบรมศาสดา ทรงกำจัดการมืดมืดแล้วทอดพระเนตรเห็นเหล่าคุยกษ-
ชน⁶⁵⁶ผู้เกิดความกลัวและความเศร้าโศก จึงทรงมีพระหฤทัยประกอบด้วยความกรุณา ทรงกำจัดการ
ความมืดมืด และลมทั้งสี่แล้วทรงแสดงพระวรกายทั้งหมด ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์⁶⁵⁷ปรากฏเหนือ
ท้องฟ้าฉะนั้น //525//

ยักษ์เหล่านั้นครั้นเห็นพระมุนีผู้ประเสริฐ จึงตกแต่งบึงคือศิระชะ ด้วยดอกบัวคือการ
ประนมมือ ได้กราบทูลคำนี้ว่า “พวกข้าพระองค์ขอเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์ผู้เจริญ ข้าแต่จอมปราชนย์
ขอความกรุณาอันเป็นหนทางแห่งความไม่มีภัยซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์พึงทำนั้นแล ในเหล่าข้าทาส (ของ
พระองค์) ด้วยเถิด” //526//

ลำดับนั้น พระชินเจ้าครั้นพิจารณาดูเหล่าผู้เทียวไปในความมืด (รากษส) ได้ตรัสเรียก
รากษสเหล่านั้นผู้น้อมกายลงมา ได้ตรัสด้วยพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้ว่า “ถ้าพวกเธอถวายสถานที่
สักส่วนหนึ่งแก่เราไซ้ ความทุกข์อันเกิดแต่เมฆฝน ลม และความเหินห่างทั้งปวงก็จะ
ปลาตลับไป” //527//

⁶⁵⁶ คุยกษะ (ส. คุหฺยก) คือ มนุษย์กึ่งเทพที่คล้ายกับยักษ์ อยู่ภายใต้การปกครองของท้าวภูเวร และ เป็นผู้พิทักษ์รักษาทรัพย์สินสมบัติของท้าวภูเวร ที่ได้รับนามว่า คุหฺยก อาจเพราะอาศัยอยู่ในถ้ำ (คุหฺ) (SED.360)

⁶⁵⁷ “ดวงอาทิตย์” แปลจากคำว่า “ทุมณิ” ซึ่งแปลงมาจากภาษาสันสกฤตว่า “ทุมณิ” (SED.499) มาจากคำว่า “ทฺย” แปลว่า “ท้องฟ้า” + “มณิ” แปลว่า “แก้วมณี” แปลรวมว่า “แก้วมณีบนท้องฟ้า ก็คือดวงอาทิตย์”

พระอัครเจ้าเสด็จลงมาบนภาคพื้นพิภพที่ยักษ์เหล่านั้นน้อมถวายพร้อมกับกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าว่าอันตรายเช่นนั้นจะปลาตลับไปไซ้ พวกข้าพระองค์จะกระทำเช่นนั้น (การถวายสถานที่ส่วนหนึ่ง) ข้าแต่จอมปราษฎ์ หากว่าพระองค์ปรารถนาเกาะทั้งหมดไซ้ พระองค์ก็จงโปรดรับเอาเกาะทั้งหมดนั้นเถิด” แล้วทรงปลาตแผ่นหนึ่งสัตว์อันหนา ณ ที่นั้น //528//

พระองค์ประทับนั่งบนแผ่นหนังนั้น ทรงบำเพ็ญกสิณแล้วได้ทรงเนรมิตไฟอันลุกโพล่งโชติช่วงอาภุคด้วยเปลวเพลิง ไฟนั้นสูงขึ้นไปถึงท้องฟ้า แผดเผาภูเขาและป่าไม้ทั้งหลาย ปะทุขึ้นอย่างกว้างขวาง ด้วยการกระโดดไปยังต้นไม้ ป่า และภูเขา จากต้นไม้ทั้งหลาย ไฟ (เวสสาณร) ลูกกลมติดฝูงลิง นก รุกขเทวดา (วนมรุ) กวาง และหมู ด้วยคิดอยู่ว่าเป็นเหล่าคุษกะ //529-530//

เหล่าคุษกะ⁶⁵⁸ ครั้นเห็นการเผาไหม้ด้วยเปลวเพลิงเจือประกายไฟที่แผดเผาอย่างโชติช่วงแล้ว พร้อมกับภรรยาและบุตรของตน มารวมกันแล้วต่างวิ่งหนีไป มีผมเผ่ายุ่งเหยิงและมีนัยน์ตาเอ่อล้นด้วยน้ำตา แสวงหาที่พึ่งพิง มีร่างกายและจิตใจถูกแผดเผาด้วยไฟของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถึงฝั่งมหาสมุทรแล้ววิ่งวนไปรอบ ๆ แต่ก็ไม่ได้ที่พึ่งเพื่อจะเข้าไปในที่นั้น จากนั้นจึงหวาดผวาประชุมพร้อมกันทั้งหมดทันที //531-532//

พระมุนีผู้ประเสริฐนั้นครั้นทอดพระเนตรเห็นยักษ์เหล่านั้นผู้เกิดความกลัวและความเศร้าโศก ลำดับนั้น จึงนำเกาะคิริทวีปอันกว้างใหญ่น่ารื่นรมย์ที่ตั้งอยู่ตรงกลางมหาสมุทรมาไว้ ณ ที่นี้ ด้วยฤทธิ์ของพระองค์เอง ทรงให้ยักษ์ทั้งหมดขึ้นไปบนเกาะนั้น แล้วได้ทรงกระทำ (เกาะนั้น) ไว้ตามเดิม⁶⁵⁹ //533//

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน ผู้รุ่งโรจน์กว่าสิ่งใด ครั้นทำให้อันตรายนั้นสงบระงับแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่นั้น พระพรหม เทวดา อสูร นาค ครุฑ และนักสิทธิ์เป็นต้น ต่างมาประชุมพร้อมกันแล้วได้ทำการบูชาอันยิ่งใหญ่ดงาม //534//

ในการประชุม⁶⁶⁰นั้น พระชินเจ้าทรงแสดงสาธุธรรมเป็นเครื่องสดับฟัง อันประธานความเจริญ บรรเทาอาสวะในกาลทุกเมื่อ แก่มหาชน เหล่าสัตว์มีจำนวนประมาณหลายร้อยโกฏิครั้งได้ฟัง (พระธรรมนั้น) ก็ต่างเป็นผู้ได้รับดวงตาเห็นธรรมอันประเสริฐ ในขณะนั้น //535//

⁶⁵⁸ โปรดดูเชิงอรรถที่ 654

⁶⁵⁹ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ บันดาลให้เกาะทั้งสองเข้ามาเทียบกัน ครั้นทรงทำเกาะทั้งสองให้เข้ามาชิดกันแล้ว ก็ทรงอธิษฐานให้พวกยักษ์ขึ้นไปบนเกาะคิริทวีปนั้น แล้วทรงปล่อยเกาะนั้นให้กลับไปอยู่ในที่เดิม เพื่อไม่ให้ฝูงยักษ์กลับมาได้อีก โปรดดูเพิ่มเติมใน มหา.1/30

⁶⁶⁰ สัสติ (ในการประชุม) เป็นภาษาสันสกฤต โดยอยู่ในรูปวิภक्तिที่ 7 เอกวจนะ สตรีลิงค์ มีศัพท์เดิมว่า สัสท (samsad) แปลว่า การประชุม (SED.1,191)

ในวันนั้น เทวดาองค์หนึ่งนามว่า สุมนะ สถิตอยู่ ณ ยอดเขาสุมนภูอันประเสริฐ ผู้มีสมบัติคือเดช ฤทธิ์ และปัญญา มีใจเลื่อมใสในพระรัตนตรัยแล้ว บรรลุผลที่ 1 อันยอดเยี่ยม (โสดาปัตติผล) //536//

(สุมนเทพนั้น) ลูกขึ้น มีหน้าตาเบิกบาน ประนมมือแล้ว ดำลงในมหาสมุทรคือพระรัศมีแห่งพระนขาอันเลิศของพระชินเจ้า ถวายบังคมแล้ว กราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ผู้กล้าหาญ ผู้มีปัญญา ผู้เป็นอัครบุคคโลก ผู้เป็นสวามี ผู้เป็นจอมปราชญ์ ขอพระองค์โปรดประทานพร (แก่ข้าพระองค์) ด้วยเถิด ข้าพระองค์เป็นทาสของพระองค์ เป็นผู้บูชาพระบาทคือดอกบัวของพระองค์ เป็นผู้ที่มีสมบัติคือศรัทธาและความกรุณาเป็นต้นแล้ว เป็นบุตรของพระองค์ เว้นซึ่งพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาจะอยู่สักขณะเลย เพราะฉะนั้น ขอองค์พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานสิ่งของสำหรับบูชาแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด” //537-538//

พระผู้มีปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ ครั้นได้สดับคำนั้นแล้วทรงใช้พระหัตถ์ที่เหมือนกับดอกบัวที่มีหมู่ภุมรตอมตมลูบพระเศียร ประทานกำแห่งพระเกศธาตุของพระองค์อันมีสีดำ ลำดับนั้นสุมนเทพนั้นจึงเอาผอบทำจากแก้วมณีประคอง (กำแห่งพระเกศธาตุ) ไว้ด้วยแขนทั้งสองข้าง ยืนนมัสการแล้วทรง (ผอบนั้น) ไว้ด้วยศิระษะ เหมือนสวมมงกุฏฉะนั้น ยินดีปรีดาแล้ว ต่อจากนั้นสุมนเทพนั้น พร้อมกับเหล่าทวยเทพ ทำการบูชาอันเลิศ ผิง (ผอบนั้น) ไว้บนภาคพื้นพิภพที่พระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์ทรงครอบครองแล้ว //539-540//

สุมนเทพนั้นได้สร้างพระสถูปสูงประมาณ 7 ศอก ด้วยแก้วอินทิลอันมีค่ามาก พระสถูปนั้นเป็นพระสถูปที่ประทานความสุขให้แก่ทั้งสามโลก รวากะแก้วมณีที่ให้สมบัติตามที่ปรารถนา (แก้วสารพัดนึก) ฉะนั้น ประดิษฐานอยู่ในสมัยที่พระนาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ //541//

ในกาลภายหลัง เมื่อพระผู้เป็นที่พึ่งของทั้งสามโลกเสด็จปรินิพพานแล้ว พระสรณูเถระ ผู้เป็นใหญ่แห่งคณะสงฆ์ ผู้เยือกเย็นด้วยความสงบ ผู้เป็นพระชินาสพ นำเอาพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระศอกจากพระจิตกาธานมาแล้ว เก็บไว้ในพระสถูปนั้น ได้ก่อสร้างเป็นพระสถูปสูงขึ้น 12 ศอก //542//

ในกาลต่อมา พระราชาทรงพระนามว่า จูฬากัณฐิ์ รับสั่งให้ก่อพระสถูปสูงขึ้นเพิ่มเป็น 32 ศอก ภายหลัง พระเจ้าทูลฐคามณีเมื่อปราบปรามพวกทมิฬให้สิ้นซาก ก็ได้รับสั่งให้ทำการครอบ (เจดีย์องค์นั้น) สูงขึ้นเป็น 64 ศอก⁶⁶¹ //543//

พระสถูปนั้น งดงามประดุจขามสีขาว บนฝ่ามือของพระแม่ธรณี (แผ่นดิน) ปานประหนึ่งดอกบัวขาวผุดขึ้นท่ามกลางสระน้ำใหญ่คือเกาะสิงหพซึ่งหมู่ภุมรส่องเสพฉะนั้น ประดิษฐานอยู่เพื่อประทานความสงบอันไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนแก่มหาชน ดังพรรณนามาฉะนี้ //544//

⁶⁶¹ มหิยัณคณเจดีย์ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

พระมุนีเจ้า ครั้นทรงกำจัดอุปสรรคบนเกาะลังกาแล้วทรงทำให้ปลอดภัย ทรงทำเกาะลังกานั้นให้ดังงามอย่างยิ่งด้วยพระเกศธาตุอันประเสริฐเป็นมงคลของพระองค์เองแล้วจึงเสด็จกลับสู่ตำบลอรุเวลาด้วยหนทางแห่งดวงดาว (ท้องฟ้า) //545//

ณ ตำบลอรุเวลานั้น พระองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง ทรงทำลายข่ายคือความเห็นผิดของฤๅษี (อรุเวลกัสสปะ) พร้อมกับลูกศิษย์แล้ว ทรงประทานหนทางแห่งความสงบสุข แก่อรุเวลกัสสปะพร้อมทั้งลูกศิษย์แล้ว ทรงทำพระนครอันงดงามคือพระนิพพานให้บริบูรณ์แล้ว //546//

ลำดับนั้น พระสุคตเจ้า ผู้เสด็จไปอย่างพญาคชสาร (สุคตคามมี) ทรงมีอาสวะที่ไปปราศคล้ายกับช่อดอกบัวที่แย้มบานห่อหุ้มแล้ว เสด็จไปสู่หนทางไกลมุ่งตรงไปสู่เมืองราชคฤห์ ทรงมีพระวรกายประดุจดวงอาทิตย์เหนือสระบัวคือเหล่าเวเนยยสัตว์⁶⁶² //547//

เมื่อพระชินวรเสด็จไปในเมืองราชคฤห์นั้น พระเจ้าพิมพิสารผู้ประเสริฐ พร้อมกับเหล่าทวยเทพ ได้ทรงทำการบูชาอันยิ่งใหญ่ และในการประชุมครั้งนั้น ประชาชนนับประมาณมิได้ ได้บรรลุมรรคและผล⁶⁶³ และต่างดำรงอยู่ในสภาวะทั้งหลาย⁶⁶⁴ //548//

ลำดับนั้น พระราชา ได้ถวายพระอารามอันร่มรื่นนามว่า เวฬุวัน อันไพบุลย์ประดับประดาเสร็จสรรพด้วยซุ้มต้นไม้บานาชนิด โดยการหลั่งน้ำลงที่พระหัตถ์ข้างขวา (ของพระผู้มีพระภาคเจ้า) ทรงทำให้ภูเขาหิมालย์ซึ่งทรงไว้ซึ่งภูเขา (ทั้งมวล) สั่นสะเทือนเลื่อนลั่นอยู่ //549//

พระผู้มีเจ้าจักรุรอบคอบ⁶⁶⁵ (สมนตนิยโน) ผู้นำอภิมรรคต่อนันนตา ทรงยังความเจริญให้เกิดแก่มหาชนเนื่อง ๆ ทรงบันดาลสายฝนคือพระธรรมให้ตกอยู่ ประทับจำพรรษาพระองค์เดียว ในพรรษาที่ 2 ณ สถานที่นั้น (เวฬุวัน) //550//

⁶⁶² เวเนยยสัตว์ หมายถึง สัตว์ผู้ควรแก่การแนะนำพร่ำสอนได้

⁶⁶³ มรรค หมายถึง ทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคลแต่ละขั้น หรือญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้เด็ดขาด เป็นชื่อแห่งโลกุตตรธรรม คู่กับผล มี 4 ขั้นคือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ส่วนผล หมายถึง สิ่งที่เกิดจากเหตุ ประโยชน์ที่ได้ เป็นชื่อแห่งโลกุตตรธรรมคู่กับมรรค และเป็นผลแห่งมรรค มี 4 ขั้นคือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556: 299, 250)

⁶⁶⁴ พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์

⁶⁶⁵ สมนตนิยโน เทียบเคียงกับคำว่า สมนตจกฺขุ ซึ่งแปลว่า จักขุรอบคอบ, ตาเห็นรอบ ได้แก่พระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ เป็นคุณสมบัติพิเศษของพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2556: 401)

พระสุกตเจ้า ผู้มีการประทับอยู่ร่วมกับสิริ (ทรงมีพระสิริ) ผู้มีหลังพระบาทประดับตกแต่งอย่างดีด้วยมงกุฏของจอมเทพ ผู้ทรงชวนขวายนีอง ๆ ในการทำประโยชน์แก่สัตว์โลก ได้ประทับจำพรรษา ณ สถานที่นั้น (เวฬุวัน) แม้ในพรรษาที่ 3 และที่ 4 ด้วย //551//

พระมุณีเจ้า ทรงประทานความไม่มีมลทินคือพระธรรมแก่สัตว์โลกนีอง ๆ ผู้ทรงประทานซึ่งความสุข ทรงตรวจดูเวลาเป็นที่สมควรแก่เวณยยสัตว์ ประทับจำพรรษา ณ พระอารามนามว่าเซตวัน อันงดงามน่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง ในเมืองสาวัตถี ในพรรษาที่ 5 //552//

การเสด็จมาลงกาครั้งที่ 1 ดังพรรณนามาฉะนี้

ลำดับนั้น ในขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เกาะลังกาอันเป็นที่อยู่อาศัยอันมงคล ก็ได้เป็นสถานที่อยู่ของเทวดาและพญานาคทั้งหลาย เป็นสถานที่ที่ที่น่ารื่นรมย์ ปานประหนึ่งอุทยานนันทวันของเหล่าทวยเทพบนสรวงสวรรค์ฉะนั้น //553//

ณ เกาะลังกานั้น มีพญานาคใหญ่ผู้ประกอบด้วยพละกำลังอาศัยอยู่ที่ภูเขาวัทธมานะ เป็นต้นอันงดงามอย่างยิ่ง ที่แม่น้ำซึ่งมีรสหวานได้แก่แม่น้ำกัลยาณีอันร่มรื่น เป็นต้น และที่เกาะนาคทวีปอันเป็นที่อยู่ของนาคในมหาสมุทร //554//

บรรดาพญานาคผู้เป็นใหญ่เหล่านั้น ได้มีพญานาคนามว่า จูโพรท ผู้ประกอบด้วยพละกำลังอันยิ่งใหญ่ อยู่ที่ภูเขาวัทธมานะ (ส่วน) พญานาคนามว่า มหุทร (มโหทร) อยู่ที่มหาสมุทร คือนาคทวีป ลำดับนั้น พญานาคผู้เกิดแต่ภูเขา (จูโพรท) ได้อภิเษกภรรยาพญานาคกัญญา ผู้เป็นที่รักอย่างยิ่ง ผู้มีพระรูปร่างงาม ผู้เป็นธิดาของพญานาคคนอื่น⁶⁶⁶ ให้เป็นพระมเหสี (ของตน) ในตอนนั้น และเมื่อเป็นเช่นนั้น พญานาคคนอื่นนั้น เมื่อจะประทานสินสอด⁶⁶⁷ สำหรับพญานาคผู้เป็นธิดา จึงได้ประทานบัลลังก์แก้วมณีอันงดงามมีค่ามาก //555-556//

ในกาลที่พญานาคผู้เป็นลูกสาวตายแล้ว เหล่าพญานาคทั้งที่เกิดในน้ำและที่เกิดบนบก ได้ตระเตรียมการรบแล้ว เพราะเหตุคือบัลลังก์ (แย่งชิงบัลลังก์) ลำดับนั้น เหล่าพญานาคผู้เกิดบนบกเป็นผู้ยิงผยอง มีจิตใจปั่นป่วนเช่นกับเกลียวคลื่นที่แตกกระเซ็น ประกาศดังนี้ว่า “สำหรับพวกพญานาคที่เกิดในท้องทะเล จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยสมบัติคือคำสรรเสริญ จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยยศและบริวาร จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยพละกำลัง จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยอิทธิฤทธิ์ จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยการโอ้อวดว่า “อหิ (เรา) อหิ (เรา)” จะมีประโยชน์อะไรแก่พวกเราด้วยความริษยาต่อพวกพญานาคที่เกิดในทะเลเหล่านั้นเล่า พวกข้าศึกคือความมีดีมีดจะขึ้นสู่หนทางแห่งดวงอาทิตย์ได้อย่างไรกัน” //557-558//

⁶⁶⁶ พญานาคคนอื่น หมายถึง พญานาคผู้เป็นพ่อของมโหทรนาคราช และเป็นตาของจูโพรทนาคราช

⁶⁶⁷ พระธัมมานันทะและพระญาณิสสระแปล “สินสอด” (Hazlewood, 1986: 104)

ลำดับนั้น เหล่าพยานาคที่เกิดในทะเล คำรามก้องกึกคึกคะนองยังความเกรงกลัวให้เกิดขึ้น สันฟังกาน กล่าวคำนี้กะเหล่าพยานาคผู้เกิดบนภูเขาวา “เฮี้ย เฮี้ย เราเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เจ้าจงหลีกไปเสีย⁶⁶⁸” มีเขี้ยวและริมฝีปากแหลมคม เป็นผู้หยาบคาย ป่าวประกาศอย่างนี้ว่า “โขลงช้างเผ็ดเสียงร้องดังกึกก้องตราบเท่าที่ไปถึงคลองแห่งนัยน์ตาของฝูงราชสีห์ก็หมดสิ้นความหึ่งผยอง ฉันทิเหล่าพยานาคผู้เกิดบนบก ก็ฉันทันนั้น แม้เป็นผู้พร้อมเพรียงรุ่งเรืองอยู่ แต่เมื่อมาถึงคลองแห่งนัยน์ตาของพวกเราที่จะสูญสิ้นความอหังการไปเสียได้เหมือนกัน” //559-560//

เมื่อเป็นเช่นนั้น เสนาทั้งสองฝ่ายนั้นจึงกระทบกระทั่งกันและกัน ฝึกไฟในการต่อสู้โดยประการต่าง ๆ ป่าวร้องกึกก้อง ดังนั้น มีจิตใจกระสับกระส่าย น้อมไปในยุทธนาการ ดำรงอยู่ปานประหนึ่งคลื่นมหาสมุทรธาโถมกระทบฝั่งสันสะเทือนเนื่อง ๆ ฉะนั้น //561//

ลำดับนั้น ในวันเดียวกันนั้น พระมุนีทรงแผ่ข่ายแห่งพระญาณไปในที่สุดแห่งเวลากลางคืน ทรงตรวจดูสัตว์โลก ได้ทอดพระเนตรเห็นอนาคตของเหล่าพยานาคผู้ยังตกอยู่ในอำนาจแห่งสงคราม และความเจริญของเกาะลังกาหลังจากนั้น //562//

ลำดับนั้น ในวันอุโบสถ กาฬปักข์ (ข้างแรม) เดือนมรุมสาส (เดือน 5) พระมุนี ทรงจัดแจงกิจทั้งหมดเสร็จสรรพ ทรงถือเอาสังฆาฏิเป็นต้น⁶⁶⁹ ผู้ทรงมีจักขุ 5 ประการ⁶⁷⁰ เมื่อทอดพระเนตรดูผู้ติดตามรอบ ๆ ได้เห็นเทพชื่อว่าสมิทิสุมนะผู้ใจดี //563//

ในวันนั้น สุมนเทพ⁶⁷¹ สถิตอยู่ที่ต้นราชายตนะ (ซีริกา) อันสมบุรณ์ด้วยกิ่งไม้ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ซุ้มประตู ในพระวิหารเขตวันอันนารีนรมย์อย่างยิ่ง นอบน้อมบูชาพระสุคตเจ้า ทุก ๆ วัน //564//

พระมุนีผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ครั้นทอดพระเนตรเห็นสุมนเทพนั้น จึงตรัสเรียกให้เข้ามาหา ครั้นเมื่อสุมนเทพนั้นมาแล้ว จึงได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า “ดูกรผู้เจริญ เธอจงมาเกาะลังกากับเราเถิด เธอจงรอคอยเถิด (เพราะว่า) ที่อยู่อาศัยของเธอจะมีในประเทศที่เธอเคยอยู่อาศัยมาก่อนแต่ภพนี้⁶⁷² และความเจริญก็จะมีแก่เหล่าพยานาค” //565//

ครั้งนั้น สุมนเทพนั้นน้อมรับพระดำรัสของพระมุนีด้วยเศียรเกล้าแล้ว ร่าเริงบันเทิงใจ ถอนต้นไม้นั้นขึ้นจากโคนแล้วถือไว้เหนือพระสุคตเจ้า ทำให้ดอกไม้บานสะพรั่ง ทำเป็นฉัตรกันประดุกนกงูร่าแพนหาง แล้วไปในท้องฟ้า //566//

⁶⁶⁸ อห (จงหลีกไป) มาจาก √อหิ แปลว่า ไป, ถึง, บรรลุ + อ ปัจจัย ประจําหมวดธาตุ + หิ ปัญจมี แล้วลบ หิ

⁶⁶⁹ ไตรจักร ได้แก่ สังฆาฏิ อุตราชงค์ และอันตราวาสก

⁶⁷⁰ จักขุ 5 ประการ ได้แก่ มังสจักขุ ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุ พุทธจักขุ และสมันตจักขุ

⁶⁷¹ สุมนเทพองค์นี้หมายถึงสมิทิสุมนเทพ ที่สถิตอยู่ที่ต้นราชายตนะใกล้ซุ้มประตูพระเชตะวัน เป็นคนละองค์กับสุมนเทพที่สถิตอยู่บนภูเขาสมันตภูฏ

⁶⁷² ในการเกิดเป็นมนุษย์ชาติสุดท้าย สมิทิสุมนเทพ เคยเกิดเป็นมนุษย์ที่นาคทวีป (ดู มหา.1/52-58)

เพราะการไปด้วยกันกับพระรัศมีจากพระวรกายของพระทศพล⁶⁷³ จอมแห่งต้นไม้ นั้นจึง
ถูกมหาชนพากันสรรเสริญ ปานประหนึ่งแก้วมณีที่แพรวพรายไปด้วยแสงสว่างนานาประการ ฉะนั้น
แม้ต้นไม้และก้อนหินเป็นต้นทั้งหมดก็ประดุจดังแสงแวววาว แม้จะปราศจากแสงของตนเอง แต่ก็มี
ความเปล่งปลั่งรุ่งเรืองแล้ว //567//

ครุฑ นาค และเทวดาเป็นต้น กลมกลืนไปกับพระฉัพพรรณรังสี จึงต่างสับสนแล้วในสามิ
และภริยาของตน ๆ พระมุรินทร์เสด็จไปแล้ว ทรงดงามอยู่ในท่ามกลางห้องฟ้าสีคราม ปานประหนึ่ง
ดวงอาทิตย์มีรัศมีต่าง ๆ แผ่พุ่งไปฉะนั้น //568//

พระพุทธรูปทรงมีพระวรกายผุดผ่องออกมาภายนอก รวากะพระจันทร์วันเพ็ญลอยทะลु
ผ่านท่ามกลางในหมู่เพดานคือก้อนเมฆ ทรงถูกบดบังด้วยร่มเงาแห่งต้นไม้ที่อยู่เบื้องบน จึงทรงรุ่งโรจน์
โชตินาการอยู่ เสด็จไปสู่สมรภูมิรบของเหล่าพญานาค ประทับนั่งบนอากาศ ทรงรวบรวมความมิดมิด
แห่งก้อนเมฆด้วยอิทธิฤทธิ์ แล้วทรงเนรมิตการฟาดลงมาแห่งสายฟ้า 100 ครั้ง อันน่าหวาดกลัวอย่าง
ยิ่ง มีเสียงอีกทีก่น่าเกรงขาม เมฆฝนสีดำคล้ำ หมู่เมฆแผ่ปกคลุมอย่างหนาแน่น และลมหนาว ณ ที่นั้น
//569-570//

ลำดับนั้น ในขณะที่เหล่าพญานาคพากันอวดดี พระไตรภูวนาถเจ้า ทรงแสดงความน่า
กลัวยิ่งนัก เพราะเหตุคือจะทรงกำจัดความจองหอง (ของเหล่าพญานาค) ให้สิ้นไป ต่อจากนั้น
พระศาสดาครั้งทรงทราบพญานาคเหล่านั้นหมดสิ้นความคึกคะนองแล้ว จึงทรงคลายความน่ากลัว
(ของพระองค์) ในขณะนั้นนั่นเอง //571//

เหล่าพญานาค ครั้นรู้จักพระศาสดาพระองค์นั้น ผู้พิลาสด้วยพระเกตุมาลาอันโสภา
ประดุจดวงสุรียาทอแสงอ่อน ๆ ผู้มีวงพระพักตร์เพียงดังดวงจันทร์อันเปล่งประกายดงาม ผู้มีพระ
วรกายสมบูรณ์ด้วยลักษณะทั้งหลาย (พระมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ) ผู้ประทานซึ่งสมบัติ (พระ
นิพพาน) แก่โลกทั้งสาม⁶⁷⁴ จึงพากันทิ้งเครื่องประหารในมือแล้วพากันอภิวัตบุชา ด้วยดอกบัวแดงคือ
มือ (พังพาน) ที่ยกไว้เหนือเศียรเกล้า ด้วยดอกบัว (กฤษ) และดอกกุบล (อุบล) อันแย้มบานคือ
ใบหน้าและดวงตาที่วิบวาว ด้วยกระษณานาพรรณเป็นต้นที่แต่ละตนทรงไว้ ด้วยดอกไม้หลากชนิด
อาภรณ์ ประทีปกลิ่นหอม และธงทิว //572-573//

⁶⁷³ ทศพล หมายถึง “ผู้มีกำลัง 10 ประการ” คือ ทศพลญาณ หรือตถาคตพลญาณ (ญาณเป็นกำลัง
ของพระตถาคต) ได้แก่ ฐานาฐานญาณ กรรมวิปากญาณ สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ นานาธาตุญาณ นานาธมุตติก-
ญาณ อินทริยปิโรปริยัตตญาณ ฌานาที่สังกิลเสสาทิญาณ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวกขยญาณ
(พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 124-125)

⁶⁷⁴ โปรดดูเชิงอรรถที่ 545

เหล่านางนาคกัญญาผู้อยู่ในนาคพิภพ มาประชุมพร้อมกันแล้ว เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันประกอบด้วยพันแห่งขามคือหน้าอก ผู้มีลำตัวอันทรงไว้ซึ่งการเอียงยักแห่งเถาววัลย์ที่สีทองงดงาม ผู้มีปากเอ่ยถ้อยคำสรรเสริญ ได้พากันทำการฉลองพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ (สารุกีฬา) //574//

ลำดับนั้น พระมุนี ผู้มีพระปัญญาอันเลอเลิศ เพื่อจะสงบระงับการทะเลาะกันของเหล่าพญานาคานั้น ทรงเปล่งพระสุรเสียงเพียงดังเสียงแห่งพระพรหม อันเป็นเสียงที่น่าปรารถนาต่อหูและใจ ทรงแสดงพระธรรมอันประเสริฐนั้น อันไม่เสื่อมสิ้น อันเป็นหนทางแห่งพระนิพพาน อันเหล่านักปราชญ์พากันสรรเสริญ แก่เหล่าพญานาคว่า //575//

“ดูกรผู้เจริญ ดูกรผู้เจริญ แม้สิ่งเล็กน้อยอันเป็นแก่นสารในสังสารวัฏก็ยังมีเลย ความอโรยในยาพิษหรือความหนาวเย็นในการเผาไหม้ที่ลุกโชติช่วงจะมีได้ในกาลไหนเล่า บาปเป็นอันมาก ซึ่งเป็นความกำหนดและเป็นโรคย่อมเบียดเบียนประชาชนในกาลทุกเมื่อ แม้แต่ชีวิตก็เช่นกับหยาดน้ำค้างต่อหน้าพระอาทิตย์ในยามเช้า //576//

สรีระนี้ประดุจซากศพ 32 ประการ⁶⁷⁵ ไร้แก่นสาร ความเยาว์วัยก็เป็นสิ่งชั่วคราว เช่นเดียวกับดอกไม้ที่ไร้สิริ (ดอกไม้แห่งเหี่ยวเฉา) บุคคลครั้งทำลาย (ใช้สอย) ทรัพย์สมบัติที่เกิดในภพนี้ซึ่งถูกรวบรวมไว้แล้วก็พึงต้องไป (จากภพนี้) ดูกรผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้มีปัญญาเช่นไรหนอ จะยังปรารถนาภพ (การเกิด) นั้นอีกเล่า //577//

ดูกรผู้เจริญ ชนผู้มักปองร้าย มักลบหลู่ มีใจผูกโกรธ มีความถือตัว ละจากอัตภาพนั้นไปแล้ว ย่อมไปสู่นรกอันทารุณยิ่งนัก โดยมากจะเกิดเป็นงู แมว คุยหกะ⁶⁷⁶ หรือลิง ชนเหล่านั้นย่อมฆ่ากันเอง ภพนี้เป็นทุกข์อย่างต่อเนืองมิใช่หรือ //578//

ก็ในอดีตกาล กากับนกเค้า⁶⁷⁷ หมักกับไม้ตะคร้อ⁶⁷⁸ ที่อยู่ในป่า สร้างความคับแค้นใจ (ต่อกัน) ในฐานะอันไม่สมควร จึงได้รับความทุกข์ต่อเนื่องตลอดกาลนาน โอ้หนอ พวกเธอจงระลึกถึงบาปอันเกิดแต่เวลานี้ว่าจะยังคงอยู่ร่วมกับกัลป์ ดูกรผู้เจริญ ความสบายใจแม้สักเล็กน้อยในเพราะการทะเลาะวิวาทนี้มีได้มีเลย ความเมตตา (นั้นแล) เป็นอมตะ //579//

ดูกรผู้เจริญ กำลังของพวกคนโง่ย่อมเป็นไปเพื่อฆ่ากันเองเท่านั้น ในอดีตกาล นักไส้ตัวน้อย⁶⁷⁹ สูญเสียลูกนกแล้ว แต่ก็ยังฆ่าข้างเถเรตว์ตมมันได้ กำลังจึงไม่ใช่ที่พึงเสมอไป ดูกรผู้เจริญ

⁶⁷⁵ หมายถึงอาการ 32 ประการ (ทวตตีสาร) (ขุ.ขุ.25/2)

⁶⁷⁶ ไพรตดูเชิงอรรถที่ 654

⁶⁷⁷ อุลูกชาติก (ขุ.ชา.27/58-60/82)

⁶⁷⁸ ผนทนชาติก (ขุ.ชา.27/14-26/272-273)

⁶⁷⁹ ลมุกิกชาติก (ขุ.ชา.27/39-43/129)

เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พวกเขาจึงทำความพากเพียรอันเป็นเครื่องทำลายความเจริญ ในฐานะอันไม่สมควรเล่า //580//

ชนเหล่าใดปราศจากความทะเลาะเบาะแว้ง รวมใจเป็นหนึ่ง ความทุกข์ย่อมไม่มีแก่ชนเหล่านั้น ในอดีตกาล นกกระจาบหลายตัว⁶⁸⁰ มีใจ (อันความทะเลาะ) ให้สืบทอดไปไม่ได้ (ไม่มีหัวใจที่ติดอยู่กับความทะเลาะ) มีวาจาอ่อนหวาน จึงได้อยู่อย่างสุขสบาย แต่ในกาลใด นกกระจาบเหล่านั้นทะเลาะกันแล้ว ในกาลนั้น นกกระจาบเหล่านั้นก็ได้ตกอยู่ในอำนาจของนายพรานแล้ว โอ้หนอ นี่คือการกำลังแห่งความทะเลาะเบาะแว้งกัน” //581//

พระผู้มีพระปัญญาเฉียบแหลม (ติชิตสูสีมา) เพื่อจะทำให้พญานาคเหล่านั้นสามัคคีกันจึงได้ตรัสพระธรรมอันประเสริฐดีงาม อันวิญญูชนสรรเสริญ ด้วยประการฉะนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้น พญานาคเหล่านั้นจึงเบิกบานใจ ยินดีปรีดา บูชาแล้วซึ่งบัลลังก์แก้วมณีอันล้ำค่า //582//

ลำดับนั้น พระมุนีเสด็จลงจากท้องฟ้าแล้วเสด็จไปสู่พื้นดิน ประทับนั่งบนบัลลังก์นั้น เปล่งพระรัศมี ราวกะดวงวิทูแสงอ่อน ๆ ฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น เหล่าพญานาคจึงอภิวาทพระมุนีด้วยโภชนะทิพย์เป็นต้น ฟังพระธรรมด้วยดี //583//

ลำดับนั้น บรรดาพญานาคทั้งที่เกิดในทะเลและที่เกิดบนบกผู้มาสู่สนามรบ ณ ที่นั้นซึ่งนับจำนวนไม่ได้ มีพญานาคจำนวน 80 โภกวิ ตั้งอยู่ด้วยดีในสรวงและศีลอันปราศจากมลทิน ยินดียิ่งแล้ว ได้พากันทำการบูชาอันโอฬารอย่างยิ่งแต่พระศาสดา //584//

ลำดับนั้น นาคราชผู้เป็นลุงของมโหทรนาคราช มีนามว่า มณีนยณะ (มณีอักขิกะ) จากประเทศคือแม่น้ำกัลยาณีอันนำรินรมย์แล้วมาสู่ภาคทวีป เพราะเหตุคือการสู้รบกันระหว่างเหล่าพญานาค เห็นพระสุคตเจ้าผู้มีพระวรกายอันงดงามแล้วจึงได้นมัสการแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า //585//

“ข้าแต่พระสุคตเจ้า ถ้าว่าพระองค์มิได้เสด็จมาสู่ที่นี่ไซ้ พวกข้าพระองค์ก็คงจะประหัดประหารกันเองปราศจากชีวิตเสีย พื้นแผ่นดินก็จะพึงเจ็มนองไปด้วยแม่น้ำคือสายเลือด พระองค์ได้ทรงสงบระงับสงครามนั้นอันไพเราะเผือกโลกุณด้วยเมฆฝนนั้นเทียว //586//

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระสรีระอันมีสิริงดงาม พรั่งพร้อมด้วยชายแห่งพระรัศมีของพระองค์นี้ ข้าพระองค์พึงจะเคยเห็น อีกประการหนึ่งพระทศพล ในขณะที่พระองค์ทรงแสดงพระธรรมอันไพเราะยิ่งแก่เหล่าทวยเทพ ข้าพระองค์ก็พึงจะเคยได้ฟังอานุภาพของพระองค์ //587//

ข้าแต่พระองค์ผู้ไม่มีใครเสมอ ข้าพระองค์ปรากฏว่าเป็นทาสรับใช้ของพระองค์แล้วแล ถ้าว่าความเอ็นดูในพระหฤทัยของพระองค์จะคงมีแม้ในพวกทาส (ของพระองค์) แล้วไซ้ แม่น้ำกัลยาณีอันเป็นที่อยู่ของข้าพระองค์มีอยู่ที่รัตนทวีปอันประเสริฐ (เกาะลังกา) ข้าพระองค์มีความประสงค์จะเห็นพระองค์ที่แม่น้ำกัลยาณีนั้น จึงได้ทูลนิมนต์ (ให้พระองค์เสด็จมาด้วยเถิด)” //588//

⁶⁸⁰ สัมโมทมานชาดก (จุ.ชา.27/33/9)

จอมแห่งพระภิกษุ (ยติปติ) ครั้นรับคำนิมนต์ของนาคราชนั้นแล้ว ทรงประทานอาสนะที่ทำจากแก้วมณีที่พระองค์ทรงใช้สอยเพื่อทำเป็นเจดีย์บนแผ่นดินที่ก่อตัวขึ้นเอง⁶⁸¹ รวมถึงประทานราชาแห่งต้นไม้ของสุมนเทพเพื่อไว้สำหรับบูชา แก้วพญานาคเหล่านั้น //589//

พระบรมศาสดาครั้นตรัสแล้วทรงประทานโอวาทว่า “ดูกรพญานาคทั้งหลาย สิ่งของทั้งหมดนี้ที่พระศพลทรงเคยใช้สอยแล้ว ปานประหนึ่งแก้วมณีที่ประทานสิ่งของที่น่าชอบใจ (แก้วจินตามณี) ฉะนั้น เพราะฉะนั้น พวกเธอ จงบูชา จงนมัสการซึ่งพระธาตุเหล่านั้นเนื่องนิത്യ ประดุจว่าบูชานมัสการซึ่งเรา เพราะการบูชาอันน้อมพระธาตุนั้นจะประทานซึ่งสวรรค์และพระนิพพาน (แก่พวกเธอ)” //590//

ในขณะที่ทวยเทพและเหล่าพญานาคพากันบูชาอยู่ พระผู้เป็นแก่นสารของโลก (โลกสาร) ทรงเหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า ทรงเปล่งพระรัศมีสีเขียวและสีเหลืองเป็นต้นไปทั่วทุกทิศ ผู้ทรงนำไปซึ่งดวงใจและดวงตา (ของประชาชน) ได้เสด็จไปสู่พระวิหารเซตวันทางอากาศ ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์ ฉะนั้น //591//

ต่อจากนั้น พระมุนีทรงแสดงพระอมตธรรมอย่างต่อเนื่อง แก่หมู่มนุษย์ ทวยเทพ เหล่านักสิทธิ์ผู้มีจำนวนนับไม่ถ้วนเป็นต้น และเหล่าพญานาค เสด็จจำพรรษาอยู่ที่ขุนเขานามว่า มังกุละ อันเป็นป่าที่น่ารื่นรมย์ยิ่ง ในพรรษาที่ 6 //592//

ต่อจากนั้น พระมุนินท์ ทรงรุ่งเรืองอยู่ ณ พระแท่นศิลาอาสน์อันนุ่มนวลสีแดงอ่อน (บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์) ที่โคนต้นปาริชาติ อันเป็นสวนดอกไม้ในเทวโลก ทรงแสดงพระอภิธรรมอันละเอียดอ่อนยิ่งแก่เทวดาทั้งหลายแล้วเสด็จจำพรรษาอย่างประเสริฐ ณ ที่นั้น ในพรรษาที่ 7 //593//

ต่อจากนั้น พระมุนินท์ผู้ประทานความสุข ผู้มีพระปัญญาหามลทินมิได้ ผู้ทรงแสวงหาความสงบอันไม่แก่ไม่ตายแก่ชนเหล่าอื่น จึงทรงแสดงพระธรรมอันวิจิตรด้วยนัยนานาประการ เสด็จจำพรรษาที่พระวิหารเซตวัน ในพรรษาที่ 8 //594//

การเสด็จมาลังกาครั้งที่ 2 ดังพรรณนามาฉะนี้

พระชินเจ้าทรงประทับอยู่ที่พระวิหารเซตวัน ทรงอาศัยพระนครสาวัตถิประทับอยู่แล้ว (ถามว่า) ในขณะนั้น พระนคร (สาวัตถิ) นั้นเป็นเช่นไร และพระวิหารเซตวันนั้น เป็นเช่นไร //595//

(ตอบว่า) พระนครนั้น (สาวัตถิ) เป็นพระนครที่มีโภคทรัพย์ไพศาล เป็นพระนครที่น่ารื่นรมย์บนชมพูทวีป ปานประหนึ่งมวยผมขนาดใหญ่่น่าอภิมรย์ด้วยรัตนะหลายชนิดผ่องอำไพอยู่เหนือศิระของหญิงงามคือแผ่นดิน //596//

⁶⁸¹ นาคที่ปเจดีย์ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

พระนครได้นำมาซึ่งสิริเหนือที่ประทับของพระศรี (พระลักษมี) รุ่งเรืองอยู่ที่ภาคพื้นปฐพี พระนครนั้น (สาวัตถิ) เป็นพระนครที่น่ารื่นรมย์ใจแก่พระราชาราวกะเมืองอมราวดีขององค์เทวราช (พระอินทร์) และปานประหนึ่งเมืองอลกาของท้าวภูเวระณะนั้น //597//

พระนครนั้นมีประชาชนผู้มีบุญและมีปัญญาพากันอาศัยอยู่ มีถนนหนทางที่เก๋เอียงกล่นไปด้วยร้านตลาดที่เต็มไปด้วยทองคำเป็นต้น มีสนามเต็มไปด้วยช้างและม้าตัวสูงใหญ่ มีถ้องแถวแห่งพระมนเทียรที่ทำจากทองคำ รุ่งเรืองอยู่ //598//

พระนครนั้นมีเหล่าราชบุตรผู้หล่อเหล่า วิชาสล้ำด้วยการละเล่นของหญิงสาวผู้มีบุญ มีเหล่าพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งแห่งเวทาศาสตร์⁶⁸²เดินขวัคไขว่ และมีความอีกทีกกักก้องอยู่เป็นประจำด้วยเสียง 10⁶⁸³ ประการ⁶⁸⁴ รุ่งโรจน์แล้ว //599//

พระนครนั้นแวดล้อมไปด้วยศิลาหินหลายร้อยคน มีพ่อค้าเกวียนเวียนมาจากทั่วทุกทิศ หมดจดไปด้วยรอยเท้าของพระชีมาสพจำนวนมากมาย ส่องสว่างรุ่งเรืองแล้ว ปานประหนึ่งพระราชมนเทียรอันเป็นมงคลนั้น //600//

พระมุนินทร์พระองค์ใดทรงประพฤติพระจริยาในระหว่างแห่งภพ ทรงเกิดเป็นนกแขกเต้า⁶⁸⁵ เข้าไปอาศัยกึ่งต้นมะเดื่อซึ่งมีใบเขียวแห่งและร่วงหล่นไปแล้วประทับอยู่ แต่ด้วยคุณ (ของพระองค์) จึงได้กระทำกึ่งต้นมะเดื่อนั้นให้กลับมาสมบูรณ์ด้วยผลไม้และใบทั้งหลายได้อีก //601//

บัดนี้ พระมุนินทร์พระองค์นั้นครั้งถึงที่สุดแห่งภพแล้วทรงประทับอยู่อาศัยพระนครใด คุณแห่งพระนครนั้น ใครเล่าจะพรรณนาให้หมดสิ้นได้ พระนครนั้นพึงมีอยู่ด้วยอุปมานั้น⁶⁸⁶ //602//

⁶⁸² เวทาศาสตร์ หรือเวทาศาสตร์ หมายถึง วิชาประกอบการศึกษาพระเวทมี 6 อย่าง คือ (1) ศึกษาวิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง (2) ไวยากรณ์ (3) ฉันท (4) โยติส คือ ดาราศาสตร์ (5) นิรุกติ คือ กำเนิดของคำ และ (6) กัลปะ คือ วิธีจัดทำพิธี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1,129)

⁶⁸³ “ด้วยเสียง 10 ประการ” แปรจากคำว่า “ทวิปณจสทเทหิ” ซึ่งคำว่า “ทวิปณจ” เป็นคุณิตสังขยา คือ สังขยาคุณ หมายความว่ารู้ตัวเลขที่ถูกต้องของคำนี้ทำได้ด้วยการคุณ โดยเอา ปณจ (5) คุณด้วยทวิ (2) จึงได้ค่าเท่ากับ 10 ดูเพิ่มเติมใน พระคัมภีร์สาราถิวศ์ (2552: 222-225)

⁶⁸⁴ **เสียง 10 ประการ** ได้แก่ (1) เสียงช้าง (2) เสียงม้า (3) เสียงรถ (4) เสียงกลอง (5) เสียงตะโพน (6) เสียงพิณ (7) เสียงขั้บร้อง (8) เสียงกึ่งสตาล (9) เสียงประโคม และ (10) เสียงว่า “ท่านทั้งหลายจงบริโภคน จงดื่ม จงเคี้ยวกิน” (ที.ม.10/241/148-149)

⁶⁸⁵ *อุฬสวาราชชาตค* (ขุ.ชา.27/30-39/199-200)

⁶⁸⁶ อุปมาด้วยกึ่งต้นมะเดื่อที่อุดมสมบูรณ์ด้วยผลไม้และใบไม้ ใน *อุฬสวาราชชาตค* (ขุ.ชา.27/30-39/199-200)

ใกล้พระนครสาวัดถิ่นนั้น มีพระวิหารปรากฏโดยชื่อว่า เขตวัน เป็นพระนครที่น่าใจของผู้อื่นไป เป็นที่สมาคมนับค้ำของคณาจารย์ผู้เลิศ เป็นพระนครที่ให้สิ่งทีประชาชนปรารถนา รวากะแก้วมณีอันหาค่ามิได้ฉะนั้น //603//

ในพระวิหารใด มีต้นไม้ทั้งหลายยืนต้นอยู่ ซึ่งมีเสียงพินและเสียงดนตรีกล่าวคือเสียงร้องระงมดังหึ่ง ๆ ของหมู่ภุมรตัวเพลิดเพลินในเกสรดอกไม้ที่บ้านสะพรั่ง และมีเสียงเพลงขับกล่อมแข่งแซ่จากหมู่สุกษณาตัวร่าเริงนับจำนวนไม่ได้ รวากะนักพ่อนผู้ชำนาญฉะนั้น //604//

ในพระวิหารใด มีถ่องแถวแห่งโรงที่พักเพียงดั่งห้องทะเล งดงามอยู่รวากะเม็ดทรายที่ถูกพัดมาจากห้องทะเลแล้วถูกขัดด้วยน้ำนมนจนแห้งอยู่บนภูเขาสีเงิน อาบไล่ด้วยแสงจันทร์ ถูกเกลี่ยกระจัดกระจายไปฉะนั้น //605//

ในพระวิหารใด มีพระคันธกุฎี⁶⁸⁷ที่หัวเราะแล้วด้วยพินคือเกลียวชั้นบันได ภายในช่องปากคือรัตนที่เปล่งประกายอยู่ ประดุจว่าจะหัวเราะเยาะวิมานของทวยเทพว่า “ฉันทปราศจากราคะแล้วนะ” //606//

ในพระวิหารใด มีระเบียบแห่งพระรัศมีพวยพุ่งออกมาจากพระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวากะถ่านเพลิงที่เต็มรอบบนปากสุบลมของช่างทอง และเปลวเพลิงที่แผ่ออกมาจากดวงอาทิตย์ที่งดงาม ซ่านออกไปทั่วทุกทิศ ประหนึ่งไฟป่าที่ลุกลาม //607//

ในพระวิหารใด มีจอมแห่งต้นไม้ที่เหล่าภิกษุได้อาศัย รุ่งเรืองอยู่ แซ่มชื่น ได้หัวเราะเยาะต้นไม้ของเทวดา (ต้นกัลปพฤกษ์) ว่า “พวกท่านเป็นผู้เสื่อมอย่างยิ่งแล้วเพราะคลุกคลีอยู่กับเหล่าชนผู้ยังมีราคะ (เทวดา) แต่ว่าพวกเราเป็นผู้มีบุญเพราะคบค้าสมาคมกับเหล่าชนผู้ไร้มลทินแล้ว (พระภิกษุ)” //608//

ในพระวิหารใด มีผืนแผ่นดินดาดดาบไปด้วยดอกของต้นไม้ อาทิ ต้นบุษนาค ต้นจิก ต้นพิกุล ต้นรูกฟ้าขาว ต้นราชพฤกษ์ ต้นกาเกทิง ต้นหมาก ต้นมะม่วง ต้นชงโค และต้นจำปา สว่างไสวอยู่ประดุจว่าทิพย์วิมานซึ่งถูกปกคลุมไปด้วยรัตนนานาประการ //609//

ในพระวิหารใด เหล่าชนผู้เข้ามาเยี่ยมเยือน⁶⁸⁸มีกลุ่มแห่งดวงใจและดวงตาเพลิดเพลินไปด้วยการน้อมไหว้ที่ทำโดยประชุมแห่งพรหม เทวดา อสูร ประชาชน พญานาค โยคี นักสิทธิ์ และวิทยาธร เป็นต้น และด้วยเพลงขับกล่อมสรรเสริญอันเป็นมงคลที่ขับร้องแล้วโดยพรหมเป็นต้นเหล่านั้น //610//

⁶⁸⁷ พระคันธกุฎี หมายถึง “กุฏิอบกลิ่นหอม” เป็นชื่อเรียกพระกุฏิที่ประทับของพระพุทธเจ้า เช่น พระคันธกุฎีที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายที่พระเชตวัน ในนครสาวัดถิ เป็นต้น (ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), 2556: 40-48)

⁶⁸⁸ “เหล่าชนผู้เข้ามา” แปลจากฉบับ B. อุปคาน (มาจาก อุปคาน วิภัตติที่ 4, 6 แล้วลบ ° เพื่อให้มีพยางค์ที่พอดีกับคณฉันท)

ในพระวิหารใด ดวงใจของเหล่าภิกษุยอมยินดีอยู่เนื่องนิตย์ เพราะเสียงน้ำตกใสเย็นที่ตั้ง อยู่กึ่งก้องและไร้มลทิน เพราะสระน้ำที่นกหลายตัวซึ่งเบิกบานใจกำลังส่งเสียงร้องเจื้อยแจ้ว และ เพราะพื้นศิลาอันดารดาษไปด้วยเกสรและกลีบดอกบัว //611//

และในพระวิหารใด ได้มีพระสุคตเจ้าผู้สั่งสมบุญราศีมาหลายร้อยกัปแล้ว สละมหาสิริในเมืองกิลพัศดุอันนับประมาณมิได้ เสด็จมาแล้วทรงพวยพระทัย แสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่ ใครเล่าจะ พรรณนาความรู้โรจน์อันไม่มีสิ่งใดเสมอเหมือนในพระวิหารนั้นได้ //612//

พระชินเจ้าทรงประทับอยู่ในพระวิหารนั้น อันมีนามว่า เขตวัน ราวกะพระอินทร์ประทับ อยู่ในอุทยานนันทวันอันงดงาม เพียงดั่งพระพรหมประทับอยู่ในพรหมโลกกับด้วยเหล่าพรหม และ ปานประหนึ่งพระจันทร์ผู้ถูกรายล้อมด้วยหมู่ดาวประทับอยู่บนท้องฟ้าฉะนั้น //613//

ลำดับนั้น พญานาคราชนามว่า มณีอักษิกะ จากเกาะลังกามาที่แทบเบื้องพระบาทของ พระชินเจ้า กราบทูลคำที่เจาะจงเหล่าพญานาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมปราษฎ์ พระสัมมา- สัมพุทธเจ้าทั้งหลายประสูติในโลก เพื่อประโยชน์และความเจริญรุ่งเรืองของสัตว์โลก ข้าแต่พระสวามี เจ้า พวกข้าพระองค์อยู่ภายใต้ความอนุเคราะห์ของพระองค์แล้ว เพราะเหตุนั้น คุณคือสงสารวิภูอัน คงทนมิอยู่แก่ข้าพระองค์ผู้เป็นทาส หากว่าพระองค์ทรงปรารถนาความหลุดพ้น (จากคุณคือสงสาร) ของข้าพระองค์แล้วไซ้ ขอพระองค์พึงรับค่านิมิตต์ด้วยเถิด” //614-616//

พระผู้แก่วักล้า (มหานาค)⁶⁸⁹ พระองค์นั้น เพราะทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ ครั้นสดับคำ นั้นแล้วจึงทรงรับค่านิมิตต์ของพญานาคราชนั้นโดยดุษณี⁶⁹⁰ //617//

พญานาคราช ครั้นได้ทราบค่านิมิตต์แล้วจึงดีใจ กลับมาสู่เกาะสีหะโดยพลัน ที่ภาคพื้น แผ่นดินอันน่าเพลิดเพลินใจ ไกลริมฝั่งแม่น้ำกัลยาณี แล้วฝังเสาต้นใหญ่อันมีค่ามากซึ่งทำจากเงิน ทองคำ แก้วมณี ไข่มุก แก้วปวฬ และเพชร และตั้งหม้อเป็นต้นไว้ (บนเสานั้น) แล้วต่อส่วนประกอบ เรือที่เหลี่ยมมีชื่อเป็นต้น รวมถึงถ้องแถวลูกกรง (ที่มีลวดลาย) รูปวาลและสิงโตเป็นต้น แล้วเนรมิต จันทัน เพดาน และซ่อฟ้า ทำให้มีลวดลายวิจิตรงดงามอย่างดี ด้วยภาพวาดมากมายที่ทำจากทองคำ สรรค์สร้างยอดแหลม (ของเรือ) ด้วยแท่งทองสังคี หลังคา (ที่ทำ) ด้วยแก้วไพไล พวงกระดิ่งทองคำ และพวงมาลาประจํามุม (ทั้งสี่) แล้วผูกผ้าเพดานอันงดงามและเครื่องห้อยไข่มุกไว้ในที่นั้น ๆ ทำให้ ดารดาษไปด้วยพวงของหอมและช่อดอกไม้ รังสฤษฏ์มหาบัลลังก์อันล้ำค่าทำจากแก้วอินทนิลไว้ ท่ามกลางแผ่นดิน (สำหรับพระพุทธเจ้า) และบัลลังก์อันโสภาไว้รอบ ๆ สำหรับเหล่าภิกษุที่เหลือ แล้ว รังสรรค์เนรมิตพนักพิง (อันทำ) จากรัตนะทั้งหลาย ไพที⁶⁹¹อันทำจากแก้วผลึก และลานกลม⁶⁹² อัน

⁶⁸⁹ มหานาค แปลว่า วีรชน, พระอรหันต์, พระเจ้า, ผู้มีชื่อเสียง, ผู้นำ หรือพระราชา (ปทา.606)

⁶⁹⁰ อากาณิงซึ่งแสดงถึงการยอมรับ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 440)

⁶⁹¹ ไพที หมายถึง ที่รอง แท่น ขอบชายคา คือ ที่สุดชายคาชั้นบนต่อกับชายคาชั้นล่าง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 854)

มโนรมย์ เดียรดาชไปด้วยไข่มุกและเม็ดทราย ชุ่มโค้งบนชุ่มประตู่ที่ทำจากรัตนะ 7 ประการ⁶⁹³ และมณฑปอันประเสริฐที่สุด ซึ่งอาภรณ์ด้วยหม้อทองคำที่เต็มไปด้วยดอกมะพร้าวไฟ ตกแต่งเสร็จสรรพด้วยหลังคาที่เคลื่อนกล่นไปด้วยธงหลากสี เนื่องแน่นไปด้วยถ้องแฉวงแห่งประทีปและธูป พริ้งพร้อมไปด้วยเครื่องหอมและดอกไม้ ประดับประดาพร้อมไปด้วยสีล้นหลากชนิดเป็นต้นดังกล่าวมานี้ ประหนึ่งว่าเป็นมณฑปของทวยเทพ และโดยทำนองเดียวกัน เนรมิตหนทางใหญ่เป็นทางตรง (ต่อมณฑปนั้น) ปกคลุมไปด้วยเม็ดทรายสีขาวและปูด้วยผ้าลาดอันเนียนนุ่ม รวากะถนนของเทวดา ภูยานาคเหล่านั้นเก็บตุนของเคี้ยว ของบริโภค ผลไม้เนื้อใหญ่ ข้าวและน้ำรสเลิศไว้อย่างมากมายแล้วได้เดินทางไปพบ (พระพุทธเจ้า) ในตอนนั้น //618-630//

ลำดับนั้น ในปีที่ 8 นับแต่การตรัสรู้ ในวันเพ็ญ เดือนวิสาขะ พระนางเจ้าผู้ทรงพระมหากรุณาธิคุณ ตรัสเรียกให้สาวกทั้งหลายมาประชุมกันแล้วว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย วันนี้ พวกเธอทั้งหลายจงมาเกาะลังกาเพื่ออนุเคราะห์ภูยานาคทั้งหลายเถิด ดูกรผู้เจริญ ภูยานาคราชมณีอีกขิกะผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนานิมนต์ (พวกเรา) แล้ว” //631-632//

เหล่าภิกษุผู้ว่าง่าย ผู้มีศีลเป็นที่รัก ผู้ตั้งมั่นแล้ว ครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงมีพระสิริแล้วก็น้อมรับพระดำรัสนั้น //633//

ลำดับนั้น พระสารีบุตรเถระ ผู้ทรงไว้ซึ่งหน้าที่อันเลิศด้วยปัญญา ได้ถือเอาบาตรและจีวรเข้าไปหาพระชินเจ้าแล้ว //634//

พระมหาโมคคัลลานเถระ พระอัครสาวกรูปที่สอง ได้ถือเอาบาตรและจีวรเข้าไปหาพระชินเจ้าแล้ว //635//

พระมหากัสสปเถระ ผู้ขจัดบาปได้แล้ว ผู้เป็นเลิศทางรุดตาคคุณ ได้ถือเอาบาตรและจีวรเข้าไปหาพระชินเจ้าแล้ว //636//

พระอุบาลีเถระ ผู้เป็นเลิศกว่าบรรดาภิกษุผู้รู้พระวินัยในพระศาสนา ได้ถือเอาบาตรและจีวรเข้าไปหาพระชินเจ้าแล้ว //637//

พระอนรุทธเถระ ผู้เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านทิพยจักขุญาณ (ตาทิพย์) ผู้กำจัดการมหายิงผยองของข้าศึกคือบาปได้แล้ว ผู้ให้แต่สิ่งที่ประเสริฐ ได้ถือเอาบาตรและจีวรเข้าไปหาพระมุณีแล้ว //638//

⁶⁹² มालก (มาสก) วงรอบ (ประกอบพิธี) โรง ลาน หรือสถานที่ที่ทำเป็นระเบียบมีลักษณะคล้ายวิหารคด สำหรับเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมบางอย่าง ในมหาวิหาร (ติสสาราม) ในอนูราชปุระ มี 32 แห่ง (PTSD.530)

⁶⁹³ โปรดดูเชิงอรรถที่ 583

พระเถระผู้ปรากฏนามว่า อุปวานะ เป็นผู้ให้สิ่งที่ปรารถนาโดยแท้ ราวกะแก้วสารพัดนึก ฉะนั้น เป็นผู้มีปัญญา เป็นหัวหน้าของหมู่คณะ เป็นผู้ควรแก่ของทักษิณา ได้เข้าไปหาพระชินเจ้าแล้ว //639//

พระพักกฤษะ ผู้ปราศจากมลทิน ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งคุณมีศีลและสมาธิเป็นต้น มีบริขารมาสู่ คณะแห่งภิกษุทั้งหลายแล้ว ในตอนนั้น //640//

พระองค์อุลมาเถระ ผู้นำไปซึ่งธุระการงานในพระพุทธศาสนา รีบมาแล้ว ตระเตรียมเพื่อ จะไปกับพระมุนินท์ //641//

แม้แต่พระราหุลเถระ ผู้รุ่งโรจน์ปานประหนึ่งพระอาทิตย์เหนือยอดภูเขาด้านทิศ ตะวันออกคือพระศาสนา ก็ได้เข้ามาหาพระบิดาโดยพลัน //642//

พระเถระนามว่า ภัททียะ ผู้มีอาจารย์งดงาม ผู้ปานประหนึ่งภัทรฆณะ ผู้มีชื่อเสียงในโลก ไปหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว //643//

แม้บุตรของพระชินเจ้านามว่า เสละ ผู้ให้สิ่งของตามที่ปรารถนาแก่ชาวโลก ปานประหนึ่ง ต้นกัลปพฤกษ์ ก็ได้ไปหาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (644)

พระมหาเถระนามว่า มหานามะ ผู้สว่างปานประหนึ่งเจ้าแห่งความมืด (พระจันทร์) เหนือฟากฟ้าคือพระศาสนา ก็ได้ไปหาพระชินเจ้าแล้ว //645//

พระสุกติมหาเถระ ผู้ประดุจพญาราชสีห์ตัวองอาจเหนือแท่นมโนศิลาอาสน์ฉะนั้น มาหา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว //646//

แม้พระติสสเถระ ผู้ราวกะดอกบัวในสระฉัททันต์⁶⁹⁴คือพระพุทธศาสนา ผู้มีชื่อเสียง ไปสู่ สมาคมแห่งพระภิกษุแล้ว //647//

แม้พระราชเถระ ผู้ประดุจแมลงผึ้งอยู่ในท่ามกลางดอกบัวในสระน้ำที่แยมบานคือ พระพุทธศาสนา ก็ไปโดยเร็ว //648//

พระเถระทั้งหลาย ผู้เป็นบุตรของพระชินเจ้าเหล่านี้คือ พระภคุ พระทัฬหะ พระอุปเสนะ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระอัสสชิ และพระสีวลี ก็ได้พากันไปหาพระมุนีแล้ว //649//

พระเถระแม่เหล่านี้ผู้มีอภิญญา คือ พระกุมารกัสสปะ พระปุณณะ พระโสณะ พระโสภิตะ และพระเรวตะ ก็ได้พากันไปหาพระศาสดาแล้ว //650//

พระวังคีสะ พระสาครตะ พระนันทะ พระภาร์ทวาชะ พระควัมปติ ต่างก็ถือเอาบาตรและ จีวรไปสู่ที่ใกล้พระชินเจ้า //651//

สิริรวม ภิกษุผู้เป็นบุตรของพระชินเจ้า ประมาณ 500 รูป ผู้เป็นพระอรหันต์ มาพร้อมกัน แล้วเพื่อจะไปกับพระมุนีผู้เป็นเจ้านายของสัตว์โลก //652//

⁶⁹⁴ ดอกบัวในสระฉัททันต์มี 7 ชนิด ได้แก่ จงกลณี อุบลเขียว อุบลแดง อุบลขาว ปทุมแดง ปทุมขาว และโกมุท (ขุ.ชา.อ.7/11)

ลำดับนั้น พระผู้มีความเพ็ดเพลินในโลก (ชคทานนท) ผู้ทรงทำให้เหล่าภิกษุยินดียิ่งด้วย พระมหากุณาธิคุณ ผู้ปานประหนึ่งทรงเวียนรอบเขาพระสุเมรุด้วยสายฟ้าอันรุ่งโรจน์หลากหลาย ฉะนั้น //653//

พระชินเจ้าทรงนุ่งอันตราวาสกคือพระรัศมีอันหมดจดนานาประการ ทรงผูกประคดเอวสี แดงเหนืออันตราวาสกนั้น ปานประหนึ่งคลุมพระมหาสถูปขนาดสูงซึ่งเปล่งปลั่งด้วยทองคำอันงดงาม ด้วยผ้ากัมพลสีแดงฉนั้น ทรงเอาสังฆาฏิพาดอุตราสงค์อันเป็นผ้าบังสุกุลสีแดงเข้มประดุจผลลูกไทร สุก⁶⁹⁵ เป็นผู้ปกปิดด้วยดี นุ่งห่มเรียบร้อย ทรงเหยียดพระหัตถ์อันมีลายประดุจตาข่ายออกไป เพื่อ ประโยชน์แก่บาตร (เพื่อจะหยิบเอาบาตรของพระองค์) //654-657//

ลำดับนั้น ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระโลกนาถ ผีงคือบาตรบินมาถึงภายในแห่งดอกบัวคือพระ หัตถ์ (ของพระองค์) พระองค์จึงทรงรับบาตรนั้นแล้ว //658//

ลำดับนั้น พระนางเจ้าพร้อมทั้งเหล่าศิษยานุศิษย์ เหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า ทรงแหวกก้อน เมฆอันมีสีต่าง ๆ แล้วทรงเริ่มเพื่อจะเสด็จไปในที่นั้น //659//

ลำดับนั้น พระฉัพพรรณรังสี⁶⁹⁶พรรณรายพรายเพริศออกมาจากพระวรกายของพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า ประดุจดังไม้จันทน์⁶⁹⁷ทำจากแก้วมณีแลบออกมาจากช่องฟ้าทองคำฉนั้น //660//

(คือ) รัศมีสีเขียว พวยพุ่งออกมาจากพระวรกายของพระมุนี ปานประหนึ่งปกคลุม (ทั่ว ทุกทิศ) ด้วยดอกอังกาบ (พาน)⁶⁹⁸ บัวบุษกร (อินทิวร) ตาของแววหางนกยูง (เมจก) และไพลิน (เมจกินทมณี)⁶⁹⁹ ฉะนั้น //661//

รัศมีสีเหลืองเกาะกับพระวรกายของพระมุนี ปานประหนึ่งทำให้ทั่วทุกทิศเต็มไปด้วยพวง ดอกจำปา (จมูก) พวงดอกราชพฤกษ์ (อุททาล) ผงและอาภรณ์สีทองฉนั้น //662//

รัศมีสีแดงจากพระวรกายของพระมุนี แผ่ไปทั่วทุกทิศ ปานประหนึ่งว่าทำให้เต็มไปด้วย หมูแห่งดอกชบา (ภณทีปุปผ) และแก้วทับทิม (โลหิตงมณี) //663//

⁶⁹⁵ “สุก” แปลจากฉบับ Sn. ปกข์

⁶⁹⁶ การพรรณนาถึงฉัพพรรณรังสีของพระพุทธเจ้า โปรดดูเพิ่มเติมใน (ชินา.ฎีกา.288; ชินา.ฎี.(ไทย). 412, 475-476)

⁶⁹⁷ โปรดดูเชิงอรรถที่ 653

⁶⁹⁸ คำว่า “พาน” ใน SED.727 ให้ความหมายว่า a blue-flowering Barleria ซึ่งคำว่า Barleria เป็นชื่อวิทยาศาสตร์ของสกุลอังกาบ ซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ที่อินเดีย ผู้วิจัยจึงเลือกแปลว่า “ดอกอังกาบ”

⁶⁹⁹ คำว่า “เมจกินทมณี” ผู้วิจัยแปลว่า “ตาของแววหางนกยูง (เมจก) และไพลิน (เมจกินทมณี)” เป็นการแปลคำว่า “เมจก” 2 ครั้ง คือ ครั้งแรกแปลว่า “ตาของแววหางนกยูง” ครั้งที่ 2 แปลเป็นคำขยายของคำว่า “อินทมณี” จะให้ความหมายว่า “แก้วมณีของพระอินทร์ซึ่งมีสีเขียว” ซึ่งหมายถึง “แก้วอินทนิล” อนึ่ง การแปล “เมจก” 2 ครั้งนี้จัดเป็นอรรถาภิธานการประเภทลีลา

รัศมีมีสีขาวยกาะกับพระวรกายของพระมุณี ปานประหนึ่งทำให้ทั่วทุกทิศเต็มไปด้วย
สร้อยคอไข่มุก พวงดอกมะลิลา แสงจันทร์ และแก้วผลึกเป็นต้น //664//

รัศมีสีมัญชุษฏฐะ (สีหงสบาท) จากพระวรกายของพระชินเจ้าแผ่ปกคลุมไปทั่วทุกทิศด้วย
กลุ่มแห่งต้นมัญชุษฏฐะ⁷⁰⁰ อันมีสีแดงระเรื่อ และแก้วมณีอันมีสีประดุจดอกปทุม //665//

รัศมีสีที่ผสมกัน (สีประภัสสร, สีเลื่อมพราย) ออกมาจากพระวรกายของพระชินเจ้า ปาน
ประหนึ่งสรวงสวรรค์ดารดาษไปด้วยสายรุ้งหลากสี ฟูลาดด้วยรัตนะ แล้วคลี่ฟ้าม่านอันวิจิตรออก
ฉะนั้น //666//

พระฉัพพรรณรังสีแต่ละสีขนาดยออดภูเขาและเท่าเรือนยอด รุ่งเรืองโชตินาการอยู่ ชาน
ออกไปยังขอบเขตแห่งการแผ่รัศมีออกไป (รัศมีแผ่ออกไปไม่มีที่สิ้นสุด) //667//

(พระฉัพพรรณรังสี) แผ่ออกมากระทบไปถึงภูเขากักรวาล พวยพุ่งขึ้นไปด้านบน ปาน
ประหนึ่งธารน้ำตกฉะนั้น //668//

(พระฉัพพรรณรังสี) แผ่ไปถึงต้นไม้และภูเขาเป็นต้นแล้วเปลี่ยนสิ่งเหล่านั้นในที่เฉพาะ
หน้าให้กลายเป็นสีของตน และแผ่ชานไปยังแม่น้ำทั้งหลาย //669//

ในตอนนั้น มวลก้อนเมฆถูกย้อมไปด้วยพระรัศมีที่พวยพุ่งขึ้นมาด้านบน มณฑลแห่งพระ
อาทิตย์ก็มีสีนานาพรรณ ดูเหมือนใหม่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง //670//

เทวดาทั้งหลายคำดิ่งลงไปในกระแสแห่งพระรัศมีของพระชินเจ้า มาแล้วเพื่อจะบูชา
(พระชินเจ้านั้น) ในทันใดก็กลายเป็นผู้มีสีต่าง ๆ ด้วยร่างกายของตน //671//

เหล่านางเทพธิดา ครั้นเข้าไปสู่ระหว่างพระพุทธรัศมี ก็หลงลืมจำสามีของตนไม่ได้ชั่ว
ขณะหนึ่ง //672//

เหล่าทวยเทพ อสูร พญานาค พรหม นกสิทธี และวิทยากรเป็นต้น ต่างติดตามบูชาพระ
ชินเจ้าด้วยจามร ฉัตร และธง //673//

บางพวกเนรมิตถ้องแถวแนวเครื่องประดับ แนวแห่งหมอน้ำและตะเกียงไว้ที่โตรณะเหนือ
โตรณะ ณ สถานที่นั้นทั้งสองข้างทาง //674//

บางพวกฟูลาดแผ่นผ้าเพื่อพระบาท (ของพระศาสดา) กางเพดานทั้งหลาย และโปรย
ดอกไม้ นานาชนิดลงมาเหนือสถานที่นั้น //675//

บางพวกท่องเที่ยวไปมาสงสัยว่า “พระผู้นำผู้เลิศในโลก (โลกคุณายก) เสด็จไปเทวโลก
ชั้นไหนหนอ หรือเสด็จไปยังพรหมโลก หรือว่าจะเสด็จมายังภพของพวกเราหนอแล พระผู้เป็นเทพยิ่ง
กว่าเทพเสด็จไปที่ไหนกัน พระองค์เสด็จไปเพื่อประสงค์จะอนุเคราะห์ผู้ใด” //676-677//

⁷⁰⁰ แม้คำว่า “มัญชุษฏฐะ” เทียบกับภาษาสันสกฤตว่า “มัญชิษฏฐ” จะมีความหมายใน SED.774 มีความหมายว่า “bright red (as the Indian madder)” แต่ “Indian madder” ไม่พบชื่อต้นไม้ที่เป็นภาษาไทย ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงแปลทับศัพท์

บางพวกเนรมิตมณฑปทำจากแก้วมณีไว้ ณ หนทางทั้งสองฟากฝั่ง ปูลาดพระแท่น
บรรทมและบัลลังก์ไว้แล้วพากันยืนอยู่ //678//

บางพวกตั้งสุธาโภชนและน้ำหวานไว้ ณ ที่นั้น ๆ แล้วนิมนต์พระชินเจ้า (ให้ฉัน) พากันยืน
อยู่และบูชาสรรเสริญ (พระพุทธรองค์) //679//

ครั้งเมื่อมหรสพอันยิ่งใหญ่หาสิ่งใดเปรียบมิได้ดำเนินไปอยู่เช่นนั้น พระนางเจ้าทรงสว่าง
รุ่งเรืองอยู่ด้วยพระสิริแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปานประหนึ่งพระอาทิตย์ดวงใหม่ //680//

(พระองค์) เป็นผู้ราวกะท้าวสหัมบดีพรหมประทับอยู่เบื้องหน้าของพรหมเสนา และ
ประคุดตั้งท้าวสักกะผู้ฉลองพระองค์เสร็จสรรพประทับอยู่เบื้องหน้าเหล่าสุรเสนานั้น //681//

(พระองค์) เป็นผู้ราวกะดวงอาทิตย์ (คหังคามณี)⁷⁰¹ ที่มีดาวเคราะห์โคจรอยู่โดยรอบ และ
ประคุดตั้งราชาแห่งนภามว่าธรรมา⁷⁰² อยู่เบื้องหน้าของหงส์เสนานั้น //682//

(พระองค์) เป็นผู้อันเหล่าภิกษุผู้บรรลุปฏิสัมภิตาญาณ⁷⁰³ ผู้ปราศจากราคะ โทสะ และ
โมหะ โดยประการทั้งปวงพากันติดตามแล้ว //683//

ความสงสัยใด ๆ สักหน่อยหนึ่งมีอยู่ในใจของเทวดาเหล่าใด ๆ พระพุทธรองค์ทรงบรรเทา
ความสงสัยนั้น ๆ ของเทวดาเหล่านั้น ๆ ได้แล้วด้วยการแสดงเทศนา //684//

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงมีอ่องแกวแห่งดวงตาของชาวโลก (คอยจ้องมอง)
ทรงดำลงไปใต้น้ำตาแห่งความยินดีของชาวโลก ด้วยการแสดงปาฏิหาริย์อันสมควรในที่นั้น ๆ
//685//

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงเกาะลังกาอันประดับประดาอย่างดีแล้ว ลำดับนั้น พญานาค
เหล่านั้นก็ได้พากันมาสู่หนทางเฉพาะหน้า (ของพระองค์) แล้วทำการบูชาอันยิ่งใหญ่ ณ ที่นั้น ๆ
//686//

⁷⁰¹ “ดวงอาทิตย์” แปลจากคำว่า “คหังคามณี” ซึ่งมาจากภาษาสันสกฤตว่า “ครุหครามณี”
(SED.371) มาจากคำว่า “ครุห” แปลว่า ดาวเคราะห์ + “ครามณี” แปลว่า “หัวหน้า” แปลรวมกันว่า “หัวหน้า
ของดาวเคราะห์” ก็คือดวงอาทิตย์

⁷⁰² “ธรรมา” (ธรรมาธิราช) ในที่นี้ไม่ใช่ทั่วโลกลบ แต่เป็นหงส์ที่มีกายสีขาว มีจะงอยปากและเท้า
สีดำ (ดู Amara.2/4/489-490; ดู อภิธาน.647) โปรดดูเพิ่มเติมใน *จุฬหังสชาดก* (ขุ.ชา.28) และ *มหาหังสชาดก* (ขุ.
ชา.28)

⁷⁰³ ปฏิสัมภิตา คือ ความแตกฉาน ความรู้แตกฉาน ปัญญาแตกฉาน มี 4 ประการ ได้แก่ (1) อัถด-
ปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ (2) อัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม (3) นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญา
แตกฉานในนิรุตติ คือ ภาษา และ (4) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ.
ปยุตโต), 2556: 197)

เหล่าทวยเทพอยู่ในระหว่างแห่งพญานาคเหล่านั้น เหล่าพรหมอยู่ในระหว่างแห่งทวยเทพเหล่านั้น โลกรวมกันแล้วเช่นนี้บริบูรณ์จนถึงพรหมโลก //687//

ชนเหล่าใดมองดูพระชินเจ้าพร้อมกับเหล่าสาวก ผู้ทรงรุ่งโรจน์อยู่ด้วยพระสิริ ฦ ที่นั้นชนเหล่านั้นชื่อว่าได้ดวงตาแล้วด้วยดี ดวงตาของชนเหล่านั้นจึงนับว่าเป็นอวัยวะเครื่องมองเห็น //688//

ชนเหล่าใดฟังพระธรรมที่พระธัมมิสสรทรงแสดงแล้วในตอนนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้หูแล้วด้วยดี หูของชนเหล่านั้นจึงนับว่าเป็นอวัยวะเครื่องสดับฟัง //689//

ชนเหล่าใดมีคุณเป็นเครื่องประดับ สนทนาเรื่องพระคุณของพุทธเจ้าในตอนนั้นแล ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้ลิ้นแล้วด้วยดี ลิ้นของชนเหล่านั้นจึงนับว่าเป็นอวัยวะเครื่องรับรส //690//

ชนเหล่าใดกราบไหว้พระชินเจ้า พร้อมทั้งพระสงฆ์ ผู้เสด็จเหาะไปเหนือท้องฟ้า ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้มือแล้วด้วยดี แขนของชนเหล่านั้นจึงนับว่าเป็นอวัยวะเครื่องบริโภคน้ำ //691//

ในตอนนั้น ชนเหล่าใดเห็นพระตถาคตแล้วรำเริงใจพากันมาแล้วอย่างนั้นแล้ว ขอความเพลิตเพลินจงมีแก่ชนเหล่านั้นทั้งปวงผู้พากันไปแล้วอย่างนั้นในกาลทุกเมื่อ //692//

พระนางเจ้าเสด็จไปยังแม่น้ำกัลยาณีแล้ว ในขณะที่ประชาชนพร้อมทั้งเหล่าทวยเทพพากันบูชาอยู่เช่นนั้น ใครเล่าจะสาธยายการบูชาของทวยเทพเหล่านั้นให้จบลงได้ด้วยปากเพียงปากเดียว //693//

ลำดับนั้น พระแม่คงคาใช้พาหาทั้งสองอันอ่อนนุ่มคือระลอกคลื่นและพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพุทธบุตร ผู้เป็นที่พอใจ ผู้มาถึงแล้วนั้น ที่ดอกบัวคือพระยุคลบาท แล้วถือเอาเครื่องบูชาดอกไม้คือฟองคลื่น ชำระพระบาท (ของพระพุทธรองค์) โดยชอบแล้ว และถัดจากนั้นก็ทำความอนุเคราะห์แก่พระวรกาย (ของพระพุทธรองค์) //694-695//

ลำดับนั้น พระศาสดาพระองค์นั้น ผู้อันหมู่พญานาคกราบไหว้และนิมนต์แล้ว จึงได้เสด็จไปสู่มณฑปอันรื่นรมย์นำมาซึ่งความเพลิตเพลินใจ ครั้นเสด็จไปแล้วทรงประทับนั่งบนมหาบัลลังก์อันควรค่าแก่พระพุทธรเจ้า ในท่ามกลางแห่งมณฑป ทรงทำความปรารภณา (ของหมู่พญานาค) ให้รุ่งเรืองอยู่ ปานประหนึ่งดวงอาทิตย์แจ่มจ้าเหนืออุทยบรรพตฉะนั้น //696-697//

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายพากันนั่งแล้วบนอาสนะที่ถึงแล้ว ๆ (แก่ตน) มณฑปสว่างไสวอย่างยิ่งแล้ว ปานประหนึ่งสระน้ำดารดาษด้วยดอกปทุมฉะนั้น //698//

ฝั่งคือดวงตาของประชาชนที่บินมาแล้วเฝอลงบนดอกบัวคือใบหน้าที่น่าพอใจของภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์ จับแล้วซึ่งเกสรคือกุศล (ของภิกษุเหล่านั้น) แต่ก็ได้มีความเอิบอ้อมเลย //699//

เช่นเดียวกัน เหล่าพญานาคพร้อมกับเหล่าภิกษุ ไม่อาจเพื่อจะไปถึงฝั่ง ในมหาสมุทรคือความงดงามของพระมุนี ด้วยเรือคือดวงตาสีไพลิน //700//

ลำดับนั้น มณีอักษิกนาคราช พร้อมทั้งมหาชน ให้พระสุคตเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์อ้อมหน้า
สำราญแล้วด้วยข้าวและน้ำ ด้วยมือของตน โดยความเคารพ //701//

ที่นั่น มณีอักษิกนาคราชนั้นสรรเสริญพระตถาคตเจ้าผู้ปล่อยพระหัตถ์ออกจากบาตร ไค้ง
ค้ำบลงด้วยความจงรักภักดีแล้ว นิมนต์ (พระตถาคต) เพื่อแสดงอนุโมทนา //702//

ลำดับนั้น พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงเพียงดังเสียงแห่งพรหม ทรงเปล่งเสียงอันกึกก้อง
เพียงดังเสียงพรหม ทรงทำให้มหาชนทั้งปวงรับรู้พระธรรมเทศนา ด้วยเสียงของพระองค์ //703//

พระชินเจ้าทรงแสดงพระธรรมอันจะยังความปิติปราโมทย์ให้เกิดขึ้น อันนำมาซึ่งอมต-
ธรรมคือพระนิพพาน แก่เหล่าพญานาค (อนิลาสน) ⁷⁰⁴ เป็นต้นแล้ว อย่างนี้ว่า //704//

“ดูกรพญานาคผู้เจริญ ดูกรพญานาคผู้เจริญ พวกเธอจงฟัง มีหนทางทั้งหลายในสาครคือ
ภพ (การเกิด) อันเป็นทางกันดารเคลื่อนกล่นด้วยจระเข้และมกรตัวเป็นข้าศึกคือบาป ถ้าชนทั้งหลาย
ทั้งแพอันมันคงคือพระพุทธเจ้าแล้วไซ้ จะได้ที่ฟังในกาลไหนเล่า //705//

ดูกรพญานาคทั้งหลาย พวกเธอครั้งได้สมียเป็นที่ปรากฏขึ้นแห่งพระมุนีซึ่งเป็นเวลาที่หา
ได้ยากยิ่งแล้วก็จงอย่าประมาทตลอดกาลนานเลย ความเกิด ความแก่ ความตาย ความทุกข์ และการ
ร้องไห้พิไรรำพัน ย่อมมีแก่ผู้เที่ยวไปในสงสาร แต่หาไม่มีผู้หลีกเลี่ยงไปจากสงสารนั้นไม่ //706//

ความเยาว์วัย ⁷⁰⁵ ของชนทั้งหลาย ประดุจดั่งความมดงามแห่งดอกบัวชั่วคราวเดียว ย่อมทรง
ไว้ซึ่งชีวิตอันไร้แก่นสารเสียยิ่งกว่าหยาดน้ำค้าง และโรคภัยอันจะสลายไปประดุจระลอกคลื่นใน
มหาสมุทร ใจ (ของชนทั้งหลายเหล่านั้น) ย่อมไหม้อยู่รำไป ด้วยไฟคือความเศร้าโศกนานาประการ
//707//

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล แม้ฤษีทั้งหลาย ⁷⁰⁶ (อิสิสิงคตบส) ผู้เหาะไปทางอากาศ แต่เป็น
ผู้มีปัญญาทราวม เกิดความกำหนัดเมื่อนาริผลมีรูปงามประดุจสตรี ติดอยู่ในรูปแล้ว จึงเสื่อมจากฉาน
ถึงความฉิบหาย เพราะฉะนั้น พวกเธอจงอย่ากำหนดในรูปอันงดงาม จงเป็นผู้มีปัญญาดีเถิด //708//

ในอดีตกาล นกยูง ⁷⁰⁷ ครั้งได้ยินเสียงอันไพเราะของนกยูงตัวเมียแล้วเดินไปตามความ
กำหนดต่อเสียง มีตัวสั้นเต็ม (เพราะกิเลส) จึงได้ตกอยู่ในเงื้อมมือของนายพราน เพราะฉะนั้น ในภพ
ทั้งหลายของประชาชน เหตุแห่งความทุกข์ที่จะเทียบเท่าเสียงหามีไม่ //709//

⁷⁰⁴ “เหล่าพญานาค” แปลจากคำว่า “อนิลาสน” มาจากภาษาสันสกฤตว่า “อนิลาสน” แปลว่า “ผู้
กินอากาศ, พญานาค” (SED.1,131)

⁷⁰⁵ “ความเยาว์วัย” แปลจากคำว่า “ตารุณญ์” คำนี้ไม่ปรากฏในพจนานุกรมบาลี สันนิษฐานว่า
พระเวทเทณระยิมจากภาษาสันสกฤตว่า “ตารุณญ์”

⁷⁰⁶ อลัมพุชาชาติ (ขุ.ชา.27/95-142/439-443)

⁷⁰⁷ โมรชาติ (ขุ.ชา.27/17/40) และมหาโมรชาติ (ขุ.ชา.27/143-159/308-311)

ฝั่งละทิ้งความพอใจต่อเกสรดอกไม้บานาพันธุ์ (ของตัวเอง) แล้วหลงไหลในกลิ่นของน้ำมันช้าง จึงบินไปสู่กระพองข้างตัวไขมัน ร่างกายเล็ก ๆ (ของมัน) จึงถูกบดขยี้แล้วโดยการกระพือหูของช้าง (เพราะฉะนั้น) ในภพทั้งสาม บ่วงที่เสมอกันกับกลิ่นหามีไม่ //710//

ปลาตัวอาศัยอยู่ในแม่น้ำลึก แม้จะมีอาหารพอเพียง แต่เพราะความกำหนดในรสชาติ จึงกลืนเบ็ดแล้วประสบความทุกข์อันหาที่เปรียบปานมิได้ พวกเธอครั้งเข้าใจว่า “ไม่มีความเพลิดเพลินในรสทั้งหลายเลย” ดังนี้แล้วก็จะละความกำหนดในรสทั้งหลายเสียเถิด //711//

ผู้เจริญ แม้แต่พระโพธิสัตว์ผู้เป็นสัตว์บริสุทธินาจากพรหมโลกแล้ว หยั่งลงสู่ความเป็นพระพุทธรเจ้า ก็ยังเสื่อมจากความเปี่ยมพรราชาของพระองค์ได้ เพราะข้องเกี่ยวกับสตรี⁷⁰⁸ เพราะฉะนั้นแล ความฉิบหายที่เสมอกันกับผัสสะ จึงหามีไม่ //712//

แม้เหล่าสัตว์มีสุขขิงจอก กระจาย ถึง และนาก ซึ่งเสื่อมแล้วจากเหตุ⁷⁰⁹ แต่ด้วยกำลังแห่งแก้วสารพัดนึก (รุจิทานมณี) คือทาน ก็ยังพากันไปถึงเมืองอันมีแก่นสารอันประเสริฐคือพระนิพพานได้โดย ดูกรพญานาคทั้งหลาย ใครเล่าซึ่งเป็นผู้ร้าย ผู้แสวงหาความเกษม จะไม่บริจาคนานกั้นละ //713//

แม่นางนงกยง⁷¹⁰ รักษาศีลอันไร้มลทินแล้วก็ยังได้เกิดเป็นมเหสีผู้เป็นที่รักของพระอินทร์ ในอุทยานนันทวัน เพราะฉะนั้น ถ้าพวกเธอปรารถนาสมบัติที่ผู้อื่นสรรเสริญไชรั ก็จงรักษาศีลให้ปราศจากมลทิน ปานประหนึ่งรักษาชีวิตฉะนั้น //714//

สรวงสวรรค์พร้อมด้วยอภิลัยรัตนอันไพศาล ตระการตาด้วยนางเทพอัปสรผู้อ่อนโยนน่าเพลิดเพลิน เป็นสถานที่ที่น่ารื่นเริง ด้วยแนวป่าอันเป็นบ่อเกิดแห่งดอกบัวที่แย้มบานเป็นต้น เทวดาทั้งหลายย่อมรื่นรมย์บนสวรรค์นั้นเนื่องนิത്യ รวากะเป็นอมตะฉะนั้น //715//

ดูกรผู้เจริญ ความเจริญแห่งพรหมโลกอันงดงาม น่ารื่นรมย์แม้ว่าสรวงสวรรค์นั้น แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น อมตธรรม (พระนิพพาน) จึงเป็นสิ่งที่บัณฑิตนับถือบูชา เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด (กว่าสิ่งอื่นใด) เพราะฉะนั้น ประชาชนผู้มีปัญญาจึงพอใจในความต้องการของตนเอง เธอทั้งหลายจงทำความเพียรเพื่อความสิ้นไปแห่งตัณหาตลอดกาลเป็นนิത്യเทอญ” //716//

พระสุคตเจ้าผู้มีพระปัญญาประเสริฐ ทรงแสดงพระสัทธรรมอันเลิศแก่เหล่าพญานาค ดังพรรณนามาฉะนี้ พญานาคเหล่านั้นครั้งฟังแล้วจึงร่าเริงบันเทิงใจ ได้ทำการบูชาอันยิ่งใหญ่ พร้อมกับเหล่าเทวดาทั้งหลายเป็นต้น พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์นี้ เปรียบเสมือนต้นไม้ของเหล่าทวยเทพ (กัลปพฤกษ์) มีประโยชน์สำหรับพญานาคเหล่านั้นแล ปรากฏขึ้นแล้ว ณ ที่นั้น ขอให้พระนาถเจ้า

⁷⁰⁸ กุหปโลภนชาตก (ขุ.ชา.27/37-39/79)

⁷⁰⁹ หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในอบายภูมิ 4 ได้แก่ นiryas (นรก) ตีรจฉานโยนิ (กำเนิดของสัตว์เดรัจฉาน) ปีตติวิสัย (ที่อยู่ของเปรต) และอสุรกาย (พวกอสูร)

⁷¹⁰ กุลาวกชาตก (ขุ.ชา.27/31/8)

พระองค์นั้น พระธรรมนั้น⁷¹¹ และบุตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น (พระสงฆ์) จงคุ้มครองท่านทั้งหลายด้วยเถิด //717//

การเสด็จมาแม่น้ำกัลยาณี จบแล้ว

เทวดาตนหนึ่งผู้ฉลาดนามว่า สุมนะ ผู้สถิตอยู่เหนือขุนเขาจอมราชันย์นามว่า สุมนะ เป็นผู้พร้อมด้วยบริวาร มาสู่แม่น้ำกัลยาณีนั่น พร้อมกับเหล่าพญานาค ถวายทานอันเป็นเบื้องต้นแห่งพระนิพพาน สดับพระธรรมอันสงบหู มีใจยินดี เข้าไปหาพระพุทธเจ้า นอบน้อมแล้วประคองอัญชลี กราบทูลอย่างนี้ว่า //718-719//

“พระโลกนาถทั้งหลายทั้งปวง เป็นผู้เลิศด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ประสูติในโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พญานาคทั้งหลายอย่างเดียวหามิได้ แก่มนุษย์ทั้งหลายอย่างเดียวหามิได้ แก่เทวดาทั้งหลายอย่างเดียวหามิได้ แก่พรหมทั้งหลายอย่างเดียวหามิได้ //720//

แม้พวกข้าพระองค์ก็ต่างเป็นผู้อยู่ภายใต้ความอนุเคราะห์ของพระองค์อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมปราชญ์ ขอพระองค์โปรดกระทำรูปอันหมดจดอย่างยิ่งด้วยรัศมีแห่งพระบาท (ของพระองค์) บนสถานที่อยู่ของข้าพเจ้า ดังเช่นท่าแก่พญานาคเหล่านี้ด้วยเถิด //721//

ข้าแต่พระผู้มีจักขุรอบคอบ (สมนตจกขุ) ภูเขาลูกใดปรากฏอยู่ด้านทิศตะวันออกแต่ที่นี้ นำสิริคือมงกุฏของพระแม่ธรณีมาให้ ชาวโลกย่อมรู้จักภูเขาอันเป็นที่อยู่ของข้าพระองค์ ในชื่อภูเขาสมันตภูฏ //722//

ภูเขาลูกใดตรงตามด้วยถ่องแฉวแนวป่าสีเขียวนานาประการ อากุลด้วยสายฝนที่ตกหนัก และสายน้ำอันไหลลงมาจากภูเขา มีแนวแห่งใบไม้อ่อนสีเหลือง เขียว และแดง สูงขึ้นไป รุ่งเรืองอยู่ปานประหนึ่งยอดแห่งก้อนเมฆฉะนั้น //723//

ภูเขาลูกใดเป็นยอดแห่งภูเขาซึ่งประกอบด้วยยอดอันใหญ่และสูงตระหง่าน รุ่งเรืองอยู่ประหนึ่งว่าพระจักรปาณี (พระวิษณุ) แหวกสินธุวารีด้วยอก มาแล้วเพราะเหตุคือการนอบน้อมต่อตินเขา (สมันตภูฏ) ของพระองค์ฉะนั้น //724//

ภูเขาลูกใด มีภรรยาชื่อแม่น้ำ ทรงไว้ซึ่งมงกุฏคือยอดเขา เป็นดั่งแม่ทัพของจอมขุนเขา รอบ ๆ เป็นราชันผู้ยิ่งใหญ่เหนือภูเขา (อื่น ๆ) รุ่งเรืองแล้วเหนือภาคพื้นแห่งพระนครคือเกาะลังกา //725//

⁷¹¹ แม้ต้นฉบับใช้ว่า “ตณจ ธมฺม” ในประโยคเต็มว่า “โส นาโถ ตณจ ธมฺม ภควติตนยา เต จ โว ปาลยนตุ” เป็นทิวติวิภัตติ ทำหน้าที่เป็นกรรม แต่ผู้วิจัยแปลเป็นประธาน เนื่องจากข้อความตรงนี้ ผู้ประพันธ์บอก ว่า ขอให้พระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จงคุ้มครองประชาชน

ภูเขาลูกโตย้อมรุ่งโรจน์ ปานประหนึ่งพญาคชสารของท้าวสุธาธิบดี (พระอินทร์) มีกิ่งไม้เป็นงา มียอดที่ก่อตัวสูงชันเป็นกระพอง มีตระพังมากมายเป็นดวงตา มีแม่น้ำเป็นวง มีธารน้ำตกเป็นการหลั่งไหลแห่งน้ำมันช้าง //726//

ที่ภูเขาลูกโต มีราชาแห่งต้นไม้ทั้งหลายยืนต้นอยู่ ปานประหนึ่งพระราช ซึ่งมียกย่องตัว ต้องการดอกไม้ที่แย้มบานเป็นร่ม มีหน่อสีแดงที่อยู่ติด ๆ กันเป็นมัลลามงกุฏ มีลำต้นที่ถูกโอบกอดโดยเถาวัลย์คือภรรยาเป็นพระวรกาย //727//

ที่ภูเขาลูกโต มีสระบัวบนพื้นศิลา สองประกายอยู่ มีเท่าสีแดงของเหล่าภรรยานักสิทธิ์ เป็นถ้องแฉวงแห่งดอกบัว ประกอบด้วยเครื่องประดับมือที่ระคนกันเป็นหม่อมมร มีหม่อมกยุงเป็นมาลา ดอกอุบล //728//

มีการแหวกว่ายละเล่นโดยปลาชนิดต่าง ๆ คือ ปลาภา (หรือปลาสด) ปลาหลด ปลาตุ๊ก ปลาตะเพียน ปลาข้าว ปลาไหล และปลากะบอก และด้วยปู จระเข้ หิ้งห้อย⁷¹² กบ และปลิง //729//

มีแหล่งที่อยู่อันสุขสบาย คล้ายกับโรงเหล้าของหม่อมกยุง นกกาน้ำ (หรือเป็ด) นกหัวขวาน (หรือนกกระเรียน) หมูหงส์ และภมร ซึ่งต่างพากันส่งเสียงร้องเจื้อยแจ้วเนื่องนิത്യ //730//

มีความวิจิตรด้วยผืนน้ำที่ถูกปกคลุมไปด้วยเกสรจากดอกโกกาสะ บัวหลวง อันแย้มบานพร้อมทั้งบัวสาย บัวเผื่อน และบัวเกราะ ที่นำมาซึ่งความเปลื่นเปลื่นแห่งกลิ่นหอมหวานอันเป็นนิรันดร์ //731//

ภูเขาลูกโตเป็นภูมิภาคที่ประดับด้วยสระบัวที่เต็มไปด้วยสายน้ำเย็น ไสและหวานอร่อย เป็นที่เจริญใจ มียอด (แห่งภูเขาลูกอื่น ๆ) อยู่โดยรอบ รุ่งโรจน์อยู่ทางทิศตะวันออก ภูเขาลูกนั้นชื่อว่า สมันตภูฏ //732//

ที่ภูเขาลูกโต มีซุ้มแห่งป่าซึ่งถูกปกคลุมไปด้วยต้นไม้ ยังใจของเหล่าชนผู้เข้าไปใกล้ให้รำเรงยินดี ภูเขาลูกนั้นงดงามแล้วด้วยถ้องแฉวงแนวพฤษภานานาพันธุ์ เป็นต้นว่า⁷¹³ ต้นชะเอมเทศ ต้นไทร ต้นกุ่มบก ต้นโพ ต้นมะจั่ว ต้นรักขน ต้นสีเสียดเหนือ ต้นสมอไทย ต้นกระท่อม ต้นเสลลู และต้นทองกวาว ซึ่งมีผลดก //733//

ต้นขนุน ต้นอมตะ ต้นไทรเลียบ ต้นเจตมูลเพลิงขาว (หรือปิดปิวขาว) ต้นสมอพิเภก ต้นมะขาม ต้นมะหาด ต้นพุทราจีน ต้นกระท่อม ต้นทองกวาว ต้นราชพฤกษ์ (หรือลมแล้ง, คุณ) ต้น

⁷¹² “หิ้งห้อย” แผลจากคำว่า “นิเมสก” โดยเทียบกับคำภาษาสันสกฤตว่า “นิเมชก”

⁷¹³ การแปลชื่อพืชพันธุ์ไม้ ผู้วิจัยมีระเบียบวิธีการหาคำศัพท์ ดังนี้คือ นำศัพท์ภาษาบาลีไปหาชื่อวิทยาศาสตร์จากพจนานุกรมบาลีหรือสันสกฤตก่อน จากนั้นจึงหาชื่อภาษาไทยจากชื่อวิทยาศาสตร์ ฉะนั้น ศัพท์บาลีบางศัพท์ที่หาชื่อวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ผู้วิจัยจึงแปลทับศัพท์ แม้ศัพท์นั้นอาจเคยมีผู้แปลเป็นภาษาไทยแล้วก็ตาม ดูเพิ่มเติมได้ในบทที่ 4 หัวข้อภูมิศาสตร์ ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

พิกุล ต้นประคู้ ต้นมะม่วงหัวแมงวัน ต้นเลียบ ต้นรกฟ้าขาว ต้นหมาก ต้นสละ ต้นแสงใจ ต้นมะเดื่อ ต้นมะม่วง ต้นสาละ //734//

ต้นกาเกทิง ต้นจำปา ต้นทุมปปละ ต้นทับทิม ต้นอินทผลัม ต้นตะขบป่า ต้นพุดพิชญา ต้นโสก ต้นตาล ต้นปรัง ต้นบุษราคัม ต้นจิกน้ำ ต้นเสี้ยวดอกขาว ต้นสะเดา ต้นเสตัมพะ ต้นมะหาด ต้นลำเจียก //735//

ต้นบานเที่ยง ต้นสถาน ต้นยี่หระ ต้นมะลิ ที่มีดอกบานสะพรั่ง รวมถึงต้นวาสนิ ต้นเจตมูลเพลิงขาว ต้นชบาจีน ต้นรัก ต้นมะลิกำแดง ต้นกุนทะ ต้นยี่โถ สกุลงาบ ต้นส้มซ่า ต้นคนที-เขมา ต้นมะลิลา ต้นสมิธระ //736//

ต้นโจจะ ต้นอ้อย ต้นกัจกะ ต้นขมิ้น ต้นส้มกุ้ง เถาตำลึง ต้นคราม ว่านน้ำ เต๋อยไก่ น้ำเต้า เถาพลู พัก ต้นสัตตบรรณ (หรือต้นแพงพวยน้ำ) ต้นอัญชัน ต้นพินู ผักหอม และต้นกระวานเทศ //737//

ที่ภูเขาลูกนั้นนั่นแล มีหมู่แมกไม้บางจำพวกยืนต้นส่งกลิ่นหอมหวาน บางจำพวกก็ผลิตผลหอมหวาน บางจำพวกก็ตั้งงามทรงไว้อยู่ซึ่งลดาวัลย์ที่มียอดอ่อนผลิแตกออกซึ่งแกว่งไกว (เพราะแรงลม) ไว้บนกิ่งไม้ //738//

ที่ภูเขาลูกใด มีจอมแห่งต้นไม้ทั้งหลายที่มีใบเต็มต้นและมีผลตก ทำให้หมู่ชนผู้เดินเข้ามาใกล้ ๆ เอิบอ้อมใจอยู่เป็นประจำ จอมแห่งต้นไม้เหล่านั้นคล้ายกับว่ากำลังเชื้อเชิญแม่เหล่านั้นผู้อยู่ในคลองแห่งจักขุ (ให้เข้ามา) ด้วยใบไม้อ่อนแดงระเรื่อที่ปลิวไปตามสายลม //739//

ที่ป่าแห่งนั้น มีเหล่านางไม้พร้อมกับนางฟ้าของตน ทัดพวงมาลา ยินดีปรีดาอยู่เนื่องนิตย์พากันพ้อนรำ ดีดพิณ บรรเลงดนตรี ขับร้อง ณ สระน้ำศิลาและหาดทรายอันน่ารื่นรมย์ //740//

และเหล่านักสิทธิ์พร้อมทั้งภรรยาที่ต่างพากันละเล่น ณ ที่นั้น ๆ เพลิดเพลินด้วยรสแห่งดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้ แม้เหล่านักบวชนอกศาสนาที่ต่างพำนักอยู่ใต้ต้นไม้อันน่ารื่นรมย์ใกล้ภูเขานั้น มีจิตใจจดจ่ออยู่กับโยคะ //741//

ที่ป่าแห่งนั้น มีสิ่งสาราสัตว์นานาชนิด ได้แก่ เนื้อ ละมั่ง เสือโคร่ง วัวกระทิง เม่น กระต่าย หม่าจิ้งจอก หมู ลิง เนื้อทราย แมว กวาง กวางทอง ตะกวด หนู ค่าง ลิง และโคลาน //742//

หมู่สัตว์สี่เท้านานาชนิดมีหยมารกะ (สัตว์ที่ฆ่ามาได้, ควาย?)⁷¹⁴ เป็นต้นเหล่านั้นที่เหวหา กินเป็นฝูง อาศัยอยู่อย่างเพลิดเพลิน แม้หมู่สุกษาได้แก่ นกฮูก นกพิราบ นกยูง กา นกเงือก นกมูลไถ นกคู้เหว่า และผึ้ง //743//

⁷¹⁴ ตามรูปศัพท์ “หยมารกะ” เกิดจากการสมาสของคำว่า “หย” แปลว่า “ฆ่า” + “มารกะ” แปลว่า “ผู้ฆ่า” แปลรวมกันได้ว่า “สัตว์ที่ฆ่ามาได้” แต่ผู้วิจัยยังไม่ได้ข้อสรุปที่แน่ชัดว่าหมายถึงสัตว์ชนิดใด ส่วนพระธัมมานันทะและพระญาณิสสระแปลว่า “ควาย” (Hazlewood, 1986: 111)

หมู่สุกษณานานาชนิดส่งเสียงร้องเจื้อยแจ้วไพเราะ มีปีกงดงาม มีตัวน่าพึงพอใจ ได้แก่ ไก่ป่า นกต้อยตีวิด นกกด (หรือนกเขาไฟ) นกสาธิกา นกจากพราก นกแก้ว นกออกขาว เขี้ยว นกอีลุ้ม (หรือเขี้ยวแดง) ต่างมาพร้อมกันอาศัยอยู่ที่ป่าแห่งนั้น //744//

อนึ่ง ป่าของสัตว์เหล่านั้นได้เป็นราวกะว่าโรงละครของนักแสดง และป่านประหนึ่งลานร้องเพลงของนักร้องฉะนั้น เช่นกับสระน้ำดื่มของหมู่มฤคและปวงปักษี มีการเฉลิมฉลองอยู่เป็นนิตย์ รังสรรค์แต่สิ่งที่น่ายินดี อภิรมย์แก่นัยน์ตา //745//

ข้าแต่พระมุนินท์ ภูเขาที่ปรากฏเช่นกับคอของนกยูงที่สูงยาวและมีสีเขียว ด้วยยอดเขาทั้งหลายที่งดงามด้วยถ้องแถวแนวพนา ประดับประดาแล้วด้วยเหล่านางอัปสรผู้พริ้งเพรา มีประการดังกล่าวมาแล้วนี้ คือภูเขาสมันตะ ที่อยู่ของข้าพระองค์” //746//

เทพผู้ชื่อว่า สุมนะ มีใจยินดีปรีดา ครั้นกราบทูลแล้วเช่นนั้นแล้วก็มีสการพระองค์ผู้ไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน ผู้ทรงตระเตรียมในการเสด็จไป ลำดับนั้นพระมุนีชินเจ้าแม่พระองค์นั้นก็อาศัยถ้อยคำนิมิตของสุมนเทพนั้น พร้อมด้วยเหล่าภิกษุ เสด็จออกไปในหนทางบนท้องฟ้า //747//

สิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลายมีต้นไม้และภูเขาเป็นต้นก็ดี เหล่าพญานาค ครุฑ มฤค ปักษี และสัตว์ที่ไม่มีเหตุ⁷¹⁵ก็ดี วิทยากร เทวดา อสูร พรหมก็ดี ต่างมาประชุม มีใจยินดี พวกกันรังสรรค์มหรสพอันน่าอัศจรรย์ใจ //748//

ขณะที่พระมุนินทร์เสด็จไปยังโลกทั้งสามกระทำให้สมบูรณ์แล้ว จอมแห่งภูเขาทั้งหลายต่างเบิกบาน จอมแห่งต้นไม้ทั้งหลายต่างบานสะพรั่ง จอมแห่งมฤคทั้งหลายต่างยินดีหนักหนา จอมแห่งนกทั้งหลายต่างส่งเสียงร้องไพเราะ ท้าวมหินทะ (พระอินทร์) บันดาลให้ฝนตกลงมา ความร่ำร้อนก็มลายหายสิ้นแล้ว //749//

ขณะที่พระสุคตเจ้าเสด็จไปทางอากาศแล้ว แสงอาทิตย์พลันสงบในครานั้น มวลเมฆหยุดยั้งรัศมีร่ำร้อนแห่งดวงสุริยัน และโปรยปรายสายน้ำลงมาเหนือพื้นดิน สายลมพัดเอากลิ่นหอมมาอย่างช้า ๆ ให้เหล่าประชาถึงซึ่งความสุขสงบเย็น เทวดาทั้งหลายเป็นต้นต่างถือนถุ ฉัตร และจามรบูชาและนอบน้อม (ต่อพระองค์) //750//

จอมแห่งต้นไม้ใหญ่ทั้งหลายมีต้นมะพร้าวไฟ ต้นเต่าร้าง ต้นอินทผลัม ต้นหมาก ต้นตาล ต้นมะม่วง และต้นรังเป็นต้น ยืนต้นอยู่ราวกะถ่อจามรไว้ฉะนั้น แม้ผืนคณางค์ก็ถูกปกคลุมไปด้วยดอกไม้หลายชนิด //751//

เมื่อการบูชาอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายเป็นไปอยู่ด้วยวิธีนี้ พระผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวของชาวโลก (ชคเทกนาถ) ได้เสด็จไปสู่ขุนเขา ทรงยังทิศน้อยและทิศใหญ่ให้บริบูรณ์ไปด้วยพระฉัพพรรณรังสี //752//

⁷¹⁵ โปรดดูเชิงอรรถที่ 707

บนยอดเขาสมันตะนั้น สมเด็จพระโลกนาถ ผู้มีผิวพรรณแห่งพระวรกายผุดผ่อง ผู้อันเหล่าภิกษุแวดล้อมแล้ว ทรงแผ่ข่ายพระฉัพพรรณรังสีไปทั่วทุกทิศ ทอดพระเนตรไปสุดฝั่งมหาสมุทรด้านทิศตะวันตก แล้วประทับยืนอยู่ //753//

แก้วมณีอันล้ำค่าคือพระชินราชเจ้า อันยิ่งใหญ่ ประดับแล้วซึ่งยอดมงกุฎคือภูเขาสมณภูฏของเจ้าสาวคือเกาะลังกา ดูก่อนท่านผู้เจริญ บัดนี้ ท่านทั้งหลายจงสมาคมคบหาพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นผู้ประทานประโยชน์ตามที่ปรารถนา ผู้ประทานความร่มเย็น ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนในทั้งสามโลก ตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ //754//

ในกาลนั้น เหล่าทวยเทพผู้ประเสริฐ พร้อมกับเหล่านางเทพอัปสร ได้ทำการประชุมใหญ่เหนือยอดเขาหินทั้งหลายบนเกาะลังกาแล้ว กลองชนิดต่าง ๆ ทั้งมวลก็ต่างดังกระหึ่มขึ้นมาเอง อารมณ์คือดอกไม้สวรรค์ก็พลันร่วงหล่นลงมาจากท้องฟ้า //755//

ท้องฟ้าเหนือเกาะลังกาทั้งหมดต่างถูกปกคลุมไปด้วยฉัตร เกล็ดนกล่นไปด้วยธงชัยและธงผ้าหลากสี หนาแน่นแออัดไปด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมหลายหลาก ชั้นบรรยากาศงดงามไปด้วยถ้องแถวแห่งเครื่องประดับนานาประการ //756//

ในวันนั้น รัตนะ (คือเกาะลังกา) ได้เป็นสถานที่น่าทึ่งน่า เพราะไตรณะอันประดับด้วยแก้วมณี ถ้องแถวแนวตะเกียง และปुरुณฆฎะ สิ่งของทั้งหมดทั้งที่เคลื่อนย้ายได้และเคลื่อนย้ายไม่ได้ บนท้องฟ้าและผืนดินถูกย้อมแล้วด้วยพระฉัพพรรณรังสีอันพวยพุ่งมาจากรอบ ๆ พระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า //757//

ขุนเขาทั้งหลายโดยรอบสวมเครื่องประดับหัวคือดอกไม้แล้ว น้อมนมัสการและหมุนไปมาราวกะว่ามีชีวิต แม้แต่ต้นไม้และเถาวัลย์เป็นต้นทั้งหมด บนภูเขาเหล่านั้น ก็ต่างน้อมลงมาแล้วพ้อนรำปานประหนึ่งนักพ้อนบนสวรรค์ฉะนั้น //758//

ในกาลนั้น เมื่อปาฏิหาริย์น่าอัศจรรย์ใจอันยิ่งใหญ่ที่เกิดด้วยพุทธานุภาพกำลังเป็นไปอยู่ ณ ที่นั้น ดังพรรณนามาฉะนี้ เทวดานามว่า สุমনะ ก็มีใจปลื้มปรีดีอย่างล้นพ้น เบิกบาน ก้มนมัสการแทบพระบาทของพระผู้เป็นจอมปราชญ์แล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า //759//

“พระยุคลบาทสีแดงละเอียดย่อนนุ่มคู่มือของพระองค์ ราวกะดอกบัวบานสีแดงเข้ม มีนิ้วพระบาทเรียวาวและกลมดุจนายช่างกลึง มีแถวแห่งปลายพระขนางอนขึ้นเบื้องบนสีแดงงาม //760//

พระยุคลบาทคู่นั้นมีหลังพระบาทหนุนขึ้นปานพญาเต่าทอง มีข้อพระบาทจมอยู่ในพระมั่งสะ และมีสันพระบาทยาว ประทับบนพื้นดินอันเรียบเสมอกันแล้วก็จริง (แต่) แม้ละอองธุลีเป็นต้นละเอียดย่างดีก็ไม่แปดเปื้อน //761//

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไป ณ ภาควัฒนบุรีแห่งใด ด้วยลีลาการเยื้องกรายอย่างพญา-
คชสารตัวซบมัน โคอุสกราช พญาหงส์ หรือพญาราชสีห์ ภาควัฒนบุรีแห่งนั้นแม้จะลุ่มหรือดอน ก็
(ราบเรียบ) ปานประหนึ่งหน้ากลอง และโรยด้วยดอกไม้เป็นต้นฉนั้น //762//

ต่อ หนาม รากไม้ และก้อนกรวดทั้งหมดต่างหลีกออกไปจากหนทาง หนทางที่ไปโดย
ยากลำบากมีแม่น้ำลึก มหาสมุทร หรือโคลนตมก็ต่างละภาวะของตนเองแล้วกลับกลายเป็นหนทางที่
น่ารื่นรมย์ //763//

ขณะที่พระชินเจ้าทรงเหยียดพระยุคลบาทอันประเสริฐออกไป ภูเขาทั้งหลายทางด้านทิศ
เบื้องหน้าของพระองค์ก็ชำแรกไปสู่พื้นดิน แม้เปลวไฟในขุมนรกก็มอดดับลง และดอกปทุมเป็นต้นก็
ผุดขึ้นรองรับพระยุคลบาทนั้น //764//

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งพระภิกษุ แท้จริงแล้ว ที่ฝ่าพระบาททั้งสองข้างของพระองค์
มีกจักรอันประเสริฐวงใหญ่ซึ่งมีค่า 1,000 ซี่ จัดทรวดทรงไว้อย่างดีด้วยถ่องแถวแห่งดุม (เพลาล้อ) กง
และลิ่มสลัก ปราภฏอยู่ //765//

รูปเรือนยอด รูปสวัสดิกะ รูปดอกไม้กรองบนศิระชะ รูปปราสาท รูปตั้งทองคำ รูปถ้วยใส่
น้ำเต็ม รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดหางนกยูง รูปดอกบัวมีดอกนิลบลเป็นต้น รูปเขาพระสุเมรุ
รูปภูเขาสัตตบริภณธ์ รูปมหาสมุทร รูปแม่น้ำสายใหญ่ 7 สาย รูปสระน้ำสี่พันตรทั้ง 7 สระ รูปภูเขา
หิมพานต์ รูปภูเขาจักรวาล รูปดวงจันทร์ รูปดวงอาทิตย์ รูปดวงดาว รูปเทวโลก 6 ชั้น รูปพรหมโลก
16 ชั้น รูปมนุษยโลก รูปสำเภาทอง รูปอวทอง รูปสังข์ รูปภูเขาไกรลาส รูปธงชัย รูปไตรภพ รูปแก้ว
จินตามณี รูปครอบหน้า (มงกุฎ) รูปแม่โคนม รูปปลาคู่ รูปพระเจ้าจักรพรรดิพร้อมเหล่าเสนา รูป
พญาราชสีห์ รูปพญาม้า รูปพญาช้าง รูปพญาเสือโคร่ง รูปพญาหงส์ รูปพญาวัว รูปกนิกร รูปพญา
นกยูง รูปพญานกกระเรียน รูปพญาช้างเอราวัณ รูปพญานกจากพราภฏ และรูปมกรเป็นต้นเหล่านั้น
เป็นลักษณะมหามงคลนานาประการ ล้อมรอบปลายกจักรนั้นนั้นแล สองประกายรุ่งเรืองอยู่เนื่องนิത്യ
//766-770//⁷¹⁶

ในขณะที่พระองค์ผู้ใดประสูติแล้ว ดอกบัวโผล่ขึ้นมา 7 ดอกอันไพศาล แทรกภาควัฒนบุรี
ปฐพีขึ้นมาแล้วรองรับพระยุคลบาทผู้ใด พระยุคลบาทคู่นั้นนั้นของพระองค์นั้น น่าอัศจรรย์อย่างยิ่งใน
โลก //771//

ในคราวที่พระราชบิดาและพระราชมารดาพาพระองค์ไปหาจอมแห่งดาบสนามว่า
เทวละ (กาลเทวิลดาบส) เพื่อให้ดาบสนั้นกราบไหว้ พระยุคลบาทของพระองค์ไปประทับอยู่เหนือขุม
มงกุฎของดาบสนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระยุคลบาทคู่นั้นนั้นของพระองค์น่าอัศจรรย์เหลือเกิน
//772//

⁷¹⁶ เรื่องสัญลักษณ์มงคลได้ฝ่าพระพุทธรูป ปอดดูเพิ่มเติมในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

พระยุคลบาทคือดอกบัวของพระองค์ได้ปรากฏแล้วสำหรับสระบัวอันบริสุทธิ์คือพระเศียร ที่บริบูรณ์แล้วด้วยน้ำคือความยินดี ของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า สุทโธทนะ //773//

ในคราวที่สิ้นสุดการเดินจงกรมในสถานที่เป็นที่จงกรม (ของพระองค์) แห่งขุนเขาคือเขาพระสุเมรุและอุทยาศิริ โนมลงมาแล้วรองรับพระยุคลบาทคูใด พระยุคลบาทคู่นั้นนั้นของพระองค์ช่างน่าอัศจรรย์ใจเหลือเกิน //774//

ท้าวตีทิวาธิป (ท้าวสักกะ) นั้น แม้สิ้นอายุแล้ว แต่เมื่อกราบไหว้พระองค์ใด กลับดำรงในฐานะของตนได้อีก ด้วยอานุภาพแห่งพระองค์ใด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมปราชญ์ ดอกบัวคือพระยุคลบาทของพระองค์ผู้นั้นช่างมีอานุภาพมาก //775//

แม้แต่ORIของพระจันทร์ (ราหู) ผู้เลิศกว่าบรรดาสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะหึงผยองด้วยความถือตัว แต่ก็ยังไม่อาจที่จะมองเห็นแม้แต่ปลายพระยุคลบาทของพระองค์ผู้บรรทมอยู่ ดอกบัวคือพระยุคลบาทคู่นี้มีรูปน่าอัศจรรย์จริง //776//

ข้าแต่จอมแห่งพระมุนี พระองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำ (นัมมทา) แก่พญานัมมทานาคราชในคราวนั้น ในเพราะการพบปะกันที่มหาสมุทร ขอความกรุณาของพระองค์ เช่นนั้นจงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด //777//

พระองค์ผู้อันสักจกดาบสอาราธนาแล้ว จึงประทับรอยพระบาทไว้บนภูเขาสักจกพัทธ์ (สักจกพันธ์) เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก ขอความอนุเคราะห์ของพระองค์เช่นนั้นจงมีแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด” //778//

พระนางเจ้า ครั้นสดับถ้อยคำนิมิตของเทพบุตรนั้นแล้ว ทรงเล็งเห็นความเจริญอย่างยิ่งใหญ่ของชาวโลกในอนาคต ผู้อันชาวโลกทั้งหลายสรรเสริญแล้ว จึงได้ประทับรอยไว้ด้วยพระบาทเบื้องซ้าย //779//

ในเวลากลางวัน ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือนวิสาขะ ในปีที 8 นับแต่การตรัสรู้ พระมุนีเจ้าก็ได้ทรงทำเครื่องหมายแห่งการระลึกถึงรอยพระพุทธรูปไว้ ในขณะที่สุนทรพจน์พร้อมเหล่าเทวดาและสมณะพากันสรรเสริญ //780//

ฝั่งตัวเล็ก (หรือนกตัวเล็ก)⁷¹⁷ ถูกทำให้เป็นเครื่องหมายที่ปลายแห่งซี่ผึ้งด้วยแหวนประทับตราของกษัตริย์⁷¹⁸นั้นใด รอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสมันตภูฏาก็เป็นสิ่งที่ควรเคารพฉันนั้นเหมือนกัน //781//

⁷¹⁷ “ฝั่งตัวเล็ก (หรือนกตัวเล็ก)” แปรจากคำว่า “ปตงคิกา”

⁷¹⁸ กษัตริย์ (รวมถึงชนชั้นปกครอง) ในสมัยโบราณ เช่น ตั้งแต่ต้นสมัยเมโสโปเตเมีย จะมีแหวนประจำตระกูลซึ่งมีตราสัญลักษณ์แตกต่างกัน ใช้ประทับตราลงบนซี่ผึ้งหรือดินเหนียวเพื่อปิดผนึกจดหมายหรือเอกสารสำคัญ ตราดังกล่าวจึงถือว่าเป็นเครื่องแสดงสถานภาพอันสูงส่งของผู้ปกครองแผ่นดิน ในคานานี้ผู้ประพันธ์

และลำดับนั้น ฝนก็ตกทั้งที่ไม่ใช่ฤดูกาล รัตนนานาพรรณก็ร่วงหล่นมาจากปากฟ้า เช่นเดียวกันกับภูษาดอกไม้และผงทองคำทั้งหลาย รวมกันเป็นสีเดียวกับชินเจ้า โปรรายลงมา โดยรอบ //782//

พระสุคตผู้มีลีลาการเสด็จไปอย่างพญาชสาร เสด็จจากที่นั่นแล้วประทับที่ถ้ำแห่งใด บนสันเขานั้น เพื่อพักผ่อนในเวลากลางวัน ถ้ำแห่งนั้นปรากฏด้วยดีแล้วโดยชื่อว่า ถ้ำของพระผู้มีพระภาคเจ้า (ภควาคูหา)⁷¹⁹ //783//

ลำดับนั้น พระอรหันต์ผู้เป็นโอรสของพระสุคตเจ้าเหล่านั้นทั้งหมด ต่างพากันบูชาด้วยของหอมเป็นต้นโดยดี กราบไหว้แล้วทำประทักษิณต่อพระองค์ แล้วได้พักผ่อนในเวลากลางวัน ณ ที่นั้น ๆ //784//

เหล่าหญิงสาวคือเถาว์ลัยสวมกอดเลาะเลื้อยบนไหล่อันแผ่วว้างคือกิ่ง ของสามีคือต้นไม้ ด้วยแขนคือกิ่งก้านอันบานสะพรั่งและอ่อนช้อยงดงาม มีปลาย (ของเถาว์ลัย) โนมลงมา ประจุว่านมัสการ (รอยพระพุทธรูป) อยู่เนื่องนิത്യฉะนั้น //785//

ต้นไม้ทั้งหลายยืนต้นอยู่ ณ ที่นั้น ปานประหนึ่งว่านักพ่อน ยกแขนคือกิ่งอันมีดอกบานสะพรั่ง โนมลงอยู่ราวกะว่านมัสการ (รอยพระพุทธรูป) ฉะนั้น ความอัศจรรย์ทั้งหลายเช่นนี้ย่อมดำเนินไปอยู่เป็นประจำ //786//

ภูเขาทั้งที่สูงและต่ำทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ตั้งตระหง่านอยู่โดยรอบ น้อมยอดเขาลงมาราวกะว่านมัสการรอยพระพุทธรูปฉะนั้น ความอัศจรรย์ตลอดเวลาแม้เช่นนี้แลมีอยู่บนภูเขาสมันต-ภูฏานั้น //787//

บนภูเขานั้นซึ่งมีรอยพระพุทธรูปอันประเสริฐเป็นสัญลักษณ์ แม้เมื่อชนเป็นอันมากมาประชุมกัน ณ สถานที่ที่มีขนาดเท่าเพียงลานนวดเขา (แต่) โอโฮ! รอยพระพุทธรูป⁷²⁰ ก็ยังมีพื้นที่ว่าง (เพียงพอสำหรับจุคน) //788//

ครั้นเมื่อสัตว์โลกมาประชุมพร้อมกันแล้วบูชา (รอยพระพุทธรูป) พอพากันออกไปเท่านั้น เมฆฝนก็ตั้งเค้าขึ้นแล้วชำระ (สัตว์โลกเหล่านั้น) ให้หมดจด ด้วยสายฝนคือดอกไม้ด้วยดี ความอัศจรรย์ตลอดเวลาแม้เช่นนี้แลมีอยู่บนภูเขาสมันตภูฏานั้น //789//

ระบุดึงแหวนประทับตราสัญลักษณ์ที่สลักเป็นรูปผึ้งหรือนกซึ่งอาจเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ลังกาสสมัยใดสมัยหนึ่ง โปรดดูเพิ่มเติมในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

⁷¹⁹ ถ้ำทิวาคูหา หนึ่งในโสฬสมหาเจตีย์

⁷²⁰ “รอยพระพุทธรูป” แปลจากคำว่า “ปทงก” เป็นนปุงสกลิงค์ คำนี้ไม่ปรากฏใน PTSD แต่น่าจะตรงกับคำว่า “ปทางก” ที่ปรากฏใน SED.583 เป็นปุลลลิงค์

ความอัศจรรย์ทั้งหลายเช่นนี้ย่อมปรากฏแก่พื้นศิลาที่ถูกสัมผัสแล้วโดยพระบาท (ของพระพุทธเจ้า) ใครเล่าหนอจะพรรณนาความอัศจรรย์อันยิ่งใหญ่ของ พระผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวของชาวโลก (โลกเกนถ) ผู้สิ้นอาสวะแล้วได้หมดสิ้น //790//

พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งคณะสงฆ์ ทรงใช้เวลาเล็กน้อยพักผ่อนในเวลากลางวัน เมื่อชาวโลกพร้อมทั้งเหล่าทวยเทพพากันบูชา (เสร็จสิ้นแล้ว) ก็เสด็จจากที่นั่นแล้วเหาะไปสู่โรหณชนบท //791//

พระมุนีพร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์ผู้เป็นโอรสของพระองค์ ประทับนั่งเข้านิโรธสมาบัติ ณ ตำบลที่ชื่อว่าปีนั้น ทรงทำให้พื้นแผ่นดินนั้นน่าเคารพ บนแผ่นดินอันยอดเยี่ยมซึ่งจะเป็นสถานที่ตั้งพระสถูป⁷²¹ (ในอนาคต) //792//

จากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งเหล่าสาวก เหาะไปสู่เมืองอนูราชปุระ ทรงประทับนั่งบรรลุปิบัติอันเกิดแต่นิโรธสมาบัติ ณ สถานที่ที่จะประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ในอนาคต) ณ สถานที่ที่จะประดิษฐานพระมหามงคเจดีย์⁷²² (ในอนาคต) และสถานที่ที่จะประดิษฐานเจดีย์เป็นที่บรรจุพระรากขวัญ⁷²³ (ในอนาคต) ทรงเล็งเห็นกาลอันยาวนานในอนาคตว่า “อนึ่ง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพระบรมสารีริกธาตุของเราครั้งประดิษฐานแล้วก็จะทำความเจริญรุ่งเรืองแก่มหาชนในโลก” //793-794//

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นออกจากนิโรธสมาบัติแล้วทรงยินดี เสด็จไปสู่สถานที่ที่จะประดิษฐานศิลาเจดีย์อันประเสริฐ⁷²⁴ (ในอนาคต) แล้วทรงประทับยืนแสดงพระธรรมเทศนา ณ ที่นั่นแล้วเหาะกลับไปสู่พระเชตวันอันนารีรัมย์ยิ่ง //795//

พระธรรมราชาพระองค์นั้น ผู้ทรงประพฤติประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน ผู้กำจัดการกัณฑ์เข้าศึกคือโทษได้แล้ว ทรงประทับรอยพระพุทธบาทใต้ไวยบยอดเขาสุมนคีรีอันนารีรัมย์ ณ เกาะลังกาอันเป็นที่ร่มรื่น รอยพระพุทธบาทนั้นของพระองค์เสมอกันกับพระมุนี ครั้นเมื่อประชาชนเพียงแค่มิจิตเลื่อมใส ก็ยอมประทานให้ซึ่งสวรรค์และนิพพาน ดังพรรณนามาฉะนี้ ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย เพราะฉะนั้น พวกท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้รำเริง นอบน้อมและบูชารอยพระพุทธบาทนั้นอันสาธุชนสรรเสริญแล้วด้วยดีเทอญ //796//

การสรรเสริญภูเขาสมันตภูฏา จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

⁷²¹ ที่ขวาปีเจดีย์ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

⁷²² มหามังคลเจดีย์ (หรือสุวรรณมาลิกเจดีย์) หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

⁷²³ สถูปภูปาราม หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

⁷²⁴ เสลเจดีย์ หนึ่งในโสฬสมหาเจดีย์

การสรรเสริญอันไพเราะถึงภูเขาสมันตภูมนี้จบลงแล้วโดยลำดับ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล ขอความดำริโดยชอบของเหล่าสัตว์โลกจงสำเร็จโดยพลันเทอญ //797//

พระเจ้าอภัยอยู่ในป่า (อรัญญวาสี หมายถึงพระเวทเทเถระ) ได้รับนิมนต์ (ในการประพันธ์เรื่องนี้) จากพระราหุลเถระผู้เป็นปราชญ์ทรงคุณความดีมีชื่อเสียงบนผืนแผ่นดิน //798//

พระอรัญญรัตนานันทมหาเถระ (พระอานันทมหาเถระผู้อยู่ในป่าแก้ว หรือพระอานันทมหาเถระผู้เป็นจุดดวงแก้วในป่า) ผู้เป็นหัวหน้าของภิกษุหมู่ใหญ่ ผู้ปรากฏขึ้นบนโลกประหนึ่งดวงตะวันตระหง่านเด่นท่ามกลางท้องนภา ผู้เป็นมหากวี ผู้มั่นคงในข้อปฏิบัติอันดีงามทั้งหลาย ผู้ข้ามฝั่งมหาสมุทรแห่งสรรพศาสตร์ รวากับมีชีวิตที่เป็นไปเพื่อคำสอนของพระศาสดา มีพระลูกศิษย์ผู้เป็นจุดดวงเพียงหนึ่งเดียวของตระกูลวิปคคาม ผู้ชำนาญพระบาลี อาศัยอยู่ในป่า ประดับประดาด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ได้ประพันธ์สิหสัททลักขณะด้วยภาษาสิงห บทประพันธ์นี้ (สมันตภูมวณณา) ก็เป็นอันพระลูกศิษย์ผู้รักในศีลผู้มีนามว่าเวทเทเถระ ได้ประพันธ์ขึ้นมาแล้ว //799-802//⁷²⁵

ขอความสำเร็จจงมี (แก่ท่าน)⁷²⁶

⁷²⁵ เทียบได้กับนิคมคาถาของรสวาหินี (Rasa.466-467)

⁷²⁶ B. สิทธิรสตุ สุขุมสตุ แปลว่า “ขอความสำเร็จจงมี (แก่ท่าน) ขอความดีงามจงมี (แก่ท่าน)”

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์
วัน เดือน ปี เกิด	21 มีนาคม 2538
สถานที่เกิด	มุกดาหาร
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2559 สำเร็จการศึกษาปริญญาธรรม 9 ประโยค (ขณะเป็นสามเณร) สำนักเรียนวัดสามพระยา กทม.
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดสามพระยา กทม.
ผลงานตีพิมพ์	พระมหากวีศักดิ์ ญาณกวี และทรงธรรม ปานสกุน. (2562). "จารึกโคกสวาย เจก : จารึกภาษาบาลีในอาณาจักรเขมรโบราณ" มจร.บาฬีศึกษาพุทธโฆษ ปริทรรศน์ 5, 1 (มกราคม - มิถุนายน): 51-67. พระมหากวีศักดิ์ ญาณกวี (วาปีกุลเศรษฐ์). (2563). "กษัตริย์ในอุดมคติตาม แนวคิดในมหาภารตะและรามายณะที่ปรากฏในจารึกแม่บุญตะวันออกและ จารึกแปรรูปของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2" วิจัยวิชาการ 3, 1 (มกราคม- เมษายน): 169-184.

